МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

Фізеші Октавія Йосипівна

УДК 373.3(477.87) «18/20»

Початкові школи Закарпаття в системних освітніх трансформаціях другої половини XIX – початку XXI століття

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Науковий консультант:
доктор педагогічних наук, професор
Дем'яненко Наталія Миколаївна

Київ – 2016

Зміст

Вступ ……4

Розділ 1. Початкова школа Закарпаття в історії її розвитку як наукова проблема…….....17

1.1. Стан наукової розробки ретроспективи початкової школи Закарпаття другої половини XIX – початку XXI ст. ……..……17

1.2. Систематизація архівних джерел із досліджуваної проблеми ……..31

1.3. Методолого-теоретичні засади дослідження ……47

1.4. Історико-територіальні зміни у Закарпатті другої половини XIX – початку XXI ст. ……..……..……..……..70

Висновки до першого розділу……74

Розділ 2. Розвиток початкової школи періоду перебування Закарпаття в складі Австро-Угорщини (1848 – 1919 рр.) ……77

2.1. Організація й методика дослідження розвитку початкової школи Закарпаття другої половини XIX – початку XXI ст. ……77

2.2. Передумови розвитку початкової школи Закарпаття впродовж 1848 – 1919 рр. ……..79

2.3. Особливості змісту навчання у початковій школі Закарпаття в умовах заборони навчання рідною мовою в 1848 – 1919 рр ……..……...91

2.4. Організація навчально-виховного процесу в народній початковій школі краю……..104

Висновки до другого розділу ……..…188

Розділ 3. Освітні здобутки і проекти перебудови початкової школи Закарпаття Чехословацького періоду (1919 – 1939 рр.) ……..194

3.1. Політичні та соціально-економічні фактори реформування освіти та шкільництва Закарпаття у 1919 – 1939 рр. ……194

3.2. Специфіка навчання дітей у початковій школі в умовах полікультурного регіону ……210

3.3. Удосконалення педагогічної діяльності вчителів початкових шкіл на тлі освітніх реформ (1919 – 1939 рр.)……168

Висновки до третього розділу ……188

Розділ 4. Діяльність початкових шкіл часів угорського підпорядкування Закарпаття (1939 – 1944 рр.) ……194
4.1. Тенденції розвитку початкової школи на закарпатоукраїнських землях у 1939 – 1944 рр ……194
4.2. Особливості діяльності початкової школи Закарпаття в умовах відновлення угорської освітньої політики ……210
Висновки до четвертого розділу ……..230
Розділ 5. Початкова освіта Закарпаття в Радянський період (1944–1991 рр.) ……...235
5.1. Інтеграція Закарпаття в освітній простір СРСР…….....235
5.2. Організаційно-педагогічне реформування початкової школи в процесі приєднання закарпатоукраїнських земель до Радянської України ……252
5.3. Теоретичні й методичні засади визначення змісту діяльності початкової школи радянського періоду ……..289
Висновки до п'ятого розділу ……320
Розділ 6. Особливості розвитку початкової освіти Закарпаття у контексті сучасної освітньої реформи в Україні (1991 – 2011 рр.) ……325
6.1. Шляхи модернізації змісту сучасної початкової освіти ……..325
6.2. Основні тенденції розвитку початкової освіти Закарпаття у 1991 – 2011 рр. ……...352
6.3. Перспективи використання історичного досвіду початкової школи Закарпаття в умовах інтеграції України в світовий освітній простір ……364
Висновки до шостого розділу ……...377

Висновки……..381
Список використаних джерел ….……390
Додатки ……483

ВСТУП

Актуальність теми. Інтенсифікація глобалізаційних процесів, стрімкий розвиток інформаційного суспільства зумовили переосмислення значення освіти в цивілізаційному вимірі. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., прийняте за підсумками Форуму міністрів освіти Європи «Школа XXI століття: Київські ініціативи» (2011) комюніке утверджують позицію держави щодо створення єдиного європейського освітнього простору «від дитячого садка до університету». Початкова школа в цьому ряду завжди відігравала роль фундаменту системи національної освіти. Сьогодні в Україні продовжується робота над проектом Концепції початкової освіти, адже набуті в початковій школі особистісні якості, знання, вміння, компетентності визначають світогляд, громадянську позицію, успіх подальшого виховання й самовиховання особистості. Відповідно *актуальність* дослідження зумовлена, по-перше, необхідністю підвищення якості початкової освіти, забезпечення умов для початкового навчання в контексті національної культури, рідномовного середовища з опертям на загальнолюдські цінності; по-друге, прийняттям Державного стандарту загальної початкової освіти (2011), який визначає нові підходи у формуванні її змісту, шляхів і способів реалізації з урахуванням світових тенденцій; по-третє, особливостями розвитку початкової школи полікультурного регіону в умовах єдиної державної освітньої політики. Зважаючи на це, вагомого значення набуває вивчення ретроспективи національної освіти, зокрема функціонування закарпатської початкової школи, яка в силу історичних обставин, крім напрацьованих власних здобутків, засвоїла і реалізувала європейські освітні моделі. Об’єктивний історико-системний аналіз цього досвіду розширить можливості визначення перспектив реформування української початкової школи в контексті єдиного освітнього простору.

Доцільність дослідження зумовлюється й низкою суперечностей: *на рівні концептуалізації:* між процесами творення світової освітньої мережі, інтернаціоналізації освіти та необхідністю збереження національних традицій

розвитку початкової школи; між потребою в обґрунтуванні сутності й змісту початкової освіти в поліетнічному середовищі та недостатнім урахуванням світового досвіду, історично апробованих концепцій і результативних проектів; *на рівні змісту й організації:* між необхідністю модернізації початкової школи на засадах демократизації, демонополізації, співробітництва з різними соціальними інституціями та відсутністю реальних механізмів упровадження інтегрованих (традиційно-інноваційних) моделей і технологій; між історично доведеним гуманістичним спрямуванням початкової освіти та невідповідним рівнем його реалізації в освітньому процесі сучасної початкової школи; між необхідністю врахування регіональної специфіки початкової школи та недостатнім вивченням ретроспективи місцевих особливостей її організації і змісту; *на рівні кадрової професіоналізації:* між зростаючими вимогами до професійного рівня сучасного вчителя та неповнотою реалізації в його підготовці принципу інтеграції освітньої інноватики та історико-педагогічних надбань; між потребою у контекстно-компетентнісній підготовці вчителя початкової школи та необхідністю врахування її національно-регіонального компонента; між прагненням до впровадження та розповсюдження досвіду кращих учителів початкової школи і відсутністю об’єктивних даних щодо узагальнення та використання конструктивних персоніфікованих ідей, авторських технологій.

Розроблення проблем інтернаціоналізації освіти, методологічного підґрунтя сучасних освітніх реформ, аналіз напрямів державної освітньої політики належить В. Андрущенку, В. Кременю, В. Луговому, В. Лутаю та ін.

Науково-теоретичною базою дослідження стало обґрунтування проблем початкової освіти у працях А. Волошина, Б. Грінченка, О. Духновича, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського; сучасні концептуальні підходи до реформування початкової школи В. Бондаря, О. Савченко, Н. Бібік, А. Цимбалару та ін. Проблеми вдосконалення організації, змісту навчання в початковій школі розкрито також Т. Байбарою, М. Вашуленком, І. Ґудзик,

Н. Кічук, Н. Коваль, Л. Кочиною, С. Мартиненко, О. Масол, Л. Прищепою, В. Тименком, О. Хорошковською та ін.

Історія вітчизняних освітніх систем аналізується в дослідженнях Л. Березівської, Л. Бондар, Л. Вовк, Т. Завгородньої, І. Зайченка, С. Золотухіної, О. Любара, Н. Побірченко, О. Сухомлинської, Б. Ступарика, В. Фазана, М. Ярмаченка та ін. Ретроспектива підготовки учительських кадрів стала предметом наукового аналізу в працях Н. Дем'яненко, О. Дзеверіна, М. Заволоки, В. Майбороди та ін.

Розвиток освіти Закарпаття відображено у розвідках науковців краю: І. Гранчака, Д. Данилюка, В. Задорожного, В. Керечанина П.-Р. Магочія, Д. Худанича (історичні передумови формування освітніх процесів); А. Бондаря, В. Гомонная, А. Ігната, М. Талапканича, В. Росула, М. Кляп, М. Кухти, Г.Розлуцької, П. Стрічика, Ч. Фединець, В. Химинця, П. Ходанича (шкільництво в окремі хронологічні періоди). Фактологічний матеріал, ретро-статистичні дані щодо освітніх процесів Закарпатського краю представлено у працях зарубіжних дослідників, серед яких: Dyula Kornis (Дюла Корніш) (Budapest, 1927), Josef Pešina (Йозеф Пешина) (Praha, 1933), Frantisek Stojan (Франтішек Стоян) (Prešov, 1938) та ін.

Наявні дисертаційні дослідження переважно розкривають еволюцію теорії і практики початкової освіти в Центральному та Східному регіонах України періоду другої половини XIX – XX століття (Т. Багрій, Н. Белозьорова, С. Бричок, О. Драч, Т. Кравченко, М. Поліщук, Г. Черненко та ін.). Історія загальноосвітньої школи Закарпатської області лише частково, за локальною проблематикою, відображена в дисертаційних працях М. Кухти, Г. Лемко, І. Мельник, О. Морозової , Г. Розлуцької, В. Росула, Г. Стефанюк.

Матеріали нашої кандидатської дисертації «Виховна спрямованість змісту букварів в українських школах Закарпаття (друга половина XIX – кінець XX століття)» (Івано-Франківськ, 2004; 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки) в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Таким чином, цілісно процес становлення і розвитку початкової школи Закарпаття періоду другої половини XIX – початку XXI ст. в історико-педагогічній науці не вивчено. Так, не обгрунтовано особливості, тенденції розвитку організації і змісту її діяльності залежно від зміни державно-територіальної приналежності регіону, відповідних освітніх трансформацій, не узагальнено провідні ідеї педагогів Закарпаття з проблем початкової освіти та ін. Отже, потреба у ретро-системному дослідженні специфіки і традицій початкової освіти Закарпаття, накопиченого конструктивного досвіду, виявленні можливостей творчого використання історико-педагогічних надбань в умовах сучасного освітнього реформування в Україні зумовили тему дисертаційного дослідження – **«Початкова школа Закарпаття в системних освітніх трансформаціях другої половини XIX – початку XXI ст.».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до плану наукових досліджень у межах наукових тем кафедр: педагогіки й методики початкової освіти «Формування професійної компетентності майбутнього фахівця в умовах сучасної освітньої парадигми» (№ 0110U000150, 2010 – 2014 рр.); педагогіки дошкільної і початкової освіти «Науково-методичні аспекти формування професійної компетентності педагогічних кадрів вищої кваліфікації для системи дошкільної та початкової освіти в умовах полікультурного середовища» (№ 0115U006509, з 2015 р.) Мукачівського державного університету; педагогіки і психології вищої школи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Освітньо-виховні системи вищої школи в історії їх розвитку» (протокол № 2 від 28 вересня 2011 року); «Контекстно-професійна підготовка викладача вищого навчального закладу» (протокол № 1 від 18 вересня 2013 року).

Тему дисертації затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 8 від 29 березня 2012 року) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації

наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 24 квітня 2012 року).

Мета дослідження полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні процесу розвитку початкової школи Закарпаття у контексті системних освітніх трансформацій другої половини XIX – початку XXI ст., актуалізації історичного досвіду.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати соціально-економічні, суспільно-політичні, освітньо-організаційні передумови розвитку початкової школи Закарпаття другої половини XIX – початку XXI ст. та визначити сутність поняття «системна освітня трансформація».

2. З'ясувати вплив на формування початкової школи нормативного законодавства європейських країн, до складу яких історично входило Закарпаття.

3. Обґрунтувати процес становлення початкової школи Закарпатського краю в період другої половини XIX – початку XXI ст., виявити і систематизувати загальні, специфічні й повторювальні тенденції його розвитку.

4. Визначити особливості організації і змісту діяльності початкової школи Закарпаття відповідно до введеної періодизації.

5. Розробити авторську історико-системну модель розвитку початкової школи Закарпатського регіону другої половини XIX – початку XXI ст.

6. Актуалізувати конструктивний ретродосвід початкової школи Закарпаття в сучасних умовах розбудови системи освіти України.

Об'єкт дослідження – освітні процеси в Закарпатті періоду другої половини XIX – початку XXI ст.

Предмет дослідження – розвиток початкової школи Закарпаття в системних освітніх трансформаціях другої половини XIX – початку XXI ст.

Джерельна база дослідження. Документи і матеріали *Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ЦДІАК)*: ф. 295 - Киевский временный комитет по делам печати; ф. 442 - Канцелярия киевского,

подольского и волынского генерал-губернатора. Секретная часть; *Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (ЦДІАЛ)*: ф. 129 - Львівський ставропігійський інститут, м. Львів; ф. 309 - Научное товарищество Т. Г. Шевченко во Львове; ф. 348 - Товариство «Просвіта», м. Львів; іменні фонди: ф. 362 - Студинський Кирило – академік; ф. 663 - Павлык Михаил, украинский писатель и общественный деятель; *Центрального державного архіву вищих органів влади та управління, м. Київ (ЦДАВО України)*: ф. 166 - Міністерство освіти УРСР; Міністерство народної освіти України; Міністерство освіти України; *Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО):* ф. 113 - Королевский школьный инспекторат Ужанской жупы, г. Ужгород; ф. 130 - Шкільний інспектор Березької жупи, м. Берегово; ф. 365 - Королевский школьный инспекторат Угочанской жупы, г. Нодьсевлюш; ф. 1498 - Государственные начальные народные и церковные школы г. Мукачево и Мукачевского округа; ф. 28 - Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород; ф. Р-14 - Народна Рада Закарпатської України; ф. Р-165 - Закарпатское областное управление народного образования; ф. Р-177 - Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения, г. Ужгород та ін. Усього проаналізовано 312 архівних документів, з яких уперше до наукового обігу введено 48.

Нормативні матеріали: Törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában, 1868 (Австро-Угорщина, Закон XXXVIII «Про народну освіту»); Törvénycikk a magyar nyelv tanitásáról a népoktatási tanintézetekben, 1879 (Австро-Угорщина, Закон XVIII «Про вивчення угорської мови в закладах народної освіти»); Malý školský zákon v Československej republike, 1922 (Чехословаччина, Малий шкільний закон Чехословацької республіки); Rendelet a Magyar Szent Koronához visszacsatolt keleti és erdélyi területen a közoktatás ügy ideiglenes szabályozásáról, 1940 (Угорщина, Розпорядження «Про тимчасові правила організації шкільної справи на приєднаних східних та трансільванських територіях»); «Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР» (1962 – 1988);

«Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України» (1991 – 2011) та ін.

Колекційні зібрання Закарпатського краєзнавчого музею (м. Ужгород), Виноградівського районного історичного музею (м. Виноградів Закарпатської обл.). *Науково-літературні фонди* Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського, Закарпатської обласної універсальної наукової бібліотеки (відділ краєзнавчої літератури), наукових бібліотек ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (відділ Карпатики), Мукачівського державного університету. Серед них *раритети*: «Tanterv népiskolák számára» (Навчальні програми для народних шкіл) (Budapest, 1896), «Учебні основы для руських народныхъ школъ Подкарпатской Руси» (Ужгород, 1923) та ін.

Періодичні видання: «Урядовий вісник» (1920 – 1934), «Учитель» (1920 – 1936), «Віночок для підкарпатських діточок» (1919 – 1924), «Пчілка» (1922 – 1932), «Наш рідний край» (1922 – 1939), «Подкарпатська Русь» (1926 – 1936), «Учительський голос» (1929 – 1939), «Наша школа» (1935 – 1938), «Радянська школа» (1945 –1991), «Початкова школа» (1969 – 2011), «Рідна школа» (1991 – 2011), «Шлях освіти» (1997 – 2008), «Köznevelés» (Народна освіта) (Budapest, 1945-2010), «Magyar Pedagógia» (Освіта Угорщини) (Budapest, 1892-1992) та ін. *Інтернет-сайти*: www.ligazakon.ua, www.mon.gov.ua, www.uazakon.com, www.bestpravo.ru, www.1000ev.hu.

Методи дослідження: *пошуково-бібліографічний* – з метою вивчення архівних, бібліотечних і музейних каталогів, фондів, описів та бібліографічних видань; *класифікації та систематизації* науково-літературних джерел для визначення опорної джерельної бази і об'єктивних даних з проблеми дослідження; *контент-аналізу* архівних матеріалів (навчальних планів, програм, підручників, розкладів уроків, класних журналів) з метою виявлення ретроособливостей організації і змісту діяльності початкової школи Закарпаття; *термінологічного аналізу*, який забезпечив обґрунтування понятійного апарату дослідження; *історико-географічний* – для визначення територіального перепідпорядкування Закарпатського регіону та відповідних освітніх

трансформацій у заявлених хронологічних межах; *історико-структурний* – спрямований на розроблення періодизації процесу становлення і розвитку початкової школи краю; *хронологічний, ретроспективного логіко-системного аналізу* - як основа вивчення організації і управління діяльністю початкової школи Закарпаття в контексті історико-системних освітніх трансформацій; *історико-компаративний* – для виявлення тенденцій регіонального розвитку початкової школи; *інтерпретації та узагальнення* – з метою актуалізації і визначення шляхів упровадження конструктивного історичного досвіду в сучасну шкільну практику, формулювання висновків, рекомендацій; *моделювання* – сприяв розробленню авторської історико-системної моделі формування початкової школи Закарпаття.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

- на основі аналізу соціально-економічних, суспільно-політичних та освітньо-організаційних передумов розвитку початкової школи Закарпаття визначено сутність поняття «системна освітня трансформація» як підпорядковано-пристосувальні зміни освітнього простору Закарпатського регіону в залежності від привнесеної законотворчої, освітньої, мовної тощо політики державою-домінантом та відстоювання національних особливостей у полікультурному регіоні. З'ясовано вплив на розвиток закарпатської початкової школи освітнього законодавства європейських країн (Австро-Угорщини, Чехословаччини, Угорщини), до складу яких територіально (за хронологією) входив Закарпатський край;

- обґрунтовано процес становлення і розвитку початкової школи Закарпаття періоду другої половини XIX – початку XXI ст. - наслідково-залежні перетворення в її організації, управлінні, структурі, змісті діяльності, детерміновані державно-територіальним підпорядкуванням регіону, а отже, соціально-економічними, суспільно-політичними умовами, системними освітніми трансформаціями за п'ятьма виокремленими основними етапами: І-й - розвиток початкової школи Закарпаття періоду перебування в складі Австро-Угорщини (1848–1919 рр.); ІІ-й – перебудова початкової освіти регіону за

Чехословацького періоду (1919–1938 рр.); ІІІ-й – діяльність початкових шкіл часів угорського підпорядкування Закарпаття (1939–1944 рр.); ІV-й – початкова освіта краю в складі Радянського Союзу (Української Радянської Соціалістичної Республіки) (1944–1991 рр.); V-й – розвиток початкової школи Закарпатської області в незалежній Україні (1991–2011 рр.);

- відповідно до уведеної періодизації визначено особливості організації і змісту діяльності початкової школи Закарпаття, розкрито і систематизовано провідні тенденції її розвитку (загальні, специфічні, повторювальні з диференціацією на організаційно-управлінські, освітньо-змістові, професійно орієнтовані);

- розроблено авторську історико-системну модель формування початкової школи Закарпаття періоду другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. (хронологічний етап, територіальне підпорядкування, передумови становлення початкової школи, системні освітні трансформації (освітня, мовна політика та ін.), тенденції і особливості процесу розвитку початкової школи та ін.);

- виявлено та актуалізовано: 1) конструктивний ретродосвід початкової школи Закарпаття (розроблення нормативно-правового забезпечення початкових шкіл узгоджено з документальною базою європейських держав; урізноманітнення мережі закладів початкової освіти за типами та формами власності; розширення доступу до створення початкових шкіл приватних осіб, місцевих громад та релігійних організацій з обов’язковою умовою дотримання освітніх стандартів; забезпечення можливості здобуття національними меншинами початкової освіти рідною мовою; підсилення краєзнавчого компоненту в навчальних планах і програмах початкових шкіл; особлива увага до національного, громадянського, патріотичного, морально-релігійного виховання як засобів збереження національної самобутності й сприяння євроінтеграції початкової освіти України та ін.); 2) персоніфіковані ідеї розвитку початкової освіти (А. Добрянський, Л. Етвеш, Т. Злоцький, О. Маркуш, Т. Масарик, Й. Пешек, С. Фенцик та ін.);

- *уточнено* наукові підходи до історико-системного моделювання як послідовного, структурного відтворення та схематичного відображення освітнього процесу;

- *подальшого розвитку набуло* дослідження історико-логічних зв'язків етапів реформування національної початкової школи Закарпаття; авторського педагогічного внеску в її розвиток (А. Волошин, О. Духнович та ін.).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що обґрунтування причинно-наслідкових зв'язків, виявлення тенденцій і особливостей процесу формування початкової школи Закарпаття другої половини XIX – початку XXI ст. дозволяє забезпечити об'єктивне трактування низки історичних подій, фактів щодо її організації і змісту залежно від вимушено-змінюваного територіального підпорядкування, спрогнозувати перспективи розвитку в умовах державно-територіальної єдності та з урахуванням полікультурності закарпатоукраїнського регіону.

Матеріали дисертаційної роботи, її основні положення і висновки *використано* під час викладання нормативних навчальних дисциплін: «Історія педагогіки», «Педагогіка», «Порівняльна педагогіка», «Педагогічна майстерність», у створенні навчального посібника «Педагогіка: Основи педагогіки. Дидактика. Теорія та методика виховання. Школознавство» (К., 2014).

За результатами дослідження *розроблено* і впроваджено в освітньо-науковий процес вищої педагогічної школи спеціалізовані (елективні) навчальні курси: «Розвиток освіти Закарпаття та проблеми її трансформації в європейський освітній простір» (2,5 кредити, 75 год.: 16 год. лекційних, 16 год. семінарських і практичних занять, 43 год. самостійної роботи); «Розвиток освіти регіону (на прикладі Закарпаття)» (3,0 кредити, 90 год.: 16 год. лекційних, 14 год. семінарських і практичних занять, 60 год. самостійної роботи), підготовлено їх навчально-методичне забезпечення: модульні навчальні й робочі програми, методичні рекомендації, тьюторські завдання для самостійної та самоосвітньої діяльності студентів і вчителів, системи тестового

контролю та самоконтролю якості знань. Матеріали дисертації також слугують основою для написання бакалаврських і магістерських кваліфікаційних робіт.

Представлені в дисертаційному дослідженні концептуально важливі ідеї закарпатських педагогів щодо здійснення рідномовної початкової освіти в полікультурному середовищі, ретродосвід організації початкових шкіл у полілінгвальному просторі *можуть бути застосовані* для розроблення навчально-методичного забезпечення початкової освіти, у діяльності вищих педагогічних навчальних закладів, інститутів післядипломної освіти, стануть базою для проведення подальших наукових досліджень з розвитку теорії і практики національної системи освіти.

Результати дослідження *впроваджено* в освітньо-науковий процес ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (довідка від 30 листопада 2015 р. № 01–15/03–1943), ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (довідка від 05 лютого 2016 р. № 394/01–27), Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка від 25 лютого 2016 р. № 98), Мукачівського державного університету (довідка від 16 листопада 2015 р. № 2661), Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (довідка від 11 березня 2016 р. № 07-10/458), Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (довідка від 01 лютого 2016 р. № 127/01), Херсонського державного університету (довідка від 27 січня 2016 р. № 01–28/103), Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (довідка від 10 лютого 2016 р. № 17/15–387).

Особистий внесок здобувача. В наукових статтях, виданих у співавторстві: [12] проаналізовано генезу гендерної педагогіки в Україні; [15] автором обґрунтовано проблему формування професійної ідентичності майбутнього педагога в умовах ринкової системи, визначено чинники та умови формування позитивної мотивації до професійної діяльності; [21] визначено сутність поняття «системна освітня трансформація», розкрито тенденції і особливості розвитку початкових шкіл Закарпаття першого десятиліття його

приєднання до Радянської України. Наукові узагальнення співавторів наукових статей у дисертаційному дослідженні не використовувалися.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційної праці обговорювалися на засіданнях кафедр педагогіки і психології вищої школи НПУ імені М. П. Драгоманова; педагогіки й методики початкової освіти та педагогіки дошкільної і початкової освіти Мукачівського державного університету.

Матеріали дисертації оприлюднено в ході науково-комунікативних заходів: *міжнародного рівня* – «Вища дошкільна освіта в Україні: становлення, розвиток, сучасний стан і перспективи (до 100-річчя заснування Фребелівського жіночого інституту)» (Київ, 2007), «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання фахівців на міжнародному ринку вищої освіти» (Ужгород, 2007), «Інновації у вищій освіті» (Ніжин, 2007), «Професійно-особистісний розвиток і становлення фахівців у сучасних умовах розбудови вищої школи: методологія, теорія і практика» (Ужгород, 2010), «Карпатська конференція з проблем довкілля» (Мукачево, 2011), «Освіта про європейські цінності» (Slovakia, Kosice, 2011), «Ціннісні пріоритети освіти: виклики XXI століття» (Луганськ, 2011), «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: здоров'я через освіту» (Донецьк, 2012), «2nd IRI International Educational Conference» **(**Slovakia, Komárno, 2014), «Сучасна початкова освіта: традиції, інновації та перспективи» (Херсон, 2015), «Актуальні проблеми наукового й освітнього простору в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів» (Мукачево, 2015), «Scientific and Professional Conference Pedagogy and Psychology in the age of globalization» (Hungary, Budapest, 2015); *всеукраїнського рівня* – «Мовна освіта і мовленнєвий розвиток молодших школярів в умовах поліетнічного середовища» (Мукачево, 2006), «Психолого-педагогічні умови організації розвивального середовища в закладах освіти» (Херсон, 2010), II-х Морозівських педагогічних читаннях (Київ, 2012), «Українська педагогіка 1920-х років – сучасні оцінки і виміри» (Умань, 2012), «Дошкільна і початкова освіта: досягнення, проблеми, перспективи» (Мукачево, 2012), «Закарпатські

Волошинські читання» (Ужгород, 2013), «Культура педагога в контексті освітніх парадигм (до 80-річчя з дня народження професора В.В.Сагарди)» (Ужгород, 2013), «Джерельна та історіографічна основа сучасних історико-педагогічних досліджень» (Хмельницький, 2013), «Актуальні проблеми підготовки сучасного вчителя» (Умань, 2013), «Актуальні проблеми навчання і виховання в контексті сучасної освітньої парадигми» (Мукачево, 2015); *університетського рівня* – звітних науково-практичних конференціях викладачів, аспірантів і докторантів НПУ імені М.П.Драгоманова (Київ, 2014, 2015), Мукачівського державного університету (Мукачево, 2012, 2013, 2014, 2015).

Публікації. Основний зміст дисертаційної роботи відображено у 43 наукових і науково-методичних працях, 40 з яких одноосібні. Серед них 2 монографії, 1 навчальний посібник (з грифом МОН України), 26 статей у провідних наукових фахових виданнях, 5 статей у зарубіжних виданнях, включених до міжнародних науково-метричних баз, 6 навчально-методичних розробок, 3 публікації у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, шести розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (на 94 сторінках) - усього 796 позицій, з яких 312 архівних документів, 30 джерел іноземними мовами, 66 додатків (на 105 сторінках). Повний обсяг дисертації становить 587 сторінок, з яких 389 – основного тексту. Рукопис дисертації містить 27 таблиць, 2 рисунки на 12 сторінках.

Розділ 1
Початкова школа Закарпаття в історії її розвитку як наукова проблема

1.1. Стан наукової розробки ретроспективи початкової школи Закарпаття другої половини XIX – початку XXI ст**.**

Аналіз великого масиву літератури та документів із проблеми дослідження, яка охоплює великий хронологічний проміжок (майже сто шістдесят років) часу, дав нам можливість згрупувати їх за такими напрямами: 1) нормативно-законодавча база; 2) довідниково-статистичні видання; 3) періодичні видання; 4) наукові праці.

У відповідності до означеної мети дослідження – обґрунтування процесу розвитку початкової школи Закарпаття на тлі системних освітніх трансформацій другої половини XIX – початку XXI ст. – важливого значення набуває *аналіз нормативної-законодавчої бази*, яка регламентувала освітні процеси і представлена великою кількістю законів, постанов, наказів, концепцій, державних програм та стандартів періоду другої половини XIX – початку XXI століття. До них належать: 1848. évi III. Törvénycikk független magyar felelős ministerium alakításáról (Закон III Про створення незалежних угорських міністерств), 1868. évi XXXVIII. Törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában (Закон XXXVIII «Про народну освіту»), 1879. évi XVIII. Törvénycikk a magyar nyelv tanitásáról a népoktatási tanintézetekben (Закон XVIII «Про вивчення угорської мови в закладах народної освіти»), 1893. évi XXVII. Törvénycikk a községi, valamint a hitfelekezetek által fentartott elemi iskolákban müködő tanitók és tanitónők fizetésének rendezéséről (Закон XXVI «Про впорядкування заробітних плат учителів парафіяльних та муніципальних шкіл»), 1907. évi XXVII. Törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanitók járandóságairól (Закон XXVII «Про правові відносини у недержавних початкових народних школах та винагороди вчителів муніципальних та парафіяльних шкіл»), які визначали

принципи державної освітньої політики Австро-Угорщини, структуру системи освіти, управління освітою, принципи здійснення мовної політики в сфері освіти. Інформативним у контексті дослідження освітніх змін у Закарпатті в 1919 – 1939 рр. є 1922. roku Malý školský zákon v Československej republike (Малий шкільний закон Чехословацької республіки), який безпосередньо стосується структурних та змістових змін у діяльності початкових шкіл краю. Великого значення для дослідження набули Закони та Розпорядження Міністерства релігії та народної освіти Угорщини періоду 1939-1944 рр., як найменш дослідженого у вітчизняній історії педагогіки. Серед них: 1940. évi 7.880 Rendelet a Magyar Szent Koronához visszacsatolt keleti és erdélyi területen a közoktatásügyi igazgatás szervezetének megálapításáról (Szatmári tankerület) (Розпорядження «Про організацію управління народної освіти на повернених до Угорської Святої Корони східних та трансільванських землях (Сатмарський округ)»), 1940. évi 7.880 Rendelet a Magyar Szent Koronához visszacsatolt keleti és erdélyi területen a közoktatásügyi igazgatás szervezetének megálapításáról (Szatmári tankerület) (Розпорядження «Про організацію управління народної освіти на повернених до Угорської Святої Корони східних та трансільванських землях (Сатмарський округ)»), 1940. évi 24.024. rendelet a Magyar Szent Koronához visszacsatolt keleti és erdélyi területen a közoktatás ügy ideiglenes szabályozásáról (Розпорядження «Про тимчасові правила організації шкільної справи на приєднаних до Угорської Святої Корони східних та трансільванських територіях»), 1940. évi XX. Törvénycikk az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról (Закон XX «Про шкільну повинність та восьмирічні народні школи»). Низка нормативно-законодавчих документів, що визначали освітню політику Радянського Союзу, стала предметом аналізу з метою виявлення особливостей розвитку початкової освіти в Закарпатті після його приєднання до Радянської України, зокрема, це такі документи: «Декрет Народної Ради Закарпатської України про перехід шкільного виховання у відання держави» (1945 р.), Наказ № 63.138 V/1945 «Про реформу системи освіти в Закарпатській Україні» (1945 р.), Закон «Про зміцнення зв’язку школи

з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959 р.), Наказ Міносвіти УРСР № 5.279 «Про стан роботи шкіл Західної та Закарпатської областей УРСР» (1946 р.), Наказ Міносвіти УРСР № 986 «Про заходи у справі поліпшення роботи з місцевими учителями, висунутими на керівні посади в західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях» (1949 р.), «Положення про восьмирічну школу» (1960 р.), Постанова «Про заходи подальшого поліпшення умов роботи сільської загальноосвітньої школи» (1973 р.), Закон УРСР «Про народну освіту» (1974 р.) та низка інших документів. Серед сучасної нормативно-правової бази в поле зору нашого дослідження входять такі документи: Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) (1993 р.), Закон України «Про освіту» (1996 р.), Закон України «Про загальну середню освіту» (1999 р.), Національна доктрина розвитку освіти (2002 р.), Державний стандарт початкової загальної освіти (2000 р.), Державний стандарт початкової загальної освіти (2011 р.), Комюніке Форуму міністрів освіти Європи «Школа XXI століття: Київські ініціативи» (2011) та ін.

У досягненні об'єктивності та інформативності історико-педагогічного дослідження велику роль відіграють *довідниково-статистичні видання.* Оскільки наше дослідження розглядає розвиток початкової школи в системних освітніх трансформаціях, то великого значення набувають праці з історії Закарпаття, в яких комплексно висвітлюються питання політичного устрою, розвитку економічної та соціальної сфери, культури та освіти загалом. До таких праць належить багатотомне видання, яке підготував авторський колектив науковців під керівництвом І. Гранчака «Нариси історії Закарпаття. У ІІІ томах» (Ужгород, 2003), яке розглядає загальні тенденції розвитку історії Закарпаття від найдавніших часів до сучасності.

Багатий фактаж та аналітику історії суспільно-політичного, соціально-економічного, культурно-освітнього життя краю, а також мовної та етнічної, демографічної та релігійної політики, здійснюваної в Закарпатті урядами різних держав, містить видання авторського колективу за редакцією М. Вегеша та Ч.

Федінець «Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання» (Ужгород, 2010).

У контексті нашого дослідження актуальною є праця «Історія міст і сіл Української РСР: Закарпатська область» (Київ, 1969), яка, незважаючи на ідеологічну забарвленість, містить цінний статистичний матеріал та історико-економічні відомості, відомості про будівництво шкіл тощо.

Історичні дані про особливості розвитку закарпатських земель у періоди приналежності до різних державних утворень висвітлено у таких наукових працях: Австро-Угорщина – М. Лучкай «Історія карпатських русинів. У 5 т.» (Ужгород, 1999 – 2002), А. Олашин «Історія Закарпаття» (Мукачево, 1992); Чехословаччина – М. Болдижар «Закарпаття між світовими війнами. Факти. Події. Люди. Оцінки» (Ужгород, 2001), С. Віднянський «Закарпаття у складі Чехо-Словацької республіки: переломний етап у національно-культурному й етнополітичному розвитку русинів-українців» (Ужгород, 1994); Карпатська Україна - М. Вегеш, М. Токар, М. Басараб «Закарпатська Україна в контексті українського державотворення» (Ужгород, 2008), П. Стерчо «Карпато-Українська держава» (Львів, 1994). Досягнення періоду Радянської України висвітлюють інформаційні збірники документів, які характеризують розвиток економіки, соціальної політики, культури та освіти, серед яких: «Народне господарство Закарпатської області: Збірник статей» (Ужгород, 1984), «Радянське Закарпаття 1946-1958. Документи і матеріали» (Ужгород, 1985), «Шляхом жовтня: Боротьба трудящих Закарпаття за національне і соціальне визволення та возз'єднання з Радянською Україною: збірник документів» (Ужгород, 1967).

З метою об'єктивності висвітлення детермінатнів (політичних, соціально-економічних, культурологічних) освітніх трансформаційних процесів спираємось на наукові праці представників закарпатської діаспори – В. Шандора «Закарпаття. Історично правний нарис від IX ст. до 1920» (New York, 1992), П.-Р. Магочія «Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь 1848 – 1948» (Ужгород, 1994).

Наукову значущість представляють інформаційні збірники з питань освіти різних історичних періодів. Зокрема: «Tanterv népiskolák számára/ Навчальні програми для народних шкіл» (Budapest, 1896), виданий Міністерством релігії та народної освіти з метою роз'яснення основних положень освітніх законів Австро-Угорщини, містить інформацію про навчальні плани та програми. Зокрема, це програми до навчальних предметів «Угорська мова», «Математика», «Історичні науки», «Природничі науки», «Фізичне виховання», «Мистецькі предмети», які укладені відповідно до вимог Закону XXXVIII «Про народну освіту» (1868 р.); «Учебні основы для руських народныхъ школь Подкарпатской Руси» (Ужгород, 1923) та «Нормальні учебні основи для народныхъ (елементарныхъ) школ» (Ужгород, 1930), опубліковані в Урядовому віснику шкільного реферату краєвого уряду Підкарпатської Русі, та представляють собою цілий комплекс інформації щодо змісту початкової освіти, а саме: визначають загальні принципи побудови початкової освіти, визначають структуру навчального року, містять навчальні плани для усіх типів шкіл (одно-, дво-, трикласових шкіл), а також розгорнуті програми до навчальних предметів, які вивчаються в початкових школах; «Tanterv és útmutatások a nyolosztályos népiskola számára. I kőtet: A tanterv / Навчальний план та вказівки для восьмирічної народної школи» (Budapest, 1941), виданий на виконання Розпорядження 55.000/1941 Міністерства релігії та народної освіти Угорщини з метою реалізації основних положень освітнього Закону XX (1940 р.), містить інформацію про освітні нормативні документи, навчальні плани та програми; матеріали щорічного «Збірника наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР» (1962–1988), в якому опубліковано накази, розпорядження, інструктивні листи з питань організації діяльності шкіл, у тому числі й початкових, які діяли в Українській РСР.

Додаткову інформацію щодо освітніх процесів, які відбувалися в Закарпатті другої половини XIX – початку XXI століття, можна одержати з *періодичних видань*, які в різні роки і з різною інтенсивністю виходили друком і висвітлювали питання, що стосувалися початкової школи. Так, у період

Австро-Угорщини в Закарпатті не було власного освітнього друкованого органу, виняток становив журнал «Учитель» (1867 р.), який подавав інформаційні звіти про наради вчителів у різних містах, висвітлював окремі питання методики навчання та частково публікував офіційні матеріали Міністерства культури, релігії та народної освіти Угорського королівства. Журнал складався з рубрик «Педагогическое умничество», «Известия», «Почта», «Конкурс», «Литература». Велика кількість періодичних видань утворилося з приєднанням Закарпаття до Чехословаччини: «Учитель» (1920 – 1936) – педагогічний журнал Цивільної управи Підкарпатської Русі, «Подкарпатська Русь» (1926 – 1936) – орган Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, «Учительський голос» і «Наша школа» – друковані органи народовецького педагогічного товариства «Учительська громада», часописи «Наш рідний край» (1922 – 1939), «Пчілка» (1922-1932), «Віночок для підкарпатських діточок» (1919 – 1924). У контексті нашого дослідження особливий інтерес становить педагогічний часопис «Учитель», який представляв собою фахове видання, в якому публікувалися як окремі розпорядження Реферату освіти, так і науково-педагогічні та методичні розвідки. Основними рубриками, які мали місце в журналі, були: «Статті ювілейні та пам'ятні» (присвячувалися визначним подіям в житті краю, пам'яті відомим громадським та культурно-освітнім діячам А. Волошина, Т. Масарика, Й. Пешека та ін.); «Виховання та навчання» (піднімаються питання стосовно змісту початкової освіти загалом та окремих навчальних предметів, а саме: Ф.Агій «Научованя родного язика» (1924 р., Рочник V), О. Маркуш «О научованю читати» (1924 р., Рочник V), О. Січ «Важность гімнастики в народних школах» (1925 р., Рочник VI), Ю. Боршош «О научованню рисунков в народний школи» (1925 р., Рочник VI), І. Мейсарош «Початкова наука в народній школі» (1930 р., Рочник XI-XII), І. Деяк «Виховання на чистоту і порядок» (1930 р., Рочник XI-XII), «Вихова любови до природи» (1930 р., Рочник X-XI) та ін.); «Із чужого шкільництва» (вивчення досвіду зарубіжної педагогіки, а саме – організації шкільництва в Польщі, Австрії, Румунії,

впровадження педагогічних ідей М.Монтессорі, С.Русової, Г.Кершенштайнера та ін.); «Педагогічний рух» (статистичні відомості про організацію педагогічних гуртків, проведення вчительських конференцій, з'їздів, участь вчителів у народно-просвітницькій діяльності тощо); «Література та рецензії» (публікація художніх творів, есе, фрагментів підручників, рецензій тощо). Аналіз змісту статей «Учителя» показав, що в першій половині XX століття у Закарпатті обґрунтовувалися прогресивні ідеї щодо покращення навчально-виховного процесу в початкових школах і впровадження провідних принципів європейської педагогіки. Науковий інтерес становить також педагогічний часопис «Народная школа» (1920 – 1944), який належав Учительському Товариству Карпатського Краю, а з поверненням закарпатських земель до Угорщини фінансово підтримувався урядом Підкарпаття. Журнал був двомовним, містив синхронний переклад текстів угорською та русинською мовами. У журналі друкувалися освітні документи, оголошення, а також статті наукового та методичного характеру, серед них: И. Лизак «Устранение национальной неграмотности» (ноябрь, 1937/38), А. Дехтеревь «Детские игры» (октябрь, 1937/38), М. Козьма «Обращение к учителям» (сентябрь-октябрь, 1940/41), М. Вейсь «Задачи образцового учителя» (сентябрь-октябрь, 1940/41), Ю. Марина «Робота трехь літ» (септемберь, 1942). Серед періодичних видань радянського періоду та періоду незалежності значний інтерес становлять журнали «Радянська школа» (1945 – 1991), «Рідна школа» (1991 – 2011), «Початкова школа» (1969 – 2011), «Шлях освіти» (1997 – 2008), «Köznevelés» (Народна освіта) (Budapest, 1945-2010), «Magyar Pedagógia» (Освіта Угорщини) (Budapest, 1892-1992) , а також «Збірник наказів та розпоряджень НКО УРСР» (1939 – 1961), «Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР» (1962 – 1988), Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України (1991 – 2011). Великого значення на сьогоднішній день при написанні наукових робіт (монографій, дисертаційних досліджень) набувають контенти з мережі INTERNET, зокрема, враховуючи специфіку нашого дослідження, важливими джерелами виступили інтернет-сайти www.ligazakon.ua, www.mon.gov.ua,

www.uazakon.com, www.bestpravo.ru, які розміщують зміст основних освітніх документів радянського періоду та періоду незалежності України. Документи про освіту 1848 – 1944 рр., що стосуються початкових шкіл періоду Австро-Угорщини та Угорщини, розміщені на сайті www.1000ev.hu.

Отже, нормативно-правова база, довідниково-статистичні та періодичні видання відображають процес становлення та розвитку початкової школи Закарпаття в другій половині XIX – початку XXI століття. Таким чином, вони дозволяють отримати загальну інформацію про розвиток початкових шкіл у системі освіти різних держав, до складу яких входило Закарпаття впродовж досліджуваного періоду. Аналіз періодичних видань забезпечує можливість визначення пріоритетних напрямів розвитку початкових шкіл у різні історичні періоди, проблеми змісту початкової освіти, прогресивні ідеї вдосконалення навчально-виховного процесу, шляхів реформування початкової школи.

Історіографія освіти та шкільництва Закарпаття представлена широким спектром наукових праць – монографій і дисертацій, дотичних до теми нашого дослідження. Знаковою щодо дослідження освітніх процесів у Закарпатті вважаємо працю А. Бондаря та А. Чуми «Українська школа Закарпаття та в Східній Словаччині: Історичний нарис» (Пряшів, 1967). Зміст історичного нарису складається з чотирьох частин «Школа і освіта закарпатських українців до кінця XVIII століття», «Розвиток українських шкіл Закарпаття та Східної Словаччини від початку XIX століття до 1848 року», «Українська школа Закарпаття та Східної Словаччини в період від 1848 до 1867 р.», «Боротьба за народну школу в період від 1867 до 1918 р.». Авторами нарисів висвітлюються умови розвитку шкільної освіти в Закарпатті в різні історичні періоди, зокрема заперечують думку, що серед «українського народу Закарпаття аж до кінця XVIII століття панувало неуцтво і темнота», висвітлюють процес становлення освіти в умовах боротьби за право на рідномовне навчання. Важливими є наукові праці В. Гомонная «Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX - XX ст.)» (Ужгород, 1992) та «Народна освіта Радянського Закарпаття» (Ужгород, 1988). Зокрема, в них здійснено короткий історичний огляд

розвитку освіти та педагогічної думки в Закарпатті. Зокрема, автором основна увага зосереджується на висвітленні внеску освітньо-культурних діячів та письменників минулого (А. Бачинського, О. Духновича, А. Коцака, Є. Фенцика та ін.) до розвитку та збагачення педагогічної думки. Автором також укладено педагогічні портрети заслужених учителів України та керівників народної освіти, які брали активну участь у розбудові народної освіти в Закарпатті радянського періоду (В. Бурча, В. Герзанича, Й. Жупана, О. Маркуша та ін.). У цілому ці праці мають довідниково-прикладний характер. Важливий матеріал щодо розвитку освіти та шкільництва в Закарпатті в період його приєднання до Радянської України містить монографія А. Ігната «Світло жовтня. Розповідь про загальноосвітню школу в Закарпатті» (Ужгород, 1957), в якій розкрито досягнення в розбудові шкіл у краї, труднощі, які виникали в перше десятиліття приєднання. Незважаючи на те, що зміст наукової праці був наповнений ідеями комуністичної системи, в ній збереглося багато цікавого матеріалу щодо організації шкільної справи, поширенні освіти в гірських районах тощо. Історія освіти та шкільництва Закарпаття розкрита також у працях В. Гомонная, В. Росула, М. Талапканича «Школа та освіта Закарпаття» (Ужгород, 1997), Ю. Думнича «Українізація школи на Підкарпатській Русі під час Чехословацького періода» (2009), «Загальноосвітня школа Закарпаття в XIX – початок XX ст.» (Ужгород, 1971), колективній монографії Химинця В., Стрічика П., Качура Б., Талапканича М. «Освіта Закарпаття» (Ужгород, 2009). У вищеназваних працях в основному йдеться про тенденції розвитку загальної освіти, наводяться статистичні дані щодо розвитку різних типів шкіл, у тому числі й початкової. Проте в них мало уваги приділяється питанням власне педагогічного аспекту діяльності початкових шкіл Закарпаття, а саме – особливостей формування цілей та змісту початкової освіти, методів та організаційних форм навчання у початкових школах. Також слабо висвітлені освітні реформи (1868 р., 1907 р., 1922 р., 1940 р.), які в педагогічному плані мали безпосередній уплив на розвиток початкової школи та забезпечення рідномовної освіти молодших школярів

Висвітлення історії розвитку освіти та шкільництва Закарпаття в контексті історії української педагогіки знаходимо у працях М. Грищенка «Народна освіта в західних областях Української РСР» (Київ, 1960), С. Сірополка «Історія освіти на Україні» (Київ, 1991), М. Ярмаченка «Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): Нариси» (Київ, 1991), О. Любара, М. Стельмаховича, Д. Федоренко «Історія української педагогіки» (Київ, 2003), І. Зайченка «Історія педагогіки» (Київ, 2010) та ін. У названих працях подаються загальні відомості про особливості розвитку освіти та шкільництва Закарпаття в складі різних держав крізь призму їх мовної політики, є окремі відомості про педагогічну діяльність О. Духновича та А. Волошина.

Для повноти вивчення основних тенденцій у розвитку початкової школи Закарпаття важливого значення набувають наукові розвідки зарубіжних дослідників історії освіти та шкільництва Закарпаття. Зокрема, акцентуємо увагу на таких дослідженнях, як «Madyarország kőzoktatásűgye a világháború óta» Kornis Gyula (Budapest, 1927), («Загальна освіта Угорщини після світової війни» Дюла Корніш, Будапешт, Угорщина, 1927), «Školstvi na Podkarpatské Rusi v pritomnosti» Josef Pešina (Praha, 1933) («Шкільництво на Підкарпатській Русі» Йозеф Пешина, Прага, Чехословацька Республіка, 1933), «Reprezentacni sbornik veškereho školnictva na Pokarpatske Rusi při přileznosti 20 leteho trvany ČSR. 1918-1938» Frantisek Stojan (Prešov, 1938) («Репрезентативний збірник розвитку шкільництва на Підкарпатській Русі за 20-річчя перебування у складі ЧСР» Франтішек Стоян, Пряшів, Чехословацька Республіка, 1938). Зокрема, автори цих праць подають цікавий фактичний матеріал, статистичні дані про стан освіти. Наприклад, у праці «Školstvi na Podkarpatské Rusi v pritomnosti / Шкільництво на Підкарпатській Русі» Й.Пешини, шкільного інспектора Підкарпатської Русі, здійснено детальний аналіз результатів освітніх реформ у перше десятиліття перебування закарпатських земель у складі Чехословацької республіки, зокрема описано діяльність шкільного реферату цивільної управи

Підкарпатської Русі, шкільних інспекторів, організацію діяльності різних типів шкіл. Уся наведена інформація підтверджується статистичними даними.

Вагоме значення для нашого дослідження мають ґрунтовні праці вітчизняних науковців, дослідників історії радянської початкової школи Л. Березівської, Я. Кодлюк та В. Пироженко. Так, Л. Березівська у своїх численних наукових роботах і, зокрема, у монографії «Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті» (Київ, 2008), розглядає шкільні реформи, які мали місце в освіті у ХХ столітті. В контексті нашого дослідження актуальним є її доробок у частині реформування загальноосвітньої школи в УРСР в умовах авторитарного суспільства – радянського періоду. Так, автором системно і в порівняльно-зіставному аспекті розкрито ключові складові шкільних реформ, їх залежність від державної освітньої політики радянського уряду (прихована русифікація змісту шкільної освіти, сприяння обов'язковому вивченню українськими учнями російської мови, збільшенню кількості російських шкіл; фальсифікація курсів історії, географії, літератури України; запровадження інтернаціонального радянського виховання тощо). Цікавим та актуальним є наукове дослідження Я. Кодлюк «Підручник для початкової школи: Теорія і практика» (Тернопіль, 2004), у якому науковець розкриває теоретичні основи та практику підручникотворення у галузі початкової освіти України, подає генезу розвитку теорії шкільного підручника, характеризує етапи та основні тенденції підручникотворення в період 1960 – 2000 рр. У монографії Л. Пироженко «Реформування змісту загальної середньої освіти (середина 60-х – початок 80-х рр. ХХ століття)» (Київ, 2013) дослідила педагогічні передумови, причини, хід і наслідки реформування змісту вітчизняної шкільної освіти у 1966 – 1984 рр. у контексті політичних та соціокультурних змін у суспільстві. Зокрема, тут детально проаналізовано навчальні плани та програми початкових шкіл радянського періоду, виокремлено загальні тенденції в їх змістовому наповненні, залежність від рівня розвитку психолого-педагогічної науки тощо.

Для нашого дослідження актуальними є ґрунтовні наукові праці, які висвітлюють життя та діяльність видатних учених-педагогів, патріотів

Закарпаття, які зробили вагомий внесок у розвиток освіти та шкільництва, педагогічної науки краю, а саме: монографії М. Кляп «Педагогічна та культурно-освітня діяльність А. Волошина в міжвоєнний період» (2000), В. Машталера «Педагогічна і освітня діяльність О.В. Духновича» (1966), В. Микитася «О.В. Духнович. Літературно-критичний нарис» (1959). Також для повноти висвітлення педагогічних поглядів А. Волошина та О. Духновича ми використовуємо їх автентичні праці, віднайдені у Відділі Карпатики ДВНЗ «Ужгородський національний університет», а саме рукопис А.Волошина «Методика народно-шкільного навчання» (Ужгород, 1935) та навчально-методичний посібник О. Духновича «Народная педагогия в пользу училищь и учителей сельских» (Львів,1857).

Окремі аспекти розвитку освіти та шкільництва в Закарпатті висвітлено в дисертаційних дослідженнях В. Росула «Тенденції розвитку школи та педагогічної думки Закарпаття (XIX – XX століття)» (1997), О. Морозової «Рух за впровадження української мови в навчальних закладах України в кінці XIX - на початку XX століття» (2007), що відображають загальні тенденції розвитку освіти та шкільництва Закарпаття означеного періоду.

Дисертаційні дослідження Г. Лемко «Зміст початкової освіти в українських школах на західноукраїнських землях (1919 – 1939 рр.)» (2006) та Г. Розлуцької «Зміст шкільних підручників як фактор полікультурного виховання молодших школярів у Закарпатті (1919 – 1939 рр.)» (2007) розкривають питання початкової освіти Закарпаття в період його перебування під юрисдикцією Чехословаччини. Так, у дисертаційному дослідженні Г.Лемко аналізуються та зіставляються умови та особливості формування змісту початкової освіти в Галичині, Буковині та Закарпатті, акцентується увага на питаннях підготовки вчителів початкових класів. Дисертаційне дослідження Г. Розлуцької присвячене аналізу змісту шкільних підручників й обґрунтуванню їх значення в полікультурному вихованні молодших школярів.

Малодослідженим періодом у розвитку початкої школи Закарпаття, в плані формування змісту початкової освіти, методики організації навчально-

виховного процесу є період Другої світової війни, зокрема, коли Підкарпатська Русь знову ввійшла до складу Угорщини, яка здійснювала політику мадяризації. Серед дисертаційних досліджень, які присвячені цьому історичному періоду, дослідження Г. Стефанюк «Шкільництво в Західній Україні під час німецької окупації (1941 – 1945 рр.)» (2004), у якому автор розглядає загальні тенденції шовіністичної політики угорського уряду, зокрема розв'язання мовного питання та його вплив на здійснення шкільництва загалом. Питання діяльності початкової школи Закарпаття не розглядається.

Роль педагогічної преси у розвитку освіти, шкільництва та педагогічної науки досліджуваного періоду, висвітлено у дисертаційних дослідженнях І. Мельник «Проблеми народної школи і виховання в педагогічній пресі (за матеріалами західноукраїнських видань другої половини XIX – початку XX століття)» (1997) та М. Кухти «Формування національного виховного ідеалу у шкільництві Закарпаття 20-30-х років XX століття» (1998). Зокрема, авторами подається інформація про періодичні видання Австро-Угорщини (І. Мельник) та Чехословаччини (М. Кухта), а саме їх специфіку, зміст, висвітлення питань педагогіки та методики навчання, характеризуються основні тематичні складові. Важливим є дослідження змісту часописів «Наш рідний край», «Пчілка», «Віночок для підкарпатських діточок», які призначалися для дитячої читацької аудиторії (М. Кухта).

За останнє десятиліття підготовлено й захищено велику кількість дисертаційних досліджень із питань історії становлення та розвитку початкових шкіл у різних регіонах України (Т. Багрій «Розвиток освіти і педагогічної думки на Переяславщині (початок XVIII – перша чверть XX століття)» (2011), Н. Белозьорової «Розвиток початкової освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX століття)» (2011), С. Бричок «Церковнопарафіяльні школи в системі початкової освіти на Волині (друга половина XIX – 20-і р.р. XX століття)» (2005), О. Драч «Розвиток початкової освіти в Україні (1861 – 1917 рр.)» (2002), Т. Кравченко «Розвиток початкової освіти на Харківщині в другій половині XIX – на початку XX ст.» (1996), М. Поліщук «Початкова та середня

освіта на Правобережній Україні у 60-90-их роках XIX ст.» (1974), Г. Черненко «Соціально-педагогічні засади розвитку початкової освіти в Україні (1917 – 1933 рр.)» (2004) та ін.), а також досліджень, присвячених історії становлення теорії та практики початкової освіти (Т. Гавриленко «Проблеми дидактики початкової школи в Україні кінця XIX – початку XX ст.» (2004), Т. Довженко «Словесні методи навчання у діяльності початкових шкіл України другої половини XIX століття» (2002), І. Колесник «Формування загальнонавчальних умінь і навичок учнів у народній школі кінця XIX – початку XX століття» (2004), І. Лебідь «Управління початковою освітою в Україні (1917 – 1930 рр.)» (2011), В. Мартинюк «Розвиток методики навчання історії у початковій школі України в середині XIX- початку XX століття» (2011), А. Предик «Проблема оцінювання навчальної діяльності учнів початкової школи в Україні (50-ті – 90-ті роки XX століття)» (2009), І. Репко «Організація контролю за навчальною діяльністю учнів народних шкіл України у другій половині XIX століття» (2008), Н. Рудічєвої «Теорія і практика навчання співу у початкових школах Слобожанщини (друга половина XIX – початок XX ст.)» (2002), Т.Собченко «Розвиток природничої освіти у початковій школі в історії педагогічної думки другої половини XIX – початку XX століття» (2008) та ін.). У цих дисертаційних дослідженнях відтворено еволюцію теорії та практики початкової освіти України в центральних та східних регіонах другої половини XIX – першої половини XX століття, а також особливості методики вивчення окремих предметів у початкових школах. Розвиток початкової школи Закарпаття не був предметом дослідження у названих наукових роботах.

Таким чином, аналіз сучасних історико-педагогічних досліджень (монографій, дисертацій) засвідчив, з одного боку, актуальність питання розвитку та модернізації діяльності початкових шкіл в умовах поліетнічного регіону та наявність ґрунтовного досвіду її реалізації в початкових школах Закарпаття другої половини XIX – XXI століття, а з іншого – відсутність цілісного дослідження, де б визначались організаційно-методичні передумови становлення початкової школи Закарпаття, з'ясовувались їх місце і роль у

системі освіти державних утворень, до складу яких входило Закарпаття в різні історичні періоди, визначалися зміст, провідні тенденції і особливості адміністративно-організаційного устрою тощо. Отож, вивчення науково-педагогічної літератури і дисертаційних досліджень засвідчує, що проблема обґрунтування цілісного процесу становлення і розвитку початкових шкіл Закарпаття другої половини XIX – початку XXI століття не була предметом системного вивчення

1.2. Систематизація архівних джерел із досліджуваної проблеми

В історико-педагогічному дослідженні архівні джерела відіграють ключову роль, адже містять інформацію про достовірність процесів та явищ, які мали місце на певному етапі історичного розвитку. Відтак, об’єктивному висвітленню освітніх процесів, які мали місце в розвитку початкових шкіл Закарпаття другої половини XIX – початку XXI століття, сприяли архівні фонди Державного архіву Закарпатської області в м. Ужгород та м. Берегово.

Фонди Державного архіву Закарпатської області, розміщені в м. Берегово, містять документально-фактологічні матеріали дорадянського періоду і включають матеріали про початкові школи Австро-Угорського, Чехословацького та Угорського періодів. Вичерпну інформацію щодо діяльності початкових шкіл у Закарпатті отримуємо зі 145 фондів (у Додатках А.1 - А.2 подаємо перелік фондів Державного архіву Закарпатської області щодо діяльності початкових шкіл у дорадянський період), які ми кількісно класифікували за такими ознаками:

- хронологічними – це фонди, які містять відомості про розвиток, функціонування та інформацію щодо розвитку початкових шкіл у період перебування закарпатоукраїнських земель у складі Австро-Угорщини (друга половина XIX – 1918 р.) – 18 фондів, Чехословаччини (1919 – 1938 рр.) – 85 фондів, Підкарпатської Русі (1938 – 1939 рр.) – 13 фондів, періоду Другої світової війни (1939 – 1944) – 28 фондів;

- тематичними – державні початкові школи – 65 фондів, національні початкові школи (угорські, чеські, русинські, українські, російські, єврейські, німецькі, румунські, словацькі та ін.) – 53 фонди, релігійні (римо-католицькі, греко-католицькі, реформатські, єврейські та ін.) – 27 фондів.

Характерною ознакою вищевказаних фондів є те, що кожен із них представляє собою сукупність справ, що стосуються окремої початкової школи, яка функціонувала в конкретному місті або селі, і відображають її переписку з органами управління освітою, Міністерствами та відомствами, а також організаційні (кількість учнів, штатний розпис) та матеріально-технічні питання (зарплата вчителів, відомості про оплату школи дітьми, відвідування дітьми школи, премії, нагороди тощо), інформацію про навчально-методичну роботу (навчальні плани, розклади уроків, навчальні програми, рекомендовані підручники, методичні рекомендації для вчителів з питань навчання, успішність школярів, табелі), звітна документація та ін.

Окремої уваги заслуговують ті архівні фонди, які дають можливість ознайомитися з особливостями організації підготовки вчителів до роботи в початкових школах, наприклад Ф.816 «Випробувальна комісія для вчителів початкових шкіл, м. Ужгород» (239 спр. 1920 – 1940 рр.), Ф.817 «Дисциплінарна комісія для вчителів початкових шкіл, м. Ужгород» (111 спр. 1928 – 1938 рр.), а також фонди, в яких відображена діяльність учительських семінарій: Ф.1440 «Севлюшська вчительська семінарія, м. Севлюш (Виноградів)» (2 спр. 1938 – 1939 рр.), Ф.1551 «Державна вчительська семінарія, м. Мукачеве Бережської жупи» (1250 спр. 1914 – 1944 рр.). Діяльність окружних інспекторатів з питань освіти представлена у фондах: Ф.1118 «Тячівський окружний шкільний інспекторат, с. Тячів» (17 спр. 1939 – 1939 рр.), Ф.1119 «Тячівський окружний шкільний інспекторат Карпатської України, с. Тячів» (42 спр. 1938 – 1939 рр.), Ф.1121 «Шкільний інспекторат Міністерства культу, шкіл та народної освіти, м. Севлюш (Виноградів)» (9 спр. 1939 – 1939 рр.), Ф.1122 «Шкільний інспекторат Міністерства культу, шкіл та народної освіти, с. Великий Березний» (10 спр.

1935 – 1938 рр.), Ф.1123 «Севлюшський окружний шкільний інспекторат, м. Севлюш (Виноградів) Угочанської жупи» (4 спр. 1939 – 1944 рр.), Ф.1124 «Великоберезнянський окружний шкільний інспекторат, с. Великий Березний» (7 спр. 1939 р.), Ф.1130 «Середнянський окружний шкільний інспекторат, с. Середнє Ужгородського округу» (7 спр. 1938 – 1938 рр.), Ф.1155 «Собранецький шкільний інспекторат, с. Собранц (Собранці)» (1 спр. 1939 р.), Ф.1162 «Волівський окружний шкільний інспекторат, с. Волове (Міжгір'я)» (1 спр. 1939 р.), Ф.1179 «Середнянський шкільний інспекторат, с. Середнє Ужгородського округу» (9 спр. 1939 р.), Ф.1227 «Перечинський окружний шкільний інспекторат, с. Перечин Ужанської жупи (3 спр. 1939 – 1940 рр.)», Ф.1228 «Перечинський окружний шкільний інспекторат, с. Перечин» (4 спр. 1920 – 1923 рр.), Ф.1229 «Рахівський шкільний інспекторат, с. Рахів» (3 спр. 1939 р.), Ф.1515 «Росвигівський шкільний інспекторат, с. Росвигове Мукачівського округу» (80 спр. 1920 – 1938 рр.), Ф.1517 «Мукачівський шкільний інспекторат, м. Мукачеве Бережської жупи» (318 спр. 1920 –1943 рр.).

Нижня хронологічна рамка нашого дослідження – 1848 р. – зумовила звернення до архівних фондів про Австро-Угорський період Закарпаття. Нами опрацьовано 8 фондів, 12 описів, 35 справ. Особливістю цих документів є те, що написані вони виключно угорською мовою. Серед великого масиву фондів особливої уваги заслуговує фонд: *Ф.113 «Королевский школьный инспекторат Ужанской жупы, г. Ужгород»* (1868 – 1917 рр.). У справах описів 1 (1868 р.), оп. 2 (1895 – 1896 рр.), оп. 3 (1901 – 1902 рр.), оп. 4 (1914 р.), оп. 5 (1880 – 1917 рр.) та інших зберігається переписка з Міністерством культів та освіти Угорщини про фінансування роботи шкіл, будівництво та ремонт шкіл, укомплектування шкіл підручниками, встановлення розміру заробітньої плати вчителям, бюджети та фінансові звіти про діяльність шкіл, про передачу шкіл до державної власності, особові справи вчителів, статистичні відомості про учнів та вчителів у період 1868 –1917 рр. Зокрема, це такі справи: «Переписка з Міністерством культів і освіти Угорського королівства окружними начальниками і жупними представниками про встановлення й забезпечення

виплати заробітної плати вчителям 1868 р.» (оп. 1, спр. 1, 21 арк.); «Переписка з Міністерством культу та освіти Угорського королівства й шкільної опіки про діяльність шкіл (організація навчання, виділення шкільного приладдя, заборонених підручників та інших питаннях діяльності шкіл) 1874 – 1877 рр.» (оп. 2, спр. 13), «Закон об упорядочении зарплаты учителей и циркуляр и распоряжение Министерства просвещения Венгерского королевства о его исполнении 1894 р.» (оп. 2, спр. 52), «Статистические ведомости о состоянии школ, количестве учителей и учащихся Ужанской жупы за 1896 –1897 гг. (за документами 1895 – 1896 гг.» (оп. 2, спр. 67), «Отчет о деятельности и состоянии школ на 1 января 1903 г. и переписка с Министерством культов и просвещения Венгерского правительства по этому вопросу 1902 – 1904гг.» (оп. 2, спр. 104), «Списки учебников употребляемых в школах и Переписка о комплектовании учебниками школьных библиотек 1906 г.» (оп. 2, спр. 136), «Статистические ведомости о количестве учащихся школ по возрасту, вероисповеданию и полам за 1906 – 1907 учебный год» (оп. 2, спр. 134), «Статистическая ведомость о количестве учителей, работающих в сельских, церковних и частных школах Ужанской жупы в 1901 – 1902 у.г.» (оп. 3, спр. 53), «Переписка с Министерством культов и просвещения Венгрии, административной комиссией Ужанской жупы и попечительствами школ об утверждении учебных планов, расписании уроков, о посещаемости учениками школ и др. 1914 – 1919 гг.» (оп. 4, спр. 147). В окремих справах Ф.113 зберігаються Листи Міністерства релігії та народної освіти «Перелік шкільних підручників, заборонених Урядом для використання» (оп. 2, спр. 13), «Вимоги до складання розкладу навчальних занять (оп. 4, спр. 147)та ін.

Важливими в контексті нашого дослідження є справи фондів: *Ф.130 «Шкільний інспектор Березької жупи, г. Берегово» (1875 – 1919 рр.)* - справи «Справа про діяльність Берегсазької початкової чоловічої школи за 1891 – 1893 рр.», (оп. 1, спр. 4), «Плани Батєвськовської початкової школи» (оп. 1, спр. 11); *Ф. 365 «Королевский школьный инспекторат Угочанской жупы, г. Нодьсевлюш» (1968 –1918 рр.)* – справа «Циркуляр Министерства культов и

просвещения Венгрии о бесплатном обеспечении бедных детей учениками и Решение административной комиссии Угочанской жупы о посещаемости школы, 1895 – 1896 г.г.» (оп. 1, спр. 35); *Ф.791 «Частная венгерская начальная школа, 1909 – 1911 рр.)*, справи «Постановление Венгерского Министерства культа и распоряжения административной комисси Ужанской жупы об организации школьных праздников по охране природы 1906 – 1918 рр.» (оп. 2, спр. 10), «Распоряжения Венгерского Министра культа об участии учеников школ в земледельческих работах 1915 – 1917 гг.» (оп. 2, спр. 35), «Списки о распределении учебного материала по классам на 1908 – 1909 учебные годы 1909 - 1911 гг.» (оп. 2, спр. 1542) – матеріали щодо провадження мадьяризаторської політики в шкільній та позашкільній діяльності; *Ф. 1498 «Государственные начальные народные и церковные школы г. Мукачева и Мукачевского округа» (1855 – 1945 рр.)* у справі «Переписка з головним інспектором м. Кошиці та іншими по організаційно-методичним питанням школи 1855 – 1857 рр.» (оп. 2, спр. 2840) зберігся навчальний план римо-католицької початкової школи у м. Мукачево за 1855 рік та коментар до нього німецькою мовою, у справі «Пістрялівська державна народна школа. Розпорядження міністерства народної освіти по адміністративним і господарським питанням, 27.VIII.1915 – 25.VII.1916. Том 2 (2201 – 4517)» (оп. 2, спр. 3059) знаходимо накази Міністерства № 7681/1915 «Про запис дітей до початкових шкіл», № 8522/1916 «Про організацію навчання в 1916 – 1917 н.р.», № 4.046/1916 «Про залучення школярів до сільськогосподарських робіт»; *Ф.1795 «Залузька державна народна школа» (1902 – 1909 рр.)*, зокрема у справі «Переписка з Берегівським окружним шкільним інспектором по організаційно-методичним питанням 1908 – 1909 р.р.» (оп. 2, спр. 1342) зберігаються навчальні плани та програми для початкових шкіл.

Архівні матеріали про діяльність початкових шкіл Чехословацького періоду представлені великою кількістю фондів, з яких нами опрацьовано 4 фонди, 14 описів, 116 справ. Найпотужнішим за кількістю справ із питань освіти цього періоду є Ф.28 «Реферат освіти Підкарпатської Русі, м.Ужгород»

(1919-1938 рр.), який зберігає 24.418 справ. Нами опрацьовано оп. 1 (1929 – 1937 рр.), оп. 2 (1920 – 1938 рр.), оп. 3 (1922 – 1935 рр.), оп. 5 (1920 – 1938 рр.), оп. 7 (1920 – 1938 рр.), оп.9 (1922 – 1938 рр.). Загалом 109 справ. У Ф.28 широко представлено документи, які характеризують діяльність шкільного реферату – адміністративного відділу Підкарпатської Русі, який керував справами освіти. Тут зберігається переписка шкільного реферату з Міністерством шкільництва та народної освіти Чехословаччини, шкільними інспекторатами та школами краю, наявні нормативні документи, статистичні дані: «Статистичні дані початкових і горожанських шкіл про відвідування учнями шкіл 1919 – 1920 р.р.» (оп. 1, спр. 936.) «Циркуляри та розпорядження Реферату освіти 1922 – 1923 рр.», (оп. 2, спр. 305), «Розпорядження Міністерства освіти Чехословаччини та Реферата освіти і переписка по шкільним питанням 1923 — 1930 рр.» (оп. 2, спр. 433), «Текст конституції Чехословаччини в перекладі 1923 р.» (оп. 2, спр. 574), «Ціркуляри і інструкції Міністерства Освіти Чехословаччини та президії 1923 – 1938 рр.» (оп. 2, спр. 613) та ін.

Матеріали щодо дискусій навколо мовного питання та їх упливу на освітню сферу містять справи: «Рішення конгресу учителів, який відбувся 7 червня 1923 року про підручники граматики для початкових шкіл 1921 – 1924 рр.» (оп. 2, спр. 148), «Протест батьків проти чехізації дітей та прохання вчителів про прийняття їх на роботу 1923 – 1925 рр.» (оп. 2, спр. 573) та ін.

У Ф.28 вміщено рукописи окремих підручників та рецензії до них, зокрема: «Переписка з канцелярією президента республіки про виправлення підручника Волошина «Азбука для карпаторуського славянського читання» 1920 р.» (оп. 2, спр. 56), «Рішення конгресу учителів, який відбувся 7 червня 1923 року про підручники граматики для початкових шкіл 1921 – 1924 рр.» (оп. 2, спр. 148), «Рукопис підручника О. Маркуша «Од нашого краю в далекий світ», рецензії, Прохання учителя І. Лізаман про виплачення йому нагороди на написану рецензію на підручник 1929 – 1933 рр.» (оп. 2, спр. 1493), «Список учителів, які екзаменують, підручників для уживання в школах та переписка з

Міністерством освіти Чехословаччини по цьому питанню 1929 – 1937 рр.» (оп. 2, спр.1541) і т.п.

Цікавими є матеріали роботи вчительських семінарій, педагогічних гуртків, протоколи педагогічних конференцій та з'їздів, які збережені у Ф.28, а саме: «Переписка з міністерством освіти і Ужгородською вчительською семінарією про організацію при ній вчительських кадрів 1919 – 1920 рр. (оп. 2, спр. 53), «Переписка з Міністерством освіти Чехословаччини та з дирекцією Мукачівської учительської семінарії про узаконення дипломів 1922 – 1926 рр.» (оп. 2, спр. 357), «Протоколи вчительських окружних конференцій про стан освіти в школах Підкарпатської Русі 1922 – 1926 рр.» (оп. 2, спр. 842), «Прохання правління спілки Руських педагогів середніх і початкових шкіл в Чехословацкій республіці про прийняття російських емігрантів на вчительську роботу в Підкарпатській Русі. Статути, списки членів, відчит спілки про свою діяльність за 1923 – 1924 рік. 1925р.» (оп. 2, спр. 883), «Протоколи учительських конференцій, які відбулися в 1929-1930 роках, 1929 – 1932 рр.) (оп. 2, спр. 1411), «Переписка з Міністерством освіти Чехословаччини та шкільним інспекторатом про організацію курсів для учителів по підвищенню ділової кваліфікації 1929 – 1935 рр.» (оп. 2, спр. 1429), «Положення про курси для вчителів-екстернів, навчальний план курсів і розклад годин 1931 – 1933 рр.» (оп. 2, спр. 1886) та низка інших справ.

В архіві міститься чимало фондів про діяльність окремих початкових шкіл періоду 1919 – 1939 рр., зокрема ми виокремили такі: *Ф. 367 «Ужгородская словацкая начальная школа. г.Ужгород» (1899 – 1939 рр.)* оп. 2 (1919 – 1937 рр.), оп. 3 (1923 – 1929 рр.), оп. 4 (1920 – 1938 рр.), в яких зберігається інформація про діяльність словацької початкової школи, зокрема представлені класні каталоги відвідування учнів за роками навчання, класні журнали, розпорядження та циркуляри Цивільного управління Підкарпатської Русі щодо діяльності школи, наприклад: «Циркуляры и распоряжения Краевого управления и школьного инспектората по административным вопросам 1929 г.» (оп. 2, спр. 3), «Распоряжение краевого управления Реферата просвещения и

школьного инспектората по личному составу учителей, 1929 г.» (оп. 2, спр. 6), «Циркуляры школьного инспектората о приобретении наглядных пособий, 1929 г.» (оп. 2, спр. 12), «Распоряжение Краевого управления и переписка с государственным издательством в Братиславе о заказе книг, об организации детских читален при чешских и словацких школах, б/д» (оп. 2, спр. 13); *Ф.388 «Хустская начальная школа №1, г. Хуст, Хустского округа» (1883 – 1944 рр.)* у оп. 2 (1939 – 1943 рр.), оп. 3 (1925 – 1943 рр.), який вміщує книги обліку успішності по роках навчання та класах, класні журнали по роках навчання та класах, книга протоколів засідання дирекції школи, циркуляри окружного шкільного інспекторату, статистичні звіти, листування з вищими освітніми органами у педагогічних та фінансово-господарських справах, та *Ф. 574 «Заднєнська народна школа с. Заднє Іршавського округу» (1836 – 1945 рр.)*, оп. 1 (1921 – 1939 рр.), оп. 2 (1921 – 1942 рр.), оп. 3 (1921-1931 рр.), в яких відображена подібна інформація .

Набагато менше архівних матеріалів маємо про діяльність початкових шкіл у 1939-1944 рр. Нами опрацьовано 2 фонди, 2 описи, 7 справ. Зокрема, це *Ф.1096 «Внешкольная народопросветительная комиссия Ужанской жупы, г. Ужгород» (1938 – 1944 рр.)* оп. 1 (1940 – 1944 рр.), де інтерес викликають справи «Циркуляры Министерства культов и просвещения Венгрии и переписка с местными народопросветительными комиссиями о деятельности профашисткой молодежной организации «Левенте» (оп. 1. спр. 7), «Планы работы общеобразовательных курсов на 1940 – 1943 гг.» (оп. 1. спр. 17), «Годовой отчетъ секретаря комиссии Министерству культов и просвещения Венгрии за 1940 – 1942 гг.» (оп. 1. спр. 19), «Циркуляр Министерства культов и просвещения Венгрии о просветительной работе среди иноязычных венгерских подданых» (оп. 1. спр. 57). У *Ф. 1097 «Внешкольная народно-просветительная комиссия Ужанской жупы, г. Севлюш» (1941 – 1943 гг.)* оп. 1 (1940 – 1943) розміщені матеріали про народнопросвітницьку діяльність вчителів Підкарпаття, а саме: «План работы комиссии на 1940-1942 гг.» (оп. 1, спр. 3), «Циркуляры Министерства культов и народного просвещения Венгрии и

переписка с народно-просветительными комиссиями других жуп о приобретении литературы» (оп. 1, спр. 25), «Переписка с руководством профашистской молодежной организации «Левенте» о координации работы» (оп. 1, спр. 28).

Архівні матеріали про стан освіти та шкільництва в Закарпатті радянського періоду та періоду незалежності України зберігаються в Державному архіві Закарпатської області в м. Ужгород. Нами опрацьовано 4 фонди, 5 описів, 126 справ. Зокрема, це *Ф. Р-14 «Народна Рада Закарпатської України» (1945 – 1946 рр.)* оп. 1 (1945 – 1946 рр.), *Ф. Р-177 «Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины» (1944 – 1945 рр.)* оп. 1 (1944 – 1945 рр.), *Ф. Р-165 «Государственный архив Закарпатской области. Закарпатское областное управление народного образования. Министерство народного образования Украины» (1945 – 1999 рр.)*, оп. 2 (1946 – 1957 рр.), оп. 6 (1990 – 1999 рр.) *Ф. Р-513 «Окружной отдел народного образования Мукачевского окружного Совета депутатов трудящихся, Закарпатской области в гор. Мукачево» (1946 – 1959 рр.)* оп. 3 (1946 – 1959 рр.).

Документально-фактологічні матеріали про освітню справу перших років приєднання Закарпаття до Радянської України зберігає *фонд Р-14 «Народна Рада Закарпатської України» (1945 – 1946 рр.)*, в якому міститься інформація щодо забезпечення новою владою організаційних умов для розвитку шкільництва. Важливими в контексті нашого дослідження є справи «Президія Народної Ради Закарпатської України, Постанови і циркуляри НРЗУ та листування з округовими шкільними відділами про повернення вчителів до педагогічної роботи. 1 січня 1945 р. - 24 грудня 1945 р.» (оп. 1, спр. 618), «Постанови НРЗУ про організацію системи освіти, розробку тематики занять, внутрішній розпорядок шкіл та посилення шкільної та позашкільної праці вчителів 3 березня 1945 р. – 15 грудня 1945 р.» (оп. 1, спр. 600), «Листування з округовими шкільними інспекторатами про стан і ремонт шкільних будинків і квартир 26 травня 1945 р. – 16 грудня 1945 р.» (оп. 1, спр. 644), «Листування з

Уповноваженим в справах освіти про самовільне відкриття школи з угорською мовою навчання в селах Шом і Шом-Хутор (Деренковець, Каштаново) Берегівського округу та про вирішення питання із вчителями угорських шкіл, які не володіють російською та українською мовам 19 січня 1945 р.- 11 листопада 1945 р.» (оп. 1, спр. 615), «Циркуляр уповноваженого НРЗУ в справах освіти Про обереження педагогів від буржуазної націоналістичної ідеології, розповсюджуваної фашистськими окупантами в минулому 19 квітня 1945 р.» (оп. 1. спр. 607), «Постанова НРЗУ про забезпечення вчителів, які прибувають з УРСР 21 серпня 1945 р. – 24 серпня 1945 р.» (оп. 1, спр. 622), «Доповідні записки Уповноваженого НРЗУ в справах освіти про прийом, влаштування та забезпечення вчителів, прибулих із західних областей УРСР 8 вересня 1945 р. – 24 жовтня 1945 р.» (оп. 1, спр. 623), «Спецдонесення Управління Державної Безпеки ЗУ про скарги вчителів, які прибули з Радянської України, про відсутність підручників у школах, про погане постачання продуктами харчування та промтоварами 19 вересня 1945 р.» (оп. 1, спр. 624), «Звіти початкових та семирічних шкіл про кількість вчителів та учнів у класах 23 квітня 1945 р. – 30 січня 1946 р.» (оп. 1, спр. 628) та ін.

Фонд Р–165 «Государственный архив Закарпатской области. Закарпатское областное управление народного образования. Министерство народного образования Украины» (1945 – 1999 рр.) є найбільшим за кількістю описів та справ про розвиток освіти в Закарпатті впродовж радянського періоду. В ньому розміщено матеріали Закарпатського обласного управління народною освітою (в різні роки назва управління змінювалася) з 1944 р. Серед основного фактологічного матеріалу тут зберігаються постанови, закони, накази профільного Міністерства та обласного управління освітою; звіти (педагогічні, статистичні, фінансові), протоколи засідань вчительських зборів, конференцій тощо. Серед усього масиву інформації цікавими в плані нашого дослідження є документи, які відображають розвиток освіти та шкільництва першого десятиліття приєднання до Радянської України, серед них: доповідь та наказ Міністра освіти УРСР «Про стан роботи шкіл Західної та Закарпатської

областей УРСР» № 5279 від 6 грудня 1946 р. (оп. 2, спр.1. «Накази народного комісара та Міністра освіти УРСР за 1946 р.»), наказ Міністра освіти УРСР № 336 від 29 квітня 1950 р. «Про стан навчально-виховної роботи в школах Закарпатської області» (оп. 2, спр.180. «Накази Міністерства освіти. 29 квітня 1950 р. – 6 червня 1950 р.»), наказ Міністра освіти УРСР № 986 від 24 вересня 1949 р. «Про заходи у справі поліпшення роботи з місцевими учителями, висунутими на керівні посади в західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях» (оп. 2, спр. 93. «Накази та розпорядження Міністерства освіти УРСР. 10 січня 1949 р. – 7 грудня 1949 р.»), Наказ Міністра освіти УРСР №127 від 4 березня 1950 р. «Про заходи поліпшення навчально-виховної роботи в школах західних, Ізмаїльської, Чернівецької та Закарпатської областей» (оп. 2. спр.179. «Накази Міністерства освіти 1 січня 1950 р. – 22 квітня 1950 р.»), а також навчальні плани та програми для початкових шкіл перехідного періоду (оп. 1, спр. 69. «Типовые планы и программы разработанные отделом народного образования для народных школ 14 февраля 1945 г. – 25 декабря 1945 г.»).

У фонді Р–165 зберігаються документи – накази, листи, які відображають освітні процеси в школах національних меншин, зокрема: Наказ Міністра освіти УРСР № 613 від 23 травня 1949 р. «Про стан навчально-виховної роботи в школах УРСР з неросійською та неукраїнською мовою навчання» (оп. 2, спр. 93 «Накази та розпорядження Міністерства освіти УРСР. 10 січня 1949 р. – 7 грудня 1949 р.»), Наказ Міністра освіти УРСР № 520 від 26 травня 1950 р. «Про стан навчально-виховної роботи в школах з неросійською та неукраїнською мовою навчання» (оп. 2, спр.180 Накази Міністерства освіти. 29 квітня 1950 р. – 6 червня 1950 р.»), а також матеріали: про організацію підготовчих класів з молдавською (румунською) мовою навчання (оп. 6, спр. 1440 «Приказы по основной деятельности 4 апреля 1986 г. – 30 мая 1986 г.»), про перехід шкіл з молдавською (румунською) мовою навчання на латинський шрифт (оп. 6, спр. 1653 Приказы по основной деятельности. 2 января 1990 г. – 28 февраля 1990 г.). Також опис 2 (спр. 285-290, 394-400, 515-518, 543, 632-635а, 774-775, 902-903, 947, 1030-1032, 1144, 1146, 1227-1228, 1239-1240) та опис 6 (спр. 1307-1310,

1439-1442, 1653-1655, 1658-1659) зберігають матеріали обласного управління народної освіти про виконання державних програм, наказів, інструктивних матеріалів про перехід на навчання з шестирічного віку, звіти тощо.

Фонд Р-177 «Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины» (1944 – 1945 рр.) оп. 1 (1944 – 1945 рр.) зберігає важливі документи, а саме: «Декрет Народної Ради Закарпатської України про перехід шкільного виховання у відання держави 20 квітня 1945 р.» (оп. 1, спр. 44 «Распоряжения уполномоченного НРЗУ по делам образования о переводе церковных и частных школ в ведение государства 30 марта 1945 г. – 11 сентября 1945 г.»), Наказ Уповноваженого НРЗУ в справах освіти № 63138 V/1945 від 20 липня 1945 р. «Про реформу системи освіти в Закарпатській Україні» (оп. 1, спр. 12 Учебные планы и программы народных школ. 28 декабря 1944 г. – 28 сентября 1946 г.»), Постанова Уповноваженого НРЗУ в справах освіти «О компетенції місцевих і округових народних комітетів у справах педагогів» (оп. 1, спр. 1 «Постановление Центрального Комитета Коммунистической партии и Народной Рады Закарпатской Украины. 9 декабря 1944 г. – 18 декабря 1945 г.») та низка інших документів. У фонді Р-177 наявні матеріали щодо посилення ідеологізації навчально-виховної роботи, зокрема розпорядження № 4/1944 від 26.12.1944 р. «Про вилучення фашистської символіки» (оп. 1, спр. 2 «Распоряжения, приказы, сообщения Народной Рады Закарпатской Украины. 25 декабря 1944 г. – 1 ноября 1945 г.»), розпорядження № 28-V/1944 від 30.12.1944 р. «Про радянську символіку» (оп. 1, спр. 2. «Распоряжения, приказы, сообщения Народной Рады Закарпатской Украины. 25 декабря 1944 г. – 1 ноября 1945 г.»), про конфіскацію книг (оп. 1. спр. 39 «Списки конфискованных книг со школьных библиотек. 7 декабря 1944 г. – 6 декабря 1945 г.»).

Також у справах мають місце фактологічні матеріали про захист національними меншинами прав на рідномовне навчання, серед них: «Переписка с окружными отделами народного образования об открытии школ в Велико-Березнянском, Виноградовском, Иршавском, Свалявском, Тячевском,

Хустском округах 10 декабря 1944 г. – 1 октября 1946 г.» (оп. 1, спр.9.), «Постановление, циркуляры Народной Рады Закарпатской Украины об открытии неполных, полных и средних школ с венгерским языком обучения. 25 января 1945 г. – 21 января 1946 г.) (оп.1, спр.56) та ін.

Чимало справ фонду Р-177 зберігають інформацію про особливості організації професійної підготовки та діяльності вчителів у перше десятиліття приєднання Закарпаття до Радянської України, в тому числі й початкових шкіл, наприклад «Переписка с окружными отделами народного образования об укомплектовании народных школ 1 декабря 1944 г. – 13 ноября 1945 г.» (оп. 1, спр. 10), «Распоряжения, приказы, сообщения Народной Рады Закарпатской Украины 25 декабря 1944 г. – 1 ноября 1945 г.» (оп. 1, спр. 2), «Постановление и циркуляры Народной Рады Закарпатской Украины об улучшении материальных условий для учителей верховинских районов и сел отдаленных от комуникационных центров. 5 января 1945 г. – 29 января 1946 г.» (оп.1, спр. 166) та ін.

Для нашого дослідження інтерес становлять окремі справи *Ф. Р-513 «Окружной отдел народного образования Мукачевского окружного Совета депутатов трудящихся Закарпатской области в гор. Мукачево» (1946 – 1959 рр.)* оп. 3 (1946-1959 рр.). Зокрема, це матеріали про закриття єдиної словацької початкової школи в одному із сіл Мукачівського району (оп. 3, спр. 8 «Отчет о работе окружного отдела народного образования за 1946/47 учебный год»), а також матеріали щодо будівництва, ремонту та реорганізації початкових шкіл, зокрема «План строительства школьных помещений на 1950 -1954 годы» (оп. 3, спр. 30), «Перспективный план на 1959 /1960 учебные годы» (оп. 3, спр. 86) та ін. Отже, як бачимо, у фондах Державного архіву Закарпатської області зберігається чимало інформації про діяльність шкіл, у тому числі й початкових, про організацію навчання для національних меншин, які проживали в Закарпатті, а також низку інших документів, які дозволяють системно дослідити особливості розвитку початкової школи Закарпаття в роки його приєднання до Радянської України.

Щодо періоду незалежності України, то з архівних джерел нас цікавили статистичні дані. Опрацьовано 1 фонд, 1 опис, 4 справи. Корисними виявилися матеріали фонду *Ф. 165 «Обласне управління народної освіти виконкому Закарпатської обласної ради народних депутатів м.Ужгород Міністерство освіти України» (1991 – 2000 рр.)* оп. 6 (1992 – 2000 рр.), зокрема справи: «Зведені статистичні звіти денних загальноосвітніх шкіл на початок 1991 – 1992 навчального року (форма № 76 - рик)» (оп. 6, спр.1724), «Накази по основній діяльності по управлінню. 1992 р. Т. IV» (оп. 6, спр. 1737), «Накази по основній діяльності по управлінню. 1992 р. Т. V» (оп.6, спр.1738), «Зведені статистичні звіти денних середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів на початок 1999 – 2000 навчального року (форма № 76 -РВК)» (оп. 6, спр. 1926), «Зведені статистичні звіти про групування денних середніх загальноосвітніх закладів по кількості вчителів, класів та учнів на початок 1999/2000 навчального року (форма Д-6)» (оп. 6, спр. 1931).

Важливий комплекс архівних матеріалів представлений у збірнику «Тернистий шлях до України: Збірник архівних документів і матеріалів «Закарпаття в європейській політиці 1918-1919, 1938-1939, 1944-1946 рр.» (Ужгород, 2007), зокрема до нього ввійшли архівні документи, які розкривають особливості переходу Закарпаття до складу Чехословаччини, Угорщини, Радянського Союзу, що дозволяє аналізувати особливості впливу різних держав на розвиток різних державних інституцій, у тому числі й освіти.

Архівні дані Угорщини широко представлені у збірнику законів, розпоряджень, декларацій – «Iratok a Kárpátaljai Magyarság Történetéhez 1918-1944: Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok» Ч.Федінець (Dunaszerdahely, 2001), складеному на основі фондів Угорського національного архіву.

З метою одержання найбільш повної інформації про організацію та діяльність початкових шкіл у Закарпатті досліджуваного періоду нами були опрацьовані окремі фонди Центрального державного архіву вищих органів

влади України, а також фонди Центрального державного історичного архіву України в м. Київ та м. Львів.

Великий масив інформації про стан освіти та шкільництва в Закарпатті радянського періоду міститься у Ф. 166 «Міністерство освіти УРСР (Міністерство народної освіти України, Міністерство освіти України) (1942–2008 рр.)» Центрального державного архіву вищих органів влади України. Зокрема, у справах спр. 54 (Постанови Ради Народних комісарів УРСР з питань народної освіти в УРСР, 2 січня – 22 грудня 1945 р.), спр. 127 (Постанови Ради Міністрів УРСР з питань народної освіти (Том І), 4 січня – 23 квітня 1946 р.), спр. 128 (Постанови Ради Міністрів УРСР з питань народної освіти (Том ІІ), 6 травня – 23 грудня 1946 р.) та ін. містяться нормативно-правові документи, накази та постанови з питань організації шкільної справи. Інформація про стан розгортання шкільної мережі, статистичні дані, звіти обласного відділу народної освіти містяться у спр. 708 (Звіт про роботу шкіл Закарпатської області за 1948 – 1949 н. р., 1948 – 1949 рр.), спр. 989 (План розгортання шкільної мережі по Закарпатській області на 1951 – 1952 н. рік , 1951 – 1952 рр.), спр. 3202 (Річний звіт про роботу шкіл Закарпатської області за 1960 – 1961 н/рік, 1960 – 1961 рр.) та ін. У контексті нашого дослідження актуальними є справи, в яких наявні навчальні плани, програми, інструктивно-методичні матеріали, що відображають особливості змісту початкової освіти, серед них: спр. 2895 (Навчальні плани початкової, семирічної і середньої школи УРСР, розроблені управлінням та затверджені Міністерством освіти УРСР на 1959 – 1960 н. р., 1960 р.), спр. 3156 (Інструктивно-методичні вказівки про викладання у восьмирічних школах з молдавською та угорською мовами навчання російської мови і літератури, історії СРСР і УРСР, фізики, хімії і географії, розроблені відділом та затверджені Міністерством освіти УРСР за 1961 рік, 1961 р.), спр. 8687 (Програми для восьмирічної школи (1 – 3 класи) на українській мові, 1974 р.), спр. 9064 (Програми для підготовчих класів шкіл з молдавською, угорською та польською мовами, 1980 р.) та ін.

Варто зазначити, що Центральний державний історичний архів України в м. Київ майже не містить інформації щодо теми дослідження. З-поміж проаналізованих нами фондів дотичними до теми нашого дослідження є Ф. 295 «Киевский временный комитет по делам печати», спр. 429 (Списки изданий на славянских языках (в том числе на украинском) и заключения цензора по ним, представленные комитетом на просмотр в Центральный комитет иностранной цензуры. 2 января 1912 г. – 7 января 1913 г.), а саме – дозвіл на працю М. Драгоманова «Австро-угорські спомини»; та Ф. 442 «Канцелярия Киевского, Подольского и Волынского генерал-губернатора. Секретная часть», спр. 125 (Дело об установлении наблюдения в Юго-Западном крае за распространением среди крестьян букварей на польском и русском языках возвращающимися из-за границы «путешественниками» и лицами, собирающими сведения о быте крестьян, 8 сентября 1859 г. – 26 февраля 1860 г.), в якій наявна інформація про загальний стан освіти та шкільнитва.

На підставі аналізу іменних та географічних каталогів Центрального державного історичного архіву України в м. Львів, можемо констатувати, що інформація окремих фондів зводиться до констатації загальних фактів щодо стану освітньої справи Закарпаття (Ф. 663 «Павлык Михаил, украинский писатель и общественный деятель», оп. 1, спр. 10 «Очерк Павлыка «Фольклорні твори Михайла Петровича Драгоманова». Рукопис. 1898 р.», серед яких стаття М. Драгоманова «В справі Угорської Русі»; Ф. 362 «Студинський Кирило – академік», оп. 1, спр. 83 «Праця «Олександр Духнович і Галичина». Листування Духновича О. з Я. Головацьким. Копії», спр. 157 «Листування Головацького Я. з особами прізвища яких на букви «Д – К» зібрані Студинським для наукової праці. Рукопис. 1845 – 1884»), діяльності окремих громадських та освітніх діячів (Ф.3с 309 «Научное товарищество Т.Г.Шевченко, г. Львов», оп. 1, спр. 2084 «Статьи о литературе и искусстве неустановленных авторов. Рукописи и машинопись, б/д», зокрема про діяльність О.Духновича), полеміки навколо вирішення мовного питання в Закарпатті (Ф. 309 «Научное товарищество Т. Г.Шевченко во Львове», оп. 1,

спр. 1368 «Работа Злоцкого Теодозия «Граматика Карпаторуського языка». Рукопись. 1883 г.»), культурно-просвітньої діяльності («Товариство «Просвіта м. Львів», оп. 1, спр. 5741 «Перелік літератури замовленої у Львові для філіалу товариства в м. Ужгороді, а також його заява по питанні дальшої передплати львівських журналів «Життя і знання» та інших, 1933 – 1938 рр.»).

Отже, на підставі аналізу документально-фактологічних матеріалів Державного архіву Закарпатської області можемо виокремити такі групи документів: 1) нормативні акти (закони, циркуляри, накази, розпорядження Міністерств, територіальних управлінь освітою тощо); 2) звітна інформація (статистичні дані про кількість шкіл, учнів, вчителів та педагогічні звіти); 3) навчальні плани та програми початкових шкіл; 4) матеріали роботи вчительських семінарій, гуртків, конференцій, з'їздів, організації курсів підвищення кваліфікації вчителів; 5) особові справи учнів та вчителів. Їх вивчення дозволяє системно й ґрунтовно дослідити процес становлення та розвитку початкових шкіл у Закарпатті в другій половині XIX – початку XXI століття, обґрунтувати тенденції його розвитку, охарактеризувати організацію навчально-виховного процесу та зміст початкової освіти на різних історичних етапах.

1.3. Методолого-теоретичні засади дослідження

Процес інтеграції України в світовий культурний простір дедалі помітніше впливає на всі сфери життя держави, в тому числі й освітню, що й викликає необхідність здійснення змін. Адже «… освіта у XXI столітті – це далеко не лише надання знань і виховання особистості. Освіта в добу глобалізації та високих технологій – це фактор соціальної стабільності, економічного добробуту країни, її конкурентоспроможності та національної безпеки. Тому освіту не можна і надалі стереотипно відносити до сфери відомчої чи галузевої політики, а варто підходити до неї як до загальнонаціональної, стратегічно важливої проблеми» [167, с.14-15].

Важливою умовою для висвітлення теми наукового дослідження є визначення його теоретико-методологічних засад, принципів та методів науково-педагогічного дослідження, обґрунтування понятійно-термінологічного апарату.

Насамперед, окреслимо понятійно-термінологічний апарат дослідження, ключовими поняттями якого є: початкова освіта, початкова школа, система, модель, процес, трансформація, системна трансформація, освітня трансформація.

В «Українському педагогічному словнику» поняття «початкова школа» тлумачиться як «загальноосвітній навчально-виховний заклад для дітей, що дає початкову освіту (елементарні знання з рідної мови, математики, а також про природу й суспільство); перший ступінь загальної середньої освіти. …Організовується як самостійна школа, а також у складі основної або середньої загальноосвітньої школи, гімназії, ліцею» [77, с 266]. Таке ж саме визначення подано й в Українській Радянській енциклопедії, в якій початкова школа визначається як «загальноосвітній навчально-виховний заклад для дітей, що дає початкову освіту (елементарні знання з рідної мови, математики, а також про природу та суспільство); перший ступінь обов'язкової загальної освіти» [364, с. 46]. «Педагогічна енциклопедія» розглядає початкову школу як «загальноосвітній навчально-виховний заклад для дітей молодшого шкільного віку, що дає початкову освіту» [253, с. 712]. У Законі України «Про загальну середню освіту» (1999) початкова школа визначається як І ступінь загальноосвітньої школи [128]. Поняття «початкова освіта» в жодному з вищезгаданих довідкових видань не трактується, за винятком «Українського педагогічного словника» С. Гончаренка, в якому вказано, що початкова освіта є першою ланкою в системі загальної середньої освіти. В іншому педагогічному словнику терміни «початкова освіта», «початкова школа» як окремі поняття не вживаються, натомість тлумачиться поняття «початкове навчання» як «перший ступінь організованого й систематично здійснюваного процесу формування у дітей знань, умінь та навичок. Цей процес у масовому масштабі протікає в

утворених з цією метою початкових школах. Його результатом є початкова освіта» [254, с. 742]. У Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття)» (1993) визначення поняття «початкова освіта» не дається, проте визначаються її основні функції: «забезпечує загальний розвиток дитини, вміння впевнено читати, писати, знати основи арифметики, первинні навички користування книжкою та іншими джерелами інформації, формування загальних уявлень про навколишній світ, засвоєння норм загальнолюдської моралі та особистісного спілкування, основ гігієни, вироблення перших трудових навичок» [97]. Для повноти висвітлення суті понять «початкова школа», як закладу, що забезпечує здобуття «початкової освіти» також звернемося до історичних синонімів. До прикладу, в «Енциклопедичному словнику» Ф.А. Брокгауза та І.А. Ефрона у статті «Початкова народна освіта» подають цікаве порівняння сутності цих понять у різних країнах: «Не во всех государствах, – зазначають автори, – представляются однородные понятия «народная школа» и «начальное народное образование». Во всех передовых странах деятели начального народного образования озабочены не только правильной организацией народной начальной школы в собственном смысле слова, назначаемой обыкновенно для обучения детей 6-14 лет. Программы начальных народных школ не во всех странах одинаковы: в одних государствах в народных школах обучают только чтению, письму и счетам, в других к этим начаткам знания присоединяют целый ряд общеобразовательных предметов (естествознание, геометрия, алгебра, физика, химия, история, география, литература и т.д.)» [31, с. 731].

Таким чином, на підставі аналізу довідникової та нормативної літератури формулюємо узагальнене визначення поняття «початкова школа», а саме: початкова школа – навчально-виховний заклад (відокремлений, або в складі іншого навчально-виховного закладу), що забезпечує здобуття початкової освіти як першого освітнього рівня, передбачає формування ключових, предметних та міжпредметних компетентностей, засвоєння загальнолюдських та національних цінностей, формування активної та творчої особистості. У

відповідності до сформульованого визначення у дослідженні розглядатимуться початкові школи Закарпаття другої половини XIX – початку XXI століття, що забезпечували перший освітній рівень безвідносно до назви (початкова школа, початкова народна школа, загальна середня школа) та тривалості навчання (три-, чотири-, шестирічний термін).

Початкова школа є складовою загальної системи освіти України. Під системою освіти слід розуміти «існуючу в масштабі країни структуру освітньо-виховних закладів» [77, с. 304]. Окрім того, початкова школа теж є своєрідною системою (включає сукупність цільового, змістового, діяльнісного, результативного компонентів), яка перебуває у зв’язках з іншими системами (освіта, культура, політика, економіка, сім'я, громадськість та ін.). Тому важливим є розуміння поняття «система», потреба у використанні якого «виникає в тих випадках, коли неможливо щось продемонструвати, відобразити, представити математичним виразом і слід підкреслити, що це буде великим, складним, не вповні одразу зрозумілим (з невизначеністю), при цьому цілим, єдиним» [45, с. 14]. Між елементами будь-якої системи існує закономірний зв'язок чи взаємодія, сукупність яких становить зміст системи. Розрізняють матеріальні та ідеальні види систем. Особливим класом систем, де органічно поєднані матеріальні та ідеальні елементи, є системи соціальні, соціокультурні, інформаційні» [431, с. 583-584]. У словнику Ф.А. Брокгауза та І.А. Ефрона є важливе, на нашу думку, уточнення щодо визначення поняття «система», а саме: «система, как научная, так и философская, служит отражением обыкновенного порядка. Система является отражением обьективной действительности – только эта действительность перенесена во внутренний мир» [31, с. 90]. Таким чином, початкову школу можна класифікувати як складну соціокультурну систему, що відображає об’єктивну дійсність. Поняття «освітня система» та «система освіти» широко використовуються у різних контекстах у наукових публікаціях із педагогіки, історії педагогіки, філософії та соціології освіти. Проте ці поняття, на думку А. Євдотюк, не є синонімічними: «система освіти в країні є лише одна

(макросистема), а освітніх систем, як різних креативних варіантів системи освіти, – багато. …кожна із освітніх систем у системі освіти має свою оригінальну основу, інваріантну для неї (освітньої системи), яка і є запорукою її розвитку. …освітня система – це системоформуюча підсистема національної системи освіти, наділена специфічними функціями; впорядкована, структурна, самоорганізована цілісність історично зумовлених і взаємопов'язаних поглядів, переконань, ідеалів, національних традицій та практикуючих дій, об'єднаних спільними мотивами, задачами і цілями, спрямованими на навчання й виховання людини задля досягнення нею певного рівня освіченості як ступеня становлення особистості» [113, с. 4-5]. Початкова школа як складова системи освіти в конкретні історичні періоди була представлена різними освітніми системами, які формувалися під упливом об’єктивної дійсності. Тут важливого значення набуває визначення взаємозв’язку системи із середовищем. Так, автор численних праць з теорії систем В. Садовський зазначає, що «зв'язок системи з середовищем є особливим об’єктивним зв’язком» [336, с. 211], який залежить, по-перше, від властивостей системи (середовища) і, по-друге, від конкретного характеру впливу системи (середовища) на середовище (систему). При розгляді системних об’єктів необхідно враховувати: 1) вплив середовища на систему, 2) вплив системи на середовище, 3) вплив системи на систему, відтак формулювання завдань системного дослідження повинно однаково стосуватися і системи, і її середовища [336, с. 215-216]. Тому, здійснюючи системне дослідження, слід аналізувати систему не тільки саму по собі (початкову школу як систему), а в єдності з дослідженням середовища, до якого вона відноситься, адже освіта активно взаємодіє із зовнішнім по відношенню до неї середовищем – іншими соціальними системами – економікою, політикою, культурою, релігією тощо, що характеризує її відкритість, гнучкість, багатофункціональність та здатність до здійснення взаємовпливів із середовищем та іншими системами.

Таким чином, початкова школа – це соціокультурна відкрита система, в якій поєднуються як матеріальні (учні, вчителі, батьки, громадськість, держава і

т.п.), так і ідеальні елементи (світогляд, духовний світ особистості, національна свідомість і т.п.). Початкова школа на певному етапі свого розвитку відображає об'єктивну дійсність, а саме – стан суспільно-політичного, соціально-економічного, культурологічного розвитку; в ній відображені вимоги, які зумовлюються потребами суспільства того чи іншого історичного періоду, рівнем розвитку педагогічної теорії та практики, методологічних позицій педагогічної науки тощо.

Однією з важливих характеристик будь-якої складної системи, в тому числі й освітньої, є її розвиток, здатність до руху та змін. Рух самої системи або всередині системи можна характеризувати такими поняттями, як «процес», «розвиток», «зміна», «перетворення» тощо. Під поняттям «процес» слід розуміти – «послідовну зміну станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь» [344]. Для дослідження освітніх процесів та перетворень найчастіше використовуються поняття «реформування освіти» (В. Андрущенко, Л. Березівська, А. Бойко, А. Василюк, К. Гаращук, В. Лутай, А. Сбруєва, А. Ярошенко та ін.). Насамперед, розглянемо тлумачення поняття «освітня реформа» у довідниковій літературі. Так, в «Педагогическом словаре» (М., 1960) термін «освітня реформа» вживається у значенні «реформи шкільні», які «проводяться у законотворчому порядку перетворення шкільної системи, …представляють собою явище історичне: вони виникають тільки тоді, коли шкільна освіта стає справою держави, регулюються спеціальними державними органами та законодавчими актами. Шкільні реформи в прямому розумінні цього слова починають проводитися в міру створення більш-менш чіткої системи народної освіти і особливо характерні для централізованих держав сучасного типу» [255, с. 263-264].

Сутність поняття «освітня реформа» розглядається у дослідженнях А. Сбруєвої «Тенденції реформування середньої освіти розвинених англомовних країн в контексті глобалізації (90-ті рр. XX – початок XXI ст.)» (Суми, 2004) та А. Василюк «Реформи шкільної освіти в Польщі: історія та сучасність» (Ніжин, 2007). Так, А. Сбруєва диференціює поняття «освітня реформа» за такими

критеріями, як *об'єкт реформи* (реформа у класі, реформа у школі, реформа освітньої системи), *суб'єкт здійснення реформи* (зміни, що ініціюються «знизу» (школою, вчителем, директором школи); зміни, що ініціюються «згори» (політичний рівень)), *напрям реформи* (реформа, що здійснюється «згори-вниз» як політичний процес освітніх змін; реформа, що здійснюється «знизу-вгору», тобто ініціюється школою і переростає за підтримки освітньо-політичної влади на загальну (національну, регіональну); реформа школи, що здійснюється в умовах активної взаємодії з контекстуальними чинниками (батьками учнів, громадою, інформаційними технологіями, бізнесовими структурами, політичною підтримкою, учительською громадою)), *глибина змін* (удосконалення, модернізація, трансформація, реконцептуалізація або часткові чи радикальні зміни), стратегія реформи (структурна реформа; реформа культури школи; системна реформа; реформа, що передбачає як структурні, так і культурні зміни). Таким чином, А. Сбруєва виокремлює «освітню реформу» як у вузькому, так і в широкому розумінні. Зокрема, «у вузькому розумінні … означає процес політико-адміністративних змін, що ініціюється «згори» і передбачає здійснення певного кола структурних перетворень на різних рівнях освітньої системи, що можуть мати як частковий, так і радикальний характер. В широкому розумінні … означає процес політико-адміністративних, педагогічних та суспільних змін, що передбачає здійснення широкої сукупності перетворень освітньої системи в цілому та кожного навчального закладу зокрема, ініціюється та поширюється як «згори-вниз» (політико-адміністративний процес), так і «знизу-вгору» (педагогічний процес), враховує взаємні впливи чинників «зсередини» та «ззовні» (соціальний процес), включає як структурний (організаційний), так і культурний (функціональний, педагогічний) аспекти» [339, с. 10-11]. А. Василюк під реформою освіти розуміє «сукупність цілеспрямованих дій державних та громадських органів (через закони, нормативно-правові акти, інструкції, рекомендації тощо), а мета – узгодити освіту зі зміненими політичними та соціально-економічними умовами життя суспільства» [34, с. 13]. Актуальним є тлумачення сутності

поняття «освітня реформа», здійснене Л. Березівською у дисертаційному дослідженні «Освітньо-організаційні засади реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті» (Київ, 2009). Зокрема, авторка проаналізувала довідникову літературу на предмет тлумачення поняття «освітня реформа» з позицій конкретно-історичного підходу, а також запропонувала власний, авторський підхід до розуміння поняття «освітня реформа», а саме: «в широкому розумінні [тут: реформа –О.Ф.] – як процес здійснення різних за масштабністю та характером перетворень системи шкільної освіти в цілому або окремих її складових, ініційованих та поширюваних як «згори вниз» (урядовий рівень), так і «знизу вгору» (громадсько-педагогічний рівень), у контексті взаємозалежних зовнішніх (суспільно-політичних, соціально-економічних) та внутрішніх (педагогічних) чинників на процесуальному (організаційному) і змістовому (педагогічному) рівнях; у вузькому розумінні – як неперервний потік різномасштабних змін системи шкільної освіти у складі державної освітньої політики, закріплених на законодавчо-адміністративному рівні» [16, с. 71]. В контексті нашого дослідження важливим є введене автором до наукового обігу поняття «освітньо-організаційні засади реформування шкільної освіти», де «до організаційних засад реформування шкільної освіти відносимо безпосередньо перебіг реформи (підготовка, розробка і прийняття основоположних документів, здійснення та реалізація), її організаторів (ініціаторів та учасників) та умови здійснення (суспільно-політичні, соціально-економічні). …До педагогічних, або процесуально-змістових, засад реформування відносимо: педагогічні причини і цілі, принципи, напрями, результати і наслідки, досвід реформ» [16, с. 26-27].

У наукових дослідженнях Л. Березівської, А. Василюк, А. Сбруєвої при аналізі поняття «реформа освіти» ми натрапили на ще одне близьке до нього поняття, а саме – «трансформація освіти». Так, А. Василюк категорією «трансформація» позначає один із зовнішніх чинників освітніх реформ: «Школа, будучи одним із основних сегментів освіти, є закоренілою на минулому та власних традиціях і тому надзвичайно повільно, навіть із певним

опором піддається або підлягає трансформаційним процесам, які значно активніше відбиваються в багатьох інших галузях життя» [34, с. 19]. У «Словнику української мови» (1970-1980) термін «трансформація» трактується як «зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей і т. ін. чого-небудь» [344]. У численній довідниковій літературі, як-от «Педагогический словарь» (М., 1960) [255], «Философская энциклопедия» (М., 1970) [390], «Философский энциклопедический словарь» (М., 1989) [391], «Філософський словник соціальних термінів» (Х., 2005) [432], тлумачення поняття «трансформація» відсутнє. Найчастіше поняття «трансформація» як характеристика певних перетворень розглядалося у контексті досліджень суспільно-політичних, економічних та соціальних перетворень у сучасному суспільному житті (О. Брусиловська, С. Катаєв, С. Кримський, І. Курас, М. Михальченко, Ю. Шайгородський та ін.). М. Михальченко термін «трансформація» розглядає в контексті перетворень у суспільстві, що стосуються, передусім, політичної сфери. Він вказує на те, що термін «трансформація» є «нейтральним стосовно динаміки суспільного процесу, до його прогресивних тенденцій. Трансформація, зміна, розвиток можуть бути орієнтовані на зміну реалій куди завгодно: уперед, назад, убік, по колу і т.п.» [204, с. 34-35]. Науковець виділяє напрями трансформації «революційні й еволюційні, поступальні та зворотні, системні та безсистемні тощо» [204, с. 35-36]. Водночас він зазначає, що використовуючи термін «трансформація» для аналізу суспільних змін слід враховувати тезу «про системний характер суспільства і про те, що зміна в одній якійсь ланці, сегменті суспільства викликає системно орієнтовані зміни в інших сегментах» [204, с. 35-36]. У контексті нашого дослідження ця заувага є вкрай суттєвою, оскільки освіта є теж складовою суспільного процесу, і зміни, які відбуваються в суспільстві загалом є неминучими і в освітній сфері. Так, на розвиток та функціонування початкової школи Закарпаття в різні історичні періоди впливали всі суспільні зміни, включаючи політику, економіку, культуру, характерні для різних типів держав: Австро-Угорської монархії, Чехословацької республіки, Союзу

Радянських Соціалістичних Республік з його тоталітаризмом, України з її демократичними перетвореннями. Всі ці різні за формою, змістом, цінностями державні утворення поступово трансформувалися на теренах сучасного Закарпаття і призвели до системних, а в окремих випадках – і безсистемних трансформацій суспільного життя, а відтак і освіти.

Важливого значення використанню терміну «трансформація» надає Ю. Шайгородський. Зокрема, він зазначає, що «поняття «трансформація» як теоретичний інструмент аналізу сучасних соціальних змін має і важливий евристичний потенціал. Оскільки це поняття є нейтральним стосовно оцінки динаміки суспільного процесу, то воно дає змогу аналізувати не тільки прогресивні його тенденції, але й увесь спектр тенденцій соціальних змін, які можуть бути зворотними і незворотними, прогресивним та регресивними, революційними й еволюційними, цілеспрямованими і стихійними, системними і частковими тощо. Поняття «трансформація» доцільно застосовувати й тоді, коли характер та спрямування процесу соціальних змін ще не набувають достатньої визначеності, коли суспільство перебуває «на переломі», у стані переходу від одного суспільно-політичного устрою до іншого» [445, с. 51].

О. Брусиловська вводить поняття «системні трансформації», яке, на її думку, «демонструє наявність … всіх сторін суспільно-політичного життя … й наголос на тому, що ці трансформації мали системний характер, тобто впливали одне на одного» [32, с. 13]. З огляду на це, слід зазначити, що у працях А. Василюк також вказується на проблему системності трансформаційних процесів: «…Освіта може бути реформована завдяки досягненню й використанню досвіду трансформаційних процесів, яким сама підлягає. …Перебудові підлягають політичні, економічні, суспільні, соціальні й навіть релігійні системи. Неминучість трансформаційних процесів, пов’язаних із життям і діяльністю людини, становить чинник, який зумовлює освітні реформи. Основа трансформації освітньої системи випливає з потреби певної «рівноваги» між усіма сферами, охопленими її процесами» [34, с. 19-20]. На думку автора, трансформація не дає готових рішень щодо змін в освітній

системі, вона (тут: трансформація – О.Ф.) тільки усвідомлює необхідність таких змін у системі освіти, результатом яких є підвищення загального рівня знань людини, її підготовленості до життя в динамічно змінюваних умовах і системах цього світу.

На значущість трансформаційних процесів в освітній сфері вказує також і А. Бойко, яка зазначає, що «у новому суспільному контексті система освіти та її функція не можуть залишатися незмінними та потребують відповідної трансформації. У сучасному суспільстві набувають нового змісту призначення освіти, її масштаби, форми та методи організації й управління освітньою галуззю» [25, с. 38].

Характеризуючи поняття «освітня трансформація», звернемось до наукових розвідок Н. Щубелки. Зокрема, у дисертаційному дослідженні «Трансформація освіти як явища сучасної культури (філософський аналіз)» (Київ, 1998) автор розглядає освіту як явище культури, аналізує її розвиток крізь призму культурних перетворень. Освіта виконує функцію трансляції, яка полягає в тому, що можливості освіти зумовлені здійснюваними навчанням та вихованням людини, які спрямовані на засвоєння певного культурного досвіду. Окрім транслюючої функції освіта також виконує функцію трансформації (перетворення), яка можлива «завдяки тому, що сферою здійснення освітнього процесу є внутрішній, духовний світ людини» [452, с. 80]. Стосовно трансформаційних змін в освіті автор дослідження стоїть на еволюційних засадах і обґрунтовує необхідність поступових змін освітнього процесу, оскільки «еволюційні зміни на шляху виходу з культурної кризи потребують змін масової духовності, які можуть бути забезпечені освітньою діяльністю, освітою відповідного, некризового характеру, … як показує досвід, трансформаційні можливості освіти, як правило, переоцінюють саме ті, хто турбується про прискорення природного процесу культурної еволюції. Педагогічні новації, що не мали підкріплення, навіть частково, у культурній трансформації, не мали бажаних наслідків» [452, с. 99]. В умовах кризового стану культури трансформація освіти розглядається в двох аспектах: в

контексті трансляційної функції, викликану загальнокультурними змінами; в контексті трансформаційної функції, спричинену інноваційними процесами в самій освітньо-педагогічній діяльності. Таким чином, «взаємозв'язок між змінами у сучасній культурі та змінами в сучасній освіті набуває форми трансформації освіти, яка втілюється в змінах сенсу освітньо-педагогічної діяльності» [452, с. 99]. Отже, трансформацію освіти Н. Щубелка розглядає через зміну функцій освіти в різні історичні періоди, зумовлені культурним поступом людства, якщо до першої половини ХХ ст. загальнокультурні процеси суспільного життя визначали цілі, норми, зміст освітньо-педагогічного процесу, то, починаючи з другої половини ХХ ст., коли активного розвитку набула науково-технічна революція (злиття наукової технічної революції в єдиний процес), освіта стає безпосереднім джерелом сучасної культури [452, с. 144].

Розгляду сутності поняття «трансформація» у контексті історико-педагогічних досліджень приділяють увагу і зарубіжні вчені: Д. Харгрівс визнає трансформацію «великим словом», що означає «глибокі ґрунтовні зміни, зумовлені радикальними, а не частковими інноваціями» [468, с. 27], а Майкл Фуллан, не вживаючи поняття «трансформація» вказує на циклічний, нелінійний, неконтрольовано складний характер змін, на які впливають як передбачувані, так і «незаплановані чинники, яких неможливо уникнути – політика уряду, яка постійно змінюється і перебудовується, головні лідери йдуть з посад, а важливі контактні особи переміщуються на інші ролі, з'являються нові технології, збільшується імміграція, економічна криза зменшує доступні ресурси, виникають гіркі конфлікти тощо» [434, с. 46].

У контексті нашого дослідження також важливими є поняття «освітня політика» (діяльність держави та її інститутів, органів місцевого самоврядування із законодавчого, організаційного, фінансового забезпечення функціонування й розвитку галузі освіти) і «мовна політика» (система заходів (політичних, юридичних, адміністративних), спрямованих на регулювання мовних відносин в державі, зміну чи збереження мовної ситуації в державі).

Враховуючи мету нашого дослідження – обґрунтування процесу розвитку початкової школи Закарпаття у контексті системних освітніх трансформацій другої половини XIX – початку XXI ст., а також на підставі вивчення понятійно-термінологічного апарату та аналізу науково-довідникової літератури, праць українських та зарубіжних науковців, сутність поняття «системна освітня трансформація» визначаємо як підпорядковано-пристосувальні зміни освітніх процесів у Закарпатському регіоні в залежності від привнесеної законотворчої, освітньої, мовної тощо політики державою-домінантом та відстоювання національних особливостей. З'ясовано вплив на розвиток закарпатської початкової школи освітнього законодавства європейських країн (Австро-Угорщини, Чехословаччини, Угорщини), до складу яких територіально (за хронологією) входило Закарпаття.

Предмет означеної в нашому науковому дослідженні проблеми поєднує процеси, що вивчають такі наукові дисципліни, як історія педагогіки, філософія, історія України та зарубіжних країн (Угорщини, Словаччини), що й спричинило добір міждисциплінарних наукових підходів. Ефективним для здійснення історико-педагогічного дослідження є комплексне застосування провідних теоретичних підходів та методів дослідження.

Зокрема, важливого значення для проведення історико-педагогічного дослідження набуває системний підхід – «напрям у спеціальній методології науки, завданням якого є розробка методів дослідження й конструювання складних за організацією об'єктів як систем, … спрямований на розкриття цілісності педагогічних об'єктів, виявлення в них різноманітних типів зв'язків та зведення їх у єдину теоретичну картину» [77, с. 305]. Під час вивчення соціальних об'єктів, а початкову школу ми відносимо до таких, користуються системним підходом «і як теорією, і як методом пізнання» [432, с. 537]. Ключовим поняттям системного підходу є поняття система – початкова школа, про що йшлося вище, яка може розглядатися з різних точок зору (цілі, структури, змісту, форм організації, управління), характеризується певним системоутворюючим параметром (початкова освіта) і завжди знаходиться у

певному середовищі (суспільно-політичному, соціально-економічному, культурному), є підсистемою більшої системи (системи загальної освіти) і, навпаки, – в ній виділяються менші підсистеми, що в іншому контексті самі розглядаються як системи (цільовий, змістовий, діяльнісний, результативний). На необхідності застосування системного підходу в історико-педагогічних дослідження вказує А. Василюк, зокрема: «Системний підхід, – зазначає вона, – трактує школу як одну із підсистем глобального або локального суспільства. Ця підсистема поряд з іншими підсистемами «працює» на реалізацію суспільних цілей» [34, с. 28]. Відтак, системні реформи трактуються автором як наслідок і результат політичних і соціально-економічних змін. Наскрізною ідеєю нашого дослідження є твердження про залежність тенденцій розвитку початкових шкіл Закарпаття на кожному етапі його історичного розвитку від системи взаємозв'язків – освітньої політики урядів, громадсько-педагогічного руху, розвитку шкільної системи освіти, педагогічної науки тощо.

Невід'ємною складовою методології історико-педагогічного дослідження є хронологічний підхід, який дає змогу в чіткій послідовності простежити зміни початкової школи Закарпаття в різні історичні періоди і сприяє розробці періодизації її становлення та розвитку. Так, у хронологічних межах нашого дослідження ми виокремили такі періоди в історії Закарпаття, як період перебування закарпатоукраїнських земель у складі Австро-Угорщини (1848 – 1919 рр.); Чехословацький період (1919 – 1938 рр.); Угорський період (1939 – 1944 рр.); Радянський період (1944 – 1991 рр.); період незалежності України (1991 – 2011 рр.) Системний та хронологічний підходи у нашому дослідженні ми об'єднали в єдиний системно-хронологічний підхід.

Об’єктивність висвітлення досліджуваної нами проблеми впродовж великого проміжку часу – друга половина XIX – початок XXI століття – спонукає звернутися до формаційного підходу, який ґрунтується на універсальному розумінні історії, трактує всесвітню історію як єдиний лінійно-поступальний природно-історичний процес послідовної зміни суспільно-історичних формацій. Адже, як зазначає В. Андрущенко, «з точки зору

філософії, освіта (і виховання) є трансформацією «духу епохи» [тут: підкреслення наше – О.Ф.] в структуру свідомості, світогляд, духовний світ, культуру і загальне єство особистості» [4, с. 19]. М. Богуславський вважає його провідним в історико-педагогічних дослідженнях, бо «об'єктивні фактори (соціально-економічні та ідеологічні) значною мірою визначали розвиток педагогіки, системи освіти в різні часи і в різних країнах, безпосередньо впливали на світоглядні позиції педагогічних мислителів минулого» [23, с. 38]. О. Сухомлинська, авторка численних праць щодо методології проведення історико-педагогічних досліджень, не применшуючи ролі традиційного формаційного підходу в історико-педагогічних дослідженнях зауважує, що «дедалі більшого поширення набуває цивілізаційний підхід…, за яким розглядається сукупність усіх форм життєдіяльності дитини (людини) тієї чи іншої цивілізації – матеріальних, ідейних, культурних, релігійних тощо. …Цивілізаційні, як і формаційні концептуальні засади, охоплюють, як правило, великі регіональні і часові відрізки й можуть бути адекватно застосовані в загальних, великих працях, що охоплюють значний період часу» [355, с. 22]. Російський науковець О. Джуринський також підкреслює взаємодоповнення формаційного та цивілізаційного підходів одне одним, що підтверджує зв'язок «історії педагогіки з низкою основних соціальних формацій у межах тих чи інших цивілізацій з різноманітними культурними, етнічними, релігійними та іншими особливостями» [99, с. 6]. Обидва підходи є актуальними, адже в роботі досліджуються зміни в діяльності початкових шкіл Закарпаття упродовж тривалого періоду та в різних історичних формаціях (феодальна, капіталістична, соціалістична, індустріальна, постіндустріальна) з урахуванням сукупності ідеологічних, соціальних, економічних, культурних та інших форм життєдіяльності суспільства на кожному історичному етапі.

Зважаючи на останні наукові дослідження, бачимо широке застосування синергетичної (від старогрецького «синергія» – який діє разом, співпраця) методології (М. Богуславський, А. Євдотюк, В. Лутай, М. Романенко). Не є винятком й історико-педагогічна наука. Зокрема, М. Романенко, розглядаючи

соціальні та парадигмально-когнітивні детермінанти розвитку сучасної освіти, зазначає, що «синергетична методологія досить широко застосовується для соціальних досліджень. У сучасних умовах наука переходить на новий етап свого розвитку – постнекласичний. ...В якості об'єктів постнекласична наука розглядає відкриті складні (нелінійні) системи, здатні до самоорганізації. Синергетика виступає загальною методологією вивчення таких систем...» [320, с. 30]. В. Лутай також розглядає синергетичну парадигму як найновішу філософсько-методологічну основу реформування освіти XXI століття, оскільки «відкриття в синергетичній науці того, що самоорганізація та прогресивна тенденція її розвитку є атрибутивними властивостями всіх складних відкритих систем відіграє значну роль у становленні нової картини світу. А саме, розкриття закономірностей такого розвитку дає можливість розглядати всі явища вищого рівня організації як ускладнення історично попередніх, а отже поступово ліквідувати ті прогалини, які мають місце в наших знаннях про основні галузі реального світу» [433, с. 28]. Синергетична парадигма, на думку науковця, вимагає розглядати рух до відносної гармонії, до істини, до добра як певний позитивний результат розв’язання визначеної вище суперечності, а до хаосу, омани, зла – як регресивний [433, с.26]. Принагідно зауважимо, що у вищезгадуваній нами праці канадського дослідника освітніх змін та реформ Майкла Фуллана теж присутнє поняття хаосу, який виступає умовою та необхідністю здійснення освітніх змін.

Щодо застосування синергетичної парадигми при дослідженні освітніх систем цікавими є судження А. Євдотюк, яка визначає, що «освітні системи, реагуючи на зміни в навколишньому середовищі та адаптуючись до них, мають свою логіку і темпоритм руху, тому взаємодія внутрішніх та зовнішніх факторів і є ключем до напрямів, темпів і характеру змін у сфері освіти. …Синергетична інтерпретація освітніх систем – відкритих систем, що розвиваються, … привела …до усвідомлення нелінійної причинності їх становлення та розвитку… Синергетичне пояснення моделі саморуху відкритих систем доводить неможливість аналізу будь-якої еволюційної системи лише на основі

теоретичного матеріалу, не знаючи, зокрема, внутрішніх причин і закономірностей, що породжують цю еволюцію. Отже, усякий еволюційний процес у відкритих системах супроводжується на всіх рівнях взаємопов'язаним синергетичним рухом» [113, с. 7-8]. Таким чином, синергетична модель може бути застосована до аналізу проблем розвитку і трансформації початкової школи, що дасть можливість зрозуміти причини та механізми їх виникнення й розвитку, рівень взаємодії початкової школи з навколишнім середовищем, визначити оптимальні умови її функціонування.

У нашому дослідженні ми також використовуємо провідні загальні (історико-генезисний, структурно-функціональний, історико-компаративістський) та часткові (парадигмальний, модернізаторський) методи дослідження.

У рамках застосування *історико-генезисного* методу має бути здійснений аналіз педагогічної думки та освітньої практики під кутом зору виявлення загальних тенденцій розвитку освіти як соціальної системи. «В рамках цієї системи, – наголошує М. Романенко, – виділяються найбільш характерні риси освітніх систем певної епохи, певної історико-культурної спільноти, а також локальних освітніх систем, що залишили значний слід в історії. Відповідно характеристика освітніх систем носить трирівневий вигляд: виділення найбільш загальних рис, що характеризують цілісну історичну епоху, виділення їх проявів та конкретних характеристик на рівні історико-культурних спільнот, редукування до інструментального рівня в рамках локальних освітніх систем. Конкретно-історичні парадигми дають найширші узагальнення у відповідності до вже існуючої класифікації епох та у зв'язку з цим відрізняються багатством конкретного матеріалу (на основі якого і робляться узагальнення) та досить чіткою його структуризацією» [320, с. 127]. Цей метод (розподіл феномену минулого, що поділяється на складові) забезпечує розробку структури нашого дослідження та визначення етапів становлення та розвитку початкової школи Закарпаття.

Структурно-функціональний метод включає не лише ідеї та теорії, а й систему цінностей, функціональних імперативів, системно-інституційних характеристик освіти, освітню практику та механізми взаємозв'язку з соціальним середовищем. Цей метод використовуємо з метою системного бачення досліджуваної проблеми та характеристики окремих історичних епох розвитку початкової школи Закарпаття (австро-угорської, чехословацької, угорської, радянської, незалежності України) у процесуальному вигляді, що дасть можливість зрозуміти закономірності повторюваності окремих освітніх компонентів та внутрішню логіку змін.

Історико-компаративістський метод (на основі порівняння й зіставлення між собою етапів установлюються регрес і прогрес різних явищ минулого й формулюються відповідні оцінки та висновки) використовується при розробці періодизації, виявлення процесуальних та змістових аспектів системних освітніх трансформацій, формулювання висновків. Компаративістський аналіз, вважає М. Романенко, «дає змогу виділити спільні риси, закономірності, тенденції розвитку, відділити загальне від конкретного і специфічно індивідуального розвитку освітніх систем. Результати застосування цього методу значною мірою визначають і можливості застосування методу проектування при визначенні тенденцій розвитку парадигмальних основ сучасної освіти та освіти в найближчому майбутньому» [320, с. 45].

Застосування парадигмального методу при виконанні історико-педагогічного дослідження, як вважає О. Сухомлинська, «дає змогу науковцям та практикам виявити, сформулювати й описати цілісні моделі освіти, тобто внутрішню логіку досліджуваного предмета як системи бінарних опозицій» [355, с. 24]. Його ми використовуємо для аналізу й порівняння законодавства, що пропонувало нову модель початкової освіти, її парадигму (сукупність переконань, цінностей). Важливим при застосуванні парадигмального методу є визначення поняття «філософсько-освітня парадигма», яке є синтезом структурно-функціонального та історико-генезисного, компаративного підходів з метою отримання дієвого механізму парадигмального аналізу як історії, так і

сучаного стану розвитку освіти. Парадигмальна освітня ідея є філософським підґрунтям педагогічних теорій та освітньої практики й існує в двох формах: як квінтесенція того чи іншого підходу до розуміння природи людини як об'єкта і суб'єкта освітнього процесу (дає назви течіям, школам, напрямам, часто вживається як узагальнена характеристика природи освітнього процесу (наприклад розвиваюче навчання, теологічна освіта); як розгорнута теорія навчально-виховного процесу (концептуальна ідея), що містить в собі вихідні філософські засади, власне педагогічну теорію та її інструменталізацію у вигляді конкретних методик чи форм організації освіти [320, с. 128-129].

Також важливим для нашого дослідження є введений М. Богуславським до історико-педагогічної методології модернізаторський метод, необхідний для вивчення системних освітніх змін, що знайшов застосування у відстеженні прогресивних змін у розвитку початкової школи, зокрема тих аспектів, що осучаснювали її на певному етапі історичного розвитку (освітні реформи 1868 р. (Австро-Угорщина), 1922 р. (Чехословаччина), 1940 р. (Угорщина), 1945 р. (Радянський Союз), 2000 р., 2011р. (Україна)).

Наше дослідження здійснюється з урахуванням важливих загальнонаукових принципів (історизму, об'єктивності, поєднання логічного та історичного, системності). Прицип історизму враховується при вивченні сучасного стану досліджуваного предмету (розвиток початкової школи в системних освітніх трансформаціях), виокремленні його етапів у процесі розвитку і змін у конкретних умовах певного етапу та перспективи розвитку. Прицип об'єктивності застосовується задля всебічного врахуваня чинників та умов (позитичні та негативні), причин (суспільно-політичних, соціально-економічних, культурологічних, педагогічних), змісту і наслідків системних освітніх трансформацій. Врахування принципу поєднання логічного та історичного забезпечує висвітлення фактів, які ілюструють історію становлення та розвитку початкової школи з врахуванням логіки історії, виявлення її закономірностей. Врахування принципу системності необхідне для розгляду

розвитку початкової школи як динамічного і цілісного процесу, тісно пов'язаного з середовищем.

Важливе місце в історико-педагогічних дослідженнях має вивчення джерел дослідження – джерелознавство, яке є «неодмінною умовою успішної дослідницької роботи історика на всіх етапах: від пошуку і виявлення джерел, їх систематизації і класифікації до наукової критики, встановлення вірогідності джерельної інформації, її інтерпретації. … суттєво позначається на науковому рівні досліджень, сприяє об'єктивному висвітленню подій та явищ» [143, с. 456]. Науковці, які займаються вивченням історичного джерелознавства (І. Войцехівська, Я. Калакура, С. Павленко та ін.), вважають, що «українська історіографія має давню джерелознавчу традицію, основу якої становлять документалізм історичної науки, шанобливе і відповідальне ставлення до джерел та їх інформаційних відомостей» [143, с. 458]. Звідси випливає, що фундаментом наукових історико-педагогічних праць є історіографія конкретної проблеми, що дає змогу визначити мету, завдання, наукову новизну дослідження. Історіографічний метод як загальнотеоретичний підхід до здійснення історико-педагогічних пошуків обґрунтував український вчений Н.М. Гупан. Зокрема, він пропонує здійснювати історіографічний аналіз «за такими принципами:

- за методологією вивчення освітніх явищ і процесів минулого розрізнялись історичні праці, де висвітлюються педагогічні феномени з точки зору розвитку загальнокультурних процесів (наявність та кількість закладів освіти в різних регіонах, кількісний та якісний склад тих, хто навчає та вчиться, матеріально-технічна база навчання тощо); історико-педагогічні праці, де домінантою є вивчення процесу навчання (виховання) під кутом зору його мети, завдань, змісту, форм, методів, способів викладання тощо;

- за змістом визначались наукові дослідження (монографії, наукові статті, дисертації), популяризаторські праці (публіцистика, науково-популярні видання), навчальні (посібники, підручники), довідникова література

(енциклопедії, бібліографічні покажчики, словники тощо), хрестоматійні видання (збірки документів, видання творів тощо);

- за хронологічними рамками дослідження диференціювались історичні та сучасні (автентичні) праці, тобто праці, написані сучасниками розглядуваних явищ і процесів» [89, с. 17-18].

Також Н.М. Гупан пропонує для систематизації історико-педагогічних праць три підходи – проблемно-тематичний, хронологічний та персоніфікований. Варто зазначити, що всі три підходи мають місце для застосування у досліджуваній нами проблемі – початкова школа Закарпаття в системних освітніх трансформаціях у другій половині XIX – початку XXI століття.

На чільному місці в нашому науковому дослідженні – питання періодизації, оскільки хронологічні рамки визначаються 1848 – 2011 рр. Як зазначає О. Сухомлинська: «Проблема періодизації розвитку будь-яких явищ, тобто визначення певних періодів, – одна з найбільш складних, комплексних і багаторівневих роблем наукового знання. Вона потребує досконалого знання про об’єкт дослідження, про суміжні з ним науки… Від того, що береться за основу періодизації, який контекст вкладаємо в той чи інший період, що виступає рушійною силою зміни періоду, відбувається розгортання певного науково-дослідницького поля» [355, с. 47].

При розробці періодизації розвитку початкової школи Закарпаття в системних освітніх трансформаціях ми опираємося на дослідження Н. Гупана, Н. Дем'яненко, І. Зайченка, В. Майбороди, О. Сухомлинської та ін. Зокрема, О. Сухомлинська диференціює розвиток педагогічної думки від розвитку школи та освіти: «вони мають багато спільного, і хоча й діють у однакових історичних реаліях, одному історичному просторі, їх віддзеркалення, відображення, їх рефлексія різняться між собою. Освітній простір, – наголошує науковець, – знаходиться здебільшого в соціальній сфері, відображає соціальні, політико-правові, економічні й ідеологічні процеси. Саме вони вкупі з педагогічними процесами задають параметри шкільної політики, функціонування освіти і

виступають фундаментом для періодизації розвитку школи» [355, с. 48]. Педагогічну думку науковець розглядає як «широке поняття духовної сфери, куди входить багато складових, серед яких філософія, релігія, мораль та етика і, безумовно, освіта… Педагогічна думка завжди персоніфікована, – на ній лежить відбиток особистості автора (чи авторів) з його смаками, поглядами, віруваннями, переконаннями. …крім науково-педагогічних знань вона включає в себе ідеологію з відчутною опорою на національні цінності, різні форми історичної ментальності ...» [355, с. 48]. У своїх дослідженнях О. Сухомлинська доводить, що «коли у такий спосіб підходити до визначення педагогічної думки, то побачимо, що вона випереджує останню, але інколи й не встигає за розвитком освіти, доганяє її. Бувають періоди, коли їх шляхи взагалі розходяться …» [355, с. 48].

Н. М. Гупан, досліджуючи українську історіографію історії педагогіки, також представляє її як процес відображення в історико-педагогічній літературі таких складових, як історія школи та освіти («включає історію становлення і функціонування різних типів навчальних та виховних закладів й установ, систем освіти та виховання в цілому, розвиток практики виховання і освіти на тому чи іншому етапі розвитку суспільства, сукупність соціальних інституцій, норм і правил, що її регулюють»), як історія педагогічних персоналій («творчі біографії та послідовне систематизоване висвітлення сукупності педагогічних поглядів окремих педагогів або видатних діячів, мислителів, що працювали в галузі освіти та виховання»), як історія педагогічної думки («сукупність уявлень, теорій та міркувань про освіту та виховання, накопичених та розроблених представниками педагогічної громадськості впродовж століть») [89, с. 5-6]. Він зазначає, що під періодизацією слід розуміти «логічне розмежування досліджуваного періоду відповідно до якісної характеристики його відносно самостійних окремих етапів. Така характеристика повинна відображати як загальні закономірності розвитку суспільного життя, так і специфічні, а також суттєві складники основних методів і форм генези проблеми» [89, с. 19].

Отже, понятійно-термінологічний аналіз науково-довідникової літератури, праць українських та зарубіжних науковців дозволив визначити ключові поняття дослідження: система, процес, реформа, трансформація, системна трансформація, освітня трансформація, модель, початкова школа, початкова освіта та ін. Визначено сутність поняття «системна освітня трансформація» - підпорядковано-пристосувальні зміни освітніх процесів у Закарпатському регіоні в залежності від привнесеної законотворчої, освітньої, мовної тощо політики державою-домінантом та відстоювання національних особливостей. З'ясовано вплив на розвиток закарпатської початкової школи освітнього законодавства європейських країн (Австро-Угорщини, Чехословаччини, Угорщини), до складу яких територіально (за хронологією) входило Закарпаття. Виявлені підходи вітчизняних та закордонних науковців до вивчення трансформаційних змін в освіті сприяли розробці авторської історико-системної моделі розвитку початкової школи. Під моделлю ми розуміємо зразок відтворення процесу розвитку початкової школи Закарпаття означеного періоду, що забезпечує вивчення хронологічних етапів (I етап – розвиток початкової школи Закарпаття періоду перебування в складі Австро-Угорщини (1848-1919 рр.); II етап – освітні здобутки та перебудова початкової школи Закарпаття Чехословацького періоду (1919-1938 рр.); III етап – діяльність початкових шкіл періоду угорського підпорядкування Закарпаття (1939-1944 рр.); IV етап – початкова освіта в Закарпатті радянського періоду (1944-1991 рр.); V етап – реформування та особливості розвитку початкової освіти Закарпаття в контексті освітньої реформи в Україні (1991-2011 рр.)), територіального підпорядкування, передумов формування освітніх процесів (соціально-економічні, суспільно-політичні, освітньо-організаційні), освітніх трансформацій (освітня політика, нормативно-законодавча база, концептуальні підходи до розвитку початкової освіти, організація та управління початковою школою, зміст початкової освіти, підготовка вчителя, персоніфіковані ідеї, технології реалізації початкового навчання та ін.).

1.4. Історико-територіальні зміни у Закарпатті другої половини XIX – початку XXI ст.

Історія Закарпаття багатогранна й унікальна. Велика кількість національностей та представників різних релігійних конфесій упродовж століть мирно співіснували на його території, взаємозбагачуючи культуру, традиції та освіту одне одного. Унікальним є географічне розташування Закарпаття, адже воно межує з чотирма європейськими державами: Польщею, Румунією, Словаччиною та Угорщиною. Предметом нашого дослідження є розвиток початкової школи Закарпаття в системних освітніх трансформаціях упродовж більше ста шестидесяти років. Цей період у історії Закарпаття мав свої особливості, пов'язані передусім із його державною приналежністю (географічним розташуванням).

Друга половина XIX – початок XX століття є відносно невеликим проміжком із часу майже тисячолітньої історії перебування закарпатських земель у складі Австро-Угорщини. Зміни, які відбулися в суспільно-політичному та соціально-економічному житті в 1848 – 1849 рр. в Австро-Угорщині, зумовлені революційними подіями, які вже хвилею прокотилися західноєвропейськими країнами. Для Угорщини 1848 рік став початком національно-визвольної боротьби, основним завданням якої було відокремлення Угорщини від панівного впливу Габсбурзької монархії в окрему державу, ліквідація економічних основ феодалізму, забезпечення демократизації політичного життя та, найважливіше, забезпечення рівних прав для всіх народностей, які входили до складу Австро-Угорщини. Після буржуазної революції 1848 – 1849 рр. Закарпаття продовжувало перебувати у складі Угорщини, а з 1867 р. – у складі Австро-Угорської монархії, оскільки після тривалих перемовин Угорщина все ж таки домоглася рівних прав з Австрією. Адміністративний поділ закарпатських земель призвів до утворення чотирьох комітатів – Березького, Мараморoського, Угочанського та Ужанського. Всі комітати поділялися на райони, кількість яких наприкінці XIX століття становила 19.

По завершенню Першої світової війни глибока політична та соціально-економічна криза, в якій опинилися європейські держави, в тому числі й Угорщина, призвела до необхідності територіального перерозподілу кордонів. Цей перерозподіл особливим чином зачепив і закарпатські землі, що зумовило низку змін у територіальному устрої, суспільно-політичному, соціально-економічному та культурно-освітньому житті краю. Доля Закарпаття після Першої світової війни в плані політико-територіальної приналежності суттєво змінилася. У Версальському (ст. 81) та Сен-Жерменському (ст. 53) договорах підтверджувалася незалежність Чехословаччини як країни, що «обіймає автономну територію українців на південь від Карпат». У результаті рішень Паризької мирної конференції у Версалі [135, с. 50], відповідно до Сен-Жерменської угоди від 10 вересня 1919 р. та Тріанонської угоди від 4 червня 1920 р. [100, с. 30-31, 480], Закарпаття було включене до складу Чехословаччини, яка на основі чотирьох колишніх українських комітатів утворила єдину адміністративно-територіальну одиницю – Підкарпатську Русь з центром у м. Ужгород. Конституцією Чехословаччини § 3, п. 2 Підкарпатська Русь визначалася як суб'єкт, наділений «найширшою автономією, узгоджуваною з єдністю Чехословацкої республіки» [500, арк. 35]. Проте очікуваної автономії закарпатці так і не отримали. Адміністративно-територіальний устрій Підкарпатської Русі складався з жуп, які поділялися на округи. У 1921 р. у краї були три жупи – Ужгородська жупа (центр – м. Ужгород), Березька жупа (центр м. Мукачево), Мараморoська жупа (центр м. Хуст) та 19 округів.

11 жовтня 1938 р. Чехословацький уряд надав довгоочікувану автономію закарпатському краю, а 22 листопада 1938 р. Чехословацький парламент прийняв Конституційний Закон про федеративний устрій держави чехів, словаків і закарпатських українців, за яким розгорнулася підготовка до виборів першого сейму Карпатської України. А 15 березня 1939 р. сейм проголосив незалежність Карпатської України, яка стала республікою на чолі з

президентом А. Волошиним [171, с. 242-243]. Невдовзі, 18 березня 1939 р., Карпатська Україна була окупована Угорщиною та знищена.

Наприкінці 30-их років XX століття закарпатоукраїнські землі знову опинилися в центрі уваги світової громадськості. Адже, як засвідчують дослідники історії Закарпаття, 15 березня 1939 р. війська фашистської Угорщини почали повне загарбання Закарпаття, яке, згідно з таємним договором Молотова – Ріббентропа, було сферою впливу Німеччини, і вона ніколи не пішла б на розрив зі своїм союзником – Угорщиною заради самостійності маленької Карпатської України» [242, с. 137-138]. Варто зауважити, що уряд Угорщини того часу вважав, що Закарпаття не було захопленим, а повернулося до своєї батьківщини, до складу якої воно входило до 1919 р. Таким чином, закарпатоукраїнські землі знову ввійшли до складу Угорщини, що призвело до ряду змін у територіальному устрої, суспільно-політичному, соціально-економічному та культурно-освітньому житті краю. Повернення Закарпаття до складу Угорщини зумовило зміни в адміністративно-територіальному устрої. Впродовж перших років окупації Закарпаттю давалися обіцянки щодо його автономії, проте будь-які проекти документів, які засвідчували автономію, знаходили супротив з боку угорської влади й відхилялися. Тому відразу у березні 1939 р. на закарпатських землях почала діяти військова адміністрація Королівства Угорщини, яка 7 липня 1939 р. була замінена на цивільну. Закарпаття ввійшло до складу Угорщини під назвою «Підкарпаття» й поділялося на чотири експозитури – Ужанську, Березьку, Угочанську та Мараморoську. Очолював край регентський комісар (підпорядковувався виключно регенту Угорщини і прем'єр-міністру).

Середина 40-их років XX століття ознаменована низкою подій, які вирішили долю Закарпаття не на одне десятиліття вперед. Так, у цей період не тільки закінчилась Друга світова війна, але й відбулося приєднання закарпатських земель до Радянської України. Приєднанню Закарпаття до Радянської України передував ряд історичних подій (конференцій, з’їздів), на яких були прийняті історичні рішення. Так, 19 листопада 1944 р. була

проведена перша конференція комуністичної партії Закарпатської України, на якій було прийнято Резолюцію про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. Наприкінці Другої світової війни на території Закарпаття виникло своєрідне перехідне державне утворення Закарпатська Україна, яке проіснувало до 22 січня 1946 року, коли Указом Президії Верховної Ради СРСР було утворено Закарпатську область у складі УРСР з центром у м. Ужгород. Зміни адміністративного характеру в новоутвореній Закарпатській області відбулися вже навесні 1946 року. Так, Ужгород, Мукачево, Хуст, Берегово, Виноградово були визнані містами, 18 населених пунктів отримали статус селищ, інші – сіл, а народні комітети були перейменовані на сільські ради.

Знаковою подією для всієї України стало проголошення 24 серпня 1991 р. Незалежності Української держави, що ознаменувало оновлення всіх сфер державного життя, утвердження демократії. На сьогоднішній день Закарпаття залишається наймолодшою областю в складі України, складається з 13 адміністративних районів, має 11 міст, з них 5 обласного підпорядкування (Берегово, Мукачево, Ужгород, Хуст, Чоп).

Отже, приналежність Закарпаття до різних державних утворень упродовж досліджуваного періоду є важливим критерієм у контексті нашої наукової праці. Адже освітня політика держав, до яких уходило Закарпаття, була важливим чинником (разом із соціально-економічними, суспільно-політичними та культурними чинниками) системних освітніх трансформацій, які мали місце в розвитку початкових шкіл. Тому при визначенні періодизації нашого дослідження, ми керуватимемося географічним принципом, на важливість якого вказує О. Сухомлинська. Зокрема, науковець зазначає, що «коли ми говоримо про розвиток шкільництва за географічним поділом, то правомірно й обґрунтовано говорити про певну розбіжність і відокремленість у розвитку освітніх систем, оскільки вони функціонували і несли в собі риси освітніх систем країн, до яких вони входили як складові» [355, с. 55]. У контексті нашого дослідження ми з'ясуємо характерні особливості розвитку початкових

шкіл у Закарпатті у складі різних держав, визначимо, які особливості були довгостроковими, які короткотривалими, що успадковувала система освіти нового державного утворення від попереднього, як здійснювалися реформи тощо.

Таким чином, з урахуванням особливостей історико-територіальних змін, які відбувалися в Закарпатті впродовж другої половини XIX – початку XXI століття, дослідження особливостей становлення та розвитку початкової школи Закарпаття в системних освітніх трансформаціях здійснюватимемо за такою періодизацією: I етап - розвиток початкової школи Закарпаття періоду перебування в складі Австро-Угорщини (1848 – 1919 рр.); II етап – освітні здобутки та перебудова початкової школи Закарпаття Чехословацького періоду (1919 – 1938 рр.); III етап - діяльність початкових шкіл періоду угорського підпорядкування Закарпаття (1939 – 1944 рр.); IV етап – початкова освіта в Закарпатті радянського періоду (1944 – 1991 рр.); V етап – реформування та особливості розвитку початкової освіти Закарпаття в контексті освітньої реформи в Україні (1991 – 2011 рр.).

Висновки до першого розділу

З метою вивчення стану розроблення проблеми та визначення основних напрямків дослідження нами була систематизована науково-педагогічна література та архівні джерела.

Аналіз сучасних історико-педагогічних досліджень (монографій, дисертацій) засвідчив, з одного боку, актуальність питання розвитку та модернізації діяльності початкових шкіл в умовах поліетнічного регіону та наявність ґрунтовного досвіду її реалізації в початкових школах Закарпаття другої половини XIX – початку XXI століття, а з іншого, – відсутність цілісного дослідження, де б визначались освітньо-організаційні передумови становлення початкової школи Закарпаття, з'ясовувались їх місце і роль у системі освіти державних утворень, до складу яких входило Закарпаття в різні історичні періоди, визначалися зміст, провідні тенденції і особливості адміністративно-

організаційного устрою тощо. Отже, вивчення науково-педагогічної літератури і дисертаційних досліджень засвідчує, що проблема обґрунтування цілісного процесу становлення і розвитку початкових шкіл Закарпаття другої половини XIX – початку XXI століття не була предметом системного вивчення.

У ході аналізу документально-фактологічних матеріалів Державного архіву Закарпатської області виокремлено такі групи документів: 1) нормативні акти (закони, циркуляри, накази, розпорядження Міністерств, територіальних управлінь освітою тощо); 2) звітна інформація (статистичні дані про кількість шкіл, учнів, вчителів та педагогічні звіти); 3) навчальні плани та програми початкових шкіл; 4) матеріали роботи вчительських семінарій, гуртків, конференцій, з'їздів, організації курсів підвищення кваліфікації вчителів; 5) особові справи учнів та вчителів. Їх вивчення дозволяє системно й ґрунтовно дослідити процес становлення та розвитку початкових шкіл у Закарпатті в другій половині XIX – початку XXI століття, обґрунтувати тенденції його розвитку, охарактеризувати організацію навчально-виховного процесу та зміст початкової освіти на різних історичних етапах.

На підставі понятійно-термінологічного аналізу науково-довідникової літератури, праць українських та зарубіжних науковців можемо визначити ключові поняття дослідження: система, процес, реформа, трансформація, системна трансформація, освітня трансформація, модель, початкова школа, початкова освіта та ін. Сутність поняття «системна освітня трансформація» вбачаємо у підпорядковано-пристосувальних змінах освітніх процесів у Закарпатському регіоні в залежності від привнесеної законотворчої, освітньої, мовної тощо політики державою-домінантом та відстоювання національних особливостей. З'ясовано вплив на розвиток закарпатської початкової школи освітнього законодавства європейських країн (Австро-Угорщини, Чехословаччини, Угорщини), до складу яких територіально (за хронологією) входило Закарпаття.

Аналіз провідних наукових ідей щодо методології історико-педагогічної науки дав змогу адекватно предмету нашого дослідження визначити його концептуальні

засади, а саме: історіографічний, системний, хронологічний, формаційно-контекстний, цивілізаційно-самобутній, синергетичний, парадигмально-педагогічний, діяльнісний, компетентнісний підходи та загальнонаукові гносеологічні принципи (історизму, об'єктивності, поєднання логічного та історичного, системності). Системні освітні трансформації структуруємо у вигляді циклічної моделі, на побудові якої позначилися використані нами цивілізаційний, синергетичний, формаційний та парадигмальний підходи, що дає можливість показати його як цілісний історико-педагогічний процес, здійснюваний в умовах суспільних парадигм п’яти епох (Австро-Угорської, Чехословацької, Угорської, Радянської, незалежної України) в історії Закарпаття другої половини XIX – початку XXI століття.

Виявлені підходи вітчизняних та закордонних науковців до вивчення трансформаційних змін в освіті сприяли розробці *авторської історико-системної моделі* формування початкової школи Закарпаття періоду другої половини XIX – початку XXI ст. (хронологічний етап, територіальне підпорядкування, передумови формування освітніх процесів, освітня політика, нормативно-законодавча база, концептуальні підходи до розвитку початкової освіти, організація та управління початковою школою, зміст початкової освіти, підготовка вчителя, персоніфіковані ідеї й технології реалізації початкового навчання).

В основу структури дослідження покладено таку періодизацію: I етап – розвиток початкової школи Закарпаття періоду перебування в складі Австро-Угорщини (1848 – 1919 рр.); II етап – освітні здобутки та перебудова початкової школи Закарпаття Чехословацького періоду (1919 – 1938 рр.); III етап – діяльність початкових шкіл періоду угорського підпорядкування Закарпаття (1939 – 1944 рр.); IV етап – початкова освіта в Закарпатті радянського періоду (1944 – 1991 рр.); V етап – реформування та особливості розвитку початкової освіти Закарпаття в контексті освітньої реформи в Україні (1991 – 2011 рр.).

Розділ 2
Розвиток початкової школи періоду перебування Закарпаття в складі Австро-Угорщини (1848 – 1919 рр.)

2.1. Організація й методика дослідження розвитку початкової школи Закарпаття другої половини XIX – початку XXI ст.

Дослідження здійснювалось упродовж 2006 – 2016 рр. і передбачало три етапи: *організаційно-пошуковий* (2006 – 2010 рр.) - з'ясовано стан наукової розробленості проблеми, визначено мету, об'єкт і предмет наукового аналізу, спланована програму дослідження; *дослідно-аналітичний* (2011 – 2014 рр.) – на основі аналізу архівно-документальної, нормативно-правової бази та ін. обгрунтовано історичний процес розвитку початкової школи Закарпаття, виявлено його особливості й тенденції, охарактеризовано організаційні й змістові трансформації початкової освіти; *підсумково-прогностичний* (2015 – 2016 рр.) узагальнено матеріали наукового дослідження, сформульовано висновки, актуалізовано ретродосвід діяльності початкових шкіл Закарпаття в умовах сучасного реформування освітньої сфери України.

Хронологічні рамки дослідження визначаються другою половиною XIX – початком XXI ст., а саме: нижня хронологічна межа датується 1848 роком - прийняттям Закону Угорщини «Про утворення незалежних угорських міністерств» (Закон III від 16 березня 1848 р.), згідно з яким було створено Міністерство релігії та народної освіти (приступило до реалізації ідеї обов'язкової початкової освіти, в тому числі й у межах територіально залежного Закарпаття). Верхня межа визначається 2011 роком – затвердженням Державного стандарту початкової загальної освіти в Україні (Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р. № 462).

Територіальні межі дослідження. Закарпатська область розташована на південному заході України, де межує зі Львівською, Івано-Франківською областями й чотирма європейськими державами – Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією. Географічне сусідство та історичні події зумовили

багатонаціональність (всього понад 30 національностей – українці, русини, угорці, роми, румуни, словаки, німці, росіяни та ін.) і поліконфесійність (римо- та греко-католики, православні, протестанти (реформати) та ін.) населення краю, яке впродовж століть мирно співіснувало, взаємозбагачуючи культуру, традиції та освіту.

Концепцію дослідження розглядаємо в єдності *методології* – комплексного застосування провідних наукових підходів: системного, що дає змогу розглядати розвиток початкової школи в системних освітніх трансформаціях, у взаємозв'язку компонентів (структура, організація, управління, зміст освіти) в контексті соціально-економічних, суспільно-політичних та освітньо-організаційних змін; цивілізаційного – для визначення тенденцій розвитку початкових шкіл Закарпаття у складі австро-угорської, чехословацької, угорської, радянської освітніх систем; синергетичного, що дозволяє розглядати еволюцію і динаміку системних освітніх трансформацій початкової школи як складного, суперечливого інтегрованого процесу; парадигмально-педагогічного – для порівняння освітніх моделей, зумовлених зміною нормативно-законодавчої бази, освітнім реформуванням; діяльнісного – з метою з'ясування особливостей організації та управління навчально-виховним процесом у початковій школі як єдиною цілісною системою, де учень і вчитель виступають активними суб'єктами діяльності; компетентнісного – для визначення результативної складової засвоєння змісту початкової загальної освіти в контексті досліджуваного періоду; *теоретичних засад* (формування й уточнення змісту основних понять) і передбачає: виявлення механізмів упливу на розвиток початкової школи освітньої політики, нормативного законодавства країн, до складу якого входило Закарпаття у другій половині XIX – початку XXI ст., обґрунтування процесу розвитку початкової школи Закарпаття впродовж досліджуваного періоду, визначення його провідних тенденцій; *технологічного конструкту,* що передбачає історико-системне моделювання як послідовне, структурне відтворення та схематичне відображення процесу

розвитку початкової школи Закарпаття в контексті системних освітніх трансформацій другої половини XIX – початку XXI ст.

Наукова *гіпотеза* дослідження: історико-системне моделювання еволюції, актуалізація історико-педагогічного досвіду початкової школи Закарпаття другої половини XIX – початку XXI ст. в контексті сучасної світової освітньої інтеграції України можливі за таких умов: обгрунтування процесу її історичного становлення і розвитку; виявлення особливостей, провідних тенденцій формування організаційно-управлінських механізмів і змісту початкового навчання в регіоні; визначення динаміки змін початкової школи в системних освітніх трансформаціях, залежних від державно-територіального підпорядкування Закарпаття, освітньої політики європейських держав-домінантів; виявлення конструктивних історико-педагогічних ідей та можливості їх інтеграції з освітньою інноватикою.

Відповідно визначено основні *напрями* дослідження: передумови та сутність освітньо-трансформаційних процесів у Закарпатському регіоні; процес становлення початкової школи Закарпаття другої половини XIX – початку XXI ст., його періодизація; особливості впливу освітньої політики європейських країн, до складу яких періодично тимчасово входив регіон, на розвиток місцевої початкової школи; провідні тенденції, особливості організації і змісту діяльності початкової школи Закарпаття в заявлений історичний період та ін.

2.2. Передумови розвитку початкової школи у Закарпатті впродовж 1848 – 1919 рр.

Друга половина XIX – початок XX століття є відносно невеликим проміжком із часу майже тисячолітньої історії перебування закарпатських земель у складі Австро-Угорщини, що стала об’єктом численних досліджень багатьох (як вітчизняних, так і зарубіжних) істориків. Зокрема, питанням історії розвитку Закарпаття присвячені праці вітчизняних істориків А. Боднара, В. Гомонная та А. Ігната (розвиток освіти та шкільництва), І. Гранчака та Д. Данилюка (Закарпаття під час Першої світової війни, розвиток культури), І.

Дулишковича (політичні та релігійні аспекти розвитку), Ю. Жатковича, О. Митрака та І. Сільвая (культурний розвиток та становище русинів), І. Коломійця (соціально-економічний розвиток та суспільні рухи у XIX ст.), В. Задорожного (розвиток торгівлі та товарного виробництва), В. Ілька та В. Пальока (розвиток промисловості та аграрного сектору, соціально-економічний та політичний розвиток), П.-Р. Магочія (соціально-економічні, політичні, культурно-освітні проблеми розвитку русинів), О. Мицюка (соціально-економічний розвиток), О. Петрова та І. Срезневського (процес мадяризації русинського населення, національний гніт словянських народів); а також зарубіжних, серед яких праці Г. Бідермана (економічний розвиток), О. Бонкала, А. Годинки, О. Сабова (соціально-економічний та культурний розвиток закарпатських русинів), П. Гапак (соціально-економічний та політичний розвиток), Т. Легоцького (слов'янське питання), Й. Перені (боротьба за збереження національної школи, мови, культури), А. Чуми (розвиток освіти та шкільництва).

Зміни суспільно-політичного та соціально-економічного життя Закарпаття в період другої половини XIX – початку XX століття зумовили системні освітні трансформації у діяльності початкових шкіл Закарпаття. Адже 50-ті роки XIX століття для Австро-Угорщини ознаменовані революційними подіями, які вже хвилею прокотилися західноєвропейськими країнами. Для Угорщини 1848 рік став початком національно-визвольної боротьби, основним завданням якої було відокремлення Угорщини від панівного впливу Габсбурзької монархії в окрему державу, ліквідація економічних основ феодалізму, забезпечення демократизації політичного життя та, найважливіше, забезпечення рівних прав для всіх народностей, які входили до складу Австро-Угорщини. Після буржуазної революції 1848 – 1849 рр. Закарпаття продовжувало перебувати у складі Угорщини, а з 1867 р. – у складі Австро-Угорської монархії, оскільки після тривалих перемовин Угорщина все ж таки домоглася рівних прав з Австрією. Адміністративний поділ закарпатських земель призвів до утворення чотирьох комітатів (жуп) – Березького,

Мараморoського, Угочанського та Ужанського, загальна площа яких становила 18 тис. кв. км, що становило близько 5,5% від загальної території королівства [214, с. 292]. Всі комітати поділялися на райони, кількість яких наприкінці XIX століття становила 19 адміністративних одиниць.

Соціально-економічний розвиток Закарпаття досліджуваного періоду обумовлений переходом на новий тип економічних відносин та створенням буржуазного суспільства, що не могло не позначитися на структурі суспільства, його політичного, культурного та освітнього життя.

Насамперед, зміни стосувалися складу населення Закарпатського краю. Так, у таблиці 2.2.1 представлена динаміка щодо етнічного складу Закарпаття у період другої половини XIX – початку XX століття:

Таблиця 2.2.1

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ У 1880 – 1910 рр.

Національність	**1880**		**1910**	
	Осіб	%	Осіб	%
Руські (русини / рутени)	**244742**	**59,8**	**330010**	**54,5**
Угорці	**105343**	**25,7**	**185433**	**30,6**
Німці	31745	7,8	64257	10,6
Румуни	16713	4,1	11668	1,9
Словаки	8611	2,1	6346	1,0
Інша	1817	0,5	8228	0,4
Все населення	**408971**	**100,0**	**605942**	**100,0**

Джерело: [125, с. 638].

Варто зазначити, що етнічний склад, згідно зі статистичними даними австрійсько-угорського уряду, визначався за ознаками рідної мови та віросповідання. Як видно з таблиці 2.1.1 «Етнічний склад населення закарпаття у 1880 – 1910 рр.» найбільш численними за кількістю є русини та угорці, які складають у 1880 році відповідно 59,8% та 25,7%. Різниця в кількісному складі, яка утворилася на початку XX століття становить приблизно 5% в бік зменшення русинів та збільшення угорців. Така тенденція зумовлена, насамперед, асиміляцією русинського населення, адже процес «мадяризації»

торкнувся всіх сфер соціально-економічного життя, що спонукало місцеве населення добровільно, а подекуди й з необхідності називати себе угорцем. Щодо інших національностей, то також бачимо тенденцію до зменшення кількості їх представників: румунів стало на 2,2% менше, словаків – на 1,1% менше, натомість зросла на 2,8% кількість німців, зокрема притоку німців у Закарпаття сприяла розбудова економічної сфери в другій половині XIX століття. Сучасні дослідники історії Закарпаття - Е. Балагурі, І. Гранчак, Д. Данилюк, В. Ілько, Г. Павленко, В. Пальок відзначають, що «багатовікове перебування Закарпаття під владою іноземних поневолювачів сприяло появі значної кількості неукраїнського населення, особливо в містах та промислових центрах сільської місцевості деяких районів. Незважаючи на це, автохтонне населення (русини-українці) становило в другій половині XIX – на початку XX століття основну частину населення краю» [214, с. 294]. Угорці, як видно з таблиці 2.1.1, не становили більшості, що й спонукало угорський уряд шляхом асиміляції інших національностей добиватися кількісної переваги угорців. Тому угорці своє «все більше втручання в освіту національностей пояснювали тим, що у вивченні державної мови зацікавлені всі громадяни Угорщини, адже це допомагає у суспільному самоствердженні» [125, с. 638]. Друга половина XIX століття ознаменувалася низкою реформ, які регламентували економічне, соціальне та політичне життя Закарпаття. Серед найважливіших реформ – аграрна (1853 р., 1868 р., 1871 р., 1908 р.), яка здійснювалася, найперше, в інтересах великих землевласників, що призвело до обезземелення великої кількості селянських господарств та спричинило борги серед незаможного населення краю. «Пограбування селян під час буржуазної революції 1848 р. та в ході урбаріального (тут: общинного, тобто створювалася урбаріальна община для користування лісом та пасовиськом, – О.Ф.) впорядкування призвело до того, що наприкінці XIX – на початку XX століття у руках німецьких, угорських, румунських і українських поміщиків, а також казни і церкви було зосереджено чимало земельних угідь» [214, с. 297]. Слід зауважити, що населення також обкладалося великою кількістю податків та високою

орендною платою, що призвело до вкрай складних наслідків – збереження феодальних відносин, збіднення значної частини населення краю та затримку розвитку соціально-економічних відносин на селі. Ці реформи унеможливили утримання шкіл у сільській місцевості, що, в основному, здійснювалося за кошти сільських громад.

Суттєвою ознакою соціально-економічного розвитку Закарпаття другої половини XIX – початку XX століття було те, що значна частина місцевого русинського населення проживала за межею бідності, адже основна частина найприбутковіших підприємств та сількогосподарських земель знаходилася в руках іноземців. Це, наприклад, засвідчує такий факт: «за переписом 1910 р. Закарпаття налічувалося 78.046 сільськогосподарських робітників, серед яких українців було 43,6%, угорців – 28%, румунів – 17,5%, словаків – 5%, євреїв – 3,1%, німців – 2,8%» [214, с. 328].

Такий стан справ уплинув на міграційні процеси, зокрема чимала кількість закарпатських робітників та селян відправлялися на заробітки до Угорщини, а згодом і до Австрії, Аргентини, Америки, «на початку XX ст. Закарпаття нараховувалося щонайменше 140 тис. чоловік, які жили з найму» [214, с. 330]. На розвиток початкової школи даного періоду це теж мало неабиякий уплив, особливо для розташованих у гірській місцевості. Зокрема, після від'їзду годувальника на заробітки на дітей лягав тягар ведення домашнього господарства. Складне матеріальне становище селян не давало можливості утримувати сільську школу, особливо в зимовий період, та виплачувати заробітну платню вчителеві. Так, «села, які знаходились на більш родючих землях, матеріально були краще забезпечені, краще утримували і вчителя. Учителі північних, гірських районів з платнею стояли бідніше» [27, с. 66].

Складні соціально-економічні умови призвели до сезонного характеру відвідування школярами навчальних занять, оскільки діти були затребувані в домашньому господарстві як робоча сила: «Мужик не может посылать в школу

своих детей, употребляя их для пасения скотов от самого начала весны по конец осени…» [241, с. 30].

Щодо соціально-економічного розвитку міст, то слід зауважити, що для них характерним був більш інтенсивний розвиток машинної промисловості, що становила велику конкуренцію для домашнього виробництва, а також поширення кооперативного руху. Характерним для цього періоду став процес інтенсифікації залучення іноземного капіталу в економіку Закарпаття, що призвело не лише до зростання економічних показників, але й до змін у соціальній структурі населення краю. Зокрема, збільшення австрійського, німецького та угорського капіталу призводить до збільшення чисельності представників етнічних груп, які населяли Закарпаття. Таке збільшення також упливало на кількість учнів початкової школи та вимагало організації навчально-виховного процесу у відповідності до потреб цих етнічних груп. До кінця XIX століття кількість школоповинних учнів, наприклад, німецькомовних або ж угорськомовних, поступово збільшується, що позначається і на мові викладання. Наводимо статистичні дані за 1895 – 1896 н.р. (таблиця 2.2.2) щодо етнічного складу учнів початкових шкіл одного з найбільших комітатів – Ужанського [тут: територія сучасного Ужгорода та району – Ф.О.], в якому в 209 населених пунктах знаходилося 518 шкіл, які відвідували діти різної національної та релігійної приналежності:

Таблиця 2.2.2

СТАТИСТИЧНІ ДАНІ ЩОДО ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ УЖАНСЬКОЇ ЖУПИ (1895 – 1896 н.р.)

Національність учнів	**Кількість учнів**	
Русини	7686	33,8%
Угорці	8197	36,1%
Двомовні	6442	28,33%
Німці	342	1,5%
Серби	61	0,26%
Румуни	3	0,01%
Всього	22731	

Джерело: [581].

З таблиці 2.2.2 видно, що більшість учнів, які відвідували школи, – угорці (36,1%) та русини (33,8%), проте велику частку – 28,33% – складають учні, які ідентифікують себе за двома національностями і є носіями двох мов. У Закарпатті і на сьогоднішній день більша частина населення є двомовною.

Важливою умовою, яка також суттєво вплинула на піднесення соціально-економічного розвитку краю, стало прокладання залізниць та будівництво доріг, що впливало на розміщення продуктивних сил, вносило зміни у географію промисловості, сільського господарства й торгівлі, прискорювало процес суспільного поділу праці, призводило до швидкого зростання міст, що сприяло розширенню мережі початкових шкіл, потреба в яких виникала у містах і селах, де було сконцентроване виробництво. «Міста Закарпаття, – зазначають науковці-історики, – ставали також основними культурними центрами, де існували не тільки початкові, але й середні і середні спеціальні навчальні заклади, влаштовувалися виставки промислових і виробничих виробів, створювалися культурно-освітні організації, засновувалися друкарні і видавництва тощо» [214, с. 322].

Згодом, після встановлення рівноправних відносин між Австрією та Угорщиною, незважаючи на поступовий економічний розвиток, новостворений угорський уряд проводив по відношенню до неугорських національностей політику великодержавного шовінізму, яка, найперше, проявлялася через політичний тиск.

Незадоволенням національних меншин скористалася Габсбурзька династія, яка уклала союз зі слов'янським населенням своєї імперії, надавши йому ширші можливості для національно-культурного розвитку. Так, для початку другої половини XIX століття характерним було утворення культурно-освітніх товариств, видання газет, налагодження зв'язків громадсько-політичних і культурних діячів краю з громадсько-культурними діячами Галичини, Наддніпрянської України, Європи. Серед товариств слід відзначити «Пряшівську літературну спілку» (засновник О. Духнович, 1850 р.) та

культурно-освітнє Товариство св. Василія Великого (засновник А. Добрянський, 1866 р.).

Серед друкованих видань, які висвітлювали різні аспекти життя закарпатоукраїнського народу та слугували засобом формування національної свідромості русинів-українців, були літературний альманах «Поздравление русинов на год 1850» (а потім – на 1851 р., 1852 р.), щотижневі газети «Свет» (1867 – 1871 рр.), «Новый свет» (1871 – 1872 рр.), сатирична газета «Сова» (1871 р.), церковна, суспільно-наукова та літературно-економічна газета «Карпат» (1873-1866 рр.), часописи «Листок» (1886 – 1903 рр.), «Додаток до «Листка» (1891 р.), «Неділя» (1898 р.).

Велику роль у суспільно-політичному житті краю цього періоду відіграв закарпатоукраїнський громадський діяч, політик та публіцист А. Добрянський, який намагався втілити в життя ідею національно-культурної автономії закарпатських русинів у вигляді «Руського воєводства» у складі Угорщини, або ж об'єднаного «Руського воєводства» у складі Галичини, Буковини та Закарпаття під егідою Габсбургів тощо. Пріоритетним у діяльності А. Добрянського було національно-культурне відродження русинсько-української культури в краї шляхом закріплення певних політичних прав. Так, разом із передовою інтелігенцією краю він підготував петицію до угорського уряду з такими вимогами: «щоб руська мова не тільки в їх окрузі, но і в інших округах, що заселені русинами, була поставлена як урядова мова і щоб урядовці були вибрані з місцевого населення, бо вони тільки до таких мають довір'я; щоб публічні оголошення були писані руською мовою, а населення щоб могло подавати прохання до урядів теж руською мовою. Руська нація дотепер була переслідувана, такою зосталася й дотепер; в Ужгороді треба зорганізувати на державні кошти руську академію, в якій всякого рода предмети були б викладані руською мовою, і з якої виходили б майбутні урядовці» [176, с. 162].

Одним із важливих чинників, які вплинули на суспільно-політичний розвиток Закарпаття у досліджуваний період, стало мовне питання, невизначеність якого суттєво регламентувала розвиток початкової школи.

Зокрема, відсутність єдиної позиції щодо визначення літературної мови, яка, на думку О. Морозової [207, с. 73], зумовлювалась *такими чинниками:*

1) географічним (географічна межа українських територій збігалася ***з*** етнографічним кордоном мадярів і словаків на півдні. Часто стосунки українців відбувалися тільки в мадярському або в словацькому середовищі);
2) етнокультурним (впливи сусідніх народів на українців Закарпаття);
3) етнічним (розташування на українській етнографічній території кількох інших етнічних груп: євреїв, циган, німців, румунів, мадярів, чехів, росіян та ін);
4) соціально-економічним (украй несприятливе для формування національної інтелігенції як основного рушія в справі націоналізації освіти).

Так, місцеве населення в освітньо-культурній сфері користувалося «русинським язичієм», тобто мовою, яка була сумішшю російської, української та словацької мов, і більш прийнятною для офіційного угорського уряду, ніж літературний варіант української мови. Русинофіли вважали русинів самостійним народом, а русинську мову окремою від сусідніх слов'янських мов. Найбільше цей напрямок поширювався серед греко-католицького духовенства. Серед найвідоміших представників – А. Годинка та Х. Стрипський. Зокрема, останні мали на меті «створення та кодифікацію власної літературної мови, яка б базувалася на місцевих говорах та церковнослов’янській мові. …літературну мову потрібно наблизити до «мови народу», тобто до вживаної у повсякденному житті мови» [125, с. 656]. Проте таке «унормування» було неможливим, оскільки русинський діалект у кожному регіоні мав свої особливості, як лексичні, так і фонетичні й морфологічні. Щодо спроб врегулювання мовного питання, то цікавою, на наш погляд, є наукова розвідка Теодозія Злоцького «A kárpátoljai orosz nyelv Gramatikaja» («Граматика карпаторуської мови») (1883) [791]. «Після виходу праці Михайла Лучкая «Slavo-ruthena Gramatika» (1830), – зазначає Т. Злоцький, – русинська мова стала об’єктом багатьох досліджень, які не завжди в повному обсязі розглядали її лексичні та граматичні особливості» [791, арк. 2]. Відтак, автором здійснена

спроба на основі зіставлення та порівняння місцевих діалектів виявити особливості словотворення, а також лексичні, морфологічні та синтаксичні особливості русинської мови. У передмові до «Граматики» Теодозій Злоцький вказує на її освітньо-виховне значення, адже «граматика русинської мови в частині письма слабо розвинена» й не може задовольнити освітні потреби школярів. Важливим є й той факт, що половина вартості з кожного проданого екземпляру «Граматики» Т. Злоцького була переказана на підготовку півцевчителів Мукачівської єпархії.

Варто зазначити, що друга половина XIX століття сприяла появі значної кількості педагогічних видань, на сторінках яких публікувалися офіційні матеріали Міністерства культури, релігії та народної освіти Угорського королівства, а також висвітлювалися провідні педагогічні ідеї та тенденції виховання, методики викладання окремих предметів, питання змісту освіти, укладання підручників тощо, що засвідчує інтерес педагогічної громадськості до поширення освіти та шкільництва Закарпаття. Досліджуючи розкриття проблем народної школи і виховання у педагогічній пресі на західноукраїнських землях, І. Мельник зазначає, що «характерною ознакою часу була невизначеність політичних орієнтацій інтелігенції» [199, с. 44]. Тому і педагогічні видання виявилися, насамперед, виразниками тих або інших політичних (угорських, проросійських) уподобань, зокрема літературний тижневик «Світ» (1867 р.), а з 1871 р. – «Новий світ», що друкувався місцевим діалектом і не міг послідовно й демократично вирішувати проблеми народної школи, освіти українців краю.

Важливе місце з-поміж педагогічних періодичних видань займав «Учитель», який вважався «педагогическим и народопросвещающим» журналом (1867 р.). Видання було призначене для широкої аудиторії вчителів, школярів, простого народу. «Учитель» відзначався послідовними виступами проти мадяризації населення, однак притримувався нейтральної позиції щодо мовних проблем. «Учитель» відстоював свій «руський язик», де яскраво проступали місцеві діалектизми з русизмами і мадяризмами.

Наприкінці XIX ст. закарпатоукраїнське населення втратило всі права і свободи щодо вільного національного розвитку. Зокрема, згідно з виборчими законами 1874 – 1890 рр., русинсько-українське населення було позбавлене свободи слова, преси, зборів, демонстрацій [214, с. 331]. Слід зазначити, що право голосу мали тільки заможні селяни і головним чином ті, які володіли угорською мовою. Знову ж таки, політичне безправ'я місцевого населення призвело до того, що вся місцева влада зосередилася в представників угорськомовного населення, що позначилося на упровадженні навчання виключно угорською мовою, навіть і в початкових школах, і позбавило окремих привілеїв учителів-русинів. Відомо, що вчителям, які проводили навчання угорською мовою, додатково встановлювалися надбавки до заробітної платні.

У перші пореволюційні роки Закарпаття зросла кількість початкових шкіл, зокрема, як зазначається в одному з архівних джерел: «Мадяри говорять: «мы желаемь, чтобы Русины свои школы имели, чтобы образованння, но не сепарувалися оть нась и не творили в Угорщине якую то казакию или иную Краину» [794, арк. 73]. Проте, не зважаючи на обіцянки забезпечити право національностей, які входили до складу Австро-Угорщини, на реалізацію рідномовної освіти, Уряд передав повноваження щодо організації та утримання шкіл місцевим громадам: «Найбільшою перешкодою у відношенні заснування сільських шкіл представляється нам очевидна убогість народу нашого… Як же можна вимагати, щоб народ наш, у якого дуже часто не вистачає засобів на прожиття і уплату податі, щоб він на своєму утриманні побудував шкільний будинок і оплатив учителя?» [Цит. за: 27, с. 61]. Цей крок з боку уряду Австро-Угорщини за його обізнаності зі скрутним соціально-економічним становищем закарпатоукраїнського населення унеможливив бажання поширення рідномовної початкової освіти.

Проте, не зважаючи на труднощі в організації та утриманні початкових шкіл, їх кількість поступово збільшувалася, головним чином за сприяння громадських діячів, які у переважній більшості виступали і меценатами. Серед них – О. Духнович, який зробив великий внесок у розвиток шкільної справи,

педагогіки та підручникотворення. О. Духновичу належали – видання першого підручника на всій Західній Україні з теорії і практики навчання і виховання молоді «Народная педагогия в пользу училищ й учителей сельских» (1857), «Книжиці читальной для начинающих» (1847, 1850, 1852, 1854), «Краткого землепису для молодих русинов» (1831), «Сокращенной граматики письменного русского языка» (1853). Педагогічні ідеї О. Духновича мали значний уплив на становлення і розвиток педагогічної думки в Закарпатті аж до середини XX століття – часу приєднання до Радянської України.

Політична та соціально-економічна ситуація в Закарпатському краї значно погіршується з початком Першої світової війни (1914 р.). Зокрема, всі сили угорського уряду були звернені на посилення патріотичного духу серед угорського населення і, водночас, на національні утиски етнічних меншин, з метою унеможливлення підтримки ними противників Австро-Угорщини та Німеччини. Крім іншого, оскільки територія Закарпаття стала прифронтовою, тут проходило військо, проводилися окремі воєнні операції, що не могло не позначитися на економічному та соціальному становищі. Тим більше, впродовж останніх десятиліть економічне становище і без війни було вкрай складним. Зараз же ситуація ускладнилася тим, що доросле чоловіче населення йшло на фронт, залишаючи вдома на господарстві жінок і дітей [214, с. 365-367]. Звичайно, що в таких умовах про розвиток освіти й шкільництва не йшлося, тому що шкільні приміщення переважно використовувалися військовими, а вчителі народних шкіл брали участь у військових діях. Проте, варто відзначити, що Угорське Королівське Міністерство культури, релігії та народної освіти, одразу по завершенню першого року війни розпочало інтенсивну роботу з поновлення діяльності народних шкіл, в тому числі й початкових. Зокрема, Міністерством були видані накази № 7681/1915 «Про запис дітей до початкових шкіл» та № 8522/1916 «Про організацію навчання в 1916 – 1917 н.р.». У першому наказі зазначено, що «оскільки на початку другого року війни суспільні відносини стали стабільнішими, ніж у перші місяці війни, то стає можливим, щоб у звільнених військовими школах та з метою реалізації

професійного обов'язку народних вчителів, які не пішли на фронт, поновлення процесу навчання у школах. Важливим є розширення межі навчального року, щоб частково заповнити прогалини у діяльності шкіл, адже воєнні дії, що мали місце на державних кордонах Угорщини, негативно вплинули на культурний розвиток країни» [624, арк. 1]. З боку угорського уряду щоразу лунали заклики та письмові розпорядження щодо організації суспільно-корисної праці в школах, у тому числі й початкових, на підтримку угорських військ та місцевого населення, зокрема вдів та сиріт. «У сьогоднішній надзвичайній ситуації залучення всіх робочих рук є моральним обов'язком кожного громадянина. Тому, виходячи з господарських та виховних цілей, є необхідним, щоб всі учні, брали активну участь у господарських роботах», – зазначається у наказі Угорського Королівського Міністерства культури, релігії та народної освіти № 4.046/1916, розісланого в усі початкові та середні школи з грифом «ТЕРМІНОВО» [624, арк. 2]. Згідно з цим документом, учні мали брати обов'язкову участь, найперше, у сільськогосподарських роботах з вирощування рослин на шкільних присадибних та інших земельних ділянках, які знаходилися у розпорядженні місцевих органів влади. Зібраний урожай спрямовувався на забезпечення школи харчами, а також на допомогу дітям-сиротам та вдовам.

Проте, слід зазначити, що Перша світова війна сприяла підвищенню інтересу закарпатоукраїнської інтелігенції до подій, що відбувалися в Україні та Росії, сприяла формуванню національної свідомості русинського населення краю, встановленню ним зв'язків із Західною Україною. Згодом автохтонне населення Закарпатського краю починає виступати за включення краю до складу Чехословаччини як окремої адміністративної одиниці. Ці заклики отримали суттєву підтримку серед закарпатської інтелігенції.

2.3. Особливості змісту навчання у початковій школі Закарпаття в умовах заборони навчання рідною мовою в 1849 – 1919 рр.

Розвиток початкової школи Закарпаття у другій половині XIX – на початку XX століття ознаменований інтенсивним реформуванням. Так, до 1848 р. в угорських католицьких школах дійсним був Закон, виданий у 1777 р.

Марією-Терезією «Ratio edukationis totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Tomus I. Vindobonae. Typis Joan.Thom.Nob.de Trattern. MDCCLXXVII» (Основи едукації для Королівства Угорщини та всіх прилеглих територій. Том І. Лондон: Joan. Thom. Nob. de Trattern, 1777). Авторами цієї концептуальної законодавчої моделі виступили Йозеф Урмені та Даніель Трестянтський. Суть його полягала в тому, що народна освіта, яка до того часу відносилася до компетенції церкви, вперше переходила до відомства держави, що поширювалося на всі гілки освіти: університети, академії, гімназії, народні школи. Управління освітою належало монархії, проте в Угорщині, Словенії – місцевим радам, у Хорватії – канцеляріям.

У 1806 році виходить нова редакція Закону «Ratio publicae totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Budae. Typis et sumtibus regiae Universitas Hugariae. 1806» (Основи державної школи для Королівства Угорщини та всіх прилеглих територій. Буда: Угорський Королівський університет, 1806). Другий варіант Закону передавав керівництво початковими школами у відомство управління гімназій, яких на території монархії було шість. Народні школи поділялися на сільські, містечкові, міські. При міських школах одночасно діяли й учительські училища. Окремо йшлося про навчання дівчат. Так, дівчата з простого населення могли пройти виховання в дусі релігійно-моральних цінностей, вивчати Євангеліє, читання, письмо, лічбу, жіночі домашні роботи й вивчати стан розвитку Угорщини. Дівчата з багатших сімей, окрім зазначеного, мали знайомитися з літературними творами, вивчати угорську, німецьку й французьку мови, світову історію та географію. Варто зауважити, що Ratio educationis мав рекомендаційний характер і не був законом у прямому розумінні. Значного супротиву він зазнавав з боку протестантизму, який у свої школах щодо структури та змісту освіти не хотів визнавати положення Закону й постійно ігнорував вимоги уряду щодо його виконання [456, с. 415].

Нижньою хронологічною межею нашого дослідження є 16 березня 1848 року, коли, згідно із 1848. évi III. Törvénycikk független magyar felelős ministerium alakításáról (Законом III «Про утворення незалежних угорських міністерств») [478], було створено Міністерство релігії та народної освіти, яке одразу приступило до розробки освітнього закону, в основу якого були покладені педагогічні ідеї прогресивних педагогів, що виступали за звільнення школи з-під упливу релігії та навчання дітей рідною (материнською) мовою. Ці позитивні зміни знайшли підтримку серед представників інших національностей, які проживали в Угорщині. Це вмотивувало нові можливості розвитку шкільної справи для корінного населення Закарпаття. Так, передові громадсько-політичні діячі Закарпатського краю одразу приступили до обговорення нового закону і делегували до імператора Франца Йосифа А. Добрянського з пропозиціями модернізації освітнього процесу, зокрема: «введення русинської мови в народні школи, основання гімназіи, отворення в Ужгороді академії, дозволу закарпатській молодіжі на науку в Львівськім університеті, покрикування до русинських повітів урядників виключно руської народности, або таких, що володіють русинською мовою, видавання у Відні спільно з галицькими Русинами урядової руської газети, знесення всіх привілеїв, що печатанню кирилицею «стоять на заваді», зрівняння в платні урядників, священників, учителів, дяків з іншими народами» [794, арк. 21-22]. «З цих вимог, – зазначають А. Бондар та А. Чума, – задоволені були лише деякі: рідна мова стала обов'язковим предметом у школах, народні школи з більшістю місцевих учнів були віддані під керівництво руських консисторій, …вивчення рідної мови в учительській семінарії» [27, с. 55-56].

Уже в 1867 р., коли між Австрією та Угорщиною був укладений договір про врегулювання державно-правових відносин, а саме – Угорщина стає окремим королівством із власною конституцією, розпочинається відверта мадяризація закарпатоукраїнського населення. Новий парламент приступив до реорганізації освітньої сфери й прийняв новий освітній закон 1868. évi XXXVIII. Törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában (Закон XXXVIII «Про

народну освіту»). Його автором був тогочасний міністр культури й освіти Угорщини Йожеф Етвеш. Закон вважався прогресивним й утверджував задекларовані революцією 1848 року демократичні принципи. Його прийняття регламентувало освітню сферу Угорського королівства. Закон складався з дев'яти розділів: «Про обов'язковість та свободу освіти», «Типи закладів народної освіти», «Про релігійні заклади народної освіти», «Про приватні та громадські заклади народної освіти», «Про муніципальні заклади народної освіти», «Про державні заклади народної освіти», «Про педагогічні заклади», «Управління народною освітою», «Про вчителів».

Відповідно запроваджувалася обов'язкова початкова освіта: «Всі батьки або опікуни, включаючи й тих, у чиїх будинках проживають діти, які виконують обов'язки учнів майстра або ж є слугами, зобов'язані власних або ж всиновлених дітей (якщо їх не навчали вдома або ж у приватних навчальних закладах) віддавати до загальних шкіл з 6-річного до 12-річного, або 15-річного віку» [479, §6]. Держава брала на себе право покарання тих батьків, які не виконували цю норму закону. Так, батьки (опікуни або господарі) школоповинних дітей попереджувалися спочатку в усній формі, а якщо такий метод не впливав, то накладалися грошові штрафи (всього передбачалося чотири: за перше попередження – 50 корун, наступні відповідно – 1 форинт, 2 форинти, 4 форинти), надходження з яких спрямовувались до шкільної казни. Також важливою нормою стала свобода вибору батьків або опікунів, діти яких могли навчатися «вдома, або у будь-якій релігійній, приватній або державній школі» [479, § 6].

Закон Йожефа Етвеша розрізняв такі ступені народної освіти, як народні школи, що складалися з двох рівнів – початкова школа й вища початкова школа, горожанські (тут: школи, в яких діти ремісників, торгівців, службовців отримували загальну освіту та практичну підготовку за певним фахом – Ф.О.) школи і вчительські училища. Школи могли створюватися за державні чи приватні кошти, належати міським або сільським громадам або церковним парафіям (римо-католицьким, греко-католицьким, реформатським,

єврейським). Наведемо статистичні дані (таблиця 2.3.1) за 1895 – 1896 н.р. про початкові школи за формою власності на прикладі Ужанської жупи, в якій у 209 населених пунктах знаходилося 518 шкіл, із них:

Таблиця 2.3.1

СТАТИСТИЧНІ ДАНІ ПРО ПОЧАТКОВІ ШКОЛИ ЗА ФОРМОЮ ВЛАСНОСТІ В УЖАНСЬКІЙ ЖУПІ (1895 – 1896 н.р.)

Форма власності	Кількість шкіл
муніципальні	246
державні	43
об'єднані	24
громадські	17
приватні	3
церковні:	
греко-католицькі	114
римо-католицькі	34
протестантські	32
єврейські	5
Всього	518

Джерело: [581].

Як видно з таблиці 2.3.1, найбільша кількість шкіл – 246 – муніципальні, тобто утримувались за кошти міських або сільських громад, трохи менше – 185 – парафіяльні різних конфесій, 43 – державні школи, 17 – утримувалися на кошти громадських організацій, 3 – приватні. 24 школи були об'єднаними з парафіяльними (згідно з §§ 45-46 Закону Йожефа Етвеша створювалися, коли кількість школоповинних дітей не перевищувала 30 осіб). Загальні навчальні предмети в таких школах вивчалися всіма учнями, а викладання уроків релігії або ж етики кожна релігійна громада забезпечувала власними силами. Подібне «об'єднання» було характерним і в тих випадках, коли відстань між населеними пунктами не була великою, а громада не могла собі дозволити утримувати початкову школу. Тоді кількома громадами створювалися спільні школи або ж вони спільно наймали вчителя для початкової школи.

Згідно з Законом XXXVIII, кожна сільська громада, в якій налічувалося 30 і більше школоповинних дітей, за відсутності парафіяльної школи, зобов'язана була створити муніципальну початкову школу, де могли навчатися діти різних віросповідань. Проте, якщо громада мала недостатньо можливостей або взагалі не могла утримувати початкову школу, то в установленому порядку вона зверталася до держави за фінансовою підтримкою. Для прикладу наведемо орієнтовний кошторис шестикласної початкової школи на 1878 – 1879 н.р., який передбачав державну підтримку на утримання як парафіяльних, так і муніципальних шкіл. Так, кошторисом передбачався дохід школи від платні за навчання та шкільного податку у сумі 138 форинтів 20 корун. Видатки школи на виплату заробітної плати становили 330 корун, на навчальне та письмове приладдя (у тому числі на забезпечення вчителів підручниками та педагогічною періодикою, письмові приладдя, утримання учнів з бідних сімей) – 24 форинти 80 корун, на опалення, ремонтні роботи – 46 форинтів. Сумарно витрати становили 400 форинтів 80 корун, що на 262 форинти 60 корун більше, ніж доходи школи [577, арк. 3-4]. Ця різниця фінансувалася з державного бюджету.

Якщо держава брала активну участь у фінансуванні початкових шкіл, то вона, очевидно, мала право на реалізацію державних інтересів в освітній сфері. Нам відомо, що економічна ситуація Закарпаття, особливо в сільській місцевості до кінця XIX століття суттєво погіршилася, і, як наслідок, держава стала «монополістом» в освітній сфері. Цим пояснюється поступове суттєве скорочення початкових шкіл із національними мовами навчання й збільшення шкіл з угорською (державною) мовою викладання.

Згідно з Законом, держава також мала право на організацію державних шкіл там, де вважалося за потрібне або ж з урахуванням особливостей окремих районів. Але і державні, і муніципальні, і парафіяльні школи в своїй організації повинні були чітко дотримуватися організаційних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних та педагогічних вимог, окреслених Законом XXXVIII.

З введенням Закону в 1868 р. визначальним для багатьох національних меншин, які проживали на території Угорського королівства, у тому числі й для

русинського населення Закарпаття, стало забезпечення можливості здійснювати початкову освіту рідною мовою: «Кожен учень має право одержати освіту на материнській мові… У різномовних громадах у залежності від їх можливостей можуть найматися вчителі або помічники вчителів, які володіють різними мовами» [479, § 58].

Щодо системи управління освітою, то всі муніципальні заклади народної освіти підпорядковувалися міській або сільській владі. Зокрема, створювалася шкільна рада з не менш як 9 осіб (представники влади, суддя, виборні представники громади, вчитель або, якщо у школі налічувалося кілька вчителів, то виборний представник педагогічного колективу). Муніципальна шкільна рада обиралася на три роки.

Також законом передбачається необхідність створення у шкільному окрузі педагогічної ради, яка в свою чергу поділяється на районні педагогічні ради. Районні мали засідати не менш як два рази на рік, а педагогічна рада шкільного округу – не менш як один раз на рік.

Окремої уваги заслуговує питання вчителів. Так, відповідно до Закону XXXVIII вчителів у парафіяльних та муніципальних школах утримувала громада, вона повинна була забезпечити їх житлом та заробітною платнею, мінімальний рівень якої передбачався цим же законом. Проте на посаду вчителя могли претендувати тільки ті особи, які мали дипломи про завершення вчительського училища. Якщо на час виходу Закону вчитель вже працював, але не отримав належної освіти, то під час канікул він був зобов’язаний пройти курс навчання. Вчителі призначалися на посаду пожиттєво. Звільнити їх було майже неможливо, за винятком грубої професійної недбалості, аморальної поведінки або ж скоєння злочину.

Угорський уряд надавав цілий пакет соціального забезпечення вчителям, а також учням. Зокрема, Законом була встановлена мінімальна заробітна платня вчителя та його помічника, передбачена необхідність забезпечення вчителя житлом та коштами на його утримання. Щомісяця із заробітної платні вчителя утримувався 2%-ий податок на випадок хвороби або старості. У випадку смерті

вчителя його вдова та сироти від дня смерті впродовж шести місяців отримували його заробітню плату в повному обсязі та користувалися житлом. Так, в одному з фондів Державного архіву Закарпатської області нами знайдено лист Міністерства релігії та народної освіти, де висвітлювалися основні положення щодо соціального забезпечення вчителів початкових шкіл з боку держави, а також представлений статутний лист Фонду соціального захисту вчителів парафіяльних або ж муніципальних шкіл, на утримання яких громада не мала коштів. Згідно з листом до цього фонду переказувати кошти могли всі бажаючі особи, а також тут чітко визначені категорії осіб вчителів, які могли претендувати на соціальну допомогу [575, арк. 17-18].

Діти з бідних сімей також мали пільги, їх батьки не оплачували навчання та мали можливість безкоштовно отримати підручники.

Детально проаналізувавши основні положення Закону 1868 року XXXVIII, ми можемо стверджувати, що загалом він був прогресивним, бо запровадив обов’язкову початкову освіту, забезпечив навчання рідною мовою, реформував початкову школу, надавав певні гарантії малозабезпеченим сім'ям у питаннях освіти, регламентував необхідність професійного підходу до викладання в початковій школі, зокрема підготовку вчителів тощо.

Проте, на думку окремих дослідників історії розвитку освіти та шкільництва Закарпаття, видимий прогрес був не чимось іншим, «як ласкавим способом притягнути представників національностей до добровільної мадьяризації свого народу» [27, с. 75].

Ми не зовсім погоджуємося з таким твердженням, оскільки наведені нами статистичні дані свідчать, що з-поміж більш, ніж 500 початкових шкіл, державними були тільки 43. А це зовсім незначна частина, де б держава могла в повному обсязі реалізовувати державну освітню політику. Решта шкіл навчання провадила рідною мовою, або ж воно було двомовним.

Проте, як засвідчує Закон 1879 року XVIII «A magyar nyelv tanitásáról a népoktatási tanintézetekben (Про вивчення угорської мови в закладах народної освіти)», кількість рідномовних початкових шкіл почала згортатись. Так,

угорська мова стає обов'язковим предметом вивчення у всіх початкових школах, незалежно від форми власності [480, §4]. Угорським урядом передбачалося поступове введення в дію цього Закону, оскільки не вистачало вчителів для початкових шкіл, які б могли вести навчання угорською мовою. Тому першочергово цей Закон уплинув на запровадження обов'язкового навчання угорською мовою в учительських училищах. Відповідно, з 1882 року посаду вчителя та помічника вчителя у початковій школі як державній, так і муніципальній чи то парафіяльній, міг обіймати тільки той, хто добре володіє угорською мовою. У щорічних статистичних звітах щодо стану освіти та шкільництва шкільні інспектори окремим розділом звітували щодо виконання Закону 1879 р. про навчання угорською мовою. Наприклад, за 1902/1903 н.р. у звіті шкільного інспектора Ужанської жупи зазначається, що «з 294 учителів, які працюють у початкових школах, вільно володіють угорською мовою: у державних – 79, муніципальних – 7, римо-католицьких – 41, греко-католицьких – 36, реформатських – 36; всього: 209 учителів. Читають і пишуть – 78 учителів, …7 – слабо розмовляють угорською мовою» [582, арк. 25]. Також далі зазначається у звіті за мовою навчання угорськомовними були 153 (52%) школи з 294 шкіл, словацько-угорськими – 31 (11%), русинсько-угорські – 53 (18%). У 49 (17%) національних школах успішно викладалася угорська мова, а в 7 (2%) школах взагалі вона не вивчалася. Таким чином, ми бачимо поступовий процес мадяризації початкових шкіл, який найперше стосувався мадяризації вчительського складу.

Процес денаціоналізації початкових шкіл із рідномовним для національних меншин навчанням пришвидшив Закон 1893 року XXVI «Törvénycikk a községi, valamint a hitfelekezetek által fentartott elemi iskolákban müködő tanitók és tanitónők fizetésének rendezéséről **(**Про впорядкування заробітної платні учителів парафіяльних та муніципальних шкіл)» [579, арк. 17-21]. Час виходу цього Закону збігся з посиленням економічного занепаду Закарпатського краю, масовим безробіттям і неспроможністю громади утримувати школу та виплачувати заробітну платню відповідно до цього

Закону. В іншому випадку необхідно було звертатися по допомогу до держави. Звичайно, таке звернення сприяло посиленню державного впливу на навчальний заклад і посилювало можливість реалізації потреби держави у забезпеченні навчання державною мовою. Слідом за Законом 1893 року XXVI Міністерство видає Розпорядження окружним шкільним інспекторатам, де чітко визначалося, що «для повноцінного виконання вимог Закону XXVI 1893 року велика роль відводиться вітчизняній освітній системі. Цим Законом надавалася можливість муніципальним або парафіяльним громадам, які внаслідок бідності були неспроможними утримувати дипломованого вчителя, здобути підтримку держави в плані забезпечення шкіл дипломованими вчителями зі знанням угорської мови» [579, арк. 22].

Це засвідчило подальшу мадяризацію національних шкіл, адже державою оплачувалися виключно ті вчителі, які володіли угорською мовою. У школах, де навчання проводив один угорськомовний учитель, усі школярі змушені були переходити на угорськомовне навчання. Щодо ефективності такого навчання, немає сумніву, що воно зводилося до механічного запам'ятовування й відтворення завченого: «Щодо внутрішнього життя передвоєнної школи на Підкарпатській Русі, то все навчання було механічним, не було внутрішньої гнучкості, не було виражених ідеалів, не було глибоких моральних почуттів, не було в ній духу. У ній тільки вчили, але не вправляли розум, не виховували почуття, не культивували характер, все було спрямоване на те, щоб народ втрачав свої національні особливості, ставав залежним, нерішучим, пригнобленим. Школа була найпершим засобом цих устремлінь» [153, с. 102].

Наслідки впливу денаціоналізації закарпатоукраїнського населення через заборону навчатися у початкових школах рідною «материнською» мовою можна спостерігати на рисунку 2.3.1, де діаграма укладена на підставі аналізу статистичних даних, оприлюднюваних у педагогічному часописі «Учитель» (1929, Ч. 3-4) [365, с. 29-30]:

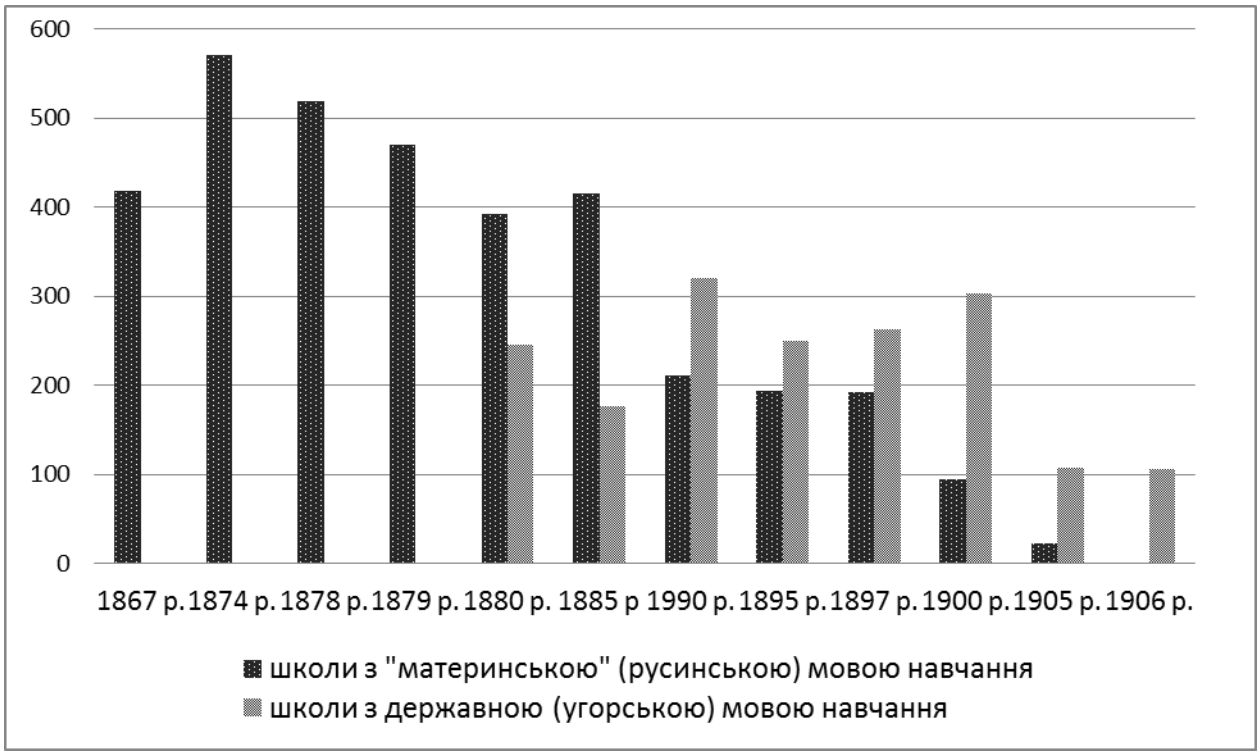

Рис. 2.3.1. Динаміка розвитку шкіл Закарпаття у другій половині XIX – початку XX століття (мовний аспект)

Суттєвого удару рідномовне навчання в початкових школах зазнало після прийняття Закону 1907 року XXVII «Törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanitók járandóságairól (Про правові відносини у недержавних початкових народних школах та винагороди вчителів муніципальних та парафіяльних шкіл)» [481], який більш відомий під назвою Закон Аппоні (Lex Apponi) – на честь його автора Адальберта Аппоні, тогочасного міністра Міністерства релігії та народної освіти.

У відповідності до цього Закону, посаду вчителя початкової школи міг обіймати вчитель, який одержав відповідну освіту, був громадянином Угорщини, умів грамотно читати й писати угорською мовою, навчати нею, склав присягу вчителя (текст присяги представлений у §32 цього ж Закону).

Метою освіти, незалежно від типу навчального закладу та його підтримки з боку держави, проголошувалося: «В душах дітей прищепити вірність угорській батьківщині й усвідомлення ними своєї приналежності до угорської нації, осмислення та зміцнення релігійних цінностей. Цією метою повинно бути пронизане все навчання; ззовні – це наявність при вході до школи та в кожному

класі, незалежно від форми власності, державної символіки Угорщини; у класних кімнатах повинні бути настінні таблиці із зображенням окремих подій з історії Угорщини; під час національних свят над школою обов'язково повинен бути піднятий Державний прапор. Окрім того, на всіх закладах народної освіти мають з'явитися угорськомовні написи із зазначенням назви школи, а в класних кімнатах – портрети видатних релігійних діячів, релігійні символи…; у класах повинні бути навчальні посібники, де не повинно міститися ніяких текстів про історію чи географію, окрім угорської» [481, §17]. Угорський уряд узяв на себе зобов'язання забезпечити всі школи необхідною кількістю символіки, портретів, навчальних посібників тощо.

На відміну від Закону Йожефа Етвеша про навчання у початкових школах рідною мовою, Закон Аппоні впроваджував обов'язкове навчання у всіх початкових школах державною (угорською) мовою.

Цим законом були передбачені й фінансові винагороди вчителям, які сумлінно виконували всі пункти, а саме: викладали угорською мовою всі навчальні предмети у відповідності до розроблених навчальних планів, використовували навчальні посібники, які були рекомендовані угорським урядом, та книги, спрямовані на виховання громадянина Угорської держави.

На мовну політику мадяризації населення Угорського королівства вказував такий факт. Коли громадські культурно-просвітні організації поширювали Звернення-прохання щодо вживання угорської мови: «Громадське культурне товариство Ужанської жупи звертається з патріотичним проханням до поважних адресатів, щоб завжди зверталися до співбесідників угорською мовою й на іншій мові спілкувалися з ними лише в тих випадках, коли впевнені, що ті зовсім не володіють угорською мовою. Це прохання зумовлене тим, що угорська мова стабілізується, коли той, хто вивчив її у школі, з одного боку, отримає можливість вправлятися в угорській розмові, а з іншого боку – усвідомить необхідність володіння угорською мовою» [605, арк. 1]. Шляхом розповсюдження таких Звернень угорськими культурно-просвітницькими організаціями здійснювався прямий уплив на свідомість громадян неугорських

національностей щодо вживання угорської мови в усіх сферах життя, нівелювання необхідності говорити рідною мовою.

Як бачимо, останні закони, видані Міністерством релігії та народної освіти Угорщини, мали яскраво виражений націоналістичний характер й перекреслювали всі демократичні тенденції, які мали місце в другій половині XIX століття не тільки в освітній сфері, але й у інших сферах державного життя.

Мовна політика Угорщини в сфері освіти на території Закарпаття по відношенню до неугорських національностей по-різному оцінювалася. Наприклад, у збірнику наукових статей «Подкарпатская Русь» про цей період зазначається, що «Політика угорської влади була спрямована, шляхом створення шкіл, на інтенсивну «мадьяризацію» неугорського населення держави. Хоча, згідно з Законом XXXVIII/1868, який був основним щодо угорської шкільної справи і є дійсним донині на Підкарпатській Русі, в усіх школах дитина повинна отримувати освіту материнською мовою. На практиці ж по всій Підкарпатській Русі тільки 34 школи, окрім угорської, навчали ще й руською мовою. Вочевидь, згідноз цим Законом, і вчителем міг бути тільки той, хто володів угорською мовою. Рішучий удар тутешнім школам, – зазначає В. Клима, – наніс так званий Закон Аппоні 1907 року (XXVII)… Слід відзначити, що Закон Аппоні для необізнаних видавався вкрай справедливим і ліберальним. Однак практика показала, що він став основним засобом для денаціоналізації руського національного виховання на Підкарпатській Русі, тому при таких умовах й не слід дивуватися, що руські школи були отримані нашим шкільним управлінням у такому вбогому стані… Проте мадяризація не продовжувалася такими темпами й не мала такого успіху, який би бажав угорський уряд. Народ залишався зі своєю душею і руською мовою…» [153, с. 101-102]. Діаметрально протилежною є цитата з творів В.Леніна, яка наводиться в авторефераті дисертаційного дослідження М.Поліщука, що «навіть відстала Австро-Угорщина створила для свого слов'янського населення умови життя набагато культурніші, ніж кріпосна Росія: в Австрії 39% неграмотних, в Угорщині –

50%» [265, с. 16], що можна вважати в умовах виходу автореферату (Радянський Союз, 1974 рік) або як своєрідний «комплімент», або ж як об’єктивну констатацію фактів.

Отже, з одного боку, Австро-Угорський період відіграв велику роль у поширенні початкової школи й, разом із тим, сприяв збільшенню кількості освічених дітей, розвитку методики навчання в початкових школах, впровадженню європейського досвіду, стимулюванню до розвитку педагогічної теорії у працях О. Духновича та А. Волошина. З іншого боку, насильницька політика мадяризації, яка стала особливо жорсткою на початку ХХ століття, поступово обмежила рівний доступ представників різних національностей до рідномовного навчання.

2.4. Організація навчально-виховного процесу в народній початковій школі краю

Питання організації навчально-виховного процесу в початкових школах Закарпаття досліджуваного нами періоду регламентувалися Законом 1868 року XXXVIII «Про народну освіту» та Циркулярами Міністерства релігії та народної освіти Угорського королівства аж до 1919 року. Закони 1879 р. та 1907 р. в основному стосувалися мовних питань організації навчально-виховного процесу в початкових школах.

Так, Законом XXXVIII визначалися дворівневі початкові школи, термін навчання в початковій школі 1-ого рівня – 6 років, у вищій початковій школі – 2-ого рівня – 3 роки. Початкові школи могли організовуватися державою, приватними особами, громадськими об'єднаннями, проте найбільшого поширення набули парафіяльні та муніципальні початкові школи, які утримувались за кошти або релігійних, або міських чи сільських громад.

До початкової школи батьків зобов’язували віддавати дітей від 6 до 12 років. Виняток становили діти, які після чотирьох років навчання в початковій школі продовжували навчання у вищих школах (горожанських, середніх навчальних закладах) і навчалися там не менше, ніж два роки. Дванадцятирічні школярі, які закінчили повний курс навчання в початковій школі зобов’язані

були ходити у вищу початкову школу до 15-и років, що, зокрема, передбачувалося §§ 48-50 Закону [479, § 48-50].

Всі школи, незалежно від форми власності, повинні були дотримуватися єдиних вимог щодо їх організації. Так, санітарно-гігієчними вимогами передбачувалося її розташування в безпечному для здоров'я дітей місці. Будівлі мали бути просторими (в одній кімнаті – не більше 60 учнів, де на кожну дитину повинно припадати 8-12 кв. футів (тут: приблизно 1кв.м – Ф.О.), сухими, світлими та легко провітрюваними (§27). Обов'язковою вимогою була організація навчання дівчаток та хлопчиків у вищій початковій школі нарізно, бажано в окремих приміщеннях (§29). Будівля школи повинна була містити не тільки одну або кілька класних кімнат, але й, обов'язково, допоміжне приміщення для шкільного інвентарю, а також житло для вчителя. У додатку Б.3 подаємо фотокопію технічного креслення будівлі сільської початкової школи у селі Батєво Березької жупи [592, арк. 2].

Важливою умовою повноцінного функціонування школи було забезпечення її необхідним навчальним приладдям, підручниками та наочними посібниками (глобус, карти, таблиці, малюнки із зображенням живої природи тощо). При чому все це мало організовуватися до початку навчального року. Обов'язковим був розподіл підручників між школярами. Для дітей із бідних сімей підручники надавалися за рахунок релігійної або муніципальної громади. Так, шкільними інспекторатами на початку навчального року видавалися Розпорядження про необхідність забезпечення обов’язкового навчання для всіх школоповинних учнів, про заходи, які будуть вживатися по відношенню до тих учнів, які не відвідували школи, та їх батьків, а також про забезпечення школи необхідними підручниками [599, арк. 17-18].

Звісно, що такі вимоги до організації шкіл у селах та віддалених гірських районах не завжди могли задовольнятися, оскільки в зв’язку зі складною соціально-економічною ситуацією не всі громади мали достатню кількість коштів для їх будівництва та утримання.

В архівних справах досліджуваного періоду нами виявлені так звані «Посвідчення про бідність» (додаток Б.6), де шкільним інспектором вказувалася причина надання такого посвідчення, зазначається кількість членів сім'ї школяра, вид діяльності батьків тощо [599, арк. 20-21]. Згідно з посвідченням, школярам надавалися відповідні пільги щодо сплати за навчання та користування підручниками.

Варто відзначити, що до соціальної допомоги малозабезпеченим школярам долучалися й благодійники та меценати. Так, в Угорщині з 1895 р. великого поширення набула Громадська організація Генція під назвою «Filléres füzetkék», що в дослівному перекладі означає «Копійчані зошитки». Зміст діяльності цієї організації полягав у популяризації так званих шкільних зошитків, які представляли собою збірники навчального забезпечення для молодших школярів – червоні зошитки, та навчально-методичного забезпечення для вчителів та вихователів – білі зошитки, а також рекомендації для батьків – зелені зошитки [599, арк. 41]. Слід відзначити, що така популяризація освіти серед школярів та їх батьків громадськими організаціями одержала підтримку й з боку Королівського Міністерства релігії та освіти Угорщини.

Щодо гендерної структури початкової школи, то Законом не було передбачено окремого навчання дівчаток і хлопчиків. Це могли собі дозволити тільки ті парафіяльні або мунціпипальні школи, які мали достатньо коштів для організації такого навчання. Але зі статистичних звітів про відвідування учнями початкових шкіл можемо зробити висновки, що кількість учнів-хлопчиків була у кілька разів більшою, ніж дівчаток. Так, наприклад, греко-католицька початкова школа у м. Нодь Севлюш (сьогодні м. Виноградів) звітує, що упродовж 1868 –1869 н.р. школу відвідувало 58 хлопчиків та 12 дівчаток [598, арк. 12-13], що засвідчує недостатню увагу з боку школи та сім'ї до освіти дівчат, що на той час було типовим явищем, адже головну роль жінки тогочасне суспільство вбачало у створенні сім'ї, вихованні дітей та веденні домашнього господарства.

Тривалість навчального року залежала від місця знаходження школи, віку учнів тощо. Так, у містах діти навчалися упродовж дев'яти місяців, у селах – упродовж восьми. Що стосується віку учнів, то до 10 років усі діти зобов'язані були відвідувати школу у звичайному режимі, виняток становили учні сільських шкіл, яким виповнилося десять років. За Законом, у тих селах, де основним джерелом доходів було землеробство, дитині, якій виповнилося 10 років, дозволялося в час найінтенсивніших польових робіт, додати до звичайних канікул ще два місяці. Таким чином, у сільських школах тривалість навчального року фактично становила 6 місяців, тобто період, коли діти не залучалися до роботи в сільському господарстві [479, §53-54]. На місцевих рівнях шкільними окружними інспекторатами видавалися відповідні розпорядження про початок навчального року, де вказувалися припустимі терміни початку навчального року. Так, наприклад, в одному з архівних джерел нами знайдено розпорядження від 27 серпня 1915 року, в якому вказується початок навчального року для учнів 1-3 класів – не пізніше 7 вересня, а для учнів 5-6 класів, у зв'язку з необхідністю завершення сільськогосподарських робіт, – не пізніше 1 листопада [621, арк. 1]. Водночас, у цих розпорядженнях наголошувалося на обов'язковості відвідування школи всіма школоповинними дітьми, за що відповідальність покладалася на батьків або опікунів.

Тижневе навантаження у початкових школах також залежало від віку учнів і встановлювалося в межах 20-25 годин (включалися години, відведені на релігію та етику). Проте до тижневого навантаження не входили години, відведені на фізичне виховання, сільсько-господарські або садово-городні роботи. Вони додавалися окремо [479, §52].

Загальні положення щодо переліку навчальних предметів у початкових школах Угорського королівства і Закарпаття також відображені у Законі XXXVIII. Зокрема, у § 11 подано перелік навчальних предметів, які вивчалися у парафіяльних школах, серед них:

1) релігія та етика;
2) читання та письмо;

3) усний та письмовий рахунок, вивчення системи вимірювання;
4) граматика;
5) основи фізики та природознавства з врахування особливостей регіону, в якому знаходиться школа;
6) історія та географія рідного краю;
7) трудове навчання з польової та садово-городньої роботи;
8) ознайомлення з громадянськими правами та обов'язками;
9) співи;
10) фізичне виховання з урахуванням військової підготовки для хлопчиків [479, §11].

Що ж стосується муніципальних початкових шкіл, то їх навчальні плани дещо відрізнялися. Так, до переліку навчальних предметів, згідно з § 55 Закону XXXVIII, входили:

1) релігія та етика;
2) письмо й читання;
3) усний та письмовий рахунок, ознайомлення з системою вимірювання та грошовими одиницями;
4) граматика;
5) розвиток усного мовлення та мислення;
6) вітчизняна географія та історія;
7) загальна географія та історія;
8) фізика;
9) основи природознавства (особливу увагу звертати на спосіб життя та діяльності регіону, до якого належать діти);
10) ознайомчі вправи з польових та садово-городніх робіт;
11) вивчення найважливіших громадянських прав та обов'язків;
12) співи;
13) фізичне виховання з військовою підготовкою [479, §55].

Отже, порівнюючи навчальні плани двох різних за формою власності типів початкових шкіл, можемо дійти таких висновків: у муніципальних

школах кількість навчальних предметів була більшою. Для прикладу: навчальний предмет «Усний та письмовий рахунок, вивчення системи вимірювання», який викладався в парафіяльній школі, у муніципальній був доповнений ще й вивченням грошових одиниць; географія та історія рідного краю у парафіяльній школі доповнювалися у муніципальній загальною географією та історією (як окремими предметами); на відміну від парафіяльної, у муніципальній школі фізика та основи природознавства вивчалися як два окремі предмети; також у муніципальних школах вводилася дисципліна «Розвиток усного мовлення та мислення».

Навчальні плани укладалися школами згідно із Законом XXXVIII. Вчитель початкової школи у відповідності до переліку навчальних предметів та сумарного тижневого навантаження розробляв робочі навчальні плани, які затверджувалися окружним шкільним інспектором (Додаток Б.8). Загалом, аналізуючи архівні джерела, ми можемо стверджувати, що навчальні плани на навчальний рік складалися окремо для 1-2 класів та 3-5 класів [625, арк. 10, 11, 19, 20].

У навчальних планах був поданий перелік навчальних предметів за класами вивчення та вказувалося тижневе навантаження з кожного предмету, загальна кількість годин із предмету за всі роки його вивчення та сумарне тижневе навантаження у кожному класі. Наприклад, аналізуючи навчальний план для I-II класів державної початкової школи на 1907-1908 н.р, можемо констатувати, що тижневе навантаження для 1 класу становило 13,5 год або 27 уроків на тиждень, а для 2 класу – 13 год (26 уроків на тиждень). У навчальному плані були наявними так звані «пів-години» з окремих предметів. Наприклад, на математику в тиждень відводилося 2,5 год. Згодом, розклади навчальних занять засвідчують, що тривалість кожного з них становить 30 хв. Тому, виходячи з тижневого навантаження, у 1 класі математика викладалася 5 уроків. Така особливість складання навчальних планів спостерігається й для 3-5 класів. Слід також відзначити, що у проаналізованому нами навчальному плані для 1-2 класів окремі навчальні предмети викладаються спільно у двох класах.

Наприклад, години з «Релігії та етики», «Співів», «Малювання та ручних вправ», «Ручної роботи», «Фізичного вправляння» відповідно для 1 і 2 класів були спільними, що засвідчувалося розкладом. Варто зазначити, що розклади складалися у відповідності до навчальних планів і затверджувалися окружним шкільним інспектором (Додатки Б.1, Б.7, Б.9) [625, арк. 6, 7, 17, 18]. Уроки з вивчення «Релігії та етики» ставилися виключно по суботах. Перед тим, як складати розклад навчальних занять, вчитель початкової школи або керівник навчального закладу мав ознайомитися з Листом Міністерства релігії та освіти щодо вимог складання розкладу навчальних занять [590, арк. 16-18]. Серед таких вимог:

1) врахування завдань навчання та виховання;
2) рівномірний розподіл навантаження вчителя за днями, щоб він не втомлювався й не знижувався рівень його мотивації;
3) рівномірний розподіл навчальних предметів за днями, щоб забезпечити однакову зайнятість школярів;
4) виставлення в розклад у першій половині навчального дня тих навчальних предметів, які вимагають більшої концентрації зусиль, уваги школярів, у другій половині - співів, малювання, ручних робіт;
5) висталення в розклад спарених уроків дозволяється зі співів, малювання, ручних робіт, а угорську мову не можна ставити два уроки підряд;
6) включення до розкладу уроків релігії, але проводяться вони за межами школи;
7) виставлення уроків фізкультури тільки останнім уроком…» [590, арк.18].

Щодо методики складання розкладу, можемо стверджувати, що більшість вимог діють і в сучасній початковій школі.

Окрім навчальних планів, важливою складовою змісту освіти були й навчальні програми, які розкривали зміст навчальних предметів. На основі аналізу архівних джерел, можемо стверджувати, що для 1 - 6 класів початкових

шкіл (незалежно від форми власності) Міністерство релігії та освіти Угорщини розробило типові навчальні програми (Додаток Б.10) [625, арк. 30-46]. Типова навчальна програма розкривала зміст освіти з усіх навчальних предметів для кожного класу. Кожний учитель заповнював власноруч необхідні дані щодо школи, класу, кількості годин тижневого навантаження з кожного предмету. Зміст навчальних програм тих предметів, які не вивчалися в даному класі, перекреслювався наскрізною лінією. Навчальні програми затверджувалися гербовою печаткою окружного шкільного інспектора. Навчальна програма була виготовлена у вигляді зошита альбомного формату, складалася з двох колонок: правої, зі змістом програмового матеріалу з кожного предмету, та лівої, де вчитель міг робити необхідні помітки. Також, в архівах знаходимо робочі навчальні програми, складені вчителями. Від попередніх вони відрізнялися тим, що були написані від руки, а навчальний матеріал з кожного предмету був розподілений по тижнях, використовувалися в приватних початкових школах [605, арк. 1-15]. Ці навчальні програми затверджувалися в тому ж порядку, що й вищезгадані. Особливістю був помісячний розподіл змісту навчального матеріалу з кожного предмету. На початку навчального року (у вересні) передбачалося повторення змісту навчального матеріалу за попередній навчальний рік. Наприкінці ж навчального року обов’язковим було повторення вивченого за рік.

Забезпечення школярів підручниками вирішувалося школою та громадою, яка її утримувала. Підручник завжди був основним засобом навчання і відображав основи наукових знань із конкретного навчального предмету у відповідності до навчальних програм. Окремі підручники були поліпредметними. Наприклад, звичайний буквар одночасно слугував абеткою, читанкою, арифметикою, молитовником, містив інформацію енциклопедичного характеру.

Питання укладання та видання підручників для початкових шкіл входило до компетенції Міністерства релігії та народної освіти, яке здійснювало контроль за змістом освіти загалом та підручників зокрема. Вивчаючи архівні

джерела ми віднайшли перелік україномовних шкільних підручників (німецькою мовою), які були видані Дирекцією шкільного книговидавництва у Відні впродовж 1850 – 1861 рр., проте серед переліку не було виявлено жодного підручника закарпатських авторів [790].

Варто зазначити, що найуживанішим підручником того часу в початкових школах був буквар, який не тільки слугував основним засобом навчання, але й виразником основних тенденцій в розвитку методики навчання, віддзеркалював основні тенденції суспільно-історичного розвитку. Цей взаємозв'язок можемо спостерігати шляхом зіставлення чотирьох видань «Книжиці читальної для начинающихь» (1847, 1850, 1852, 1854 р.) О. Духновича [107, с. 95-272]. Так, зважаючи на політичні обставини, перше видання 1847 року було двомовним – русинсько-угорським, бо на той час знання угорської мови було обов'язковим для кожного громадянина Австро-Угорщини. Друге видання (1850 р.) було вже одномовним – русинським, що пов'язувалося зі зміною політичної ситуації Закарпаття (революційні події 1848 – 1849 рр.). Про це сам О. Духнович згадував так: «По закінченню нещасного заколоту, так званого кошутовського, в Угорщині – угорські русини, російськими полками запалені, почали по-народному думати, збудувавши силами слабими письменність свою. Я в тій справі був запалений, спонукав молодь руську до діла, витративши сили і гроші, видав зараз же дільце під заголовком «Книжниця для начинающихь», яке для простого народу віршами чотири рази друковане велику принесло користь для народного духу і літератури» [107 , с. 44]. Окрім «Книжиці читальної для начинающихь» О. Духновича, було видано ще кілька букварів. У 1873 р. у Будапешті була надрукована «Русско-славянская азбука» П. Генція; у 1887 р. там само вийшла «Русская азбука и перва читанка для первой классы народных школ» Л. Чопея. У 1898 р. в Ужгороді «Буквар» видав В. Врабель. А. Волошин у 1905 р. у Будапешті видав «Азбуку и перву читанку для I класса народних школ на руськом языцъ», яка згодом перевидавалася у 1908, 1912, 1913 рр. А.Волошин був автором підручників, написаних також угорською

мовою «Kis Biblia a görök – katolikus népiskolak számára (Мала Біблія для греко-католицьких народних шкіл)» (Ужгород, 1912).

Показовим є лист Міністерства релігії та народної освіти «Перелік шкільних підручників, заборонених Урядом для використання» (1877 р.), надісланий у всі шкільні інспекторати тогочасного Закарпаття. Зокрема, у цьому листі повідомляється про заборону використовувати підручники, переважно написані мовою національних меншин (сербською, русинською, словацькою, румунською), які населяли Австро-Угорське королівство (Додаток Б.12). Звичайно, серед заборонених підручників були й угорськомовні, й двомовні. У період із 1873 по 1877 рр. з-поміж великої кількості заборонених підручників (всього 309.915 примірників) – 6.078 примірників були русинською мовою. Серед них у переважній більшості підручники галицького видавництва «Просвіта», а саме: «Греко-католицький Катехизис для дітей» (1869 р.), «Маленький греко-католицький катехизис» (1873 р.), «Математика для початкових шкіл» (1873 р.), «Русинська абетка» (1873 р.), «Руська читанка для II класу початкової школи» (1873 р.), «Руська читанка для III класу початкової школи» (1873 р.), «Руська читанка для IV класу початкової школи» (1873 р.) та ін. [576, арк.12-18]. Натомість окружними інспекторами до шкіл надсилався список підручників, які дозволялося використовувати у навчальному процесі (Додаток Б.14). Так, наприклад, у такому списку на 1906 – 1907 н.р. передбачено 13 підручників із різних навчальних предметів, проте жодного українською мовою [585, арк. 7]. Про відсутність рідномовних підручників у школах повідомляють і щорічні статистичні звіти. Наприклад, в одній із шкіл Ужанської жупи, де навчалося 72 учнів, з яких 23 – русини, 4 – німці, 45 – угорців, у шкільній бібліотеці не було жодного примірника навчальної або іншої літератури, виданою іншою, окрім угорської, мовою [584, арк. 22].

Досить позитивно вирішувалося профільним міністерством забезпечення вчителів методичною літературою. Так, на підставі аналізу архівних даних, можемо констатувати, що на одного вчителя в шкільній бібліотеці припадало близько 101 примірника педагогічної та методичної літератури [584, арк.22].

Проте щодо наявності рідномовної, а в нашому випадку - україномовної або русиномовної, літератури для вчителів було вкрай мало, а саме зі 101 примірника – по 2 русинською і німецькою мовами. Цей мізерний показник засвідчував спрямованість державної політики в освітній сфері на впровадження й популяризацію угорської мови, найперше, серед учителів.

Проаналізуємо також навчальні плани для вищих початкових шкіл. Зауважимо, що тут, на відміну від звичайних початкових шкіл, чітко відслідковується гендерний підхід до організації навчального-виховного процесу, а саме: хлопчики й дівчатка мали вчитися відокремлено. Відрізнялися терміни навчання: для хлопчиків – трирічний, для дівчаток – дворічний. Навчально-виховний процес у вищих початкових школах повинні були забезпечувати щонайменше двоє вчителів та один помічник вчителя. Тижневе навантаження на учнів одного класу становило від 18 до 24 годин, включаючи й години, відведені на вивчення релігії. Максимальне навчальне навантаження на одного вчителя мало становити не більше 30 годин [479, §65-66].

Диференціювалися також і навчальні плани, відповідно для хлопчиків та дівчаток. Із запропонованого у Законі XXXVIII:

для хлопчиків

1) релігія та етика;
2) красне писання й малювання;
3) рідна мова;
4) угорська мова (для неугорськомовних шкіл);
5) арифметика, алгебра з вправами;
6) фізика та природознавство з особливою увагою на сільське господарство та промисловість;
7) географія та історія (загальна та вітчизняна);
8) основи сільського господарства;
9) вітчизняна конституція;
10) основи бухгалтерії;
11) фізичне виховання з військовою підготовкою;

12) співи;

для дівчаток

1) релігія та етика;
2) красне писання та малювання;
3) арифметика;
4) рідна мова;
5) угорська мова (для неугорськомовних шкіл);
6) географія та історія;
7) фізика та географія з особливою увагою на городництво та жіночі роботи;
8) співи;
9) жіночі ручні роботи [479, §64].

Таким чином, порівнюючи навчальні плани вищих початкових шкіл для хлопчиків та дівчаток, можемо констатувати, що навчання хлопчиків було більше орієнтоване на вивчення основ їх майбутньої професійної діяльності, виконання державних завдань тощо. Відповідно ними одержувалися знання природничого, економічного та виробничого характеру. Зміст освіти для дівчаток був більше спрямований на підготовку до виконання домашніх обов'язків, оволодіння основними жіночими ручними роботами. Такий підхід до організації навчально-виховного процесу в початкових школах був зумовлений соціальним становищем жінки, яка виконувала функції берегині домашнього затишку, виховання дітей тощо.

В архівних фондах Закарпатського Державного архіву нами віднайдено велику кількість інформації про діяльність початкових шкіл, проте слід зауважити, що вона збереглася переважно угорською мовою. Однак наявні документи й німецькою мовою, як-от навчальний план та коментар до нього для римо-католицької початкової школи у м. Мукачево за 1855 рік (Додаток Б.11) [623, арк. 35-38].

Таким чином, на підставі вищезазначеного, можемо констатувати, що і в парафіяльних, і в муніципальних школах зміст освіти відповідав досягненням тогочасної педагогічної науки та практики, був спрямований на реалізацію ідеї

всебічного розвитку молодших школярів (забезпечувався номенклатурою навчальних предметів), забезпечував дотримання краєзнавчого підходу в навчанні, а також сприяв утвердженню принципу державності – підготовки свідомих громадян своєї держави.

Навчальний процес у початкових школах тісно пов'язувався з реалізацією програми виховання, формування в молодших школярів громадянських, національних, релігійних та моральних цінностей. Велика увага приділялася питанням виховання в дітей любові до природи, формування екологічної культури. Саме з урахуванням цих завдань за зверненням Державної організації захисту тварин, Міністерство релігії та освіти Угорщини у 1906 р. видало наказ про святкування Дня птахів та Дня дерев. У супровідному листі зазначалося, що ці свята запозичені зі Сполучених Штатів Америки, де впродовж останніх років вони набули великої популярності. Основна мета цих заходів – звернути увагу школярів на природу, формувати потребу оберігати й примножувати її [604, арк. 1]. Ці традиції збереглися й після Першої світової війни, але до екологічного виховання додавалася й мета патріотичного виховання. Зокрема, в одному з листів 1917 р. шкільного інспектора до вчителів початкових шкіл наголошувалося, що День дерев можна приурочити створенню Алеї Слави, де в пам'ять кожного загиблого воїна висаджувати дерево [604, арк.1]. Примітним є також, що у початкових школах велика увага приділялася вихованню в учнів гуманності, людинолюбства, милосердя. Міністерство релігії та освіти щороку видавало розпорядження, зміст яких шкільні окружні інспектори, директори навчальних закладів, вчителі були зобов’язані донести до відома школярів. Наприклад, про збір благодійних коштів для хворих учнів, для навчальних закладів, де навчалися хворі [622, арк. 1]. Основною умовою виконання таких розпоряджень була добровільність та готовність допомогти хоча б кількома філерами (тут: копійками – Ф.О.). Завдання вчителя – впливати на свідомість школяра, на формування милосердя, готовності робити добрі справи.

Великого значення в тогочасній початковій школі мало трудове виховання школярів, формування працелюбності, поваги до результатів праці,

що засвідчує і перелік шкільних навчальних предметів, і позаурочні виховні заходи, і народна педагогіка, і сімейні традиції. Проте особливої значущості трудове виховання набуває в роки Першої світової війни, коли тісно поєднується з патріотичним вихованням. Так, у роки війни Міністерство релігії та освіти видає розпорядження з грифом «Терміново» щодо залучення учнів усіх шкіл до сільськогосподарських робіт [606, арк. 4]. Це було зумовлено тим, що велика кількість чоловіків перебувала на фронті, а земельні угіддя не могли пустували, а також мало бути збережено врожай. Щодо учнів початкових шкіл, то їх пропонувалося залучити до вирощування городини з метою забезпечення потреб їхніх сімей, допомоги вдовам та сиротам.

Важливим державним завданням поставала підготовка вчителя, яка регламентувалася нормами Закону XXXVIII. Зокрема, розділ 7 «Вчительські училища» було присвячено питанню організації та змісту підготовки вчителів до роботи в початкових школах. Так, державою організовується 20 училищ з підготовки вчителів у різних регіонах. Створенню вчительських училищ передували такі організаційні умови: кожне вчительське училище повинно було пов’язуватися зі звичайною початковою школою, де б майбутні вчителі проходили практичну педагогічну підготовку. Також до вчительського училища мало належати хоча б 2 гектари саду, де учні могли б одержати знання й уміння землеробства, овочівництва, виноградарства. Навчально-виховний процес забезпечували директор, щонайменше 2 викладачі, один помічник викладача та один учитель початкової школи, в якій проводилася педагогічна практика [479, §81-84]. У кожному вчительському училищі мала бути створена бібліотека, на поповнення книжкового фонду якої державою щороку виділялися кошти. При організації вчительських училищ здійснювався диференційований підхід у підготовці вчителів чоловічої та жіночої статі. Так, окрім учительських училищ для чоловіків, §106 Закону XXXVIII було передбачено: «Держава в різних регіонах створює жіночі вчительські училища, в яких готуватиме жінок-учителів для класів дівчат вищих початкових та горожанських шкіл» [479, §106].

До вчительських училищ приймалися фізично здорові особи чоловічої статі, яким виповнилося 15 років та які закінчили 4 класи гімназії, реальної або горожанської школи, мали необхідні знання з рідної мови, математики, географії та історії. Для вступу необхідно було пред'явити атестат про закінчення попереднього навчального закладу або ж скласти вступний іспит. Навчання у вчительському училищі тривало три роки. Що ж стосується жіночих учительських училищ, то до них зараховувалися дівчата, яким виповнилося 14 років. Вони мали закінчити вищу початкову школу. Для всіх дівчат обов'язковим був вступний іспит з усіх навчальних предметів вищої початкової школи. Жіночі вчительські училища в переважній більшості були закритого типу, тобто всім дівчатам належало проживати в його межах. Дозвіл на проживання за межами вчительського училища надавався рішенням педагогічної ради вкрай винятково. Термін навчання у жіночих учительських училищах так само, як і в чоловічих, становив 3 роки. Серед викладацького складу, окрім чоловіків-викладачів, допускалися й жінки-викладачі для викладання жіночих предметів. Навчання було платним, стипендії не виплачувалися. Проте обдаровані вихованці з бідних сімей навчалися за рахунок навчального закладу. Квота для вихованців, які перебували на безкоштовному навчанні, визначалася Міністерством релігії та народної освіти.

На території Закарпаття у другій половині XIX – на початку XX століття функціонували Ужгородська учительська семінарія (з 1794 року) та Мукачівська Угорська Королівська державна народошкільна семінарія (з 1914 року).

До навчальних дисциплін, якими оволодівали майбутні вчителі початкових шкіл чоловічої статі, належали:

1) релігія та етика;
2) теорія виховання;
3) методика навчання;
4) географія загальна та вітчизняна;
5) історія загальна та вітчизняна;

6) рідна мова;
7) угорська мова;
8) німецька мова;
9) природничі науки та їх використання у сільському господарстві та на виробництві;
10) економіка, економічна та садова практика;
11) вітчизняна конституція;
12) алгебра та вимірювання;
13) співи та музика (особливо гра на скрипці або фортепіано);
14) красне писання та малювання;
15) фізичне виховання;
16) практика у початкових школах [479, § 88].

До навчальних дисциплін, які вивчали майбутні вчителі початкових шкіл жіночої статі, належали:

1) релігія та етика;
2) красне писання та малювання;
3) рідна мова та граматика;
4) угорська мова;
5) німецька мова;
6) географія та історія;
7) теорія виховання;
8) математика;
9) фізика та природознавство, з акцентуванням на садівництві й жіночих роботах, зокрема готуванні їжі;
10) співи;
11) правила ведення домашнього господарства;
12) жіночі роботи;
13) педагогічна практика у школі в класах для дівчат [479, § 112].

Послідовність вивчення вищевказаних предметів та їх зміст мали регулюватися, відповідно до зазначеного Закону, окремими розпорядженнями

Міністерства релігії та народної освіти. Слід зауважити, що Законом XXXVIII регулювалося й питання релігійної освіти у вчительських училищах. Оскільки вчительські училища були державними навчальними закладами, де навчалися вихованці різних віросповідань, то релігійне виховання учнів здійснювалося представниками різних конфесій, заробітна платня яким сплачувалася за рахунок державної казни.

На основі аналізу навчальних планів для чоловічих та жіночих учительських училищ, ми дійшли таких висновків: навчальні плани для чоловічих вчительських семінарій за кількістю навчальних дисциплін домінували над тими, що вивчалися у жіночих учительських училищах. За змістом переважали навчальні дисципліни, спрямовані на оволодіння основами наукових знань з різних галузей науки, сільського господарства та виробництва. І для чоловічих, і для жіночих учительських училищ обов'язковим було вивчення теорії виховання, проте методика навчання наявна тільки в навчальних планах для чоловічих учительських училищ. Для жіночих училищ характерна перевага навчальних курсів, спрямованих на методику виховання дівчат з метою їх підготовки до ведення домашнього господарства, виконання різноманітної жіночої роботи (приготування їжі, садівництво, городництво, прибирання, ручна праця, пов'язана з вишиванням, шиттям тощо).

Знову ж таки напрошується висновок, що зміст освіти відображав запити суспільства конкретного історичного періоду. У рамках досліджуваного періоду жінки не були соціально активними, не виконували суспільно значущих функцій, а отже – зміст їхньої освіти обмежувався рамками домогосподарювання. Хоча в цілому запропонований перелік навчальних предметів забезпечував розвиток особистості майбутнього вчителя.

Перед завершенням учительського училища, вихованці впродовж одного-двох років проходили переддипломну практику, в ході якої виконували письмові контрольні роботи з усіх навчальних дисциплін, а з методики навчання складали іспит. Успішне завершення іспиту дозволяло отримати диплом. Якщо ж випускник хотів одержати право на викладання у вищій

початковій або горожанській школі, йому необхідно було додатково скласти ще один іспит з навчальних предметів, які вивчалися у старшій початковій та горожанській школах, а також із методики їх викладання. Якщо випускник двічі не складав іспит, він більше не допускався до іспиту і не міг отримати диплом учителя [479, §102-104].

На підставі аналізу статистичних відомостей учителів в одному з найбільших на той час регіонів Закарпаття – Ужанській жупі на 1901/1902 н.р. у початкових школах працювало 294 вчителі, з них найбільша кількість – 120 – у греко-католицьких парафіяльних школах, що становить 41% від загальної кількості, у римо-католицьких парафіяльних школах – 47 (16%), у реформатських парафіяльних школах – 36 (12%), в іудейських школах – 5 (2%), у державних школах – 75 (25%), у муніципальних школах – 11 (4%) [587, арк. 1-2].

Вищеназвані показники також можемо проаналізувати з точки зору наявності педагогічної освіти у вчителів початкової школи. Так, 273 з них мали спеціальну педагогічну освіту, що становить майже 93%, 21 вчитель не мав фахової підготовки (7%), і це, передусім, 11 (4%) вчителів греко-католицьких парафіяльних шкіл та відповідно по 5 (3%) вчителів римо-католицьких та реформатських парафіяльних шкіл. Варто вказати і на той факт, що 30 (10%) вчителів працювали на посадах помічника вчителя [587, арк. 1-2]. З наведених даних можемо констатувати, що переважна більшість учителів працювала в парафіяльних школах різних релігійних конфесій – 71%, що засвідчує розуміння релігійними громадами обов'язковості початкової освіти та її ролі в релігійно-моральному вихованні школярів.

Гендерний склад учителів, які працювали в початкових школах Ужанської жупи, був таким: 244 чоловіки, що становить 83% від загальної кількості вчителів, та 50 жінок, що становить 17%. Причому, найбільше вчителів жіночої статі працювало в державних – 26 (9%) та римо-католицьких парафіяльних школах – 14 (5%), і всього 10 учителів (3%) – відповідно, в інших школах. На нашу думку, такий стан справ був зумовлений тим, що жінки того

часу були пасивними щодо суспільного життя, їхня освіта була орієнтована на виконання ролі жінки та матері.

Щодо постійного підвищення педагогічної кваліфікації вчителів, то великого значення набула «Газета для народних учителей», яка видавалася в Будапешті з 1868 року Угорським королівським Міністерством релігії та освіти угорською мовою і дублювалася сімома мовами народів, що входили до складу імперії, в тому числі й русинською [179, с. 31]. Варто відзначити, що назване видання на своїх сторінках публікувало не тільки офіційні матеріали Міністерства освіти, але й висвітлювало провідні педагогічні ідеї та тенденції виховання, методики викладання окремих предметів, питання змісту освіти, укладання підручників тощо.

Велику роль у культурно-освітньому розвитку Закарпаття в досліджуваний нами період відіграв О. Духнович, який увійшов в історію освіти та шкільництва Закарпатського краю як справжній патріот, адже саме його стараннями у 1874 році суттєво збільшилася кількість початкових шкіл із рідною мовою навчання, «на території Угорщини була 571 українська школа, зокрема на території сучасного Закарпаття – 313 шкіл з українською мовою навчання…» [71, с. 52]. О. Духнович намагався пропагувати покращення добробуту русинського народу тільки через освіту, зокрема про це у праці «Олександр Духнович і Галичина» [794] зазначається так: «Тому й накликував він (тут: Духнович – уточнення Ф.О.) закарпатських Русинів, щоби взимі посилали дітей до школи, незважаючи на бідноту, бо Шведи, Норвежці, Голландці, Ісландці мають гіршу від них землю, по скалах і горах мозоляться, а одначе їх сили душевні ростуть» або «Родичі і священники зложать звіт перед Богом, коли діти свого народа остануться без науки» [794, арк. 26]. Саме необхідність упорядкування шкільної справи в закарпатському краї спонукала Олександра Духновича не тільки до відкриття шкіл, але й до підготовки вчителів та батьків до навчання та виховання дітей. Зокрема, з цією метою О. Духновичем була укладена прогресивна на той час наукова праця – навчально-методичний посібник з теорії і практики навчання і виховання молоді

«Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских» (1857 р.) [108]. Варто зазначити, що це був один із перших підручників для майбутніх учителів на Західній Україні, який став також видатною подією у всьому слов'янському світі. «Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских» відіграла величезну роль не лише в підготовці педагогічних кадрів для народних шкіл, але й у розвитку прогресивної педагогічної думки. Насамперед, слід зауважити, що цей підручник був адресований не тільки вчителям, але й батькам, про що свідчить питально-відповідна форма викладу матеріалу з педагогіки. Взятися за створення цієї праці просвітителя примусила відсутність систематизованих знань з теорії та практики навчання дітей, підготовки вчителів до наставництва. Це ускладнювало навчальний процес, адже більшість учителів, не маючи відповідних знань для роботи з дітьми, вели навчання інтуїтивно, часто невміло дбали про розвиток дітей. Враховуючи це, О. Духнович систематизував наявні педагогічні знання, використавши власний досвід, і подав їх у вигляді підручника для вчителів і тих, хто готувався стати ним.

О. Духнович уважав педагогіку мистецтвом мистецтв, а педагог, на його думку, «усіх митців з огляду на звання своє перевищує, він бо є тим, хто не яку-небудь ламку річ, але людину і людство виховує» [108, с. 9]. Забезпечення ефективної роботи початкової (тут: Закарпаття початкову школу також називали народною школою – О.Ф.) школи, на думку О. Духновича, залежить значною мірою від учителя: «Учителі! Ви сіль, ви просвітителі народу, – народу досі покинутого, народу, що вимагає освіти. Вам віддають батьки найдорожчий свій скарб, вам віддає уряд усе людство, хай вашим піклуванням, під вашим керівництвом знищиться зло, а процвітає доброчесність» [108, с. 90].

Зважаючи на роль учителя, на думку О. Духновича, до нього треба ставити великі вимоги: він повинен мати справжнє покликання до педагогічної професії, добре знати предмет, якому навчає дітей, бути високоморальною людиною, вміти вибирати найкращі методи навчання, підтримувати дисципліну серед учнів. Зокрема, «кожний, хто посвячується у виховання, – зазначав О. Духнович, – повинен вже від природи бути обраним». Педагог висуває такі

вимоги до вчительської професії: «...Наставник повинен бути обдарованим особливими якостями, і між ними такими:

- той, хто бажає вчити, повинен мати справжнє покликання до цієї служби;
- повинен мати добрі й правильні знання і відомості з того предмета, який хоче викладати іншим;
- повинен мати чистий і непорочний норов і процвітати доброчесностями;
- повинен бути від природи лагідним, поважним, з повним характером муж;
- повинен учнів своїх любити і їхню любов також для себе заслужити;
- від природи треба йому володіти легким, зрозумілим способом викладання;
- повинен мати потрібні засоби для навчання і наставляння;
- повинен добрий порядок поважати…

…Хто цих властивостей не має, той більше нашкодить людському суспільству, аніж принесе користі» [108, с. 27-28].

Серед основних завдань, які належить виконувати вчителю – виховання та навчання, мета якого «людяність, людинолюбство... оскільки людяність у суспільному житті є найбільша добродетель... Виховання дітей у людському суспільстві є найпотрібнішим, бо люди, …без виховання були б подібні нерозумним створінням... і так людське суспільство було б подібне тваринам ...бо суспільство може існувати тільки завдяки вихованню» [108, с. 8]. Означена мета виховання вимагає від учителя високої моральності, доброчесноті, бо він є «дзеркалом, в яке молодь заглядаючи, бачить всю процвітаючу доброчесність».

Разом із тим педагог не повинен обмежуватися виконанням тільки своїх професійних обов'язків. На думку О. Духновича, кожний учитель передусім має бути справжнім громадянином, патріотом свого краю, тому обов’язком кожного вчителя є здійснення культурно-просвітницької та виховної роботи серед населення. Професія вчителя акумулює в собі глибоку синівську любов

до свого краю, землі, особливо тоді, коли робиться постійний тиск на розвиток національної культури, рідної мови: «Учителю також на совести нехай буде, у дітей народолюбство збудити та в серця їх заскіпити любов до своєї народності, тому що людина без народності подібна вовкові блукаючому, котрому всякий ліс, де знайде собі поживність, вітчизною буде» [108, с. 59]. Проте, в творчості самого О. Духновича спостерігається непослідовність у вирішенні мовного питання, зокрема про це згадується у праці «Олександр Духнович і Галичина», в якій автори закидають йому «якби Духнович був послідовним у мовних питаннях, то своїм авторитетом міг домогтися прикрасити народну мову «красними цвітами» і не допустити її «безображувати чуждыми иностранными барвами» – успіхи у відродженню закарпатської Руси були би обильні і не треба би тоді боятися мадяризації, ані смерти народа» [794, арк. 58].

О. Духновичу було добре відомим скрутне становище вчителів початкових шкіл, особливо у віддалених селах, при небагатих церковних парафіях. Незважаючи на це, він закликав їх до самовідданої роботи з виховання та навчання підростаючого покоління: «Будьте також вождями народу, будьте батьками дітей родимих, будьте просвітителями народу, освічуючи насамперед самих себе; не зважайте на лиху платню, бо великий убогий народ не може вам дати ще нині… Нині ж нагородою хай вам буде сердечна втіха, що ви сієте зерно, котре відплатиться сторицею» [108, с. 90].

Педагогічні ідеї О. Духновича мали значний уплив на подальший розвиток педагогічної думки в Закарпатті. Так, ідеал учителя, виписаний О.Духновичем у «Народній педагогії…», став визначальним у підготовці вчителів для початкових шкіл, слугував орієнтиром у діяльності вчительських семінарій, які діяли Закарпаття аж до 1944 р.

Отже, щодо вчительської справи Закарпаття початку ХХ століття можемо констатувати, що в цілому в краї стан справ був задовільним, майже всі вчителі початкових шкіл мали відповідну освіту, щоб забезпечити навчально-виховний процес у початкових школах рідною мовою для учнів різних національностей

та віросповідань. Але в гірських районах Закарпаття проблема забезпечення кваліфікованими вчителями початкових шкіл залишалася невирішеною.

Висновки до другого розділу

У даному розділі нами обґрунтовано особливості динаміки розвитку початкової школи Закарпаття періоду перебування в складі Австро-Угорщини (1848 – 1919 рр.), її залежність від трансформаційних процесів, що відбувалися в суспільно-політичному, соціально-економічному житті Закарпатського краю. Простежено їх уплив на мову навчання, організацію шкільництва та зміст початкової освіти, підготовку кваліфікованих кадрів до роботи з дітьми молодшого шкільного віку тощо.

Трансформаційні процеси розвитку початкової школи Закарпаття в другій половині XIX – початку XX століття зумовили зміни, які мали місце в: економічному житті (розвиток промисловості, деревообробного, лісового господарства, будівництво залізничних шляхів сприяли забезпеченню робочими місцями населення міст; залучення іноземного капіталу, що вцілому позитивно вплинуло на розвиток інфраструктури краю. Проте проведені урядом Угорщини аграрні реформи не сприяли покращенню економічного становища сільського населення, яке змушене було виїжджати до міст або ж на заробітки за кордон); соціальному житті (залучення іноземного капіталу сприяло збільшенню населення краю, зокрема, суттєво зросла кількість угорців, німців, сербів; також кількісно збільшується міське населення, натомість зменшується сільське – через безробіття, масову еміграцію за кордон тощо); суспільно-політичному житті (спочатку розширення прав національних меншин та їх підтримка Габсбурзькою монархією, поступове ущільнення і, до початку Першої світової війни, повне обмеження прав та свобод національних меншин Угорського королівства, політичний підтекст вирішення мовного питання в краї; підвищення національної свідомості русинів-українців, поява культурно-освітніх та політичних товариств, збільшення кількості рідномовних періодичних видань у пореволюційні роки, що до початку XX століття суттєво

скоротилися внаслідок політичних утисків Угорським урядом корінного населення Закарпатського краю). Всі ці трансформаційні процеси, як позитивні, так і негативні, прямо пропорційно вплинули на розвиток початкової школи Закарпаття, яка також піддавалася реформуванню і мала такі ж тенденції (у пореволюційні роки другої половини XIX століття – стрімкий розвиток, на початку XX століття – занепад). Проте це стосувалося тільки тих початкових шкіл, де навчання відбувалося рідною мовою для корінного населення Закарпаття – русинів-українців. Водночас збільшувалась кількість початкових шкіл із державною (угорською) мовою навчання. Як бачимо, одним із визначальних чинників, що регламентував розвиток початкової школи з рідномовним навчанням, залишалася політика держави, в нашому випадку – Австро-Угорщини, де зусилля спрямовувалися на укріплення внутрішньої ідеології, незважаючи на позитивні демократичні зміни другої половини XIX століття.

Мовні питання у сфері шкільництва регламентувалися освітніми законами, розпорядженнями та циркулярами Міністерства релігії та освіти Угорського Королівства. Так, у квітні 1848 р. воно приступило до розробки освітньо-нормативної бази. Результатом став Закон XXXVIII Йожефа Етвеша (1868), позитив якого полягає в утвердженні демократичних принципів, наданні національним меншинам, які проживали на території Угорського королівства, у тому числі й русинському населенню Закарпаття, можливості здійснювати початкову освіту рідною мовою. Наступним документом став Закон XVIII «Про вивчення угорської мови в закладах народної освіти» (1879), внаслідок прийняття якого кількість рідномовних початкових шкіл почала згортатися. Угорська мова стає обов’язковим предметом вивчення у всіх початкових школах, незалежно від форми власності та мови навчання. Угорським урядом передбачалося поступове введення в дію цього Закону, оскільки вчителів для початкових шкіл, які б могли вести навчання угорською мовою, бракувало. Тому в першу чергу цей Закон вплинув на введення обов’язкового навчання угорською мовою у вчительських училищах. Актом, який пришвидшив процес

денаціоналізації початкових шкіл із рідномовним для національних меншин навчанням, став Закон XXVI «Про впорядкування заробітних плат учителів парафіяльних та муніципальних шкіл» (1893), згідно з яким державою оплачувалася праця виключно тих учителів, які володіли угорською мовою. Суттєвого удару по рідномовному навчанню в початкових школах завдав Закон XXVII - «Про правові відносини у недержавних початкових народних школах та винагороди вчителів муніципальних та парафіяльних шкіл» Адальберта Аппоні (1907), у відповідності до якого посаду вчителя початкової школи міг обіймати вчитель, який одержав відповідну освіту, був громадянином Угорщини, вмів грамотно читати й писати угорською мовою, навчати нею та склав присягу вчителя. На відміну від Закону Йожефа Етвеша про навчання у початкових школах рідною мовою, Закон Аппоні декларував обов'язкове навчання в усіх початкових школах державною (угорською) мовою.

Особливостями початкової школи періоду перебування Закарпаття в складі Австро-Угорської імперії були: організація (типи шкіл: дворівнева (початкова й вища початкова); державні, приватні, муніципальні (міських/сільських громад); церковно-парафіяльні (римо-католицькі, греко-католицькі, реформатські, єврейські); одномовні та двомовні; терміни навчання – початкова (6 р.), вища початкова школа (3 р.); управління, підпорядкування (виборна шкільна рада/виборний представник педагогічного колективу, районні педагогічні ради, педагогічна рада освітнього округу, Міністерство релігії та народної освіти Австро-Угорщини (м. Будапешт); зміст освіти (аналіз навчальних планів): парафіяльна школа – 10, муніципальна – 13 навчальних дисциплін. Серед основних: релігія та етика, читання та письмо, усний і письмовий рахунок, вивчення системи вимірювання, граматика, основи фізики та природознавства з урахування особливостей регіону, історія та географія рідного краю, ознайомлення з громадянськими правами і обов'язками та ін. Тижневе навантаження - 20 - 25 год. Час, відведений на фізичне виховання, сільськогосподарські/садово-городні роботи, не входив до офіційного тижневого навантаження.

Провідними тенденціями процесу розвитку початкової школи Закарпаття цього періоду були: загальні (організаційно-управлінські: кількісне зростання початкових шкіл та залучення всіх дітей школоповинного віку до навчання, формування нормативної бази початкової школи, стандартизація змісту освіти, полеміка мови навчання у початковій школі, обов’язкове вивчення державної мови в початкових школах та володіння нею вчителями; освітньо-змістові: здоров'язбережувальне спрямування, практична зорієтованість, виконання суспільно-корисної праці, формування умінь та навичок із самообслуговування та ін.); специфічні (організаційно-управлінські: зменшення кількості шкіл та учнів, спроби розширення прав місцевого населення (русинів) на рідномовне навчання, збільшення впливу на освітні процеси релігії та патріотичних об’єднань проугорської орієнтації; освітньо-змістові: діяльність двомовних шкіл; мадяризація змісту освіти та ін); повторювальні (організаційно-управлінські: опертя на європейський досвід, декларованe розширення прав різних національностей на рідномовне навчання, суперечливе, псевдотолерантне ставлення до освітніх потреб національних меншин з одночасним скороченням національних шкіл, централізація управління, залучення громадських організацій до управління освітніми процесами; освітньо-змістові: обов’язковість релігійного виховання, релігійний компонент у змісті освіти, професійно орієнтовані: активізація методичної та наукової роботи вчителів (курси підвищення педагогічної кваліфікації, педагогічні товариства, гуртки, позашкільна культурно-просвітнницька діяльність, педагогічні конгреси, учительські з’їзди, розвиток фахової преси)

Розділ 3
Освітні здобутки і проекти перебудови початкової школи Закарпаття Чехословацького періоду (1919 – 1939 рр.)

3.1. Політичні та соціально-економічні фактори реформування освіти та шкільництва Закарпаття у 1919 – 1939 рр.

По завершенню Першої світової війни, глибока політична та соціально-економічна криза, в якій опинилися європейські держави, в тому числі й Угорщина, призвела до необхідності територіального перерозподілу кордонів. Цей перерозподіл особливим чином зачепив і закарпатоукраїнські землі, що зумовило низку змін у територіальному устрої, суспільно-політичному, соціально-економічному та культурно-освітньому житті краю. Ці та інші аспекти в розвитку Закарпаття першої половини ХХ ст. стали об'єктами досліджень багатьох (як вітчизняних, так і зарубіжних) науковців. Зокрема, питанням історії розвитку Закарпаття присвячені праці вітчизняних дослідників: В. Гомонная, Д. Данилюка, А. Ігната, М. Кляп (розвиток освіти та шкільництва, науки), М. Вегеша, С. Віднянського, В. Ганчина, І. Ліхтея, П. Петрища, І. Попа (питання приєднання Закарпаття до складу Чехословаччини, боротьба Закарпаття за автономію, політичні аспекти розвитку), М. Болдижара, В. Ілька, В. Копчака, А. Олашина, В. Худанича (соціально-економічний розвиток закарпатоукраїнських земель у першій половині ХХ ст.), П.-Р. Магочія, Ю. Думнича (соціально-економічні, політичні, культурно-освітні проблеми розвитку русинів), а також зарубіжних, серед яких праці Я. Брандейса, Е. Рейча (економічний розвиток), Й. Пешини, Ф. Стояна (розвиток освіти й шкільництва) та ін.

У цьому розділі ми спробуємо з'ясувати особливості системних освітніх трансформацій, зумовлених суспільно-політичними (політика та ідеологія держави, дотримання прав і свобод націй, громад, особистості), соціально-економічними (соціальна політика, рівень економічного розвитку, демографічний стан) та культурологічними чинниками (рівень розвитку

культури, освіти, громадські організації), що призвели до зміни цілей, структури, змісту, організації освітньої діяльності початкових шкіл Закарпаття у період його перебування в складі Чехословаччини (1919-1939 рр.).

Доля Закарпаття після Першої світової війни в плані політико-територіальної приналежності суттєво змінилася. У Версальському (ст. 81) та Сен-Жерменському (ст. 53) договорах підтверджувалася незалежність Чехословаччини як країни, що «обіймає автономну територію українців на південь від Карпат». У результаті рішень Паризької мирної конференції у Версалі [135, с. 50], відповідно до Сен-Жерменської угоди (Сен-Жерменський договір містив щодо українського Закарпаття спеціальний документ – «Генеральний статут Підкарпатської Русі») від 10 вересня 1919 р. та Тріанонської угоди від 4 червня 1920 р. [100, с. 30-31, 480], Закарпаття було включене до складу Чехословаччини, яка на основі чотирьох колишніх українських комітатів утворила єдину адміністративно-територіальну одиницю – Підкарпатську Русь з центром у м. Ужгород. Територія її становила 14,9 тис. кв. км, де проживало 604,6 тис. осіб (станом на 1 січня 1920 р.), з яких 62,0% становили українці (русини), 17,2% – угорці, 13,4% – євреї, 3,3% – чехи та словаки, 1,8% – німці та 2,3% – інші національності [165, с. 83]. Конституцією Чехословаччини § 3, п. 2 Підкарпатська Русь визначалася як суб'єкт, наділений «найширшою автономією, узгоджуваною з єдністю Чехословацкої республіки» [500, арк. 35].

Питання приєднання Закарпаття до Чехословаччини по-різному розглядається й оцінюється істориками, деякі думки щодо доцільності такого союзу відрізняються діаметрально протилежними позиціями. Так, С. Віднянський у своїх дослідженнях наводить кілька таких тверджень: «Чехословаччина придбала Закарпаття дипломатичним шляхом» (І. Ванат), «Закарпаття увійшло до складу Чехословаччини на найдемократичніших засадах» (М. Болдижар), «включення Закарпаття ... до Чехо-Словаччини означало автоматичне позбавлення краю історичного права на національний суверенітет і державно-правове самовизначення» (Ю. Баб'як, Ю. Бисага, І.

Король) [Цит. за: 42, с.131]. Цю думку переконливо доводять й інші дослідники (В.Ганчин, П.Петрище) політичних процесів Закарпаття, які відбувалися після Першої світової війни. Зокрема, аналізуючи основні положення Меморандуму щодо закарпатоукраїнських земель, який був представлений на Паризькій Мирній конференції 1919 р., історики доводять, що основні права закарпатоукраїнців зводяться до «законодавчої правомочності в питаннях мови, шкільництва, релігії і деяких інших, які Закон Чехословацької республіки відповідно до специфічних потреб країни переводить в його компетенцію. …зміст [меморандуму] є чисто декларативного характеру, без надання реальних автономних прав краю» [64, с. 110 – 111].

Проте, зважаючи на неупереджений об'єктивний аналіз міжнародного становища після Першої світової війни та намагання Європи до внутрішнього впорядкування, приєднання Закарпаття до Чехословаччини «було чи не єдино можливим, оптимальним і до того ж далеко не найгіршим кроком. … умови входження Закарпаття до складу ЧСР …були, в цілому, досить привабливими та демократичними – надати найширшу автономію, яка тільки сумісна з цілісністю Чехо-Словацької держави». Усе це відкривало нові можливості для соціально-економічного й національно-культурного розвитку цього, одного з найбільш відсталих на початку XX ст. регіонів Європи [42, с. 135].

Адміністративно-політичну організацію краю визначали так звані празькі статути 1919 та 1920 р., за якими влада Чехословаччини визнавала «руський» характер краю, дозволивши представникам місцевого населення займати адміністративні посади. Однак ці державно-правові акти не відповідали постановам Сен-Жерменського договору (ст.ст. 62-69) та Конституції Чехословаччини, прийнятій 29 лютого 1920 р. щодо Закарпаття, бо залишили поза її межами майже 100 тис. українців на теренах Словаччини [363, с. 141]. Чехословацький уряд не виконав ще одного пункту Сен-Жерменського договору, який стосувався надання національної автономії краю, за яким Чехословаччина зобов'язувалася «встановити територію русинів на південь від Карпат у кордонах, визначених головними союзниками і дружніми державами,

як автономну одиницю в рамках Чехословацької держави, із найвищим ступенем самоуправи, який тільки можливий при збереженні єдності Чехословацької держави» [347, с. 21]. Уряд ЧСР, притримуючись ідеї централізації, вбачав в українському національному русі загрозу державі і вважав, що населення краю «не дозріло до автономії» [450, с. 53]. Така «недозрілість» у 1928 р. була навіть законодавчо оформлена. Назву Підкарпатська Русь змінено на Підкарпатський край без права на автономію (лише восени 1938 р. після Мюнхенської угоди під час політичної кризи в державі цей край отримав автономію). А до кордонів з Угорщиною, де розташовувалися угорські села, влада у 20-і рр. ХХ ст. ще й направляла чеських службовців, які отримували там землі та облаштовували своє життя [68, с. 153-154].

Однак, незважаючи на непослідовну, деколи суперечливу, політику Чехословацького уряду щодо Закарпаття, все ж не можна заперечувати ті позитивні зрушення, які мали місце як у соціально-економічному, так і в культурному житті краю. Перш за все потребували вирішення питання адміністративного характеру, які ускладнювалися нестачею освічених службовців серед корінного населення (оскільки при попередній владі адміністративні посади займали виключно представники Угорського королівства), підозрілістю угорського населення (друга в краї за кількістю населення нація, яка до цього часу мала широкі політичні та адміністративні права, а тепер – перебувала в статусі меншини), продовольча криза, окупація частини території румунськими військами тощо. Всі ці умови спонукали до залучення так званих чеських легіонерів, які переїздили до краю з метою організації владних структур.

Пожвавлення економічного життя на закарпатоукраїнських землях, насамперед, обумовлене інвестиціями, які реалізовував Чехословацький уряд. Зокрема, «побудовано електростанцію в Ужгороді (у 1935 р. електрифіковано 65 міст і сіл краю), – зазначає С. Віднянський, – лісопильні заводи в Ужгороді, Буштині, Рахові, Сваляві, Чинадієві, оснащено сучасною технікою хімічні

заводи у В. Бичкові, Сваляві, акціонерне товариство в Перечині, не говорячи про широке будівництво комунікаційних та адміністративних об'єктів (у будівництво тільки т. з. Народної Ради було вкладено 17 млн. крон)» [42, с. 138].

Значного розмаху за Чехословацької доби Закарпаття набуло містобудування. Так, за даними істориків, розбудовувалися «міста й містечка, зокрема Ужгород, Мукачево, Берегово, Севлюш (Виноградово), Хуст, Солотвино. На території краю будувалися адміністративно-господарські й культурно-освітні об'єкти, мости, шляхи з асфальтовим покриттям» [125, с. 64]. Багато з цих будівель і до сьогодні зберегли свої первинні функціональні призначення і є окрасою сучасних міст і сіл Закарпаття.

Позитивну оцінку діяльності уряду Чехословаччини в економічній сфері дав і український історик О. Субтельний, який зазначив, що «разючим контрастом до Польщі та Румунії було те, що чеський уряд у свої, населені українцями території, вкладав більше коштів, ніж вилучав. Однак цих інвестицій було надто мало, аби якось полегшити страшні злидні в регіоні. З початком депресії 30-х років населення Закарпаття спіткали тяжкі випробування, що часом виливалися в голодування широких мас народу» [351, с. 473]. Так, у 1919-1933 рр. державні інвестиції на розвиток Закарпаття становили 1,6 млрд. крон [436, с. 538-545]. Це, зокрема, інвестиції у реформування багатьох галузей народного господарства. Що стосується сільського господарства, то чехословацьким урядом була проведена земельна реформа, яка здійснювалася в два етапи (1919 – 1925 рр. – І етап; 1925 – 1929 рр. – ІІ етап) та мала на меті відчужити землю великих землевласників й продати її «безземельним та малоземельним селянам». Проте наслідки цієї реформи, за словами А. Олашина, не принесли бажаного результату, оскільки підтримували, в основному, багатий прошарок населення та «чеських колоністів» [242, с.123]. Також великого розмаху набуло будівництво шосейних шляхів, спорудження мостів, прокладання нових залізниць з метою «зв'язати Закарпаття з чеськими землями» [242, с. 121].

З 1919 р. починають працювати адміністративні підрозділи Підкарпатської Русі – відділи або, як вони називалися, реферати. Одними з перших налагодили роботу політичний та шкільний реферат. Чеською владою усвідомлювалося, що зміни в соціально-економічному житті краю можливі за умови поширення освіти. Важливим із боку реформаторської політики Чехословацького уряду було розуміння ним школи як частини суспільно-народного, державного і людського організму, через що вона повинна виховувати культурні та моральні цінності, за якими стоїть майбутнє народу, держави, людства. Школа зобов'язана вести учнів до дружнього суспільного життя, заснованого на засадах справедливості, терпимості, солідарності, має прищеплювати підростаючому поколінню розуміння того, що від успіху і від добробуту громадян залежить успіх і добробут держави загалом [316, с. 26-27]. Це засвідчує також і позиція Президента Чехословацької Республіки, чеського педагога-гуманіста Т. Масарика: «Учіть всіх дітей, щоб не ганьбилися мови, якій навчила їх рідна мамка. Учіть їх, аби всі любилися, як браття. Учіть їх, аби нікому неправди не казали. Учіть їх, аби були працьовитими людьми, бо ледарі дарма живуть на світі. Учіть їх, аби ніколи не напивалися вином, пивом, або горілкою, аби берегли своє здоров'я («Наш родний край». – 1925 р. №7, с.4)» [172, с. 24-26].

Розвиток освіти та шкільництва здійснюється під керівництвом Міністерства шкільництва та народної освіти в Празі, а також шкільного реферату в Ужгороді та комісій, які створювалися тимчасовими окружними комітетами у міських управліннях Ужгорода й Мукачева, з метою сприяння відновленню роботи шкіл та культурно-освітніх установ.

Діяльність шкільного реферату в Ужгороді регламентувалася спеціальною Інструкцією Міністерства шкільництва та народної освіти (№ 9090 від 13 жовтня 1925 р.), згідно з якою йому надавалися основні самостійні права вирішувати всі питання, без попередньої згоди з профільним Міністерством. За Міністерством шкільництва та народної освіти залишилося право призначати шкільних інспекторів і визначати їхні наглядові округи, відкривати державні

школи, і систематизувати вчительські місця, націоналізувати державні школи і надавати субвенції недержавним шкільним будівлям, затверджувати на посадах учителів, схвалювати зміст посібників, підручників і навчальних засад та інше [474, с. 3].

З метою управління освітою в Підкарпатській Русі Міністерством освіти призначено шкільних інспекторів, які виконують адміністративні й наглядові функції. Всього в краї функціонувало 12 шкільних інспекторатів та два окремі інспектори для чехословацьких шкіл. Шкільні інспекторати в районних урядах були незалежними й прямо підпорядковувалися шкільному реферату в Ужгороді.

Місцеве шкільне управління забезпечували кафедри сільських і церковних шкіл, згідно з діючим до цього часу Законом XXXVIII 1868 р. і виданими Міністерством культу та освіти Австро-Угорщини до нього інструкціями. Так, при кожній державній школі мав бути створений шкільний кураторій, до складу якого входили представники села, церкви, школи і лікар, а при кожній церковній школі – церковна шкільна кафедра, яка обирала вчителів, опікувалася матеріальним забезпеченням школи.

У перші роки діяльності Реферат освіти Підкарпатської Русі змушений був долати значні труднощі в організації шкільної справи. Зокрема, в одному зі звітів, виголошеному на Учительському з'їзді в 1923 р., зазначалося, що «простий народ… дітей своїх до школи не посилав, тому що не бачив у цьому потреби. …Окрім того, на перешкоді просвітницької праці стояв цілковитий занепад тутешніх сіл і тутешнього народу. Тутешній русин довго не віритиме, що освіта принесе йому й матеріальний добробут. …На перешкоді тут також є віддаленість сіл, вони розкидані на кілометри одне від одного. …Іншою перешкодою для виховання народу є численні внутрішні суперечки. В першу чергу це суперечки стосовно мови, внаслідок чого люди не читали книг та часописів, якщо вони писалися не їх правописом, в деяких селах організовувалися дві читальні (руська та тов. «Просвіта» (тут: українофільська –Ф.О.), з котрих жодна не діяла. Некорисними були і церковні спори між

православними та греко-католиками, які не бажали співпрацювати, і політичні спори» [507, арк. 29].

Отже, саме в таких умовах розпочалася широкомасштабна просвітницька робота Чехословацького уряду та Реферату освіти Підкарпатської Русі. У «перше десятиліття на ремонт, модернізацію шкіл, а також на спорудження нових (побудовано 52 навчальні заклади) урядом Чехословаччини виділено більше 41 млн. крон» [361, с. 196]. На будівництво шкіл переводилася, за вказівкою Президента Чехословаччини Т. Масарика, і частина коштів, асигнованих на святкування його особистого ювілею – 80-ліття від Дня народження. Так, за рахунок цих коштів на початку 1930-х рр. було збудовано 32 школи, переважно в гірських районах [154, с. 354].

Щодо організаційних питань, то на підставі аналізу статистичних даних Державного архіву Закарпатської області [485, арк. 15-35], наукових розвідок історико-педагогічного спрямування про розвиток освіти та шкільництва Закарпаття, можемо констатувати, що з початку 1920-х рр. відбувається невпинне зростання кількості початкових шкіл та класів, де навчаються діти різних національностей та віросповідання. Зокрема, у додатку до праці «Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь 1848-1948» (1979) П.-Р. Магочій подає таблицю розвитку мережі початкових шкіл (див. табл. 3.1.1):

Таблиця 3.1.1.

РОЗВИТОК ШКІЛЬНИЦТВА НА ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ (1920-1938)

Мова навчання	**Початкові школи**		
	1920 р.	**1931 р.**	**1938 р.**
Руська	321	425	463
Чеська	22	158	188
Мадярська	83	101	117
Інші	49	43	35
Всього	**475**	**727**	**803**

Джерело: [184, с. 206].

Аналізуючи статистичні дані щодо кількості шкіл, можемо зазначити, що в цей період спостерігається прогрес і щодо їх загальної кількості, і щодо зростання шкільних установ з україномовним навчанням. Проте наведені показники також засвідчують, що державна політика Чехословаччини у галузі освіти проводилася з метою послідовного утвердження та розвитку панівної чеської нації, оскільки за цей час (у порівнянні) кількість шкіл із чеською мовою навчання зросла майже у 9 разів.

Важливим питанням організації роботи адміністративних та освітніх установ було вирішення мовного питання, адже суспільство Закарпаття було поділене на три частини. Одна з них вважала себе русинами і розмовляла на русинському діалекті (у 1930-х роках вони перейшли на норми граматики І. Гарайди), інші – москвофіли – вважали русинів частиною «русского народа» й послуговувалися російською мовою; наступні вважали себе часткою українського народу, називалися українофілами і послуговувались українською мовою (за граматикою І. Панькевича) [184, с. 82-85]. Боротьба між українським та російським напрямами проходила в сфері політики, релігії, освіти, періодики. Тому одним із перших завдань постало визначення літературної мови. З цією метою при Чеській Академії Наук була створена Комісія для встановлення літературної мови краю. Рішення цієї Комісії включало такі моменти:

- «рішати про літературну мову котрого-будь народу або племені належить передовсім його членам;
- штучно творити нову літературну мову для мешканців Карпатської Руси було би не тільки дуже тяжко, але й з наукової точки зору зовсім помилково, а з точки зору нашої слов'янської політики небажано;
- з уваги на те, що місцевий Русинський діалект Карпатської Руси, про який мова в статуті, є без сумніву діалект малоруський, тому потрібно признати для тамошнього населення літературну мову малоруську, яку вживають його сусіди і одноплемінники, себто, Галицьку українську. Галицький фонетичний правопис заведений тут штучно, карпатським

русинам несимпатичний, було би можна і потрібно заступити його правописом етимологічним;

- щоби населення Карпатської Руси не втратило свідомість, що як українці, вони є також членами великого російського народу, рекомендується завести в середніх школах обов'язкове навчання російської мови;
- з причин наукових і політичних є побажаним, щоби були фахово прослідженні дотеперішні літературні спроби для створення окремої літературної мови для карпатських русинів, зразком якої є, напр., граматика Волошина» [Цит. за: 446, с. 222-223].

На думку дослідника історії Закарпаття В. Шандора, «чеська політика завела й піддержувала в нас москвофільський культурний рух, чим спричинила багато лиха. Тільки під кутом запамороченого чеського москвофільства, могла з'явитися в точці 4 така нелогічність, що українці є теж членами великого російського народу» [446, с. 223].

Як бачимо, історичні дослідження Чехословацького періоду Закарпаття також виявляють досить суперечливі моменти у відношенні нового уряду до підпорядкованих йому земель. На це також вказує і такий факт, що попри зазначений у Сен-Жерменському договорі пункт про надання національної автономії закарпатоукраїнському краю, у 1928 р. на законодавчому рівні назва «Підкарпатська Русь» змінена на «Підкарпатський край» без права на автономію (лише у 1938 р. після Мюнхенської угоди під час політичної кризи в державі цей край отримав автономію) [68, с. 153-154].

Хоча Конституція ЧСР і проголошувала всіх громадян рівноправними, але на практиці ця частина не дотримувалася. Чеська мова була законодавчо закріплена як державна. «Чехізація» освітньої та низки інших галузей Закарпаття здійснювалася цілеспрямовано і ефективно. Вона позначилася на стрімкому зростанні кількості початкових та горожанських шкіл у порівнянні зі школами для інших національностей [154, с. 355], що відбилося й на адміністративному апараті, де із 2.262 службовців тільки 301 особа були русинами [125, с. 59]; і на приватизації найбільш прибуткових галузей

народного господарства (лісове господарство, солерудна промисловість опинилися в руках чеських компаній) [139, с. 151].

Попри приховані тенденції щодо «чехізації» закарпатоукраїнського населення, все-таки слід відзначити ті позитивні зміни, які відбулися в сфері розвитку шкільництва та початкової освіти, зокрема на фоні системних трансформацій тогочасного суспільства. Знаковим кроком у розвитку освіти Підкарпатської Русі було проведення у 1922 р. шкільної реформи та уведення в дію «Малого шкільного закону на Чехах» [189], що спричинило низку системних змін, які в основному відобразилися у підходах щодо розширення мережі навчальних закладів, уведенні обов'язкового восьмирічного шкільного навчання, збільшенні кількості годин на вивчення рідної мови, математики, природознавства, науки про рідний край, визначенні системи штрафів для батьків, діти яких не відвідували школи тощо.

Чехословацький уряд доклав максимум зусиль щодо забезпечення організаційних умов для діяльності початкових шкіл, окрім будівництва та розширення мережі початкових шкіл різних за формою власності, мовою викладання, віросповідання, постійно турбувався про якісне забезпечення навчальним обладнанням, оформленням класних кімнат, опікувався створенням спеціалізованих кабінетів, читалень тощо. Один із наказів, виданий сенатом Чехословацької республіки у 1921 р., зобов'язував місцеву владу Словаччини та Підкарпатської Русі привести до придатності для навчання близько 150 шкіл як державних, так і церковних, щоб «ту культурну скверну [тут: згідно з цим наказом у багатьох селах діти, яким виповнилося 7 років, все ще не відвідували школи – Ф.О.] якомога скоріше усунути» [489, арк.13].

Належна організація та забезпечення діяльності мережі початкових шкіл сприяли залученню великої кількості дітей для отримання початкової освіти. Зокрема, якщо у 1920-их роках у початкових школах навчалося близько п'ятидесяти тисяч дітей і близько 30% школоповинних учнів залишалося поза навчанням, то наприкінці 1930-их років поза школою залишалося близько 8% школоповинних учнів. Незайнятість дітей навчанням спричила низка

об’єктивних та суб’єктивних факторів, наприклад: «по случаю смерти родителей; по болезни самихъ детей: чесоткой, головными болями и лихорадкой; по болезни членов семьи; а в зимние и весенние месяцы по случаю больших сильныхъ морозов; за неимением у детей теплой одежды и сответствующей обуви; въ виду бедности их родителей; невозможная дорога и отсутствие мостов» [485, арк. 12.].

Також, до означених факторів додамо ще такі, як наявність чималої кількості дітей-сиріт, батьки яких загинули в роки Першої світової війни; соціальні сироти, батьки яких у пошуках роботи подалися на заробітки в США, Аргентину та інші країни; чимало учнів відвідували школи тільки по завершенню сезонних польових робіт тощо. Значні перепони для одержання початкової освіти зазнавали діти, які проживали у віддалених хуторах або в гірській місцевості. Щодо останніх, то про складність соціально-економічного становища голландський письменник Н. Рост у 1932 році зазначає: «У центрі Європи, за кілька годин їзди від Відня є край, де сипний тиф та холера нищать щорічно сто тисяч людей. У багатьох тамтешніх селах жителі безробітні й не отримують жодної допомоги, діти хворі на рахіт або туберкульоз, не можуть відвідувати школи, бо єдина сорочка була в сім'ї, та й ту закладено під борги. …Ніде інде голод не набув таких жахливих форм, ніде інде подібних злиднів немає, ніде інде життя не придушене, як на Верховині» [Цит. за: 242, с. 125].

Значне пожвавлення в досліджуваний нами період отримало політичне та громадське життя краю, які тісно переплітались. Так, уперше на закарпатоукраїнських землях створюються різні політичні партії та громадські організації. В контексті нашого дослідження ми звертаємо увагу на їх уплив на реалізацію освітньої політики в краї. Так, найбільш вагомими були дві громадські організації. Які виникли на противагу одна одній в питаннях етнічної приналежності корінного населення краю, в питаннях мови, а відтак – й у питаннях шкільництва. Мова йде про громадську організацію Товариство «Просвіта», яка була носієм проукраїнських ідей та «Общество ім. Олександра Духновича» – русофільська культурно-просвітня організація. Варто зазначити,

що кожна з цих організацій мала свої друковані органи, через які висвітлювала події в усіх сферах життя закарпатоукраїнського краю, в тому числі й актуальні питання з виховання та навчання підростаючого покоління. Не останню роль зіграють ці два потужні громадсько-політичні об'єднання у створенні автономного краю у 1938 році під назвою Карпатська Україна.

11 жовтня 1938 р. Чехословацький уряд надав довгоочікувану автономію Закарпатському краю, а 22 листопада 1938 р. Чехословацький парламент прийняв Конституційний Закон про федеративний устрій держави чехів, словаків і закарпатських українців, за яким розгорнулася підготовка до виборів першого сейму Карпатської України. А 15 березня 1939 р. сейм проголосив незалежність Карпатської України, яка стала республікою на чолі з президентом А. Волошиним [171, с. 242-243]. Одне з перших завдань нового уряду було впорядкування мовного питання. Про це, зокрема, свідчить Розпорядження автономного уряду Підкарпатської Русі про державну мову від 15 листопада 1938 року, яке §1 визначає «Державною мовою в країні Підкарпатської Русі є мова українська (малоруська)» [358, с. 183]. Наступний документ, який регламентує мовне питання – Розпорядження Міністерства культу, шкіл народної освіти про використання на державній службі української літературної мови від 23 грудня 1938 року. Цей документ «звертає увагу на помічну мовознавчу літературу і радить, щоб урядовці кожного уряду запізналися з відповідним її відділом» [358, с. 186-188]. Далі в документі подано перелік літератури із загальних мовознавчих питань (містить підручники І. Огієнка), перелік граматик української мови (В. Сімовича, А. Штефана, Я. Неверлі), загальних словників (Б. Грінченка, С. Іваницького та ін.), спеціальних словників (А. Кримського, К. Левицького, Г. Возняка та ін.), термінологічних статей (термінологія канцелярійна, спортивна, авіаційна, пожежна та ін.). Прогресивність цього документу полягала в тому, що він сприяв упровадженню унормованого варіанту української літературної мови в усі сфери життя, що після багатьох років суперечок між різними мовно-політичними напрямами було суттєвим кроком уперед.

Також ще до того, як зібрався сейм, уряд Карпатської України, очолюваний А. Волошиним, українізував шкільну освіту та офіційні й неофіційні друковані видання [80, с. 19]. Це засвідчує Розпорядження Міністерства культу, шкіл і народної освіти про мову навчання в школах від 25 листопада 1938 року, який визначає, що «кожний учень має бути навчений в своїй рідній мові, оскільки та мова вживається в дотичній громаді» (§1), «в школах, основаних для дітей українських (руських, себто малоруських) мовою навчання має бути мова українська в її літературній формі» (§2) [358, с.184-185]. Що стосується російськомовного навчання, то згідно з цим Розпорядженням воно могло впроваджуватися за умови наявності прохань батьків (опікунів) не менше 40 школярів, якщо ж кількість заяв була меншою, то російськомовні класи приєднували до україномовних. В інтерв'ю «Про актуальні проблеми Карпатської України» 4 січня 1939 року прем'єр-міністр автономного уряду А. Волошин зазначив, що «ані ми, українці, – а це треба пояснити – не є проти росіянів. Ми шануємо їхню літературу та культуру. Але ми хочемо жити своїм власним життям, своєю українською культурою і, захищаючи послідовно і твердо своє, ми не відцураємося від шанування духовного багатства інших» [358, с. 190-182]. Слід зауважити, що уряд у своїх Розпорядженнях опирається на освітній Закон XXXVIII 1868 року, який був прийнятий ще Австро-Угорщиною.

У галузі освіти були запроваджені в життя деякі конкретні заходи: уряд А. Волошина став добиватися введення в усіх школах, державних та інших установах обов'язкового викладання української мови; за короткий час завдяки зусиллям А. Штефана, начальника міністерства шкільництва, розширилася мережа українських шкіл (відкрито гімназії з українською мовою навчання у м. Рахів, с. Білки на Іршавщині та с. Ракошино на Мукачівщині; почали діяти понад 50 нових горожанських та сільських народних шкіл); обговорювалося питання про відкриття народного університету й перенесення до Хуста з Праги Українського вільного університету – «Український Університет хочемо перенести з Праги до Хуста. Признаємо, що Український університет багато

виконав у Празі. Але ліпше його мати в серці народу», – зазначає А. Волошин [358, с. 190-192]. Однак унаслідок безробіття, продовольчої кризи, низького рівня медичного забезпечення краю, життя переважної більшості населення межувало з бідністю, що суттєво ослабило молоду державу. Невдовзі Карпатська Україна була окупована Угорщиною та знищена.

Загалом можемо констатувати, що трансформація політичного, соціально-економічного, культурного життя закарпатоукраїнського краю зумовила трансформації в освіті та шкільництві, наслідком яких стало збільшення кількості шкіл, демократизація у виборі мови навчання, розвитку педагогічної науки, створення педагогічних товариств тощо.

3.2. Специфіка навчання дітей у початковій школі в умовах полікультурного регіону

Глобалізаційні тенденції сучасного суспільства характеризуються полікультурністю, взаємодією різних культур, мов, конфесій як у рамках окремої держави, так і конкретного регіону. Однією з характерних особливостей Закарпаття є багатонаціональність, розмаїття культур, співіснування представників декількох релігій та конфесій, а також багатомовність. Ці особливості краю визнавали всі державні влади, в тому числі й Чехословаччина, яка конституційно закріпила демократичні засади розвитку суспільства. Так, Конституцією Чехословаччини у §§ 131-132 закріплювалося право кожного громадянина Чехословацької республіки, але іншої національності, отримувати освіту в школах «на власному языку, при чом научованє чехословацкого языка може постановлена повинним» [500, арк. 67].

Звернемося до характеристики особливостей організації діяльності початкових шкіл Закарпаття періоду перебування в складі Чехословаччини. Так, початкова школа Закарпаття диференціювалася за способом утримання та мовою навчання. За способом утримання початкові школи могли бути державними (утримуються державою), сільськими (утримуються селами), церковними (створені церковними громадами), казенними (церковні школи, на

утримання яких кошти виділялися з лісівничої або шахтарської казни), приватними, релігійними (хайдери). За мовою навчання розрізнялися русинські, чехословацькі, угорські (мадярські), німецькі, румунські, єврейські.

Статистичні відомості щодо кількості початкових шкіл у період перебування закарпатоукраїнських земель у складі Чехословаччини щорічно подавалися шкільними інспекторатами й узагальнювалися в річних звітах реферату освіти Підкарпатської Русі. Детальний аналіз результатів освітніх реформ у перше десятиліття перебування в складі Чехословацької республіки зробив шкільний інспектор Підкарпатської Русі Йозеф Пешина у своїй праці «Školtvi na Podkarpatské Rusi v pritomnosti» (Прага, 1933) [474]. Зокрема, ним як шкільним інспектором проаналізовано основні досягнення в краї за даний період щодо кількості шкіл (табл. 3.2.1).

Таблиця 3.2.1

РОЗВИТОК ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ У 1920-1931РОКАХ

Рік	Школи	Класи	Учні	Тенденція до
1920	475	910	53.241	зменшення
1921	530	1003	67.238	
1922	517	980	61.802	
1923	547	1027	59.713	
1924	560	1031	54.180	
1925	565	1002	55.251	
1926	574	1023	55.036	
1927	619	1139	60.614	збільшення
1928	658	1268	71.834	
1929	663	1445	81.792	
1930	702	1772	96.997	
1931	727	2182	112.484	
Приріст за 11 років	252	1272	59.243	
%	53,05	139,77	111.27	

Джерело: [474, с. 7].

Й. Пешиною відзначені дві тенденції у розвитку початкових шкіл (відповідно до двох хронологічних періодів): перша – 1921 – 1926 рр. –

зменшення кількості дітей у початкових школах (депопуляція як наслідок Першої світової війни), друга – 1927 – 1931 рр. – різкий приріст шкіл, класів та учнів. Шкільним інспектором цей приріст пояснювався: «великим популяційним збільшенням на Підкарпатській Русі, оскільки Підкарпатська Русь щодо популяційного приросту належить до перших земель не лише в Європі, а й в цілому світі взагалі; посиленим направленням до школи тих дітей, які раніше туди не ходили; розширенням шкільного відвідування з 6 до 8 навчальних років» [474, с. 8]. Як бачимо, загальний приріст становить 252 школи (53%) та 59.243 учні (111,27%), що є вагомим досягненням у сфері освіти та шкільництва.

Слід зауважити, що наступне десятиліття перебування закарпатоукраїнських земель у складі Чехословаччини вже не відзначалося таким стрімким ростом мережі початкових шкіл, але у 1938 р. їхня кількість збільшиться до 803 [184, с. 206]. Чехословацький уряд добре розумів, що без надання прав одержувати освіту рідною материнською мовою для представників різних національностей, які входили до складу тогочасної Чехословацької республіки, немає поступу й розвою ані в культурному, ані в соціальному, ані в економічному житті краю.

Щодо кількості початкових шкіл за мовою навчання досліджуваного періоду, то можемо навести такі дані (табл. 3.2.2):

Таблиця 3.2.2

МОВА НАВЧАННЯ У ПОЧАТКОВИХ ШКОЛАХ (1920-1931 рр.)

Рік	**русин.**	**чехослов.**	**угор.**	**нім.**	**румун.**	**єврей.**	**змішана**	**всього**
1920	321	22	83	7	4	-	38	475
1931	425	158	101	14	3	4	22	727
Приріст	104	136	18	7		4		252
%	36,36	47,5	6,3	2,44		1,38		100
Зменшення					-1		-16	
%					0,37		5,6	

Джерело: [474, с.7].

Принагідно згадаємо, що практика організації початкових шкіл з двомовним навчанням мала місце і в період входження закарпатоукраїнських земель до складу Австро-Угорської імперії, але ця «багатомовність» тривала всього декілька років після революції 1848-1849 рр., наслідком якої стало лояльне відношення влади до національних меншин, що входили до складу імперії. Що стосується чехословацького періоду, тут також можемо спостерігати зменшення змішаних шкіл (на 16 шкіл), що зумовлено загальною тенденцією до створення одномовних самостійних шкіл.

Важливим досягненням цього періоду відносно закарпатоукраїнського населення є відродження національних шкіл, адже після Закону Аппонія 1907 р. у краї всі початкові школи були «мадяризовані». Таким чином, ми бачимо достатньо високі показники приросту шкіл з національними мовами викладання, серед яких русинських шкіл збільшилося на 36,36%, чехословацьких – на 47,55%, угорських – на 6,3%, німецьких – на 2,44%, єврейських – на 1,38%. До чехословацьких шкіл тут зараховано і ромську школу зі словацькою мовою навчання, в якій навчалося 56 дітей ромської національності. До речі, слід зазначити, що вперше питання щодо організації виховання дітей та молоді ромської нації в Європі було підняте Чехословацьким урядом [474, с. 9]. Так, у збірнику рішень Соціально-лікарського з'їзду, який відбувся 4-7 червня 1922 р. у м. Мукачево було прийняте звернення до Реферату освіти Підкарпатської Русі щодо забезпечення можливостей освіти та виховання ромського населення краю, тому що багато ромських дітей «росте без виховання та освіти, без знання етики, естетики, господарства та без участі в житті наших гуманних інституцій» [490, арк. 12].

Окрім забезпечення конституційного права здійснювати навчання рідною мовою, шкільний відділ цивільної управи Підкарпатської Русі видав ще ряд розпоряджень, які закріплювали право на користування рідною мовою. Серед них Розпорядження «Про повинність навчитися офіційної мови Підкарпатської Русі» (№ 515 від 20 січня 1920 р.), згідно з яким «всі професори, вчителі, вихователі та шкільні слуги, якщо вони бажають зостатися на службі в

Підкарпатській Русі, зобов'язані упродовж двох років вивчити офіційну мову Підкарпатської Русі, якою, згідно з генеральним статутом, виданим 18 листопада 1919 року, є русинська» [366, с. 54]. Отже, уряд Підкарпатської Русі зобов'язав усіх працівників не тільки державних, але й церковних шкіл, оволодіти державною мовою. Через два роки він залишав за собою право перевірити рівень виконання цього Розпорядження. Згодом, вийде ще одне Розпорядження «Про вживання руського язика» (№ 2757722 від 19 січня 1923 року), в якому зобов'язують усіх вчителів розмовляти русинською мовою і в своїх власних родинах, і в громадських місцях. Причиною появи цього розпорядження були факти використання вчителями, які вважали себе русинами, в розмовній мові поза роботою угорської мови, що є «знаком слабої волі, а одночасно показує на недостаток амбіції і любові до руського народа і єго язика. …Моральна повинность кожного учителя стремитися в такой мере знати руського язика, щобы зношеніє єго більше не затрудняло, …повинность кождого Русина, щобы доглядовав за тим, щобы всі єго колеги сесю повинность совісно исповняли» [491, арк. 27].

На нашу думку, такі розпорядження були недоречними, адже в позаробочий час кожна людина має право розмовляти тією мовою, яка для неї є більш близькою і придатною для використання при певних умовах. Звинувачуючи Чехословацький уряд у надмірній чехізації населення, сам крайовий уряд Підкарпатської Русі вдавався до подібних заходів. Також одним із таких розпоряджень було Розпорядження «Про вживання материнської мови поза школою» (№ 9462 від 5 листопада 1920 р.), в якому зазначається, що вчителі повинні звертати увагу дітей, які поза школою на вулиці або під час гри розмовляють угорською мовою, на вживання рідної – русинської мови [366, с. 4].

Як бачимо, новий крайовий уряд Підкарпатської Русі видав чимало освітніх документів, які узаконюють вживання рідної мови в усіх сферах життя. Проте невизначеність, який саме варіант «рідної» мови, постійна полеміка між автохтонами, русофілами та українофілами призвела до посилення «чехізації»

місцевого населення і влади. Зокрема, це спричинило прийняття Вищим адміністративним судом ЧСР від 28 червня 1925 р. рішення про визнання української мови «чужою» для населення Закарпаття, після чого почався наступ на українські школи [313, с. 51]. 9 червня 1930 року віце-губернатор Підкарпатського краю А. Розсипал видав наказ, яким зобов'язував шкільним інспекторам послуговуватися в офіційному листуванні чеською мовою, оскільки, мовляв, питання мови Закарпаття ще й досі не розв'язані [14, с.133-134]. Дослідник історії Закарпаття цього періоду А. Олашин зазначає, що «навіть слова «українець», «український» стали небажаними для властей. Заборонялося вживати на сторінках газет і на мітингах слова «Закарпатська Україна»» [242, с. 118].

Однак у діяльності Чехословацького уряду ми також зустрічаємо низку проблемних питань, зокрема поширення мережі шкіл із чеською мовою навчання, переведення русинськомовних шкіл та класів, а також гімназій на чеську мову викладання, звільнення «неугодних» вчителів із місцевого населення тощо. Так, наприкінці 1938 р. ми маємо статистичні дані щодо кількості початкових шкіл, які зазначають, що кількість русинських шкіл становить 463, чехословацьких – 188, угорських – 117. Якщо порівнювати з 1920 роком, то кількість русинських та угорських шкіл збільшилася у 1,5 раз, а кількість чехословацьких шкіл – у 9 разів [184, с. 206].

Про факт державного тиску на мову викладання в початкових і середніх школах Підкарпатської Русі також засвідчує знайдене нами серед архівних документів Звернення-протест проти насильницької чехізації батьків учнів Берегівської гімназії до крайового уряду. Зокрема, в ньому зазначається, що в Берегівській руській гімназії без жодних на те причин звільнено чотирьох викладачів-русинів, які заснували цю гімназію, провадили навчання материнською мовою. Чехословацький уряд батьки звинувачують у тому, що затверджені Конституцією права кожного народу вчитися рідною материнською мовою мають виключно декларативний характер, насправді ж ці права не забезпечені: «заводять до наших руських школ викладову мову чужу и

хотять, щоби ми на ній училися на стид і сміх іншим народам. Чи вже Русин не має права на своїй родній земли? Ми до сего допустити не можемо и недопустимо щоби з нас Слов'яне робили сміх! Доста вже терпілисьме за мадярського панованя! …Що сказав-би Ваш великий муж Коменський, як би увидів що ви з нами Русинами робите?!» [499, арк. 24].

«Чехізації» Підкарпатського краю також сприяло зростання мережі державних шкіл, до яких нерідко запрошувалися на роботу вчителі з сусідньої Словаччини. Зокрема, якщо ми розглянемо таблицю 3.2.3, то побачимо динаміку розвитку шкіл за формою власності.

Таблиця 3.2.3

ПОЧАТКОВІ ШКОЛИ ЗА ФОРМОЮ ВЛАСНОСТІ (1920-1931рр.)

Рік	держ.	сільськ.	церк. гр.-кат.	церк. рим.-кат.	єванг.	євр.	казен.	приват.	Всього
1920	211	4	191	25	30	2	12	-	475
1931	579	5	61	27	45	2	4	4	727
Приріст	+368	+1		+2	+15			+4	+252
зменшення			-130				-8		

Джерело: [474, с. 9].

Аналізуючи вищенаведені показники, можемо констатувати, що найбільшим є приріст державних шкіл (на 368 більше), проте, як засвідчує шкільний інспектор Підкарпатської Русі Йозеф Пешина, «наприкінці 1931 р. темп поступу уповільнився через фінансову та економічну кризи» [474, с.10]. Найбільш помітним стало суттєве скорочення церковних шкіл, зокрема греко-католицького обряду. Ми вважаємо, що саме скорочення кількості шкіл греко-католицького обряду (на 130 менше) і є тією «чехізацією», оскільки в переважній більшості і священики, і вірники східного католицького обряду були русинами, рідною мовою вважали один із місцевих діалектів.

Підводячи підсумок мовній політиці в освітній сфері, можемо стверджувати, що освітня діяльність Чехословацького періоду є важливим етапом у становленні початкової школи Закарпаття, оскільки суттєво збільшено

кількість шкіл, розширено можливості різних національностей щодо ведення рідномовної освіти (вперше – для ромських дітей), посилено державну складову в процесі створення навчальних закладів тощо.

Одним із важливих завдань Реферату освіти Підкарпатської Русі, окрім розширення мережі шкіл, покращення матеріального стану й забезпечення вчительськими кадрами, було вирішення проблеми відвідування учнями шкіл. Так, Рефератом видано Розпорядження «Про школоповинний вік» (№ 4714 від 4 квітня 1921 р.), згідно з яким щоденні початкові школи з вересня поточного року зобов'язані відвідувати діти, яким упродовж календарного року (від 1 січня по 31 грудня) виповнилося (-ться) 6 років, а також ті, яким ще не виповнилося (-ться) 12 років. З 12 років до 15 років діти зобов'язані відвідувати повторювальні школи (2 дні в тиждень з листопада до кінця березня) [366, с. 61-62]. Проте, як засвідчили звіти шкільних інспекторів, стан відвідування учнями повторювальних шкіл був вкрай незадовільний. Наприклад, у 1924 р. учні повторювальних шкіл становили 30% (25.174 особи) від усіх школоповинних дітей, тому виникла потреба вирішення цього питання. «Через це шкільний реферат запровадив восьмирічну освіту. Спочатку в декількох школах, – зазначає інспектор реферату Й. Пешина, – а потім у деяких шкільних регіонах як експеримент. Коли з боку батьків не виявилося заперечень, восьмирічна освіта була запроваджена у всіх школах Підкарпатської Русі» [474, с. 11]. Отже, із запровадженням у 1930 р. обов'язкової восьмирічної початкової освіти, потреба у повторювальних школах відпала, що також суттєво вплинуло на відвідуваність школярами початкових шкіл.

Підвищення рівня освіти дітей краю, покращення відвідуваності ними навчальних занять було не тільки основним завданням освітньої політики Реферату освіти краю. Велика відповідальність покладалася за це на батьків або опікунів. Так, крайовим урядом було видано ряд розпоряджень, які зобов'язували місцеві влади та шкільних окружних інспекторів обліковувати щоденне відвідування учнями шкіл. У разі, коли дитина взагалі не відвідує школу, або ж має багато пропусків, або ж недобросовісно ставиться до

учнівських обов'язків, то батьки (опікуни) викликалися до школи, при потребі в супроводі з жандармерією, й, відповідно, отримували до сплати штрафи за невиконання своїх обов'язків [366, с. 7-9]. Кошти від штрафів спрямовувалися на шкільні потреби, зокрема для учнів з малозабезпечених сімей або ж потреб «дотичних школь» [601, арк. 8]. Під «дотичними» школами тут розуміються шкільні курси, які організовувалися для учнів віддалених шкіл.

Перейдемо безпосередньо до змісту освіти в початкових школах. Як зазначалося, навчання в початкових школах здійснювалося за навчальними планами, затвердженими шкільними окружними інспекторами. Проте з метою уніфікації навчальних планів та змісту навчальних предметів, які викладалися в початковій школі, Шкільний відділ Цивільної управи Підкарпатської Русі Розпорядженням № 3680 від 16 березня 1921 року затвердив «Учебні основы для руських школь Подкарпатскоі Руси» [366, с. 34-42].

Визначальним у змісті освіти є навчальний план, який представляє собою нормативний документ, що вміщує перелік навчальних предметів за роками їх вивчення, із зазначеною кількістю годин для тижневого навантаження. Термін навчання в щоденній початковій школі, подібно до Закону Й. Етвеша (1868 р.) складає шість років. У межах цього часу розрізняють три відділи, які різняться термінами навчання: у першому відділі – 1 шкільний рік, у другому – 2 і 3 шкільні роки, у третьому – 4, 5 і 6 шкільних років. При потребі ці відділи можна об'єднувати, якщо це дозволяє навчальний матеріал. Також розрізняють початкові школи однокласні, двокласні та трикласні. На основі аналізу «Учебных основ» та інших нормативних документів навчальний план матиме такий вигляд (табл. 3.2.4).

Одразу слід зауважити, що другі числа у третьому відділі означають кількість годин для дівчат. Тобто навчальні предмети «Числення з геометрією» та «Гімнастика» передбачають на вивчення у третьому відділі на одну годину менше для дівчат, ніж для хлопців. Проте, як видно з таблиці, сумарне тижневе навантаження для дівчат на 1-2 год більше, ніж для хлопців, що пов'язане з вивченням предмета «Жіночі ручні роботи».

Таблиця 3.2.4

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Школа	**Однокласна**			**Двокласна**				**Трикласна**				
Клас	**1**			**1**		**2**		**1**	**2**		**3**	
Відділ	1	2	3	1	2	2-3	3	1	2		3	
Шкільний рік	1	2-3	4-5-6	1	2	3-4	5-6	1	2	3	4	5-6
Навчальні предмети	**Тижневе навантаження**											
Релігія	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Мова викладання	11	10	10	12	10	9	9	13	10	9	9	9
Наука про рідний край	-	2	-	-	-	6/2	-	-	-	6/2	6/2	-
Землепис (географія)	-	-	1	-	-	-	3	-	-	-	-	3
Історія	-	-	1	-	-	-		-	-	-	-	
Наука про природу	-	-	1	-	-	-	2(1)	-	-	-	-	2(1)
Фізика		-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Числення з геометрією	4	4	5(4)	8/2	4	4	5(4)	6/2	4	4	4	5(4)
Малювання	1	2	2	-	2/2	2	2	-	2/2	2/2	2	2
Писання	-	2	2	-	2	2	1	-	2	2	2	1
Співи	1	1	1	2/2	2/2	2/2	2/2	2/2	2/2	2/2	2/2	2/2
Гімнастика	-	2	2(1)	-	2/2	2(1)	2(1)	-	2/2	2(1)	2(1)	2(1)
Жіночі ручні роботи	-	-	4	-	-	3	4	-	-	3	3	4
Разом годин:												
для хлопців	19	25	28	19	21	25	28	19	21	24	25	28
для дівчат	19	25	30	19	21	27	29	19	21	26	27	29

Джерело: [366, с. 34, 107].

При аналізі «Учебных основ» ми дійшли висновку, що у навчальних програмах з окремих навчальних предметів, або ж у розрізі тем одного предмета використовуються поняття «пів-години» та «година», що впливає на складання розкладу. Так, при складанні розкладу вчителям слід враховувати,

що на вивчення математики, малювання та співів у першому відділі відводиться по пів-години.

Разом із тим, шкільним відділом видано окреме Розпорядження «Про розклад годин» (№ 12477 від 26 серпня 1921 року), яке містить методичні рекомендації щодо складання розкладу уроків. Цим розпорядженням визначається обов'язковість дотримання як державними, так і недержавними школами вимог навчального плану щодо кількості годин, відведених на вивчення кожного предмету. Розклади складалися на початку навчального року в двох екземплярах, один – для схвалення шкільному інспектору, другий – вивішується в класі, а після схвалення замінюється затвердженим розкладом (Додаток В.20). Щодо загальних правил складання розкладу занять, то Розпорядженням визначені такі:

- «важкі предмети (числення, граматика) треба ставити на перші уроки, а при дворазовому навчанні – до обіду;
- в одній половині дня на вивчення одного предмету відводити не більше однієї години;
- взимку технічні предмети (писання, малювання, жіночі ручні роботи) повинні припадати на світлі години дня;
- при дворазовому навчанню заняття в другій половині дня розпочинати о 13.00 годині;
- особливо в початкових класах слід чергувати розумову діяльність з механічною;
- тривалість вивчення одного навчального предмету в першому класі не повинна перевищувати пів-години» [366, с. 105].

Отже, на підставі аналізу вищенаведених рекомендацій щодо складання розкладу навчальних занять, можна стверджувати, що вони відповідають загальним дидактичним принципам: враховують наступність та послідовність у навчанні, відповідність особливостям вікового розвитку молодших школярів. Багато з них не втратили актуальності й по сьогоднішній день.

Наступна складова змісту освіти – навчальні програми, які передбачають зміст вивчення кожного навчального предмета, визначають мету предмета, орієнтовний зміст занять, тривалість вивчення окремих тем (Додатки В.10, В.12, В.13, В.18).

«Учебні основы для руських школь Подкарпатскоі Руси» 1921р. визначають таке змістове наповнення навчальних предметів:

1. Релігія (тижневе навантаження 2 год). Розклад проведення уроків релігії та зміст навчального матеріалу узгоджується з відповідними церковними урядами. Священик обов'язково повинен дотримуватися встановленого порядку.

2. Мова викладання. Мета вивчення – оволодіння учнями усною та писемною руською мовою, вмінням висловлювати думку, чітко й зрозуміло читати, а також гармонійне та всебічне виховання дитини. Слід зауважити, що мова викладання вивчається упродовж усіх років навчання. Так, у першому відділі (1 шкільний рік) найбільша увага акцентується на усному мовленні (6 півгодин), мета якого навчити учнів складати розповіді, описи, міркування (природа, дитяче життя, пори року, родина, школа, село). Для цього важливим є одночасне залучення дітей до малювання, ліплення, моделювання, співу, забав, щоб вони могли краще описати свої уявлення. Вчителю слід весь час слідкувати за правильною вимовою, наголосом, порядком слів у реченні тощо. Решта 8 годин відводиться на читання й писання, на яких учні вчаться читати й писати скорописом, коротко передавати прочитане, а з граматики тільки те, що відноситься до читання (крапка, кома, великі букви тощо). У другому відділі (2 і 3 шкільні роки) навчальний матеріал розподіляється таким чином: усне мовлення – 4 півгодини (розширення змісту оповідей про тваринний і рослинний світ села, заняття населення, місцеві перекази), читання – 6 годин (заучування віршів напам'ять), граматика і правопис – 2 години (частини мови, їх граматичні категорії, відповідні правила правопису). У третьому відділі (4-5-6 шкільних років) на читання відводиться 4 години, граматику і правопис – 4 години, стиль – 2 години. Новим тут є вивчення стилю, який має на меті

складання коротких творів (усно та письмово), вивчення найбільш вживаних форм документів.

3. Рахунки (числення). Мета вивчення – розвивати дитячий розум та навчити способам лічби та геометрії. У першому відділі на вивчення відводиться 8 півгодин, на яких учні вивчають арифметичні дії в межах 1-10, знайомляться з мірами ваги та монетами. У другому відділі на вивчення відводиться по 4 години в кожному шкільному році, де учні засвоюють арифметичні дії в межах 100. Вивчають дії множення та ділення, знайомляться з дробами. У третьому відділі відводиться по 5 годин для хлопців і 4 години для дівчат у 4-5-6 шкільних роках, де учні знайомляться з арифметичними діями в межах 1000, виконують арифметичні дії з дробами, отримують поняття про %, купівлю-продаж, ощадливість – домашній бюджет. Геометрію здебільшого школярі вивчають на практиці шляхом вимірювання ліній, площі, ознайомлюються з мірами простими, квадратними, кубічними.

4. Реалії.

4.1. Наука про рідний край. Мета вивчення – залучати школярів до самостійного вивчення життя свого села, міста та рідного краю (батьківщини). Вивчається у другому відділі (2 і 3 шкільні роки), учні одержують початкові відомості про життя рідного краю; вивчаються географічні, геологічні та кліматичні особливості Підкарпатської Русі, її тваринний та рослинний світ, а також розвиток господарства, промисловості, торгівлі; історія краю; закони.

4.2. Землепис (географія). Мета вивчення – пізнання рідного краю та інших земель, роз’яснення суті польового господарства, торгівлі, промислу та впорядкованого державного життя. Вивчається в третьому відділі (4-5-6 років шкільного навчання) по 1 годині на тиждень. Дітям пропонується вивчення таких тем, як Підкарпатська Русь, Чехословацька республіка, європейські держави, інші частини

світу, океани, небесні явища, календар, орієнтування за картою та в розкладі залізничного сполучення.

4.3. Наука про природу. Мета вивчення – виховувати любов до природи, милування її красою, розумне природокористування, бажання до охорони природи, надавати практичні поради – як жити розумно, корисно й з метою. Вивчається в третьому відділі (4-5-6 років шкільного навчання) по 1 годині на тиждень. Дітям пропонується вивчення таких тем, як рослинний і тваринний світ, корисні копалини, польове та домашнє господарство, торгівля, будова тіла людини, відомості про гігієну, шкідливість алкоголю та тютюнопаління, перша невідкладна допомога.

4.4. Фізика. Мета вивчення – ознайомити школярів із засобами та значенням людської праці, розуміння найважливіших явищ природи. Вивчається в третьому відділі (4-5-6 років шкільного навчання) по 1 годині на тиждень. Дітям пропонується вивчення таких тем, як природні стани, їх властивості, основні поняття про тепло, звук, світло, магнетизм, основні електричні явища, блискавка, охорона від грому.

4.5. Історія. Мета вивчення – вивчати історію свого народу, виховувати любов до свого народу та інших народів, ознайомити учнів з їх громадянськими правами та обов’язками. Вивчається в третьому відділі (4-5-6 років шкільного навчання) по 1 годині на тиждень. Дітям пропонується вивчення таких тем, як історія Підкарпатської Русі, Чехословацької республіки, всесвітня історія, держава, законодавство, громадянські права та обов’язки, значення культурних, господарських організацій, значення самодопомоги та взаємодопомоги, охорона пам'яток.

5. Писання. Мета вивчення – навчити учнів гарно й грамотно писати азбуку руську та латинську, ознайомити з найважливішими правилами оформлення письма. Вивчається у другому та третьому відділах (2-3-4-5-6 років

шкільного навчання), школярі вчаться правопису русинському, латинському, знайомляться з арабськими та римськими цифрами, вправляються у письмі, вивчають правила написання листів та інших ділових паперів.

6. Малювання. Мета вивчення – розвивати зображувальні здібності школярів, розвивати почуття смаку, вміння відображати основні геометричні форми. Вивчається упродовж всього терміну навчання у початковій школі. Особливим є те, що у першому класі урок малювання поєднується з усним мовленням, щоб у дитини розвивалося образне мислення, вміння зображувати прості речі та описувати їх. У старших класах початкової школи уроки малювання також можуть поєднуватися з матеріалом інших навчальних предметів, зокрема геометрією (лінії, кути, геометричні тіла), наука про рідний край та ін.

7. Співи. Мета вивчення – розвивати музичний слух та голос, облагороджувати думку, виховувати дружелюбність, патріотизм. Вивчається упродовж всього періоду навчання у початковій школі. Учні ознайомлюються з голосовими, слуховими та ритмічними рухами, вивчають народні, релігійні, патріотичні пісні.

8. Гімнастика. Мета вивчення – сприяти всебічному та гармонійному розвитку учнів, виховувати спритність, веселість. Уроки проводяться упродовж 2-6 років шкільного навчання, на яких учні вчаться виконувати різні фізичні вправи, займаються гімнастикою, плаванням (взимку – ковзанням), великого значення мають народні ігри та забави, а також постановка шкільного театру.

9. Жіночі ручні і домашні роботи. Мета вивчення – навчити ручним роботам, які необхідні при веденні домашнього господарства, розвивати естетичний смак, потребу в праці, чистоті, господарності. Вивчається в третьому відділі упродовж 4-5-6 років шкільного навчання по 4 години на тиждень. Тут дівчата вчаться шити, вишивати, в'язати гачком, спицями, латати одяг, а також вчаться готувати, прибирати, засвоюють поняття ощадливості та ведення домашнього рахунку (бюджету).

10. Ручні роботи (для хлопців і дівчат). Мета вивчення – навчити працювати з різним матеріалом, виховувати бажання до творчої праці, самостійність, смак, точність, формувати звичку до порядку та чистоти. Ручні роботи не визначаються як окремий навчальний предмет, проте вони вивчаються упродовж всього періоду навчання в початковій школі. Ручні роботи, передусім, мають практичне спрямування і використовуються на уроках числення та геометрії, малювання, реалій тощо. Також ручні роботи можуть використовуватися у вигляді виконання домашніх самостійних робіт, особливо для учнів 4-5-6 років шкільного навчання [386, с. 35-42].

Отже, після вивчення змісту навчальних програм предметів, які передбачено в навчальному плані, можна констатувати, що зміст початкової освіти забезпечує всебічний розвиток школяра, сприяє формуванню в нього початкових знань з основ наук, вироблення практичних вмінь та навичок. Слід відзначити, що зміст навчальних програм складений із врахуванням принципів наступності, послідовності, систематичності; враховує вікові особливості учнів; має інтегративний характер («Мова викладова» та «Наука про природу», «Писання» та «Малювання», «Історія»; забезпечує реалізацію краєзнавчого принципу («Наука про рідний край»); збережений гендерний підхід у змісті навчальних предметів, наприклад «Жіночі ручні і домашні роботи» вивчаються тільки дівчатами, натомість для хлопчиків посилено вимоги з гімнастики. Особливістю змісту «Ручних робіт» є те, що вони виконуються в позанавчальний час, відтак у сучасному розумінні основне завдання цього предмета є формування практичних умінь та навичок із самообслуговування та виконання суспільно-корисної праці. Окрім того, зміст кожного навчального предмета спрямований на реалізацію виховних завдань морального, духовного, розумового, фізичного, екологічного, трудового, економічного, естетичного та інших напрямів виховання.

Серед архівних джерел ми також знайшли проект навчальної програми з руської мови для народних шкіл із неруською мовою викладання. Можливо, що ця програма готувалася до використання в національних школах, які

функціонували в Підкарпатській Русі, і де разом з навчанням рідної мови вивчалася державна (згідно з Конституцією ЧСР 1919 р.) – руська (русинська) мова. Мета вивчення предмета «Основи руського язика» – пізнання учнями русинської мови, засвоєння її усної та писемної форми, формування вміння висловлювати свої думки, потреби її використання в практичному житті (адже цивільні управи діловодство вели державною мовою – Ф.О.). Цей навчальний предмет вивчався у другому й третьому відділі початкової школи упродовж 3-6 класів із тижневим навантаженням 4 години. Зміст предмета передбачав усне мовлення (бесіда), в ході якого учні вивчали назви предметів, явищ, процесів, назви чисел, складали невеликі твори-описи, розповіді, заучували дитячі вірші, співанки. Починаючи з 4 класу учні, окрім усного мовлення, опановують письмо, читання й граматику русинської мови [502, арк. 7-9].

Таким чином, на основі аналізу змісту навчальних предметів, які вивчаються в початковій школі досліджуваного нами періоду можемо констатувати, що зміст освіти спрямований на всебічний та гармонійний розвиток особистості школяра, всі навчальні предмети вивчаються в логічній послідовності, мають тісний зв'язок із практичним застосуванням одержаних знань, невід'ємною складовою є забезпечення міжпредметних зв’язків. Нам особливо імпонує гуманістичний підхід до змісту освіти, особливо це стосується науки про рідний край, географії, науки про природу, адже вони формують потребу в школяра бережно ставитися до оточуючого світу як до природних багатств, так і до матеріальних та духовних благ людини. Також слід звернути увагу, що на особливому місці є виховання ощадливості, формування вміння планувати й використовувати сімейний бюджет. Вважаємо, що ці позиції (гуманізм, екологічна спрямованість, ощадливість) є надзвичайно актуальними і для сучасної початкової освіти і потребують перегляду в сучасних навчальних програмах для початкової школи.

Стосовно забезпечення початкових шкіл підручниками, можемо констатувати, що в Підкарпатській Русі вийшло чимало підручників різних авторів і для шкіл із різною мовою викладання, серед них угорською мовою –

«ABC és olvasókőnyv I. oszt. számára (Абетка та книга для читання для 1 класу)» Д. Бученця та ін. [458], «Olvasókőnyv Magyar tannelvü népiskolak. II-III. oszt. számára (Книга для читання для 2-3 класів угорськомовних народних шкіл)» Д. Бученця [459]; румунською мовою – «Luceafărul (буквар)» П. Мойча (Додаток З) [473]; русинською мовою – «Географія для народныхъ школъ епархіи пряшевской» Л. Петрашевського (Додаток З) [261], «Загальна географія для народних школ» М. Грігашія (Додаток З) [85], «Живе слово: Читанка для 5.-6. школьного року народных школ» О. Маркуша та Ю. Ревая (Додаток З) [196], «Методична граматика карпато-руського язика для низших клас народних шкôл» А. Волошина (Додаток З) [51], «Молодый рахункарь: Учебник численя для І. поступного рочника всіх народних шкôл» (Додаток З) [206], «Родное слово: Учебник руського языка для народных школ» О. Маркуша, С. Бочека та Г. Шутки (Додаток З) [195]; українською мовою - «Граматика української мови» А. Штефана та І. Васка (Додаток З) [451]; підручники словацькою та чеською мовою завозилися до шкіл з Чехословаччини. Це далеко неповний перелік підручників, які вийшли друком упродовж 1919 – 1939 рр. Детально ознайомитися з переліком підручників, які використовувалися в початкових школах Закарпаття означеного періоду, можна в монографії Г. Розлуцької «Зміст шкільних підручників як фактор полікультурного виховання молодших школярів у Закарпатті (1919 – 1939 рр.)» [315]. Кожен підручник підлягав обов'язковому рецензуванню, схваленню шкільним відділом цивільної управи Підкарпатської Русі, а вже потім до використання в початковій школі. Перелік підручників, рекомендованих для використання в початкових школах, постійно публікувався в «Урядовому віснику шкільного відділу цивільної управи Підкарпатської Русі». Також кожна школа в усіх шкільних округах щорічно надавала Реферату освіти список підручників, які використовувалися у навчальному процесі (Додаток В.11) [514, арк. 72, 120-121]. Проаналізувавши ці звіти, ми можемо констатувати, що це здебільшого підручники місцевих вчителів-практиків, але які схвалені Міністерством освіти. Серед них найбільш вживаними є підручники А. Волошина, О. Маркуша, І. Козака, М. Рочека.

Перед тим, як пройти процедуру схвалення, автор підручника повинен був надіслати рукопис до Реферату освіти, де призначалися два рецензенти, після обговорення на педагогічних конференціях Реферат освіти звертався з листом-клопотанням до Міністерства освіти Чехословаччини про його допущення до використання в початкових школах. Автори, як правило, намагалися укладати підручники для школярів у відповідності до законів, прийнятих новою владою, з урахуванням найновіших досягнень в галузі педагогіки та методики викладання. Зокрема, в архівних фондах ми знайшли чимало рецензій (з позитивними та негативними висновками) на підручники або ж супровідних листів авторів підручників. Так, наприклад, О. Маркуш у супровідному листі до свого рукопису підручника з географії «Учебник географии для народних школ» у 1929 р. зазначає, що «в старій школі панував вербалізм, тобто нагромадження в пам'яті дітей сухих мертвих слів… Нова педагогія дивиться на цілі шкільного навчання зовсім інакше. …Не треба подавати учням все в готовому вигляді, він сам під керівництвом вчителя повинен роботи висновки, використовувати раніше набуті знання, осягати нове духовною та змістовною працею. Школу вербалізму можна так переробити на діяльну» [513, арк. 8-13].

Окрім уніфікації навчальних планів та програм, вдосконалення підручників, Рефератом освіти Підкарпатської Русі видане Розпорядження «Про однакові форми шкільних зошитів» (№ 12.221/25 від 3 червня 1925 р.). У цьому документі детально виписано розміри зошитів, кількість листів, розліновка, колір паперу, колір обгортки (різні кольори для різних навчальних предметів), зразок оформлення титульної сторінки, а також вимоги до якості грифельних табличок та паперу для заняття малюванням. До документу подається список та опис зошитів для початкових та горожанських шкіл [497, арк. 45-46].

Показником ефективності освітньої системи є чітке діагностування навчальних досягнень школярів. Так, у початкових школах Підкарпатської Русі діагностування навчальних досягнень здійснювалося за чотирма критеріями та

п’ятибальною шкалою. У таблиці 3.2.5 наводимо шкалу оцінювання навчальних досягнень учнів.

Таблиця 3.2.5

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ

Бали (ноти)	**Поведінка**	**Уважність**	**Старанність**	**Зовнішній вигляд письмових робіт**
1	похвальна	тривала	відмінна	дуже старанний
2	задовільна	відповідна	похвальна	Старанний
3	законна	достатня	добра	менш старанний
4	менш законна	непостійна	достатня	Нестаранний
5	незаконна	дуже слаба	недостатня	Недбалий

Джерело: [503, арк. 73].

Отже, в основу оцінювання навчальних досягнень було закладено чотири критерії: 1) поведінка школяра; 2) уважність при засвоєнні матеріалу; 3) старанність при виконанні навчальних завдань; 4) ведення зошитів. Кожний критерій оцінювався за п’ятибальною шкалою та мав вербальне позначення кожного рівня шкали. При чому слід зауважити, що ранжування тут іде у висхідному порядку, тобто «1» означає найвищий рівень навчальних досягнень школяра.

Великого значення у формуванні змісту початкової освіти мали праці відомого педагога Августина Волошина. Як депутат парламенту Чехословаччини, голова ряду просвітницьких та учительських громадських організацій, він постійно турбувався про відкриття нових шкіл, забезпечення їх навчальними і методичними посібниками, кваліфікацію учительських кадрів. А. Волошин також є автором численних підручників як для учнів початкової та середньої ланки освіти, так і підручників для вчителів з питань методики викладання окремих навчальних предметів у школі («Педагогічна психологія» (1930 р., 1932 р.), «Педагогіка і дидактика для учительських семінарій» (1923

р.), «Педагогіка і дидактика» (1924 р., 1935 р.), «Коротка історія педагогіки для учительських семінарій» (1921 р., 1931 р.), «О соціяльном вихованню» (1924 р.), «Методика» (1932 р.), «Методика народно-шкільного навчання» (1935 р.) та ін.). Педагог виділив два аспекти у вирішенні проблеми вдосконалення навчального процесу: процес навчання, який є основним засобом опанування знаннями, та процес виховання як необхідний компонент формування особистості. Важливого значення педагог надавав питанням формування змісту освіти, зокрема початкової; намагався створити школи нового типу: «Хочеме переробити давню книжну школу, – зазначав А. Волошин, – на нову, діяльну, давню аристократичну, на демократичну, школу формалізму на школу науково-обосновану, на школу правди, на школу поправді практичну і руську» [50, с. 1]. Зазначаючи, що важливим завданням початкової школи є формування світогляду, у праці «Методика народно-шкільного навчання» (1935) він висловив думку, що у перших двох класах початкової, або, як її називали, народної школи повинна викладатися «Поглядова наука», яка «є одиничним предметом, який подає конкретні пізнання» [50, с. 49]. А. Волошин вважав, що «на початку народно-шкільної науки поглядове навчання служить замість всіх реальних та гуманних предметів» [50, с. 49]. Реальний матеріал, на його думку, відноситься до ознайомлення з оточуючими предметами та природними явищами, а гуманний матеріал береться з літератури, зокрема з казок та пісень. Такий матеріал, вважає педагог, «не лише розширює коло пізнання, але й розум та почуття дитини розвиває та ушляхетнює» [50, с. 49]. Невід’ємною частиною розумового розвитку молодшого школяра педагог вважав розвиток математичних умінь: порядкову лічбу, додавання, віднімання. З цією метою А. Волошин написав для учнів підручники: «Наука о числах для 1 и 2 кл. нар. школи» (1919), «Наука о числах для 3 кл. нар. школи» (1919), «Наука о числах для 4 кл. нар. школи» (1919). Необхідним компонентом змісту початкової освіти є засвоєння рідної мови, формування навичок читання та письма, підкреслював, що роки навчання грамоти не втрачають своєї виховної значущості. «В мові, – зазначає А. Волошин – проявляється ціле духовне життя

народу. З материнською мовою дитина перебирає не лише слова, але і спосіб думання, почування і бажання. Це означає духове сполучення, духовний зв'язок між членами родинного дому і цілого народу» [50, с. 44]. На думку педагога, «хотя учень руської народності вступивши в школу, знає говорити по руськи, одначе його початкове мовознавство школа має доповнити й відповідно до поширювання круга понять постійно збагачувати, вести дитину до мовної культури нашої, познайомити з досконалостями, гарнішими виразами наших поетів, письменників» [50, с. 45]. Августин Волошин вважає, що «першою задачею науки рідної мови повинно бути: поширювати словесний скарб і доповнювати, виправляти до характеру мови, подати дух мови так, щоб учень міг сам творити, образовувати, винаходити нові слова та вирази» [50, с. 46]. З огляду на це, зміст підручників повинен бути насичений такими творами, з яких можна було б «черпати моральний світогляд, дозрілої любови до родини, одушевлення до добродійств» [50, с. 58]. Зміст початкової освіти має бути спрямований не тільки на засвоєння нових понять, але й на формування емоційно-ціннісних ставлень та досвіду творчої діяльності молодших школярів, адже «з першою задачею є злучена ще й друга, яка відноситься до познайомлення способу думання народу, який криється в літературі рідної мови» 50, с. 49]. Відтак читанка як найважливіший засіб навчання повинна «ширити знання учнів, розвивати язикову готовність і плекати шляхетні почування» [50, с. 55]. Педагог радить, що навчання читанню повинно не тільки формувати предметні знання, але й представити найкращі перлини рідної літератури, щоб дитина зрозуміла і полюбила дух народної творчості, культури та історії: «наша література є досить багата, й багата вона особливо чистотою морального духа, демократизмом і патріотизмом» [50, с. 59]. Практична реалізація поставлених завдань була зроблена педагогом у підручникотворчій діяльності. Зокрема, відповідно до вимог, які ставив педагог до методики укладання підручників, їх мови та виховного впливу, в 1904 році в Ужгороді вийшов із друку перший буквар – «Азбука угро-руського и церковно-славянского чтенія». Але в Будапешті не схвалили текст підручника, бо в

букварику вживалися слова «Ужгород» замість офіційної назви «Унгвар» та «Пряшів» замість «Єперєш». Перше видання довелося знищити, а тут же видати друге видання, де вже всі назви давалися в угорській транскрипції. Підручник користувався великою популярністю і майже щорічно перевидавався [22, с. 16]. Загалом, буквар А. Волошина витримав вісім видань (1904, 1908, 1913, 1916, 1919, 1920, 1921, 1924 рр.). Абетка А. Волошина є яскравим прикладом залежностей цілей освіти від державної освітньої політики. Так, у переписці Реферату освіти Підкарпатської Русі з канцелярією Президента Чехословацької республіки в особі Й. Пешини ми знайшли лист, в якому повідомляється про необхідність привести у відповідність до нових умов «Азбуку карпаторуського та церковно-слов'янського чтенія» [46], тому що «руським дітям, після визволення, давати до рук такий підручник, … зі старими ознаками не можна» [488, арк. 4]. Під старими ознаками тут мається на увазі наявність угорських державних символів, портретів, творів угорських авторів тощо. Тому, наступні видання абетки А. Волошин ретельно доопрацював, зокрема ті, які вийшли друком після 1919 року (детально про особливості змісту букварів А.Волошина різних періодів можна ознайомитись у монографії О. Фізеші «Виховна спрямованість змісту букварів в українських школах Закарпаття (друга половина XIX – кінець XX століття)» [393], зокрема вони стали першими в Підкарпатській Русі підручниками, зміст яких був наповнений українським літературним матеріалом, що свідчить про усвідомлення автором букваря приналежності русинів до України.

До змісту початкової освіти, на думку А. Волошина, слід ввести також уроки трудового навчання, адже «робота не лише каждоденний хліб нам подає, але і нашу душу кормить, бо ошляхетнює чуття, підкріплює волю, потішає в часі журби і при цьому додає здоров’я до нашого тіла» [50, с. 105]. Сучасна школа повинна бути школою праці, а для початкової школи праця головним чином повинна бути принципом виховання: «Ручна праця в народній школі повинна бути не лише предметом навчання, але головним принципом виховання і помічним засобом наглядної практичної науки» [50, с. 106]. Уроки

співів, на думку А. Волошина, є важливою складовою духовного та естетичного розвитку молодшого школяра, так «гарна церковна мелодія підносить нас духовно до Бога, а патріотична пісня одушевляє нас до горожанських чеснот. Коли співається разом в хорі, цим розвивається почування солідарности. Народні пісні, їхня красота мелодії, язика і думок є частиною народної культури, якою кожний вірний син цього народу одушевляється і ушляхетнюється» [50, с. 107]. У повноцінному фізичному та розумовому розвитку дитини вагому роль відіграють уроки гімнастики, які «придають тілу сили проти односторонньої умової роботи, …, при цьому виховує і душевно учня, привчає до порядку та скріплює волю, енергію, рівно ж почування солідарності» [50, с. 110]. Під поняттям солідарності А. Волошин розуміє взаємодопомогу, почуття належності до учнівського колективу, формування почуття колективізму у вихованців. Отже, як бачимо, А. Волошин основним критерієм для формування змісту освіти початкової школи вважає всебічний та гармонійний розвиток особистості, формування інтелектуальних сил та здібностей, оволодіння системою наукових знань, умінь та навичок, формування фізичних сил та потреби у здоровому способі життя, емоційно-ціннісного ставлення до оточуючого світу, досвіду практичної та творчої діяльності.

Таким чином, до найважливіших особливостей змісту початкової освіти означеного періоду належать, по-перше, формування системи знань про оточуючий світ, природу, суспільство, вироблення елементарних вмінь та навичок лічби, читання, письма, ручної праці, гімнастики, малювання, співів; по-друге, кожний шкільний навчальний предмет сприяв формуванню емоційно-ціннісних ставлень молодших школярів до оточуючого; по-третє, важливою є організація практичної діяльності учнів, яка б спонукала прояву творчості та самостійності; по-четверте, зміст початкової освіти спрямований на формування високоморальної особистості, з високим рівнем національної, патріотичної, моральної та громадянської культури.

3.3. Удосконалення педагогічної діяльності вчителів початкових шкіл на тлі освітніх реформ (1919 – 1939 рр.)

У досліджуваний нами період особливої актуальності набуває питання підготовки та постійного професійного вдосконалення вчителів початкових шкіл, які готові до впровадження освітніх реформ, здійснюваних новим урядом. У попередньому розділі ми зазначали, що останні роки перебування закарпатоукраїнських земель у складі Австро-Угорщини ознаменовані різким погіршенням стану початкової освіти в плані забезпечення рідномовного навчання. Це стосувалося й підготовки вчителів, адже в краї майже не залишилося вчителів, які могли б забезпечити навчання в початкових школах із рідною мовою навчання, про що свідчать дані таблиці 3.3.1.

Таблиця 3.3.1

КІЛЬКІСНИЙ СКЛАД УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ (1920-1931 рр.)

Рік	русин.	чехослов.	угор.	нім.	румун.	єврей.	змішана	всього
1920	496	25	186	7	6	-	154	874
1931	1277	449	208	23	14	8	164	2143
Приріст	781	424	22	16	8	8	10	1269
%	157,42	1696	11,82	228,56	11,82	100	6,49	144,16

Джерело: [474, с. 14].

У цілому, як видно з таблиці 3.3.1, кількість учителів за перше десятиліття перебування закарпатоукраїнських земель у складі Чехословаччини зросла на 144%. Якщо говорити про кількість учителів за мовою навчання, то найбільший приріст спостерігається серед русиномовних вчителів (на 781 особу), але не відстають і вчителі чехословацьких шкіл, їх загальна кількість збільшилася у 18 разів. Для порівняння – зростання кількості русиномовних вчителів відбулося у 2,5 раз.

З приходом нової влади та впровадженням основних положень Конституції ЧСР на Підкарпатській Русі гостро постало питання про необхідність не тільки розширення мережі навчально-виховних закладів для школоповинних учнів та дорослого неписьменного населення, але й питання

забезпечення цих закладів висококваліфікованими кадрами (табл. 3.3.2), які могли б забезпечити рідномовну освіту.

Таблиця 3.3.2

КІЛЬКІСТЬ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗГІДНО З ЇХ ПЕДАГОГІЧНОЮ КВАЛІФІКАЦІЄЮ

Рік	Вчитель початкової школи	Вчитель жіночих ручних робіт	Всього
1920	854	16	870
1931	2143	128	2271
Приріст	1289	112	1401
%	150,9	700	261

Джерело: [474, с.19].

Як бачимо, цифри щодо кількості вчителів початкових шкіл у 1920 році є надзвичайно невтішними, оскільки в середньому на одного кваліфікованого вчителя припадало близько 62 учні. Одразу зазначимо, що ситуація щодо кількості кваліфікованих педагогів у кількісному значенні суттєво покращилася (приріст становить 1401 особа), проте навантаження учнів на одного вчителя все ще залишається достатньо високим.

У досліджуваний нами період на території сучасного Закарпаття підготовку педагогічних кадрів здійснювали три семінарії – дві в м. Ужгород та одна в м. Мукачево. На підставі аналізу статистичних даних щодо кількості студентів, які в них навчалися, то можемо констатувати наступне (табл. 3.3.3):

Таблиця 3.3.3

КІЛЬКІСТЬ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СЕМІНАРІЙ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ (1920 р.)

Назва навчального закладу	1918/19 н.р.	1919/20 н.р.
Ужгородська учительська семінарія	134	50
Греко-католицька жіноча учительська семінарія	140	124
Мукачівська вчительська семінарія	-	25
Всього:	274	199

Джерело: [486, арк. 1].

Про відсутність педагогічних кадрів свідчить звернення Реферату освіти до Президента автономної директорії Підкарпатської Русі з констатацією факту відсутності вчителів у 400 школах краю та проханням «Жеби помочь недостатку учителей треба устромити 5 месячные курсы для чешских интелигентных людей» [487, арк.1]. Такі курси пропонувалося зорганізувати при Ужгородській та Мукачівській учительських семінаріях. У відповідь на це прохання автономна директорія прийняла рішення не тільки про доступ до вчительських курсів чехословацької інтелігенції, але й інтелігенції підкарпатських русинів: «Директорія согласна сь сим проектом, но требуе, чтобь на сіи курсы были приняты вь первыхь на то способні интелигентніи подкарпатские русины» [487, арк. 18]. Також рішення директорії зобов'язувало місцеві засоби масової інформації опублікувати оголошення про набір на вчительські курси.

Чехословацьким урядом у перші роки приєднання Підкарпатської Русі вчителям, які не мали чехословацького громадянства або ж які мали дипломи вчителів для роботи в угорських школах, було заборонено працювати у школах. Згодом питання впорядкування діяльності вчителів було врегульоване урядовим Розпорядженням «О упорядкованю одношеня учительських особ при державних учебных, образовательных и выховательных заведенях бувшоъ мадярскоъ державы на Словенску и в Подкарпатской Руси» від 29 листопада 1923 року за № 226, згідно з яким вчителі визнавалися державними службовцями [275, с. 1-2]. Так, під тиском громадськості та об'єктивної необхідності у вчителях, уряд прийняв рішення щодо так званої нострифікації дипломів, а саме – наданні можливості угорським вчителям скласти іспити русинською мовою й отримати право на викладання в русинських школах [134, с.122]. Диференціювалися такі види іспитів, як іспит учительських здібностей (передбачав складання комплексного фахового іспиту в усній та письмовій формах, а також виконання практичного завдання), спеціальний іспит (передбачав вияв рівня знань та вмінь використання термінології з різних навчальних предметів в усному та писемному мовленні), додатковий іспит

(проводився з русинської мови). Спеціальні та додаткові іспити передбачалися для складання вчителями, які одержали дипломи до 1918 року, а для тих вчителів, які працюють у школах у період з 1919 р. по 1922 р. і мають педагогічний стаж 20 місяців проводиться тільки один іспит – іспит учительських здібностей, оскільки вони вже мають практику викладання в початкових школах русинською мовою [134, с. 122].

В архівних даних достатньо широко представлені прохання вчителів щодо складання іспитів для підтвердження дипломів, протоколи засідань комісій на іспитах зрілості (нострифікації угорських учительських дипломів), рішення комісій, шкільного реферату тощо. На підставі аналізу таких даних можемо стверджувати, що для нострифікації диплому бажаючий повинен був написати заяву до шкільного відділу Цивільної управи, пройти необхідний курс підготовки та успішно скласти іспит. Такі іспити, зокрема, проводилися на базі Мукачівської державної учительської семінарії (директор Осип Хром'як) [494, арк. 3-6]. Протоколи засідання екзаменаційної комісії (до складу якої входили голова комісії, директор вчительської семінарії, секретар та шість членів комісії) засвідчують, що іспити були комплексними і передбачали перевірку знань вчителів із русинської мови, педагогіки, географії Чехословаччини, історії Чехословаччини, математики (Додаток В.2). З протоколів екзаменаційних білетів видно, що серед питань майже у кожному білеті трапляються питання, пов’язані з географією, історією, шкільною справою Підкарпатської Русі (Додаток В.2). Не можемо також стверджувати, що з боку комісії спостерігалося б упереджене ставлення до вчителів, які мають закордонний диплом. Так, на прикладі одного з протоколів, з десяти осіб (при наявності дипломів про вчительську освіту переважно угорських вчительських семінарій), які складали іспит, тільки один отримав незадовільну оцінку, що засвідчує достатньо високий рівень їх професійної підготовленості та знання мови викладання – русинської.

За підтримки «Народовецького учительського товариства в Ужгороді», шкільного відділу Цивільної управи та провідних педагогів у жовтні 1931 року

був укладений Статут курсів для екстернатної форми підготовки вчителів до іспитів зрілості в учительських семінаріях [517, арк. 1-2]. Згідно з цим Статутом, передбачалося створення двох окремих курсів підготовки вчителів-екстернів:

1) дворічних – для осіб, які успішно закінчили чотири класи горожанської школи або гімназії;
2) однорічних – для осіб, які вже мають вищу освіту або досвід роботи в школі.

На час укладення Статуту курсів бажання отримати педагогічну кваліфікацію виявило 49 осіб у дворічних курсах та 45 осіб – в однорічних курсах. Ці курси мали достатньо високий рівень професійної підготовки, оскільки навчальним планом передбачалося вивчення таких дисциплін, як русинська мова, чеська мова, педагогіка, методика навчання, психологія, математика, фізика, природознавство, хімія, географія, історія, гра на музичному інструменті, спів, креслення, медичні знання, тілесне виховання.

Тижневе навантаження складало 26-28 годин. Навчання проводилося з понеділка по суботу з 18.00 до 21.15 год, а в неділю – з 8.00 до 11.15 год, що уможливлювало навчання вчителів на цих курсах без відриву від роботи в школі.

На становлення професії вчителя початкової школи, а, отже, й на питання підвищення педагогічної майстерності вчителів, на нашу думку, впливають такі чинники:

- діяльність курсів підвищення педагогічної кваліфікації;
- діяльність педагогічних гуртків у шкільних округах;
- позашкільна культурно-просвітня діяльність вчителів;
- участь у педагогічних конгресах та учительських з’їздах;
- діяльність педагогічних товариств;
- публікування у педагогічних часописах.

З метою підвищення педагогічної кваліфікації Рефератом освіти Підкарпатської Русі організовувалися різноманітні курси підвищення кваліфікації вчителів. Так, у шкільних округах функціонували триденні (20-

годинні) адміністративно-методичні курси, метою яких було ознайомити директорів шкіл та учителів:

1) з особливостями виконання адміністративних та управлінських функцій, серед яких ведення шкільної документації, загальне управління школою, а також організаційних функцій – створення школи, розширення, будівництво та ін.;
2) з особливостями методики навчання в початковій школі читанню, письма, краєзнавства, малювання, тілесного виховання [512, арк. 54].

У відповідності до означених цілей, адміністративно-методичні курси, навчання на яких проводили провідні фахівці Реферату освіти Підкарпатської Русі (А. Бартош, Й. Герик) та методисти, автори підручників, численних публікацій у тогочасних педагогічних часописах (Ф. Агій, Ю. Ревай та ін.), передбачали такі предмети:

1) адміністративна частина – шкільна адміністратива, організація шкіл, особові справи вчителів, бібліотечна справа;
2) методична частина – методика читання та краєзнавства, методика малювання і краснопису, методика тілесного виховання [512, арк. 54].

Слід зауважити, що адміністративно-методичні курси проводилися на добровільних началах, більше того, кожний учасник курсів отримував добові гроші за участь у них.

Як бачимо, для Реферата освіти Підкарпатської Русі за підтримки Чехословацького уряду, педагогічних товариств та авторитетних вчителів того часу процес підготовки кваліфікованих учителів був актуальним не тільки в період приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини, але й в подальші роки. Слід звернути увагу, що згадані нами курси важливу увагу звертали на підготовку вчителів, перш за все, для русинських початкових шкіл, що свідчить про потреби шкільництва у таких фахівцях.

У підвищенні ефективності роботи вчителів початкових шкіл велику роль відігравали педагогічні гуртки, які створювалися в усіх шкільних округах. Про значення освіти вчителів мова йшла і на засіданнях педагогічних гуртків різних

рівнів (шкільних та окружних), зокрема, в протоколі одного з таких засідань педагогічного гуртка зазначається, що «у большинства учителей недостает доброго учительського образования. Недостаток сей может быть отстранен только постоянным подговорением учителей для самоборазования, читанием, студией и устраиванием курсов. В курсах старательный и прилежный учитель присвоит себе много ценного, напротив слабший учитель увидит бодай разницу межи тем, что он исполняет и что он должен исполняти» [511, арк. 32].

Згідно з Розпорядженнями шкільного відділу Цивільної управи Підкарпатської Русі від 30 січня 1924 року № 31.831/23 та від 6 вересня 1924 року № 21.735 у всіх шкільних округах шкільними інспекторами, а також учителями, які навчалися на методичних курсах в Ужгороді, повинні організовуватися педагогічні гуртки. Цими розпорядженнями визначалися також порядок проведення засідань педагогічних гуртків – щомісячно в одній із шкіл округу, при чому кожного разу в іншій. Під час засідань таких гуртків обговорювався стан справ шкільної освіти в окрузі, висвітлювалися проблемні питання щодо кількості школоповинних учнів, створених шкіл та класів, їх матеріального забезпечення, обговорювалися питання методики викладання окремих предметів тощо. В дні засідання педагогічних гуртків у школі, де вони проводилися, необхідно було представити роботу школи – методичну, навчальну та виховну: «Управа школы, при котрой сходки устроены в згоді с председателем кружка дасть способ всім учителям для 1-2 годиновоъ госпитаціи (тут: спостереження – Ф.О.) в поодиноких класах и одночасно выставить по возможности всю школьну роботу совершенну до того часу, по методичному поступу, для перегляненння» [309, с. 69].

Після виходу розпоряджень, у всіх шкільних округах було створено велику кількість педагогічних гуртків, проте згодом «показалося, що хоть сі сходки приношують много користі для дальшого образованія учасников, все ж таки є то для учителів і немалим оподаткованнєм (тут: витратним – Ф.О.), а через то и число сходок упало» [309, с. 70]. Відтак, на перше місце слід висувати якість організації та проведення курсів, а вже потім – кількість

проведених засідань. Тому про засідання педагогічних гуртків, їх програму шкільному інспектору необхідно було попередньо оголошувати шляхом листування або публікації оголошення в педагогічних журналах, щоб у засіданні могло взяти участь якомога більше учителів. Оптимальний варіант програми роботи педагогічного гуртка передбачав:

- 8.00 – 9.00 – проведення відкритих навчальних занять вчителями школи, в якій проводиться педагогічний гурток;
- 9.00 – 10.00 – практичні виступи «чужих» вчителів, які діляться своєю методикою навчання;
- 10.00 – 11.00 – обговорення відвіданих занять;
- 11.00 – 11.30 – шкільна виставка;
- з 11.30 – виступи директора школи, шкільного інспектора про нові надходження до шкільних бібліотек, педагогічні розвідки, дискусії, різне.

Обов'язково наприкінці кожного засідання педагогічного гуртка складався протокол, до якого додавалися доповіді учасників засідання. Так, наприклад, упродовж 1923 – 1924 рр. загалом в усіх шкільних округах Підкарпатської Русі діяло 50 педагогічних гуртків, із них: в Ужгородському шкільному окрузі – 9 педагогічних гуртків; в Мукачівському окрузі – 5, з них 3 педагогічні гуртки – руські, 1 – угорський, 1 – німецький; в Росвигівському – 1; Берегівському – 5; Севлюському – 5; Хустському – 5; Великоберезнянському – 6; Свалявському – 6; Іршавському – 1, Тячівському – 4 педагогічні гуртки. Всього за навчальний рік педагогічними гуртками було проведено 93 засідання [257, с. 91-93]. У звітах зазначається, що «діяльність педагогічних гуртків доводить, що учительство розпочинає інтенсивну роботу, серйозні дискусії, що принесли йому велику користь», або ж «кожний відкритий урок або ж доповідь обговорені. Кожен учитель при проведенні відкритого уроку намагався показати не механічний процес навчання, а використовував різні методи драматизації та концентрації зусиль учнів у навчанні» [309, с. 71-72].

Вищенаведена програма засідання педагогічного гуртка демонструє, що він, на нашу думку, є прототипом різних сучасних форм методичної роботи, а

саме – засідання районних та обласних методичних об'єднань, проведення відкритих уроків, взаємовідвідування, самоосвіта, дні відкритих дверей у школі тощо.

Отже, можемо стверджувати, що в першій половині ХХ ст. на Підкарпатській Русі Рефератом освіти приділялася суттєва увага питанню підвищення педагогічної кваліфікації вчителів початкової школи шляхом упровадження різних форм методичної роботи.

Невід'ємною складовою педагогічної діяльності вчителів початкових шкіл було їх залучення до позашкільної культурно-просвітницької діяльності. Цей напрям роботи вчителів шкільний відділ цивільної управи Підкарпатської Русі регламентував Розпорядженням «Про народопросвітницьку повинність вчительства поза школою» від 4 квітня 1923 року за № 7825, згідно з яким: «Праця вчительства поза школою є обов'язковою за законом і будь-яке невиконання або ухилення буде каратися у відповідності до приписів щодо дисциплінарної відповідальності» [496, арк. 14-15]. Обов'язковість позашкільної народопросвітницької роботи була, на нашу думку, зумовлена надзвичайно низьким рівнем освіти та культурного розвитку населення Підкарпатської Русі, особливо в гірських районах, після Першої Світової війни (основні причини див. §3.1 – Ф.О.) та необхідністю поширення освіти не тільки серед дітей, але й серед дорослого населення. Основними формами позашкільної народнопросвітницької роботи були: участь у проведенні курсів для малограмотних, які організовувалися при народних школах, читання лекцій у читальнях, участь у народопросвітних радах та комісіях, прояв ініціативи в організації позашкільної освіти. Показовим є і той факт, що вчителі активно долучалися до проведення різних масових заходів, які здійснювалися в межах Чехословацької держави і, зокрема, на Підкарпатській Русі. Так, наприклад, коли у 1921 році Чехословацький уряд проводив перепис населення, то віце-губернатор Підкарпатської Русі Й. Пешек звернувся до вчителів із закликом провести зі школярами просвітницькі бесіди, роз'яснити суть перепису населення та навчити відповідати на питання щодо перепису. Кожний учитель

мав «ученикам наказати, абы тото поученіе, яке дав учитель в школі, подали до ведомости того самого дня родичамь» [607, арк.1].

Розбудові освіти та шкільництва Підкарпатської Русі, розвитку педагогічної думки Закарпаття сприяла діяльність педагогічних конференцій та з'їздів, на яких обговорювалися важливі питання, пов’язані з організацією шкільного навчання, методичними аспектами вивчення різних навчальних предметів, схвалення навчальних планів, підручників та цілого ряду інших важливих питань. Учительські конференції діяли в кожному шкільному окрузі (14 округів), вищим органом громадського управління в освіті були учительські з'їзди. Так, 29-30 вересня 1923 року в м. Ужгороді відбувся краєвий учительський з’їзд, на якому були підведені підсумки трирічної роботи шкільного відділу Цивільної управи Підкарпатської Русі, тобто Реферату освіти. Зокрема, у вступній доповіді зазначалося, що в краї забезпечені умови для культурного розвитку всіх народностей, а найбільшою заслугою Реферату освіти є зміни у «внутрішньому духові праці, тобто народні школи повинні не механічно, а гармонійно розвивати характер дитини, дбати про розвиток почуттів та здатності до праці» [507, арк. 16]. Також вказується на кількісне зростання початкових шкіл для дітей молодшого шкільного віку та початкових шкіл – курсів для неписьменних – для дорослого населення. Увага звертається на дитячу періодику, зокрема започаткування видання часопису для дітей «Віночок», мета якого «розбудити інтерес дітей до навчання та пробудити слов’янські почуття» [507, арк. 17], а також видання великої кількості підручників для початкових шкіл. Слід зауважити, що на З’їзді окремо розглядалося питання розвитку угорськомовної освіти, оскільки багато вчителів та батьків скаржилися на переслідування та обмеження з боку нового уряду права угорців на рідномовну освіту. Проте шляхом аналізу та співставлення чисельності школоповинних угорськомовних дітей з кількістю шкіл та класів з угорською мовою навчання встановлено, що серед усіх початкових шкіл 25,82% становлять школи з угорською мовою навчання, що аж ніяк не обмежує права рідномовного навчання.

Вчительський з’їзд розглянув питання створення учительських організацій. Зокрема, у доповіді зазначається, що в організації роботи вчительських організацій є великі труднощі, які не дозволяють їм реалізувати найважливішу функцію – освітню, оскільки переважна більшість часу витрачається на «язикові вопроси» [507, арк. 25]. Також у доповіді зауважується, що шкільним відділом Цивільної управи започатковано видання «Урядового вісника» та часопису «Учитель», на сторінках яких друкуються нормативні (накази, розпорядження) матеріали, а також висвітлюються методичні питання в статтях про організацію навчально-виховного процесу в школах, про викладання різних навчальних предметів тощо.

Питання функціонування окружних конференційних рад у кожному шкільному окрузі є важливими, оскільки на їх основі створюється окружна учительська конференція, яка є дорадчим органом уряду окружного шкільного інспектора. З делегатів окружних учительських конференцій обирається Краєва конференційна рада, до компетенції якої входить співпраця з Рефератом освіти Підкарпастської Русі у вирішенні освітніх питань краю [507, арк. 25].

Не на останньому місці було вирішення в ході учительських конференцій та з’їздів питання щодо мови навчання. Показовим є той факт, що нерідко в роботі з'їздів та конференцій, до участі в яких запрошувалися педагоги, освітяни – представники різних політичних або ж мовно-політичних спрямувань, виникала полеміка. Наприклад, 7 червня 1923 року в м. Берегово відбувся учительський конгрес, який прийняв рішення використовувати в шкільній практиці народну русинську мову, а також затвердив перелік підручників («Азбука» А. Волошина (1919 р.) та «Русско-мадярський словарь» О. Митрака (1922р.)), рекомендованих для використання в початкових школах. Представники учительського збору, до складу якого входили представники не тільки початкових шкіл, але й середніх та горожанських шкіл, виступили з протестом проти такого рішення конгресу. Зокрема, їх основні вимоги стосувалися визнання некомпетентності рішення конгресу про «руський язик Підкарпатської Русі»; підтвердження того, що підручники І. Панькевича та В.

Бирчака написані народною мовою, є «сдобрені властями», «нич чужого в них нема, … суть пригожі для призначених школ»; а також учительський збір «стоячи на почві народного/: малоруського:/ язика, ухвалює не вводити в школу язикового хаосу, …а вживати виключно учебников одобрених школьними властями» [490, арк. 3-4]. Власне кажучи, цей протест спонукав і А. Волошина переглянути свої букварі, привести їх у відповідність до нових мовних реалій, а також сприяв утвердженню української літературної мови як мови навчання.

Велику роль у розвитку освіти та шкільництва відіграли педагогічні часописи. Як тільки-но Чехословацьким урядом був створений Реферат освіти Підкарпатської Русі, виникла потреба у створенні друкованого органу, який би поширював накази та розпорядження Міністерства освіти та крайового уряду серед педагогічних працівників. Таким часописом став «Учитель», який виходив друком упродовж 1920 – 1936 рр. У момент виходу першого номера «Учителя» віце-губернатором Підкарпатської Русі Й.Пешеком видається наказ, який надсилається в усі шкільні інспекторати краю, в якому вказується на «обов'язок кожного вчителя читати цей журнал, щоб бути ознайомленим, та керуватися в роботі відповідними розпорядженнями» [601, арк. 22]. Поступово «Учитель» перетворився зі звичайного інформаційного збірника наказів та розпоряджень у педагогічний журнал, на сторінках якого публікувалися рецензії до підручників, наукові статті щодо методики навчання та виховання, з історії педагогіки, зарубіжний педагогічний досвід тощо. Варто зазначити, що цей часопис вміщував публікації трьома мовами – русинською, чехословацькою та угорською, що задовольняло запити вчителів різномовних початкових шкіл.

Розвиток шкільництва та освіти в досліджуваний період знайшов відображення не тільки в діяльності державних інституцій, але й велику підтримку мав серед передової громадськості Підкарпатської Русі. Про це свідчить зростання великої кількості періодичних видань, які відігравали особливу роль у формуванні національного ідеалу, виробленні культурно-освітнього стереотипу, серед яких (окрім «Учителя» (1920 – 1936) – педагогічного журналу Шкільного відділу – реферату), з'явилися такі:

«Подкарпатська Русь» (1926 – 1936) – орган Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, присвячений пізнанню рідного краю, педагогічним справам у початковій школі; «Учительський голос» і «Наша школа» – друковані органи народовецького педагогічного товариства «Учительська громада»; «Наш рідний край» (1922 – 1939) – часопис для молоді Підкарпатської Русі, «Пчілка» (1922 – 1932) – ілюстрований щомісячний журнал для молоді, сім'ї і народу; «Віночок для підкарпатських діточок» (1919 – 1924) – ілюстрована газета для молоді.

У контексті нашого дослідження звернемо увагу на два періодичні видання, які відігравали важливу роль у становленні освіти та шкільництва Підкарпатської Русі розглядуваного нами періоду – це педагогічний часопис «Учитель», друкований орган шкільного відділу Цивільної управи Підкарпатської Русі, та педагогічний журнал «Народная школа», друкований орган «Учительского товариства Подкарпатской Руси», які виходили в світ упродовж 1920 – 1939 років, а останній – і в період перебування Закарпаття в складі Угорщини в час Другої світової війни.

Так само, як і на освіту та шкільництво, великий уплив на зміст педагогічних журналів мали мовні та партійні суперечки. Проте слід зазначити, що характерною особливістю цих журналів є їх багатомовність, оскільки публікації подавалися в переважній більшості трьома мовами – русинською або одним із її варіантів, чеською та угорською, що робило їх доступними для широкого кола вчителів.

Часопис «Учитель» (редакторами в різні періоди були С. Бочек, Й. Пешина, Ю. Ревай) виходив у світ упродовж 1920 – 1936 рр., представляв собою фахове видання, в якому публікувалися як окремі розпорядження Реферату освіти, так і науково-педагогічні та методичні розвідки (Додаток В.9). Важливою рисою цього періодичного видання була його відокремленість від мовних дискусій. На сторінках журналу мовні питання здебільшого розглядалися в контексті методики викладання, але не в політичній площині. Основними рубриками, які мали місце в журналі, були:

1) «Статті ювілейні та пам’ятні» (присвячувалися визначним подіям в житті краю, пам’яті відомим громадським та культурно-освітнім діячам Т. Масарика, Й. Пешека та ін.);
2) «Виховання та навчання» (порушуються питання стосовно змісту початкової освіти загалом та окремих навчальних предметів, а саме: Ф. Агій «Научованя родного язика» (1924 р., Рочник V), О. Маркуш «О научованю читати» (1924 р., Рочник V), О. Січ «Важность гімнастики в народних школах» (1925 р., Рочник VI), Ю. Боршош «О научованню рисунков в народний школи» (1925 р., Рочник VI), І. Мейсарош «Початкова наука в народній школі» (1930 р., Рочник XI-XII), І. Деяк «Виховання на чистоту і порядок» (1930 р., Рочник XI-XII), «Вихова любови до природи» (1930 р., Рочник X-XI) та ін.);
3) «Із чужого шкільництва» (вивчення досвіду зарубіжної педагогіки, а саме: організації шкільництва в Польщі, Австрії, Румунії, впровадження педагогічних ідей М. Монтессорі, С. Русової, Г. Кершенштайнера та ін.);
4) «Педагогічний рух» (статистичні відомості про організацію педагогічних гуртків, проведення вчительських конференцій, з’їздів, участь вчителів у народно-просвітницькій діяльності тощо);
5) «Література та рецензії» (публікація художніх творів, есе, фрагментів підручників, рецензій тощо).

У часописі «Учитель» заслуговують на увагу численні публікації педагогів-практиків, серед яких особливої популярності в плані методики навчання рідної мови набули публікації відомого педагога досліджуваного періоду, укладача підручників для учнів початкових класів О. Маркуша (1891-1971). Слід зазначити, що окремої праці, в якій були б висвітлені власні педагогічні погляди О. Маркуша не було. Про них ми можемо говорити, значною мірою, на основі його публікацій у педагогічному часописі «Учитель», а також зі сторінок редагованого ним журналу для молоді «Наш рідний край», а також із підручників, які були укладені ним: «Рідне слово» (1923), «Зорниця» (1924), «Новою Європою» (1925), «По рідному краю» (1926). У низці

публікацій О. Маркуш дає цінні методичні поради для вчителів початкових класів з навчання грамоти рідної мови та виховання найкращих рис школярів на цих уроках. Наприклад, у статті «О научованю читаня» О. Маркуш зазначає: «Одна з найважніших задач рідної школи: научити читати-писати. Однако нова школа і новий модерний учитель не може задовольнитися тільки тим, якщо діти навчаться читати і писати. Нова школа має возбудити окрем сего любов до книг і до читаня. З нової школи має виходити учень, який знає і буде поза школою обертати книжку і котрий читанєм і самообразованєм доповнить ті знання, які подала йому школа і які він у житті потребує» [193, с. 33].

Також великий уплив на формування педагогічної думки Підкарпатської Русі в досліджуваний період мав педагогічний журнал «Народная школа» (Додаток Д.2), який видавався «Учительским Товариством Підкарпатської Руси» та висвітлював основні питання розвитку освіти та шкільництва з позицій утвердження русофільських ідей. Проте, незважаючи на таку мовно-політичну орієнтацію, в журналі висвітлювалося чимало питань з педагогіки, історії педагогіки, зарубіжної педагогіки, питання методики викладання окремих навчальних предметів.

Педагогічні товариства відігравали значну роль у поширенні освіти та шкільної справи, зокрема в Чехословацький період діяли такі утворення, як Педагогічне Товариство Підкарпатської Русі, Учительское общество Подкарпатской Руси, Союз русских педагогов средней и низшей школы в Чехословацкой республике, а також інші культурно-просвітницькі, громадські, політичні організації – Русофільське Общество ім. О. Духновича, «Просвіта» тощо.

Як зазначалося, боротьба за вирішення мовного питання у 20-их рр. XX ст. розгорнулося між трьома напрямами (русинським, українофільським та русофільським). Русинський напрям втратив свою актуальність через брак часу, можливостей та коштів на кодифікацію «власної літературної мови, яка б базувалася на місцевих говорах та церковнослов’янській мові», а також через супротив з боку Чехословацького уряду, який вважав «провідників теорії

самостійного русинського народу та самостійної мови представниками угорських інтересів, «мадяронами», людьми, що стояли на боці угорців» [125, с. 656-657]. Подальша історія покаже, що Угорщина все-таки визнає окремішність русинської мови та надасть їй статусу державної в рамках окремого краю.

Отже, основна боротьба за вирішення мовного питання відбувалася між українофілами та русофілами. В контексті нашого дослідження це вплинуло на діяльність педагогічних товариств. Так, українофіли були представлені «Педагогічним товариством Підкарпатської Русі», заснованим у 1924 р. А. Волошиним, до складу якого входило і чимало членів Товариства «Просвіта», яке відкрито пропагувало належність русинів до українського народу та необхідності вживання української літературної мови. Проте діяльність цього товариства тісно пов’язувалася з діяльністю Реферату освіти Підкарпатської Русі і, насамперед, була спрямована на укладання та друк підручників, методичної літератури тощо, а не вирішення мовного питання. До прикладу, львівському осередку «Просвіти» надходили замовлення від закарпатського крайового об'єднання щодо україномовної літератури: «Прохання надіслати до дрібної бібліотеки книг М.Вовчка «Сестра», Б.Грінченка «Дядько Тимоха», М.Куліша «Оповідання», Ю.Федьковича «Вибір з творів», С.Руданського «Співаночки»….» [793, арк. 2], а також замовлення на передплату журналу «Життя і знання». Згодом, у 1929 році була створена «Учительська громада», яка відверто пропагувала українізацію освіти Підкарпатської Русі, також при ній були засновані педагогічні часописи «Наша школа» і «Учительський голос».

Представниками русофільського напряму було засноване у 1921 році «Учительское товарищество Подкарпатской Руси», до складу якого входили також члени Товариства імені Олександра Духновича, які вважали себе русинами і в буденному мовленні пропонували використовувати місцеві діалекти, але в освіті та культурному житті краю наполягали на використанні російської мови, адже на той час «російська літературна мова була кодифікованою, мала великий авторитет і високу культурну цінність» [125, с. 657]. Варто зазначити,

що діяльність цього педагогічного товариства підтримувалася не тільки Чехословацьким урядом, але й представниками російської еміграції. Так, наприклад, Пряшівський шкільний інспектор Ігор Гуснай рекомендував використовувати в школі російську літературну мову, оскільки вважав місцевий русинський діалект проявом провінціалізму, а українську мову – австро-польською вигадкою [90, с. 2-8]. На кінцеве вирішення мовного питання та припинення дискусій навколо нього, Чехословацький уряд у 1937 році ініціював проведення плебісциту на предмет визначення граматики, якою будуть користуватися школи. Зазначимо, що представники проукраїнського напряму надавали перевагу граматиці І. Панькевича «Граматика руського языка для молодших клас шкіл середніх і горожанських» (1922, 1927, 1930) [252] (Додаток З), а представники проросійського напряму – граматиці Є. Сабова «Грамматика русскаго языка» (1924) [327]. Жоден із цих підручників не можна назвати виключно українською або російською граматикою, адже їх автори «наблизили до місцевих говорів, тобто жодна граматика не відповідала у повній мірі літературному варіанту даної мови» [125, с. 659].

Так ось, основне завдання мовного плебісциту полягало у виборі граматики – проукраїнської або проросійської. Ще до початку референдуму в педагогічному часописі «Народная школа», яке видавалося «Учительским товариством Подкарпатской Руси», було опубліковано звернення Правління Учительського товариства до всього «руського учительства и русскихь родителей», в якому застерігали вчителів щодо участі в плебісциті, оскільки мову навчання мали обирати тільки батьки школярів. Учителі за агітаційну роботу могли понести дисциплінарне покарання. Але завданням патріотично налаштованих учителів було проводити роз'яснювальну роботу серед учнів та їх батьків, інформувати їх про суть референдуму, про історичне минуле нашого краю. Звертаючись до батьків, члени Учительського товариства Подкарпатской Руси наголошували, що підручники, які використовувалися у школах, були написані не карпаторуськими авторами (В. Бірчак, І. Панькевич та ін.) і слугували експериментом для впровадження галицько-польського жаргону,

який вони називали «то руськимь, то малоруськимь, то украинскимь». Натомість пропонували батькам обирати підручники, написані місцевими авторами (І. Добош, М. Василенко, М. Микита, Є. Сабов та ін.), які наслідували О. Духновича та інших Будителів другої половини XIX століття: «Мы должны итти по стопамь нашихь предковь и обезпечить будущность наших детей своей національной культурой, своимь роднымь русскимь языкомь!» [43, с. 4]. Представники русофільського напряму всіляко намагалися обґрунтувати ідею єдності карпаторосів з великим російським народом, а російську мову визнати як єдину літературну мову.

Отже, за результатами референдуму, участь у якому взяли 427 шкіл, 73% опитаних віддали перевагу русофільській граматиці Євменія Сабова. Спроби змінити результати референдуму здійснювалися як з проукраїнського боку, так і з проросійського. Після референдуму на сторінках русофільського журналу «Народная школа» з'являється стаття П. Федора «Плебисцить по вопросу языка преподаванія вь карпаторусскихь школах 1868-1937», де зазначається, що «при выпуске настоящаго номера нашего журнала полный результать голосованія нам еще не известень. Но, по дошедшимь сведеніямь, уже ныне можно установить, что 75% нашего народа голосовало за русские учебники, за русское слово вь нашей школе… Русское учительство стояло на страже, не агитируя. Но не украинофилы… О семь свидетельствуют десятки обвинительныхь протоколовь и официальныхь разследованій» [389, с. 2]. Наприклад, серед опрацьованих нами архівних джерел знайдено Лист-звернення до шкільного відділу цивільної управи Підкарпатської Русі від імені батьків руських школярів с. Великий Раковець Севлюського шкільного округу від 29 жовтня 1937 року. Зокрема, в цьому листі йдеться про фальсифікацію результатів опитування батьків щодо мови навчання, а саме – граматики. Батьки звинувачують представників проукраїнського спрямування у нечесності проведенні виборів, залученні тільки «украинствующихь, – изь большой части коммунистическаго политическаго убеждения», які зібралися в приміщенні «Просвіти» і склали протокол, що всі, без винятку, батьки не бажають вчитися

«по москальськи», тобто за граматикою Є. Сабова. Тому, як зазначається у листі, - «мы, русские родители школоповинныхь детей вь Великомь Раковце, категорично протестуем противо этихь грубыхь насилий и правонарушений украинствующихь учителей…. Голосование обь учебникахь не может подчиняться, иль попасть добычью партийнымь, или личнымь интересамь!» [504, арк. 80-81].

Результати мовного плебісциту 1937 року викликали сумнів і в україномовної інтелігенції. Наприклад, у резолюції VIII з'їзду «Учительської громади», який відбувся в Ужгороді у 1938 році зазначається, що ініційований Чехословацьким урядом мовний плебісцит у Підкарпатській Русі є свідченням ворожого ставлення не тільки до українського вчительства, але й до всього народу, адже сучасне шкільництво характеризується «відкиданням закуповувати українські книжки до бібліотек, усуненням русько-української мови з румунських і німецьких шкіл, і нехтуванням нашої мови в чеських школах», тому «конгрес рішуче протестує проти спроб русофілів змінити ті основи (тут: навчальні програми – Ф.О.) в користь великоруської мови» [521, арк. 4]. Щодо результатів мовного плебісциту, то прихильники україножільського напряму також стверджують про численні порушення з боку русофільських учителів: «Голосовання відбувалося з корекціями. Були випадки, що на одній школі переводжувано голосовання два, три рази при помочі й прямій участи нотарів та жандармів… Голосовання це переведено у нас із чисто партійно-політичних міркувань… Цей плебісцит є пониженням нашої людської та національної гідності, противиться консолідаційному та мовному законам…» [521, арк. 9].

Отже, проведений референдум у 1937 році не вирішив мовні суперечки у сфері шкільної освіти, адже були порушення як з боку прихильників української граматики, так і з боку прихильників російської. У підсумку все це вплинуло на зниження якості освіти, оскільки замість повноцінного засвоєння змісту освіти рідною мовою, школярі також були втягнуті у мовні суперечки.

Крапку в мовному питанні покладе уряд Августина Волошина (жовтень 1938 р. – березень 1939 р.).

Російська еміграція, яка була представлена педагогічним товариством «Союзь русских педагогов средней и низшей школы в Чехословацкой республике», теж упливала на вирішення мовного питання, зокрема про це засвідчує знайдений нами в архівних джерелах статут товариства та звіт про його роботу. «Союзь руських педагогов» створений у 1923 році з метою «обьединения русских педагогов, проживающихь на территории Чехословацкой республики…, – зазначається у Статуті товариства, – для представительства интересовь русскихь педагоговь передь властями…, ознакомление с учебнымь деломь Чехословацкой республики вь видахь тесного общения представителей школы двухь славянскихь народовь…, осуществление культурной помощи русскимь педагогамь и т. д.» [508, арк. 10]. Свою діяльність з реалізації намічених цілей «Союзь русских педагогов» здійснював через створення бібліотек, читалень, клубів, організацію та проведення лекцій, зборів, навчальних консультацій, видання газет, журналів, підручників, створення професійних курсів, працевлаштування педагогів, залучення та збір матеріальних коштів, підтримка хворих педагогів, педагогів-пенсіонерів тощо. До складу «Союза русских педагогов» могли входити працюючі вчителі та вихователі, непрацюючі педагоги, які мають відповідну освіту та документи про роботу в освітніх закладах, громадські діячі, які активно займаються народно-просвітницькою діяльністю. Керівними органами товариства були загальні збори та Правління товариства, до складу якого входили голова, секретар, троє членів і троє кандидатів, які обиралися на загальних зборах. У 1924 році «Союз русских педагогов» налічував 131 члена, до числа яких входили й учителі зі шкіл Підкарпатської Русі. У звіті за 1923 – 1924 рр. згадується, що Правління «Союза русских педагогов» вважало за необхідність налагодити взаємодію з Рефератом освіти Підкарпатської Русі і тому організувало поїздки до м. Ужгород. Зокрема, під час поїздки голові правління В. Светозарову вдалося домовитися про можливість працевлаштування

російських вчителів у школах, адже вільних вакансій було вкрай недостатньо, окрім того вчителі повинні були мати чехословацьке громадянство. Також у звіті вказується на налагодження співпраці з учительською Карпато-Руською організацією, яку називають у звіті «родственною» [508, арк. 11]. Вважаємо, що тут іде мова про Педагогічне товариство Підкарпатської Русі, яке на той час тісно співпрацювало з Рефератом освіти. Загалом у звіті зазначається про позитивне ставлення з боку освітнього уряду Підкарпатської Русі до «Союза русских учителей», встановлення співпраці та обміну педагогічним досвідом.

Таке толерантне відношення до педагогічних товариств представників інших національностей свідчить про розуміння уряду права кожного народу на задоволення своїх освітніх потреб, вдосконалення теорії та практики рідномовної освіти та навчання шляхом створення педагогічних товариств, видання педагогічних журналів та газет. Безумовно, всі педагогічні товариства були втягнуті у вирішення мовних питань. Вони вирізнялися ідеологічними засадами своєї діяльності, проте об'єднуючим чинником всіх педагогічних та культурно-просвітницьких товариств стало покращення стану освіти та шкільництва в Підкарпатській Русі, адже завдяки їх діяльності розширилася мережа бібліотек, читалень, було організовано драматичні гуртки, хорові колективи, що суттєво вплинуло на організацію позашкільної освітньо-виховної роботи, залучення до неї вчителів, учнів, їх батьків, міських та сільських громад тощо.

Висновки до третього розділу

Діяльність початкових шкіл Закарпаття в період його приєднання до Чехословацької республіки (1919 – 1939 рр.) та періоду автономії Закарпаття (жовтень 1938 р. – березень 1939 р.) відбувалася під упливом територіально-адміністративних, соціально-економічних, суспільно-політичних та інших чинників, які призвели до системних освітніх трансформацій у напрямку зміни цілей, структури, змісту, організації освітньої діяльності початкових шкіл у Закарпатті, підготовки кваліфікованих кадрів тощо.

Період перебування Закарпаття в складі Чехословаччини ознаменований великою кількістю реформ в різних сферах державного життя. Найперше трансформаційні процеси торкнулися змін у *суспільно-політичному* житті краю, а саме утворення єдиної адміністративно-територіальної одиниці – Підкарпатська Русь; визнання русинського характеру краю; створення адміністративних одиниць – рефератів, які відали управлінням різних галузей народного господарства, медицини, освіти; збільшення кількості політичних партій та громадських організацій. Уперше отримали дозвіл займати адміністративні посади представники місцевого населення. Діяльність адміністративних та освітніх установ, політичних партій та громадських організацій, періодики, релігії ускладнювалася невирішеністю мовного питання. Адже закарпатська громада розділилася на три частини: одні вважали себе русинами і розмовляли на одному з русинських діалектів, інші – москвофіли – вважали русинів частиною російського народу й послуговувалися російською мовою; ще інші вважали себе часткою українського народу, називали себе українофілами і послуговувалися українською мовою. Після отримання автономії у листопаді 1938 року, новостворений уряд Підкарпатського краю приступив до негайного вирішення мовного питання. Ним прийнято низку нормативних документів, які регламентують статус української мови як державної, а, відтак, і мови навчання в школі.

Сфера *соціально-економічного* життя Підкарпатської Русі також зазнала великих змін, адже внаслідок Першої світової війни, низького рівня розвитку економіки на початку ХХ століття, масової еміграції корінного населення до інших країн, соціально-економічне становище Закарпатського краю було вкрай складним. Чехословацький уряд розпочав широкомасштабне інвестування в розвиток промисловості (лісове господарство, хімічна промисловість), містобудування краю (будівництво адміністративних об'єктів, житлових комплексів), покращення інфраструктури (електрифікація населених пунктів, будівництво шляхів, мостів) тощо. З метою зменшення соціальної напруги чехословацьким урядом була проведена земельна реформа, яка мала на меті від

великих землевласників відчужити землю й продати її безземельним та малоземельним селянам. Великого значення надавалося розвитку медичної сфери та освіти не тільки в низинних районах краю, але й віддалених гірських районах. Тенденція економічного зростання позначилась на розширенні мережі шкіл, будівництві навчальних закладів у гірських районах, підсиленні їх матеріальної бази.

Реформаторська політика Чехословацького уряду знайшла втілення й у сфері *освіти та шкільництва*, адже школа розумілася ним як частина суспільно-народного, державного і людського організму, за якою стоїть майбутнє народу, держави, людства. Розвиток освіти та шкільництва здійснюється під керівництвом Міністерства шкільництва та народної освіти в Празі, а також шкільного реферату в Ужгороді та комісій, які створювалися тимчасовими окружними комітетами у міських управліннях Ужгорода та Мукачева. Міністерством освіти призначено шкільних інспекторів, які виконують адміністративні і наглядові функції. Всього в краї функціонувало 12 шкільних інспекторатів та 2 окремі інспектори для чехословацьких шкіл.

Важливим кроком у розвитку освіти Підкарпатської Русі було проведення у 1922 р. шкільної реформи та введення у дію «Малого шкільного закону Чехословацької Республіки», що спричинило до низки системних змін, які відобразилися у підходах щодо розширення мережі навчальних закладів, введення обов’язкового восьмирічного шкільного навчання, збільшення кількості годин на вивчення рідної мови, математики, природознавства, науки про рідний край, визначенні системи штрафів для батьків, чиї діти не відвідували школи тощо.

Організаційні зміни в діяльності початкових шкіл передбачали суттєве збільшення кількості шкіл, розширення можливостей різних національностей щодо ведення рідномовної освіти (вперше – для ромських дітей), посилено державну складову в процесі створення навчальних закладів тощо. За двадцять років перебування Закарпаття у складі Чехословаччини кількість початкових шкіл збільшилася на 803. За способом утримання початкові школи могли бути

державними (утримуються державою), сільськими (утримуються селами), церковними (створені церковними громадами), казенними (церковні школи, на утримання яких кошти виділялися з лісівничої або шахтарської казни), приватними, релігійними (хайдери). За мовою навчання розрізнялися русинські, чехословацькі, угорські (мадярські), німецькі, румунські, єврейські. Вперше Рефератом освіти Підкарпатської Русі були створені умови для забезпечення можливостей освіти та виховання ромського населення краю.

Належна організація та забезпечення діяльності мережі початкових шкіл сприяли залученню великої кількості дітей для отримання початкової освіти. Зокрема, кількість школоповинних учнів, які залишалися поза школою, зменшилася за період перебування Закарпаття в складі Чехословаччини з 30% до 8%.

Важливим досягненням у сфері освіти та шкільництва Підкарпатської Русі стала реальна націоналізація початкової освіти, тобто на законодавчому рівні задекларовані права різних національностей здобувати освіту рідною мовою, створені початкові школи та класи з рідномовним навчанням, видання підручників для навчання рідною мовою, забезпечені умови підготовки вчителів для роботи в національних школах, видання педагогічних журналів різними мовами.

До особливостей початкової школи цього періоду можемо віднести такі, що стосуються: *організації* (*типи шкіл:* державні, церковні/релігійні (хайдери); казенні, приватні; дотичні початкові школи (у гірських районах); однокласні, двокласні та трикласні; одномовні та двомовні; *терміни навчання* – щоденна початкова школа (6 років/3 відділи (перший – 1 клас, другий – 2-3 класи, третій – 4-6 класи), повторювальна початкова школа (2 роки), з 1930 р. – восьмирічна початкова школа); *управління та підпорядкування* (державна школа - шкільний кураторій; церковна школа – церковна шкільна кафедра; окружні шкільні інспекторати, шкільний реферат (м. Ужгород), Міністерство шкільництва та народної освіти Чехословаччини (м. Прага); *змісту освіти:* 10 навчальних дисциплін. Тижневе навантаження – 19 - 30 год. (у залежності від року

навчання). Обов'язкове вивчення релігії, «мови викладання», уведення геометрії, малювання як окремих предметів, гімнастики (для хлопців і дівчат). Зміст предметів «Ознайомчі вправи з польових та садово-городніх робіт» та «Вивчення найважливіших громадянських прав та обов'язків» включено відповідно до «Землепису» (географії) та «Історії». Зазначимо, що зміст освіти в початкових школах визначався «Учебними основами», які публікувалися в «Урядовому віснику» і вимагали їх дотримання в роботі шкіл. За роки перебування Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини навчальні програми змінювалися кілька разів (1921 р., 1923 р., 1930 р.).

Удосконалення теорії та практики початкової освіти здійснювалося шляхом участі педагогічної громадськості у модернізаційних процесах. Зокрема, були створені педагогічні учительські гуртки з метою вивчення мов меншин, які проживали в регіоні, а також для апробації педагогічно-методичних реформ (уніфікація змісту освіти, впровадження нових навчальних програм, методик навчання), вивчення та впровадження досвіду шкільництва шкіл Чехії, Моравії та інших європейських країн, участь у вчительських курсах, публікування на сторінках педагогічних часописів наукових статей вітчизняних педагогів, вчителів-практиків, а також висвітлення зарубіжного досвіду організації шкільного навчання, організація учительських бібліотек у школах та районах. Одним із напрямів діяльності вчителів народних шкіл була організація позашкільної просвітницької роботи, а саме: здійснення навчання дорослого населення краю на курсах для неграмотних, організація читалень, проведення просвітницьких лекцій у бібліотеках, організація театральної діяльності тощо.

Отже, можемо виділити такі тенденції в діяльності початкових шкіл у Закарпатті в період його перебування в складі Чехословацької республіки у період 1919 – 1939 рр.: *зростання кількості шкіл та залучення всіх учнів школоповинного віку до навчання* (зумовлене зростанням економіки краю, вливанням інвестицій у розвиток інфраструктури, земельною реформою на селі), *розширення прав різних національностей на рідномовне навчання* (відкриття шкіл з національними мовами навчання, підручникотворення),

прихована чехізація шкіл (у багатьох населених пунктах для дітей чеських та словацьких легіонерів відкривалися школи з чеською мовою навчання, для керівництва якими були створені два окремі інспекторати, залучення до роботи чеських та словацьких учителів), *негативний уплив на освітні процеси мовної полеміки* (педагогічні товариства, педагогічна преса, школи, вчителі, батьки, діти втягнуті у мовні «розбірки»), *вдосконалення змісту освіти* (стандартизація змісту освіти, інтенсифікація підручникотворення, що призвела до їх варіативності, гуманістична та громадянська спрямованість, діяльнісний характер, дотримання принципів систематичності та послідовності, вікових особливостей учнів, краєзнавчий характер змісту освіти та його екологічна спрямованість), *активізація методичної та наукової роботи вчителів* (курси підвищення педагогічної кваліфікації; діяльність педагогічних гуртків; позашкільна культурно-просвітня діяльність вчителів; участь у педагогічних конгресах та учительських з'їздах; діяльність педагогічних товариств; публікація у педагогічних часописах).

Загалом можемо констатувати, що період перебування Закарпаття в складі Чехословаччини позитивно відобразився на розвитку початкових шкіл, а прогресивна реформа освіти, яка відбулася в процесі впровадження «Малого шкільного Закону на Чехах» з 1922 р., сприяла поширенню рідномовної освіти серед місцевого населення, підвищувала його культурно-освітній рівень, декларувала демократичні та гуманістичні принципи виховання підростаючого покоління.

Розділ 4

Діяльність початкових шкіл часів угорського підпорядкування Закарпаття (1939 – 1944 рр.)

4.1. Тенденції розвитку початкової школи на закарпатоукраїнських землях 1939 – 1944 рр.

Закарпатоукраїнські землі наприкінці 30-их рр. XX ст. знову опинилися в центрі уваги світової громадськості. Адже, як засвідчують дослідники історії Закарпаття, «15 березня 1939 року війська фашистської Угорщини почали повне загарбання Закарпаття… Закарпаття згідно з таємним договором Молотова – Ріббентропа було сферою впливу Німеччини, і вона ніколи не пішла б на розрив зі своїм союзником Угорщиною заради самостійності маленької Карпатської України» [242, с. 137-138].

Варто зауважити, що уряд Угорщини того часу вважав, що Закарпаття не було захопленим, а повернулося до своєї батьківщини, до складу якої воно входило до 1919 р. Таким чином, закарпатоукраїнські землі знову ввійшли до складу Угорщини, що призвело до ряду змін у територіальному устрої, суспільно-політичному, соціально-економічному та культурно-освітньому житті краю.

Дослідниками історії Закарпаття багато уваги приділяється вивченню різних аспектів періоду перебування Закарпаття в складі Угорщини в період Другої світової війни. Так, питання політичного характеру висвітлено в працях М. Вегеша, О. Довганича, А. Олашина, Р. Офіцинського, Б. Співака, Ч. Фединець; особливості соціально-економічного розвитку розглядалися Е. Балагурі, І. Гранчаком, В. Ільком, І. Попом, В. Худаничем; питання національно-культурної політики та мови вивчали М. Вегеш, Р. Офіцинський, С. Черничко; «русинське» питання досліджували Ю. Думнич, П.-Р. Магочій; питання освіти та шкільництва знайшли відображення в працях В. Гомонная, Д. Данилюка, О. Довганича, А. Ігната, Ч. Фединець та ін. Варто зазначити, що питання розвитку освіти та шкільництва вищезгаданими дослідниками

аналізувалося загально, без акцентування на особливостях організації навчально-виховного процесу, змісту освіти, питаннях методичної роботи вчителів, підручникотворення тощо.

У загальноукраїнському контексті щодо вивчення шкільної справи в Україні в період Другої світової війни особливої уваги заслуговує дослідження Б. Єржбакової «Шкільна справа та шкільна політика в рейхкомісаріаті «Україна» 1941 – 1944 рр. у світлі німецьких документів». Проте вже у вступі автор зазначає, що «дві віддалені області України – Галичину, яка під час Другої світової війни належала до Карпатської України, і Буковину, яку передали Угорщині і Румунії, я залишила поза увагою» [114, с. 9]. Отож, дане дослідження не торкалося освітньої справи Закарпаття в період 1939 – 1944 рр., оскільки на той час воно входило до складу Угорщини.

Також питання розвитку шкільництва періоду ІІ Світової війни розглядається в дисертаційному дослідженні Г. Стефанюк «Шкільництво в Західній Україні під час німецької окупації (1941 – 1945 р.р.)», проте і тут не розкриваються питання педагогічного змісту. Зокрема, автор дисертаційного дослідження зазначає тільки, що «Закарпаття ще 15 березня 1939 р. А. Гітлер доручив окупувати Угорщині. Замість обіцяної автономії, угорці визнали вузьку самоуправу «Підкарпатському Краєві», проводячи політику «угорщення» в культурному житті та адміністрації. Будапешт інспірував творення штучної «русинської» мови і культури, толеруючи діяльність русофілів, проте гостро переслідував кожну спробу української активності. Угорці не зуміли досягти ніяких симпатій серед українського населення під час їхнього панування в 1939 – 1944 рр.» [348, с. 43].

Таким чином, зважаючи на недослідженість питання розвитку початкових шкіл Закарпаття в період Другої світової війни, ми спробуємо з’ясувати особливості системних освітніх трансформацій, які мали місце в діяльності початкових шкіл Закарпаття в період його перебування в складі Угорщини впродовж 1939 – 1944 рр.

Повернення Закарпаття до складу Угорщини зумовило зміни в адміністративно-територіальному устрої. Впродовж перших років окупації Закарпаттю давалися обіцянки щодо його автономії, проте будь-які проекти документів, які засвідчували автономію, знаходили супротив з боку угорської влади й відхилялися. Тому відразу у березні 1939 р. на Закарпатських землях почала діяти військова адміністрація Королівства Угорщина, яка 7 липня 1939 р. була замінена на цивільну. Закарпаття ввійшло до складу Угорщини під назвою «Підкарпатська територія», «Підкарпаття» й поділялося на чотири експозитури – Ужанську, Березьку, Угочанську та Мараморoську. За результатами проведеного у 1939 році Регентським комісаріатом перепису майна та населення – територія краю мала площу 12.061 км^2, на якій проживало 667.561особа. Очолював край регентський комісар (підпорядковувався виключно регенту Угорщини і прем'єр-міністру), посаду якого займали Ж. Перені, М. Козма, В. Томчані, А. Вінце. Окрім них, активну участь у житті краю брали депутати угорського парламенту від Підкарпаття (край був представлений в Угорському парламенті 14 депутатами, які не обиралися, а призначалися) – А. Бродій, С. Фенцик та ін. Дослідники історії дають різну оцінку діяльності цих посадовців. Одні вважають їх «профашистськими лакеями» [242, с. 139], «фанатичними мадяризаторами» [346, с. 294], але на підставі аналізу окремих документів ми не погоджуємося з цими висловлюваннями, оскільки останні вказують і на позитивні сторони їхньої діяльності на користь закарпатоукраїнського народу.

Повернувши закарпатоукраїнські землі до складу Угорщини, угорські керманичі зазначали, що ці землі були «найзанедбанішою територією Чехословацької держави». Тому одразу угорський уряд почав вживати заходи щодо покращення соціально-економічного становища краю. Зокрема, «навесні та влітку 1939 року 7,5 тисячі підкарпатських сезонників працювали на сільськогосподарських роботах в Угорщині, де заробили 240 вагонів пшениці. Угорські залізничники за урядовою вказівкою повинні були перевезти її до головних залізничних станцій Підкарпаття безплатно. Крім того, на громадські

роботи для бідних видали 222,5 тис. пенге. За ці гроші ремонтували сільські дороги, саджали дерева, очищали зарослі канави, кювети і місця, шкідливі для здоров'я тощо...» [125, с. 196]. Як видно, всетаки угорський уряд робив спроби «задобрити» місцеве населення, надати йому допомогу, покращити соціальну інфраструктуру. Звичайно, уряд знайшов підтримку перш за все в тієї частини населення, яка за часів Чехословаччини зазнавала утисків, – в переважної більшості угорськомовного населення.

Однак уже в роки Другої світової війни соціально-економічне життя краю, як і в усій Угорщині та Європі, ускладнилося. Наприклад, у зверненні С.Фенцика до прем'єр-міністра Угорщини наголошувалося на негативних наслідках грошової реформи, а саме: «заміна грошей 1:7 викликала велику диспропорцію. Коли господар продавав 1 центнер пшениці за 160-175 к.ч., то він міг купити собі 4-5 пар черевиків. А зараз, коли він продасть 1 центнер пшениці за 20 пенге, то ледве купить 1 пару черевиків» [358, с. 276]. Великої шкоди також було завдано лісовому господарству, оскільки значна частина деревини була вивезена до Угорщини й Німеччини (за даними окремих дослідників у 1940 р. деревини було вивезено удвічі більше, ніж за попередній рік), що призвело до згортання деревообробної промисловості, «сіль, ліс, незважаючи на те, що їх багато на Підкарпатті, набагато дорожчі, ніж були раніше» [358, с. 276].

У містах значна частина підприємств були мілітаризовані, що суттєво позначилося на умовах праці робітників. Як варіант виходу з економічної кризи, один із депутатів угорського парламенту від Підкарпаття пропонував уряду: «Будівництво заводів. Природні багатства Підкарпаття дають велику можливість для будівництва заводів для переробки місцевої сировини. Так, напр., папір, цемент, оцет, консервні заводи по переробці фруктів тощо» [358, с. 276-277].

Економічна криза також торкнулася сільського господарства, а саме – збільшилася кількість безземельних селян, які змушені були віддати землі за борги. Депутатами угорського парламенту від Підкарпаття ініціювалося

питання щодо здійснення земельної реформи, «списання старих податків та інших недоїмок. Загальновідомо, що колишні чеські власті легко нараховували податки та мита, які тепер угорські власті суворо стягують» [358, с. 277]. Проте угорським урядом був введений додатковий – «військовий податок», суть якого полягала у «реквізиції для потреб армії «зайвої» худоби, сіна, продуктів» [242, с. 140], а з 1941 р. – введено продуктові картки.

Слід зауважити, що системна криза найгостріше вдарила не тільки по гірських районах Закарпаття (які й так завжди вирізнялися бідністю й були відносно «відсталими» у соціально-економічному розвитку), але й по низинних районах, що призвело до зубожіння населення й змусило велику частину емігрувати за кордон. Варто наголосити, що сам угорський уряд сприяв трудовій міграції, адже ще у 1939 р. понад 8 тис. закарпатських сезонних робітників працювали в Угорщині, а в 1942 р. їх кількість збільшилася до понад 14 тис. чоловік [242, с. 141].

Одразу після повернення закарпатських земель з боку угорських властей здійснювалися різноманітні перевірки місцевого населення. Так, один із дослідників історії Закарпаття засвідчує, що «великого розмаху набрали чистки «небажаних елементів. Державний секретар у справах національностей Тібор Патакі змушений був приборкувати керівників чисток» [125, с. 195].

Зазначені аспекти соціально-економічного життя краю, які з початком Другої світової війни набагато погіршилися, мали визначальний уплив на стан шкільної справи, адже згортання виробництва, криза в розвитку сільського й лісового господарств, масова трудова еміграція місцевого населення призвели до скорочення кількості учнів, які були охоплені навчанням. Подібна картина спостерігалася на початку ХХ століття, наприкінці Першої світової війни та в період приєднання Закарпаття до складу Чехословаччини.

У суспільно-політичному житті також набуває актуальності питання боротьби угорського уряду проти поширення комуністичної ідеології серед місцевого населення. На цьому наголошував і депутат Угорського парламенту від Закарпаття С. Фенцик, який у листі до прем’єр-міністра Угорщини

зазначав, що «в зв'язку з сусідством Підкарпаття з росіянами, тобто комуністами, слід рахуватись з їх величезним впливом» [358; с. 275], або ж «антиугорська пропаганда за кордоном дуже сильна, як з радянського боку, так і з боку американських угро-русів, які просякнуті комуністичним і бенешівським (тут: Й. Бенеш – прихильник приєднання закарпатоукраїнських земель до Чехословаччини – Ф.О.) духом» [358, с. 276].

Щодо національного складу населення Закарпатського краю, то його кількісні показники упродовж 1939 – 1946 рр. змінювалися в залежності від зміни державної приналежності, до прикладу в таблиці 4.1.1 наведено дані щодо їх кількості у складі Чехословаччини та Угорщини:

Таблиця 4.1.1

ДЕМОГРАФІЧНА ДИНАМІКА У ЗАКАРПАТТІ 1938 – 1941рр.

Станом на:	**02.11.1938 р. (Чехословаччина)**		**31.01.1941 р. (Угорщина)**	
Національність	Осіб	%	Осіб	%
Українці/русини	450.925	62,2	502.329	58,8
Росіяни				
Угорці	115.805	16	233.840	27,4
Євреї	95.008	13	78.727	9,2
Чехи	34.511	4,8	6.853	0,8
Словаки				
Німці	13.804	1,9	13.251	1,5
Румуни	12.777	1,76	15.602	1,8
Інші	2.527	0,34	4.170	0,4
Всього:	725.357	100	854.772	100

Складено на основі: [125, с. 638].

Як видно з таблиці, в перший рік повернення Підкарпаття до Угорщини спостерігається незначне, проте скорочення русинського (на 3,4%), єврейського (на 3,8%), чеського й словацького (на 4%) населення. Натомість кількість угорців зросла на 11,4%. Проте з таблиці також видно, що абсолютну більшість у Підкарпатському краї складали русини-українці: 62% на початку приєднання краю до Угорщини та майже 59% через два роки, коли був проведений перепис

населення. Скорочення, як вважають дослідники історії Закарпаття, було викликано тим, що галицькі переселенці не одержали угорського громадянства, частина українського населення емігрувала до Радянського Союзу, а інша частина асимілювалася з угорськомовним населенням, особливо в містах, де працювали службовцями в державних установах. Найчисельнішими національними меншинами були угорці та євреї.

П.-Р. Магочій у своїх наукових розвідках про період 1939 – 1944 рр. зазначає: «Під час війни на карпаторусинській землі, в більшій частині, не воювалося, а її економічна ситуація, можна сказати стабільна. Але то не означає, що всі групи населення вбереглися від негативних наслідків нової політичної ситуації. У 1939 – 1940 роках біля 8.000 тис. русинів, і то переважно молодих хлопців і дівчат, які не прийняли анексію Підкарпатської Русі Угорщиною, втекли через гори у східну Галичину, яка не так давно ще була частиною Польщі, а з 1939 року її анексував Радянський Союз. Молодих втікачів... арештували, звинуватили в незаконному перетині кордону й спровадили до ГУЛАГу. Через три роки, хто вижив, зміг записатися до Чехословацького військового корпусу… більше ніж дві треті вояків якого становили русини Підкарпатської Русі» [183, с. 87-88].

Оскільки засновниками початкових шкіл виступали також релігійні громади, то для об’єктивності дослідження слід звернути увагу і на з'ясування особливостей складу населення за релігійною ознакою, зокрема: 61,9% населення Закарпаття становили греко-католики, 17,2% – православні, 12,1% – іудеї, 6% – римо-католики, 2,2% – протестанти, 0,6% – інші [125, с. 660].

Безумовно, що ці демографічні тенденції не могли не вплинути на розвиток освіти та шкільництва, зокрема в частині розвитку мережі шкіл з національними мовами навчання, створення двомовних шкіл тощо.

Намагаючись привернути прихильність місцевого населення, Уряд Королівства Угорщини проводив різноманітні гуманітарні акції. Так, наприклад, урядова організація «Угорець за угорця» спільно з «Державною лігою захисту дітей» відправили на літній відпочинок до Угорщини на озеро

Балатон 300 закарпатських дітей, виділили 15 тисяч пенгів на розвиток домашніх промислів в околицях гірського Рахова. Участь в організації благодійних акцій брали дружини регента Міклоша Горті та тодішнього прем'єр-міністра Бейли Імреді, які по всій країні організовували збір грошей та продуктів для допомоги бідним. Уже в другій половині березня 1939 року напередодні великодніх свят розподілили 106 тисяч споживчих пакунків вартістю 667 тисяч пенге, що за тогочасними мірками було суттєвою сумою [125, с. 195-196].

Зі зміною влади традиційно для закарпатоукраїнських земель знову постало мовне питання. Відновлюється протистояння між русофільською та русинською течіями. Русофіли бажали ствердити офіційний статус російської мови й задля цього у 1939 р. Г. Геровським був підготовлений посібник «Русская граматика для народныхъ школъ» для другого року навчання в народних школах [67]. Проте владні структури Угорщини намагалися ігнорувати намагання русофілів, «одначе, - зазначає Р. Офіцинський, - мовне питання назрівало» [125, с. 209]. Зокрема, представник угорського уряду А. Потокі з цього приводу зазначав: «Треба дбати про те, щоб виробити місцеву мову. Місцеві напрями різні. Є такі, що намагаються завести чисто українську, а інші – чисто російську мову. На думку інших, недоліки відсталої русинської мови треба поповнити за рахунок української або російської… Здається, найкраще було б вернутися до тієї місцевої русинської мови, граматику якої написав Волошин. Новій граматиці слід би бути тотожною з волошинською граматикою, звичайно, без вказівки на те, що оригінал граматики належить Волошину» [449, с. 300-301]. Це «повернення», на нашу думку, є дуже дивним, адже сам А. Потокі зазначав, що «двадцятирічне чеське панування не завдало стільки шкоди Підкарпаттю, скільки нашкодив чотиримісячний волошинівсько-український режим» [449, с. 298-299], про який ми згадували у розділі 3.

В умовах нової «старої» влади поступово визрівали проблеми не тільки політичного, соціально-економічного, демографічного, мовного, але й культурно-просвітницького характеру. На вирішення останніх особливу увагу

спрямував депутат угорського парламенту від Підкарпаття С. Фенцик. Так, у листі-зверненні до прем'єр-міністра Угорщини С. Фенциком висвітлено низку проблемних моментів, які мали місце у культурному житті краю, та пропозицій щодо їх усунення, серед яких:

1. Припинення роботи культурних товариств, а саме: культурні товариства проводили велику роботу, а зараз діяльність їх майже припинилась. Визнання угро-руських скаутів.
2. Видання брошур угро-руською мовою, які б ширили новий дух, яким би було охоплено населення Підкарпаття. На подібні цілі чеська пропаганда дуже багато витрачала.
3. Не дозволяють вживати угро-руський прапор [358, с. 276].

Проте, незважаючи на ці пропозиції, угорський уряд припинив діяльність товариства «Просвіта» й крайового Педагогічного Товариства, які мали проукраїнську орієнтацію, заборонив вживання у засобах масової інформації етнонім «український», замість синьо-жовтого прапора Карпатської України використовував червоно-синій прапор, гімн «Ще не вмерла Україна» замінив на гімн «Подкарпатскії русини», автором якого був русин, видатний представник Закарпаття XIX століття О. Духнович [125, с. 664].

Важливо зазначити, що угорський уряд не тільки насаджував примусове вивчення угорської мови. Для нього не менш важливим було вивчення місцевої русинської мови. Згідно з §11 Розпорядження № 6.200 «Rendelet a Magyar Szent Koronához viszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezésérõl (Про теперішнє управління суспільною справою на повернених землях Підкарпатської території)», на Підкарпатті державною мовою була угорська мова та «угроруська» мова [466, с. 530]. Угорський уряд зобов'язав усіх чиновників, жандармів, угорських вчителів вивчати русинську мову, оскільки за допомогою мови вони могли поширювати державницькі ідеї Угорщини серед неугорського населення краю. Це, в свою чергу, зобов'язувало всі закони та нормативні документи друкувати двома мовами та забезпечувало права місцевого населення звертатися до владних органів рідною мовою. Регентський

комісар Підкарпаття Міклош Козма встановив «4 тисячі пенгів грошової нагороди тим жандармам, котрі у вивченні руської мови покажуть найліпші результати» [125, с. 209]. Для задоволення потреб службовців у вивченні мови був створений навчальний посібник «Magyarorosz nyelvgyakorló könyv (Угроруська книга практикуму мови)» (Ужгород, 1939) [472], а також регулярно організовувалися мовні курси. Вважаємо, що вивчення національної мови державними службовцями є правильним та виправданим не тільки для спрощення спілкування влади з народом, але й сприяло завоюванню симпатій місцевого населення. С. Черничко, дослідник особливостей мовної політики в історії Закарпаття, вважає, що такий державний мовно-політичний напрямок Угорщини приховував «стратегічні політичні інтереси держави: для Угорщини вигідним був окремий невеликий слов'янський народ, для підсилення ідентичності якого потрібно було створення самостійної русинської літературної мови. В інтересах цього Угорщина морально, політично і матеріально значною мірою підтримувала направлену на це діяльність місцевої інтелігенції… Становище ж національних меншин, які проживали Закарпаття, було дуже складним. Школи румунів та словаків, у яких викладання проводилося рідною мовою, закрили. Єврейське населення, котре вважалося найбільшою національною меншиною краю, під час голокосту фактично знищили» [125, с. 667-668]. Щодо єврейського питання, то «цей період найтрагічніший був для жидів, – зазначає П.-Р. Магочій, – котрих у Підкарпатській Русі тоді проживало більше, ніж 125 тисяч, або 15% населення. Навесні 1944 року Німеччина почала тиснути на угорську та словацьку влади. Щоб вони масово депортували жидів у нацистські концентраційні табори…, де вони всі прийняли насильницьку смерть у газових камерах. Це означає, що жидівська община краю, яка проживала тут кілька століть і була характерним елементом карпаторусинського соціально-культурного оточення, майже перестала існувати» [183, с. 89-90].

Велику роль у поширенні державницьких ідей Угорщини відіграла молодіжна організація «Левенте», створена 1921 р. і спрямована на організацію

позашкільної роботи з фізичного виховання молоді [482]. 1939 року Урядом Угорщини був прийнятий Закон II Про національну оборону, згідно з яким (§§ 6-13) всі школярі, котрим станом на 1 вересня поточного року виповнилося 12 років, зобов'язані були вступити до рядів організації «Левенте» і бути його членом аж до вступу до лав Збройних сил [483]. Ця молодіжна організація мала надзвичайно великий уплив на формування в підростаючого покоління національно-патріотичних почуттів, національної свідомості та готовності до оборони своєї вітчизни – Угорщини. Безумовно, така примусовість знайшла опір серед місцевого населення Підкарпаття. Адже за попередньої – Чехословацької – влади не було й мови про обов'язковий вступ до певної дитячо-юнацької організації. На нашу думку, все, що примусове, воно обов'язково знайде опір. Принагідно згадаємо зусилля, докладені Радянською владою, поки вибудувалися дитячо-юнацькі й молодіжні примусові організації жовтенят, піонерів, комсомольців і їх уплив на формування свідомості підростаючого покоління. Таким чином, після повернення закарпатських земель до складу Угорщини, дія законів угорського уряду поширювалася й на тутешні землі. Зокрема, велику просвітницьку роботу необхідно було здійснювати вчителям серед місцевого населення щодо популяризації ідей «Левентів».

Суспільно-політичні (посилення впливу держави на усі сфери суспільного життя, заборона проукраїнських та прокомуністичних ідей, проведення благодійних акцій, спрямованих на здобуття новою владою прихильності з боку місцевого населення), культурні (ліквідація культурно-просвітницьких товариств проукраїнського спрямування, вилучення «неправильної» літератури) й мовні аспекти (утвердження штучної угро-руської мови як державної), які простежувалися на початку 40-х рр. XX ст. у житті Закарпатоукраїнського краю, призвели до трансформаційних змін у сфері освіти та шкільництва. Подібні тенденції мали місце двадцять років тому з приходом нової – Чехословацької – влади, коли поступово так само змінювався демографічний склад населення; по-новому розставлялися політичні акценти,

які переводили у політичну площину вирішення мовних суперечок, а також питань, пов’язаних з організацією роботи державних установ, шкіл тощо; новим урядом ініціюються благодійні акції на підтримку місцевого населення, в тому числі й у питаннях розвитку національної освіти тощо.

Адміністративно-територіальні зміни призвели до змін в організації освітньої сфери. Освітні округи, які існували на теренах Підкарпатття, згідно з Розпорядженням № 7.880 від 31 жовтня 1940 р. «Rendelet a Magyar Szent Koronához visszacsatolt keleti és erdélyi területen a közoktatásügyi igazgatás szervezetének megálapításáról (Szatmári tankerület) (Про організацію управління народної освіти на повернених до Угорської Святої Корони східних та трансільванських землях (Сатмарський округ)), увійшли до складу двох різних освітніх округів – Кошицького (Ужгородська та Березька жупи) та Сатмарського (Угочанська та Мараморoська жупи) [466, с. 588].

Справи освітньої адміністрації та шкіл входили до компетенції регентського комісара Підкарпаття. У §2 Розпорядження № 6.200 «Rendelet a Magyar Szent Koronához viszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezésérõl (Про теперішнє управління суспільною справою на повернених землях Підкарпатської території)» освітою та шкільництвом керував головний директор округу [466, с. 528]. Ним був призначений упродовж 1939 – 1944 рр. греко-католицький священик Юлій Марина [467, с. 371].

«1939 – 1944 роки, – зазначає дослідник історії освіти та шкільництва Закарпаття В. Гомоннай, – виявились трагічною сторінкою в історії освіти Закарпаття» [71, с. 31]. Водночас, на противагу цій заяві, можемо процитувати іншого дослідника освіти та шкільництва Закарпаття П.-Р. Магочія: «На Подкарпатській Русі, яку угорці називали Підкарпаттям, карпаторусини мали право на культурне життя. Ошколовання (тут: шкільництво – Ф.О.) здійснювалося угро-руською мовою, дозволялося видання творів русинської літератури та діяльність культурних товариств, але тільки тих, які симпатизували угорській політиці. Навпаки, не можна було висловлювати проукраїнські симпатії» [183, с. 88].

Наведена інформація дозволяє стверджувати, що дослідники по-різному оцінюють ситуацію, яка склалася навколо освіти та шкільництва на Підкарпатті в період Другої світової війни. Безумовно, що проукраїнська орієнтація, яка набула великого поширення за часів президентства А. Волошина, зараз була придушена, її прихильники в переважній більшості втекли до Галичини. Дослідники історії освіти та шкільництва Закарпаття радянського періоду не завжди могли, в силу політичних обставин, висловлювати об'єктивну оцінку подіям, які відбувалися на Підкарпатті у 1939 – 1944 рр. Змінився не тільки територіальний устрій, але й приналежність до іншої держави, яка реалізовувала власну освітню політику, що спрямовувалась на підтримку державницьких ідей. Загалом, це знайшло відображення в цілях виховання та навчання, але суттєво не вплинуло на загальний стан розвитку освіти та шкільництва для населення Закарпаття.

Однією з тенденцій, яка мала негативний уплив на загальний стан розвитку освіти та шкільництва Закарпаття, було, як виявилося, скорочення загальної кількості шкіл й, відповідно, кількості дітей, які відвідували школи. Досліджуючи особливості розвитку культури Закарпаття в роки окупації О. Довганич зазначає, що «з перших днів окупації в галузі освіти йшов процес скорочення народних і горожанських шкіл, гімназій і семінарій. В той же час відкривалися школи з угорською мовою навчання навіть у селах, де не проживало угорське населення або було лише декілька сімей. Народні школи часто перетворювалися у двомовні з паралельними угорськими класами. Таким чином багато шкіл було змадяризовано» [215, с. 549]. Далі автор наводить статистичний аналіз кількості шкіл та школоповинних учнів у перші роки «окупації», зокрема зазначає, що «в умовах окупації чеські, єврейські та німецькі школи були ліквідовані і на 1941 р. угорська статистика дала такі дані: в народних школах навчалось 112.420 або на 34.261 учня менше, ніж в 1938 р. …Навчання вело 2.027 народних вчителів і 75 вихователів. До 14 років навчання в народних школах було обов'язковим і безкоштовним» [215, с. 549].

Сучасні дослідники історії Закарпаття доводять також, що за часи угорського панування закрили школи з румунською мовою навчання. У 1940-1941 н. р. школи з рідною мовою викладання мали лише русини, словаки та німці, також мовою національної меншини викладали у єврейських конфесійних школах. Зростанню кількості угорськомовних шкіл сприяло розпорядження Міністерства освіти і релігії Угорщини, згідно з яким в населених пунктах, де проживало хоча б десять угорських дітей, потрібно було відкривати школу з угорською мовою навчання. Але масове відкриття угорськомовних шкіл або класів не означало повну «мадяризацію» русинського населення Підкарпаття, адже в школу або клас з угорською мовою навчання приймали тільки тих русинських дітей, батьки яких виявили бажання навчати дітей у цих школах, і які володіли угорською мовою [125, с. 667].

Також на підставі аналізу звіту міністерського радника з питань освіти та шкільництва Юлія Марини за 1939 – 1942 рр., можемо констатувати, що угорським урядом не тільки закривалися школи, а навпаки «на многихъ мъстахъ повстали новъ школы – головно руського викладового язика – въ таких селах, гдъ в часи оккупаціъ [тут: окупація – угорська влада називала Чехословацький уряд окупантами, які впродовж двадцяти років здійснювали правління на територіях колишньої Австро-Угорщини – Ф.О.] взагалі не было научаня» [192, с. 6], або ж «известно, – зазначається у звіті, – что оккуповавшъ власти новъ школы будовали лише тамъ, где можъ было здъйснювати научаня на ческомъ языцъ. Угорское правительство до сего короткого часу съ недостатки зато не могло доповнити, бо силу народа зв'язали военнъ выдатки злученъ зъ ростом державы и теперъшною войною. На доповненя хибуючихъ учебныхъ комнатъ угорска держава на Подкарпатю орендує около 800 помъщенъ и за се платить рочно 210.000 пенге» [192, с. 7]. Тому, на нашу думку, дослідникам історії педагогіки варто вивчати та співставляти різні, часом діаметрально протилежні, судження, задля об'єктивності дослідження.

Не на останньому місці – кадрове питання. Зрозуміло, що зміна влади спонукала до зміни керівних кадрів, які б, найперше, підтримували політику

влади. Тому не завжди питання фаховості було визначальним при заміщенні посад. Так, наприклад, було і з призначенням на посаду керівника освітою та шкільництвом Підкарпаття: «Марина Дюла став на чолі шкільних справ, тоді як він навіть і уявлення немає про керівництво школами, і якраз під його керівництвом між учителями та в шкільних справах виникли великі ускладнення» [358, с. 277].

В одному з часописів, який виходив за кошти української еміграції в Празі, також вказувалось на проблеми, які пов'язувались з кадровим забезпеченням шкіл: «більше, ніж 60% предметів вчать учителі виключно по мадярськи (історія, географія, фізика, природа, числення)…» [125, с. 209].

На тенденцію мадяризації місцевого населення вказував і той факт, що у серпні 1941 р. Міністерство релігії та народної освіти постановило: «на приєднаних територіях прізвища, які звучать як іноземні, потрібно вживати і писати згідно з угорським звучанням, а щодо імен, то треба зазначати відповідне угорське» [125, с. 663]. Безумовно, що це призвело до плутанини, оскільки й до сьогоднішніх днів при оформленні офіційних документів збереглися українсько-угорські варіанти імен, по батькові, наприклад: Іван Іванович – Янош Яношович – Іван Яношович, Василь Васильович – Ласло Ласлович – Василь Ласлович і подібне.

Проблема вчительських кадрів була спричинена інтенсивною чисткою, яка здійснювалася відповідно до Розпорядження шкільного відділу «Цивільного правління» Підкарпаття від 24 березня 1939 року, згідно з яким «зі шкіл були звільнені всі українські емігранти, що прийшли сюди починаючи з 28 жовтня 1918 року. Працювати в школах мали право лише представники російської еміграції, що боролися з більшовизмом» [125, с. 210].

Варто зауважити, що таке очищення рядів педагогів від «неблагонадійних» осіб, мало місце і в Чехословацький період, а потім, як покаже історія, і в наступні періоди, що ще раз доводить, що освітня політика, в першу чергу, залежить від політики та ідеології держави, навіть якщо вона і є

найдемократичнішою, все одно буде спрямована на утвердження та реалізацію державницьких інтересів.

Також на підставі Розпорядження крайового військового командування від 31 березня 1939 р. були конфісковані та знищені всі книги проукраїнського та антиугорського спрямування. Дослідниками історії означеного періоду досліджено, що «15 квітня 1940 року наджупан Ужанської жупи А. Шіменфалві видав розпорядження, в якому зобов'язав бургомістра Ужгорода «конфіденціально дати вказівку» керівнику міської бібліотеки закрити доступ до чеської, української та російської літератури. Ці книжки видавалися лише тоді, коли з'ясовувалась їх необхідність «для наукових цілей, наукової розробки» [125, с. 210].

Визволення Закарпаття від німецько-фашистських окупантів у жовтні 1944 р. відіграло велику, проте неоднозначну роль. У попередніх розділах ми вже згадували про надзвичайно строкатий національний склад закарпатоукраїнських земель (русини, угорці, словаки, німці, румуни та ін.), тому діяльність сталінського режиму та НКВД позначилися масовими репресіями представників різних націй та віросповідань. Так, «за період од 18 листопада до 16 грудня 1944 року військами НКВД затримано і направлено на збірні пункти військовополонених 22.951 чоловік, з них 14.202 – солдати, сержанти та офіцери, що проживали в тилових населених пунктах, і 8.564 чоловік угорської та німецької національностей віком від 18 до 50 років» [242, с. 150].

Отже, політичне відновлення законів угорського уряду, початок Другої світової війни, поглиблення економічної та демографічної криз стали загальним фоном розвитку й діяльності початкових шкіл, вплинули на вирішення кадрових питань, матеріально-технічне забезпечення навчального процесу та зміст початкової освіти. Серед основних тенденцій розвитку початкової школи на закарпатоукраїнських землях у період 1939 – 1944 рр. можемо виокремити такі: зменшення кількості шкіл та учнів (зумовлене подіями ІІ Світової війни, складним економічним становищем), розширення прав місцевого населення –

русинів на рідномовне навчання (сприяння з боку держави створенню граматики угро-руської мови, визнання її на території краю державною, обов'язкове володіння нею державними чиновниками), мадяризація шкіл (у багатьох населених пунктах відкривалися угорськомовні школи, натомість закривалися школи з чеською, словацькою, єврейською та українською), збільшення впливу на освітні процеси релігії та патріотичних об'єднань проугорської орієнтації (націонал-патріотична пропаганда вірності Угорщині через діяльність церкви та дитячо-юнацької організації «Левенте»).

4.2. Особливості діяльності початкової школи Закарпаття в умовах відновлення угорської освітньої політики

Діяльність початкових шкіл після повернення закарпатських земель до Угорщини на початку 40-х рр. XX ст. регламентувалася нормативними документами Міністерства релігії та народної освіти Угорщини. Зокрема, Розпорядження № 24.024 «Rendelet a Magyar Szent Koronához visszacsatolt keleti és erdélyi területen a közoktatás ügy ideiglenes szabályozásáról (Розпорядження «Про тимчасові правила організації шкільної справи на приєднаних до Угорської Святої Корони східних та трансільванських територіях»)» від 5 жовтня 1940 року визначає типи шкіл, їх кількість, місцезнаходження, а також порядок використання шкільних будівель на початку 1940-41 навчального року [466, с. 584-585]. Так, згідно з цим документом (§1), школи, які на початку 1939 – 1940 н.р. належали до державних, залишаються в державній власності, а школи релігійні або ж іншої форми власності продовжують свою діяльність як общинні або ж громадські. Якщо ж в одному населеному пункті у 1939 – 1940 н.р. одночасно діяли державні та общинні школи, то в новому навчальному році навчальний процес у державних школах могли розпочинати тільки тоді, коли общинна школа не задовольняла потреби населення.

У §7, п.п.1-4 визначаються засади реалізації мовної політики в навчально-виховному процесі початкової школи. Так, у державних початкових школах офіційною мовою навчання є угорська мова. В громадах, де переважна

більшість населення не є угорськомовним, навчання здійснюється його рідною мовою. Коли ж громада складається з представників різних національностей – в залежності від кількості школоповинних учнів – у паралельних класах однієї школи або ж в окремих школах навчання здійснювати угорською та рідною мовою. У випадку, коли угорське населення складає лише невелику кількість населення громади, то обов'язково слід потурбуватися про угорськомовне навчання. До навчальних планів шкіл з рідною мовою навчання введено обов'язкове вивчення угорської мови як окремого предмету з тижневим навантаженням – 6 год (§8). Це правило розповсюджувалося і на ті школи, які належали релігійним або іншим громадам [466, с. 584-585]. Мовне питання у школах вирішувалося таким чином, що вивчення державної – угорської – мови у національних школах розпочиналося з 3 класу, а в угорськомовних школах обов'язковим випускним предметом була рідна мова та література учнів [125, с. 667].

Окрім вивчення угорської мови, важливою складовою навчальних планів були навчальні предмети, які ознайомлювали молодших школярів з угорською історією, культурою тощо (§13).

Навчання школярів у початкових школах було безкоштовним (§11). При записі учня до школи сплачувався внесок в розмірі 1 пенге, проте малозабезпечені сім'ї звільнялися від оплати. Розглядуване нами розпорядження забороняло будь-які інші збори (грошові або натуральні). Практика соціальної підтримки школярів з малозабезпечених сімей спостерігається нами впродовж усього досліджуваного періоду, незалежно від того, до складу якої держави входили закарпатоукраїнські землі [466, с. 584-585].

Наступний важливий документ, який регламентував освітні процеси Закарпаття на початку 40-их рр., є Закон «1940. évi XX. Törvénycikk az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskolá (Про шкільну повинність та восьмирічні народні школи)» [484].

Цим Законом визначається основна мета та завдання народної освіти «забезпечити виховання релігійного та морального громадянина, в дусі національної культури, дати загальні знання та практичні вміння, які б готували до життя та подальшої освіти» [484].

Закон передбачав обов'язкову восьмирічну освіту і зобов'язував батьків та опікунів дбати про належне відвідування дітьми школи (§§1,4). У разі ухиляння від своїх батьківських обов'язків на них накладався грошовий штраф або ж залучалася жандармерія до вирішення справи (§§14-16).

Згідно з цим Законом батьки могли вільно обирати школу для навчання дітей як за місцем проживання, так і за релігійною приналежністю. Слід зауважити, що Закон не розмежовував освіту та релігію: освіта та релігійне виховання становлять цілісний процес формування особистості.

Освіта в Угорщині є восьмирічною (§2), проте дев'ятий рік є теж обов'язковим, згідно з §4, оскільки забезпечує практичну господарсько-економічну підготовку.

Народна школа поділяється на два ступені: нижній ступінь – 1-4 класи, вищий ступінь – 5-8 класів (тут також існували різні навчальні плани для міських та сільських шкіл). До першого класу могли вступати діти, яким станом на 1 вересня поточного року виповнилося 6 років, як виняток – до 15 вересня (§3).

Навчальний рік тривав для нижчого ступеня народної школи з початку вересня до кінця липня, а для вищого ступеня – з 15 жовтня до 15 квітня. На дев'ятому році навчання тривалість навчального часу – 40 днів (§7).

Окреме місце в цьому Законі відведено для учнів, які звільняються від відвідування навчальних занять або ж від навчання в школі взагалі (§§ 8-9). До них належали діти, які мали вади фізичного розвитку, що не дозволяли брати участь у навчальному процесі, хворіли на інфекційні захворювання, відставали у розумовому розвитку, становили загрозу для інших учнів.

Уведення в дію Закону XX 1940 р. на Підкарпатських землях було поступовим. В інструкції до виконання його вимог міністр релігії та народної

освіти Балінт Хоман назвав новий 1941 – 1942 н. р. «експериментаційнымъ, в котромъ заінтересовані власти, надзірательні органы и всі учителі один другому помагаючи стараються усвоити духъ учебного плана и одповіно тому обучаючи на основі учебного порядку, ими самими составленого, познакомитися зъ нимъ» [323, с. 48].

Частина початкових шкіл Закарпаття того періоду, які не відповідали вимогам нового закону, керувалися Малим шкільним Законом 1921 р., виданим урядом Чехословаччини [318, с. 45].

Щодо навчальних планів, то вони розглядаються та затверджуються Міністерством релігії на народної освіти (§ 10). Ця вимога розповсюджується також і на релігійні народні школи, зміст навчальних планів яких також повинен узгоджуватися з навчальними планами державних шкіл. Зміст навчальних планів за роками навчання складав окремий перелік навчальних предметів, які необхідно було засвоїти. Зокрема, угорським урядом напередодні 1941/42 н.р. були виданий інструктивно-методичний посібник для директорів шкіл, вчителів під назвою «Навчальний план та вказівки для восьмирічної народної школи» [477]. Його видання здійснене на виконання Розпорядження 55.000/1941 Королівського Міністерства релігії та народної освіти з метою реалізації основних положень освітнього Закону XX (1940 р.) та адаптації до нових умов положень Малого шкільного закону на Чехах (1921 р.), який регламентував освіту та шкільництво ще при чеському уряді. Основним завданням народної школи визначається «виховання релігійного та морального громадянина в дусі національної культури, який оволодіє загальними знаннями та практичними навичками, необхідними в житті та здійснення подальшого навчання» [477, с. 9]. Далі поданий перелік навчальних предметів, якими повинні оволодіти учні початкової школи. Зокрема, вони розподілені на три цикли:

I – релігія та етика;

II – предмети національної грамотності, до яких входять 3 групи навчальних предметів: 1– угорська мова (усне мовлення, читання, письмо,

зв’язне мовлення, граматика), 2 – географія, 3 – історія (історія угорського народу, громадянські обов’язки та права);

III – інші навчальні предмети, а саме: числа і вимірювання, природознавство, господарство та здоров’я, малювання та ручна праця, спів, тілесне виховання.

За роками вивчення в початковій школі ці навчальні предмети розподілялись таким чином:

1 клас

1. Релігія та етика.
2. Угорська мова: а) усне мовлення; б) читання-письмо.
3. Лічба та вимірювання.
4. Співи.
5. Фізичне виховання.

2 клас

1. Релігія та етика.
2. Угорська мова: а) усне мовлення; б) читання; в) письмо; г) зв’язне мовлення; д) граматика та чистописання.
3. Лічба та вимірювання.
4. Малювання.
5. Співи.
6. Ручна праця.
7. Фізичне виховання.

3 клас

1. Релігія та етика.
2. Угорська мова: а) усне мовлення; б) читання; в) письмо; г) зв’язне мовлення; д) граматика та чистописання.
3. Лічба та вимірювання.
4. Природничі та господарські знання:

природознавство, економіка, ведення домашнього господарства.

5. Малювання.

6. Співи.
7. Ручна праця.
8. Фізичне виховання.

4 клас

1. Релігія та етика.
2. Угорська мова: а) усне мовлення; б) читання; в) письмо; г) зв’язне мовлення; д) граматика та чистописання.
3. Лічба та вимірювання.
4. Географія.
5. Природничі та господарські знання:

природознавство, економіка, ведення домашнього господарства.

6. Малювання.
7. Співи.
8. Ручна праця.
9. Фізичне виховання [460].

Щодо основного змісту початкової освіти, то кожний навчальний предмет має своє основне завдання. Вказівки до навчального плану [477] є прототипами сучасних навчальних програм до предметів і визначають завдання, зміст, основні розділи до всіх предметів. Так, зміст навчального предмета «Релігія та етика» визначався керівництвом церкви. Зважаючи на різноманітність релігій у Підкарпатті того часу, Міністерство релігії та народної освіти дозволило вищому духовенству в державі кожного релігійного напряму формувати свій зміст, який би не суперечив основному завданню народної школи [477, с. 15]. Щодо основного завдання засвоєння навчальних предметів з циклу «Угорська мова», то воно полягало в засвоєнні навичок усного та писемного мовлення, розвитку зв’язного мовлення, вироблення навичок читання з розумінням та емоційним сприйняттям змісту прочитаного, виховання ціннісного ставлення до книг та процесу читання, що сприяє формуванню в школярів національного духу [477, с. 15]. Зміст «Географії» спрямований на формування в школярів елементарних уявлень про Землю, про материки, природні зони, країни тощо

[477, с. 29]. Важливо зауважити, що в змісті вивчення географії окремим розділом є вивчення особливостей Карпатської низовини, її географічного розташування, демографічного складу. При цьому, вивчається кількість, розташування, культура інших національностей, які населяють Карпатську низовину (серед них і населення Підкарпаття), та їхню роль у розвитку Угорщини та всього людства [477, с. 31] Цей навчальний предмет тісно інтегрується з історією та природознавством. Вивчення «Історії» складається з двох складових, основним завдання першої є вивчення історії угорського народу в контексті світової історії, становлення та розвиток Угорської держави, вивчення моральних традицій свого народу, виховання поваги до них, формування національної свідомості, почуттів та любові до батьківщини, віру в силу народу та боже провидіння; друга складова має на меті забезпечити порядок у державному житті країни, засвоєння учнями найважливіших громадянських обов'язків та прав, виховання законослухняності, духовної впевненості та дотримання обов'язку та права в житті [477, с. 33].

Щодо предметів, зазначених у ІІІ циклі навчальних планів, то в зміст вивчення «Лічби та вимірювання», або математики, входить оволодіння навичками лічби, виконання арифметичних дій, вивчення величин, дії з величинами. Виховний аспект цього навчального предмету полягає у вихованні ощадливості, розумінні понять «ціна», «вартість» [477, с. 26]. Завдання інтегрованого предмета «Природознавство, господарство та здоров'я» полягає у засвоєнні школярами знань про рослинний і тваринний світ, явища природи, корисні копалини, формуванні життєво необхідних умінь та навичок, поняття про здоров'я людини, вихованні поваги до праці, зацікавленості в особливостях національного господарства та його подальшого розвитку, формування почуття єдності та відповідальності у його примноженні. Якщо зміст освіти з цього інтегрованого курсу для нижчого ступеня народної школи був однаковим для всіх типів шкіл, то для вищого ступеня народної школи залежав від місця знаходження школи. У міських школах вивчали економіку, промисловість, торгівлю, в сільських – сільське господарство, а в школах для дівчат –

виховання, ведення домашнього господарства та городництво. Навчальна програма для сільських шкіл укладалася за сезонним принципом, оскільки відображала особливості ведення домашнього та сільського господарства в різні пори року [477, с. 34-41]. Навчальний предмет «Малювання та ручна праця» [477, с. 41-46] складався з власне малювання та ручної праці, яка диференціювалася на дівочу та хлоп'ячу. Зміст малювання визначався завданням сформувати в учнів навички працювати з різними засобами для малювання, розвивати їх творчість, виховувати естетичний смак. Ручна праця була спрямована на формування елементарних навичок роботи з папером, природними матеріалами, великого значення надавалося формуванню навичок із самообслуговування, вихованню акуратності, ощадливості, бережного ставлення до результатів власної праці та праці інших людей. Щодо змісту предмета «Співи», то він був спрямований на розвиток музичного слуху, на виховання любові до релігійних, національних та народних пісень. На уроках співів діти вивчали народні ігри та забавлянки [477, с. 46-49]. Навчальний предмет «Тілесне виховання» передбачав розвиток фізичних якостей дітей, виконання фізичних вправ, укріплення фізичного здоров'я [477, с. 49-56]. Невід'ємною складовою змісту фізичного виховання стало поняття пропаганди здорового способу життя, роз'яснення значення фізичного здоров'я. Також учні засвоювали вміння з надання першої медичної допомоги у різних надзвичайних випадках. Навчальна програма з «Тілесного виховання» також мала певну гендерну диференціацію, оскільки до дівчат вимоги були знижені («більш жіночі»). У класах, в яких дівчатам виповнилося 10 років, уроки фізичного виховання проводилися окремо від хлопців, і, відповідно, зі змісту вилучено піднімання, носіння та кидання важких предметів, виконання окремих гімнастичних вправ, змагання з бігу на дистанцію більшу, ніж 40-50 м, боротьбу.

Отже, як бачимо зміст початкової освіти був спрямований на виконання завдань освітнього Закону ХХ (1940), а саме – на виховання високоморального та релігійного громадянина своєї держави, який би володів системою знань та

практичних вмінь, навичок для життя та подальшого навчання. Основними особливостями змісту були національна та державницька спрямованість, краєзнавчий характер, територіальна диференціація змісту (місто і село), гендерна диференціація, практична орієнтованість, здоров'язбережувальний характер.

Як вже ми зазначали, навчальні плани та програми, а також підручники, у відповідності до Закону XX 1940 р., проходили обов’язкове затвердження в Міністерстві релігії та народної освіти Угорщини. Всі документи були уніфікованими й розмножувалися в державних друкарнях.

Для учнів початкових шкіл була розроблена так звана «Інформаційна книжечка» (Додаток Д.1) [460], яка вміщувала всю необхідну інформацію про учня, про зміст, терміни навчання, успішність та відвідування школяра. Батьки учня два рази на рік (Різдво та Великдень) повинні були підписуватися в ній, вона зберігалася до закінчення школи, а також слугувала документом, на основі якого школяр міг вступати до середньої школи (горожанської школи, ліцею, гімназії). Ця книжечка не була безкоштовною, її вартість складала 20 філерів (тут: копійок – Ф.О.). За змістом та структурою «Інформаційна книжечка» є прототип сучасної навчально-облікової картки учня та табеля успішності. Вже на першому розвороті в молитві задекларовано основну мету школи та виховання:

Вірую в одного Бога!
Вірую в одну Батьківщину!
Вірую в правдивість одного Бога!
Вірую у воскресіння Угорщини!

Наступна сторінка вміщує правила ведення «Інформаційної книжечки», дані про систему оцінювання. Щодо системи оцінювання, то тут слід зауважити, що оцінювання в початковій школі здійснювалося за трьома критеріями:

I – поведінка: похвальна, добра, задовільна;

II – старанність: похвальна, перемінна, недбайлива;

III – успішність: відмінна, достатня, добра, задовільна, незадовільна.

До «Інформаційної книжечки» вносилась особиста інформація про учня, а саме: відомості про дату та місце народження, віросповідання, національність, інформація про володіння угорською та іншими мовами, інформація про щеплення, про відвідування дитячого дошкільного закладу, про батьків та рід їх діяльності. На кожен рік навчання відводився окремий розворот, де на одній сторінці подавалася інформація посеместрова, тобто на Різдво та на Великдень. Зокрема, ця інформація містила відомості про поведінку, старанність, успішність та відвідування за семестр. На другій сторінці розміщувався, окрім вищезгаданої інформації, табель успішності, в якому у відповідності до затверджених навчальних планів виставлялися річні оцінки за засвоєння навчального плану. Окрема сторінка [460, с. 26] відводилася для запису особливих відомостей про пропуски уроків (внаслідок певних захворювань або інших поважних причин) та відміток про необхідність пройти учневі повторний рік навчання. Укінці книжечки подавався розділ «Необхідно знати», в якому надана інформація для школяра, яка ознайомлює його з правилами поведінки, необхідністю ведення здорового способу життя (особливий акцент робиться на шкідливість тютюнопаління та вживання алкоголю), дотримання особистої гігієни, здорове харчування тощо. Цей розділ «Інформаційної книжечки» дозволяє дійти висновку, що не тільки національне та релігійне виховання є важливим для Угорського уряду на початку Другої світової війни, але, насамперед, найважливішою є турбота про здорову, повноцінну духовно та фізично націю. На цей важливий момент, на жаль, підручники з історії педагогіки не вказують.

За умови поширення угорськомовної освітньої політики, знову актуальним постає питання щодо забезпечення шкіл підручниками. Так, один із сучасників зазначає, що «ще й на сьогодні нема для початкових шкіл і середніх шкіл єдиних угро-руських підручників» [358, с. 276], або ж «якщо для гімназій та семінарій підручників зовсім не було, – зазначає О. Довганич, – то для народних шкіл вони почали поступати уже в 1939 р.» [215, с. 550]. Так,

накладом Регентського комісаріату були видані підручники для початкових шкіл з угро-руською мовою навчання: «Первый цвътъ дътской мудрости для I. класса народной школы» [259], «Другій цвіт детской мудрости для II класса народной школы» [104], «Третій цвет детской мудрости для VII-VIII класса народной школы» [360], «Четвертый цвет детской мудрости для VII-VIII класса народной школы» [444], «Пятый цвет детской мудрости для VII-VIII класса народной школы» [307], а також підручник «Свътъ чиселъ. Изборникъ рахунковыхъ и геометричныхъ прикладовъ та выслъдовъ. Для IV классы народныхъ школъ» [340].

На проблему забезпечення шкіл підручниками вказано і в звіті за 1939 – 1942 рр. Ю. Марини, який зазначав, що Регентський комісаріат Підкарпаття вважає необхідність забезпечення всіх типів шкіл підручниками одним із найважливіших завдань та напрямів роботи. Проте «черезъ языковъ трудности, – котръ якъ проклятое преданіе минувшихъ двадцять роковъ перейшло на нас, – лише въ семъ школьномъ роцъ [тут: 1941 – 1942 навчальний рік. – Ф.О.] дойде до выданя многихъ руськихъ учебниковъ для народныхъ и горожанськихъ школъ та гимназій» [192, с.7].

Як показує історія попередніх років, мовна полеміка завжди переходила в політичну площину й гальмувала загальний культурний та освітній розвиток, тому Угорським Урядом питання було вирішене наступним чином: Міністерство освіти і культів Угорщини наказом № 27.300/1941 зобов'язало всі школи з руською мовою навчання та двомовні школи, де вивчали руську мову, з 1941-1942 навчального року навчання проводити за підручником Івана Гарайди «Граматика руського языка», який видало Підкарпатське товариство наук [125, с.209]. Варто додати, що за укладанням цієї «Граматики» особисто слідкував регентський комісар Підкарпаття Міклош Козьма, який у запропонований алфавіт з 33 літер від себе додав 34-у літеру – граматичний знак «ъ» (йор). Звичайно, ця граматика була достатньо складною для сприймання й засвоєння школярами початкових шкіл і не знайшла підтримки серед вчителів.

З боку Угорського уряду особлива увага приділялася питанню вчителів. Основне завдання початкової школи та вчительської праці було задекларованe у зверненні регентського комісара Карпатського краю Міклоша Козьми до вчителів на початку 1940 – 1941 навчального року, опублікованому в часописі «Народна школа», в якому він, зокрема, зазначає: «О значеніи работы учителей Карпатского края не нужно много говорити. Они подготовляють будущее. Задача ихъ – не урядь, а званіе. Духовна и моральна подготовка молодежи для жизни – ответственна и забирающа целого человека работа. Интересы народного мадярского мышленія вполне совпадають сь интересами угро-русского народа. На сем основаніи учительство должно якь можно больше наполняти души вверенныхъ ему дітей и молодежи образованіемь и культурою для будущей жизни. Работающее вь томь смыслъ учительство всегда может расчитывати на мою поддержку» [161, с. 2]. Таким чином, своїм зверненням Регентський комісар Карпатського краю намагається спрямувати на співпрацю русинських та угорських вчителів у справі освіти та виховання підростаючого покоління. Безумовно, що це, з одного боку, можна розцінювати як тиск на русинське вчительство, але, з іншого боку, кожна держава, кожний уряд у сфері освітньої політики найперше піклується про забезпечення виховання відданих своїй державі громадян.

Вже на початку наступного навчального року М. Козьма схвально відгукнувся про роботу вчителів у школах і знову наголосив, що «чтобы кождый педагогъ дійствуючий на сей территоріи, державъ передъ очами интересы мадярско-національной и русько-народной думки» [160, с. 2].

Отже, попри звинувачення істориків у намаганнях регентського комісаріату придушити русинські національні ідеї, ми все-таки можемо констатувати, що ідея національного виховання є пріоритетною для Угорщини, але вона базується на єдності, співпраці та інтеграції національних інтересів двох найбільших на території Карпатського краю народів – русинського та угорського, про що неодноразово підкреслюється у щорічних зверненнях урядовців до вчителів.

Важливого значення з боку угорського уряду та регентського комісаріату Підкарпаття надавалося фаховій підготовці вчителів. Так, розпорядження міністра релігії та народної освіти Балінта Гомана зобов'язувало (§14) вчителів початкових шкіл всіх типів та форм власності брати участь в усіх навчальних програмах, де б вони ознайомлювалися з особливостями організації навчально-виховного процесу, управлінням освітніми закладами тощо [466, с. 585]. Зокрема, у щорічному зверненні регентського комісара М. Козьми до вчителів ідеться: «чтобы число фавоховообразованныхъ и свое званя вірно исповняючихъ воспитателей въ новомъ школьномъ році зновъ прибывало», тому необхідно «чтобы всі преподаватели подъ мой надзоръ принадлежачихъ школъ и воспитательныхъ институтовъ путемъ добровольного самообразованя познакомилися зъ программовыми принципами домашней педагогії и чтобы въ своей преподавательной роботі руководилися ними» [160, с. 2]. З цією метою на Підкарпатті були організовані курси підвищення кваліфікації та мовні курси.

До вчителя, як виконавця державного замовлення в сфері освіти, ставилися вимоги не тільки як до висококваліфікованого фахівця, але й як до громадянина-патріота з чітко сформованими моральними принципами та моральною поведінкою. Ці вимоги неодноразово підкреслювалися на сторінках педагогічних журналів, через звернення посадових осіб до вчителів, як-от: «Поведеня выхователевъ най буде примірное, приватное житя профессора и учителя най буде такое, чтобы ученики изъ него могли учитися, ставалися благородными… Най будуть выхователями въ школі и выхователями народу поза школою. Най не забудуть, что цілі и напрями выхованя определяються интересами народа и отчины и никимъ иншимъ!» [359, с. 2].

Проте, питання вчителів також не було позбавлено забарвлення національно-політичного характеру, тому що «в привілейованому становищі перебували вчителі-угорці. Вони одержували надбавку за віддаленість їх домівки від школи. Це питання ставилося так, щоб цю надбавку одержували лише вчителі-угорці, бо вони, мовляв, у важкому становищі, працюють «у чужому оточенні». А щоб вчителі-русини не обурювалися і не робили

засудження, треба згадану надбавку для угорських вчителів давати через якусь громадську організацію у формі винагород» [215, с. 553].

Також Уряд рекомендував учителям-русинам вивчати угорську мову. З цією метою організовувалися літні курси, проводилися екскурсії до Будапешта. Всього 400 русинських учителів відвідали Угорщину з метою вдосконалення мовної практики, вивчення історії та культури угорців. Натомість 43 вчителі з Угорщини взяли участь у курсах русинської мови в Ужгороді, які організувала греко-католицька учительська семінарія [62, с. 10]. Участь у роботі мовних курсів «утвердила межи мадярськими и руськими учителями чувство едности і въ великій мъръ приспъла къ взаимной почести обохъ народовъ и учительства» [192, с. 8].

Також здійснювався обмін учителями, зокрема, вчителі-угорці направлялися на роботу в неугорські школи, а вчителів-русинів направляли вглиб Угорщини. Така політика, в кінцевому підсумку, була спрямована на здобуття і підтримку угорського духу, хоча й не мала підтримки серед педагогів: «ті переміщення вчителів, що недавно мали місце, викликали серед підкарпатських вчителів паніку, в багатьох випадках розірвано сім'ї, тоді як можна було це питання інакше вирішити» [358, с. 276].

Кількість учителів-русинів почала регулюватися вже в стінах вчительських семінарій (2 в Ужгороді, 1 в Мукачеві), які продовжували готувати вчителів. Проте угорський уряд не вважав доцільним використовувати русинську мову як викладову, оскільки кількість семінаристів-угорців невпинно збільшувалась, то й мова навчання повинна відповідати цій тенденції. Або ж, аналізуючи кількість слухачів русинського відділення Мукачівської вчительської семінарії (138 хлопців та 269 дівчат), угорський уряд робить висновок, що тут «занадто багато кандидатів в учителі русинського походження. Потрібно б встановити річну потребу вчителів і, згідно з тим, регулювати прийом русинських вчителів» [215, с. 552]. На нашу думку, беззаперечним негативом є звуження прав корінної нації щодо здобуття освіти

рідною мовою, але позитивним є спроба державного регулювання ліцензованих обсягів підготовки майбутніх учителів.

Як і в Чехословацький період (див. розділ 3), так і тепер учителям, які отримали дипломи про свою кваліфікацію зі зміною державної приналежності, одночасно постала необхідність підтвердження дипломів. Так, за підтвердженням дипломів упродовж 1939 – 1942 рр. звернулося 2.519 вчителів, із них тільки 18 не змогли підтвердити кваліфікацію й отримати роботу у державних школах. Проте кадрове питання у школах ще залишалося відкритим, адже, як зазначено у вже згадуваному звіті Ю. Марини, «на новъхъ мъстахъ повстали новъ школы – головно руського викладового язика – въ таких селах, где в часъ окупаціъ взагалъ не было научаня» [192, с. 6].

Щодо організації освітньо-виховної роботи початкових шкіл, то вона мала свої особливості. Варто пам’ятати, що в цей період Європа, в тому числі й Угорщина, перебували у стані війни. Всі сторони державного життя Угорщини регламентувалися спеціальним Законом II 1939 року «Про національну оборону» [483]. У § 168 цього Закону передбачено можливості для внесення, при необхідності, змін до графіків навчального процесу в навчальних закладах та спрощення процедури видачі атестатів та кваліфікаційних висновків.

На виконання вищезгаданого Закону Міністерство релігії та народної освіти видало Розпорядження № 25.900/1941 «Про організацію шкільної справи», згідно з якою в початкових школах упродовж жовтня-березня навчальний процес дозволялося розпочинати залежно від місцевих обставин. При визначенні початку навчання слід брати до уваги рід занять більшості батьків школоповинних учнів, місцеві комунікації, ощадність до використання засобів освітлення, а також інші умови, які визначають необхідність запровадження надзвичайного стану в шкільній справі. Дія Розпорядження № 25.900/1941 поширювалася на школи всіх типів та форм власності [317, с. 41-42].

Одним із важливих напрямів діяльності школи в 1939-1944 рр. на Підкарпатті, в тому числі й початкової, була організація та забезпечення

позашкільної просвітницької та виховної роботи. Угорським урядом видано численні Циркуляри та Розпорядження про організацію цієї роботи, основна частина якої лягала на плечі вчителів, які «повинні виконувати її не тільки як обов'язок, але і як прояв любові до своєї професії, ентузіазму та беззаперечної любові до свого народу» [618, арк. 1]. Так, у п. 4.1 нашого дослідження ми згадували про організацію діяльності молодіжної організації «Левенте», яка не здобула належної підтримки на Підкарпатті головним чином тому, що це була виключно проугорська націоналістична організація. Як згадують сучасники, «на левентських заняттях не дозволяють співати угро-руських пісень» [358, с. 276].

У Державному архіві Закарпатської області нами знайдено кілька справ, які відображають діяльність Регентського комісаріату Підкарпаття щодо організації позашкільної виховної роботи. Вже в самих назвах архівних справ «Циркуляры Министерства культов и просвещения Венгрии и переписка с местными народопросветительными комиссиями о деятельности профашистской молодежной организации «Левенте» [614] та «Переписка с руководством профашистской молодежной организации «Левенте» о координации работы» [620] ми бачимо оцінку роботи цієї організації, яку надали їй історики й архіваріуси Радянського Закарпаття, як профашистської. Проте детальний аналіз цих документів, а також вже згадуваного нами у п. 4.1 Закону II 1939 року «Про національну оборону», а також публікації на сторінках педагогічного часопису «Народна школа», нас переконав у іншому (Додаток Д.4).

Так, дійсно ця організація була обов'язковою, вона містила елементи військової підготовки підростаючого покоління до захисту Вітчизни (нагадаємо, в цей час вже розпочалася Друга світова війна), але, крім цього, вона виконувала набагато ширшу місію – всебічне духовно-моральне, релігійне та тілесне виховання. Чи не такі ж основні постулати були характерні для скаутського руху, «Пласту» та інших дитячо-юнацьких організацій, які ширилися європейськими країнами у першій половині XX століття?

Для більшої переконливості, проаналізуємо публікацію-звернення до населення Підкарпаття А.Ігнація «Левенты и наша общественность», розміщену у педагогічному часописі «Народна школа» [138]. У вступі до своєї статті автор зазначає, що через незнання підкарпатською громадськістю мети діяльності «Левентів», ставлення до них байдуже, а подекуди й вороже. Нестача знань зумовлена тим, що ця організація є молодою й новою на закарпатоукраїнських землях, а також тим, що велика кількість вчителів, які виконували функції інструктора в цій організації, змушені були піти на війну. Скрутне соціально-економічне становище краю в умовах війни також становить перешкоду в поширенні левентівського руху. З боку Регентського комісаріату Підкарпаття було видане розпорядження від 1941 р. щодо необхідності здійснення національно оборонного та тілесного виховання молоді. Саме тут важливою є діяльність школи та вчителів, які своїм прикладом мали показувати і заохочувати школярів стати членами цієї організації: «через школу дуже много можно помочи для той цълъ. Пояснити треба родичамъ и роботодателямъ задачу и цъль левентовъ» [138, с.154]. У першу чергу слід було пояснити, що левентська організація – це не тільки військова муштра, яку здійснювали інструктори один раз на тиждень упродовж 4 год [483, §9], але й турбота про молодь, про «ихъ душевному и тълесному устрою… Ся робота тече уже на полю педагогіъ и такъ школа и левенты суть собі близькъ братя» [138, с.155]. На морально-етичний аспект діяльності цієї організації вказували 7 левентівських законів, які щоразу після молитви повторювали левенти на кожному занятті, серед яких:

1. Левент є богобійний і батьківщині до смерті вірний.
2. Левент відноситься до своїх наставників з довір’ям і покорою.
3. Левент справно виконує свої обов’язки.
4. Левент говорить правду.
5. Левент є благородний (лицарський).
6. Левент ніколи не залишить прапор та своїх бойових товаришів.
7. Честь – найбільший скарб левента [138, с. 154].

Отже, як бачимо, вищенаведені левентівські закони цілком відповідають загальнолюдським цінностям, не обмежують права й свободи ні членів левентівського руху, ні інших людей. Тому, на нашу думку, тавро, поставлене радянською ідеологією на це юнацьке об'єднання, є несправедливим.

Іншим напрямом народнопросвітницької роботи вчителів, у тому числі й початкових шкіл, була участь в організації та проведенні різних курсів для місцевого населення. Зокрема, про це свідчать дані щорічних звітів жупних секретарів із питань народної культури. Наприклад, у звіті за 1940 – 1941 навчальний рік щодо організації народопросвітницької роботи в Ужанській жупі зазначено, що проводилися такі заходи:

1) 924 інформативні лекції;
2) 25 год днів казки;
3) 5 курсів з ліквідації неписьменності тривалістю 220 год;
4) 11 загальноосвітніх курсів тривалістю 710 год;
5) 22 курси з національного виховання тривалістю 1033 год;
6) 1 мистецькі курси тривалістю 40 год;
7) 11 жіночих курсів тривалістю 392 год;
8) 2 курси з овочівництва та садівництва тривалістю 90 год;
9) 54 програмні вечорниці;
10) 88 лекцій про культуру;
11) 25 вокальних конкурсів народної пісні;
12) 2 пізнавальні екскурсії на природу;
13) 11 тридцятиденних курсів з готування їжі;
14) 2 курсів із ткацтва;
15) 1 курси з лозоплетіння;
16) 1 курси з вишивки;
17) 2 зимові курси з організації господарської діяльності [616, арк. 3].

Як бачимо, в межах однієї жупи проведено надзвичайно велику та різноманітну роботу в плані поширення освіти та культури серед місцевого населення.

Для нас цікавим є той факт, що курси з ліквідації неписьменності проводилися не тільки угорською, але й русинською та румунською мовами, при чому всі необхідні засоби для навчання письма та грамоти надавалися безкоштовно. Також загальноосвітні курси, яких було зорганізовано чимало, мали на меті замінити курс навчання в початковій школі (письмо, читання, арифметика тощо) для дорослого населення або ж для дітей віддалених сіл [618, арк. 3]. Така широкомасштабна робота з ліквідації неписьменності та загальноосвітні курси широко використовувалися Чехословацьким урядом у 20-их роках. Спільним для теперішніх і минулих років є складні соціально-економічні умови воєнного стану, відсутність шкіл у віддалених селах, відсутність достатньої кількості вчителів, намагання влади привернути на свій бік населення краю. Переважна частина роботи здійснювалася вчителями у вільний час. Проте, зважаючи на воєнні обставини, в багатьох селах та присілках так і не були зорганізовані курси для неписьменних та загальноосвітні курси через брак вчителів, «які поступили на регулярну службу до війська» [616, арк. 1].

Вивчаючи архівні справи про народнопросвітницьку діяльність вчителів Підкарпаття [615], [616], [617], [618], [619], ми звернули увагу на той факт, що народнопросвітницька робота здебільшого проводилася серед угорськомовного населення Підкарпаття, до неї найчастіше залучалися угорськомовні вчителі. Але 17 березня 1943 року Міністерство релігії та народної освіти розіслало Лист № 100.417/1943 «Про народно-просвітницьку роботу серед неугорськомовних громадян Угорщини», відповідно до якого постає необхідність організації різноманітних курсів серед неугорського населення із залученням вчителів угорської мови та неугорськомовних вчителів, з метою ознайомлення широкого загалу з мовою, культурою, господарством угорської держави. Але двомовні (угорсько-русинські) або одномовні (русинські) курси слід було попередньо погоджувати з секретаріатом народно-просвітницької роботи Регентського Комісаріату [619].

Вважаємо, що з боку уряду Угорщини багато здійснено в плані культурно-просвітницької та загальноосвітньої роботи Закарпаття. Проте є факти, які підтверджують відверто вороже ставлення уряду до єврейського населення, яке було досить численним на Підкарпатті, що й призвело до звинувачення в профашистській орієнтації уряду М. Хорті. Так, у звичайному плані роботи з народної просвіти чітко прописано, що «євреї не можуть виступати ні як лектори, ні як учасники народопросвітницької роботи» [618, арк. 1].

Велику роль у розвитку шкільної справи, педагогічної теорії та практики досліджуваного нами періоду відігравав педагогічний часопис «Народна школа» (Додатки Д.2-Д.4), який належав Учительському Товариству Карпатського Краю й побачив світ у 1939 році. Журнал був двомовним, усі публікації в ньому були синхронно перекладені угорською та русинською мовами. Впродовж перших двох років педагогічний часопис «Народна школа» виходив за рахунок фінансування уряду Підкарпатського краю. Проте, зважаючи на ускладнення матеріального стану, виникла загроза закриття журналу. Тому у своєму зверненні до вчителів краю головний директор шкільного округу Підкарпаття Юлій Марина наголосив на необхідності передплати цього педагогічного журналу всіма школами краю [277, с. 43-44]. У своєму звіті за три роки роботи міністерського радника з питань освіти на Підкарпатті Юлій Марина зазначив, що «Народна школа» став єдиним педагогічним часописом на Підкарпатті, який «нашихъ профессоровъ и учителевъ постоянно орієнтовавъ про найновіші стремління угорского школьництва и угорской педагогики и чтобы заохотивъ до роботы подкарпатскихъ выхователевъ» [192, с. 6]. Слід додати, що частина коштів, які одержували з передплати часопису «Народна школа», передавалася на друк дитячої та педагогічної літератури.

У досліджуваний нами період розвитку початкової школи Закарпаття, який сучасники називали поверненням закарпатських земель до святостефанської корони, згорнули свою діяльність педагогічні товариства, які

діяли в Чехословацький період. У попередньому розділі ми зауважували, що товариства вчителів Закарпаття завжди висловлювали не тільки педагогічні ідеї, але й політичні, мовні та інші, що призводило до численних суперечок та протистоянь між ними. Так-от, у період з 1939 року на Підкарпатті «мъсто учительскихъ организацій дъствуючихъ въ часъ оккупаціъ и стоячихъ у взаимныхъ борьбахъ, – за повідомленням головного директора шкільного округу Підкарпаття Ю. Марини, – сегодня на територіяхъ поодинокихъ експозитурь дъйствують уже загальнъ учительскъ общества, об'єдиняючъ всъхъ учителевъ до одного табору» [192, с. 6].

Отже, діяльність початкових шкіл Підкарпаття, як і Угорщини загалом, була підпорядкована ідеям національного виховання підростаючого покоління. Зокрема, школи забезпечували виховання школярів у дусі патріотизму, відданості ідеям святостефанської угорської корони, релігійних норм, формування високої духовної та моральної культури, поваги до історії, культури та національних традицій угорського народу. Особливо відчутними ці ідеї стали на початку 1940 р., коли почався наступ фашизму та комунізму. Щоб уберегти Угорщину від їх впливу, угорський уряд всіма можливими шляхами намагався, перш за все через школу та церкву, зберегти ідею національної самобутності угорського народу та цілісності Угорщини.

Висновки до четвертого розділу

Територіальні зміни, які відбувалися у березні 1939 р., коли Закарпаття ввійшло до складу Угорщини під назвою Підкарпаття й поділилося на чотири експозитури – Ужанську, Березьку, Угочанську та Мараморoську, призвели до змін в організації освітніх округів. Адже в межах цих експозитур підкарпатські землі входили до двох різних освітніх округів – Кошицького (Ужгородська та Березька жупи) та Сатмарського (Угочанська та Мараморoська жупи). Очолював край – регентський комісар Підкарпаття, до компетенції якого входили також справи освітньої адміністрації та шкіл.

Соціально-економічні зміни започаткувалися одразу після «повернення» закарпатських земель до Угорщини, коли угорський уряд почав вживати заходи щодо покращення *соціально-економічного* становища краю, залучаючи підкарпатських селян та робітників до виконання сезонних робіт в Угорщині, виділяючи чималі кошти на громадські роботи з покращення інфрастуктури краю тощо. Але в роки Другої світової війни соціально-економічне життя краю, як і в усій Угорщині та Європі, ускладнилося. Великої шкоди було завдано лісовому господарству, значна частина підприємств мілітаризувалася, збільшилася кількість безземельних селян через ріст боргів. У кінцевому підсумку це призвело до зубожіння населення та його часткової еміграції за кордон. Соціально-економічне становище, яке мало тенденцію до ускладнення, зумовило скорочення видатків на освіту, відтак до скорочення кількості шкіл, адже місцеві громади, на утриманні яких знаходилися школи, не мали можливості в повному обсязі матеріально забезпечити школи. Складні соціальні умови призвели також до зменшення кількості дітей школоповинного віку, які відвідували школу.

У *суспільно-політичному* житті також набуває актуальності питання боротьби угорського уряду проти поширення фашистської та комуністичної ідеології серед місцевого населення. Демографічний склад Підкарпаття засвідчує, що абсолютну більшість складають русини-українці (проте їх кількість дещо зменшилася внаслідок втечі проукраїнської молоді до Галичини та Радянського Союзу), найчисельнішими національними меншинами залишалися угорці та євреї. Намагаючись привернути до себе прихильність місцевого населення уряд Королівства Угорщини проводив різноманітні гуманітарні акції: організація екскурсій, оздоровлення дітей, подарунки малозабезпеченим сім’ям тощо. Мовне питання зі зміною влади поступово вирішилося за рахунок того, що владою офіційно було визнано угро-руську мову, яка представляла собою суміш русинського діалекту з російською мовою. Угро-руська мова на території Підкарпаття вживалася поряд з державною мовою. Знання угорської та угро-руської мов було обов’язковим для державних

чиновників та вчителів. На початку 40-х рр. ХХ ст. спостерігається тенденція скорочення загальної кількості шкіл й, відповідно, кількості дітей, які відвідували школи, зокрема, закрилися школи з румунською, чеською, українською мовами навчання. До 1944 року майже повністю зачинені єврейські школи. Натомість, відкривалися угорські школи, русинські школи, двомовні школи.

Освітньо-організаційні зміни, які характеризують особливості діяльності початкової школи у Закарпатті у 1939 – 1944 рр., найперше відобразилися на впорядкуванні нормативно-правової бази освітньої справи. Так, освітню діяльність початкових шкіл на Підкарпатті регламентує Розпорядження № 24.024 «Про тимчасові правила організації шкільної справи на приєднаних до Угорської Святої Корони східних та трансільванських територіях») від 5 жовтня 1940 року, яке визначає порядок роботи державних та недержавних шкіл, мову навчання тощо. У державних початкових школах офіційною мовою навчання є угорська мова. В громадах, де переважна більшість населення не є угорськомовною, навчання здійснюється його рідною мовою. До навчальних планів шкіл із рідною мовою навчання введено обов'язкове вивчення угорської мови як окремого навчального предмета. Важливим документом, що регламентував освітні процеси Закарпаття початку 40-х рр., став Закон ХХ 1940 р. «Про шкільну повинність та восьмирічні народні школи». Він передбачав обов'язкову восьмирічну освіту. Згідно з цим Законом батьки могли вільно обирати школу для навчання дітей.

Народна школа поділяється на два ступені: нижній ступінь – 1-4 класи, вищий ступінь – 5-8 класів (тут також існували різні навчальні плани для міських та сільських шкіл). До першого класу могли вступати діти, яким станом на 1 вересня поточного року виповнилося 6 років.

Навчальні плани розглядаються та затверджуються Міністерством релігії та народної освіти. Ця вимога розповсюджується також і на релігійні народні школи, зміст навчальних планів яких також повинен узгоджуватися з навчальними планами державних шкіл.

Спостерігалася диференціація змісту освіти для вищого ступеня народної школи, який залежав від місця знаходження школи (окрім предметів, які забезпечували національне виховання, національну оборону та загальноосвітню підготовку, у міських школах вивчали економіку, промисловість, торгівлю, в сільських школах – сільське господарство, а в школах для дівчат – виховання, ведення домашнього господарства та городництво); для шкіл нижнього ступеня народної школи зміст освіти був однаковим для всіх типів шкіл.

Важливим напрямом діяльності школи в 1939 – 1944 рр. на Підкарпатті, в тому числі й початкової, була організація та забезпечення позашкільної просвітницької та виховної роботи. Зокрема, вчителі проводили інформаційно-роз'яснювальну роботу серед населення щодо популяризації молодіжної організації «Левенте», мета якої полягала у всебічному розвитку патріота своєї країни, підготовка до її захисту. Іншим напрямом народнопросвітницької роботи вчителів була їх участь в організації та проведенні різних курсів для місцевого населення, серед яких: курси з ліквідації неписьменності угорською й русинською мовами; загальноосвітні курси, які мали на меті замінити навчання в початковій школі (письмо, читання, арифметика тощо) для дорослого населення або ж для дітей віддалених сіл.

Щодо педагогічної періодики та педагогічних товариств, то у порівнянні з Чехословацьким періодом, даний період відрізняється суттєвим скороченням педагогічних часописів та відсутністю альтернативи єдиному вчительському товариству. Зокрема, у краї функціонував тільки один педагогічний часопис «Народна школа», який належав Учительському Товариству Карпатського Краю, що й засвідчує встановлення державної монополії в освітній сфері.

Таким чином, до основних тенденцій діяльності початкових шкіл у Закарпатті в період його перебування в складі Угорщини впродовж 1939 – 1944 рр. належать: *зменшення кількості шкіл та учнів* (зумовлене подіями Другої світової війни, складним економічним становищем), *розширення прав місцевого населення – русинів на рідномовне навчання* (сприяння з боку держави створенню граматики угро-руської мови, визнання її на території краю

державною, обов’язкове володіння нею державними чиновниками); *мадяризація шкіл* (у багатьох населених пунктах відкривалися угорськомовні школи, натомість закривалися школи з чеською, словацькою, єврейською та українською); *збільшення впливу на освітні процеси релігії та патріотичних об’єднань проугорської орієнтації* (націонал-патріотична пропаганда вірності Угорщині через діяльність церкви та дитячо-юнацької організації «Левенте»); *зміст освіти* характеризується національно-патріотичною, громадянсько-державницькою та релігійною спрямованістю, має краєзнавчий характер, диференціюється в залежності від адміністративно-територіальних (місто і село) особливостей, а також за гендерною ознакою, має практичну спрямованість та здоров'язбережувальний характер.

Розділ 5
Початкова освіта Закарпаття в Радянський період (1944 – 1991 рр.)

5.1. Інтеграція Закарпаття в освітній простір СРСР

Середина 40-их років XX століття ознаменована рядом подій, які вирішили долю Закарпаття не на одне десятиліття вперед. Так, у цей період не тільки закінчилась Друга світова війна, але й відбулося приєднання закарпатських земель до Радянської України, що стало завершальним актом возз'єднання всіх українських земель у єдиній Українській Радянській Соціалістичній Республіці.

Історія розвитку Закарпаття радянського періоду стала предметом численних наукових розвідок, які, на думку Д. Данилюка, базувалися «на методах історичного дослідження, визначених комуністичним режимом… Однак, незважаючи на ідеологічне забарвлення, література насичена великим фактичним матеріалом, який і сьогодні не втратив наукової цінності і загалом об'єктивно оцінює багатогранні процеси, що відбувалися в Закарпатській області протягом 1946 – 1990 років» [92, с. 21].

Історія розвитку Закарпаття радянського періоду досліджувалася в численних наукових працях. Так, питання політичного характеру висвітлено в працях С. Віднянського, С. Єкельчика, М. Макари, Р. Офіцинського, О. Рубльова; особливості соціально-економічного розвитку розглядалися І. Гранчаком, Н. Жулканич, І. Лакатошем, В. Міщанином; питання національно-культурної політики, релігії та мови вивчали М. Болдижар, В. Габорець, Л. Капітан, Р. Офіцинський; «русинське» питання досліджували П.-Р. Магочій, О. Майборода, Н. Рубльова; питання освіти та шкільництва знайшли відображення в працях В. Гомонная, А. Ігната.

У контексті нашого дослідження (статистичні відомості, історико-економічний розвиток краю) актуальною є праця «Історія міст і сіл Української РСР: Закарпатська область» [144].

Особливої уваги заслуговують видання, які комплексно досліджують історію розвитку Закарпаття радянського періоду, зокрема «Нариси історії Закарпаття. Том ІІІ» [216] та «Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура» [125], в яких здійснено спробу об'єктивної оцінки періоду радянізації Закарпаття, особливостей розвитку економіки, соціальної політики, релігії, культури та освіти в умовах полікультурного регіону.

Окремі питання розвитку освіти радянської доби знайшли відображення у монографії «Освіта Закарпаття» [435].

Варто зазначити, що питання розвитку освіти та шкільництва у вищезгаданих дослідженнях розглядалися в загальному вигляді, а саме: статистика розвитку шкільництва, ідеологічне спрямування навчально-виховного процесу. Питання щодо діяльності початкових шкіл Закарпаття, особливостей організації навчально-виховного процесу в них, реформування змісту початкової освіти тощо – все це комплексно не було об'єктом наукових розвідок.

Особливого значення при написанні нашого дослідження мають ґрунтовні праці вітчизняних науковців, дослідників історії радянської початкової школи Л. Березівської, Я. Кодлюк та В. Пироженко**.**

Л. Березівська у своїх численних наукових роботах і, зокрема, у монографії «Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті» [18] розглядає шкільні реформи, які відбувалися в освіті у ХХ столітті. В контексті нашого дослідження актуальним є її доробок у частині реформування загальноосвітньої школи в УРСР в умовах авторитарного суспільства – радянського періоду. Так, автором системно і в порівняльно-зіставному аспекті розкрито ключові складові шкільних реформ, їх залежність від державної освітньої політики радянського уряду (прихована русифікація змісту шкільної освіти, сприяння обов'язковому вивченню українськими учнями російської мови, збільшенню кількості російських шкіл; фальсифікація курсів історії, географії, літератури України; запровадження інтернаціонального радянського виховання тощо).

Цікавим та актуальним є наукове дослідження Я. Кодлюк «Підручник для початкової школи: Теорія і практика» [158], в якому науковець розкриває теоретичні основи та практику підручникотворення у галузі початкової освіти України, подає генезу розвитку теорії шкільного підручника, характеризує етапи та основні тенденції підручникотворення в період 1960 – 2000 років.

У монографії «Реформування змісту загальної середньої освіти (середина 60-х – початок 80-х рр. ХХ століття)» [262] Л. Пироженко дослідила педагогічні передумови, причини, хід і наслідки реформування змісту вітчизняної шкільної освіти у 1966 – 1984 роках у контексті політичних та соціокультурних змін у суспільстві. Зокрема, тут детально проаналізовано навчальні плани та програми початкових шкіл радянського періоду, виокремлено загальні тенденції в їх змістовому наповненні, залежність від рівня розвитку психолого-педагогічної науки тощо.

Отож, приєднанню Закарпаття до Радянської України передувало ряд історичних подій (конференцій, з'їздів), на яких були прийняті історичні рішення. Так, 19 листопада 1944 року була проведена перша конференція комуністичної партії Закарпатської України, на якій прийнято Резолюцію про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, зокрема в ній зазначалося, що «Історична несправедливість віками тяжить над народом Закарпатської України», а далі – опис несправедливих, на думку «закарпатських комуністів», приєднань закарпатських земель до складу Австро-Угорщини, Чехословаччини, Угорщини, поневолення українського населення тощо, і, як підсумок – «Перша партійна конференція комуністичної партії Закарпатської України, висловлюючи волю і національне прагнення свого народу, вимагає усунути історичну несправедливість і возз'єднати Закарпатську Україну з Радянською Україною» [358, с. 443-445].

На Першому з'їзді Народних комітетів Закарпатської України, який відбувся 26 листопада 1944 р. у м. Мукачево та в роботі якого взяло участь 663 делегати з усього краю, зазначалося, що «ні один народ в Європі не перетерпів такого національного гніту, як наш маленький, але волелюбний

закарпатоукраїнський народ…», і далі – «настав довгожданий історичний час покінчити з віковою несправедливістю і навічно возз'єднатися зі своєю Радянською Україною… Наш народ не бажає більше залишатись в складі Чехословаччини, де ми були на становищі пасинків» [358, с. 469-470]. На цьому з'їзді, делегатами одностайно прийнятий Маніфест, який закінчувався вимогою:

«1. Возз'єднати Закарпатську Україну з своєю Великою матір'ю – Радянською Україною і вийти зі складу Чехословаччини.

2. Просити Верховну Раду Української Радянської Соціалістичної Республіки і Верховну Раду Союзу Радянських Соціалістичних Республік включити Закарпатську Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

3. Обрати народну Раду Закарпатської України як єдину центральну владу, діючу по волі народу на території Закарпатської України.

4. Уповноважити і зобов'язати Народну Раду Закарпатської України взаємодіяти з Радянською Україною» [Цит.за: 71, с. 32-33].

Заради справедливості, варто зазначити, що далеко не все населення Закарпаття, в тому числі й русинське, погоджувалося з діями закарпатських комуністів та народних рад. Так, в «Інформації військових про економічне і політичне становище в Закарпатській Україні» від 19 листопада 1944 року, яка знаходилася під грифом «Цілком таємно», зазначалося, що «среди населения есть и колеблющиеся в особенности зажиточная часть – кулаки. Как, например, Дурко Василий, житель с. Луг, руководитель местной организации аграрной партии («Я не возражаю, чтобы остаться в составе Чехословацкой республики, которая дает хорошие условия для жизни. И если бы не война, чехословацкое правительство построило бы много фабрик и заводов, улучшило бы сельское хозяйство и у нас»)» [358, с. 445]. Безумовно, що такі свідчення ми можемо чути й від старших поколінь, які були живими свідками цих трансформацій у суспільно-політичному житті краю.

Таким чином, наприкінці Другої світової війни на території Закарпаття виникло своєрідне перехідне державне утворення Закарпатська Україна, яке проіснувало до 22 січня 1946 р., коли Указом Президії Верховної Ради СРСР було утворено Закарпатську область у складі УРСР з центром у м. Ужгород.

Дослідники історії Закарпаття радянський період, який тривав із 26 листопада 1944 року по 24 серпня 1991 року, умовно поділяють на окремі етапи.

Так, М. Болдижар та авторський колектив «Нарисів історії Закарпаття» (2003), наводять таку періодизацію:

I – перше повоєнне десятиліття, що супроводжувалося відбудовою всіх галузей народного господарства краю;

II – 50 – 60-ті рр. – Хрущовська «відлига» та реформи;

III – 70 – 80-ті рр. – відхід від реформ, повернення до централізованих методів управління, наступ неосталінізму [216, с. 7-12].

Р. Офіцинський подає іншу періодизацію радянського періоду Закарпаття, зокрема, він зазначає, що «Закарпаття пройшло три з чотирьох відтинків тоталітаризму. Рання доба (революції) його оминула, проте край пережив часи автократії (з 1944 року), олігархії (з 1953 року), руйнації (з 1985 року)» [125, с. 253]. Далі ним наводяться такі періоди:

I – 1944 – 1950 рр. – здійснено радянізацію Закарпаття: проведено суцільну колективізацію, у «класовій боротьбі» знищено «ворогів народу», ліквідовано греко-католицьку церкву, зміцнено єдину діючу партію – Комуністичну;

II – 1953 – 1964 рр. – бурхливе десятиліття «відлиги» (десталінізації та лібералізації), ініціативи та реформи Микити Хрущова;

III – 1965 – 1985 рр. – порівняно стабільне двадцятиліття «застою»;

IV – 1986 – 1991 рр. – насичене вбивчим самоаналізом п’ятиліття «перебудови» [125, с. 253].

Надалі, з метою визначення основних тенденцій розвитку початкової школи Закарпаття в досліджуваний нами період, ми коротко охарактеризуємо

зміни, які мали місце в соціально-економічному, суспільно-політичному житті краю та безпосередньо вплинули на трансформаційні процеси початкової освіти в Закарпатті радянського періоду.

Отже, зміни адміністративного характеру в новоутвореній Закарпатській області мали місце вже навесні 1946 р. Так, Ужгород, Мукачево, Хуст, Берегово, Виноградово були визнані містами, 18 населених пунктів отримали статус селищ, інші – села, а народні комітети були перейменовані на сільські ради. Згодом, у 1957 р., статус міста отримали Свалява і Чоп, у 1958 р. – Рахів, у 1961 р. – Тячів [124, с. 666].

Услід за адміністративною реформою, радянська влада розпочала так звану «топонімічну реформу», тобто проводилася інтенсивна робота щодо українізації назв міст та сіл Закарпатської області, наприклад місто Севлюш було перейменовано на Виноградів, а район – на Виноградівський; перейменовані угорські та румунські назви сіл Андрашківці на Андріївку, Верхню Апшу на Верхнє Водяне, …, Верхній Шард на Широке, Серенчівці на Щасливе та ін. [124, с. 63-67]. Таке перейменування населених пунктів Закарпаття не сприймалося місцевим населенням, особливо угорцями, словаками, німцями, румунами, русинами, оскільки ця «зміна топонімії порушувала історичну традицію, певною мірою сприяла маргіналізації етнічної свідомості представників різних етносів зокрема і всієї закарпатської спільноти взагалі» [216, с. 39]. Як бачимо, нова влада Закарпаття не особливо піклувалася про зручність для населення та усталеність назв населених пунктів, не враховувала особливості етнічних груп, які впродовж тисячоліть населяли край.

Зміна топонімії не була виключним явищем, згодом населення краю почало «українізувати» або ж «русифікувати» прізвища, імена, по батькові, а також змінювати свою національну приналежність. Так, частина русинів стала називати себе українцями, частина німців – угорцями і т.д. Безумовно, все це робилося не тільки державою задля демонстрації величі радянського народу, а, насамперед, цього бажало саме населення, рятуючись від політичного

переслідування, визнання їх «ворогами» народу, носіями західної буржуазної ідеології тощо.

Трансформації соціально-економічних, суспільно-політичних та культурних процесів відобразилися на демографічній ситуації в Закарпатті. Зокрема, щодо демографічного складу населення Закарпаття радянського періоду можемо констатувати таке: кількість населення Закарпатської області у 1946 р. складало 775. 916 осіб, з них за національною приналежністю: українців – 527.032 (67,99%), угорців – 134.558 (17,36%), словаків – 13.404 (1,73%), румунів – 12.412 (1,6%), росіян – 12.176 (1,57%), євреїв – 6.998 (0,9%), німців – 2.338 (0,30%) та інші, менші за чисельністю, національності [123, с. 666]. Наприкінці радянського періоду у 1990 р. чисельність закарпатців становила 1.254 тисячі чоловік, тобто приріст за цей період становить 65,2% [188, с. 537].

Демографія населення за етнічними показниками не була настільки привабливою, як загальна тенденція приросту населення Закарпаття. Слід зауважити, що у формуванні поліетнічного складу населення важливу роль відігравали постійні переходи закарпатських земель зі складу одної держави до складу іншої: «від державно-політичних режимів та їх соціально-економічної політики, – зазначає М.П.Макара, – залежала сила, напрямки міграційних потоків, що постійно позначалося на змінах етнічної структури населення краю» [188, с. 537]. Поліетнічна строкатість Закарпаття зумовлена також і тим фактом, що географічно воно знаходиться на державному кордоні чотирьох країн і є «етнічним стиком багатьох народів». Проте, незважаючи на це, Закарпаття було і залишається толерантним та цивілізованим осередком спільного життя різних народів, етнічних груп.

Радянська влада, «мусуючи» питання інтернаціоналізму та дружби народів, пишалася таким станом справ: «докорінна зміна етнічної та соціальної структури, ідеологічна уніфікація (точніше радянизація) культури і побуту, мовна та культурна асиміляція (русифікація) офіційно проголошувалися основними ознаками «радянського інтернаціоналізму» як способу буденного

життя», але владою замовчувалося, «що поліетнічний склад населення регіону і мирне співжиття – давня традиція» [125, с. 295].

Але свого часу радянська влада наробила чи не найбільшої шкоди за всю історію Закарпаття у справі народностей, які проживали Закарпаття. Для початку розглянемо таблицю 5.1.1, яка демонструє нам співвідношення між різними національностями на початку приєднання Закарпаття до Радянської України і за переписом 1989 року:

Таблиця 5.1.1

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ РАДЯНСЬКОГО ЗАКАРПАТТЯ

Національність	1946 р.	1989 р.	Приріст
Українці	67,99	78,4	+10,41
Угорці	17,36	12,5	-4,86
Словаки	1,73	0,6	-1,13
Румуни	1,6	2,4	+0,8
Росіяни	1,57	4	+2,43
Євреї	0,9	0,2	-0,7
Німці	0,3	0,3	-

Джерела: [123], [188].

Аналізуючи дані таблиці, відзначимо, що суттєвий приріст спостерігається серед українців та росіян. Варто підкреслити також, що у 1946 році корінне слов'янське населення Закарпаття – русини – переважно адміністративним шляхом було перейменоване в українців [184], [188]. Адже «радянська влада пояснювала вхід Закарпаття до складу СРСР возз'єднанням слов'янських (українських) земель. У рамки такої ідеології не «вписувався» окремий невеликий східнослов'янський народ русинів. …У 1947 році запроваджено постійні паспорти радянського зразка. У графі «національність» робився запис «українець», а не русин. З того часу етнонім вийшов з офіційного вжитку» [200, с. 672]. Збільшення кількості українців та росіян відбулося також за рахунок переселенців зі східних регіонів СРСР, що з боку радянської влади було нічим іншим, як «формування соціальної бази підтримки тоталітарного

режиму», оскільки росіянам, згідно з комуністичною доктриною, «належало виконувати специфічні культуртрегерські функції» [248, с. 300]. Наслідком цієї політики стало те, що ключові посади в області віддавали російськомовному населенню, в кожному місті відкривалися школи з російською мовою навчання. Парадоксально виглядає й той факт, що й по сьогоднішній день корінні угорці та росіяни стверджують, що їм легше розмовляти російською мовою, аніж українською. Все це є наслідком того, що за радянських часів у національних школах Закарпаття вивчали, окрім рідної мови, російську, а не українську мову.

Упродовж першого повоєнного десятиліття найбільше постраждали Закарпаття угорці та німці, які були піддані репресіям: німці – за національною ознакою, а угорці як такі, яких радянська влада визнавала «пособниками» фашистів. Так, німців масово виселили до Сибіру та Казахстану, а угорців забрали на трудові роботи до Донбасу. «Тільки аж у 1974 році німцям Радянського Союзу надали офіційний дозвіл на безперешкодне повернення до рідних місць… Того року (1974-го) німців у Закарпатті нарахували 4.230 осіб (0,3% населення області), або втричі менше дорадянської чисельності. Подальша еміграція в обидві Німеччини…, а також і в Австрію привела до того, що 1979 року їх нарахували вже значно менше – 3,746 (0,34%). І це всього за одне мирне п’ятиліття», – зазначає Р.Офіцинський [248, с. 285-286].

Про ставлення радянської влади до угорців та німців, які до того ж у переважній більшості були римо-католицького віросповідання, свідчить також і той факт, що в перший рік радянізації 25 та 26 грудня 1945 р. дні святкування Різдва, які в Закарпатті дорадянського періоду були визнані офіційними святковими та вихідними днями Австро-Угорщиною, Чехословаччиною, Угорщиною, «належить стягнути зі зарплати відповідну суму», оскільки ці дні «Радянськими законами не є проголошені днями вихідними» [718, арк. 157].

Щодо румунського населення Закарпаття, то їх у радянські паспорти записували як молдаван. Так, «у статистичних звітах місцеві (тут: закарпатські – Ф.О.) фігурували не як національна меншина, пов’язана з сусідньою

Румунією, а як представники народу новосформованої Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки» [200, с. 672].

Складовою демографічних, суспільно-політичних та соціокультурних трансформацій Закарпаття досліджуваного періоду була мовна політика, здійснювана радянською владою. В порівнянні з іншими територіями, які ввійшли до Радянського Союзу, мовна політика, як і загалом мовна ситуація Закарпаття, мала свої особливості. Так, серед важливих тенденцій мовної політики була «русифікація», яка, на думку науковців, здійснювалася за рахунок означених вище міграційних процесів, мовної асиміляції деяких національних меншин, надання російській мові статусу мови міжнаціонального спілкування, втручання у географічні назви, записи імен, по батькові та прізвищ осіб неслов'янських національностей, формування навчальних планів та програм для шкіл, в тому числі й початкових тощо.

Варто наголосити, що для поліетнічного складу населення Закарпаття характерним був білінгвізм (двомовність), який зумовлений географічним положенням краю та його перебуванням у складі різних держав. І саме ця особливість відіграла не останню роль у відносному «збереженні» мовної ідентичності окремих народів на фоні загальної «русифікації». Зокрема, дослідники соціолінгвістичної ситуації Закарпаття радянського періоду С. Мельник та С. Черничко на підставі порівняльного аналізу показників щодо української та російської мов вказують на «тенденцію мовного зсуву білінгвів у бік російської мови» [200, с. 677]. Це науковці пояснюють тим, що угорці та румуни краще володіли російською мовою, ніж українською, в силу того, що зміст радянської освіти також виступив інструментом русифікації. Наприклад, серед угорців 13% володіло українською мовою, а 43% – російською; серед румунського населення українською мовою володіло всього 4%, а російською мовою – 52%. Зумовлено це особливостями шкільної освіти, адже в національних – угорських та румунських (молдавських) школах, окрім рідної мови, обов'язковою для вивчення була російська мова. Українську мову в таких школах не вивчали взагалі. На противагу угорському та румунському

населенню, словацька та німецька спільнота мала кращі показники володіння українською мовою, адже вивчали її в українських школах, оскільки національних шкіл в них не було. Враховуючи все це, С. Мельник та С. Черничко зазначають: «якщо ж порівняти ситуацію Закарпаття з ситуацією України, то можна побачити тенденцію меншої русифікації серед національних громад Закарпаття» [200, с. 677].

Отже, зміни в демографічному складі населення Закарпаття, реалізація радянською владою державної мовної політики, безпосередньо вплинули на формування мережі шкіл із державною та національними мовами навчання, особливо початкових; формування керівництва освітньою галуззю на рівні області та конкретних шкіл; зумовили зміни в змісті освіти тощо. Також спостерігаємо й зворотний зв'язок, а саме – вплив змісту освіти на соціолінгвістичні процеси в житті поліетнічного Закарпаття.

Щодо економічних змін, які мали місце в Закарпатті радянського періоду та від яких залежало будівництво шкіл, їх матеріально-технічне забезпечення, то їх інтенсивність була різною в різні десятиліття. Так, у перше повоєнне десятиліття здебільшого проводилися відбудовні роботи, налагоджувалося комунальне господарство, транспорт, зв'язок. Великих досягнень у сфері економіки ми можемо спостерігати в традиційних для Закарпаття галузях, а саме – «введення в дію деревообробних підприємств, пошкоджених окупантами, відновлення роботи металообробних заводів, й, особливо, хімічних підприємств. У галузі легкої та харчової промисловості значні роботи проводились на солерудниках, налагоджувалося виробництво на мукачівській тютюновій фабриці й пивзаводі. Ставали до ладу великі млини, м’ясопереробні підприємства. У 1949 році обсяг промислового виробництва перевершив 1946 рік майже на 80%» [216, с. 7].

Надалі, в період хрущовської «відлиги», розвиток промисловості досягає ще вищого рівня, зокрема, створювалися промислові підприємства, стрімко зростала лісова та деревообробна, харчова та текстильна промисловість, енергетика, будівництво, транспорт [12], [26], [81], [144], [159], [228], [448].

Проте такий стрімкий ріст промисловості надав непоправної шкоди лісовому комплексу Закарпаття. Традиційна для радянської людини ідея про підкорення природи дала поштовх необдуманій та нищівній вирубці карпатських лісів, яка, на жаль, триває й до сьогодні.

З початком 70-х років і аж до кінця 80-их років у Радянському Союзі спостерігаються негативні тенденції в економіці. Проте, як зазначають дослідники, «для Закарпаття характерним було дальше, досить успішне зростання промислового потенціалу області. Щорічні темпи приросту промислової продукції хоч дещо і спадали, порівняно із 60-ми роками, але утримувались досить високими – 8-10% за рік» [216, с. 11].

Розвиток народного господарства Закарпаття у період 70-80-их рр. позначився створенням нових галузей промисловості – машинобудування, приладобудування, електроніка, військова промисловість, зокрема їх питома вага в народному господарстві зросла до 32% [81, с. 93-98]. Важливо зазначити, що переважна більшість заводів або їх окремих цехів були збудовані у гірських районах Закарпаття, що сприяло розвитку інфраструктури в цих районах: «якщо у другій половині 1940-х тут (тут: гірська місцевість Закарпаття – Ф.О.) у суспільному виробництві було зайнято до 12% наявних трудових ресурсів, то у середині 1980-х – майже 96%» [125, с. 303]. Безумовно, що це було великим досягненням, адже гірські райони в усі часи (Австро-Угорщина, Чехословаччина, Угорщина) вважалися бідними районами, населення яких не було забезпечене роботою, змушене було виїжджати за межі країни у пошуку заробітку.

Кінець 80-их років позначився Закарпаття зниженням темпів розвитку харчової, текстильної, меблевої промисловості. Рівень виробництва поступово спадав, що, в цілому, на початок 90-их років призвело до системної кризи в економіці Закарпаття, як і в усьому Радянському Союзі в цілому.

Невпинне зростання промисловості призвело до урбанізації. Так, «якщо у 1946 році міське населення Закарпатської області становило 20,7%, а сільське – 79,3%, то у 1989-му – відповідно 41 і 59%» [125, с. 310]. Збільшення міського

населення майже вдвічі було зумовлено не тільки досягненнями у розвитку промисловості, але й змінами, які відбувалися в сільському господарстві.

З утвердженням радянської влади на теренах Закарпаття наприкінці 40-их років розпочалася так звана земельна реформа, яка завдала нищівного удару закарпатському селянству [116], [140], [178], [229], [312]. Під реформою ми розуміємо «розкуркулення» заможних селян та наділення землею малоземельних та безземельних (1944 – 1945 рр), а згодом – 1946 – 1950 рр. – насильницька колективізація. «У результаті аграрної реформи, – зазначає Р. Офіцинський, – ліквідували крупне (поміщицьке) землеволодіння. Частка малоземельних скоротилася до 2,9%» [125, с. 317].

Процес колективізації Закарпаття проходив повільно, супроводжувався акціями протесту селян, але «партійно-державна машина всіма можливими методами здійснювала політику «ліквідації куркульства як класу» з поступовим залученням їх майна до колгоспу – моральним тиском, податками, включенням до списків куркульських господарств, а коли й це не допомагало – конфіскацією майна, арештом, виселенням до Сибіру» [117, с. 123].

Всі застосовані радянською владою методи колективізації призвели до створення колгоспів. Так, у 1953 р. у Закарпатській області «функціонувало 263 колгоспи, в тому числі двісті укрупнених. Вони об'єднали 107 тисяч селянських дворів і 201 тисячу працездатних. Діяли також 15 лісгоспів, 7 виноградарських та один садівничий радгоспи» [125, с. 323]. У новостворених колгоспах селяни включилися у соціалістичні змагання, за весь радянський період у Закарпатті звання Героя Соціалістичної Праці було присвоєно 45 закарпатцям.

Варто зауважити, що праця в аграрному секторі Закарпаття була складною й малооплачуваною: «за роки радянської влади закарпатських селян обділяли не тільки в оплаті праці, а й у торгово-побутовому і медичному обслуговуванні, забезпеченні культурно-освітніми закладами, будівельними матеріалами, у прокладанні шляхів з твердим покриттям, газо- та енергопостачанні». Далі, для порівняння, історики наводять такі цифри: «у 1985 році середньомісячна оплата праці колгоспників становила 109 карбованців,

працівника радгоспу – 104 карбованці. У промисловості вона сягала 184,2 карбованця, або була вищою на 60%» [125, с. 329].

Отож, такий стан справ у сільському господарстві призвів до відтоку частини сільського населення до міст (вищезгадана урбанізація), а також частина сільського населення виїжджала на сезонні заробітки в центральні та східні області УРСР та до РРФСР. Все це позначилося на змінах демографічної ситуації в краї й безпосередньо вплинуло на системні трансформаційні зміни в розвитку початкової школи як у містах, так і в селах.

Суспільно-політичне життя Закарпаття після його приєднання до УРСР ознаменувалося безкомпромісною перебудовою суспільної свідомості населення краю. Так, «упродовж 40-50-х років XX ст., – зазначає дослідниця суспільно-політичного життя Закарпаття в перші десятиліття його приєднання до УРСР Л.Капітан, – будь-яка вільна думка, яка йшла врозріз із офіційною ідеологією, оцінювалася радянським режимом як «буржуазна» й «контреволюційна». В атмосфері загального піднесення, ейфорії від перемоги владні структури приступили до «виховання» та «перевиховання» інтелігенції, сподівання якої на лібералізацію радянського режиму як такі, що не співпадали з лінією партії, зазнали фіаско» [149, с. 52]. Насадження комуністичних догм, проникнення партійного керівництва в усі сфери життя населення краю, тобто примусова «радянізація», призвело, в кінцевому підсумку, до негативних наслідків, адже в значної частини людей, передусім інтелігенції краю, «розвилися такі якості, як максималізм, конформізм (політичний і моральний), соціальна апатія, а в іншої – утвердили прагнення до творчої діяльності. З одного боку, вони були щасливі усвідомленням визволення від фашистського режиму, з іншого – з'явилась недовіра, розчарування, а згодом і страх перед владою, яка формувалась за зразками сталінського тоталітарного режиму» [149, с. 70-71]. Зміни «на краще» в суспільно-політичному, а відтак й у культурно-освітньому житті краю почалися у 1956 р., коли на офіційному рівні попередню політику щодо «національних окраїн», яким серед інших регіонів СРСР було й Закарпаття, визнано помилковою. Як наслідок, «…декларована владою й

значною мірою реалізована ліквідація неписьменності в регіоні, загальна освіта, в тому числі мовою національних меншин, створення й функціонування Ужгородського державного університету…, …спричинили формування у частини закарпатської інтелігенції загальноукраїнського менталітету й загальноукраїнської ідентичності» [149, с. 121-122].

Разом із перебудовою економіки та суспільної свідомості в області розгорнулася і «культурна революція», адже «в оцінці деяких радянських і культурних діячів культура Закарпаття в дорадянські часи була бідною, убогою, тобто такою, яка не заслуговує на особливу увагу» [59, с. 379]. Така оцінка закарпатської культури з боку радянських партійних діячів була зумовлена передусім тим, що Закарпаття споконвіку знаходилося в тісному контакті з європейською культурою, яка мала безпосередній уплив на формування закарпатської літератури, музики, живопису. Багато закарпатців виїжджали на навчання в провідні європейські університети в Будапешт, Відень, Прагу, Пряшів та ін. Політика держав, до складу яких входили закарпатські землі до їх включення до Радянської України, також була проєвропейського орієнтування. Тому, й не могла бути культура довоєнного Закарпаття іншою, аніж «західною буржуазною».

На підставі аналізу культурного розвитку Закарпаття в попередні роки (див. розділи 2, 3, 4), ми можемо стверджувати, що в кожний досліджуваний нами період Закарпаття функціонувало своєрідне, унікальне в полікультурному відношенні, культурне середовище як у плані розвитку різних видів мистецтв, так і в плані створення культурних осередків у містах і селах (в окремих випадках і в найвіддаленіших гірських районах). Варто зазначити, що кожна нова влада, яка в різні роки приходила на Закарпаття, більше уваги приділяла розвою своєї національної культури (Австро-Угорщина – угорській, Чехословаччина – словацькій та русинській, Угорщина – угорській та русинській), тому з приходом радянської влади велика кількість проукраїнської інтелігенції з радістю вітала Маніфест Першого з'їзду Народних Комітетів 26 листопада 1944 р. Проте невдовзі місцеву інтелігенцію чекало розчарування,

оскільки «до Закарпаття у 1945 – 1946 рр. було надіслано з центру близько півтисячі комуністів… Їх ставлення до місцевої культури, етнографії та до місцевих кадрів, – зазначає В. Габорець, – переважно було негативним, а дорікання закарпатській інтелігенції у «місництві» не сходило з їхніх уст» [59, с. 379]. Необхідно вказати, що на формування свідомості закарпатської інтелігенції дорадянського періоду великий вплив мала релігія, адже церква завжди виступала і як культурний осередок, мала тісні зв'язки й традиції релігійного виховання в сім'ї та школі. Тому в багатьох випадках саме за «релігійні пережитки» та відхід від партійних комуністичних догм не сприймалися закарпатські діячі культури та мистецтва.

Незважаючи на це, у Закарпатті повоєнних років сформувалася своя культурно-мистецька еліта в особі письменників – Ю. Боршоша-Кум'ятського, Л. Дем'яна, П. Лінтура, О. Маркуша, Ф. Потушняка; художників – Й. Бокшая, А. Ерделі, А. Коцки, І. Кутлана, Ф. Манайла, композиторів – Д. Задора, С. Мартона та ін. Багато хто з перелічених вище митців мали безпосереднє відношення до початкової школи. Наприклад, О. Маркуш був не тільки відомим письменником, але й педагогом, методистом, опублікував багато статей щодо навчання грамоти в початковій школі, укладачем підручників із читання для початкових шкіл [393], а художник І.Кутлан став художником-оформлювачем, ілюстратором підручників для початкових шкіл з угорською мовою навчання [465].

Проте непримиренна боротьба проти всіляких проявів буржуазного націоналізму виявилася для історії Закарпаття занадто фатальною. Багато відомих громадських діячів краю, серед них чимало освітян та педагогів, були оголошені ворогами народу, запроданцями тощо. Зокрема, серед засуджених та закатованих радянською владою був один із найвідоміших, після О. Духновича, закарпатських педагогів – А. Волошин, чия науково-педагогічна та освітня діяльність була визнана європейською педагогічною спільнотою.

Про це П.-Р. Магочій зазначає таке: «У Радянській державі історії надавалося ще більшої ваги, бо вона вважалася «могутньою зброєю»

комуністичного виховання, [яке] цілком має служити справі боротьби за комунізм. ...Звичайно, в радянській історичній концепції ніколи не бракувало «ворогів народу». Найбільшим із них була греко-католицька, або уніатська церква, що всі триста років свого існування (1649 – 1949 рр.) була знаряддям латинізації, мадяризації та економічного гноблення. Чорною барвою змальовували й феодальний угорський режим, що існував до 1918 р., і буржуазно-демократичну Чехословацьку державу Масарика (разом із місцевими «імперіалістичними найманцями» – губернаторами Жатковичем, Бескидом і Грабарем). Зрештою найгірші епітети приберегли для «фашистських перевертнів», що служили гітлерівській Німеччині (Волошин, Ревай), яка встановила «маріонетковий» автономний уряд у 1938 – 1939 роках...» [184, с. 156]. Але на сучасному етапі імена всіх визначних громадсько-політичних діячів, в тому числі й Августина Волошина, реабілітовані, належно оцінений їх внесок у розвиток освіти й педагогіки Закарпаття.

Радянською владою Закарпаття поширювалася так звана масова культура, яка була перенасиченою комуністичною ідеологією, задля контролю над свідомістю людей, формуванням у них поваги до ідей комунізму, забезпечення комуністичного виховання. Так, у колишніх хатах-читальнях, організованих товариством «Просвіта» та «Обществом ім. Олександра Духновича», у церквах були створені сільські клуби, які й повинні були реалізувати вищезазначені завдання.

Отже, в умовах тоталітарного контролю держави соціально-економічного (колективізація, планова економіка, соціальна рівність, «інтернаціоналізм»), демографічного (трудова міграція, етнічні чистки, русифікація, мовна асиміляція), суспільно-політичного (однопартійність, відсутність інакомислення, формування ідейної людини), культурного (соціальний реалізм, «масовість» культури, контроль над формуванням комуністичної свідомості) життя Закарпатською краю відбувався розвиток шкільництва, реформувалася система освіти, в тому числі й початкова школа.

5.2. Організаційно-педагогічне реформування початкової школи в процесі приєднання закарпатоукраїнських земель до Радянської України

У грудні 1944 року делегати І педагогічного конгресу вчителів та професорів Закарпатської України висловили одностайну підтримку злуки Закарпаття з Радянською Україною й вирішили перебудувати існуючу систему освіти за взірцем радянської школи, про що свідчить відповідне рішення: «Коли народ Закарпатської України одночасно висловив бажання возз'єднатися з Радянською Україною, значить, і навчання в школах необхідно будувати за принципами радянської педагогіки» [71, с. 33]. Окрім цього, резолюція, яку прийняв Конгрес, закликала всіх учителів «...прищеплювати учням почуття любові до Радянської Батьківщини, охопити освітою всі закутки Закарпатської України, відкрити школи у всіх селах Закарпаття, особливо посилити роботу в тих селах, що найбільш потерпіли від шкільної політики іноземних завойовників, усунути з педагогічної практики фізичний вплив на учнівську молодь, усунути з роботи всіх тих, що зрадили народ, його інтереси і були на службі в окупантів, вести непримиренну боротьбу проти всіляких проявів фашистської ідеології, проти буржуазного націоналізму всіх відтінків» [71, с. 33-34].

На І педагогічному конгресі також було обрано делегацію до Києва та Москви у складі:

1. Керча Іван, уповноважений НРЗУ в справах освіти.
2. Крайняниця Василь, шкільний інспектор.
3. Смужаниця Андрій, професор семінарії.
4. Корпош Юрій, професор горожанської школи.
5. Попович Василь, вчитель народної школи.
6. Добош Стефан, директор торгової академії.
7. Цуперяк Євген, вчитель народної школи.
8. Андрашко Володимир, вчитель притулку для сліпих.
9. Горват Софія, вчитель народної школи.
10. Добровський Стефан, шкільний інспектор.

11. Кепенач Анна, вчитель народної школи.

12. Скиба Антін, професор семінарії [718, арк. 3].

Обрана делегація мала на меті представляти інтереси Закарпатської України, а також вивчати досвід організації освіти та шкільництва в Радянській Україні.

Одним із перших кроків Народної Ради Закарпатської України стало розпорядження № 4/1944 від 26 грудня 1944 року, яке зобов'язало «вилучити зі шкіл будь-яку символіку (значки, емблеми, уніформи), яка мала місце в період фашистської окупації (тут: попередній угорський уряд – радянська влада також називала фашистським – Ф.О.)» [718, арк. 4], а вже за кілька днів розпорядженням № 28-V/1944 від 30 грудня 1944 року зобов'язала у всіх школах, канцеляріях, шкільних інспекторатах, щоб «до 15 січня 1945 рока на головній стіні був вивішений образ Вчителя і Батька народів, Мудрого Полководця, Маршала Совітського Союза тов. Йосіфа Віссаріоновича Сталіна. Під образом має бути вивішений Маніфест Першого З'їзда Народних Комітетів З.У. за возз'єднання закарпатської України з УРСЗ. До дня 20. січня 1945. всіх учнів всіх шкіл Закарпатської України треба виучити Гімн Совітського Союза» [718, арк. 19].

З метою укріплення в серці народу ідеї возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, уповноваженим НРЗУ в справах освіти був виданий ще один наказ, який регламентував будні шкільного життя: «навчання і закінчення в школах Закарпатської України має починатися гаслом «Хай живе возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною», в руських школах «Да здравствует воссоединение Закарпатской Украины с Советской Украиной», яке учні всі разом-хорово проголошують. Учні викладача ословлюють тільки по імені і отечеству. Старе висловлювання Пан або Господин вчитель, не позволяєся. Поздоровлення викладача або чужої особи в школі при приході є: Здравстуйте, а при відході є: До побачення, а в руских школах «До свидания»» (Додаток Е.13) [718, арк. 70]. Як бачимо, нова влада замінила попередні атрибути новими й у досить короткі терміни почала наступ

на формування радянської свідомості. Проте варто зауважити, що вищенаведені цитати з архівних джерел – це цитати з наказів та розпоряджень зі збереженням мови оригіналу, що зайвий раз засвідчує, що при радянській владі головними були зовнішні атрибути, бо навіть високі чини – уповноважені з питань освіти – не володіли державною мовою, що теж є важливою ознакою державності.

Наступним кроком у справі шкільництва та освіти з боку нової радянської влади була передача шкільної справи у відання держави. Адже, як вже повідомлялося раніше (див. розділи 2-4 нашого дослідження), освітня справа на закарпатоукраїнських землях попередніх років перебувала у віданні держави, але школи утримувалися за рахунок громад, церковних організацій, приватних осіб тощо. Тому, «з метою забезпечення єдности вихови», 20 квітня 1945 року був прийнятий «Декрет Народної Ради Закарпатської України про перехід шкільного виховання у відання держави» (Додаток Е.6), згідно з яким:

«§1 Навчання та вихова молодіжі на території Закарпатської України є справою держави, якій приналежить найвище управління всього виховання, навчання, догляд за ним. Управління це виконує НРЗУ своїм уповноваженим, якому є повірений ресорт виконавчої влади в справах освіти.

§2 Школи всіх категорій та ступенів, а також дитячі садки – матерські школи, захорони на території Закарпатської України є державними. Будинки і приналежне до них все рухоме та нерухоме майно, яке дотепер знаходилося в користуванні шкіл і шкільних гуртожитків, служать і надалі для потреб школи.

§3 Всі педагоги та інші службовці шкіл та дитячих садків – матерських школок, захоронків Закарпатської України є службовцями державними.

§4 Школи та дитячі садки – матерські школи, захоронки – Закарпатської України є державними, до яких приймаються діти різних конфесій і без конфесій, в яких свобода совісті є вповні забезпечена.

§5 Навчання та вихова в школах і дитячих садках – матерських школах, захоронках на території Закарпатської України не сміє противитися результатам наукового дослідництва.

§6 Весь особистий наклад на всі школи та дитячі садки і річевий наклад на середні і повним середнім школам на рівень поставлені фахові школи, далі на спеціальні школи для дітей душевно та тілесно відлеглих несе держава. Річевий наклад (приміщення, зарядження, капітальний і поточний ремонти, будування, обрятування, отоплювання тощо) горожанських, початкових шкіл та дитячих садків несуть і надалі дотеперішні воздержателі, крім шкіл бувших церковних, які по стороні річевого накладу переходять на утримання сіл або міст. Церковні /релігійні/ общини річевий наклад на школи можуть нести лише на добровільній основі.

§7 Цей декрет вступає в законну силу з нинішнього дня і здійснює його уповноважений НРЗУ в справах освіти в згоді з уповноваженим НРЗУ в справах комунальних» [730, арк. 1].

Отож, згідно з цим документом, освітньо-виховна діяльність усіх шкіл переходить під державне керівництво, тобто держава визначає ідеологічні цілі та завдання виховання, зміст освіти та ін. Що ж стосується фінансування шкіл, то, крім держави, видатки на їх утримання здійснюють і колишні утримувачі шкіл (громади, приватні особи), а також не виключається фінансова підтримка освітньої галузі й з боку релігійних організацій. Проте таке ліберальне відношення до них триватиме недовго. До прикладу, на адресу Уповноваженого НРЗУ з питань освіти надходили письмові прохання від парафіян реформатської та римо-католицької парафії м. Тячева щодо можливості збереження за своїми парафіями народних початкових шкіл з повним їх утриманням. Проте ці прохання не були задоволені урядом (Додаток Е.20), більше того, відповідь Уповноваженого НРЗУ зобов’язувала школоповинних дітей записатися до державних шкіл з українською мовою навчання [722, арк. 93-94], хоча віряни цих двох релігійних конфесій – етнічні угорці.

Зміни, які відбулися в освіті Радянського Закарпаття стали своєрідним символом нового життя, адже порівняно з етнічними репресіями, колективізацією та іншими процесами, відбувалися безболісно й не зустрічали

опору серед місцевого населення. Але «шкільний проект» у Закарпатті, як і будь-де у Радянському Союзі, перетворився на дуже зручну іграшку в асиміляційних та ідеологічних маніпуляціях» [249, с. 346]. Попри неоднозначну оцінку дій радянської влади, все ж таки слід вказати на ті позитивні зміни, які мали місце в розвитку початкової школи досліджуваного періоду.

Отже, першочерговим завданням діяльності нового уряду після переведення всіх навчальних закладів краю у державну власність було врегулювання мовної проблеми щодо навчання русинського населення. Адже в попередніх розділах нашого дослідження ми звертали увагу на невирішеність мовного питання, що призвело до різних тенденцій (русинської, українофільської, русофільської) в укладанні граматик, правопису тощо. Радянським урядом це питання було розв'язано без усяких труднощів, «ще у 1926 р. за директивами з Москви й Києва Підкарпатська комуністична партія визнала, що місцеве населення розмовляє діалектом української мови, і єдино прийнятним може бути тільки літературний варіант цієї мови. Внаслідок цього, коли в листопаді 1944 р. партія заявила, що школи повинні забезпечувати «безплатне навчання всіх дітей їхньою рідною мовою», всюди перейшли на літературну українську мову» [184, с. 156].

Знаковим у початку реформування освітньої справи Радянського Союзу став Наказ Уповноваженого НРЗУ в справах освіти І.Ю. Керчі за № 63138 V/1945 від 20 липня 1945 року «Про реформу системи освіти в Закарпатській Україні» (Додаток Е.3) [724, арк. 157], який передбачав здійснення з 1945 – 1946 навчального року обов'язкової семирічної освіти для всіх дітей. Навчальні заклади були реорганізовані такм чином: народні школи у початкові, горожанські школи у неповні середні школи з семирічним навчанням, гімназії у повні середні школи десятирічним курсом навчання. Згідно з цим наказом, у селах, де до теперішнього часу не було школи, дозволялося відкривати початкові школи, при умові наявності не менше 20 дітей шкільного віку. Початкова школа має чотири класи (I-IV), які дорівнюють I-IV класам семирічної та середньої школи.

За перший рік радянської влади Закарпаття в галузі народної освіти було досягнуто значних успіхів у відкритті шкіл. Переважну більшість нових шкіл було відкрито в гірських районах, де раніше їх не було. Так, у звіті про виконання плану IV кварталу 1945 року відділом народної освіти Закарпатської України (табл. 5.2.1), зазначається, що у 1945 – 1946 році в Закарпатті діяло 686 шкіл, в яких навчалося 100.246 учнів, навчальний процес забезпечувало 3.295 вчителів.

Таблиця 5.2.1

СТАН ШКІЛЬНИЦТВА ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ У 1945 – 1946 н.р.

Типи шкіл	**Фактичний стан на 1 грудня 1945 року**								
	Число шкіл			**В них учнів**			**Число вчителів**		
	місто	**село**	**Разом**	**місто**	**село**	**разом**	**місто**	**село**	**Разом**
Початкові	20	485	**505**	2063	46718	**48781**	56	1157	**1213**
Семирічні	14	151	**165**	7486	49365	**56851**	307	1446	**1753**
Середні	7	9	**16**	3693	4163	**7856**	177	152	**329**
Всього	**41**	**645**	686	**13242**	**100246**	113488	**540**	**2755**	3295

Джерело: [721, арк. 6].

Детальніше проаналізувавши дані таблиці 5.2.1, можемо дійти таких висновків, що переважна більшість всіх типів шкіл – 95% – зосереджена у сільській місцевості, кількість учнів у сільській місцевості становить 88% від загальної кількості учнів. Середня кількість учнів, яка припадає на сільську школу, становить 155 осіб, тоді як середня кількість учнів, яка припадає на міську школу, становить 322 особи, майже удвічі більше. На одного вчителя в сільській школі в середньому припадає 36 школярів, а в міській школі цей показник становить – 25 осіб.

Щодо кількості початкових шкіл, які не входять у структуру семирічних та середніх шкіл, показники різнитимуться від середньостатистичних, наприклад: якщо сільські початкові школи становлять 96% від їх загальної кількості, то сільські семирічні школи становлять 92%, а сільські середні –

56%. Тобто можемо констатувати, що початкові школи в переважній більшості діяли в сільській місцевості, а враховуючи відносно великі відстані між селами, особливо в гірських районах, то для забезпечення освітніх потреб доцільно було відкриття саме початкових шкіл. А семирічні та середні школи в основному зосереджувалися у містах та великих сільських населених пунктах.

Щодо кількості учнів, то у сільських початкових школах вони становили 96% від загальної кількості школярів, сільські семирічні школи відвідувало 87% учнів, а сільські середні відповідно – 53% учнів. Ці дані у наступні роки швидко зміняться, адже у зв'язку з урбанізаційними процесами (див. п. 5.1), частина сільського населення мігрує до міст та селищ міського типу.

Щодо кількості вчителів, то у сільських початкових школах вони становили 95% від загальної кількості педагогів, у сільських семирічних школах працювало 82% вчителів, а в сільських середніх – 46 % вчителів. Тут також варто зазначити, що на одного вчителя сільської початкової школи припадало 40 учнів, а на одного вчителя міської школи – 36 учнів. У семирічних школах ці показники були такими: у сільських – 34 учні, у міських – 24 учні, а у середніх школах – 27 учнів на одного вчителя у сільській школі та 20 учнів – у міській. З вищенаведеного можемо констатувати, що найбільше навантаження в кількісному відношенні лягало на плечі вчителів початкових шкіл, як в міській, так і в сільській місцевості.

У наступних роках спостерігаємо зміни тенденцій у формуванні мережі початкових шкіл Закарпаття, про що свідчать показники таблиці 5.2.2.

Аналізуючи наведені у таблиці 5.2.2 цифри, можемо виокремити такі тенденції у розвитку мережі загальноосвітніх шкіл, до складу яких входили також початкові:

- стрімке збільшення кількості шкіл у перші два десятиліття приєднання закарпатоукраїнських земель до Радянської України;
- зниження загальної кількості мережі власне початкових шкіл та зростання кількості семирічних та середніх шкіл за рахунок укрупнення шкіл у відповідності до освітніх реформ 1960 – 1980 рр.

Таблиця 5.2.2

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ МЕРЕЖІ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ У ЗАКАРПАТТІ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Тип школи	Навчальний рік						
	1944/45	**1945/46**	**1960/61**	**1970/71**	**1980/81**	**1985/86**	**1986/87**
Початкова	500	568	365	249	213	208	207
Семи/восьмирічна	25	179	331	332	294	284	284
Середня	5	16	130	155	195	202	202
Всього	**530**	**763**	**826**	**736**	**702**	**694**	**693**

Джерело [73].

Зосередимося детальніше на цих тенденціях. Отже, у перші роки приєднання Закарпаття до Радянської України постала необхідність забезпечення здійснення освіти в умовах зруйнованої під час Другої світової війни інфраструктури краю. Так, «багато шкіл знищили окупанти, не вистачало інветаря, класних парт, дощок, столів. Ще бракувало навчальних планів, програм, підручників, зошитів. Не вистачало вчительських кадрів. Особливо важке становище було в Міжгірському, Рахівському, Тячівському, Хустському. В.Березнянському та інших гірських районах» [73, с. 36]. Тому Народна Рада Закарпатської України зобов’язала всі міські, окружні та сільські комітети надати інформацію про майно, яке було пошкоджено під час війни, а саме: «назву школи, місто, коли і що знищено, спалено або зруйновано, а також вартість кожної речі зокрема і загальну суму збитків в мадярських пенгах» [720, арк. 13], а також про можливість використання приміщень, які належали окупантам, в якості шкіл та шкільних інтернатів, адже «в кожному селі знаходяться хати або інше майно ворогів закарпатського народу, які втікли й лишили свої хати» [644, арк. 5], основним стало гасло – «Користуймося для державного добра – залишеним матеріалом для добра народа».

Кожним окружним шкільним комітетом були підготовлені детальні звіти про завдану шкоду (Додаток Е.16), наприклад Ужгородський шкільний

інспекторат у звіті визначає суму збитків у 1.385.700 пенгів, хоча в окремих школах, а саме – у 20 з 58 шкіл, збитків взагалі не було (В. Добронь, В. Лази, В. Солотвино, Глубоке та ін.). В окремих школах фіксувалися збитки від вибитих шибок, відсутності електропостачання, поламаних столів і стільців [720, арк. 5-6, 49, 296]. Народна Рада Закарпатської України звернулася до окружних та міських народних комітетів із проханням організувати селян для відбудови та ремонту навчальних приміщень, щоб з нового навчального року можна було розпочати навчальний рік. Також наводився приклад селян Житомирщини, які не тільки спільно взялися за відбудову шкільних приміщень, але ще й один день працювали без заробітної плати, що дозволило закупити будівельні матеріали, тому й до закарпатських селян спрямований заклик: «Чому би не змогли перетворити і шкільні приміщення в квітучий рай нашої шкільної молоді!» [644, арк. 5].

Відтак, уже у грудні 1944 року, коли ще в Європі йшли воєнні дії, у Закарпатті приступили до навчання учні в 350 школах [73, с. 36]. Згодом, як свідчать дані таблиці 5.2.2, відбувається стрімке зростання кількості шкіл. У перші повоєнні роки зросла кількість власне початкових шкіл, які в основному відкривалися у віддалених гірських селах, присілках. Семирічні та середні школи були відкриті у селищах та містах. Зокрема, вперше почали діяти середні школи в Міжгір'ї, Рахові, Перечині, Іршаві, Довгому, Солотвині та інших населених пунктах.

Про значний поступ у розбудові шкільництва та виконання плану по залученню всіх дітей школоповинного віку до навчання у початковій школі свідчать дані Звіту про роботу шкіл Закарпатської області за 1948 – 1949 н.р., в якому зазначається, що: «станом на 1 вересня 1948 року до навчання в закарпатських школах повинні приступити 104.380 учнів початкових класів. На початку 1948 – 1949 н. р. до навчання в початкових школах приступило 104.073 учні. Протягом навчального року до шкіл вступило ще 2.898 учнів. За навчальний рік вибуло 4.048 учнів, з них: виїхали з батьками – 1791 учень, навчаються в інших навчальних закладах – 941, хворі – 430, померли – 191,

зайняті на виробництві і с/г – 108 учнів початкової школи. На кінець 1948 – 1949 н. р. у початкових класах Закарпатської області навчалося 102.923 учнів» [763, арк. 6а – 6б]. Загалом, «станом на початок 1948 – 1949 н.р. в Закарпатській області навчання молодших школярів здійснювалося в 4.305 класах, з них: I класів – 1.151, II класів – 1.174, III класів -1 .090, IV класів – 890», а щодо шкіл за ознакою викладової мови, то «українських початкових шкіл – 521, російських – 7, мадярських – 75, румунських – 12. Слід відмітити, – зазначається у звіті, – що не всі початкові школи були добре укомплектовані педкадрами, особливо неякісно укомплектовані школи з мадярською та румунською мовами навчання [763, арк. 58].

Що стосується тенденції скорочення кількості власне початкових шкіл, то вона зумовлена укрупненням восьмирічних та середніх шкіл і, передусім, залежала від регіональних особливостей соціально-економічного розвитку. І.В. Зайченко відзначає, що «укрупнення шкіл у цілому було процесом позитивним. У восьмирічній і середній школах створювалися кращі умови для обладнання навчальних кабінетів, укомплектування кваліфікованими педагогічними кадрами» [122, с. 857].

Наприкінці 40-их років Закарпатським обласним відділом народної освіти в усі шкільні округи були надіслані розпорядження щодо подання перспективних планів будівництва навчальних закладів на період 1950-1954 рр. з урахуванням потреб та особливостей кожного шкільного округу. До прикладу, в перспективному плані будівництва шкіл Мукачівського округу детально розписано першочерговість будівництва школи за роками в конкретному селі із зазначенням підстави для будівництва. Зокрема, першочергово у 1950 році передбачалося побудувати школи у таких населених пунктах:

1. Великі Лучки – середня школа на 400 місць, оскільки діюча середня школа не має приміщення. Тимчасово розташована в старій будові. Немає спеціалізованих кабінетів. Школа працює в дві зміни, а в третю – працює вечірня школа.

2. Копинівці – семирічна школа на 280 місць. В селі немає зовсім шкільного будинку. Школа тимчасово розташована в непридатних будовах, передбачених для житла. Класні кімнати розкидані по селу.
3. Шелестово – семирічна школа на 280 місць. Школа тимчасово розташована в будовах, передбачених для житла. Класні кімнати темні, кабінетів немає.
4. Руська Кучава – початкова школа на 40 місць. Школа зовсім не має приміщення, розташована в приватному будинку і т.д. [749, арк.1-2].

Загалом, у Мукачівському окрузі на період 1950-1954 рр. передбачалося збудувати 23 школи, з них: середніх – 2 школи, семирічних – 8 шкіл, початкових – 13 шкіл.

У Закарпатській Україні спостерігалися швидкі темпи будівництва та здачі в експлуатацію нових шкіл, зокрема «на протязі 1951-1954 рр. було побудовано 84 приміщення для семирічних та середніх шкіл. У 1955 р. фінансові витрати на потреби народної освіти становили 56% загального бюджету області. Тільки на будівництво нових шкіл у цей рік було витрачено 4 млн. 200 тис. крб.» [84, с. 121], що також відіграло велику роль в «укрупненні» шкіл.

Загалом, за перше десятиліття перебування Закарпаття у складі Радянської України владою проведено велику роботу зі зміцнення матеріально-технічної бази шкіл. Так, статистичні дані засвідчують, що «за період з 1945 до 1958 р. в області побудовано 150 шкіл на 28.760 місць, у тому числі понад 100 шкіл – народним методом (тут: у перші роки радянської влади сільські громади та трудові колективи виявляли ініціативу у відбудові старих та будівництві нових шкіл – Ф.О.); прибудовано 149 класних кімнат на 4.405 учнівських місць та 139 кабінетів» [435, с. 170].

Початок 50-их років Закарпаття ознаменований переходом на планову економіку, виконання п’ятирічних планів тощо. Так, із поступовим запровадженням загального десятирічного навчання Закарпатським обласним відділом народної освіти 3 листопада 1953 року знову в усі шкільні округи були

надіслані розпорядження щодо подання перспективних планів будівництва та реорганізації навчальних закладів. Зокрема, на вирішення цього питання, в тому ж таки Мукачівському окрузі до 1959-1960 навчального року потрібно буде 14 семирічних шкіл реорганізувати в середні (Станово, Макарьово, Ключарки, Пузняківці, Копинівці, Н.Давидково, Пацканьово, Бистриця, Завидово, Лалово, Клячаново – з українською мовою навчання, Дрисино, Баркасово, Чомонин – з угорською), 6 початкових шкіл реорганізувати в семирічні (Павшин, Яблоново, Щасливе, Зубівка, Куштановиця, Кольчино), паралельно з цим також передбачалося побудувати ще 10 середніх шкіл, 3 семирічні та у 7 школах добудувати додаткові класні кімнати (по 5-6 в кожній) [753, арк.1-3]. Варто зауважити, що з такими реорганізаціями в Закарпатті, як і в усій країні, виникали проблеми, пов'язані, насамперед, з тим, що «скрізь збільшувалося число учнів, що жили на відстані понад 3 кілометри до школи» [122, с. 857]. Зазначимо, що особливо актуальними були ці проблеми для гірських районів Закарпаття, де відстані між селами є великими, а належне транспортне сполучення відсутнє. Наприклад, у щорічному звіті про роботу шкіл Закарпатської області було зазначено, що «на початку 1951 – 1952 н. р. у 817 школах навчалося 81.434 учнів початкових класів. Протягом року прибуло 1.999 учнів, а вибуло 3.904 учнів, з них: перейшли до інших загальноосвітніх шкіл – 2.357 учнів, до інших навчальних закладів – 275, виїхало з батьками – 509, по хворобі – 348, померли – 93, через віддаленість школи від місця мешкання – 42, перехід на працю в колгоспі, на виробництві і вдома – 116, відсіялося – 164 учнів» [767, арк. 11 - 12]. «Особливо незадовільно виконувався закон про загальне обов'язкове навчання в школах Рахівського, Воловського і Перечинського округів» [767, арк. 18], – тому саме в таких районах збереглися початкові школи як відокремлені навчальні заклади.

У 1958 р. в області кількість класних кімнат у школах порівняно з 1946 р. збільшилась до 5.634 проти 2.137, тобто зросла на 260% [73, с.45]. Такі темпи будівництва шкіл закладалися, насамперед, п'ятирічними планами, чітко контролювалися з боку керівних органів освіти.

Упродовж 1946 – 1986 рр. у Закарпатській області було збудовано 605 загальноосвітніх шкіл різних типів, найінтенсивніше будівництво шкіл здійснювалося в четвертій п'ятирічці (1946 – 1950 рр.) – 174 школи, в сьомій (1961 – 1965 рр.) та восьмій (1966 – 1970 рр.) – відповідно по 106 шкіл. Найменше шкіл – 40 – було збудовано в одинадцятій п'ятирічці (1981 – 1985 рр.), зокрема в 1985 р. – 9 шкіл, а 1986 р. – 3 школи [73, с.53]. Слід додати, що переважну більшість шкільних новобудов одержувала сільська місцевість: з 605 усіх загальноосвітніх шкіл збудованих за період 1946 – 1986 рр. 522 школи споруджено в сільській місцевості, що становить 86%.

Мовна політика Радянського Союзу (див. п. 5.1) відобразилася і в освітній сфері, в тому числі й на освіті поліетнічного Закарпаття. Окрім здержавлення шкіл, виникла нова проблема щодо збереження шкіл національних меншин, які проживали в Закарпатті – угорців та румунів. В архіві Закарпатської області ми знайшли чимало листів від батьків, сільських комітетів, місцевих народних комітетів, в яких вони зверталися до уряду відкрити в їхніх селах школи з рідною мовою навчання. Наприклад, мешканці села Вилок (Севлюшський округ) зазначали у своєму зверненні «на шк. рік 1944/45 до народної школи з мадярським ученим язиком записалося 314 дітей, котрі до тепер не ходять до школи» (Додаток Е.17) [722, арк. 2-5] та ін. З боку НРЗУ такі прохання розглядалися після виїзду на місця для вивчення ситуації, в першу чергу, до уваги брався контингент учнів (Додаток Е.18). Були й такі випадки, коли в селах громади самовільно відкривали початкові школи, хоча з приходом радянської влади це було заборонено: «Всі мадярські школи Береговського округа були застановлені воєнною командою Зак. України з дня 14 падолиста 1944 р., дочасно, – доки шкільна управа не зарядить іншак» [634, арк. 5]. До прикладу, мешканці двох угорських сіл Шом і Шом-хутор Берегівського округу розпочали навчальний рік, відкривши школу з угорською мовою навчання, що, як вважали окремі чиновники того часу, було «неправильним поступком», і всю відповідальність як «урядову, так і морально-політичну» несуть самі вчителі, які провадили тут навчання.

Отже, за умови наявності контингенту відкрилися і початкові школи (Вилок, Керестур, Солотвино, Тячів та ін.) [722, арк. 6], і семирічні школи з угорською та румунською мовами навчання (Дрисин, Сернин, В. Добронь, В. Геївці, Есень, Касонь, Вари, В. Паладь, Дяково) [734, арк.7].

Дозвіл на здійснення освітньої діяльності угорськими та румунськими школами з боку Радянської влади можна було отримати тільки за умови наявності контингенту школярів, письмового прохання громади, а також за умови, якщо громада бере на себе зобов'язання утримувати школу та шкільний інвентар власним коштом, держава ж тільки бере на себе відповідальність виплачувати зарплату вчителю: «Школа в першій черзі справа народа самого, – зазначає В. Крайняниця, в.о. уповноваженого НРЗУ в справах освіти, – тому відкриття школи може бути дозволене з условієм, що усі річеві видатки повинне нести село» [734, арк. 4].

Відповідно, де не було достатньої кількості школярів для відкриття окремих шкіл, відкривалися класи з національною мовою навчання. З цією метою Народною Радою Закарпатської України ще 15 грудня 1944 р. підготовлене розпорядження №19-1944, згідно з яким «всіх учеників бувших мадярських шкіл…, які записалися до шкіл українських треба відділити до спеціальних груп. Учні бувших мадярських шкіл на протязі цілого навчального року будуть учитися лише українській, руській мові і літературі. Для учеників народних шкіл, що суть заділені в язиковий курс, щодня приділюється 4 години української мови» [718, арк. 31]. Пізніше вийшло доповнення цього розпорядження іншим за № 6/1944 від 25 грудня 1944 р., у відповідності до п. 2 якого: «Учні бувших мадярських шкіл на протязі цілого навчального року будуть проходити виключно українську, руську мови і літературу. У випадку успішного зложення іспиту з цих мов кінцем шкільного року можуть бути приняті до відповідної класи», а п. 3 цього розпорядження фактично усі національні меншини Закарпаття затримує в можливості реалізації своїх прав на навчання на 1 рік – «рік учоби язикових курсів учням бувших мадярських шкіл не зараховується» [724, арк. 7]. Питання вивчення української та

російської мови регламентувалося наказом Народного Комісара Освіти УРСР т. Тичини П.Г. № 4778 від 10 грудня 1945 р. (Додаток Е.7), який зобов'язує запровадити в усіх школах «з другого півріччя 1945/46 навчального року вивчення російської мови в усіх школах з українською мовою навчання та української мови в усіх школах з російською мовою навчання, починаючи з другого класу» [718, арк. 47]. Для багатьох школярів Закарпаття цей наказ означав одночасне засвоєння двох нових мов, адже переважна більшість населення Закарпаття – русини, які розмовляли русинським діалектом, навіть якщо він і близький до української та російської мов. На це звернув увагу І. Керча, уповноважений НРЗУ у справах освіти, у своєму листі: «Виявилось, що в деяких школах /Дусино, Свалява, Керецьки Свалявської округи та інші/ вчителі при викладанні зовсім не звертають уваги на чистоту і правильність своєї мови, викладають та говорять якоюсь мішаниною, тяжко зрозумілою для українця й росіянина. …Всі ті [вчителі], хто ще не володіє досконало українською мовою, у власнім інтересі хай її вивчають» [718, арк. 152].

24 листопада 1958 року прийнятий Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР», у відповідності до якого сесією Верховної Ради Української РСР 17 квітня 1959 року також ухвалено Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» [126]. У статті 9 розділу І цього документу стверджується: «Навчання у школах Української РСР здійснюється рідною мовою учнів. У школу, з якою мовою навчання віддавати своїх дітей, вирішують батьки. Вивчення однієї з мов народів СРСР, якою не провадиться викладання в даній школі, здійснюється за бажанням батьків і учнів при наявності відповідних контингентів. Доручити Раді Міністрів Української РСР розробити заходи, які б забезпечували всі необхідні умови для вивчення і поліпшення якості викладання у школах з українською або іншою мовою навчання російської мови, яка є могутнім засобом міжнаціонального спілкування, зміцнення дружби народів СРСР і прилучення їх до скарбів російської і світової культури, а також української мови у школах

з російською або іншою мовою навчання всіма учнями, батьки яких і самі учні обрали цю мову для вивчення» [126, с. 2-3].

Отже, зважаючи на вищенаведене, можемо констатувати, що українська мова фактично стала необов'язковою для вивчення в неукраїнських школах, тобто могла вивчатися за бажанням батьків та учнів і при наявності відповідного контингенту; натомість російська мова є обов'язковою для всіх неросійських шкіл. В умовах багатонаціонального Закарпаття це означало, що в усіх національних школах російська мова стала обов'язковою, тоді як українську мову почали дедалі менше «бажати» вивчати: «було зменшено кількість шкіл з українською мовою викладання, ігноровано вивчення української мови і літератури в російськомовних школах… У школах з іншими (угорською, молдавською, румунською) мовами навчання зовсім не викладали українську мову» [200, с. 672]. Зрештою, це й було одним із факторів так званої русифікації Закарпаття, що й до сьогоднішнього дня відгукується тим, що етнічні угорці, румуни, роми та представники інших етносів краще володіють та сприймають російську мову, ніж українську.

Цікаву статистику щодо національних шкіл Закарпаття радянського періоду наводять дослідники С. Мельник та С. Черничко, зокрема, вони визначають співвідношення кількості шкіл до кількості населення, що припадає на одну школу, наприклад: на одну російську школу припадає 2.691 особа, на одну українську школу – 7.151 особа, на одну угорську школу – 11.250 осіб [200, с. 678]. Вже з цих чисел ми можемо робити висновки про освітню політику Радянського Союзу. Що ж до інших національностей, то тут ситуація також була не кращою. Так, наприклад, румуни Закарпаття були прирівняні до молдаван, а оскільки в Молдавській РСР державною мовою була молдавська, то й закарпатських румунів «змусили» в школах навчатися молдавською мовою, що означало повну зневагу до їх національних потреб. Наприклад, щоб диференціювати молдавську мову від румунської запровадили кирилицю замість традиційної латиниці.

Згодом, у 1990 році, обласне управління народної освіти Закарпаття з метою переходу шкіл з молдавською мовою навчання на латиницю змушене буде організувати курсову перепідготовку [710, арк. 50-53], щоб нове покоління вчителів, яке виросло майже за 50 років, навчити латинському письму. Курси проходили в м. Тячів й через велику кількість учителів проводилися в дві сесії. Загалом курсовою перепідготовкою було охоплено 85 вчителів початкових класів шкіл з румунською мовою навчання.

Словацька громада Закарпаття також за часів Радянської влади втратила можливість здобувати освіту материнською мовою. Ще у 1945 – 1946 навчальному році розпочала свою роботу словацька початкова школа у с. Новий Кленовець Мукачівського району, але вже у звіті про роботу Мукачівського окружного відділу освіти за 1946 – 1947 навчальний рік зазначається, що «словацьке населення села Новий Кленовець переселилося до Чехословаччини, а внаслідок чого Ново-Кленівська початкова школа з словацькою мовою навчання з цього часу перестала існувати», – зазначав у своїй доповіді директор цієї школи [748, арк. 5].

Німецька громада Закарпаття взагалі залишилася без будь-якого права на здобувати, принаймі, початкову освіту рідною мовою, незважаючи на те, що в усі досліджувані нами історичні періоди існували початкові школи з німецькою мовою навчання.

У попередніх розділах 2-4, подаючи інформацію про викладову мову в початкових школах, зазначалося, що в умовах поліетнічного середовища Закарпаття у багатьох населених пунктах функціонували двомовні початкові школи. Так само і в радянський період існувала практика функціонування двомовних шкіл, яка мала назву інтернаціональної школи. В Закарпатті такі школи відкривалися в селах, де компактно проживали представники певної етнічної громади, з метою популяризації російської мови. Так, наприклад, у 1953 р. у с. Велика Добронь Ужгородського району етнічну більшість складали угорці й саме тут була відкрита перша Закарпаття інтернаціональна школа, в якій навчання велося угорською, а в паралельному класі – російською мовою.

Безумовно, що переважну більшість школярів становили тут угорці, але щоб привабити їх до російських класів, пропонувалася низка пільг: «ці класи працювали в першу зміну, тут викладали найкращі вчителі, ці учні мали переваги при отриманні путівок у піонерські табори» [200, с. 678].

Наприкінці радянського періоду, у 1989 – 1990 навчальному році в Закарпатті існувало 35 інтернаціональних шкіл, серед яких – 17 українсько-угорських, 15 російсько-угорських, 3 українсько-російсько-угорські.

Таким чином, ми бачимо, що попри високі показники щодо кількості нових шкіл, чисельності школярів, охоплених шкільним навчанням, радянською владою проводилася поступова політика «денаціоналізації» та «русифікації», створення «штучної» радянської людини, де школа виступала основним засобом реалізації цієї мети.

У перші роки приєднання Закарпаття до Радянської України шкільництво зустрілося з кадровою проблемою, адже гостро не вистачало вчителів, оскільки багато їх покинуло свої посади і переїхали до Угорщини й Чехословаччини, не схотівши працювати в нових умовах, частина – не повернулася з війни, а в гірських районах навіть у найкращі періоди розвитку освіти та шкільництва Закарпаття завжди не вистачало вчителів. Тому важливим завданням нової влади стало створення належних умов для вирішення кадрових питань. Уже 26 грудня 1944 р. уповноваженим НРЗУ в справах освіти І. Керчею в окружні шкільні інспекторати були надіслані листи з проханням до всіх учителів, які через війну змушені були залишити свої робочі місця й ще не повернулися до них, «негайно зголоситися до служби… Учителів, котрі негайно не приголосяться буде ся поважати, що вони добровільно службу залишили і на учительську посаду не рефлектують» [718, арк. 1], «вчитель, професор або викладач шкіл /…/ може залишити вчительську службу тільки тоді, коли єго резігнація (тут: заява на звільнення – Ф.О.) буде прийнята Уповноваженим Народної Ради Закарпатської України в справах освіти» [723, арк. 33].

20 січня 1945 р. головою Народної Ради Закарпатської України була видана постанова «О компетенції місцевих і округових народних комітетів в

справах педагогів», в якій зазначається, що прийняття на роботу вчителів та вихователів у школи та дитячі садки належить до компетенції уповноваженого НРЗУ в справах освіти, а також «з огляду на сьогоднішній недостаток педагогічних кадрів уповноважений… може тимчасово уповноважувати і уряди округових шкільних інспекторів, щоби в припадку крайньої потреби принимали до державних народних початкових шкіл помічних вчителів» [717, арк. 7]. Фактично ця постанова дала можливість всім бажаючим, хто мав відповідні документи (свідоцтво про закінчення горожанської школи або гімназії, вчительський диплом, довідку про стан здоров'я, документи про попередню службу, довідку про благонадійність, свідоцтво про народження, свідоцтво про належність до нової вчительської сили), заступити на посаду вчителя початкової школи. Помічним вчителем, згаданим вище, у початковій школі може бути «абсольвент (тут: випускник – Ф.О.) середньої школи (гімназії, торговельної академії або промислової школи), який наприкінці шкільного року має намір зробити диференціальний іспит з вчительської семінарії» [718, арк.15].

Проте вчителі, які працювали в закарпатських школах за попередньої влади, не поспішали приступати до роботи в нових умовах і нестача вчителів відчувалася надзвичайно гостро, що й спонукало Народну Раду опублікувати Постанову 6 жовтня 1945 року «Про забезпечення шкіл вчителями», згідно з якою в обов'язковому порядку всі, хто до 1940 року працював на посаді вчителя початкової школи, а також ті, хто за даний період одержав педагогічну освіту, зобов'язувалися «зголоситися у відділі освіти НРЗУ для призначення їх до вчительської служби» [635, арк. 20]. У випадку, якщо вчитель працював на іншій роботі, окрім партійної, то і вчитель, і працедавець за невиконання цієї постанови притягалися до судової відповідальності.

Народною Радою Закарпатської України 30 січня 1945 р. прийнято рішення щодо обов'язкового складання службової присяги всіма працівниками народної освіти. З цією метою були розроблені письмові бланки з текстом присяги, які необхідно було заповнити всім директорам, інспекторам,

методистам та вчителям. Зміст документу передбачав присягу «на вірність своїй Батьківщині, Народній Раді Закарпатської України…, точно і неухильно виконувати всі рішення Народної Ради…, не шкодуючи своїх сил, крові, а коли потрібно буде і самого життя, відстоювати інтереси народу…, берегти державну таємницю, безпощадно викривати всіх ворогів моєї Батьківщини і Радянського Союзу, всемірно допомагати Червоній Армії…», а за умови відступу від присяги – готовність понести «сувору кару та загальне презирство» [743, арк. 3, 37, 38, 55]. З тексту присяги видно, що вона має більше ідеологічне забарвлення, аніж професійне. Зазначимо, що до складання присяги долучалися також і викладачі вчительських семінарій, і працівники дошкільних закладів (Додаток Е.5). Новостворена влада намагалася усіляко здійснювати контроль над свідомістю вчителів, саме з цією метою 29 березня 1945 року був виданий Циркуляр «Про обереження педагогів від буржуазної націоналістичної ідеології, розповсюджуваної фашистськими окупантами в минулому». В передмові до цього документу засуджуються протистояння в мовному питання, які мали місце між інтелігенцією краю в дорадянський період, політика Угорщини називалася профашистською, навіть не погребували згадати про Волошинівську Карпатську Україну (А. Волошин напередодні Другої світової війни був яскравим представником проукраїнської інтелігенції краю) як про буржуазно-націоналістичний елемент. Основне призначення Циркуляру – «всім окружним шкільним інспекторам спрямувати свою роботу, щоб у всіх ввірених їм школах, в рамках політзанять, педагоги навчали своїх вихованців національним принципам Леніна-Сталіна» [631, арк. 1]. З метою викорінення націоналізму серед населення Закарпаття педагогам рекомендувалося використовувати у навчально-виховній роботі з учнями яскраві приклади подвигів Червоної Армії у боротьбі з фашизмом, трудові подвиги радянських людей.

Задля збільшення кількості фахово підготовлених вчителів була реорганізована мережа вчительських семінарій. Зокрема, з попередніх розділів нам відомо, що в довоєнний період Закарпаття функціонували три такі заклади:

два в м. Ужгороді, один – в м. Мукачево. Так, 3 липня 1945 р. одну з семінарій м. Ужгород було перенесено до м. Хуст з метою «полегшити навчання в семінаріях дітям Хустської, Волівської, Рахівської, Севлюської та Тячівської округ», а також у м. Мукачево був відкритий відділ «по підготовці робітників дошкільного виховання» [717, арк. 24]. У серпні цього ж року постановою НРЗУ було затверджено «Тимчасове положення учительських семінарій Закарпатської України» (Додаток Е.1), згідно з яким завдання вчительських семінарій – «готувати висококваліфіковані, політично-грамотні і віддані справі Батьківщини кадри вчителів початкової школи» [717, арк. 63]. Тимчасове положення також визначало загальні засади діяльності семінарій (термін навчання (4 роки), гендерну рівність (спільне навчання хлопців та дівчат), віковий ценз семінаристів (від 14 до 25 років)), здійснення керівництва, матеріальне забезпечення, діяльність педагогічної ради, правила прийому, підсумкова атестація випускників. Як бачимо, нова радянська влада Закарпаття напередодні нового 1945 – 1946 навчального року розпочала підготовку власних педагогічних кадрів, де ідейна спрямованість стала визначальною.

Важливим питанням в організації нової радянської школи в Закарпатті стало питання забезпечення педагогічними кадрами, на вирішення яких Центральними органами влади Української РСР спрямовано ряд постанов. Так, з метою переходу педагогічних училищ, які діяли на території новоствореної Закарпатської області, на навчальні плани педагогічних училищ УРСР, Радою Народних комісарів УРСР була прийнята Постанова № 379 від 7 березня 1946 року «Про продовження терміну навчання в педучилищах Закарпатської області», згідно з якою продовжено термін навчання на II – III курсах педагогічних училищ на один рік, а для перших курсів термін навчання продовжено на три тижні тому що: «слухачі педучилищ Закарпатської області до вступу в педучилища не вивчали зовсім геометрії, алгебри, української мови й літератури, російської мови й літератури, географії СРСР, історії СРСР, Конституції СРСР, Конституції УРСР» [760, арк. 46].

Також, з метою підготовки масових кадрів з місцевого населення для промисловості, сільського господарства та культурних закладів Закарпатської області, Рада Міністрів УРСР та Центрального комітету КП (б)У видало Постанову № 600 від 6 квітня 1946 року, якою зобов'язувало Міністерство освіти УРСР організувати в 1946 році перепідготовку педагогічних кадрів, в тому числі й 800 вчителів початкових шкіл [760, арк. 90].

Разом з тим, щоб заповнити нестачу вчителів у закарпатських школах, зі східних областей України у Закарпаття було направлено близько 800 учителів для різних шкіл, у тому числі й початкових. Тому перед урядом Закарпаття постала нова проблема (Постанова НРЗУ «Про забезпечення вчителів, прибуваючих з УРСР» від 21 серпня 1945 року (проект)) [637, арк. 2]: матеріальне забезпечення, в першу чергу забезпечення житлом, харчуванням, а також виплата заробітної плати та «підйомних».

Питання направлених до Закарпаття радянською владою вчителів у багатьох радянських підручниках розцінювалося як велика допомога з «боку братнього народу». Проте, як засвідчують архівні джерела, стан справ був трошки іншим. Слід зауважити, що всі доповідні записки, які підписані Уповноваженим НРЗУ у справах освіти й надіслані до центральних органів влади у м. Києві, були під грифом «ЗОВСІМ ТАЄМНО» (Додаток Е.8) [638, арк. 2-5]. Далі подаємо витяги з цих доповідних записок:

1. Доповідна записка №1

На постійну роботу на Закарпатську Україну НКО УРСР із східних областей України досі направив до 800 педагогів, які відділом освіти НРЗУ були призначені залежно від освіти і педагогічного стажу вчителями, завучами, методистами та інспекторами.

…Більшість вчителів, прибувших на Закарпатську Україну на роботу, немає зовсім підходящого до обставин одягу і взуття. Яке буде положення вчителів на селах, коли розпочнуться холодні осінні дощі й ударять морози?... Більшість учителів в один голос заявляє, що їм говорили, що Закарпаття ідеальні умови праці, що тут баснословна дешевизна… Всім прибувшим

педагогам обіцяно місце тільки в містах Ужгород, Мукачево і Хуст, задля чого вони категорично відмовляються їхати на село…

На педагогічну роботу до Закарпатської України направлено сімейних з одним, двома, трьома дітьми, малолітками, навіть грудними, вагітних жінок, хворих людей, між іншим є випадки гострої туберкульози…

Між прибувшими є часть таких учителів, які жили під німецькою окупацією і з розмов з яких випливає, що їхали на Закарпатську Україну тільки тому, що «думали тут знайти Європу» /Миколаївська область/…

Помимо прекрасних вчителів, які зразу же з перших днів за призначенням взялися до праці, є цілий ряд педагогів, що самовільно пішли на іншу службу, не захотіли прийняти роботу вчителя в сільській семирічці, або після місця призначення самовільно виїхавши з військовими в незвісному напрямку…

…Поступило цілий ряд скарг, що в Ужгороді не створено культурних умов для відпочинку..., що вчителі повинні спати на підлозі, вони не забезпечені харчами. Повинен сказати, що ці скарги в певній мірі мають основу… Хто винен в цьому, що чисті кімнати було знечищено, коридори та умивальні інтернатів було перетворено в клозети, трудно установити, бо до інтернатів дуже часто силоміць вривались військові, розбивши ворота, і заночовували там…

...На роботу до Закарпатської України прибуло багато вчителів з вищою освітою, хоч ми просили для повних середніх шкіл надіслати нам не більше 120 чоловік. Ніхто з цих педагогів не хоче працювати в неповній середній на селі і ми змушені будемо певну частину їх повернути до Києва [638, арк. 2].

2. Доповідна записка №2

…Треба примітити, що вчителі Закарпатської України теж 50-60% не забезпечені взуттям та одягом, а педагоги, які були направлені до нас на роботу зі східних областей Радянської України, не забезпечені взуттям та одягом на 90%. Тому стоїть дуже гостро питання забезпечення взуттям та одягом педагогів Закарпатської України, яких ми на сьогодні маємо до 4000, щоб взимі процес навчання в наших школах міг проходити безперервно [638, арк. 3].

3. Доповідна записка №3

Перевіркою було сконстатовано, що в переважній більшості округ продукти харчування видаються вчителям несвоєчасно і не в такій кількості, яку забезпечують Постанови ЦК КПЗУ та НРЗУ. Деякі товари вчителі окремих округ взагалі не одержали. Так, в Волівській і Нижньоверечанській округі вчителі не одержали папіроси

…Школи та вчителі Закарпатської України не забезпечені паливом.

У містах Ужгород, Мукачево і Хуст вчителі або зовсім не забезпечені квартирами або забезпечені дуже погано… [638, арк. 5].

Архівні джерела також зберегли свідчення вчителів, які приїхали зі східних областей УРСР, стосовно стану їх перебування в Закарпатській Україні, що мали місце в спецдонесеннях Управління Державної безпеки Закарпатської України і перебували під грифом «СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО» (Додаток Е.9). Далі наводимо витяг зі спецдонесення мовою оригіналу:

Спецсводка

О недостатках в работе школ Закарпатской Украины

При обработке кореспонденции Ужгородским пунктом цензуры Закарпатской Украины за период с 25 августа по 10 сентября 1945 года, выявлено ряд писем, в которых присланные учителя …сообщают о плохом снабженни их продуктами питания и промтоварами. Отмечаются случаи самовольного выезда учителей обратно на Украину, из-за необеспеченности их.

Наиболее характерные высказывания из писем приводим:

Получ: ДИБЕ В.В., Днепропетровская обл., Кривой Рог

11.IX.45г. «…работать здесь очень трудно. …Многие из наших девочек с Советской Украины самольно уехали домой»

Отправит: Тупицына Е., село Нересница, Тячевского округа [639, арк.1].

Отже, враховуючи вищенаведене, головою Народної Ради Закарпатської України І.І. Туряницею вже 6 жовтня 1945 року була видана Постанова про поліпшення матеріальних умов учителів верховинських районів. Зокрема, цей документ був спрямований на «покращення навчальної роботи шкіл та

матеріального забезпечення педагогічних працівників верховинських районів та сіл, віддалених від комунікаційних центрів Закарпатської України, і заохочення кваліфікованих педагогів» [745, арк. 32].

Народною Радою Закарпатської України, згідно з цим документом, у зв'язку з недостатньою кількістю кваліфікованих вчительських кадрів, дозволялося працювати в школах семінаристам-четвертокурсникам Ужгородської, Мукачівської, Хустської вчительських семінарій, а також «зважаючи на особливі умови праці шкіл і вчителів верховинських округ та поселень, віддалених від комунікаційних центрів, встановити оплату вчителів на 200 пенге (тут: пенге – грошова одиниця Угорщини – Ф.О.) місячно більше нормальних ставок» [745, арк. 32]. В оригіналі документу додається перелік поселень, які вважалися на той час верховинськими (тут: гірськими, оскільки гірська частина Закарпаття мала етнічну назву Верховина – Ф.О.).

Також, згідно з цією Постановою, для вчителів гірських районів були встановлені норми постачання харчових та побутових товарів, зокрема у п. 3 цього документу зазначається, що «для вчителів поселень, наведених в другій точці цієї постанови, такі норми постачання на 1 чоловіка: хліб – 700 грамів на день, борошно – 1.500 грамів на місяць, крупа-макарони – 1.500 грамів на місяць, м'ясо-риба – 4.400 грамів на місяць, жири – 1.000 грамів на місяць, цукор – 1.000 грамів на місяць, мило господарче – 1 штука на місяць, туалетне мило – 1 штука на місяць, чай – 25 грамів на місяць, картопля – 10.000 грамів на місяць, сигарети – 300 штук на місяць» [745, арк. 32]. Також ця Постанова зобов'язувала голів окружних та міських народних комітетів забезпечити вчителів гірських поселень квартирами та паливом на весь сезон. Отже, як бачимо, радянська влада перші кроки зробила у справі покращення стану шкільництва, а відтак й у справі забезпечення вчителів гірських районів, в яких довгий час у порівнянні з низинними районами стан освіти був найгіршим.

Цікавим був, на наш погляд, порядок надання надбавок до заробітної плати вчителям віддалених сіл, а саме: кожен шкільний інспекторат подавав інформацію про кількість шкіл та кількість вчителів у кожному населеному

пункті, його віддаленість від районного центру, потім додавалася план-схема зображення шкільного округу з числовим позначенням сіл, де соціально-економічні показники є найскладнішими (бідність, схильність до епідемій, віддаленість від районного центру).

Безумовно, що попри підняття престижу вчительської праці, новостворений уряд Закарпатської України розробив посадові обов'язки та інструкції для директорів шкіл та вчителів, визначив трудові норми («Обов'язки управителя школи», «Нормування службового обов'язку директорів /управителів/ вчителів шкіл всіх категорій») [628, арк.1, 3], а також висунув низку вимог до вчителів щодо забезпечення ними трудової дисципліни «Постанова НРЗУ про трудову дисципліну» № 188-У/1945 від 16 березня 1945 р. [727, арк. 38]. Наказ Уповноваженого Народної Ради Закарпатської України в справах освіти № 69.101-У/1945 від 10 жовтня 1945 р. забороняв вчителям у робочий день залишати школу та регламентував час звернення вчителів та директорів до Уповноваженого НРЗУ з питань освіти [727, арк. 104].

Та попри досягнення в шкільній справі за перші роки радянської влади Закарпаття, все ж існувало багато проблемним моментів. Так, у Постанові НРЗУ та ЦК КПЗУ від 15 грудня 1945 року, вказуються такі недоліки:

- в значній частині шкіл ще немає потрібного більшовицького порядку, чіткості й організованості в роботі;
- обласний та більшість окружних та міських відділів освіти недостатньо контролюють роботу шкіл і вчителів, не надають достатньої допомоги директорам, вчителям у їх повсякденній роботі;
- не у всіх школах проводиться робота з підвищення успішності та дисциплінованості учнів;
- відсутність у керівників навчальних закладів відповідальності за якість піонерської та комсомольської роботи;
- окружні комітети комуністичної партії та окружні народні комітети (Мукачево, Свалява, Волівець та інші) не вникають у роботу шкіл, не надають потрібної допомоги, що призводить до систематичного

недоодержання вчителями продуктів харчування, палива, а подекуди й заробітної плати;

- незадовільне постачання школам підручників та зошитів (Волівецький, Рахівський округи – обидва гірські);
- відсутність «політичного розуміння важливості комплектування шкіл за мовою дітей, наслідком цього в Мукачеві до цього часу ще не організовано середньої школи з українською мовою» [740, арк. 1].

Як бачимо, переважна більшість недоліків виявлена у здійсненні партійно-ідеологічної роботи, в управлінні народною освітою, а також ряд соціально-економічних проблем, які, при бездоганному забезпеченні на законодавчому рівні, в практику життя втілювалися складно.

З метою вирішення цих проблем Радою народних комісарів Української РСР і Центральним комітетом КП (б) видано ряд постанов щодо скликання активів працівників народної освіти. Зокрема, це Постанова № 2093 від 29 грудня 1945 року «Про скликання активу працівників народної освіти Закарпатської області», в якій зазначається, що 9-12 січня 1946 року в м. Ужгороді Наркоматом освіти УРСР Закарпатського облвиконкому та обкому КП (б)У був скликаний актив працівників освіти Закарпатської області, загальною кількістю – 300 осіб. На порядок денний зборів активу виносилися такі питання:

1. Возз’єднання українських земель в одній українській Радянській соціалістичній державі та завдання інтелігенції Закарпатської області.

2. Радянська школа та організація її роботи.

3. Секційна робота [759, арк. 232 – 234].

Варто зазначити, що на зборах були присутні й виступили доповідачами М. П. Бажан (заступник Голови РНК УРСР) та С. Х. Чавдаров (професор, Заслужений діяч науки).

Вже наприкінці 1946 р. була видана ще одна Постанова Ради Міністрів УРСР і Центрального комітету КП(б)У № 2062 від 13 грудня 1946 року «Про скликання наради активу працівників народної освіти західних, Закарпатської

та Ізмаїльської областей» [761, арк. 155 – 156], згідно якої 26 – 27 грудня 1946 р. в м. Києві знову на нараду скликався актив працівників народної освіти, на порядку денному якої стояло питання про завдання ідеологічної роботи серед інтелігенції західних областей УРСР.

Здобутки та проблеми у сфері освіти та шкільництва у перші повоєнні роки Закарпаття також відображалися у звітах та постановах центральних органів влади, були предметом обговорення на засіданнях Ради Міністрів Української РСР та інших керівних структур. Наприклад, у Постанові Ради Міністрів Української РСР № 1896 від 24 жовтня 1946 року «Про стан роботи шкіл західних та Закарпатської областей УРСР» зазначається, що учительство «в своїй переважній більшості самовіддано й сумлінно працює над поліпшенням якості навчально-виховної роботи в школі та бере активну участь у громадсько-політичному житті. На допомогу вчителям західних і Закарпатської областей Міністерством освіти УРСР видано спеціальну літературу: збірники «Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини», «Досягнення радянської школи за 25 років», «Початкова школа». Друкуються збірники: «Постанови партії та Уряду про школу», «Радянська школа та організація її роботи», «Про викладання Конституції СРСР І УРСР в школі» [761, арк. 142 – 143]. А на засіданні Ради Міністрів Української РСР під час представлення Міністерством доповіді «Про стан роботи шкіл Західної та Закарпатської областей УРСР», наслідком чого стало опублікування Наказу Міністра освіти УРСР № 5279 від 6 грудня 1946 року «Про стан роботи шкіл Західної та Закарпатської областей УРСР» [645, арк. 121-124], в якому зазначається, що Закон про загальне обов’язкове навчання виконується вкрай незадовільно, оскільки в Закарпатській області не охоплено навчанням 5.339 дітей шкільного віку. Проблемним є постачання палива. Виникають труднощі з надходженням з Молдавської РСР підручників для закарпатських шкіл з румунською мовою навчання, також не надруковані підручники й для шкіл з угорською мовою навчання. У документі вказується на низький рівень успішності, позаяк 20% школярів були залишені на повторний

рік навчання. У наказі наголошується, що в Закарпатській області, як і в інших західних областях, не ведеться робота з різними забобонами та не формується матеріалістичний світогляд. По суті, цим документом розпочинається наступ на релігійне виховання в закарпатських школах, що вважалося традиційною складовою змісту освіти в усі періоди під час перебування у складі різних держав.

Перед владою Закарпатської України на виконання даного наказу, постала необхідність вирішення низки завдань: піднесення ідейно-політичного та фахового рівня вчителів, забезпечення виконання закону щодо загального обов'язкового навчання, забезпечення підручниками та навчальними посібниками, покращення матеріально-технічної бази, організації позакласної та позашкільної роботи тощо.

Важливим документом з організації управлінської роботи в сфері освіти став Наказ Міністра освіти УРСР № 986 від 24 вересня 1949 року «Про заходи у справі поліпшення роботи з місцевими учителями, висунутими на керівні посади в західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях» [648, арк. 376-380], зокрема, в ньому зазначається про необхідність підготовки власних керівних кадрів, а не очікування від Міністерства освіти відрядження осіб зі східних областей. Цікавим, на нашу думку, є акцент в даному наказі на гендерному аспекті, зокрема, у п. 7 зазначено: «зобов'язати завідувачів облВНО забезпечити широке висування кращих жінок-педагогів на керівну роботу в школах і в органах народної освіти» [648, арк. 379].

Друга половина 50-х років XX століття ознаменована проведенням ряду реформ, що стали можливими після проведення XX з'їзду КПРС у лютому 1956 року, й отримали назву «хрущовської відлиги», що передбачало ряд позитивних трансформаційних процесів: уповільнення русифікації, реабілітація жертв сталінських репресій, повернення до національних витоків. Все це не могло відобразитися і на освітній сфері. Як наслідок, прийняття 24 грудня 1958 року Верховною Радою СРСР «Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» [127], а Верховною Радою

Української РСР 17 квітня 1959 року – «Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР». У статті 2 цього Закону передбачається перехід на обов'язкову восьмирічну освіту та окреслено основне завдання восьмирічної школи – «давати учням міцні основи загальноосвітніх та політехнічних знань, виховувати любов до праці та готовність до суспільно-корисної діяльності, здійснювати моральне, фізичне та естетичне виховання дітей» [127, с. 54].

У відповідності до цього закону всіма радянськими республіками були розроблені положення, які регламентували освітню діяльність восьмирічних шкіл. Так, в Українській РСР «Положення про восьмирічну школу» було затверджене 16 серпня 1960 року Радою Міністрів УРСР [266]. У цьому документі, окрім основних засад та цілей діяльності восьмирічної школи, було визначено окремі аспекти, які стосувалися початкової школи, зокрема:

- у невеликих населених пунктах зберігаються початкові школи в складі 1-4 класів, по закінченню яких діти повинні переводитися до 5 класу найближчої до населеного пункту восьмирічної або середньої школи, кількість учнів в одному класі не повинна перевищувати 40 осіб (п. 3);
- з метою здійснення обов'язкової восьмирічної освіти і створення належних умов для успішного навчання за кожною школою закріплюється свій район обслуговування й школа несе відповідальність за повноту охоплення школоповинних учнів; місцеві ради депутатів повинні організувати підвіз школярів, які проживають на відстані більше 3 км від школи; трестами громадського харчування та споживчої кооперації забезпечити обов'язкове «гаряче» харчування; за бажанням батьків при школах створити групи продовженого дня (п. 5) [266].

Вищезазначене «Положення про восьмирічну школу» регламентувало діяльність початкових шкіл у Закарпатті, а особливо актуальними були п. 3-5 для шкіл, які розташовувалися у віддалених гірських районах.

Наступним кроком у реформуванні школи, в тому числі й початкової, стало запровадження у 1954 році сумісного навчання хлопчиків і дівчаток у тих населених пунктах, де вони навчалися окремо (Наказ Міністра освіти Української РСР № 332 від 16 липня 1954 року (Додаток Е.21)) [680, арк. 19-21]. Варто наголосити, що у закарпатських початкових школах дорадянського періоду навчання хлопчиків і дівчаток завжди було сумісним, хоча спостерігалася нерівність гендерного складу, адже хлопчиків у початкових школах традиційно було більше, ніж дівчаток (див. розділи 2-4).

Помітним явищем у реформуванні освіти стала поява нового типу шкіл згідно з Розпорядженням Ради Міністрів Української РСР № 171-р від 7 березня 1956 р. та Наказом Міністерства освіти Української РСР № 131 від 12 березня 1956 р. «Про організацію груп подовженого перебування учнів у школі» (Додаток Е.22) [687, арк. 12-13] – шкіл з групами продовженого дня, в яких забезпечувалося перебування дітей, що не були забезпечені доглядом в позанавчальний час. Міністерством освіти УРСР було розроблено «Положення про спеціальні групи подовженого перебування учнів у школах міст Києва, Севастополя та обласних цетрів Української РСР» [687, арк. 14-16], яким визначалося цілі створення таких груп, порядок їх комплектування (в першу чергу приймалися діти матерів-одиначок), кількість учнів у групі (25-30 чоловік), про особливості організації режиму роботи групи (підготовка домашніх завдань, прогулянки, ігри, позакласне читання та ін.), проведення виховної роботи (здійснюється вихователем групи), оплата праці вихователя та за утримання учнів (витрати по оплаті праці вихователя, згідно з інструкцією з оплати праці, покривають батьки, плата батьків за утримання дітей вносилась на поточний рахунок школи до «спецфонду»), приміщення та обладнання, участь батьківського комітету школи в роботі групи, порядок здійсненя контролю та керівництва групою подовженого перебування дітей у школі. Такі

школи виникли спочатку у великих містах для учнів I-IV класів і були, на думку І.В. Зайченка, «досить перспективним типом шкіл» [122, с. 786]. У Закарпатті групи продовженого дня активно діяли упродовж 1963 – 1968 рр., коли в області було відкрито 96 таких груп.

З метою покращення стану освіти в сільській місцевості у 1973 р. Центральним Комітетом КПРС та Радою Міністрів СРСР була прийнята постанова «Про заходи подальшого поліпшення умов роботи сільської загальноосвітньої школи» [274]. У відповідності до цієї постанови, передбачалися конкретні заходи щодо подальшого розвитку шкільної освіти на селі, спрямовані на зміцнення навчально-матеріальної бази шкіл, забезпечення їх кваліфікованими педагогічними кадрами, підвищення рівня навчання і виховання молоді в сільських школах. Задля цього вважалося за доцільне побудувати в кожному радгоспі і великому колгоспі середню загальноосвітню школу. Для сільських вчителів, згідно з цією постановою, передбачалися додаткові пільги на отримання кредитів під будівництво житлових будинків, відстрочка від призову на дійсну військову службу вчителям з вищою педагогічною освітою після закінчення вузу на весь період їх роботи в сільській школі, придбання харчових продуктів за закупівельними цінами тощо.

Важливим у розвитку освіти та шкільництва в Українській РСР стало прийняття та введення в дію з 1 жовтня 1974 року Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про народну освіту» у відповідності до Постанови Верховної Ради Української РСР від 28 червня 1974 року № 2779-VIII [130]. Законом «Про народну освіту» впроваджується загальна обов'язкова середня освіта молоді, яка є «однією з найважливіших умов соціально-політичного і економічного розвитку нашого суспільства на шляху до комунізму, зростання соціалістичної свідомості і культури трудящих» (ст. 21). Закон передбачає трирічний термін навчання в початковій школі (ст. 27), а для учнів, які навчатимуться нерідною мовою, і дітей, які не виховуються в дитячих дошкільних закладах, у школах організовуються підготовчі класи (ст. 30), з метою розширення громадського виховання, створення сприятливіших умов

для всебічного розвитку учнів і надання допомоги сім'ї в їх вихованні створюються при наявності навчально-матеріальної бази загальноосвітні школи з продовженим днем або групи продовженого дня (ст. 31). Загалом цей закон узагальнював зміст попередніх урядових постанов та регламентував основні напрями діяльності в сфері загальної середньої освіти на наступні роки.

Отож, мета відкриття підготовчих класів для шкіл з національними мовами навчання полягала «в примерах, знакомых детям из окружающей жизни, учитель покажет заботу Комунистической партии и советского государства о детях, о благе советских людей» [782, арк. 3]. Також упродовж навчального року у підготовчому класі проводилася робота з розвитку мовлення – рідного та російської мови. На навчально-виховну роботу відводиться 33 навчальних тижні, або 794 річні години (24 год на тиждень) в межах таких предметів, як «Рідна мова», «Російська мова», «Математика», «Образотворче мистецтво», «Фізична культура», «Співи і музика», «Трудове навчання». Щодня проводиться по чотири уроки тривалістю 35 хвилин. Оцінювання навчальних досягнень – словесне, домашні завдання не задаються [782, арк. 4 – 5].

22 грудня 1977 року Центральним Комітетом КПРС та Радою Міністрів СРСР була прийнята постанова № 1111 «Про подальше удосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовку їх до праці» [273]. Постановою визначається мета та завдання загальноосвітньої школи, а саме: «головним завданням загальноосвітньої школи є послідовне втілення в життя рішень XXV з'їзду КПРС і положень нової Конституції СРСР про розвиток загальної обов'язкової середньої освіти, подальшому вдосконаленні навчально-виховного процесу, з тим щоб забезпечити підготовку всебічно розвинених будівників комуністичного суспільства» [273]. Чи не вперше з усіх вищенаведених документів, у даній постанові йдеться не тільки про всесторонність розвитку особистості, але й про розвиток її пізнавальних сил та здібностей, формування навичок самостійної роботи, тобто документом передбачається створення всіх необхідних умов, «щоб кожен урок сприяв

розвитку пізнавальних інтересів учнів і придбання ними навичок самостійного поповнення знань» [273].

Серед важливих документів, які регламентували освітні процеси 80-их років ХХ століття, стала Постанова Верховної Ради СРСР від 12 квітня 1984 року «Про основні напрями реформи загальноосвітньої та професійної школи» [271]. Цією Постановою здійснюється перехід на одинадцятирічний термін навчання, з них – термін навчання у початковій школі становить чотири роки. Навчання дітей у початковій школі пропонується починати з 6-річного віку. Такий перехід зумовлений підготовленістю розвитку системи дошкільного виховання, яке охоплює абсолютну більшість дітей країни. Документом пропонується перехід до навчання в школі дітей 6-річного віку здійснювати поступово, починаючи з 1986 року, у міру створення додаткових учнівських місць, підготовки вчительських кадрів, з урахуванням бажання батьків, рівня розвитку дітей, місцевих умов. Згідно з цим документом, в Радянському Союзі одночасно могли діяти початкові школи як із трирічним, так і з чотирирічним терміном навчання.

Позитивним зрушенням у реформуванні початкової освіти вважаємо розроблення та реалізацію цільової комплексної програми «Початкові класи», що визначала пріоритетні завдання початкової освіти на 1981 – 1985 рр., а саме: розгортання мережі підготовчих класів; здійснення дослідження щодо реструктуризації навчального тижня, запровадження навчання дітей з шестирічного віку; підвищення якості навчання, виховання і розвитку учнів початкових класів тощо [289, с.11].

Реалізація цільової програми «Початкові класи» здійснювалася й на базі шкіл Закарпатської області. Зокрема, Закарпатським обласним відділом народної освіти був виданий наказ № 148 від 23 березня 1984 року «Про роботу початкових класів загальноосвітніх шкіл В. Березнянського району щодо виконання комплексної програми «Початкові класи» [701, арк. 160-164]. На виконання цього наказу в школах Великоберезнянського району «зміцнено навчально-матеріальну базу для початкового навчання. У значній кількості

шкіл створено класи-кабінети, кімнати для трудового навчання, спальні та ігрові кімнати, обладнуються спортивно-ігрові майданчики та ін.» [701, арк. 160]. Обов'язковою умовою подальшої реалізації даного наказу стали: підвищення рівня інспекторського та внутрішкільного контролю і керівництва за станом навчально-виховної роботи в початкових класах, за навчальним навантаженням учнів, подальше вдосконалення матеріально-технічної бази, зокрема забезпечення шкіл методичною літературою, технічними засобами навчання та унаочненням, обладнання спортивних майданчиків, покращення умов праці і побуту вчителів.

У відповідності до вищезазначеної постанови, важливим кроком у розбудові освітніх закладів Закарпаття стало створення необхідних умов для задоволення потреб навчання школярів з шестирічного віку. Безумовно, що організація навчального й виховного процесу з такою категорією учнів потребує відповідних матеріально-технічних умов, методичного забезпечення та фахової підготовки вчителів: «В Ужгороді, Мукачеві, Воловецькому, Ужгородському, Мукачівському, Хустському районах створено ряд опорних шкіл, підготовлено до роботи вчителів. …Хороші умови для дітей-шестиліток створено у В. Лазівській, Чопській № 1, Коритнянській, Середнянській середніх школах, а також П. Комарівській, Дубрівській, Соломонівській восьмирічних школах» [73, с. 62-63].

Школи в Закарпатській області в багатьох випадках підтримувалися підприємствами та колгоспами, що дозволяло суттєво покращити умови діяльності навчальних закладів, про що дослідник історії освіти Закарпаття В. Гомоннай зазначає: «усвідомлюючи державне значення проблеми (тут: забезпечення матеріальної бази для організації навчально-виховного процесу з дітьми-шестилітками – Ф.О.), в Ужгородському районі надають школам велику допомогу колгоспи ім. Калініна, «Перемога», радгосп-завод «Великолазівський», Кам'яницький щебзавод та ін.» [73, с. 63].

Демократичними процесами в усіх сферах життя Радянського Союзу, в тому числі й у сфері освіти, позначилися 1985 – 1991 рр. Із приходом до влади

С.М. Горбачова у 1985 р. був проголошений курс не тільки на прискорення соціально-економічного розвитку, але й на формування нового типу мислення, в якому пріоритетними є загальнолюдські цінності, що вже само по собі суперечило загальній комуністичній ідеології. Таким чином, у сфері освіти також почалася «перебудова» як у концептуальному, так і в змістовому відношенні. Цей період характеризується поверненням української освіти до витоків народної педагогіки, широкого впровадження набувають гуманістичні ідеї виховання В.О. Сухомлинського та ін. Відділи народної освіти Закарпатської області разом із педагогічними колективами шкіл та дошкільних закладів продовжували роботу по підготовці до переходу на навчання дітей з шестирічного віку. Так, у 1985 – 1986 навчальному році підготовчими класами було охоплено 10,9 тис. дітей шестилітнього віку, у 1986 – 1987 навчальному році планувалось залучити до навчання 14, 4 тис. шестирічок [707, арк. 87], а у «1987 – 1988 навчальному році в Закарпатській області у перший клас вступило сімнадцять тисяч дітей шестилітнього віку» [73, с. 62].

Разом із тим, у закарпатських школах все ще залишалося багато проблем щодо реалізації завдань реформування початкової освіти та завдань цільової комплексної програми. Так, наприклад, не у всіх школах була створена відповідна матеріально-технічна база: «В ряді шкіл Тячівського, Іршавського, Виноградівського та Берегівського районів, – зазначається у Звіті про роботу відділів народної освіти області по створенню організаційно-педагогічних умов для переходу на навчання дітей шестирічного віку за 1986 рік, – відсутні ігрові та спальні кімнати. Для 59 класів, що працюють у школах Рахівського району, створено всього 12 спалень та ігрових кімнат» [707, арк. 87].

На рівні районних відділів народної освіти було ініційовано проведення упродовж першого півріччя 1986 – 1987 навчального року конференцій за книгою Ш. Амонашвілі «Здравствуйте, дети!» [3].

Щодо національних шкіл, то і тут провадилася робота з реалізації програм реформування початкової освіти – «вже декілька років працюють підготовчі класи в школах з молдавською мовою навчання Рахівського та

Тячівського районів, однак необхідних умов для них не створено» [707, арк. 87], особливої уваги потребували заходи з методичної підготовки вчителів, а саме – ознайомлення їх зі специфікою роботи таких шкіл, навчальними програмами, методикою проведення навчально-виховної роботи та роботи з батьками. Знаковим стало прийняття Верховною Радою УРСР 28 жовтня 1989 року «Закону про мови в УРСР» [131], оскільки його прийняття спричинило відкриття додаткових 104 шкіл з українською мовою навчання, понад 500 україномовних класів у школах з російською мовою навчання, створення класів з поглибленим вивченням української мови та літератури, української історії та культури. Що стосується освіти Закарпаття, то реальні досягнення в реалізації концептуальних засад цього Закону були помітні тільки після здобуття Україною незалежності.

Так, у 1989 – 1990 навчальному році все ще були помітними «перекоси» у співвідношенні відсотків у національному складі населення краю та відсотка учнів, які здобували освіту рідною мовою: українці становили 78,41% населення краю і в україномовних школах навчалося 81,12% учнів; росіяни становили 3,97% населення, проте в російськомовних школах навчалося 8,1% учнів; угорці становили 12,5% населення краю, а в школах з угорською мовою навчання навчалося вього 8,43% школярів; румуни становили 2,36% населення і стільки ж відсотків школярів навчалося в школах з румунською мовою навчання, словаки становили 0,58% населення, але навіть класу зі словацькою мовою навчання в закарпатських школах не було [201, с. 699]. Як бачимо, національно-мовну та освітню автентичність зберігали тільки румуни Закарпаття. Відносно велика кількість школярів навчалася в російськомовних школах у порівнянні з відсотком загальної кількості росіян, що проживали Закарпаття.

Після прийняття Верховною Радою України 16 липня 1990 року «Декларації про державний суверенітет України» [94] в сфері освіти відбулися по-справжньому кардинальні зміни, як-от: відкрито й відновлено 367 шкіл з українською мовою навчання, зросла мережа україномовних класів у школах з

російською мовою навчання; збільшено кількість годин на вивчення української мови та літератури; введено вивчення української мови в національних неукраїнських школах; розроблено концепцію педагогіки народознавства; розроблено та введено до варіативної частини навчальних планів курсів «Народознавство», «Рідний край тощо» [122, с. 857].

На завершення огляду розвитку початкових шкіл Закарпаття радянського періоду у світлі освітніх реформ, що відбувалися впродовж 1944 – 1990 рр., та на підставі статистичних даних архівних джерел, розвиток початкової школи станом на 1 вересня 1991 року досяг таких показників:

- загальне число шкіл, в яких учні здобувають початкову освіту, становить 692 школи, з них міських – 133, сільських – 559;
- кількість початкових класів та класів-комплектів становить – 4.409, з них міських – 1.249, сільських – 3.160;
- кількість учнів початкових класів становить – 81.882, з них міських – 31.207, сільських – 50.675;
- кількість учнів початкових шкіл, які відвідують групи продовженого дня становить – 44.390 учнів, з них міських – 14.459, сільських – 29.931 [593].

Отже, як бачимо, за роки радянської влади у початковій освіті відбулося чимало змін, зокрема це стосується охоплення навчанням усіх дітей школоповинного віку, будівництво шкіл, покращення матеріально-технічної бази. Особливої ваги набув розвиток шкіл у сільській та гірській місцевості.

5.3. Теоретичні й методичні засади визначення змісту діяльності початкової школи радянського періоду

Основною ознакою радянської школи стала її цілеспрямованість, що для закарпатських шкіл означало переорієнтацію виховних та ціннісних ідеалів відповідно до нормативних документів. Одним із основних завдань усіх радянських навчально-виховних закладів є «прищеплення дітям і молоді любові до знань і праці, виховання в них поваги до старших, учителів, батьків, до

принципів соціалістичного співжиття, колективізму, чесності, правдивості, скромності, непримиренності до буржуазної ідеології, дармоїдів і порушників громадського порядку, виховання молодого покоління на революційних, бойових і трудових традиціях Комуністичної партії і народу, в дусі інтернаціоналізму і дружби народів, в дусі безмежної відданості Комуністичній партії і Радянській Батьківщині» [71, с. 50-51]. Теорія комуністичного виховання складала систему провідних наукових ідей, які розкривають загальні закономірності формування нової людини – будівника комуністичного суспільства. У побудові загальної теорії комуністичного виховання провідна роль належала В.І.Леніну, який сформулював вихідні положення, що характеризують сутність та завдання комуністичного виховання, закономірним та кінцевим результатом якого є всебічний та гармонійний розвиток особистості, обґрунтував зв'язок виховання з політикою Комуністичної партії.

Теоретико-методологічні установи нової радянської школи полягали у засудженні не тільки «буржуазних» та «націоналістичних» засад навчально-виховної роботи в школі, яка була характерною для закарпатських шкіл попередніх років, але й у фізичному винищенні всього, що нагадувало про це. Так, 5 грудня 1944 р. побачило світ Розпорядження уповноваженого Народної Ради Закарпатської України в справах освіти І.Ю. Керчі «Про Конфіскацію та вилучення всіх іноземних видань зі шкільного інветаря», в якому, зокрема, зазначається:

«1. Всі дирекції народних, середніх і фахових шкіл повинні негайно провести ревізію шкільних бібліотек і приміщень та вилучити з них всі шкільні підручники, белетристику і наукову літературу, написані на чужих мовах, як і географічні карти й ілюстрації або портрети з часів чужої окупації.

Конфіскації та вилученню підлягають:

а) всі мадярські та німецькі підручники;

б) мадярська та німецька література в оригіналі або перекладі;

в) антинародні видання без огляду на те, на якій мові і де вони видавались;

г) географічні карти мадярських загарбників-ревізіоністів;

д) антидержавні фашистські ілюстрації і плакати;

е) портрети мадярських сановників і всіх діячів, що нагадують про чужоземну окупацію Закарпатської України» [728, арк. 7].

Згідно з цим розпорядженням, директори всіх шкіл зобов'язані були впродовж семи днів подати своїм шкільним інспекторам звіти з проробленої роботи за п. 1 цього розпорядження та прикріпити до нього список конфіскованої літератури. Щодо останньої, то управителі шкіл все вилучене майно повинні були «замкнути до дальшого розпорядження».

Мета виховання, визначена комуністичною ідеологією, зумовила й відповідний зміст освіти, що відобразилося в уніфікованих навчальних планах, програмах та підручниках. Так, ще у 1933 році в результаті постанови ЦК ВКП (б) «Про підручники для початкової і середньої школи» було затверджено єдину структуру загальноосвітньої школи, стандартизовано навчальні плани, програми, підручники. І, як зазначають дослідники цього процесу, «в методичному аспекті це рішення було вірним, ..., однак вищезгаданою постановою стабілізацію підмінили стандартизацією» [170, с. 47].

Процес формування змісту освіти загалом та початкової освіти, зокрема, у повоєнні роки був достатньо суперечливий. Цьому передувало кілька причин, серед яких:

- повна ліквідація навчальних планів, програм, підручників, навчальних посібників, які використовувалися в попередні роки;
- низький рівень або взагалі відсутнє володіння вчителями української та російської мови;
- необізнаність вчителів у сфері радянської системи виховання та методики навчання;
- повне ігнорування навчальними планами, програмами, підручниками, навчальними посібниками, завезеними з Радянського Союзу, регіональних особливостей Закарпаття (етнічних, мовних, культурних).

Отже, у перші повоєнні роки радянською владою була знищена вся система освіти, яка вибудовувалася упродовж століть на засадах європейської педагогічної теорії та практики. Знищивши все (навчальні плани, програми, підручники, посібники, в тому числі й заславши вчителів, які не поділяли ідей нової влади), що на думку партійних ідеологів комунізму, мало буржуазно-націоналістичну спрямованість, закарпатські школи фактично залишилися не тільки без вчителів, але й без надважливого компоненту – змісту освіти.

Архівні джерела зберегли свідчення вчителів, які приїхали зі східних областей УРСР, стосовно стану освіти у закарпатських селах (принагідно зауважимо, що ці свідчення мали місце в спецдонесеннях Управління Державної безпеки Закарпатської України і перебували під грифом «СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО») (Додаток Е.9). Далі наводимо витяг зі спецдонесення мовою оригіналу:

Спецсводка

О недостатках в работе школ Закарпатской Украины

При обработке кореспонденции Ужгородским пунктом цензуры Закарпатской Украины за период с 25 августа по 10 сентября 1945 года, выявлено ряд писем, в которых присланные учителя на Закарпатскую Украину жалуются на отсутствие учебников и программ в школах, в результате чего им приходится преподавать по газетным материалам и приобретенному опыту в советских школах…

Наиболее характерные высказывания из писем приводим:

Получ: БЕЦ В.Н., Кривой Рог

11.IX.45г. «…дорогая сестра. Занятия в школах начали с 3 сентября. Полезного из наших занятий ничего нет, только проводим время. Посещение в школах очень плохое… учебников и тетрадей даже преподаватели не имеют… Как их учить русскому языку, когда они и по-украински не понимают»

Отправит: с.Устчанка, Тячевский округ, НСШ [639, арк. 1].

На відсутність підручників вказують і місцеві вчителі. Так, завуч середньої школи у Великому Бичкові у звіті про роботу початкових класів за

перше півріччя 1945-1946 навчального року (Додаток Е.10) зазначає, «що недостаток книжок, а особливо читанок для перших, других і третіх класів утруднює працю вчителів. Бажано було б, щоб хотя на двох учнів було по одному учебнику з мови так української, як і російської» [641, арк. 58], також не вистачало зошитів та чорнила, що утруднювало проведення уроків каліграфії.

Тому одним із термінових завдань, що потребувало вирішення, задля забезпечення навчального процесу в закарпатських школах повоєнного періоду стало вирішення питання змісту освіти. Так, вже на початку 1945 року відділом Народної Ради Закарпатської України в справах освіти на основі «Вказівок про запровадження навчальних планів і програм шкіл УРСР у школах Закарпатської України в 1945/46 навчальному році» Народного комісаріату освіти УРСР були розроблені і затверджені нові навчальні плани, «відповідно до яких учні мали змогу вперше в історії краю вивчати літературні українську та російську мови» [73, с. 37-38]. Далі наводимо виписки з навчальних планів для шкіл Закарпатської України на 1945 – 1946 н.р. у контексті роботи початкових шкіл з українською/російською та угорською/румунською мовами навчання:

Перед порівнянням змістової частини навчальних планів для шкіл із різними мовами навчання, уточнимо, що у плані є такі позначення: «Історія», 3 клас 0-2. Цей запис означає, що 0 годин з «Історії» у І півріччі та 2 години – у ІІ півріччі.

Таблиця 5.3.1

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН ДЛЯ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ З УКРАЇНСЬКОЮ (РОСІЙСЬКОЮ) МОВОЮ НАВЧАННЯ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ НА 1945 – 1946 н.р.

Назва предметів	Кількість годин на тиждень			
	Класи			
	I	II	III	IV
Українська мова*	12	10	9-7	6
Російська мова**	-	3	5	5
Каліграфія	2	2	-	-
Арифметика	7	6	6	6-7
Природознавство	-	-	1	1-2
Географія	-	-	1	3-2

Історія	-	-	0-2	4-3
Військово-фізична підготовка	1	1	2	2
Малювання	1	1	0,5	0,5
Співи	1	1	0,5	0,5
Разом:	**24**	**24**	**25**	**28**

*У школах з російською мовою навчання – російська мова, російська література

** У школах з українською мовою навчання – українська мова, українська література.

Складено на основі [122, с. 37].

Таблиця 5.3.2

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН ДЛЯ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ З УГОРСЬКОЮ (РУМУНСЬКОЮ) МОВОЮ НАВЧАННЯ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ НА 1945 – 1946 н.р.

Назва предметів		**Кількість годин на тиждень**			
		Класи			
		I	**II**	**III**	**IV**
Рідна мова		12	7	6-4	3
Українська мова			3	4	4
Російська мова			3	4	4
Каліграфія		2	2		
Арифметика		7	6	6	6-7
Природознавство				1	1-2
Географія				1	3-2
Історія				0-2	3-2
Фізична підготовка		1	1	2	2
Малювання		1	1	0,5	0,5
Співи		1	1	0,5	0,5
Жіночі ручні та домашні роботи			2	2	2
Разом:	**для хлопців**	**24**	**24**	**25**	**27**
	для дівчат	**24**	**26**	**27**	**29**

Складено на основі [736, арк. 72].

Отже, порівнюючи дані таблиць 5.3.1 та 5.3.2, можемо підсумувати, що навчальні плани для українських та російських шкіл були надіслані з Радянської України й тому містили в собі складові радянської школи, а навчальні плани для угорських та румунських шкіл складалися на місцях і затверджувалися відділом народної освіти Закарпатської України й, відповідно,

містили відбиток практики попередніх років щодо складання навчальних планів, зокрема наявність у навчальному плані навчального предмету «Жіночі ручні та домашні роботи», що відповідно складає різницю – на 2 години більше – у тижневому навантаженні дівчат починаючи з 2 класу. До речі, в українських/російських школах такого предмета взагалі немає.

Також відмінним є те, що діти національних шкіл з 2 класу вивчають і українську, і російську мови, при чому кількість годин на вивчення мов однакове. Парадоксальним є той факт, що у 4 класі на вивчення рідної мови передбачено на 1 годину менше, ніж на вивчення української та російської мов.

На уроках «Історії», «Географії», «Природознавства» обов'язкову увагу слід було приділити вивченню історії та конституції СРСР, формуванню в учнів знань про нову державу, зокрема стосовно цих предметів в.о. уповноваженого НРЗУ в справах освіти В. Крайняниця зазначає, що «на цих годинах треба пробирати Маніфест І З'їзду делегатів народних комітетів про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, декрети і постанови Народної Ради Закарпатської України з ідейної точки погляду, читати народні статті з газет Закарпатська Україна, Закарпатська правда і Молодь Закарпаття» [734, арк. 4].

З метою реалізації ленінсько-сталінської національної та мовної політики радянською владою особлива увага приділялася діяльності національних шкіл. Так, Міністром освіти УРСР був виданий Наказ № 613 від 23 травня 1949 року «Про стан навчально-виховної роботи в школах УРСР з неросійською та неукраїнською мовою навчання» (Додаток Е.12) [648, арк. 209-210], яким встановлено, зокрема, що «переважна більшість учителів шкіл з неросійською та неукраїнською мовою навчання, які не мають відповідної освіти, охоплені заочним навчанням на відповідних відділах педучилищ та в учительських інститутах», проте «в роботі шкіл з молдавською і мадярською мовами навчання ще й досі є значні недоліки». Зокрема, в наказі йдеться, що в ситуації з учителями молдавських та мадярських шкіл значна їх частина немає педагогічної освіти, а деякі не мають навіть і загальної середньої освіти, що

спричиняє низьку якість навчання учнів. Також наголошується, що вчителі не вивчають російської мови, не дбають про підвищення ідейно-теоретичного рівня. З метою усунення недоліків, що стосувалися фахового рівня вчителів, даний наказ зобов'язував відділи освіти посилити контроль за підвищення освітнього рівня вчителів та організувати для них окремі методоб'єднання за спеціальною тематикою, передбачивши вивчення методики навчання окремих предметів.

Як вже зазначалося вище, на підставі наказу Народного комісара Освіти УРСР № 4778 від 10 грудня 1945 р. «Про вивчення української та російської мов», у закарпатських школах, починаючи з другого класу в другому півріччі 1945 – 1946 навчального року школярам «програмний матеріал з української мови для шкіл з російською мовою навчання і російської мови для шкіл з українською мовою навчання /програми НКО УРСР вид. 1945 року/ треба проробити за півріччя» [724, арк. 1-2]. З метою оптимального засвоєння навчального матеріалу відділом народної освіти Закарпатської України були розроблені інструктивно-методичні матеріали для вчителів. По суті, це були скорочені варіанти навчальних програм з української та російської мов, які одночасно містили і програмний матеріал, і методичні вказівки щодо його ефективного засвоєння. Ущільнений курс вивчення української та російської мов передбачав упродовж другого півріччя тижневе навантаження – 3 години на вивчення граматики та 2 години читання.

Так, програмою з «Української мови» передбачалося засвоєння словникового запасу за тематикою програми «Програма з української мови для шкіл з російською мовою навчання 1945 року» з розділів «Розвиток усної мови» та «Словникова робота». Для навчання грамоти української мови рекомендовано користуватися матеріалами підручника Є. Темченка «Українська мова», зокрема матеріал частини І (с.1 – 30) слід вивчати без скорочень, а матеріал другої частини використати для позакласного читання. Граматику української мови рекомендовано вивчати за підручником С.

Чавдарова «Українська мова. 1 клас», де є матеріал для усних і письмових вправ з граматики та розвитку мови.

Програма з навчального предмета «Русский язык» також передбачала роботу зі збагачення словникового запасу школярів. Букварна частина підручника (Русский язык для II класса) вивчається в повному обсязі, а матеріал для читання з другої частини підручника – за вибором вчителя.

Вчителям рекомендується для бесід використовувати матеріал з домашнього та шкільного життя, оточуючої природи, широко застосовуючи наочне приладдя, адже «добре організовані уроки з мови мають велику навчально-виховну цінність» [724, арк. 2].

Окрім навчальних планів та програм, новою владою були прийняті міри щодо забезпечення шкіл підручниками. «Ми живемо з вами в такий відповідальний момент, – зазначається в стенограмі наради присвяченої роботі над піднесенням ідейно-методичної якості підручників з української та російської мов й читанок для початкової школи, – коли культурний рівень нашого народу піднесений на височінь, коли наша більшовицька партія проводить розгорнуту боротьбу за остаточне викорчування решток капіталізму в свідомості людей і питання ідеологічної роботи набирає надзвичайної ваги. …. Ми повинні забезпечити такий ідеологічний рівень наших підручників, який відповідав би вимогам нової Сталінської п’ятирічки, який піднімав би все вище і вище комуністичну свідомість нашого молодого покоління і направляв його на побудову комуністичного суспільства в нашій країні» [762, арк. 2 – 3].

Постановою Ради народних комісарів УРСР і Центрального Комітету КП (б)У № 95 від 24 січня 1946 року «Про видання підручників для початкових семирічних і середніх шкіл УРСР» визначено перелік підручників початкових шкіл на 1946 рік для видання у видавництві «Радянська школа». У документі, окрім підручників для шкіл з українською мовою навчання (всього 28 назв, загальним тиражем – 6.380 тис. одиниць), тематичним планом видавництва НКО УРСР «Радянська школа» передбачено друк підручників для угорськомовних шкіл (19 назв, загальним тиражем 71 тис. одиниць) [760, арк. 7

- 35]. Наводимо витяг з Тематичного плану відділу іншомовних підручників при видавництві НКО УРСР «Радянська школа» на 1946 р. у табл. 5.3.3:

Таблиця 5.3.3

ВИТЯГ З ТЕМАТИЧНОГО ПЛАНУ ВІДДІЛУ ІНШОМОВНИХ ПІДРУЧНИКІВ ВИДАВНИЦТВА «РАДЯНСЬКА ШКОЛА» НА 1946 р.

Автор	Назва видання	Клас	Тираж (тис.)
Деполович	Буквар	1	5
Пригара	Читанка	1	5
-	Мадьярська мова	1	5
Нікітін	Збірник арифметичних задач	1	5
-	Читанка	2	5
Либерфард	Русский язык	2	5
-	Мадьярська мова	2	5
Нікітін	Збірник арифметичних задач	2	3
Миронов	Читанка	3	3
Понаровская	Русский язык	3	3
-	Мадьярська мова	3	3
Нікітін	Збірник арифметичних задач	3	3
Миронов	Читанка	4	3
Понаровская	Русский язык	4	3
-	Мадьярська мова	4	3
Нікітін	Збірник арифметичних задач	4	3
-	Природознавство	4	3
Терехова і Ерделі	Географія	4	3
Карцев	Книга для читання з історії	4	3

Джерело: [760, арк. 34 – 35].

Варто зазначити, що підручники для початкових шкіл з українською та російською мовою друкувалися паралельно. Окрім вищезазначеник підручників та авторів варто зазначити ще такі: Чавдаров «Українська мова» для 1 – 4

класів, Рейзеров «Прописи» для 1 – 2 класів, Забіла і Пригара «Читанка» для 1 класу, Темченко «Українська мова (для російських шкіл)» для 2 класу, Горбунцова «Читанка» для 2 класу [760, арк. 8 – 9].

У перші роки діяльності нової влади на Закарпатській Україні велика увага з боку керівних органів освіти приділялася реалізації виховних парадигм комуністичного суспільства не тільки через зміст навчальних предметів, але й у процесі позаурочної роботи. Зокрема, з метою попередження неправильної поведінки у всіх школах та громадських місцях, де перебувають діти, були розповсюджені плакати з «Правилами для учнів», у школах проводилася широкомасштабна робота з їх засвоєння [738, арк. 2, 4].

На вдосконалення навчально-виховної роботи в закарпатських школах у 1950 році спрямовано одразу кілька законодавчих документів.

Серед них, Наказ Міністра освіти УРСР № 127 від 4 березня 1950 року «Про заходи поліпшення навчально-виховної роботи в школах західних, Ізмаїльської, Чернівецької та Закарпатської областей» [651, арк. 106-109], в констатувальній частині якого зазначено, що Міністерство освіти УРСР та його місцеві органи незважаючи на успіхи в будівництві шкіл, охоплення всіх школярів обов'язковим семирічним/восьмирічним навчанням, все ж таки «незадовільно опікували роботу по підвищенню ідейно-політичного й фахового рівня вчителів, мало поширювали серед них передовий досвід шкіл УРСР, …не здійснювало систематичного державного контролю за роботою шкіл і вчителів та не вживали своєчасно потрібних заходів до виправлення недоліків», а також «багато вчителів не використовують повністю програмний матеріал комуністичного виховання учнів, не ведуть наполегливої більшовицької боротьби з проявами ворожого впливу на учнів, з релігійними забобонами, серед них допускають на уроках помилки і перекручують ідеї буржуазно-націоналістичного характеру». Врахувавши ці недоліки, Міністерство освіти УРСР розробило ряд заходів як щодо ідейно-політичного впливу на вчителів, так і на формування їх фахової компетентності:

- організація екскурсій по Радянському Союзу (додаток 1 до наказу), до яких планувалося залучити 144 вчителів Закарпаття;
- видання методичної літератури на допомогу вчителям (додаток 2 до наказу), з орієнтовною тематикою «Про роботу комсомольських та піонерських організацій у школі», «Позакласна робота з учнями», «Робота класного керівника», «Викладання Конституції СРСР та УРСР в школах», «Російська мова і література в школі», «Нове вчення про мову (Збірник матеріалів з вчення Маркса про мову)», «Про роботу вчителя з двома класами»;
- організація курсів перепідготовки педагогічних кадрів (додаток 3 до наказу), зокрема передбачалося залучити 60 завучів початкових класів та 360 вчителів початкових класів;
- організація завозу підручників до шкіл (додаток 4 до наказу), зокрема передбачався завіз до закарпатських шкіл 844.496 примірників українською мовою та 102.520 примірників російською мовою;
- організація завозу зошитів до шкіл (додаток 5 до наказу) у кількості 6,9 млн. одиниць;
- поповнення шкільних бібліотек (додаток 6 до наказу) на суму 536 тис. карбованців.

У кінцевому підсумку, незважаючи на ідеологічне перенасичення змісту освіти та за умови реалізації всіх вищеокреслених заходів, у першу чергу слід було розраховувати на підвищення якості й успішності навчально-виховного процесу.

В іншому документі – Наказі Міністра освіти УРСР № 336 від 29 квітня 1950 року «Про стан навчально-виховної роботи в школах Закарпатської області» (Додаток Е.12) [652, арк. 7-9] – відзначено, що «школи Закарпатської області під керівництвом партійних і радянських організацій та за активною допомогою громадськості домоглися помітних успіхів у справі здійснення загального семирічного навчання на селі та десятирічного в містах і робітничих селищах, …зміцнено матеріально-технічну базу шкіл. Значно збільшено

книжковий фонд». У констатувальній частині схвалюється також робота з підвищення ідейно-політичного рівня вчителів через діяльність політгуртків, вечірнього університету марксизму-ленінізму, здійснення політико-освітньої роботи серед населення тощо. Вказується в документі й на недоліки, які мають місце в роботі шкіл, серед яких: невиконання закону про загальне обов'язкове навчання в Рахівському, Перечинському та Хустському округах (817 учнів); незадовільно розгорнуто мережу їдалень та буфетів (наприклад, у Мукачівському окрузі з 35 семирічних шкіл їдальні організовані тільки в 6); не вивчається робота педагогічних кадрів на місцях та не проводиться робота з резервом керівних кадрів. Що стосується початкової школи, то тут окремо наголошується про низький ідейно-теоретичний рівень вчителів I – IV класів, особливо в школах Воловецького, Великоберезнянського, Рахівського, Ужгородського округів, зокрема окремі вчителі тут «не орієнтуються і в елементарних питаннях поточної політики, не читають газет, політичної та художньої літератури».

Наступним документом, що регламентував освітні процеси в Закарпатті, зокрема освіту національних меншин, є Наказ Міністра освіти УРСР № 520 від 26 травня 1950 року «Про стан навчально-виховної роботи в школах з неросійською та неукраїнською мовою навчання» [652, арк. 89-91], в якому констатується, що «існуюча мережа шкіл повністю забезпечує навчання всіх дітей молдавської, польської і мадярської національностей на їх рідній мові. Поліпшилось забезпечення цих шкіл підручниками і зошитами. Більшість учителів …сумлінно ставиться до своєї роботи, …проводить уроки на високому ідейному рівні, …проводить значну громадсько-політичну роботу серед населення». Цим наказом зобов'язуються всі вчителі національних шкіл вивчати російську мову (згадка про українську мову в документі відсутня), оскільки багато вчителів, особливо початкових класів, слабо володіють російською мовою й не можуть забезпечити належного рівня її викладу. Окрім цього, наказ передбачає систематичну роботу відділу освіти та обласного інституту вдосконалення кваліфікації вчителів щодо організації курсів

перепідготовки для вчителів, здійснювати контроль над завозом підручників, програм, наочних посібників і методичної літератури. І, звичайно, в цьому наказі також наголошується на «піднесенні ідейно-теоретичного рівня» вчителів національних шкіл.

Вивчивши стан навчально-виховної роботи за попередні роки, Міністерством освіти УРСР був підготовлений наказ № 111 від 28 лютого 1952 р. «Про зміцнення дисципліни в школах Української РСР» [666, арк. 91-100]. Передумовами цього документу були виявлені недоліки в навчально-виховній роботі шкіл, зокрема «послаблення уваги до питань дисципліни учнів», а також «багато вчителів і керівників шкіл не ведуть систематичної і настирливої боротьби за безумовне виконання учнями «Правил для учнів»» [666, арк. 91]. Документом визначаються методи заохочення та покарання, які використовуються у виховній роботі, особливості оцінювання поведінки учнів в урочний, позаурочний та позашкільний час, вимоги до організації роботи класного керівника, роль учнівського комітету у виховному процесі школи; регламентується залучення школярів до позанавчальної роботи, виконання громадських доручень. Особливої уваги документом надається тісній співпраці школи з сім'єю та громадськістю у вихованні школярів.

Наступним етапом, який визначав зміст освіти у початкових школах Закарпаття, стало запровадження у школах Української РСР у 1952 – 1953 н.р. нових навчальних планів (табл. 5.3.4).

Таблиця 5.3.4

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН ДЛЯ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ З УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ НАВЧАННЯ НА 1952 – 19**53 Н.Р.**

Назва предметів	**Кількість годин на тиждень**			
	Класи			
	I	**II**	**III**	**IV**
Українська мова і література	13	10	11	6
Російська мова і література		3	5	5
Каліграфія	2	2		

Арифметика	6	6	5	6
Природознавство				1-2
Географія				2
Історія				3-2
Іноземна мова			2	2
Фізичне виховання		1	2	2
Малювання	1	1	1	1
Співи	1	1	1	1
Разом:	24	24	27	29

Складено на основі: [122, с. 786].

Як видно з вищенаведеного навчального плану, в порівнянні з навчальним планом, який діяв у закарпатських початкових школах із 1945 – 1946 навчального року, з'явилися нові навчальні предмети, а саме: «Іноземна мова», яка вивчалася з третього класу по дві години в тиждень, та «Фізичне виховання», яке замінило навчальний предмет «Військово-фізична підготовка» та проводилося з другого класу. Також навчальні предмети «Природознавство», «Географія» та «Історія» вивчалися з четвертого класу, а в попередні роки – впродовж третього та четвертого класів. Це зумовлено тим, що навчальний матеріал цих предметів для учнів третього класу був занадто складним для сприймання, тому програми початкової школи були дещо скорочені за рахунок матеріалів, малодоступних для учнів початкових класів. Натомість, «початкові відомості з природознавства, географії та історії учні I-III класів отримували на уроках рідної мови і пояснювального читання за допомогою бесід, спостереження і екскурсій» [122, с. 799]. Слід додати, що вже через місяць після початку 1952 – 1953 навчального року на виконання Постанови Ради Міністрів Української РСР № 2108 від 5 жовтня 1963 року «Про відміну викладання іноземної мови в III і IV класах семирічних і середніх шкіл Української РСР» Наказом Міністерства освіти УРСР № 525 від 6 жовтня 1953 року вивчення іноземної мови в початковій школі було скасоване з 10 жовтня

[675, арк. 122]. Порівняно з попереднім навчальним планом, в даному плані збільшилася кількість годин на вивчення «Малювання» та «Співів» у початковій школі. Що стосується тижневого навантаження школярів, то воно не змінилося для першого та другого класу, тоді як для третіх і четвертих класів зросло відповідно на дві та одну годину (у ІІІ класі становило 27 год, а у IV класі – 29 год). У відповідності до переліку навчальних предметів були укладені навчальні програми, які «передбачали формування в учнів марксистсько-ленінського світогляду, виховання їх у «дусі комунізму», радянського патріотизму, відданості батьківщині – СРСР. У навчальних програмах, – зазначає І.В. Зайченко, – не було поняття «український народ». Україна не розглядалася як держава, не вивчалася історія, географія України тощо. Таким чином зміст освіти перетворювався на інструмент реалізації суспільно-політичних ідеологем та планів тоталітарного режиму – стерти національну свідомість українського народу, замінивши її на загально радянську» [122, с. 785].

З метою раціональної організації навчально-виховної роботи в школах та уникнення перенавантаження навчальною роботою школярів, Міністерством освіти УРСР виданий наказ № 73 від 11 лютого 1952 року «Про усунення переобтяження учнів домашньою роботою», згідно з яким вчителям початкових шкіл необхідно «забезпечити по кожному предмету міцне засвоєння всіма учнями навчального матеріалу, встановленого державною програмою, не допускаючи самовільного розширення обсягу його, що призводить до переобтяження школярів непосильними завданнями» [666, арк. 61]. Вчителям необхідно підвищити результативність уроку так, щоб на ньому був в основному засвоєний навчальний матеріал, при подачі домашнього завдання слід дотримуватися дозування домашнього завдання у відповідності до віку учнів (у 1 класі – не більше години, у 2 класі – 1-1,5 години, для 3-4 класів – 1,5-2 години), роз’яснювати під час уроку алгоритм його виконання, привчати учнів уже з першого класу до самостійного виконання домашніх завдань.

Також наказом регламентується порядок складання розкладу навчальних занять.

З метою успішної реалізації змісту освіти у відповідності до нових навчальних планів, Радою Міністрів УРСР та Міністерством освіти УРСР були видані Постанова № 1175 від 11 червня 1953 року та Наказ № 379 від 30 червня 1953 року «Про заходи по забезпеченню шкіл Української РСР навчально-наочним приладдям у 1953 році». Цими документами регламентувався мінімум наочних засобів навчання, якими повинні бути забезпечені школи, щоб не допускати «проведення навчання дітей в школах … схоластично, лише за підручниками, часто на дуже низькому науковому та методичному рівнях» [674, арк. 69]. У додатках до цього наказу [674, арк. 72-75] визначений перелік наочних засобів навчання для початкової школи з кожного предмета, як от:

- з «Української мови» передбачалися такі засоби навчання: на кожний перший клас набір рухомої азбуки класної, комплект карток з великими і малими буквами, настінні таблиці з письма (3 таблиці), серія настінних таблиць з граматики та орфографії для I-II класів (12 таблиць), серія настінних таблиць з граматики та орфографії для III класу (16 таблиць), серія настінних таблиць з граматики та орфографії для IV класу (18 таблиць), набір настінних багатоколірних картин з розвитку мови для I класу (12 картин);
- з «Російської мови» те ж, що й з «Української мови», тільки ще й додатково набір настінних багатоколірних картин з розвитку мови для II (12 картин), III (10 картин), IV (10 картин) класів;
- для вивчення «Арифметики» пропонувались класна рахівниця, арифметичний ящик великого розміру, арабські цифри і арифметичні знаки, серія числових таблиць для вивчення чисел першого десятка (10 таблиць), таблиця множення в межах 100 (стовпчиками), таблиця метричних мір, таблиця вимірювання площі, таблиця вимірювання об’ємів, алюмінієвий кухоль мірний ємністю 1 л, годинниковий циферблат з рухомими стрілками, лінійка класна дерев'яна з ручкою та

з поділками на дециметри та сантиметри, довжиною 1 м, косинець класний з ручкою дерев'яний, циркуль класний;

- з «Географії» – фізична та політична карти Української РСР та СРСР, карта природних зон СРСР, карта півкуль (частини світу, океани і теплові пояси), кімнатний та зовнішній термометр, фільмоскоп, глобус демонстраційний, компас шкільний;
- для вивчення «Історії» пропонувались карти «Східні слов'яни і Київська Русь», «Руські князівства в XII-XIII ст.», «Утворення Російської централізованої держави»;
- з «Природознавства» – серія настінних багатоколірних картин «Світ тварин» (30 картин), серія ілюстрованих таблиць «Будова тіла людини, охорона здоров'я і заразні хвороби» (10 таблиць), серія ілюстрованих таблиць «І.В. Мічурін та його таємниці» (8 таблиць);
- для уроків «Співу та музики» – камертон або тонар;
- для уроків «Фізичного виховання» – альбом «Фізичне виховання в початковій школі».

У відповідності до вищезазначених документів усі початкові школи повинні бути оснащені наочними посібниками, зокрема найпростіші з них мають виготовлятися вчителями, для яких організовувалися виставки наочних посібників при обласних управліннях народної освіти, відбиралися кращі. Тобто, можемо стверджувати, що з появою цих документів щодо наочного забезпечення, навчальний процес переходив на вищий, більш якісний, рівень.

У 1954 – 1955 навчальному році, після порушення на XIX з’їзді КПРС та XVII з’їзді КП(б)У в 1952 році питання про політехнізацію освіти, до навчальних планів початкових шкіл вводиться навчальний предмет «Ручна праця». У відповідності до цього науковцями АПН СРСР розроблялися питання сутності та основних напрямів трудового виховання, зокрема і в початковій школі. Методологічною основою трудового виховання підростаючого покоління передусім став принцип поєднання навчання з працею.

Проблема вдосконалення змісту освіти завжди була під особливим контролем, навчальні плани, програми, підручники постійно коригувались та оновлювались. Зокрема, Міністерством освіти УРСР був виданий Наказ № 231 від 28 травня 1956 року «Про удосконалення програм і підручників на 1956/57 навчальний рік та створення нового навчального плану і програм для середньої школи Української РСР» [687, арк. 87-89], у відповідності до якого затверджувався персональний склад комісій за напрямами, які мали подати проекти нових навчальних планів до 28 червня 1956 р., а до 1 грудня 1956 р. завершити складання нових програм. До складу комісії з розробки нового навчального плану та програм для початкової школи увійшли провідні педагоги-науковці, укладачі підручників та вчителі початкових класів: О. Астряб, Л. Балацька, Н. Гов'ядовська, П. Горбатий, В. Єзерська, С. Канока, С. Ковальова, К. Корнієнко, М. Миронов, В. Помагайба, Б. Саженюк, С. Чавдаров. Результатом роботи цієї групи стало впровадження з 1957 – 1958 н.р. у школах нового навчального плану (табл.5.3.5).

У порівнянні з навчальними планами попередніх років, ми бачимо такі зміни: вилучення навчальних предметів «Каліграфія» та «Іноземна мова», впровадження «Фізичного виховання» з 1 класу та збільшення кількості тижневих годин до двох у всіх класах, зменшення тижневого навантаження у III та IV класах на 2 години, відповідно до 25 та 27 годин.

Таблиця 5.3.5

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН ДЛЯ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ НА 1957 – 1958 н.р.

Назва предметів	**Кількість годин на тиждень**			
	Класи			
	I	**II**	**III**	**IV**
Українська мова і література	13	10	10	6
Російська мова і література		3	4	4
Арифметика	6	6	6	6
Природознавство				1-2

Географія				2
Історія				3-2
Фізичне виховання	2	2	2	2
Малювання	1	1	1	1
Співи	1	1	1	1
Праця і практичні заняття	1	1	1	2
Разом:	24	24	25	27

Складено на основі: [122, с. 804].

Після прийняття низки важливих документів (див. п. 5.2) відбулися зміни у формуванні змісту початкової освіти. У «Положенні про восьмирічну школу» зазначається, що навчання та виховання у восьмирічній школі здійснюється за навчальними планами та програмами, які затверджуються Міністерством освіти. Проте обласним управлінням освіти надавалося право за погодженням з Міністерством освіти вносити необхідні зміни у навчальні плани та програми з врахуванням місцевих умов у межах визначеної загальної кількості годин для кожного класу (п. 8) [240].

Програми вивчення рідної мови (угорської) для національних шкіл Закарпаття складалися на місцях. Проте, як зазначає дослідник історії угорськомовних шкіл Закарпаття Чілла Фединець, на початку організації з 1946 р. навчального процесу в угорськомовних школах Радянського Закарпаття ці програми не завжди відповідали дидактичним вимогам і містили чимало змістових помилок, спричинених в першу чергу тим, що «перекладачі повинні були суворо дотримуватись оригінального тексту. За відсутності практики і не маючи доступу до угорської спеціалізованої літератури, вони нерідко спотворювали наукову термінологію», а також «в результаті того, що районні відділи освіти самостійно затверджували навчальні плани на основі поданих педагогами пропозицій, навчальні матеріали в кожному районі відрізнялись один від одного» [387, с. 354].

Положенням про восьмирічну школу визначалися терміни тривалості навчального року, зокрема навчальний рік для учнів початкової школи тривав із 1 вересня по 31 травня. Навчальний рік ділився на чверті, які тривали з 1 вересня по 4 листопада (I чверть); з 10 листопада по 29 грудня (II чверть); з 11 січня по 23 березня (III чверть); з 1 квітня до закінчення навчального року (IV чверть). Відповідно, осінні канікули встановлювалися з 5 по 9 листопада включно, зимові – з 30 грудня по 10 січня включно, весняні – з 24 по 31 березня включно. Звичайно, дозволялося весняні канікули, за рішенням виконавчих комітетів районних (міських) рад депутатів, переносити на інші терміни в залежності від місцевих географічних або кліматичних умов (п. 9) [240].

Щодо тривалості уроків, то вищенаведене положення визначає: для 1-4 класів тривалість уроку становить 45 хвилин, але для учнів першого класу, за наявності відповідних умов, рішенням педагогічної ради школи може бути встановлена тривалість уроку 35 хвилин. Між уроками встановлюються перерви по 10 хвилин, а після другого або третього уроку – велика перерва тривалістю 30 хвилин. Знову ж таки, в залежності від місцевих умов, замість одної великої перерви можуть бути дві, після другого і третього уроку, тривалістю по 20 хвилин (п. 10) [272]. У пунктах 12-14 «Положення про восьмирічну школу» визначено особливості формування змісту освіти та виховання, форми та методи організації освітньо-виховної діяльності шкіл, в тому числі й початкових [272].

Отже, зміст освіти на початку 60-х років XX століття був спрямований на вивчення основ наук на основі тісного зв'язку з життям, із практикою комуністичного будівництва, з посильною участю дітей у різних видах суспільно-корисної праці.

Навчальні програми для початкових класів цього періоду передбачали «забезпечення підготовки учнів до навчання в середніх і старших класах школи і озброєння знаннями про навколишню дійсність (природу, працю, суспільство), навичками свідомого читання, каліграфії: знайомили з народною творчістю, привчали до позакласного читання дитячої літератури; навчали

учнів правильно, свідомо, впевнено, швидко і раціонально виконувати усні і письмові обчислення; давали елементарні відомості з історії суспільства; забезпечували відповідний рівень фізичного, морального, естетичного і трудового виховання учнів тощо» [122, с. 870].

Основною формою організації навчальної роботи в школі є урок під керівництвом вчителя в певному класі з постійним складом учнів у ньому. Поряд з уроками в класі, проводяться екскурсії, заняття в майстернях і на шкільній навчально-дослідній ділянці. У навчальному процесі для виконання навчальних завдань допускаються і такі форми організації учнів, як бригадні, групові та індивідуальні.

У навчальній роботі шкіл творчо повинні застосовуватися різноманітні методи навчання, що забезпечують свідоме, міцне засвоєння знань учнями, які спонукають їх до активної діяльності, що сприяють виробленню навичок самостійної роботи та вміння застосовувати отримані знання на практиці.

Знання учнів оцінюються за цифровою п'ятибальною системою: 5 (відмінно), 4 (добре), 3 (задовільно), 2 (погано), 1 (дуже погано).

Виховання учнів здійснюється вчителями та класними керівниками в процесі навчання, трудової діяльності, проведення позакласних заходів, а також через піонерську і учнівську організації. Учням прищеплюється любов до знань, до праці, повага до людей праці; у них формується комуністичний світогляд; школярі виховуються в дусі правдивості і чесності, прагнення і готовності прийти на допомогу товаришеві, дитині, немічному, старому, виховуються в дусі колективізму, комуністичної моралі, безмежної відданості Батьківщині і народу, в дусі пролетарського інтернаціоналізму.

Естетичне виховання учнів проводиться на уроках літератури, співу, малювання та інших навчальних предметів, а також шляхом організації різноманітної за змістом і формами позакласної роботи (хор, гуртки, бесіди, екскурсії до музеїв, колективне відвідування театрів, виставок, перегляди кінокартин та ін.) і має бути спрямоване на розвиток у дітей художнього смаку, почуття прекрасного, на виховання культури поведінки.

Фізичне виховання учнів здійснюється на уроках фізичної культури, через позакласну спортивно-фізкультурну роботу, а також шляхом правильної організації праці та відпочинку учнів.

Слід зауважити, що традиційне для закарпатських шкіл релігійне виховання молодших школярів, яке мало місце в усіх початкових школах, у тому числі й державних, дорадянського періоду, радянською владою було знищене, а вчителів, які намагалися його втілювати у виховній практиці, визнано ворогами народу.

8 грудня 1966 року Центральний комітет КП України і Рада Міністрів Української РСР прийняв Постанову № 900 «Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в Українській РСР» [270], в якій зазначається, що «Міністерства освіти (народної освіти) союзних республік не вживають належних заходів щодо подолання невідповідності навчальних планів і програм сучасному рівню наукових знань, щодо усунення перевантаження школярів обов'язковими навчальними заняттями, яке негативно позначається на глибині і міцності знань учнів, на їх здоров'ї». Тому першочерговим завданням стало приведення у відповідність до нових вимог життя, суспільства і держави навчальних планів та програм, зокрема «при розробці нових навчальних планів і програм, – зазначається у Постанові, – привести зміст освіти у відповідність з вимогами розвитку науки, техніки і культури; забезпечити наступність у вивченні основ наук з I по X клас, більш раціональний розподіл навчальних матеріалів по роках навчання, початок систематичного викладання основ наук з четвертого року навчання (зберігаючи діючі умови сплати праці вчителів I-IV класів), а також забезпечити подолання перевантаження учнів шляхом вивільнення навчальних програм і підручників від зайвої деталізації і другорядного матеріалу» [270].

Вищезгадана постанова дала поштовх до здійснення реформ у початковій освіті, що призвело до оптимізації змісту початкової освіти, використання активних методів та форм навчання, скорочення термінів здобуття початкової освіти (перехід на трирічний термін навчання). Так, «у підходах до побудови

змісту початкової освіти періоду до 1966 р., – зазначає Л. Пироженко, – було характерним переважання фактичного матеріалу, відсутність доступних вікові теоретичних знань. Окрім того, величезна кількість тренувальних вправ та фактичного матеріалу призводила до значного перенавантаження молодших школярів» [262, с. 194]. З метою реформування змісту початкової освіти була створена спеціальна комісія (Д. Богоявленський, Л. Люблінська, Л. Мельчаков, Н. Менчинська, М. Моро та ін.), яка впродовж 1966 р. працювала над удосконаленням навчальних програм для початкової школи. Зокрема, психологи та педагоги, які входили до складу комісії, визначили такі завдання початкової освіти:

1) формування світогляду молодших школярів, здатності розуміти прекрасне, оцінювати основні події суспільного життя та висловлювати своє ставлення до них;

2) озброєння дітей міцними знаннями, уміннями та навичками з читання, письма, математики та інших навчальних предметів, що мають важливе практичне значення в житті та трудовій діяльності дітей;

3) максимальний розвиток у дітей спостережливості, мислення, уяви, пам’яті, волі, що має забезпечити підвищення загального рівня школярів, формування у них прийомів навчальної діяльності [238, с. 55].

Результатом роботи комісії стало створення нової програми для початкових шкіл, що «потребувала від учителя активних методів роботи, які б стимулювали дітей до спостережливості, розвивали уміння бачити взаємозв’язки, порівнювати, співставляти, аналізувати, систематизувати, робити необхідні, доступні вікові і рівню розвитку висновки та узагальнення. Нові програми для початкових класів, включені до єдиної системи восьмирічної освіти, набули лінійного характеру, тобто з першого класу по восьмий мали забезпечувати систематичне вивчення навчального матеріалу» [238, с. 197]. Важливим здобутком роботи вищезгаданої комісії стало також скорочення терміну навчання в початковій школі до трьох років, яке було досягнуто не за рахунок скорочення чи спрощення змісту навчання, а завдяки навчанню учнів

молодших класів на більш високому рівні складності й більш швидкими темпами вивчення програмового матеріалу.

На початку 80-их років був підготовлений методичний лист «Шляхи підвищення ефективності уроку в початкових класах» (Київ, 1981), який, головним чином, був спрямований на удосконалення структури уроку, підвищення його дидактичної значущості тощо. У листі наголошується на необхідності звернути «увагу в сучасних умовах на такі питання методики уроку:

- підвищення виховної й розвиваючої спрямованості уроку;
- забезпечення правильного відбору і оптимального поєднання методів і прийомів організації навчальної праці на уроці; озброєння учнів уміннями і навичками самостійного учіння;
- удосконалення структури уроку з урахуванням мети, характеру матеріалу, рівня підготовленості учнів;
- посилення уваги до пояснення нового матеріалу та повторення й закріплення раніше вивченого;
- створення на уроці позитивного емоційного мікроклімату; уміле використання різноманітних засобів стимулювання дитини [783, арк. 23].

Учителям був запропонований матеріал для експериментальної роботи «Уроки граматики, правопису, розвитку мови в 1 класі (матеріал для експериментальної роботи з граматики, правопису, розвитку мови)» (Київ, 1968). Зокрема, новим у цій програмі з мови є те, що в ній більше уваги приділено не тільки засвоєнню теоретичних знань з граматик, адже граматичний матеріал розташовано так, що діти, засвоюючи теоретичну частину, можуть використовувати знання в свої діяльності, усвідомлювати граматичні категорії як ключ до практичних дій. А в процесі розв’язування практичних завдань – активізується розумова діяльність, що й викликає інтерес учнів до предмета [775].

Вже у 1969 – 1970 навчальному році розпочався масовий перехід на трирічний термін навчання у початковій школі. Цей процес був складним і вимагав у першу чергу проведення широкомасштабної перепідготовки вчителів початкових класів до роботи за новими навчальними планами та програмами, озброєння їх інноваційними методами та формами роботи з молодшими школярами, вдосконалення їх методичної підготовленості до нових умов. Особливо складним цей перехід був у сільських малокомплектних початкових школах, в тому числі й Закарпаття. В інформації Закарпатського обласного відділу народної освіти щодо підготовки до переходу IV класів на навчання за новими програмами зазначається, що «Виведено 4-і класи зі 333 шкіл, в них 5332 учнів. Є окремих 4-их класів при всіх типах шкіл – 805, в них 22680 учнів, в комплектах залишилося 157 4-их класів, в них 1648 учнів» [779, арк. 24].

Серед причин, які не дозволили перейти на предметне навчання всіх учнів четвертих класів у звіті зазначаються наступні:

- не вистачає при окремих школах 50 класних кімнат;
- не вистачає при 30 школах-інтернатах 887 місць;
- не знайдено місця працевлаштування для 82 учителів [779, арк. 19 – 20].

Для вчителів початкових класів, які читають окремі предмети в 4 класах за нови*м*и програмами Інститутом УКВ в м. Ужгороді організовано самоосвіту за спеціальною програмою з підведенням підсумків на заняттях в шкільних та міжшкільних методоб'єднаннях, а також курсову і семінарську підготовку в період зимніх канікул і літніх місячних курсів [779, арк. 23].

Важливим кроком у вдосконаленні змісту початкової освіти 60-их років стало власне українське підручникотворення. Зокрема, з'явилися підручники для початкових шкіл українських авторів, серед яких букварі Н. Гов'ядовської [69], [70], Л. Деполович [96], Б. Саженюк та М. Саженюк [337]; підручники з української мови та читання С. Чавдарова [437], [438], [439], [440], [441] та інші.

Великий резонанс викликало експериментальне видання «Читанки для І класу» (Скрипченко Н. Ф., Горбунцова Т.Ю.), зумовлене переходом на трирічну початкову освіту, обговорення якого відбувалося в рамках Республіканської наради по питанню поліпшення «Читанки для 1 класу» в м. Києві 4 березня 1969 р. Зокрема, тут піднімалися питання і щодо змісту підручника, і щодо наповнення його українськими творами, ілюстративного оформлення, вирішення питань дидактичного характеру, а також значну увагу було приділено виховній – моральній та естетичній – функції навчальної книги. Так, Н. Ф. Скрипченко у своєму виступі зазначила, що «… тільки художньої літератури було недостатньо, бо це не збірник художніх текстів, а підручник з усіх гуманітарних і природничих дисциплін. Крім художніх текстів треба було дати ділові статті, доступні дітям за розміром, мовою, поняттями і уявленнями. Ми хотіли створити «Читанку», – наголошує автор, – на матеріалах українських письменників. На жаль не знайшли доступних для дітей даного віку, тому брали перекладну літературу (російську) і письменників народів СРСР і зарубіжних країн. В основі «Читанки» переважають твори української літератури. Всього творів 197 назв, з них 74 % української літератури (тут і класична і українська радянська література), до 22 % творів російської літератури, 8,1 % усної народної творчості. Представлено імена Л. Українки, Шевченка, Франка, О. Вишні, Рильського, Стельмаха, Яновського… 22 % займають твори російської літератури: Пушкін, Толстой, Даль, Ушинський …» [778, арк. 4]. Автор підручника відмітила, що «досить високохудожніх текстів українських авторів» не можна було підібрати до тем «Жовтенята», «1 Травня», «8 Березня», «В.І.Ленін». Письменник М. М. Шумило, який теж був присутній на нараді, зазначив, що «Читанка» вийшла безнаціональною. Багато перекладів» [778, арк. 16]. Вважаємо, що таке відкрите обговорення та обстоювання національної ідеї в підручникотворенні на той час було сміливим кроком, проте в кінцевому підсумку був прийнятий прокомуністичний варіант першої книги для читання, що, в цілому, відповідало вимогам радянської партійної ідеології.

У 1977 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про перехід на безоплатне користування підручниками учнями загальноосвітніх шкіл» [288, с. 6]. Термін переходу на безкоштовне користування підручниками – період 1978 – 1983 рр. Зокрема, цією постановою передбачався друк підручників один раз у 4 роки, з наступним тиражуванням затребуваної кількості. Відповідно до цієї постанови у 1978 – 1979 н.р. безкоштовними підручниками було забезпечено учнів підготовчих та І класів, а з 1979 – 1980 н.р. також і учнів ІІ - ІІІ класів. У кінці навчального року, як передбачалося постановою, всі підручники молодші школярі мали повертати до бібліотечного фонду школи, окрім «Букваря», що залишався на згадку школяреві як перша навчальна книга. Навчальні посібники з музики та образотворчого мистецтва видавалися учням для користування під час проведення відповідних уроків. Зошити з друкованою основою організовано закуповували батьки учнів через школи [157, с. 86].

Таким чином, упродовж 1966 – 1976 рр. був здійснений перехід на новий зміст освіти, що в основному мало позитивні наслідки. Проте, на думку І.В. Зайченка, «не вдалося уникнути перенавантаження програм з окремих навчальних дисциплін», оскільки нові програми «не були зміцнені розробкою адекватних методів навчання», а процес підручникотворення «не враховував можливості масової практики, досвіду шкіл, що працювали в різних умовах» [122, с. 873-874].

Постанова від 22 грудня 1977 року Центральним Комітетом КПРС та Радою Міністрів СРСР № 1111 «Про подальше удосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовку їх до праці» [273] вимагала від Міністерства освіти СРСР, Академії педагогічних наук СРСР, міністерств освіти (народної освіти) союзних республік:

- внести зміни в навчальні плани, програми і підручники з тим, щоб вони містили в необхідному обсязі основи відповідних наук, забезпечували політехнічну, трудову і виховну спрямованість досліджуваних

предметів, їх доступність, внутрішню наступність і логічну послідовність на всіх ступенях навчання;

- методи навчання і виховання привести у відповідність зі змістом освіти, вимогами життя;
- розвантажити навчальні програми та підручники від надмірно ускладненого і другорядного матеріалу;
- здійснювати контроль за навчальним навантаженням учнів, не допускати зайвих домашніх завдань;
- встановити до 1980 року гранично допустиме навчальне навантаження школярів: у 1 - 3 класах - 24 години, у 4 класі – 27 годин [273].

Фактично цією Постановою стартує нова реформа змісту освіти, яка мала такі етапи: 1976 – 1980 рр. – коректування навчальних планів і програм; 1981 – 1982 рр. – створення удосконалених програм; 1982 – 1984 рр. – визначення єдиного рівня загальної середньої освіти і відображення його в типових навчальних планах та програмах [122, с. 786].

Щодо змісту виховання, то було розроблено програму та методичні рекомендації по вихованню культури поведінки, навичок свідомої дисципліни, морально-етичних норм в учнів 1-3 класів (Київ, 1981), у пояснювальній записці якої зазначається: «Моральне виховання учнів – одне з найважливіших завдань радянської школи. Необхідність його зумовлюється об’єктивними тенденціями посилення ролі моральних начал в житті нашого суспільства, коли з його розвитком розширюється сфера діяння морального фактора» [783, арк. 3]. На основі аналізу змісту цієї програми, можемо констатувати, що хоча виховання й не позбавлене ідейності, але загалом представляє собою достатньо збалансовану тематику виховних годин, бесід, спрямованих на моральне, фізичне, трудове, естетичне, екологічне виховання виховання, наприклад: 1 клас – «Наша Батьківщина – Радянський Союз», «День зеленого друга», «Чарівні слова», «Основний Закон нашої країни», «Правила поведінки на вулиці», «Тільки тих, хто любить труд – жовтенятами зовуть», «Твій режим дня», «День сміливих і спритних», «Пам’ятай про інших», «Коли в хату гість

зайшов», «Радянська армія на сторожі нашої Батьківщини», «Парад жовтенятських військ», «Володя Ульянов», «День Перемоги» [783, арк. 4].

Зокрема, в процесі реалізації цільової програми «Початкові класи», яка здійснювалася на базі загальноосвітніх шкіл Великоберезнянського району Закарпатської області (наказ Закарпатського обласного відділу народної освіти №148 від 23 березня 1984 року «Про роботу початкових класів загальноосвітніх шкіл В.Березнянського району щодо виконання комплексної програми «Початкові класи»), велика увага приділялася «підвищенню якості навчання, трудового і морального виховання учнів», актуальними залишалися питання підвищення вимогливості до роботи вчителів початкових класів у позаурочний час, а саме в частині «політичного інформування, ефективності роботи по формуванню науково-атеїстичного світогляду, вихованню культури поведінки та навичок свідомої дисципліни учнів» [701, арк. 163].

Прийнята Верховною Радою СРСР Постанова «Про основні напрями реформи загальноосвітньої та професійної школи» від 12 квітня 1984 року [271] ініціювала перехід початкової школи на чотирирічний термін навчання: «у початковій школі (1 – 4 класи) тривалість навчання збільшується на один рік, що дозволить забезпечити більш ґрунтовне навчання дітей читання, письма і рахунку, елементарним трудовим навичкам, одночасно зменшити навантаження учнів і полегшити подальше засвоєння основ наук», – зазначається у документі. І оскільки перехід на чотирирічний термін був розтягнутий у часі на кілька років, то це дало можливість вченим – педагогам, методистам-практикам у співпраці з психологами та медиками розробити наукові основи методики навчання та виховання дітей шестилітнього віку.

У всесоюзному масштабі у 80-их рр. великого розвитку серед освітян набуває новаторський рух. Так, педагогічні ініціативи вчителів-новаторів, методистів всесоюзного рівня Ш. Амонашвілі, І. Волкова, Є. Ільїна, С. Лисенкової, В. Шаталова та ін. знайшли підтримку й серед закарпатських освітян, які активно їх упроваджували в практику роботи початкової школи. Проте Закарпаття також були педагоги-новатори, які пропонували своє

альтернативне бачення організації навчально-виховного процесу. Наприклад, до них відноситься З. Жофчак, Заслужений вчитель УРСР, учитель-методист Ужгородської середньої школи № 2, який перший у республіці впровадив у практику загальноосвітньої школи ефективну систему музичного виховання за методом ладової сольмізації. Зокрема, авторська програма З. Жофчака спрямована на забезпечення всебічного й гармонійного розвитку школяра шляхом використання засобів музично-естетичного виховання, адже «музика впливає на поліпшення успішності, виховує культуру почуттів дитини, формує її моральні і духовні якості» [73, с. 88]. Згідно з програмою З. Жофчака, в усіх класах, починаючи з першого, навчальними планами передбачено три години на тиждень з музики та співів замість традиційної однієї години, що «зменшило навантаження на дітей за рахунок естетичної насолоди, ігрових вправ» [73, с. 88]. Варто наголосити, що матеріали з досвіду роботи Заслуженого вчителя УРСР, вчителя-методиста З. Жофчака, згідно з листом Міністерства освіти УРСР № 2/2-40 від 19 січня 1984 р., були представлені у 1984 році на ВДНГ УРСР [701, арк. 14-16], а досвід роботи застосовувався в практику роботи вчителями 150 шкіл УРСР.

До Центральної картотеки передового педагогічного досвіду України, яка була створена на виконання наказу міністра освіти УРСР № 55 від 28 березня 1979 р. «Про створення Центральної картотеки передового педагогічного досвіду Української РСР», внесено досвід роботи вчителів початкових шкіл О. Басараб та Г. Кабацій, який схвалений Міністерством освіти Української РСР [5].

У 1989 – 1990 н.р. завершився перехід 4-річної початкової школи на новий зміст освіти, втілений у нових навчально-методичних комплексах. Перевірка рівня сформованості найважливіших умінь із провідної діяльності учнів на тому чи іншому уроці дозволила зробити висновки, що у 4-річній початковій школі, порівняно з 3-річною, навчально-виховний процес відбувався на якісно новому рівні. Разом із позитивною оцінкою навчальних комплексів

учителі висловили критичні зауваження та пропозиції, які автори врахували, опрацювавши програми та підручники.

На вимогу Міністерства народної освіти УРСР учителі на уроках використовували різні види творчих та самостійних робіт, проблемних завдань. У педагогічній пресі все частіше порушувалися питання інтелектуального та творчого розвитку молодших школярів. Постійно проводилася робота з підвищення професійного рівня вчителів. Підручники з окремих навчальних предметів для 3-річної та 4-річної початкової школи готувались одними і тими ж авторами, і новостворені підручники для 4-річної школи суттєво не відрізнялись від тих, які функціонували на той час ще у 3-річній початковій школі.

Висновки до п'ятого розділу

Возз'єднання з Радянською Україною трактувалося переважною більшістю корінного населення – русинів-українців – як акт встановлення історичної справедливості, оскільки в попередні століття Закарпаття входило до складу різних держав, що призводило до певних обмежень у соціально-економічному та культурному розвитку. Отже, 22 січня 1946 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР було утворено Закарпатську область у складі УРСР.

З приходом радянської влади розпочалася адміністративна реформа – жупи та комітати були перейменовані на райони; Ужгород, Мукачево, Хуст, Берегово, Виноградово були визнані містами (згодом статус міста отримали Свалява, Чоп, Рахів, Тячів), 18 населених пунктів отримали статус селищ. Наступним кроком стала топонімічна реформа – українізація назв міст та сіл Закарпатської області. Згодом почали «українізовувати» та «русифікувати» прізвища, імена, по батькові, національність. Демографія населення, незважаючи на кількісне зростання, за етнічними показниками мала тенденцію до скорочення основних груп національних меншин: русинів переважно адміністративним шляхом було перейменовано в українців, а румунське

населення — в молдаван, німці зазнали репресій та виселення до Сибіру, суттєво скоротилася словацька громада.

Мовна політика набула яскравих ознак «русифікації» внаслідок міграційних процесів, мовної асиміляції деяких національних меншин, надання російській мові статусу мови міжнаціонального спілкування. Результати радянської мовної політики вплинули на формування мережі шкіл із державною та національними мовами навчання, особливо початкових; формування керівництва освітньою галуззю на рівні області та конкретних шкіл; зумовили зміни в змісті освіти тощо. Спостерігаємо й зворотний зв'язок – – вплив змісту освіти (домінування російської мови в навчальних планах для національних шкіл) на соціолінгвістичні процеси, що призвело до вивчення угорцями та румунами російської мови замість української.

Інтенсивність економічних змін, які мали місце в Закарпатті радянського періоду, від яких залежало будівництво шкіл, їх матеріально-технічне забезпечення, була різною в різні десятиліття. Зокрема, з періоду хрущовської відлиги аж до 70–80-их років розвиток промисловості відбувається швидкими темпами, особливо в гірській місцевості, що сприяє покращенню соціально-економічних умов, а відтак і розвитку освітньої справи у гірських районах. Закарпаття довоєнного періоду переважно було аграрним, тому процеси колективізації місцевим населенням були сприйняті вкрай негативно. Як наслідок, урбанізація та виїзд сільського населення на сезонні заробітки в центральні та східні області УРСР та до РРФСР. Примусова «радянізація» в сфері культури призвела до руйнування своєрідної багатонаціональної європейської культури та до насадження масової культури. Закарпаття церква, яка виступала також культурним осередком, була заборонена новою владою, а за «релігійні пережитки» та відхід від партійних комуністичних догм не сприймалися закарпатські діячі культури, освіти та мистецтва.

Таким чином, в умовах тоталітарного контролю держави соціально-економічного (колективізація, планова економіка, соціальна рівність, «інтернаціоналізм»), демографічного (трудова міграція, етнічні чистки,

русифікація, мовна асиміляція), суспільно-політичного (однопартійність, відсутність інакомислення, формування ідейної людини), культурного (соціальний реалізм, «масовість» культури, контроль над формуванням комуністичної свідомості) життя Закарпатською краю, відбувався розвиток шкільництва, реформувалася система освіти, в тому числі й початкова школа.

Педагогічна громадськість краю підтримала злуку Закарпаття з Радянською Україною і вирішила перебудувати існуючу систему освіти за взірцем радянської школи. Першими кроками у реформуванні школи стали вилучення зі шкіл атрибутів, притаманних старій школі; передача шкільної справи у відання держави; врегулювання мовної проблеми (офіційною мовою Закарпатської України стала українська мова). У 1945 р. був прийнятий наказ «Про реформу системи освіти в Закарпатській Україні», який передбачав здійснення з 1945 – 1946 навчального року обов'язкової семирічної освіти для всіх дітей. Навчальні заклади були реорганізовані: народні школи – у початкові, горожанські школи – у неповні середні школи з семирічним навчанням, гімназії – у повні середні школи з десятирічним курсом навчання.

За перший рік радянської влади Закарпаття було досягнуто значних успіхів у відкритті шкіл, переважна більшість з них у гірських районах. Станом на 1 грудня 1945 року в Закарпатті працювало 686 шкіл, в яких навчалося 113.488 учнів. Упродовж 1946 – 1986 рр. у Закарпатській області було збудовано 605 загальноосвітніх шкіл різних типів. Школи в Закарпатській області в багатьох випадках підтримувалися підприємствами та колгоспами, що дозволяло суттєво покращити умови діяльності навчальних закладів.

Радянською владою забезпечувалася можливість здійснення навчання національними мовами (угорською, молдавською) за умови наявності контингенту школярів. Після ухвалення Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959) українська мова фактично стала необов'язковою для вивчення в неукраїнських школах. У радянський період існувала практика функціонування двомовних шкіл – інтернаціональної школи. У 1989 – 1990 н.р. у Закарпатті

існувало 35 інтернаціональних шкіл, серед яких – 17 українсько-угорських, 15 російсько-угорських, 3 україно-російсько-угорські. З метою реалізації ленінсько-сталінської національної та мовної політики радянською владою особлива увага приділялася діяльності національних шкіл. Так, один за одним були видані накази щодо організації навчально-виховної роботи в національних школах: «Про стан навчально-виховної роботи в школах УРСР з неросійською та неукраїнською мовою навчання» (1949), «Про заходи поліпшення навчально-виховної роботи в школах західних, Ізмаїльської, Чернівецької та Закарпатської областей» (1950), «Про стан навчально-виховної роботи в школах з неросійською та неукраїнською мовою навчання» (1950).

У перші роки приєднання Закарпаття до Радянської України шкільництво зустрілося з кадровою проблемою. Задля збільшення кількості фахово підготовлених вчителів була реорганізована мережа вчительських семінарій, які працювали в м. Ужгород, м. Мукачево та в м. Хуст. Щоб заповнити нестачу вчителів у закарпатських школах, зі східних областей України у Закарпаття було направлено близько 800 учителів для різних шкіл, у тому числі й початкових.

Теоретико-методологічні установи нової радянської школи полягали у засудженні «буржуазних» та «націоналістичних» засад навчально-виховної роботи в школі, яка була характерною для закарпатських шкіл попередніх десятиліть. У перший рік переходу закарпатських шкіл на радянську систему освіти та виховання відділом Народної Ради Закарпатської України в справах освіти були розроблені і затверджені нові навчальні плани на 1945 – 1946 н.р. Варто зауважити, що навчальні плани для українських та російських шкіл були укладені за зразками радянських навчальних планів, а для угорських та румунських шкіл плани укладалися на місцях (у школах) і затверджувалися уповноваженим з питань освіти Закарпатської України. Проте вже в наступні роки поступово всі навчальні плани та програми будуть уніфікованими.

Таким чином, нами визначено особливості початкової школи Радянського Закарпаття, які характеризують: *організацію* (*типи шкіл*: державні; власне

початкові, початкові класи в складі семирічних та середніх шкіл; малокомплектні початкові школи; одно-, дво-, тримовні; *терміни навчання* – 4 роки (1945 – 1966 рр.), 3 роки (1966 – 1986 рр.), 4 роки (з 1986 р.); *управління та підпорядкування* (директор школи; районний (міський) відділ освіти; обласне управління освіти; Міністерство освіти (народної освіти) (УРСР, м. Київ); Міністерство освіти (народної освіти) (СРСР, м. Москва); *зміст освіти (аналіз навчальних планів):* 9 навчальних дисциплін. Тижневе навантаження – 24 - 29 год (у залежності від року навчання). Уведення російської мови (мова і читання) як обов'язкової, рідної мови та читання для шкіл національних меншин. Відсутність уроків релігії, фізики, географії (з останніх двох - окремі теми в природознавстві), історії (окремі теми в читанці).

Відповідно, провідними тенденціями процесу розвитку початкової школи Закарпаття радянського періоду є: з*агальні* (*організаційно-управлінські:* кількісне зростання початкових шкіл та залучення всіх дітей школоповинного віку до навчання, формування нормативної бази початкової школи, стандартизація змісту освіти, обов'язкове вивчення державної мови в початкових школах та володіння нею вчителями; *освітньо-змістові*: здоров'язбережувальне спрямування, практична зорієтованість, виконання суспільно-корисної праці, формування умінь та навичок із самообслуговування та ін.); с*пецифічні* (*освітньо-змістові*: діяльність двомовних шкіл; русифікація школи (IV-й етап), навчання учнів рідною (материнською) мовою); *повторювальні (організаційно-управлінські:* централізація управління; *освітньо-змістові*: ідеологізація змісту освіти, *професійно орієнтовані:* активізація методичної та наукової роботи вчителів (курси підвищення педагогічної кваліфікації, позашкільна культурно-просвітнницька діяльність, педагогічні конференції, учительські з'їзди, розвиток фахової преси).

Розділ 6
Особливості розвитку початкової освіти Закарпаття у контексті сучасної освітньої реформи в Україні (1991 – 2011 рр.)

6.1. Шляхи модернізації змісту сучасної початкової освіти

Початок XXI ст. характеризується активним включенням Української держави до євроінтеграційних процесів, які вимагають докорінних змін у всіх сферах життя – соціально-економічній, суспільно-політичній, культурній. Означені сфери є детермінантою та складовою частиною трансформаційних змін, які характерні для освітньої сфери. Знаковим у перебудові існуючої системи та змісту освіти України стало прийняття Державної національної програми «Освіта» (Україна XXI століття), мета якої полягала у визначенні «стратегії розвитку освіти в Україні на найближчі роки та перспективу XXI століття, створення життєздатної системи безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації» [97]. Документом визначено стратегічні завдання реформування освіти в Українській державі:

• відродження і розбудова національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян Української держави, формування освіченої, творчої особистості, становлення її фізичного і морального здоров'я, забезпечення пріоритетності розвитку людини, відтворення й трансляції культури і духовності в усій різноманітності вітчизняних та світових зразків;

• виведення освіти в Україні на рівень освіти розвинутих країн світу шляхом докорінного реформування її концептуальних, структурних, організаційних засад; подолання монопольного становища держави в освітній сфері через створення на рівноправній основі недержавних навчально-виховних закладів; глибокої демократизації традиційних навчально-виховних закладів; формування багатоваріантної інвестиційної політики в галузі освіти.

Пріоритетність здобули такі напрями реформування освіти:

• розбудова національної системи освіти з урахуванням кардинальних змін в усіх сферах суспільного життя України;

• забезпечення моральної, інтелектуальної та психологічної готовності всіх громадян до здобуття освіти;

• досягнення якісно нового рівня у вивченні базових навчальних предметів: української та іноземних мов, історії, літератури, математики та природничих наук;

• створення умов для задоволення освітніх та професійних потреб і надання можливостей кожному громадянину України постійно вдосконалювати свою освіту, підвищувати професійний рівень, оволодівати новими спеціальностями;

• забезпечення у кожному навчально-виховному закладі відповідних умов для навчання і виховання фізично та психічно здорової особи; запобігання пияцтву, наркоманії, насильству, що негативно впливають на здоров'я людей [97].

В Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття) визначено основні шляхи реформування освіти, серед яких:

• створення у суспільстві атмосфери загальнодержавного, всенародного сприяння розвиткові освіти, неухильної турботи про примноження інтелектуального та духовного потенціалу нації, активізація зусиль усього суспільства для виведення освіти на рівень досягнень сучасної цивілізації, залучення до розвитку освіти всіх державних, громадських, приватних інституцій, сім'ї, кожного громадянина;

• подолання девальвації загальнолюдських гуманістичних цінностей та національного нігілізму, відірваності освіти від національних джерел;

• забезпечення розвитку освіти на основі нових прогресивних концепцій, запровадження у навчально-виховний процес сучасних педагогічних технологій та науково-методичних досягнень;

• відхід від засад авторитарної педагогіки, що утвердилася у тоталітарній державі і спричинила нівелювання природних задатків і можливостей, інтересів усіх учасників освітнього процесу;

• підготовка нової генерації педагогічних кадрів, підвищення їх професійного та загальнокультурного рівня;

• формування нових економічних основ системи освіти, створення належної матеріально-технічної бази;

• реорганізація існуючих та створення навчально-виховних закладів нового покоління, регіональних центрів та експериментальних майданчиків для відпрацювання та відбору ефективних педагогічних інновацій та освітніх модулів;

• радикальна перебудова управління сферою освіти шляхом її демократизації, децентралізації, створення регіональних систем управління навчально-виховними закладами;

• органічна інтеграція освіти і науки, активне використання наукового потенціалу вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ, новітніх теоретичних розроблень та здобутків педагогів-новаторів, громадських творчих об'єднань у навчально-виховному процесі;

• створення нової правової та нормативної бази освіти [97].

З урахуванням суспільних потреб та фінансової спроможності Української держави за роки незалежності розроблена та поетапно впроваджується програма системного реформування всіх ланок освіти, в тому числі й початкової. В першу чергу, це реформування визначається розробкою нормативно-правової бази, яка б забезпечила реалізацію окреслених Програмою завдань. Так, діяльність початкової школи, як і загальноосвітньої школи загалом, регламентують Закон України «Про освіту» (1996) [129], Закон України «Про загальну середню освіту» (1999) [128], Національна доктрина розвитку освіти (2002) [233] та визначають основні правові норми розвитку системи освіти України.

Особливо актуальним для Закарпаття, яке в силу історичних обставин є однією з найбагатших областей України за кількістю та розмаїттям національних меншин, які проживають на його території, є забезпечення державою права на рідномовну освіту. Так, на виконання:

- ст. 53 Конституції України – «Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства» [163];
- ст. 6 Закону України «Про національні меншини в Україні» – «Держава гарантує всім національним меншинам права на національно – культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства» [286];
- ст. 8, п. 1, підпункти I-IV «Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» – «передбачити можливість надання початкової освіти відповідними регіональними мовами або мовами меншин; або передбачити можливість надання суттєвої частини початкової освіти відповідними регіональними мовами або мовами меншин; або передбачити в рамках системи початкової освіти викладань і відповідних регіональних мов або мов меншин як складову частину учбової програми; або застосовувати один із заходів, передбачених у підпунктах I-III вище, принаймні до учнів з тих сімей, які цього бажають і кількість яких вважається для цього достатньою» [112]

мережа державних освітніх закладів формується відповідно до освітніх запитів і національного складу населення держави. Відтак, за роки незалежності України поступово зросла мережа шкіл, що задовольняли потреби національних меншин, які проживають у Закарпатті, наприклад, кількість угорських шкіл збільшилася на 9, на 1 більше стало й румунських шкіл. Також у Закарпатті діють двомовні та тримовні школи.

Прийняття важливих законодавчих документів спонукало науковців та практиків до розробки нових програмних документів у всіх освітніх сферах, в тому числі й для початкової школи. Трансформації, які мали місце в часі становлення незалежної Української держави, вимагали докорінного перегляду всіх освітньо-виховних програм та концепцій, які б узгоджувалися з новими завданнями, можливостями та перспективами нової демократичної держави.

Постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 1998 р. № 1239 було затверджено Базовий навчальний план загальноосвітніх закладів [296]. Цією постановою Міністерство освіти і науки України зобов'язувалося провести упродовж 1998 – 2000 рр. разом з Академією педагогічних наук, центральними органами виконавчої влади, науковими установами та організаціями конкурс підручників, навчально-методичних посібників та іншої літератури для загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до типових навчальних планів та здійснити поетапне запровадження державного стандарту загальної середньої освіти, а також розпочати з 1998/99 навчального року розроблення програм, підручників, навчально-наочних посібників та обладнання для підготовки вчителів з урахуванням змін, передбачених Базовими типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів. У таблиці 6.1.1 наводимо проект розподілу кількості годин на тиждень за предметами та класами для початкової школи.

Як видно з таблиці 6.1.1, Базовий навчальний план у початкових класах визначав такі освітні галузі «Суспільствознавство» (навчальний предмет – Людина і світ), «Мови і література» (навчальний предмет – Рідна мова та Читання, Іноземна мова), «Культурознавство» (навчальний предмет – Мистецтво, яке диференціювалось на образотворче та музичне), «Природознавство» (навчальний предмет – Природознавство), «Математика» (навчальний предмет – Математика), «Фізична культура і здоров'я» (навчальний предмет – Фізична культура, Валелогія), «Технології» (навчальний предмет – Трудове навчання). Варіативна частина пропонувалася на розгляд навчального закладу, який, у відповідності до своїх регіональних особливостей

та потреб, уводив відповідні навчальні предмети.

Таблиця 6.1.1

КІЛЬКІСТЬ ГОДИН НА ТИЖДЕНЬ ЗА ПРЕДМЕТАМИ ТА КЛАСАМИ ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Освітня галузь	Кількість тижневих годин у класах				Разом
	1	2	3	4	
Інваріантна складова частина					
Суспільствознавство	1	1	1	1	4
Мови і література *	7	8	8	7	30
Культурознавство	2	2	2	2	8
Природознавство	1	1	1	2	5
Математика	4	4	4	4	16
Фізична культура і здоров'я	3	3	3	3	12
Технології	2	2	2	2	8
Варіативна частина					
Курси за вибором, факультативи, додаткові години на освітні галузі, індивідуальні та групові заняття	4	5	5	5	19
Всього:	24	26	26	26	102
Гранично допустиме тижневе навантаження учнів					
5-денний робочий тиждень	20	22	22	22	86
6-денний робочий тиждень	22	25	25	25	97

** В освітній галузі «Мови і література» передбачено вивчення української мови як рідної, державної, мови шкіл національних меншин та іноземної мови. Години цієї освітньої галузі розподіляються у типових навчальних планах.*

Джерело: [296].

Характерною особливістю першого десятиліття незалежності України стала надзвичайно велика кількість авторських програм навчальних предметів, адже кожний загальноосвітній заклад на свій розсуд обирав вже розроблені навчальні програми або ж продукував власні. «Спостерігалося, – підкреслює О.В.Сухомлинська, – лавиноподібне виверження найрізноманітніших програм»

[354, с. 5], у відповідності до яких складалися підручники та навчальні посібники, розроблялося навчально-методичне забезпечення, що вносило хаос у змістовий компонент початкової освіти. Відтак, знаковим у питанні стандартизації початкової освіти стало введення в дію Державного стандарту початкової загальної освіти (2000 р.), який був «розроблений відповідно до можливостей дітей молодшого шкільного віку початкової школи і передбачає всебічний розвиток та виховання особистості через формування в учнів повноцінних мовленнєвих, читацьких, обчислювальних умінь та навичок, бажання і вміння вчитися. Поряд із функціональною підготовкою за роки початкової освіти діти мають набути достатній особистий досвід культури спілкування і співпраці у різних видах діяльності, самовираження у творчих видах завдань» [98, с. 28]. Розробниками державного стандарту початкової загальної освіти стали відомі науковці з питань теорії та практики початкової освіти, зокрема Т. Байбара, Н. Бібік, Е. Бєлкіна, В. Вашуленко, М. Вашуленко, І. Ґудзик, Н. Коваль, Л. Кочина, О. Мартиненко, О. Масол, Л. Прищепа, О. Савченко, О. Сухомлинська, В. Тименко, О. Хорошковська та ін. Особливо великий вклад у розвиток дидактики початкової освіти зроблено дійсним членом НАПН України, доктором педагогічних наук, професором, членом Президії НАПН України О.Я. Савченко, наукові дослідження якої з питань початкової освіти відображені у фундаментальних працях «Дидактика початкової школи» (1997), «Сучасний урок у початкових класах» (1997), а також у численних публікаціях, пов'язаних з пошуком нових концепцій розвитку школи першого ступеня, якості і варіативності шкільних підручників тощо.

Відповідно до Концепції загальної середньої освіти Державним стандартом визначено основну мету початкової загальної освіти, яка полягає у всебічному розвитку та вихованні особистості через формування в учнів повноцінних мовленнєвих, читацьких, обчислювальних умінь і навичок, бажання і вміння вчитися. Також учні початкової школи мають набути достатнього особистого досвіду культури спілкування і співпраці у різних

видах навчальної діяльності, самовираження у творчих видах завдань, набуття загальнонавчальних та цільових компетентностей. Принципово новим для початкової школи стало те, що у Державному стандарті вперше змістом початкової освіти передбачено уміння, навички та способи діяльності, тобто кожен навчальний предмет має стати не лише метою навчання, а, насамперед, засобом розвитку і виховання дитини, що вимагає розвиваючого, діяльнісного характеру організації навчального процесу, набуття молодшими школярами досвіду пізнавальної, практичної, соціальної діяльності, засвоєння, методів пізнання навколишнього світу. Розробниками змісту й форм нової початкової освіти основну увагу було звернено на розвантаження навчального часу учня, для чого було зменшено навчальне навантаження учнів (не більше 700 годин (уроків) та не менше 175 робочих днів на навчальний рік), зменшено тривалість уроків (у 1 класі – 35 хв, у 2 – 4 класах – 40 хв), а також з метою збереження та зміцнення здоров'я учнів введено по 3 уроки фізичної культури в кожному класі початкової школи.

Відповідно до мети і завдань, зміст початкової освіти ґрунтується на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання і виховання, на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави.

Державний стандарт 2000 р. передбачав включення до базового навчального плану освітніх галузей: мови і література, математика, здоров'я і фізична культура, технології, мистецтво, людина і світ. Кожна з цих галузей будувалася за змістовими лініями, які є наскрізними для всіх рівнів загальної середньої освіти. Освітні галузі реалізуються через окремі навчальні предмети та інтегровані курси.

Розглянемо цілі, завдання та зміст кожної з освітніх галузей [98, с. 28-56]. Освітня галузь «Мови і література» передбачає опанування молодшими школярами української мови та інших мов як засобу спілкування і пізнання,

прилучення до скарбниць духовності і культури, літературних надбань українського народу і народів світу, виховання громадянськості, патріотизму, національної самосвідомості. Зазначені цілі відображаються у змісті таких компонентів освітньої галузі, як українська мова, мова за вибором загальноосвітнього навчального закладу, читання. Основною змістовою лінією мовної освіти у початковій ланці загальноосвітньої школи є комунікативна, яка передбачає формування та розвиток умінь слухати, говорити, читати і писати. Лінгвістична та українознавча лінії забезпечують відповідний обсяг знань про мову, умінь і навичок їх використання у мовленнєвій діяльності, а також уявлення про звичаї, побут українського народу, визначні події та постаті в історії України. Зазначені освітні лінії пронизуються діяльнісною лінією, яка передбачає уміння аналізувати, порівнювати, виділяти головне, узагальнювати мовні факти. Сутність початкової літературної освіти полягає в розвитку повноцінних навичок читання, ознайомленні школярів з дитячою літературою в поєднанні жанрових форм, авторської і тематичної різноманітності, у художньо-естетичному освоєнні тексту і дитячої книжки, у формуванні творчих здібностей.

Щодо освітньої галузі «Математика», то основним завданням початкового курсу математики є розвиток молодших школярів через засвоєння математичних понять та формування в них спеціальних умінь і навичок, необхідних у повсякденному житті і достатніх для вивчення математики в наступних класах, у тому числі забезпечення пропедевтичного оволодіння систематичними курсами алгебри і геометрії. Зміст освітньої галузі забезпечує формування в учнів уявлень про натуральне число, засвоєння прийомів виконання арифметичних дій і обчислювальних навичок, ознайомлення учнів з основними величинами та їх вимірюванням, практичне ознайомлення з окремими залежностями між ними, формування уявлень про окремі геометричні фігури та їх властивості, вироблення необхідних графічних умінь.

Освітня галузь «Здоров'я і фізична культура», згідно з Державним стандартом 2000 р., забезпечує свідоме ставлення школяра до свого здоров'я як найвищої соціальної цінності, сприяє фізичному розвитку дитини, формує основи здорового способу життя. Головними завданнями фізичного виховання у початковій школі є: ознайомлення з упливом рухової активності та загартування організму, формування знань, умінь і навичок особистої гігієни, профілактики захворюваності і травматизму, правил техніки безпеки; формування усвідомленої індивідуальної установки учня щодо необхідності удосконалення основних якостей його фізичного розвитку; формування умінь і навичок основ здорового способу життя, безпеки життєдіяльності, самостійного та свідомого виконання комплексів ранкової гігієнічної гімнастики, використання профілактичних вправ для запобігання порушенню постави та розвитку короткозорості, зняття локальної втоми; навчання дітей основних рухів.

Метою освітньої галузі «Технології» є розвиток особистості через залучення школярів до творчої праці, ознайомлення з основами комп'ютерної грамотності, засвоєння знань про властивості оброблюваних матеріалів (предметів праці), вивчення засобів праці (інструментів), формування конструктивного підходу до виконання трудових завдань і обробки інформаційних даних, навчання безпеки праці. В процесі реалізації цієї освітньої галузі у початковій школі розв'язуються такі завдання: ознайомлення учнів з основами сучасного виробництва та формування умінь і навичок роботи ручними знаряддями праці, що застосовуються в різних технологічних процесах; формування практичних умінь і навичок у предметно-перетворювальній, конструкторській та конструктивно-художній діяльності, пропедевтична орієнтація у різних видах праці, розвиток трудових якостей працівника на основі доступних видів продуктивної праці (господарської діяльності); виховання творчого ставлення до праці. Змістовими лініями цієї освітньої галузі є творча праця, продуктивна праця, навчальна праця, основи виробництва, професійна орієнтація та трудове виховання.

Особливе місце в Державному стандарті займає освітня галузь «Людина і світ», яка передбачає усвідомлення школярами своєї належності до природи і суспільства, створення елементарної бази для засвоєння учнями відповідно до вікових особливостей різних видів соціального досвіду, системи цінностей суспільства, морально-правових норм, традицій. Освітня галузь окреслюється такими змістовими лініями: людина як особистість, людина серед людей, людина, природа і суспільство, культура, нежива природа, жива природа, планета Земля, рідний край, наша Батьківщина – Україна. Зміст стандарту реалізується через інтегрований курс або окремі навчальні предмети, оскільки включає систему інтегрованих (з різних природничих наук) знань про об'єкти і явища живої та неживої природи і взаємозв'язки та залежності між ними, їх зміни в часі і просторі.

Художньо-естетичний розвиток молодшого школяра реалізується шляхом упровадження в Державному стандарті освітньої галузі «Мистецтво», головна мета якої полягає в розвитку особистісно-ціннісного ставлення до мистецтва, здатності до сприймання, розуміння і творення художніх образів, потреби в художньо-творчій самореалізації та духовному самовдосконаленні. Основними завданнями цієї освітньої галузі в початковій школі є пробудження в дітей інтересів до мистецтва, залучення до художньо-творчої діяльності. На відміну від традиційного підходу до змісту освіти у діючій початковій школі, де викладаються дві, відносно відокремлені, дисципліни «Музика» та «Образотворче мистецтво», освітня галузь «Мистецтво» спрямована на залучення школярів до творчої діяльності в музичному, образотворчому, хореографічному, театральному та екранних видах мистецтва. У початковій школі державний стандарт освітньої галузі передбачає вивчення мистецтв, серед яких основними залишаються «Музика» та «Образотворче мистецтво». Проте ця освітня галузь може інтегруватися з іншими гуманітарними предметами, наприклад, заняття з хореографії з предметом «Фізична культура», елементи театрального мистецтва з «Читанням» [98, с. 30-54].

На основі затвердженого стандарту були розроблені й затверджені нові навчальні плани та програми, підготовлені й видані нові підручники для початкових шкіл. У таблиці 6.1.2 наводимо проект розподілу кількості годин на тиждень за предметами та класами для початкової школи.

Таблиця 6.1.2

КІЛЬКІСТЬ ГОДИН НА ТИЖДЕНЬ ЗА ПРЕДМЕТАМИ ТА КЛАСАМИ ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Освітня галузь	Кількість тижневих годин у класах				Разом
	1	2	3	4	
Інваріантна складова частина					
Мови і література *	8	8	9	9	34
Математика	3	4	4	4	15
Здоров'я і фізична культура	3	3	3	3	12
Технології	2	1	1	1	5
Людина і світ	1	1	2	2	6
Мистецтво	2	2	2	2	8
Всього:	19	19	21	21	80
Варіативна складова частина					
Додаткові години на освітні галузі, індивідуальні, консультації та групові заняття	2	2	3	3	10
Сумарна кількість годин інваріантної та варіативної складової змісту початкової освіти	21	21	24	24	90
Загальнорічна кількість навчальних годин, що фінансується з бюджету	735	735	840	840	3150
Гранично допустиме тижневе навантаження учнів	20	20	22,5	22,5	85
Сумарне гранично допустиме навантаження учнів на рік	700	700	790	790	2980

** В освітній галузі «Мови і література» передбачено вивчення української мови як рідної, державної, мови шкіл національних меншин та іноземної мови. Години цієї освітньої галузі розподіляються у типових навчальних планах.*

Джерело: [98].

Щодо навчальних планів для початкових шкіл, то їх укладання регламентувалося такими нормативними документами: наказ Міністерства освіти і науки України від 28 лютого 2001 р. № 96 «Про Типові навчальні плани початкової школи з українською мовою та мовами навчання національних меншин» [292]; наказ Міністерства освіти і науки України від 01 березня 2004 р. № 162 «Про Типові навчальні плани початкової школи з навчанням українською та мовами національних меншин» [291]; наказ Міністерства освіти і науки України від 29 листопада 2005 р. № 682 «Про Типові навчальні плани початкової школи» [294]. Кожен із цих наказів визначав типові навчальні плани для початкових шкіл з українською та іншими національними мовами навчання, вносив до попередніх наказів корективи тощо. Наприклад, у Пояснювальній записці до наказу від 28 лютого 2001 р. № 96 зазначається, що «відповідність вимогам Державного стандарту початкової загальної освіти є обов'язковою умовою реалізації змісту освіти. Типові навчальні плани, як і Базовий, складаються з інваріантної складової, сформованої на державному рівні, обов'язкової для всіх загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування і форм власності, та варіативної, у якій передбачено додаткові години на предмети інваріантної частини, предмети за вибором, індивідуальні та групові заняття» [292]. На відміну від Базових навчальних планів, рекомендованих Постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 1998 р. № 1239, тривалість навчального тижня становить 5 днів. Назви освітніх галузей відповідають Державному стандарту і представлені відповідними навчальними предметами, зокрема: галузь «Мови і література» у школах з українською мовою навчання реалізується предметами «Українська мова» (у робочому навчальному плані – Українська мова і Читання), іноземна мова або мова національної меншини. Введення другої мови (іноземної або іншої мови національної меншини) здійснюється за рішенням ради навчального закладу відповідно до бажань учнів та їхніх батьків. Для шкіл з навчанням мовами національних меншин ця галузь представлена предметами «Мова навчання» (мова і читання), «Українська

мова» (як державна). У планах з навчанням мовами національних меншин іноземна мова вводиться за рахунок варіативної складової навчального плану. Галузь «Математика» у Типовому навчальному плані представлена навчальним предметом з відповідною назвою. Пропедевтичний курс з інформатики, за умови належного технічного забезпечення, може викладатися на окремих уроках за рахунок годин варіативної складової плану, або інтегруватися з навчальним предметом «Математика». Галузь «Основа здоров'я і фізична культура» реалізується інтегрованим курсом «Основи здоров'я і фізична культура», а також змістом окремих предметів і передбачає прищеплення учням навичок здорового способу життя та фізичної культури. Формування знань та навичок з основ безпеки життєдіяльності здійснюється у рамках інтегрованого курсу «Основи життя і фізична культура». Галузь «Мистецтво» реалізується у навчальних предметах «Образотворче мистецтво» і «Музика», або інтегрованого курсу «Мистецтво». Галузь «Людина і світ» з урахуванням вікових особливостей учнів у Типових навчальних планах реалізується через навчальний курс «Я і Україна». Курс має на меті особистісний розвиток школяра, формування в нього почуття патріотизму, належності до Української держави, набуття відповідного громадянського досвіду, ознайомлення школярів з природою та навчання їх гармонійним відносинам з нею. Курс «Я і Україна» може реалізовуватися варіативно: наскрізним інтегрованим курсом або окремими предметами. У перехідний період вивчення цього курсу може здійснюватися через предмети «Ознайомлення з навколишнім» (1 – 2 класи) і «Природознавство» (3 – 4 класи), або «Довкілля». Галузь «Технології» представлена предметом «Трудове навчання», викладання якого може проводитися за програмами «Трудове навчання» або «Художня праця». У таблиці 6.1.3 наводимо зразок типового навчального плану для початкової школи з українською мовою навчання.

Таблиця 6.1.3

ТИПОВИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ З УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ НАВЧАННЯ

Освітня галузь	Кількість тижневих годин у класах				Разом
	1	2	3	4	
Інваріантна складова частина					
Українська мова	8	7	7	7	29
Іноземна мова, мова національної меншини		1	2	2	5
Математика	3	4	4	4	15
Основи здоров'я і фізична культура	3	3	3	3	12
Музика	1	1	1	1	4
Образотворче мистецтво	1	1	1	1	4
Я і Україна	1	1	2	2	6
Трудове навчання	2	1	1	1	5
Всього:	19	19	21	21	80
Варіативна складова частина					
Додаткові години на предмети інваріантної складової, курси за вибором, індивідуальні та групові заняття	2	2	3	3	10
Сумарна кількість годин інваріантної та варіативної складової змісту початкової освіти	21	21	24	24	90
Гранично допустиме тижневе навантаження на учня	20	20	22,5	22,5	85
Усього фінансується з бюджету (годин на рік)	735	735	840	840	3150
Додаткові освітні послуги	3	3	3	3	12
Граничний обсяг домашнього завдання		45хв	70хв	90хв	

Джерело: [292].

Згодом, наступний наказ від 01 березня 2004 р. № 162 внесе до діючих навчальних планів корективи, а саме: у зв’язку з виконанням Закону України «Про фізичну культуру і спорт» (3808-12) та Указу Президента України від 09 жовтня 2001 р. № 941/2001 (941/2001) «Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні» обов'язковим є виділення 3 годин для

занять з фізичної культури, при чому години з фізичної культури освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів. Освітня галузь «Здоров'я і фізична культура» реалізується через два навчальні предмети, а не одним як у попередньому, – «Фізична культура» та «Основи здоров'я». Зокрема, в рамках навчального предмету «Основи здоров'я» здійснюється формування умінь та навичок з основ безпеки життєдіяльності. Також у нових навчальних планах освітня галузь «Технології» реалізується через предмети «Трудове навчання» або «Художня праця».

У 2005 р. Міністерством освіти і науки України здійснено аналіз завершення переходу початкової школи на новий зміст і структуру навчання. Зокрема, у Доповідній записці про підсумки переходу початкової школи на новий зміст та структуру навчання, яка була представлена на Колегії Міністерства освіти і науки України 20 жовтня 2005 р., зазначається, що «у структурі загальної середньої освіти особливе місце належить початковій школі, яка у 2004/2005 навчальному році завершила перехід на новий зміст та чотирирічний термін навчання» [102]. В означеному документі вказується на ряд позитивних сторін та досягнень внаслідок упровадження Державного стандарту загальної початкової освіти (2000 р.). Серед них, у зв’язку з тим, що до школи приходять нові покоління дітей, які живуть у інформаційному, динамічному, емоційно напруженому середовищі, розширено можливості учнів в опануванні мовами за рахунок того, що з 2 класу розпочато вивчення іноземної мови, в усіх початкових школах було створено умови для вивчення мов національних меншин (другої мови); з'явилися нові предмети «Основи здоров'я», «Я і Україна», «Художня праця». Загалом Міністерством освіти і науки України спільно з Академією педагогічних наук України було підготовлено понад 35 нормативних документів, спрямованих на упорядкування роботи початкової школи у період її переходу на новий зміст та 4-річний термін навчання: про прийняття дітей до 1-го класу; про тривалість уроків у початковій школі; про обсяг і характер домашніх завдань у початковій

школі; про методику здійснення контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи тощо.

Упровадження нового стандарту також мало низку проблемних моментів, зокрема незадовільний стан забезпечення засобами навчання та шкільним приладдям у початковій школі (показник по країні становив лише 15 %, а за останні десять років за кошти державного бюджету було виготовлено лише шість найменувань засобів навчання для початкової школи); демографічний спад населення, що вплинуло на відбір форм та методів навчання молодших школярів (з 2000/2002 навчального року кількість учнів початкової школи загалом по Україні скоротилася з 2 млн. 56 тис. до 1 млн. 934 тис, зменшилася кількість загальноосвітніх навчальних закладів І ступеня: з 2.573 у 2000/2001 н.р. до 2.260 у 2004/2005 н.р.). У зв'язку з цим набули поширення мережі навчально-виховних комплексів «Дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад» [280]. За п'ять останніх років їх кількість зросла з 1228 до 1808.

Демократичні процеси торкнулися проблеми варіативності освіти, пошуку та впровадження нових технологій навчання та виховання, створення альтернативних навчальних закладів і в Закарпатті, зокрема, навчально-виховні комплекси на сьогоднішій день функціонують в Мукачеві, Ужгороді, Хусті та Великоберезнянському, Виноградівському, Міжгірському, Свалявському, Ужгородському районах. Окрім навчально-виховного комплексу як нового типу навчальних закладів, Міністерство освіти і науки України також ініціювало розроблення положення про принципово новий тип навчального закладу І ступеня «Школа – родина», який потребував законодавчого оформлення та апробації як одна із можливих форм забезпечення доступу дітей до якісної освіти.

У період переходу початкової школи на нові освітні стандарти для учнів початкової школи розроблено та рекомендовано Міністерством освіти і науки України чотири типи навчальних планів, понад 39 варіативних навчальних програм, на основі яких створено та рекомендовано до використання у

навчально-виховному процесі варіативні підручники та навчальні посібники (понад 105 назв підручників).

Пошук та впровадження педагогічних інновацій відбувалися і в закарпатських школах. Зокрема, мова йде про «Веселкову школу», яка була створена педагогами-новаторами в початкових класах загальноосвітньої школи с. Довге Іршавського району, а згодом експеримент поширився на всі загальноосвітні заклади району. Результати моніторингу діяльності цієї школи засвідчують, що учні значно випереджають своїх ровесників, які навчаються за звичайною програмою, за рахунок одержання знань в цікавій і доступній формі (наприклад, «контрольну роботу за програмою 5 – 6-их класів виконували учні 3-іх і 4-их «веселкових» класів і три звичайні 5-ті класи. Результати контрольної роботи говорять самі за себе: 47% і 81% відмінних балів і 79% і 94% відмінних і добрих балів отримали учні двох «веселкових класів», а учні трьох звичайних 5-их класів мають 16% відмінних, 29 і 48% відмінних і добрих балів» [314, с. 543]), проте брак фінансування потреб експерименту поступово призвів до його згортання.

Заслуговує на увагу діяльність спеціалізованого навчально-виховного комплексу «ЗОШ І ступеня – ДНЗ» з поглибленим вивченням англійської мови «Пролісок» (м. Ужгород, завідувач Різак Т.М.). У навчальному закладі функціонують п’ять англійських кабінетів, обладнаних аудіотехнікою, у двох із них встановлено відеоапаратуру. Станом на 2011 р. це єдиний навчальний заклад у Закарпатській області, який має обладнаний комп’ютерний клас на 12 персональних комп’ютерів для учнів початкових класів, який також забезпечений Wi-Fi – Інтернетом; у практиці роботи з молодшими школярами також використовуються нетбуки (12 одиниць), інтерактивні дошки (10 одиниць) та мобільні проектори (10 одиниць), які застосовуються не тільки на уроках засвоєння ІКТ, але й на уроках іноземної мови, математики, природознавства, музики та ін [245, с. 170-171]. На жаль, таке матеріально-технічне забезпечення шкіл для впровадження нового змісту освіти в сучасних

початкових школах скоріше виняток, аніж правило, що й становить одну з основних першкод у підвищенні якості освітнього процесу.

Щодо вдосконалення змісту початкової освіти у Доповідній записці Доповідній записці про підсумки переходу початкової школи на новий зміст та структуру навчання (2005 р.) зазначено ряд рекомендацій, які необхідно врахувати для подальшого використання у роботі початкової школи, а саме:

1. Приведення у відповідність до Державного стандарту базової і повної середньої освіти назви, структури освітніх галузей та їх змістові лінії.

2. Усунення дублювання вимог у змісті освітньої галузі «Мови і літератури».

3. Усунення надмірної конкретизації у змісті галузей «Здоров'я і фізична культура», «Математика».

4. Розвантаження змісту освітніх галузей «Технологія», «Людина і світ», «Мистецтво».

5. Спрощення стилістики галузей «Технологія», «Людина і світ», «Математика», «Мова і література».

6. Упорядкування змісту освіти та його обсяг в освітніх галузях «Математика», «Здоров'я і фізична культура», «Людина і світ» [102].

Відповідно, на виконання рішення колегії Міністерства освіти і науки від 20 жовтня 2005 протокол № 10/1 - 2 «Про підсумки переходу початкової школи на новий зміст та структуру навчання» внесено зміни до Типових навчальних планів [294]. Зокрема, основними нововведеннями стали:

1) в інваріантній складовій – перерозподіл часу між окремими предметами: на 1 годину збільшено тижневе навантаження на вивчення математики у 1 класі та іноземної мови у 2 класі, узгодження часу на заняття з «Основ здоров’я» в усіх типах шкіл (по 1 годині у кожному класі);

2) у варіативній складовій – у 2-2,5 раз збільшено час на варіативну складову змісту освіти, введення за наявності відповідного методичного забезпечення курсів «Комп’ютерна азбука», «Музика і рух», «Хореографія»,

«Ритміка» тощо. У таблиці 6.1.4 подаємо зразок типового навчального плану для початкової школи з українською мовою навчання.

Таблиця 6.1.4

ТИПОВИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ З УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ НАВЧАННЯ

Освітні галузі	Навчальні предмети	**Кількість годин на тиждень у класах**			
		1	**2**	**3**	**4**
Мова і література	Українська мова	8	7	7	7
	Іноземна мова	-	2	2	2
Математика	Математика	4	4	4	4
Людина і світ	Я і Україна	1	1	2	2
Мистецтво	Музика	1	1	1	1
	Образотворче мистецтво	1	1	1	1
Технологія	Трудове навчання / Художня праця	2	1	1	1
Здоров’я і фізична культура	Фізична культура*	3	3	3	3
	Основи здоров’я	1	1	1	1
Р а з о м		18+3*	18+3*	19+3*	19+3*
Додаткові години на предмети інваріантної складової, курси за вибором, індивідуальні та групові заняття, консультації		2	3	3	3
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня (без урахування часу на заняття з фізичної культури, індивідуальні та групові заняття)		20	21	23	23
Всього фінансується з бюджету (сумарна кількість годин інваріантної і варіативної складових)		23	24	25	25
		-	45 хв.	70 хв.	90 хв.

* Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навчального навантаження учнів, але обов’язково фінансуються.

Джерело: [294].

Вперше в системі роботи початкової школи у 2004 р. спільно з АПН України та Центром тестування було проведено моніторингові дослідження якості освіти учнів 4-х класів в окремих регіонах України, метою яких було виявлення рівня сформованості в учнів уміння читати й розуміти текст, застосовувати набуті у початковій школі знання і вміння в ситуаціях, наближених до життєвого досвіду дитини. Надалі такі моніторингові дослідження стали системними й проводилися щорічно.

Велику увагу в Доповідній записці приділено проблемі підвищення фахової компетентності вчителів початкових шкіл як одного з вирішальних чинників якісного впровадження державного стандарту. Зокрема, за період переходу початкової школи на новий зміст та структуру навчання затверджено галузевий стандарт вищої освіти з підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційних рівнів – «молодший спеціаліст» і «бакалавр» з наданням їм кваліфікації «Вчитель початкових класів». Основною рисою підготовки вчителів початкової школи є їх підготовка за поєднаними спеціальностями та з додатковими кваліфікаціями, що надає можливість їм працювати з повним педагогічним навантаженням в школах з малою наповнюваністю учнями у сільській місцевості. У системі підготовки майбутнього вчителя початкової школи з'явились нові курси і спецкурси, що пов'язані із переходом початкової школи на нову структуру і зміст. Галузевий підхід до Державних стандартів початкової освіти знайшов своє відображення як у змісті методик викладання предметів початкової школи, так і у введенні нових курсів:

1) за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр» – «Педагогічні технології у початковій школі», «Основи сценічного та екранного мистецтва з методикою викладання», «Основи валеології, безпеки життєдіяльності з методикою викладання в початковій школі», «Людина і світ з методикою викладання», «Основи хореографії в початковій школі»;
2) за освітньо-кваліфікаційним рівнем «спеціаліст» – «Технології вивчення галузі «Математика», «Технології вивчення галузі «Мови і

література», «Технології вивчення галузі «Здоров'я і фізична культура», «Технології вивчення галузі «Людина і світ», «Інтегроване вивчення навчальних предметів галузі «Мистецтво», «Інноваційні підходи до вивчення галузі «Технології».

Важливою складовою якісної підготовки майбутніх учителів початкових шкіл стало посилення практичної складової підготовки за рахунок збільшення обсягу педагогічної практики і лабораторних занять безпосередньо в школі.

Загалом, «аналіз результатів переходу початкової освіти на новий зміст та структуру, – зазначається у Доповідній записці, – дає підстави стверджувати, що у цілому цей процес відбувся успішно. …внаслідок переходу початкової школи на новий зміст, структуру і чотирирічний термін навчання у країні постала нова за змістом та формою початкова освіта. Досягнуті позитивні результати створюють передумови для того, щоб кожна дитина відповідного віку змогла вповні реалізувати свої здібності» [102].

Перехід до цивілізаційного суспільства, яким ознаменований початок XXI століття, зумовлює нові вимоги, що ставляться до конкретної людини та до людства загалом. Цивілізаційні зміни суттєво позначилися й на змісті освіти, оскільки освіта є відображенням соціально-економічних запитів, виступає важливим джерелом інноваційного розвитку в умовах конкуретних ринкових відносин. Тому важливим завданням оновлення змісту сучасної початкової освіти є забезпечення готовності підростаючого покоління до викликів нових умов, мобільності, творчості, активності у громадянському житті та відповідальності. Щодо змісту української освіти початку XX століття, як зазначається в «Білій книзі національної освіти України» (2010), то його розвиток відбувався в умовах суперечливих внутрішніх впливів політичних, економічних, культурних і освітянських чинників, серед яких: політична нестабільність; владні зміни; невизначеність орієнтирів щодо ідеологічної консолідації суспільства; недостатня наукова обґрунтованість державної політики в галузі освіти; відсутність моніторингу освіти якості проведення освітніх реформ; демографічні зміни, криза сім'ї як соціального інституту;

нерегульований державою і місцевою владою розвиток мережі закладів освіти [20, с. 13-14]. З врахуванням вимог цивілізаційних змін, на порозі яких опинилася Україна на початку XXI століття, а також новітніх досягнень психолого-педагогічної науки науковцями був розроблений новий Державний стандарт початкової загальної освіти в Україні, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 462 від 20 квітня 2011 року та введений в дію з 1 вересня 2012 року. Прикметною рисою від Державного стандарту початкової загальної освіти 2000 р. стало те, що новий «Державний стандарт ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого і компетентнісного підходів, що зумовлює чітке визначення результативної складової засвоєння змісту початкової загальної освіти» [279]. Вперше у Державному стандарті вживаються терміни громадянська компетентність, ключова компетентність, ключова компетенція, компетентнісний підхід, компетентність, компетенція, комунікативна компетентність, міжпредметна компетентність, міжпредметні естетичні компетентності, предметна компетентність, предметна компетенція, предметна математична компетентність, предметна природознавча компетентність, соціальна компетентність. Державний стандарт складається з Базового навчального плану початкової загальної освіти, загальної характеристики інваріантної та варіативної складових змісту початкової загальної освіти та державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів.

На основі порівняння типового навчального плану (табл. 6.1.6) та загальної характеристики інваріантної частини змісту початкової освіти, визначимо відмінні риси Державного стандарту початкової загальної освіти 2011 р. від його попередника.

Таким чином, інваріантна складова змісту початкової загальної освіти визначається за допомогою таких освітніх галузей, як «Мови і літератури», «Математика», «Природознавство», «Суспільствознавство», «Здоров'я і фізична культура», «Технології» та «Мистецтво». Конкретно по кожній новій галузі передбачені такі новації:

Таблиця 6.1.6

ТИПОВИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН
ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ З УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ НАВЧАННЯ

Освітні галузі	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах				
		1	2	3	4	Разом
Мова і література (мовний і літературний компоненти)	Українська мова	7	7	7	7	28
	Іноземна мова	1	2	2	2	7
Математика	Математика	4	4	4	4	16
Природознавство	Природознавство	2	2	2	2	8
Суспільствознавство	Я у світі	-	-	1	1	2
Мистецтво	Мистецтво*/музичне мистецтво, образотворче мистецтво	1	1	1	1	4
		1	1	1	1	4
Технології	Трудове навчання	1	1	1	1	4
	Сходинки до інформатики	-	1	1	1	3
Здоров'я і фізична культура	Основи здоров'я	1	1	1	1	4
	Фізична культура **	3	3	3	3	12
Усього		18+3	20+3	21+3	21+3	80+12
Додаткові години на вивчення предметів інваріантної складової, курсів за вибором, проведення індивідуальних консультацій та групових занять		2	2	2	2	8
Гранично допустиме тижневе навчальне навантаження на учня		20	22	23	23	88
Сумарна кількість навчальних годин інваріантної і варіативної складових, що фінансується з бюджету (без урахування поділу класів на групи)		23	25	26	26	100

*Загальноосвітній навчальний заклад може обирати інтегрований курс «Мистецтво» або окремі курси: «Музичне мистецтво» та «Образотворче мистецтво».

** Години, передбачені для фізичної культури, не враховуються під час визначення гранично допустимого навчального навантаження учнів, але обов'язково фінансуються.

Джерело: [279].

«Мова і література» – включає розділи «Мова навчання (українська мова, мови національних меншин)», «Мова вивчення (українська мова, мови національних меншин)», «Іноземна мова», в яких відбулася зміна назв ліній (комунікативну на мовленнєву, лінгвістичну на мовну, лінгвоукраїнознавчу на соціокультурну**)** та новий розділ «Літературне читання». Вивчення іноземної мови розпочинається з першого класу.

«Математика» – включає змістові лінії: числа та дії з числами, величини, математичні вирази, рівності, нерівності, просторові відношення, геометричні фігури, а також дві нові – сюжетні задачі, робота з даними.

«Природознавство» та «Суспільствознавство» замінили освітню галузь «Людина і світ»:

«Природознавство» – включає такі змістові лінії, як «Об'єкти природи», «Земля – планета Сонячної системи», «Україна на планеті Земля», «Рідний край» та три нові – «Взаємозв’язки у природі», «Охорона і збереження природи», «Методи пізнання природи»;

«Суспільствознавство» – містить такі змістові лінії: «Людина як особистість», «Людина серед людей», а також змінені назви та зміст ліній «Людина в суспільстві» (було «Людина. Природа. Суспільство») та «Людина і світ» (була «Культура»). Реалізується через навчальний предмет «Я у світі» і вивчається в 3-4 класах.

«Здоров'я і фізична культура» – представлена двома змістовими лініями «Здоров’я» (розділи «Здоров'я людини», «Фізична складова здоров'я», «Соціальна складова здоров'я», «Психічна та духовна складові здоров'я») та «Фізична культура» (розділи «Основи знань з фізичної культури», «Рухова діяльність»). У навчальних планах галузь представлена двома предметами – «Основи здоров'я» та «Фізична культура».

«Технології» – складається з п’яти змістових ліній «Ручні техніки обробки матеріалів», «Технічна творчість», «Декоративно-ужиткове мистецтво», «Самообслуговування», «Ознайомлення з інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ)», які за назвою та змістом повністю

відрізняються від попереднього стандарту. У типовому навчальному плані дана освітня галузь представлена двома навчальними предметами «Трудове навчання», «Сходинки до інформатики», вивчення останнього розпочинається з 2 класу.

«Мистецтво» – складається з трьох змістових ліній (у попередньому – п’ять ліній) «Музична лінія», «Образотворча лінія», «Мистецько-синтетична», представлена в типовому навчальному плані навчальними предметами «Музичне мистецтво» та «Образотворче мистецтво», які також можуть вивчатися інтегрованим курсом.

На виконання вимог Державного стандарту початкової загальної освіти Міністерством був підготовлений наказ від 10 червня 2011 р. «Про Типові навчальні плани початкової школи» [293]. У п. 2 наказу передбачено поступове введення в дію навчальних планів:

- у 1-х класах загальноосвітніх навчальних закладів – з 2012/2013 н.р.;
- у 2-х класах загальноосвітніх навчальних закладів – з 2013/2014 н.р.;
- у 3-х класах загальноосвітніх навчальних закладів – з 2014/2015 н.р.;
- у 4-х класах загальноосвітніх навчальних закладів – з 2015/2016 н.р.

Услід за цим наказом було видано низку інших нормативно-правових документів, які регламентували розробку навчальних програм, методичного забезпечення та підручників. Позитивним моментом поступового впровадження нового Державного стандарту стало відкрите обговорення науково-педагогічною, освітянською громадськістю на засідання круглих столів, семінарів, конференцій, в періодиці та в інтернет-мережі питань, пов’язаних з проблемами його впровадження, а також з питань підручникотворення тощо.

З метою підготовки педагогів до впровадження нового Державного стандарту початкової загальної освіти з 2011 року Закарпатським інститутом розроблено План заходів щодо впровадження Державного стандарту початкової загальної освіти в Закарпатській області. Відповідно до розробленого плану та з метою надання науково-методичної допомоги керівникам навчальних закладів,

вчителям початкових шкіл з питань реалізації змісту освітніх галузей Державного стандарту та організації навчально-виховного процесу було проведено інструктивно-методичні, науково-методичні семінари, конференції, засідання творчих груп, майстер-класів, індивідуальні консультації, підвищення кваліфікації (очна форми). Наприклад, у склад професійного модуля навчальних планів підвищення кваліфікації вчителів початкових класів введено 16-годинний курс «Особливості викладання навчальних дисциплін за новим Держстандартом початкової загальної освіти (2011 р.), новими програмами та підручниками (2012 р.)» та спецкурси «Особливості викладання курсу «Сходинки до інформатики» та «Особливості навчання іноземної мови у початкових класах» [263]. У Мукачівському державному університеті на педагогічному факультеті кафедрою педагогіки та методики початкової освіти 26 лютого 2013 року проведено засідання круглого столу на тему «Реформування та особливості розвитку початкової освіти Закарпаття в контексті освітньої реформи в Україні» (головуючий – канд. пед. наук, доц. Фізеші О.Й.), на якому було обговорено основні проблемні питання, які виникли в процесі впровадження вимог Державного стандарту початкової загальної освіти, а також питання, пов’язані з підготовкою майбутніх вчителів початкових шкіл до роботи в нових умовах.

Отже, основними шляхами реформування та модернізації початкової школи Закарпаття у період незалежності України були створення нової правової та нормативної бази освіти, зокрема Державного стандарту початкової загальної освіти, який спонукав до впровадження у навчально-виховний процес сучасних педагогічних технологій та науково-методичних досягнень, підготовка нового покоління педагогічних кадрів, підвищення їх професійного та загальнокультурного рівня, створення належної матеріально-технічної бази, реорганізація існуючих та створення навчально-виховних закладів нового покоління.

6.2. Основні тенденції розвитку початкової освіти Закарпаття у 1991 – 2011 рр.

Знаковою подією у розвитку освіти та шкільництва Закарпаття, як і всієї України, стало проголошення 24 серпня 1991року Незалежності Української держави, «коли розвиток національної науки і школи стає офіційно-державницьким напрямом. …відзначається створенням національної системи освіти з новими структурою і змістом, осмисленням вітчизняних явищ, феноменів, подій, персоналій, відкритих в кінці попереднього періоду, розкриття проблем національного виховання й національної освіти» [355, с. 65]. Концептуальні засади реформування освіти цього періоду були визначені Державною національною програмою «Освіта» (Україна XXI століття) (1993) [97], в якій визначено, що пріоритетним завданням у нових умовах є відродження і розбудова національної системи освіти. Також прийнято ряд інших важливих нормативно-законодавчих документів, які визначали діяльність освітніх закладів, у тому числі й початкової школи: Закон України «Про освіту» (1996) [129], Закон України «Про загальну середню освіту» (1999) [128], Національна доктрина розвитку освіти (2002) [233]. Ці документи визначали стратегію розвитку освіти України на перспективу, створення системи безперервної освіти і виховання, забезпечення варіативності від типу та форми навчальних закладів до змісту освіти, консолідації зусиль держави та громадськості у формуванні інтелектуального та культурного потенціалу українського народу.

Останнє десятиліття радянського періоду позначилося помітним удосконаленням навчально-виховного процесу, адже саме в цей період активного поширення набули прогресивні ідеї педагогів-новаторів Радянського Союзу. Зокрема, в краї, як і в Українській РСР загалом, почали створюватися школи та класи з поглибленим вивченням окремих предметів, значна увага приділялася диференційованому навчанню учнів, впровадженню передових інноваційних педагогічних технологій у навчальний процес.

Проте, починаючи з 1990 року, в освітній сфері спостерігається тенденція

до занепаду, яка передусім була спровокована економічними факторами, зниженням рівня соціального забезпечення населення, браком бюджетних коштів на утримання закладів культурно-освітньої сфери (наприклад, у 1992 – 2000 рр. на розвиток і функціонування освіти виділялося 2,0-2,5% від консолідованого державного бюджету) [435, с. 211]. Вже наприкінці радянського періоду спостерігається зниження темпів розвитку промисловості та сільського господарства як у державі в цілому, так і в Закарпатській області зокрема (див. розділ 5). Промисловість області займає провідне місце в економіці і в основному визначає економічне та соціальне становище краю. У відповідності до цього знизилися надходження до обласного бюджету, скоротилися витрати на освітню сферу, а про надання шефської допомоги загальноосвітнім навчальним закладам області з боку промислових підприємств (що було характерним для радянського періоду) на початку 90-их років взагалі не йшла мова.

Важливим чинником освітніх трансформацій початкових шкіл Закарпаття періоду незалежності України стало погіршення демографічної ситуації, що призвело до суттєвого скорочення населення. Період інтенсивного скорочення народжуваності розпочався ще в 1988 році і тривав приблизно впродовж десяти років. Скороченню народжуваності сприяли, на думку Й. Молнара та С. Молнара, такі фактори: по-перше, «Закарпаття та Україна, разом зі всім пострадянським східноєвропейським простором, перебували у стадії демографічного переходу до типу відтворення населення, що характеризується низькою народжуваністю та приблизно нульовим приростом населення, яка в більшій частині Європи вже відбулася (ця стадія характеризується зниженням народжуваності до її стабілізації на рівні 10%)»; по-друге, «природне скорочення народжуваності, пов’язане з суспільним розвитком, було прискорене економічною кризою та, викликаним нею, падінням життєвого рівня» [205, с. 483].

На нашу думку, на демографічну ситуацію в Закарпатті вплинули також міграційні процеси, які були характерними для населення краю ще в

радянський період: «із мараморoських районів із надлишками робочої сили в літній період у Росію та до Східної України відправлялась велика кількість сезонних робітників на сільськогосподарські роботи та будівництва» [205, с. 501]. А через економічну кризу значне скорочення робочих місць, полегшення умов виїзду та наявність можливостей більше заробляти, багато закарпатців мігрувало за кордон, здебільшого в сусідню Угорщину, Словаччину, Чехію та в інші європейські країни, а також до Росії. Міграційні процеси на початку XXI ст. зумовили появу сімей нового типу – дистантних, в яких батьки, у зв'язку з виїздом на заробітки, передають виховання своїх дітей іншим членам родини (бабусі, дідусеві і т.д.). У Закарпатті, попри відсутність офіційних даних, є велика кількість дистантних сімей, що вимагає від сучасної школи врахування їх специфіки, адже діти з таких родин потребують особливої уваги.

У період незалежності України в Закарпатті спостерігається тенденція до зниження кількості учнів початкових класів та наповнюваності класів (таблиця 6.2.1).

Таблиця 6.2.1

СТАТИСТИЧНІ ДАНІ ЩОДО КІЛЬКОСТІ УЧНІВ ТА НАПОВНЮВАНОСТІ КЛАСІВ У ПОЧАТКОВИХ ШКОЛАХ У ПЕРІОД 1991 – 2011 рр.

<table>
<tr><th rowspan="2">Рік</th><th colspan="2">Кількість учнів початкових шкіл</th><th colspan="2">Кількість класів</th><th colspan="6">Наповнюваність класу</th></tr>
<tr><th colspan="2">місто</th><th colspan="2">село</th><th colspan="2">Разом</th></tr>
<tr><td></td><td></td><td>різниця</td><td></td><td>різниця</td><td></td><td>різниця</td><td></td><td>різниця</td><td></td><td>різниця</td></tr>
<tr><td>1991</td><td>82.965</td><td rowspan="2">-7.255</td><td>4.409</td><td rowspan="2">- 661</td><td>25,1</td><td rowspan="2">-1</td><td>16,2</td><td rowspan="2">+2,5</td><td>18,8</td><td rowspan="2">+1,4</td></tr>
<tr><td>1999</td><td rowspan="2">75.710</td><td>3748</td><td>24,1</td><td>18,7</td><td>20,2</td></tr>
<tr><td></td><td rowspan="2">-15.643</td><td rowspan="2">- 211</td><td rowspan="2">-1,8</td><td rowspan="2">-4,3</td><td rowspan="2">-3,5</td></tr>
<tr><td>2011</td><td>60.067</td><td>3537</td><td>22,3</td><td>14,4</td><td>16,7</td></tr>
</table>

Джерела: [245], [593], [596].

Статистичні дані, представлені в таблиці 6.2.1, вказують, що 1991 – 1992 н.р. у початкових школах Закарпаття було 82.965 учнів у 4.409 класах, з них: у

міських школах навчання здійснювалося в 1.249 класах – 31.355 учнів, а в сільських школах у 3.160 класах навчалося 51.310 учнів [593, арк. 1]. Щодо середньої наповнюваності класів, то загалом по області вона становила близько 18,8 учня у класах, а в розрізі міських і сільських шкіл, відповідно, по 25,1 і 16,2 учня. Такі тенденції щодо контингенту учнів спостерігалися і в наступні роки, зокрема: у 1998 р. у 3.751 класі навчалося 77.271 учнів, щодо наповнюваності класів початкової школи, то загальна наповнюваність 20,6, з них: 24,7 у містах і 19 у селах; у 1999 р. у 3.748 класах навчалося 75.710 учнів, загальна наповнюваність становила 20,2, з них: 24,1 — у містах і 18,7 – у селах. Якщо до першого класу у 1998 р. вступило 20.558 першокласників, то у 1999 р. 19.836, що на 4% учнів менше, ніж торік [596, арк. 5-11]. Станом на 2011 р. у 3.537 класах навчалося 60.067 учнів, загальна наповнюваність класів початкової школи становить 16,7, з них: 22,3 – у містах і 14,4 – у селах [245, с. 54-55]. Вищенаведені дані засвідчують, що найбільше демографічна та соціальна криза торкнулася сільської місцевості. Відносна наповнюваність початкових шкіл у містах зумовлювалася процесами урбанізації, які ще з радянських часів були характерними для Закарпатської області. Зменшення кількості дітей школоповинного віку, в свою чергу, призвело до зменшення наповнюваності класів, скорочення паралельних класів, а, відтак, і до скорочення потреби у кваліфікованих фахівцях. У 90-их роках XX століття між школами в містах Закарпаття велася конкурентна боротьба за кожного учня. Вчителі початкових класів уже в травні поточного року відвідували дошкільні навчальні заклади та сім'ї майбутніх першокласників з агітаційною роботою про вступ до першого класу конкретної школи.

Стабілізація діяльності освітніх закладів, у тому числі й початкових шкіл, Закарпаття спостерігається після 2001 року, коли стабілізується соціально-економічний розвиток держави, підвищується рівень доброту громадян, а також вирівнюється демографічна ситуація в краї. Зокрема, дослідники історії Закарпаття періоду незалежності України стверджують, що «за останні роки відбувається певний приріст виробництва продукції промисловості. Темпи

виробництва промислової продукції в області впродовж 2000 – 2008 років майже вдвічі вищі, ніж в Україні. …Що ж стосується виробництва продукції сільського господарства, показники за аналізовані роки стабілізувалися, проте рівень виробництва 1990 року… ще не досягнуто» [125, с. 450]. Щодо наслідків занепаду розвитку сільськогосподарської галузі в Закарпатті, то для шкільництва краю це стало передумовою збільшення кількості учнів у міських школах. Зокрема, більша частина батьків працевлаштовувалися на підприємства, які переважно розташовувалися у містах і, відповідно, для зручності дітей також віддавали до міських загальноосвітніх шкіл.

Отже, у другому десятилітті незалежності України помітно збільшуються бюджетні витрати на сферу освіти, зокрема вводяться в дію новозбудовані навчальні заклади, добудовуються класні приміщення, збільшуються кошти на ремонт, відновлюють роботу групи продовженого дня, налагоджується гаряче харчування для учнів початкових класів тощо. Відзначимо, що у період з 1999 по 2007 рр. в Закарпатській області було збудовано та введено в експлуатацію 54 школи, серед яких: у Берегівському районі – Бадалівська, Берегська, Берегуйфалузька, Шомська, Яношівська; у Великоберезнянському – Чорноголівська, Забрідська; у Виноградівському районі – Великоком'ятська, Великокопанська, Вербовецька, Вилоцька, Вилоцька №2, Виноградівська, Нижньоклиновецька, Новосільська, Теківська, Тросницька, Форголанська, Шаланківська, Широцька; в Іршавському районі – Зарічанська; в Міжгірському районі – Верхньобистрянська, Вучківська, Голятинська, Лісковецька, Міжгірська, Новоселицька, Репинська, Синевирська, Тюшківська; в Мукачівському районі – Сернська, Чомонинська; у Перечинському районі – Поляно-Гутянська, Раківська; у Рахівському районі – Косівськополянська, Лужанська, Розтоцька; у Тячівському районі – Кривська; в Ужгородському районі – Геївська, Оноківська, Середнянська, Шишловецька; у Хустському районі – Кошелівська, Хустська та ін. [435, с. 212-213]. Позитивною тенденцією є вдосконалення мережі загальноосвітньої школи, до структури якої також входила початкова школа. Якщо в 1991 – 1992 н.р. в області функціонувало 703

загальноосвітні школи, то в 2005 – 2006 н.р. – 697 шкіл та 31 навчально-виховний комплекс, а у 2011 р. в області функціонує 676 загальноосвітніх закладів, в тому числі 38 навчально-виховних комплексів та 5 приватних закладів освіти. Також поступово реорганізовувалися початкові школи у дев'ятирічні, а дев’ятирічні школи у середні та відкривалися нові. Зокрема, якщо у 1991– 1992 н.р. в області нараховувалося 226 загальноосвітніх шкіл І-ІІІ ступенів, то в 2005 – 2006 н.р. їх стало 286. Реорганізація навчально-виховних закладів, їх укрупнення було зумовлене тенденцією зменшення кількості учнів у школах, а також запровадженням цільової державної програми «Шкільний автобус». Наприклад, відділ освіти Мукачівської районної державної адміністрації до щорічного звіту додав таке пояснення: «у 1999 – 2000 навчальному році є зміни в кількості середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів. Загальне число закладів зменшилось на 2 і становить 74 заклади внаслідок проведеної реорганізації: дві малокомплектні середні школи І ступеня (Ділоцька – 14 учнів, Синяцька – 18 учнів) реорганізовані у початкові класи – філіали Бабичівської та Чинадіївської загальноосвітніх шкіл І – ІІ ступенів» [596, арк. 48]. Подібні реорганізації мали місце майже у всіх районах Закарпатської області, проте найбільша кількість їх була у гірських районах. На початку ХХІ ст. у Закарпатті розширюється мережа навчально-виховних комплексів «школа – дитячий садок», зокрема й у вищенаведеному поясненні також інформується про те, що «збільшилася кількість шкіл-садків внаслідок створення на базі загальноосвітньої школи І-ІІ ступенів дошкільного закладу в с. Медведівці комплексу «сад-школа І-ІІ ступенів» (87 учнів та одна дошкільна група)» [596, арк. 48]. Тільки у 2005 – 2006 н.р. поновили роботу 6 таких закладів в містах Ужгород і Мукачево, а також у Берегівському, Іршавському, Свалявському районах. До 2011 р. тенденція до укрупнення та створення закладів нового типу не тільки збереглася, але й інтенсифікувалася. Станом на 1 вересня 2011 р. мережа загальноосвітніх навчальних закладів Закарпатської області зменшилася на 13, з них на 12 загальноосвітніх шкіл І ступеня та 1 загальноосвітню школу І-ІІІ ступенів, що засвідчує про необхідність створення

оптимальних умов для здобуття якісної освіти незалежно від місця проживання школярів.

Управлінням освіти і науки Закарпатської обласної адміністрації упродовж 2011– 2012 н.р. вивчалося питання забезпечення якості загальної середньої освіти, надання якісних освітніх послуг загальноосвітніми навчальними закладами І-ІІ ступенів, доцільності існування малокомплектних шкіл тощо. Зокрема, на рівні констатації встановлено, що в 2011 р. в області функціонує 106 загальноосвітніх шкіл І-ІІ ступенів із малою наповнюваністю учнів, які працюють у пристосованих умовах, без належних санітарно-гігієнічних умов, необхідної кількості кабінетів та якісного складу педагогічних працівників [245, с. 12-13]. Безумовно, що більшість таких закладів потребує реорганізації, але розглядати й здійснювати її слід тільки з врахуванням для кожного конкретного випадку місцевих умов, демографічних, фінансово-економічних, матеріально-технічних, кадрових чинників.

Урядом Української держави на підтримку освітніх програм були запроваджені цільові державні програми «Вчитель», «Шкільний автобус», «Обдаровані діти» тощо. Що стосується Закарпатської області, то у 2002 р. розробляється і запроваджується «Програма розвитку освіти Закарпаття на 2003 – 2012 роки» (рішення Закарпатської обласної ради від 23 грудня 2003 р. № 128), на виконання якої відділи освіти та навчальні заклади Закарпатської області розробили власні програми, які були спрямовані на реалізацію завдань розвитку освіти області. У 2011 р. з обласного бюджету фінансується 11 освітніх програм, серед яких програма «Шкільний автобус» (рішення Закарпатської обласної ради від 23 вересня 2003 р. № 235, зміни – рішення Закарпатської обласної ради від 16 грудня 2010 р. № 54) та ін. У відповідності до вимог програми «Шкільний автобус» та з метою поліпшення організації підвозу учнів сільської місцевості до навчальних закладів за період її дії було придбано за різні джерела фінансування 147 автобусів. Тільки у 2011 р. на виконання програми «Шкільний автобус» витрачено 3,7 млн грн, за рахунок яких придбано 10 автобусів. Загалом, станом на 2011 р. на 147 шкільних

автобусах здійснюється підвіз понад 12 тисяч учнів та 1 тисячі педагогічних працівників [245, с. 4].

Важливим здобутком освітньої справи в Україні періоду її незалежності є запровадження національної школи, навчання учнів рідною (материнською) мовою, надання прав і можливостей школам задовольняти потреби всіх національних меншин здобувати освіту рідною мовою. Так, за даними останнього перепису населення, який проводився у 2001 році, 81% населення Закарпаття назвали рідною мовою українську, 12,7% – угорську, 2,9% – російську та 2,6% – румунську. Що стосується словаків, то майже половина від їх загальної кількості рідною мовою вважають українську (41%) та угорську (11%). Подібна ситуація серед ромського населення краю, 62% яких рідною вважають угорську мову, 18% – українську мову і лише 20% циганську мову вважають рідною. Ці випадки засвідчують про наявність асиміляційних процесів серед населення краю [205, с. 497-498]. Що стосується німців, які здавна проживали в Закарпатті, то після етнічних чисток, здійснених радянською владою, а також унаслідок можливості в період незалежності України емігрувати до Німеччини та Австрії, їх кількість суттєво скоротилася.

Демографічні та етнічні тенденції, а також тенденції мовної політики відобразилися в системі освіти Закарпаття, зокрема за часів незалежності Української держави збільшилася кількість шкіл з українською та іншими національними мовами навчання, та зменшилась кількість шкіл з російською мовою навчання, аналогічна ситуація з кількістю учнів, які навчаються українською, угорською, румунською, російською або мовами інших національних меншин. Таким чином, на межі XX та XXI століття у Закарпатті функціонує 577 шкіл з українською мовою навчання, 68 – з угорською мовою, 11 – з румунською, 3 – з російською мовою навчання. Збереглися традиції, які сягають часів Австро-Угорщини й зумовлені строкатістю національного складу населення краю, створення дво- або тримовних шкіл, зокрема в ці ж роки в області працювало 14 шкіл українсько-російських, 27 – українсько-угорських, 1 – російсько-румунська, 2 – українсько-словацькі, 1 – українсько-угорсько-

російська та 1 українсько-російсько-румунська. Після 2000 р. спостерігається незначне, проте поступове, зростання кількості національних шкіл. Якщо у 1999 р. угорськомовних шкіл у Закарпатті налічувалося 68, то у 2005 р. їх було вже 70, а у 2006 р. – 71 школа. Наприкінці ХХ століття в місцях компактного проживання угорців були відкриті 3 додаткові угорськомовні школи в м. Берегово та по одній в селі Дяково (Виноградівський район) та смт. Солотвино (Тячівський район). Також паралельно з цим додатково відкривалися початкові класи з угорськомовним навчанням в українських школах Мукачівського, Рахівського, Ужгородського та Хустського районів. Варто наголосити, що за період незалежності України в Закарпатті збудовано і введено в дію 14 шкіл з угорською мовою навчання, загалом на їх будівництво було використано 1 млн. 250 тис.грн [435, с. 223]. Одним із важливих чинників зростання угорськомовних шкіл є бажання самих батьків та учнів навчатись рідною мовою. Вже у 2006 – 2007 н.р початкову освіту угорською мовою здійснювали у 71 закарпатській школі, що становить 11% від загальної кількості шкіл. Відкриття такої кількості угорськомовних шкіл зумовило потребу у висококваліфікованих фахівцях – вчителях початкових шкіл, які б мали відповідну фахову освіту. Тому, крім Мукачівського гуманітарно-педагогічного коледжу та Мукачівського гуманітарно-педагогічного інституту, в яких діяли групи підготовки вчителів для початкових шкіл з угорською мовою навчання, у 1996 р. у м. Берегово зусиллями угорських культурно-національних товариств, які діють в Закарпатській області, та за сприяння урядів України та Угорщини відкрито Закарпатський угорський педагогічний інститут імені Ференца Ракоці ІІ, який також забезпечує підготовку фахівців для угорськомовних початкових шкіл області.

У період незалежності України в Закарпатті спостерігається зростання кількості шкіл з румунською мовою навчання в місцях компактного проживання румунів, а саме – в Тячівському та Рахівському районах. Загалом вже у 2006 – 2007 н.р. початкову освіту румунською мовою учні могли отримувати в 14 школах, з них у двох школах (с. Біла Церква (Рахівський

район) та с. Діброва (Тячівський район)) працюють тримовні класи (українсько-румунсько-російські) [435, с. 228]. Фахівців для румунськомовних початкових шкіл готує Рахівський навчально-консультаційний центр ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», хоча у 80 – 90-их рр. у Мукачівському педагогічному училищі також паралельно з угорськими групами діяла й румунськомовна група, в якій здійснювалася підготовка майбутніх вчителів для румунськомовних початкових шкіл.

Щодо задоволення освітніх потреб словацького населення Закарпаття, то у 2004 р. у м. Ужгород була створена спеціалізована загальноосвітня школа І-ІІІ ст. № 21 з двомовним навчанням – словацькою та українською мовою. Особливістю цієї школи є те, що навчання в початковій школі здійснюється словацькою мовою, а в основній та старшій школі словацька мова вивчається як окремий навчальний предмет. У 2008 р. на базі загальноосвітньої школи І-ІІІ ст. №4 також відкривається двомовна школа – українсько-словацька [435, с. 229]. У початкових класах цих шкіл здебільшого працюють вчителі з сусідньої Словаччини, адже в закладах, які готують фахівців для початкових шкіл, відсутня підготовка словацькою мовою. Незважаючи на те, що в ДВНЗ «Ужгородський національний університет» з 1994 р. працює кафедра словацької філології, фахівців, які б володіли необхідними знаннями та досвідом для роботи з учнями молодшого шкільного віку бракує, адже навчальними планами вищих навчальних закладів не передбачено вивчення специфіки початкової школи, а саме – методики навчання, вивчення психологічних особливостей молодших школярів тощо.

Щодо шкіл із російською мовою навчання, то за роки незалежності України, як загалом по всій державі, так і в Закарпатті, спостерігається загальна тенденція до зменшення кількості шкіл з російською мовою навчання. Статистичні дані показують, що: у 1982 р. у Закарпатті нараховувалося 14 російськомовних шкіл, а вже у 2007 р. їх кількість скоротилася до 2, зокрема це загальноосвітні школи І-ІІІ ст. №3 та №4 в м. Ужгород. Також є класи з російською мовою навчання в школах м. Берегово (№2), м. Виноградово (№4),

м. Мукачево (№1), м. Тячів (№2), м. Хуст (№2), смт. Солотвино (№1). У двох школах в с. Біла Церква (Рахівський район) та с. Діброва (Тячівський район) працюють тримовні класи (українсько-румунсько-російські). Щодо професійної підготовленості вчителів для роботи в школах з російською мовою навчання, то варто зазначити, що в Закарпатській області відсутній вищий навчальний заклад, який готує фахівців для російськомовних початкових шкіл. Проте, враховуючи вимоги галузевого стандарту напряму підготовки 6.010102 «Початкова освіта» та освітньо-професійної програми підготовки бакалавра за галуззю знань 0101 «Педагогічна освіта» напряму підготовки 6.010102 «Початкова освіта» (Київ, 2009), у навчальних планах Мукачівського державного університету для напряму підготовки 6.010102 «Початкова освіта» передбачено в нормативній частині вивчення студентами навчальних дисциплін «Сучасна російська мова з практикумом» та «Методика навчання російської мови» в кількості, відповідно, 144 год. (4 кредити) та 90 годин (2,5 кредити) [208], що й забезпечує підготовку майбутніх вчителів початкових шкіл з російською мовою навчання.

Аналізуючи динаміку розвитку початкових шкіл Закарпаття періоду незалежності України, варто наголосити і на питанні охоплення початковою освітою ромського населення краю. Про освіту представників цієї національності ми згадували у розділі 3, коли аналізували архівні джерела, у відповідності до яких відзначали увагу уряду Чехословаччини до ромів Закарпаття і відкриття для них у 1926 р. в м. Ужгород школи, яка, до речі, є однією з найстаріших циганських шкіл не тільки в Україні, але й у Східній Європі. В Закарпатській області діє цільова програма «Ромське населення», згідно з якою обласним управлінням освіти спільно з громадськими, релігійними, культурно-просвітніми організаціями краю докладається максимум зусиль щодо залучення ромських дітей школоповинного віку до навчання. Станом на початок 2005 – 2006 н.р. у Закарпатті у 115 школах здобувають освіту 5.383 учні ромської національності. Зокрема, школи, в яких навчаються роми, діють в м. Берегово (№ 7), м. Мукачево (№ 14), м. Свалява

(№№ 3, 5), м. Ужгород (№№ 13,14), с. Вишково Хустського району (тільки початкова школа). Також ромське населення інтегрується в україномовні та угорськомовні школи, наприклад, це стосується шкіл Берегівського, Виноградівського, Мукачівського та Ужгородського районів. Організація роботи початкових шкіл для ромського населення також має проблеми з кадровим забезпеченням, оскільки в області відсутні навчальні заклади з підготовки вчителів початкових шкіл, в яких би принаймі на дисциплінарному рівні вивчалася методика навчання ромської мови.

Закарпатське обласне управління освіти й інститут післядипломної педагогічної освіти організовують роботу щодо підвищення кваліфікації педагогічних кадрів опорних шкіл, проводять з ними наради, семінари, забезпечують їх необхідними навчально-наочним приладдям, обладнанням, методичною літературою, широко висвітлюють досвід їхньої роботи, відзначають учителів і керівників опорних шкіл за високі результати їхньої роботи. На базі Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти за участі науково-методичних працівників закладу працюють постійно діючі семінари з вивчення, узагальнення та розповсюдження перспективного педагогічного досвіду освітян області, проводяться тренінги з упровадження педагогічних інновацій тощо. Також в Інституті створено та систематично поповнюється Закарпатський Банк передового педагогічного досвіду, матеріали якого друкуються і доводяться до освітнього загалу. Формування Банку перспективного педагогічного досвіду розпочате у 2005 році й на період 2011 р. в ньому міститься 490 Карток обліку об’єктів перспективного педагогічного досвіду вчителів області [40].

Отже, до основних тенденцій розвитку початкової школи Закарпаття на зламі тисячоліть належать: зменшення кількості учнів молодшого шкільного віку за рахунок демографічної та соціально-економічної кризи, реструктуризація навчально-виховних закладів (об'єднання в більші структури), створення навчально-виховних комплексів різних типів та форм власності; упровадження державних цільових програм, спрямованих на оптимізацію

освітніх процесів; забезпечення можливості здобувати початкову освіту рідною мовою, що передбачає інтенсифікацію створення національних шкіл, дво- і тримовних шкіл у залежності від потреб населення в місцях компактного проживання представників певної національності; відносно слабка динаміка матеріально-технічного забезпечення шкіл, особливо в частині забезпечення новою комп'ютерною технікою тощо.

6.3. Перспективи використання історичного досвіду початкової школи Закарпаття в умовах інтеграції України в світовий освітній простір

Провідні ідеї та досвід організації навчання учнів молодшого шкільного віку у початкових школах Закарпаття другої половини XIX – початку XXI століття не втратили актуальності й по сьогоднішній день. В умовах глобалізації та включення української освіти до єдиного європейського освітнього простору та, водночас, з метою збереження національної самобутності, особливо важливим є досвід Закарпаття як поліетнічного регіону, який упродовж останніх ста п'ятидесяти років перебував у складі різних держав і зумів при цьому зберегти свою етнічну розмаїтість за рахунок поширення початкових шкіл, в яких діти з раннього віку залучалися до вивчення рідної мови, культури, історії, традицій при цьому зберігаючи толерантне відношення до численних етносів, які споконвіку проживали на території Закарпаття. Характерною рисою освітніх процесів, які мали місце в краї впродовж досліджуваного періоду, є не тільки толерантне ставлення до представників різних національностей, але й активне включення до вивчення мови та засвоєння їхньої культури, адже традиційним у Закарпатті є володіння двома або трьома мовами, що забезпечувалося в тому числі й у межах початкових шкіл, особливо до часу приєднання Закарпаття до Радянської України. Відтак, необхідність оновлення змісту, форм організації, методів навчання молодших школярів в умовах поліетнічного середовища вмотивовує підвищені вимоги до активного застосування вже накопиченого педагогічного

досвіду, адаптації провідних ідей минулого до сучасних вимог та викликів. Особливої актуальності набуває вивчення, виявлення та аналіз системних освітніх трансформацій початкових шкіл в другій половині XIX – початку XX століття в зв'язку з винесенням на громадське обговорення у 2015 р. проекту Закону «Про освіту» [306]. Цілком справедливим та вмотивованим є прагнення Української держави щодо створення нормативно-правової бази в галузі освіти, позаяк освіта є головним державним пріоритетом, що забезпечує інноваційний, соціально-економічний і національно-культурний розвиток суспільства, фінансування освіти є інвестицією в сталий розвиток суспільства.

Проведене історико-педагогічне дослідження показує, що створення нормативної бази для здійснення реформування освіти було пріоритетним для урядів усіх без винятку держав, до складу яких входило Закарпаття впродовж останніх століть. Так, у період до 1919 р., допоки Закарпаття входило до складу Австро-Угорщини, було прийнято низку важливих освітніх законів, серед яких Закон III «Про утворення незалежних угорських міністерств» (1848 р.), Закон XXXVIII «Про народну освіту» (1868 р.), Закон XVIII «Про вивчення угорської мови в закладах народної освіти» (1879 р.), Закон XXVII «Про правові відносини у недержавних початкових народних школах та винагороди вчителів муніципальних та парафіяльних шкіл» (1907 р.), які визначали принципи державної освітньої політики, структуру системи освіти, управління світою, принципи здійснення мовної політики в сфері освіти. Чехословацьким урядом, під юрисдикцією якого Закарпаття перебувало у період з 1919 р. по 1939 р., також прийнято ряд важливих документів, які дали можливість провести урядові реформи в галузі освіти, зокрема початкової, серед них – Закон № 226/22 «Малий шкільний закон Чехословацької Республіки» (1922 р.). У період повернення закарпатських земель до Угорщини в 1939 – 1944 рр. діяльність початкової школи в основному регламентувалася документами попередніх держав, проте були видані й власні документи, перш за все спрямовані на утвердження державницьких позицій Угорщини, а саме – Розпорядження № 7.880 «Про організацію управління

народної освіти на повернених до Угорської Святої Корони східних та трансільванських землях» (1940 р.), Розпорядження № 24.024 «Про тимчасові правила організації шкільної справи на приєднаних територіях» (1940 р.), Закон XX «Про шкільну повинність та восьмирічні народні школи» (1940 р.). Низкою документів була регламентована освітня політика радянського уряду, починаючи з 1944 р. і до 1990 р., зокрема, це такі документи: «Декрет Народної Ради Закарпатської України про перехід шкільного виховання у відання держави» (1945р.), Наказ № 63138 V/1945 «Про реформу системи освіти в Закарпатській Україні» (1945 р.), Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959 р.), Наказ Міносвіти УРСР № 5279 «Про стан роботи шкіл Західної та Закарпатської областей УРСР» (1946 р.), Наказ Міносвіти УРСР № 986 «Про заходи у справі поліпшення роботи з місцевими учителями, висунутими на керівні посади в західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях» (1949 р.), «Положення про восьмирічну школу» (1960 р.), Постанова «Про заходи подальшого поліпшення умов роботи сільської загальноосвітньої школи» (1973 р.), Закон УРСР «Про народну освіту» (1974 р.) та ряд інших. Якщо узагальнити зміст усіх згаданих документів, то загальною тенденцією є державницька, яка спрямована на здійснення освітніх реформ у відповідності до задоволення потреб кожної держави, до складу яких входило Закарпаття; кожна держава, дбаючи, найперше, про інтереси держави, завжди заперечувала факт досягнень у сфері освіти та шкільництва своїх попередників, нові ідеологічні засади визначали зміст освіти, вибудовували систему управління освітою в Закарпатті за зразком своєї держави (Австро-Угорщини, Чехословаччини, Угорщини, Радянського Союзу). Виняток становив невеликий період існування незалежної Карпатської України (жовтень1938 р. – березень1939 р.), коли було створене своє Міністерство культу й шкіл народної освіти. Тому, наразі, надзвичайно важливим для України є забезпення реалізації державної політики в сфері освіти, яка формується і реалізується з урахуванням надбань минулого,

прогнозів на майбутнє, статистичних даних, індикаторів розвитку та опорою на передовий європейський досвід із метою забезпечення потреб людини, економіки та суспільства.

Важливим моментом у кожний історичний період було вирішення мовного питання. Так, у період Австро-Угорщини в початкових школах Закарпаття у другій половині XIX століття діти навчалися рідною мовою (русинською, угорською, словацькою, німецькою, єврейською), з обов'язковим введенням до навчальних планів вивчення державної – угорської мови. Проте вже на початку XX століття, у 1907 р., навчання рідною мовою забороняється, що призвело до масового закриття національних шкіл. Покращується ситуація в Чехословацький період, де культивується навчання рідною мовою, проте поступово з боку держави здійснюється вплив на розширення мережі шкіл з державною – чеською та словацькими мовами. У період Карпатської України – державною мовою стала українська мова, проте в силу нетривалого існування цього державного утворення, особливого впливу на мовну політику в сфері шкільництва не було. Важливим був і той факт, що уряд Угорщини у 1939 р. визнав право русинів Закарпаття на власну мову й узаконив угро-руську мову як другу державну в Закарпатті, що було прецендентом у визнанні мови русинів як окремої нації. З приходом радянської влади в усіх початкових школах навчання велося українською мовою з поступовим нарощуванням кількості російськомовних шкіл. Щодо шкіл із національними мовами навчання, то після численних прохань батьків у 1945 – 1946 рр. були відкриті школи з угорською мовою навчання, румунські школи були переведені на молдавську мову навчання, а німецькі, словацькі та єврейські школи, які функціонували в усіх попередніх державах, були зачинені. Згодом, насильницька політика Радянського Союзу щодо русифікації торкнулася Радянської України в повному обсязі і призвела до суттєвого скорочення україномовних шкіл. З прийняттям у 1989 р. «Закону про мови в УРСР» українська школа та школи національних меншин одержали більше можливостей для розвитку. Незалежність, яку здобула Україна в 1991 р., стала поворотним моментом для розвитку

української освіти, що відбилося на розширенні мережі україномовних шкіл та шкіл для національних меншин, які споконвіку проживали Закарпаття. Безумовно, що в сучасних нормативних документах передбачено право кожної людини здобувати освіту рідною мовою, але надзвичайно важливим є вивчення та бездоганне знання державної мови, що також передбачено всіма європейськими державами. Тому цілком логічною та вмотивованою є ст. 7 у проекті Закону «Про освіту», яка гласить: «Мовою освітнього процесу в закладах освіти України є державна мова. Особам, які належать до національних меншин, гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних закладах освіти. Це право реалізується через мережу закладів освіти, класів (груп), що створюються відповідно до законодавства» [306]. У п. 3 цієї ж статті пропонується введення як інваріантної складової вивчення однієї з мов міжнаціонального спілкування. На нашу думку, в межах полікультурного регіону, яким є Закарпаття, для молодших школярів доцільним було б вивчати мову однієї з національних меншин, які проживають на території Закарпаття. Аргументуємо це наступним чином: по-перше, традиційно переважна більшість закарпатських сімей є багатомовними, що зумовлено історичними та територіальними обставинами, оскільки в конкретних районах Закарпаття локально проживають представники різних національностей; по-друге, сусідство з Угорщиною, Словаччиною, Румунією створює умови для транскордонного співробітництва в різних галузях народного господарства, що також потребує знання мов цих держав; по-третє, вивчення мов національностей, які проживають на території краю, спонукало до створення унікального етнічного, мовного, культурного середовища в Закарпатті, яке вирізняється толерантним відношенням до кожної людини, незалежно від її національної та релігійної приналежності.

У контексті реформування сучасної загальноосвітньої школи актуальним є вже накопичений педагогічний досвід, зокрема щодо діяльності початкової школи, адже, згідно з проектом Закону «Про освіту», на неї очікує низка системних змін, пов’язаних зі зміною цілей, змісту, управління тощо. До

прикладу, дедалі більшої актуальності набуває обговорення термінів навчання у початковій школі, адже, як зазначає заступник Міністра освіти і науки України О. Дерев'янко, «новий Закон «Про освіту» запровадить європейський формат середньої загальної трирівневої освіти в Україні, яка триватиме 12 років: початкова школа – 5 років, базова середня школа – 4 роки і на 3 роки – спеціалізована школа» [243]. Зміна термінів навчання в початкових школах приведе до змін у навчальних планах (кількість навчальних предметів, періодизація їх вивчення, введення нових предметів тощо), програмах (дозування змісту навчального матеріалу з предметів, розробка нових навчальних програм тощо), підручниках. Щодо досвіду, то в закарпатських початкових школах другої половини XIX – середини XX століття термін навчання коливався від 6 до 9 років, зокрема: Австро-Угорські початкові школи були дворівневі, термін навчання в початковій школі першого рівня становив 6 років, у вищій початковій школі – 3 роки; в Чехословацький період термін навчання у початковій школі становив 6 років та ще 2 роки в повторювальній початковій школі; в період Угорщини навчання в початковій школі є дворівневим: нижній рівень – 4 роки, вищий рівень – 4 роки. Також обов'язковим був і дев'ятий рік навчання, оскільки забезпечував практичну господарсько-економічну підготовку. Безумовно, що навчання в народних початкових школах було обов'язковим упродовж усього терміну. Отже, в контексті зміни термінів навчання в сучасній початковій школі їх збільшення до п'яти років, на нашу думку, є доцільним, адже надасть можливість школярам поступово, без перевантаження опанувати основи наук, дозволить краще адаптуватися до навчання в основій школі, адже, згідно ст. 11 «Здобуття повної загальної середньої освіти розпочинається у віці шести-семи років. Діти, яким виповнилося сім років на початок навчального року, мають розпочинати здобуття повної загальної середньої освіти цього навчального року» [306], тому у віці 11 – 12 років школярам на психологічному рівні легше буде призвичаїтися до більшої кількості вчителів. Про це наголошує також і П. Полянський, заступник Міністра освіти і науки України, який вважає, що «5-

річна початкова школа дозволить скоротити кількість предметів і, відповідно, зменшити навчальне навантаження на дітей. Окрім того, після 5 класу школярі легше адаптуватимуться до переходу на навчання з багатьма вчителями» [235]. Також вважаємо, що цьому сприятиме введення до навчальних планів предметів, до навчання яких залучатимуться вчителі-предметники (хоча на сучасному етапі до викладання в початкових школах також залучаються вчителі іноземних мов, малювання, співів, фізичного виховання тощо). Що стосується змісту початкової освіти, то він також зазнає змін у зв'язку з переходом на новий термін навчання. Зокрема, аналізуючи навчальні плани закарпатських початкових шкіл другої половини XIX – початку XXI століття, крім предметів, які наявні в сучасних навчальних планах, є відмінні предмети, серед яких:

- у початкових школах Австро-Угорщини – релігія та етика; основи фізики та природознавства з врахуванням особливостей регіону та способу життя та діяльності краю, до якого належать діти; історія та географія рідного краю; ознайомлення з громадянськими правами та обов'язками; ознайомлення з системою вимірювання та грошовими одиницями; ознайомчі вправи з польових та садово-городніх робіт;
- у початкових школах Чехословацького періоду – релігія, наука про рідний край, історія, фізика, жіночі ручні роботи;
- у початкових школах Угорського періоду – релігія та етика, інтегрований предмет – «Природничі та господарські знання: Природознавство, економіка, ведення домашнього господарства»;
- у початкових школах Радянського періоду – зберігся традиційний перелік навчальних предметів, серед яких – українська мова, російська мова, математика, природознавство, фізичне виховання, малювання, співи, праця, у 50-60 рр. – географія та історія;
- у період незалежності України – іноземна мова, сходинки до інформатики, основи здоров'я.

Отже, у зв’язку з можливим переходом на п’ятирічний термін навчання в початковій школі, на нашу думку, доцільним було б розширити зміст початкової освіти в плані підсилення природничо-математичної складової за рахунок введення фізики та географії як окремих предметів (тепер вони інтегруються в курсі природознавства), введенням до математики в 4 класі поняття «економіка». Сучасний зміст початкової освіти вимагає найновіших технологій, в тому числі й інформаційно-комунікаційних, що зумовило важливу кадрову та економічну проблему. Так, впровадження навчального предмета «Сходинки до інформатики» (2 клас) призвело до кадрової проблеми, пов’язаної з відсутністю в багатьох вчителів початкових шкіл не тільки необхідних компетенцій у володінні інформаційно-комп'ютерними технологіями, але й знань з методики навчання комп’ютерних технологій у початковій школі. Адже, як правило, вчителі інформатики в загальноосвітніх школах не готові ні теоретично, ні практично працювати з молодшими школярами у зв’язку з відсутністю психолого-педагогічних знань про особливості організації навчального процесу з дітьми молодшого шкільного віку. Економічний аспект цієї проблеми – це незабезпеченість початкових шкіл комп’ютерними класами, відсутність можливостей для постійного оновлення комп’ютерних програм тощо. Безумовно, що в останні роки суттєво покращилася система кваліфікованої педагогічної підготовки вчителів початкових шкіл за рахунок вдосконалення навчальних планів вищих навчальних закладів (зокрема введення до освітньо-професійних програм навчальних дисциплін «Сучасні інформаційні технології навчання» (3 кредити, 108 год), «Основи інформатики з елементами програмування» (4 кредити, 144 год), «Методика навчання інформатики» (3 кредити, 108 год)) [246], проведення навчальних семінарів-практикумів, науково-практичних конференцій, круглих столів при обласних інститутах післядипломної освіти. Проте економічна складова впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій у зміст початкової освіти є на сьогодні незадовільною.

Оскільки школа, згідно з діючим та проектом нового Закону «Про освіту», є світською, відокремленою від релігії, то вивчення релігії в школі не можливо забезпечити, але ввести етику та мораль як навчальний предмет в сучасних умовах є вкрай необхідним, адже низька культура, яка має яскраво виражену тенденцію серед молоді, вплив інтернету та брак сімейного виховання загалом негативно впливають на формування особистості молодшого школяра.

Також цікавим є досвід початкових шкіл минулого в плані організації уроків трудового навчання, а саме – ознайомлення учнів з особливостями ведення домашнього господарства, садово-польових робіт тощо. Цей аспект в школах минулого століття актуалізується і в наш час, особливо в сільських школах, адже тенденції до урбанізації спонукають до зменшення кількості сільського населення, втрат кваліфікованих кадрів у сільському господарстві. Вважаємо, що вчасна профорієнтаційна робота, яка починається з початкової школи, популяризація села та праці на селі, дасть можливість відродити українське село, піднести його на новий рівень розвитку.

Незаперечною є необхідність введення до навчальних планів за рахунок варіативної частини предметів, на яких учні вивчатимуть історію, природу, географію, культуру та літературу рідного краю, тобто важливим є введення краєзнавчого компоненту, оновлення його змісту у відповідності до потреб кожного регіону України.

Управління освітнім закладом є важливою складовою освітнього процесу, більше того, воно повинно здійснюватися державою, шкільною громадою та органом громадського самоврядування. У період, коли Закарпаття належало до Австро-Угорщини та Чехословаччини, як засвідчують освітні документи та архівні джерела того часу, управління початковими школами здійснювалося спільно державою з місцевими громадами. Так, в Австро-Угорщині всі муніципальні заклади народної освіти підпорядковувалися міській або сільській владі, при якій на виборній основі (кожні три роки) створювалася шкільна рада з не менш як 9 осіб (представники влади, суддя, виборні представники громади,

вчитель або якщо у школі налічувалося кілька вчителів, то виборний представник педагогічного колективу). Поряд зі шкільною радою функціонувала окружна шкільна педагогічна рада, яка поділялася на районні педагогічні ради. При Чехословацькому уряді з метою управління освітою Міністерством освіти було створено 12 шкільних інспекторатів та 2 окремі інспекторати для чехословацьких шкіл, в яких призначено шкільних інспекторів для виконання адміністративних і наглядових функцій. Місцеве шкільне управління виконують кафедри сільських і церковних шкіл. Органом громадського самоврядування виступав шкільний кураторій, до складу якого входять представники села, церкви, школи і лікар, а при кожній церковній школі – церковна шкільна кафедра, яка обирає вчителів, турбується про матеріальне забезпечення школи. На нашу думку, й сьогодні важливим залишається питання співпраці школи з місцевими громадами, які поряд з державними органами управління повинні координувати й підтримувати навчальні заклади.

Особливого значення в контексті реформування освіти набуває розширення мережі навчальних закладів. При чому слід звернути увагу на той факт, що в межах сучасної України здебільшого функціонують державні навчальні заклади. Історичний досвід розвитку початкових шкіл показує, що в період з другої половини XIX – середини XX століття в Закарпатті поряд з державними початковими школами успішно працювали приватні школи, а також школи, які створювалися за кошти місцевих громад або релігійних общин. Для всіх шкіл спільним було виконання вимог державних нормативних документів та освітніх стандартів, адже по завершенню початкової школи учні складали випускні іспити та одержували документ про освітній рівень. До речі, слід наголосити, що в дорадянський період початкові школи існували як окремі навчальні заклади.

Важливим є створення належних умов функціонування початкових шкіл виключно в усіх населених пунктах Закарпаття, враховуючи при цьому демографічні, економічні, соціальні перспективи розвитку краю. Міністр освіти

і науки С. Квіт під час селекторної наради з головами обласних та Київської міської державних адміністрацій з питань реформування галузі освіти та мережі освітніх закладів 21 липня 2015 р. зазначив: «Ми маємо негативну спадщину з радянських часів, і якщо ми реформуємо освіту, всі її рівні, то одна із частин реформи – це зміна мережі закладів освіти». Також С. Квіт наголосив наголосив, що початкова школа повинна знаходитися там, де мешкає дитина, а старша там, де є необхідна матеріально-технічна база та фахівці [341]. З цією метою важливим є створення навчально-виховних комплексів «дошкільний навчальний заклад – школа І ступеня», а також переведення малокомплектних початкових шкіл у статус структурних підрозділів базових загальнооосвітніх закладів, створення освітніх округів, розширення мережі початкових шкіл різних типів та форм власності. Необхідним на сучасному етапі є зміцнення матеріально-технічної бази початкових шкіл, укомплектування необхідними засобами здійснення навчально-виховного процесу, забезпечення дотримання санітарно-гігієнічних умов тощо.

Зважаючи на системні освітні трансформації, яких зазнала початкова школа у Закарпатті за останні 150 років, можемо констатувати, що престиж професії вчителя повільно, але поступово спадає. Тому обов’язковою умовою є підтримка престижу вчительської професії державою та громадськими інституціями, самими вчителями. У Закарпатті здавна велося, що професія вчителя була найшанованішою після священика. Тому випускники вчительських семінарій по завершенню навчання складали урочисті присяги, на законодавчому рівні були виписані вимоги до вчителів, як професійні, так і моральні. Вважаємо, що для кожного села та району в місті школа повинна стати осередком культурного життя, з цією метою варто відродити традиції початкових шкіл минулих століть, а саме проведення – широкої просвітницької роботи вчителями серед батьків, місцевих громад тощо.

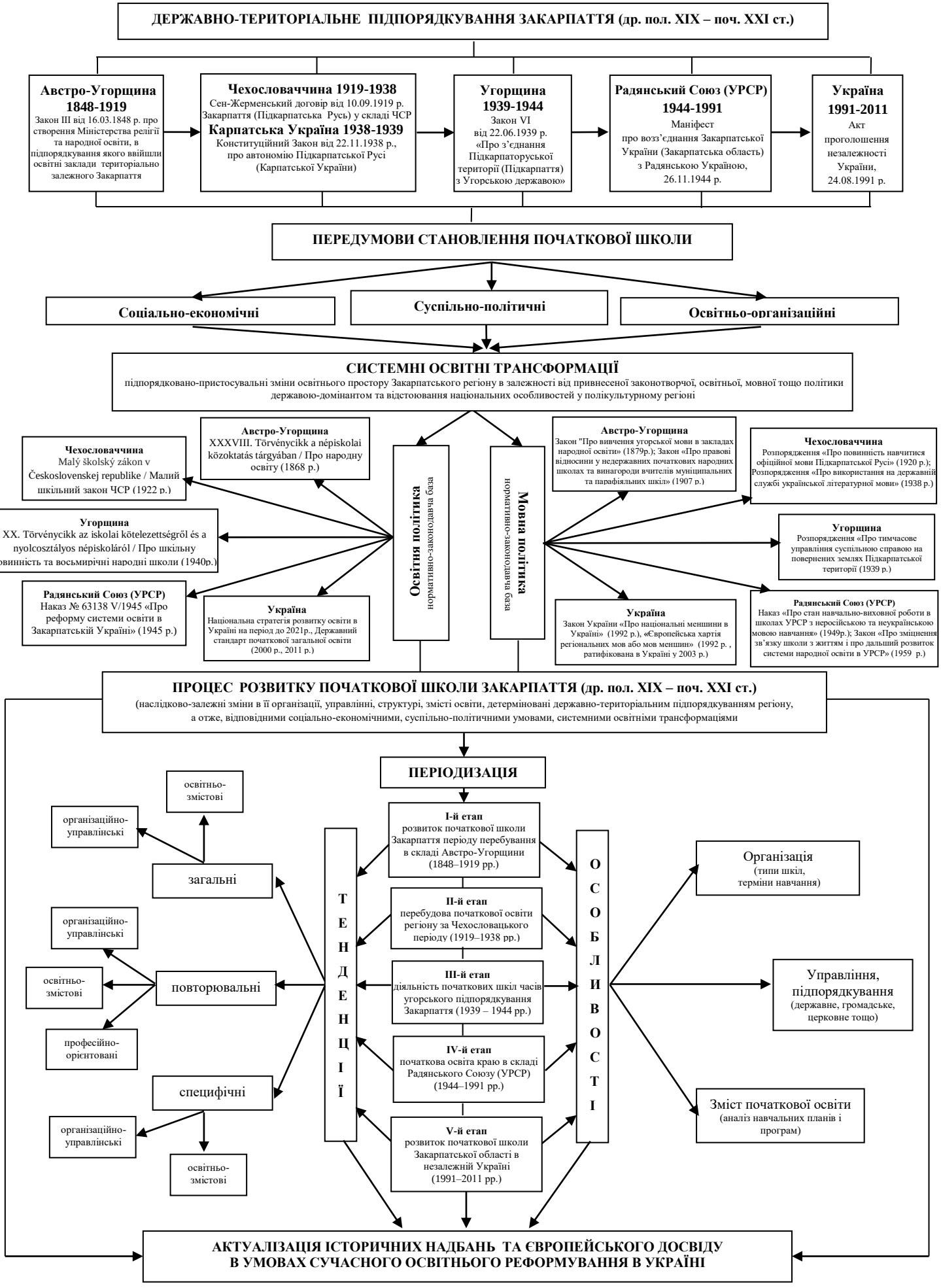

Рис. 6.3.1. Історико-системна модель розвитку початкової школи Закарпаття (др. пол. XIX – поч. XXI

Узагальнення отриманих результатів наукового дослідження розвитку та формування початкової школи Закарпаття періоду другої половини XIX – початку XXI ст. дало змогу побудувати авторську історико-системну модель: хронологічний етап, територіальне підпорядкування, передумови формування освітніх процесів, освітня політика, нормативно-законодавча база, концептуальні підходи до розвитку початкової освіти, організація та управління початковою школою, зміст початкової освіти, підготовка вчителя, персоніфіковані ідеї й технології реалізації початкового навчання (рис. 6.3.1), яка може слугувати для здійснення багатостороннього інтерпретаційно-оцінювального аналізу освітніх трансформацій, зосереджувати увагу на їх процесуальних та змістових характеристиках.

Таким чином, з огляду на тенденції процесу розвитку сучасної освіти привертає увагу інноваційність механізмів реалізації державної освітньої політики в досліджуваний період розвитку початкової школи: пошук концепції початкової освіти, роширення мережі початкових шкіл здійснювалися шляхом об'єднання зусиль уряду, місцевої влади, церкви, громади, родини. Особливий інтерес становлять різні аспекти діяльності нових суб’єктів управління початковою освітою, створення гнучкої системи керівництва роботою шкільних закладів, заснованої на систематичній безпосередній взаємодії між органами державного управління освітою, школами та громадськістю, розробка навчальних планів та програм; вивчення передового педагогічного досвіду, спрямованого на вдосконалення методів та форм навчання; підготовка вчителів з урахуванням місцевих умов. Вважаємо, що по завершенню терміну впровадження Державного стандарту початкової загальної освіти у 2016 році необхідним є проведення моніторингу якості його результатів та обговорення проблемних питань, які виникли під час його впровадження, пошук шляхів їх вирішення тощо. Адже в разі прийняття нового закону «Про освіту» постане необхідність перегляду й удосконалення змісту початкової освіти, приведення у відповідність до нових термінів навчання у початковій школі, а також у відповідність до нових вимог та очікувань держави та суспільства.

На основі проведеного нами історико-педагогічного дослідження системних освітніх трансформацій початкових шкіл Закарпаття другої половини XIX – початку XXI століття можемо окреслити основні напрями роботи, які сприятимуть покращенню якості початкової освіти, а саме: оптимізація мережі навчальних закладів, що забезпечують початкову освіту, вдосконалення змісту початкової освіти шляхом посиленням природничо-математичної та гуманітарної складових, вирішення питання кадрової підготовки вчителів початкових шкіл у вищих педагогічних закладах тощо.

Висновки до шостого розділу

Важливим чинником освітніх трансформацій початкових шкіл Закарпаття періоду незалежної України стало погіршення демографічної ситуації (зниження природного приросту та міграційні процеси), що призвело до суттєвого скорочення населення. Найбільше демографічна та соціальна криза торкнулася сільської місцевості, де щороку зменшується наповнюваність класів учнями, про що засвідчують офіційні статистичні дані. Зменшення кількості дітей школоповинного віку, в свою чергу, призвело до зменшення наповнюваності класів, скорочення паралельних класів тощо. Діяльність освітніх закладів Закарпаття, в тому числі й початкових шкіл, стабілізується після 2001 р. Підвищення соціально-економічного розвитку держави, рівня доброту громадян та покращення демографічної ситуації в краї сприяли збільшенню бюджетних витрат на сферу освіти: будівництво та введення в дію новозбудованих навчальних закладів (тільки у період з 1999 по 2007 рр. в Закарпатській області було збудовано та введено в експлуатацію 54 школи), добудова класних приміщень, збільшення коштів на ремонт тощо. Були реорганізовані освітні навчальні заклади шляхом їх укрупнення, а також створенням навчально-виховних комплексів «школа – дитячий садок». Важливим здобутком освітньої справи в Україні періоду її незалежності є запровадження національної школи, навчання учнів рідною (материнською) мовою, надання прав і можливостей школам задовольняти потреби всіх

національних меншин здобувати освіту рідною мовою. Збільшилася кількість шкіл з українською та іншими національними мовами навчання, та зменшилась кількість шкіл з російською мовою навчання. Строкатість національного складу населення краю спонукала також до створення дво- або тримовних шкіл, зокрема в ці ж роки в області працювало 14 шкіл українсько-російських, 27 – українсько-угорських, 1 – російсько-румунська, 2 – українсько-словацькі, 1 – українсько-угорсько-російська та 1 – українсько-російсько-румунська. Дедалі більше уваги приділяється охопленню навчанням дітей ромської національності шляхом відкриття ромських початкових шкіл та інтеграції ромських школярів в україномовні та угорськомовні школи. Отже, до основних тенденцій розвитку початкової школи Закарпаття на зламі тисячоліть належать: зменшення кількості учнів молодшого шкільного віку за рахунок демографічної та соціально-економічної кризи, реструктуризація навчально-виховних закладів (об'єднання в більші структури), створення навчально-виховних комплексів різних типів та форм власності; упровадження державних цільових програм, спрямованих на оптимізацію освітніх процесів; забезпечення можливості здобувати початкову освіту рідною мовою, що передбачає інтенсифікацію створення національних шкіл, дво- і тримовних шкіл у залежності від потреб населення в місцях компактного проживання представників певної національності; відносно слабка динаміка матеріально-технічного забезпечення шкіл, особливо в частині забезпечення новою комп’ютерною технікою тощо.

Трансформації, які мали місце у період становлення України, вимагали докорінного перегляду всіх освітньо-виховних програм та концепцій, які б узгоджувалися з новими завданнями, можливостями та перспективами нової демократичної держави. Діяльність початкової школи, як і загальноосвітньої школи загалом, регламентують Закон України «Про освіту» (1996), Закон України «Про загальну середню освіту» (1999) та ін., які визначають основні правові норми розвитку системи освіти України. Знаковим у питанні стандартизації початкової освіти стало введення в дію Державного стандарту початкової загальної освіти (2000 р.), в якому вперше змістом початкової освіти

передбачено уміння, навички та способи діяльності, тобто кожен навчальний предмет має стати не лише метою навчання, а засобом розвитку і виховання дитини.

Діяльність початкової школи Закарпаття за часів незалежності України має такі особливості: щодо організації (типи шкіл: власне початкова школа та у складі загальноосвітніх шкіл І-ІІІ ст., навчально-виховний комплекс «дитячий садок – школа»; державні та приватні; термін навчання – 3-4 роки (1991-1999 рр.), 4 роки (від 2000 р.); щодо управління та підпорядкування (директор школи; шкільна рада; районний відділ освіти; обласне управління освіти; Міністерство освіти і науки України (м. Київ); щодо змісту освіти (аналіз навчальних планів): 13 навчальних дисциплін. Тижневе навантаження – 20 - 23 год. (у залежності від року навчання). 3 год., передбачені для фізичної культури, не враховуються під час визначення «гранично допустимого» навчального навантаження учнів. Вивчення іноземної мови (замість російської), уведення нових предметів: «Я у світі», «Сходинки до інформатики», «Основи здоров’я», інтегрованої навчальної дисципліни «Мистецтво». Провідними тенденціями розвитку початкової школи означеного періоду є: загальні (організаційно-управлінські: кількісне зростання початкових шкіл та залучення всіх дітей школоповинного віку до навчання, формування нормативної бази початкової школи, стандартизація змісту освіти, полеміка мови навчання у початковій школі, обов’язкове вивчення державної мови в початкових школах та володіння нею вчителями; освітньо-змістові: здоров'язбережувальне спрямування, практична зорієтованість, виконання суспільно-корисної праці, формування умінь та навичок із самообслуговування та ін.); специфічні (організаційно-управлінські: децентралізація управління, запровадження національної школи, надання прав і можливостей школам задовольняти освітні потреби національних меншин, варіативність освіти, створення навчально-виховних закладів нового типу, регіональна спрямованість перебудови управління сферою освіти; освітньо-змістові: навчання учнів рідною (материнською) мовою, особистісна орієнтація освіти); повторювальні

(організаційно-управлінські: опертя на європейський досвід, українізація змісту освіти, залучення громадських організацій до управління освітніми процесами; освітньо-змістові: краєзнавчий характер змісту освіти, інтегративний характер навчальних програм, професійно орієнтовані: активізація методичної та наукової роботи вчителів (курси підвищення педагогічної кваліфікації, педагогічні товариства, гуртки, позашкільна культурно-просвітнницька діяльність, педагогічні конгреси, учительські з'їзди, розвиток фахової преси).

Врахування освітніх традицій, зокрема провідних тенденцій розвитку початкових шкіл Закарпаття другої половини XIX – початку XXI ст., таких як: розробка нормативно-правового забезпечення початкових шкіл у відповідності до документів провідних європейських держав; поступове роширення мережі навчальних закладів, які забезпечують початкову загальну освіту, різних за типами та формами власності; доступ до створення початкових шкіл приватних осіб, місцевих громад та релігійних організацій з обов'язковою умовою дотримання освітніх стандартів; виокремлення початкової школи як окремого самостійного ступеня з отриманням відповідних документів про його здобуття; перегляд термінів навчання в початковій школі; впровадження демократичних принципів управління освітою державою, освітніми закладами, органами громадського самоврядування; забезпечення національних меншин можливістю здобуття початкової освіти рідною мовою та можливості в школах з державною мовою навчання вивчати мову, культуру, історію однієї з національних меншин, які компактно проживають в межах освітнього регіону; вдосконалення системи підготовки вчителів початкових шкіл з національними мовами навчання; підсиленням краєзнавчого компоненту в навчальних планах; використання з досвіду минулого потенціалу морально-релігійного та трудового виховання; висунення вимог щодо підвищення як професійної (теоретичної та практичної), так і моральної складової в системі підготовки вчителів початкових шкіл, що сприятиме євроінтеграційним процесам початкової освіти України зі збереженням національної самобутності, модернізації системи загальної середньої освіти.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні запропоновано нове вирішення проблеми обґрунтування процесу розвитку початкової школи Закарпаття другої половини XIX – початку XXI ст., здійснено актуалізацію ретродосвіду в умовах сучасного реформування загальноосвітньої школи в Україні.

1. Виявлено *передумови* формування початкової школи Закарпаття другої половини XIX – початку XXI ст. з урахуванням змін державно-територіального підпорядкування регіону: *Австро-Угорщина:* соціально-економічні: залучення іноземного капіталу, розвиток промисловості, інфраструктури, нереалізованість аграрної реформи; суспільно-політичні: зростання (кількісне, за національною ознакою) населення краю (угорці, німці, серби та ін.), спроби розширення прав національних меншин, поступове обмеження та прямі політичні утиски корінного населення у період Першої світової війни, загострення мовного питання, підвищення національної свідомості русинів-українців, поява політикоорієнтованих та культурно-освітніх товариств; освітньо-організаційні: невелика кількість шкіл, неписьменність населення, незадоволення потреб представників різних національностей у здобутті рідномовної освіти, відсутність системи підготовки вчительських кадрів. *Чехословаччина:* соціально-економічні: інвестування в розвиток промисловості, містобудування, покращення інфраструктури, земельна реформа; суспільно-політичні: утворення єдиного адміністративно-територіального округу – Підкарпатська Русь, визнання Закарпатського краю як русинського (за переважанням населення), збільшення кількості політичних партій та громадських організацій, невирішеність мовного питання (русинські діалекти, російська, українська мови); освітньо-організаційні: одержавлення, розширення мережі шкіл, уведення обов'язкового восьмирічного навчання, створення початкових шкіл та класів з рідномовним навчанням, забезпечення умов для підготовки вчителів до роботи в національних школах. *Угорщина:* соціально-економічні: мілітаризація економіки, зубожіння населення, посилення процесів еміграції (Аргентина, США, Канада); суспільно-політичні: боротьба Уряду проти розповсюдження

фашистської та комуністичної ідеології, поширення європейських гуманітарних акцій, офіційне визнання угро-руської мови та ін.; освітньо-організаційні: скорочення видатків на освіту, зменшення кількості шкіл, суперечливі спроби розширення прав русинів на рідномовне навчання (відкриття русинських, двомовних шкіл) на тлі загальної мадяризації шкільної освіти, посилення впливу на освітні процеси релігії та патріотичних об'єднань проугорської орієнтації, поступове закриття шкіл з румунською, чеською, українською мовами навчання. *Радянський Союз (УРСР):* соціально-економічні: розвиток промисловості, протистояння місцевого населення примусовій колективізації, індустріалізації, урбанізація, виїзд сільського населення на сезонні заробітки в центральні та східні області УРСР та до РРФСР, проголошення соціальної рівності, демографічний ріст населення за кількісного скорочення основних груп національних меншин; суспільно-політичні: адміністративна реформа (перейменування жуп та комітатів на райони), топонімічна реформа (зміна назв населених пунктів), примусова русифікація, насадження масової культури, заборона церкви і релігійного виховання; освітньо-організаційні: одержавлення школи, обов'язкова середня освіта, реорганізація навчальних закладів, масштабне відкриття шкіл, формування керівництва освітньою галуззю з радянських спеціалістів (вихідців із Центрального, Східного регіонів України). *Україна:* соціально-економічні: перехід до ринкових відносин, економічна криза, еміграційні процеси (Австрія, Німеччина, Угорщина), погіршення демографічної ситуації, поступова (з 2000 по 2011 рр.) стабілізація соціально-економічного розвитку області; суспільно-політичні: демократизація, багатопартійність, масове створення громадських організацій, розвиток культурних центрів національних меншин, поширення впливу релігії та церкви на сферу культурного життя; освітньо-організаційні: зменшення чисельності учнів у початковій школі, кількісне скорочення початкових класів (особливо у сільській місцевості), зменшення витрат на освітню сферу, реорганізація освітніх закладів шляхом їх укрупнення, створення навчально-виховних комплексів «дитячий садок - школа», упровадження державних цільових

програм з оптимізації освітніх процесів, забезпечення можливості здобувати початкову освіту рідною мовою, інтенсифікація створення національних шкіл у залежності від потреб населення, оновлення змісту початкової освіти.

Розкрито *сутність поняття* «системна освітня трансформація» - підпорядковано-пристосувальні зміни освітнього простору Закарпатського регіону в залежності від привнесеної законотворчої, освітньої, мовної тощо політики державою-домінантом та відстоювання національних особливостей у полікультурному регіоні.

2. З'ясовано *вплив* на розвиток початкової школи *законодавства країн*, до складу яких територіально (за хронологією) входило Закарпаття: *Австро-Угорщина*: Закон ІІІ «Про утворення незалежних угорських міністерств» (1848), Закон XXXVIII «Про народну освіту» (1868), Закон XVIII «Про вивчення угорської мови в закладах народної освіти» (1879), Закон XXVII «Про правові відносини у недержавних початкових народних школах та винагороди вчителів муніципальних та парафіяльних шкіл» (1907); *Чехословаччина*: Закон № 226/22 «Малий шкільний закон Чехословацької республіки» (1922); *Угорщина*: Розпорядження № 7.880 «Про організацію управління народної освіти на повернених до Угорської Святої Корони східних та трансільванських землях» (1940), Розпорядження № 24.024 «Про тимчасові правила організації шкільної справи на приєднаних територіях» (1940), Закон XX «Про шкільну повинність та восьмирічні народні школи» (1940); *Радянський Союз (УРСР):* Декрет Народної Ради Закарпатської України «Про перехід шкільного виховання у відання держави» (1945), Наказ № 63138 V/1945 «Про реформу системи освіти в Закарпатській Україні» (1945), Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959), Наказ Міносвіти УРСР № 5279 «Про стан роботи шкіл Західної та Закарпатської областей УРСР» (1946), Наказ Міносвіти УРСР № 986 «Про заходи у справі поліпшення роботи з місцевими учителями, висунутими на керівні посади в західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях» (1949), «Положення про восьмирічну школу» (1960), Постанова «Про заходи

подальшого поліпшення умов роботи сільської загальноосвітньої школи» (1973), Закон УРСР «Про народну освіту» (1974), *Україна:* Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., Програми розвитку освіти Закарпаття на 2003 – 2012 рр. та ін. Виведено напрями освітньої, мовної політики та ін. Упродовж I - IV-го етапів відмічено посилення державного управління сферою освіти (централізація), зокрема у визначенні цілей, структури, змісту освіти. V-й етап характеризується поступовим переходом до децентралізації.

3. Обгрунтовано *процес* становлення і розвитку початкової школи Закарпаття періоду другої половини XIX – початку XXI ст. як наслідково-залежні перетворення в її організації, управлінні, структурі, змісті освіти, детерміновані державно-територіальним підпорядкуванням регіону, а отже, відповідними соціально-економічними, суспільно-політичними умовами, системними освітніми трансформаціями.

Періодизація процесу представлена п’ятьма основними етапами: I-й - розвиток початкової школи Закарпаття періоду перебування в складі Австро-Угорщини (1848 – 1919 рр.); II-й – перебудова початкової освіти регіону за Чехословацького періоду (1919 – 1938 рр.); III-й – діяльність початкових шкіл часів угорського підпорядкування Закарпаття (1939 – 1944 рр.); IV-й – початкова освіта краю в складі Радянського Союзу (УРСР) (1944 – 1991 рр.); V-й – розвиток початкової школи Закарпатської області в незалежній Україні (1991 – 2011 рр.). Серед критеріїв розробленої періодизації: хронологія державно-територіального підпорядкування регіону, взаємозалежність соціально-економічного, політичного розвитку, освітніх трансформацій, зокрема, формування мережі, типології, підпорядкування початкової школи та ін.

4. Визначено *особливості* організації, управління й змісту діяльності (освітнього процесу) початкової школи Закарпаття другої половини XIX – початку XXI ст. у залежності від державно-територіального підпорядкування та відповідних освітніх трансформацій: I-й етап: *організація* (*типи шкіл*:

дворівнева (початкова й вища початкова); державні, приватні, муніципальні (міських/сільських громад); церковно-парафіяльні (римо-католицькі, греко-католицькі, реформатські, єврейські); одномовні та двомовні; *терміни навчання* – початкова (6 р.), вища початкова школа (3 р.); *управління, підпорядкування* (виборна шкільна рада/виборний представник педагогічного колективу, районні педагогічні ради, педагогічна рада освітнього округу, Міністерство релігії та народної освіти Австро-Угорщини (м. Будапешт); *зміст освіти (аналіз навчальних планів і програм):* парафіяльна школа – 10, муніципальна – 13 навчальних предметів. Серед основних: релігія та етика, читання та письмо, усний і письмовий рахунок, вивчення системи вимірювання, граматика, основи фізики та природознавства з урахування особливостей регіону, історія та географія рідного краю, ознайомлення з громадянськими правами і обов'язками та ін. Тижневе навантаження - 20 - 25 год. Час, відведений на фізичне виховання, сільськогосподарські/садово-городні роботи, не входив до офіційного тижневого навантаження; II-й етап: *організація* (*типи шкіл:* державні, церковні/релігійні (хайдери); казенні, приватні; дотичні початкові школи (у гірських районах); однокласні, двокласні та трикласні; одномовні та двомовні; *терміни навчання* – щоденна початкова школа (6 років/3 відділи (перший – 1 клас, другий – 2-3 класи, третій – 4-6 класи), повторювальна початкова школа (2 роки), з 1930 р. – восьмирічна початкова школа); *управління, підпорядкування* (державна школа - шкільний кураторій; церковна школа – церковна шкільна кафедра; окружні шкільні інспекторати, шкільний реферат (м. Ужгород), Міністерство шкільництва та народної освіти Чехословаччини (м. Прага); *зміст освіти (аналіз навчальних планів і програм):* 10 навчальних предметів. Тижневе навантаження – 19 - 30 год. (у залежності від року навчання). Обов'язкове вивчення релігії, «мови викладання», уведення геометрії, малювання як окремих предметів, гімнастики (для хлопців і дівчат). Зміст предметів «Ознайомчі вправи з польових та садово-городніх робіт» та «Вивчення найважливіших громадянських прав та обов'язків» включено відповідно до «Землепису» (географії) та «Історії»; III-й етап: *організація* (*типи*

шкіл: державні, громадські, релігійні; одномовні та двомовні; *терміни навчання* – двоступенева початкова школа: нижній ступінь – 4 роки (1-4 класи), вищий – 4 роки (5-8 класи, міські та сільські); *управління, підпорядкування* (державні школи – директор школи, шкільна рада; громадські школи – громадська (міська/сільська) та церковна рада; головний директор освітнього округу; регентський комісар Підкарпаття; королівський шкільний наглядач; Міністерство релігії та народної освіти Угорщини (м. Будапешт); *зміст освіти (аналіз навчальних планів і програм):* предметне циклування (3 цикли навчальних предметів). Поява нових предметів «національної грамотності» - обов'язкове вивчення угорської мови та історії Угорщини, уведення до дисципліни «Природничі та господарські знання» початків економіки, вивчення основ здоров'я. Диференціація змісту навчальної дисципліни «Домашнє господарство» (для міських та сільських шкіл); IV-й етап: *організація* (*типи шкіл*: державні; власне початкові, початкові класи в складі семирічних та середніх шкіл; малокомплектні початкові школи; одно-, дво-, тримовні; *терміни навчання* – 4 роки (1945 – 1966 рр.), 3 роки (1966 – 1986 рр.), 4 роки (з 1986 р.); *управління, підпорядкування* (директор школи; районний (міський) відділ освіти; обласне управління освіти; Міністерство освіти (народної освіти) (УРСР, м. Київ); Міністерство освіти (народної освіти) (СРСР, м. Москва); *зміст освіти (аналіз навчальних планів і програм):* 9 навчальних дисциплін. Тижневе навантаження – 24 - 29 год. (у залежності від року навчання). Уведення російської мови (мова і читання) як обов'язкової, рідної мови та читання для шкіл національних меншин. Відсутність уроків релігії, фізики, географії (з останніх двох - окремі теми в природознавстві), історії (окремі теми в читанці); V-й етап: *організація* (*типи шкіл*: власне початкова школа та у складі загальноосвітніх шкіл I-III ступенів, навчально-виховний комплекс «дитячий садок – школа»; державні та приватні; *термін навчання* – 3-4 роки (1991 – 1999 рр.), 4 роки (від 2000 р.); *управління, підпорядкування* (директор школи; шкільна рада; районний відділ освіти; обласне управління освіти; Міністерство освіти і науки України (м. Київ); *зміст освіти (аналіз навчальних*

планів і програм): 13 навчальних предметів. Тижневе навантаження – 20 - 23 год. (у залежності від року навчання). 3 год., передбачені для фізичної культури, не враховуються під час визначення «гранично допустимого» навчального навантаження учнів. Вивчення іноземної мови (замість російської), уведення нових предметів: «Я у світі», «Сходинки до інформатики», «Основи здоров'я», інтегрованої навчальної дисципліни «Мистецтво».

5. Відповідно до основних етапів періодизації розкрито та систематизовано провідні тенденції (загальні, специфічні, повторювальні з поділом на організаційно-управлінські, освітньо-змістові, професійно орієнтовані) процесу розвитку початкової школи Закарпаття другої половини XIX – початку XXI ст. *Загальні* (*організаційно-управлінські:* кількісне зростання початкових шкіл та залучення всіх дітей школоповинного віку до навчання, формування нормативної бази початкової школи, стандартизація змісту освіти, полеміка мови навчання у початковій школі, обов'язкове вивчення державної мови в початкових школах та володіння нею вчителями; *освітньо-змістові*: здоров'язбережувальне спрямування, практична зорієтованість, виконання суспільно-корисної праці, формування умінь та навичок із самообслуговування та ін.). *Специфічні* (*організаційно-управлінські:* прихована чехізація (II-й етап), мадяризація (III-й етап) шкіл, зменшення кількості шкіл та учнів, спроби розширення прав місцевого населення (русинів) на рідномовне навчання, збільшення впливу на освітні процеси релігії та патріотичних об'єднань проугорської орієнтації, диференціація змісту освіти в залежності від адміністративно-територіальних (місто/село) особливостей (III-й етап), децентралізація управління (V-й етап), запровадження національної школи, надання прав і можливостей школам задовольняти освітні потреби національних меншин, варіативність освіти, створення навчально-виховних закладів нового типу, регіональна спрямованість перебудови управління сферою освіти (V-й етап); *освітньо-змістові*: діяльність двомовних шкіл; русифікація школи (IV-й етап), навчання учнів рідною (материнською) мовою, особистісна орієнтація освіти (V-й етап) та ін. *Повторювальні: організаційно-*

управлінські: опертя на європейський досвід (I – III, IV (кінець XX ст.), V-й етапи), декларованe розширення прав різних національностей на рідномовне навчання (I - III-й етапи), суперечливе, псевдотолерантне ставлення до освітніх потреб національних меншин з одночасним скороченням національних шкіл (I, III-й етапи), централізація управління (I – IV-й етапи), українізація змісту освіти (II-й – Карпатська Україна, 1938-1939 рр., V-й етапи), залучення громадських організацій до управління освітніми процесами (I – III, V-й етапи); *освітньо-змістові*: обов'язковість релігійного виховання, релігійний компонент у змісті освіти (I, II, III-й етапи), краєзнавчий характер змісту освіти (III, IV, V-й етапи), інтегративний характер навчальних програм (II, V-й етапи), *професійно орієнтовані:* активізація методичної та наукової роботи вчителів (курси підвищення педагогічної кваліфікації, педагогічні товариства, гуртки, позашкільна культурно-просвітнницька діяльність, педагогічні конгреси, учительські з'їзди, розвиток фахової преси) (I, II, IV, V-й етапи) та ін.

6. Розроблено *авторську історико-системну модель* формування початкової школи Закарпаття періоду другої половини XIX – початку XXI ст. (хронологічний етап, територіальне підпорядкування, передумови становлення початкової школи, системні освітні трансформації (освітня, мовна політика та ін.), тенденції і особливості розвитку початкової школи, актуалізація ретродосвіду). Моделювання відобразило історичну послідовність, забезпечило наукову структуризацію, ситемність розкриття досліджуваного процесу.

7. Виявлено та *актуалізовано*: 1) конструктивний ретродосвід початкової школи Закарпаття (розроблення нормативно-правового забезпечення початкових шкіл узгоджено з документальною базою провідних європейських держав; збільшення мережі навчальних закладів, які забезпечують початкову загальну освіту, їх урізноманітнення за типами та формами власності; розширення доступу до створення початкових шкіл приватних осіб, місцевих громад та релігійних організацій з обов'язковою умовою дотримання освітніх стандартів; виокремлення початкової школи як самостійного ступеня з отриманням відповідного документа про її закінчення; перегляд термінів

навчання в початковій школі; упровадження демократичних принципів управління освітою органами громадського самоврядування; забезпечення можливості здобуття національними меншинами початкової освіти рідною мовою; вдосконалення системи підготовки вчителів для початкових шкіл із національними мовами навчання; підсилення краєзнавчого компоненту в навчальних планах і програмах початкових шкіл; особлива увага до національного, громадянського, патріотичного, морально-релігійного виховання як засобів збереженням національної самобутності й водночас сприяння інтеграції початкової школи України у світовий освітній простір та ін.); 2) персоніфіковані ідеї розвитку початкової освіти: А. Волошин, А. Добрянський, О. Духнович, Т. Масарик, Л. Етвеш (ідея громадянського виховання, вивчення (на рівні уведення окремої навчальної дисципліни) норм та правил поведінки в суспільстві; активізація місцевих громад в розбудові школи); А. Волошин, О. Духнович, Т. Масарик, Й. Пешек, С. Фенцик (розроблення морального кодексу вчителя, розширення його культурно-просвітницької діяльності (на рівні міської/сільської громади), упровадження ідей європейської педагогіки (трудова школа, соціальне виховання та ін.); О. Духнович, Л. Етвеш, Т. Масарик, Й. Пешек (взаємодія сім'ї і школи у вихованні учнів, підвищення організаційно-виховної відповідальності батьків).

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальший науковий пошук доцільно спрямувати на визначення особливостей початкових шкіл різних типів та форм власності, удосконалення змісту підготовки вчителів для початкових шкіл із національними мовами навчання, розвиток початкової освіти з урахуванням європейського досвіду тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко О.В. Українська педагогічна наука в другій половині XX століття: Монографія / О.В.Адаменко. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 704 с.
2. Алексюк А.М. За новими програмами / А.М. Алексюк // Початкова школа. – 1969. – №4. – С. 1 – 10.
3. Амонашвілі Ш. До школи – у шість років / Шалва Амонашвілі // Педагогічний пошук / Упоряд. І.М. Баженова; Пер. з рос. – К.: Рад. шк., 1988. – 496 с.
4. Андрущенко В.П. Філософія як теорія і методологія розвитку освіти / Віктор Петрович Андрущенко // Філософія освіти XXI століття. Проблеми. Перспективи. Збірник наукових праць. Випуск 3. – К.: Знання України, 2000. – С.17 – 23.
5. Анотований каталог матеріалів Центральної картотеки передового педагогічного досвіду Української РСР. – К.: Міністерство освіти УРСР Центральний інститут удосконалення вчителів, 1981. – 62 с.
6. Антология педагогической мысли Украинской СССР / Сост. Н.П. Калениченко. – М.: Педагогика, 1988. – 640 с.; ил.
7. Арсеньев А.М. Основные направления совершенствования содержания общего среднего образования: (о проектах нового учебного плана и программ / А.М. Арсеньев // Советская педагогика. – 1967. – №6. – С. 28 – 38.
8. Артемова Л.В. Історія педагогіки України: підручник / Любов Вікторівна Артемова. – К.: Либідь, 2006. – 424 с.
9. Бабанский Ю.К. Обновление содержания образования в условиях революционной перестройки советского общества, дальнейшего развития науки и техники / Ю.К. Бабанский // Советская педагогика. – 1987. – №11. – С. 85 – 94.
10. Бабанский Ю.К. Оптимизация обучения: общепедагогический аспект / Ю.К. Бабанский. – М.: Педагогика, 1977. – 254 с.

11. Багрій Т. Розвиток освіти і педагогічної думки на Переяславщині (початок XVIII – перша чверть XX століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Тетяна Володимирівна Багрій. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – 21 с.
12. Бандровський Г. На магістралі звершень: [Соціально-економічні перетворення у Радянському Закарпатті] / Г. Бандровський. – Ужгород: Карпати, 1985. – 144 с.
13. Беднаржова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель / Тетяна Беднаржова. – Львів: Основа, 1995. – 231 с.
14. Беднаржова Т.Є. Степан Сірополко – подвижник українського шкільництва: монографія / Т.Є. Беднаржова. - Львів: Вільна Україна, 1998. – 318 с.
15. Белозьорова Н. Розвиток початкової освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Наталія Олександрівна Белозьорова. – Харків, 2011. – 23 с.
16. Березівська Л.Д. Освітньо-організаційні засади реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті: дис. д-ра наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Лариса Дмитрівна Березівська. – Київ, 2009. – Т.1. – 505 с.
17. Березівська Л. Основоположні засади історико-педагогічних досліджень: теорія і методологія / Л. Березівська // Шлях освіти. – 2010. – №1. – С. 37 – 42.
18. Березівська Л.Д. Реформа шкільної освіти в Україні у XX столітті: монографія / Л.Д. Березівська. – К.: Богданова А.М., 2008. – 406 с.
19. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
20. Біла книга національної освіти України / За ред. В.Г. Кременя. – К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2010. – 342 с.

21. Білодід І.К. На шляху перебудови школи / І.К. Білодід. – К.: Радянська школа, 1959. – 81 с.
22. Бірчак В. Августин Волошин єго житя и діяльність: З нагоди 50 літніх уродин и 25 літньої праці / В. Бірчак. – Ужгород: Уніо, 1924. – 35 с.
23. Богуславський М. Структура сучасного історико-педагогічного знання / М.Богуславський // Шлях освіти. – 1999. – №1. – С.37-41.
24. Богуславський М.В. Розвиток теоретичних основ змісту загальної середньої освіти у вітчизняній педагогіці / М.В. Богуславський // Шлях освіти. – 2010. – №1. – С. 1 – 8.
25. Бойко А.І. Філософія модернізації освіти в системі ринкових трансформацій: світоглядно-філософський аналіз / Анжела Іванівна Бойко. – К.: Знання України, 2009. – 379 с.
26. Бойко Н. Лесной производственный комплекс Украинских Карпат / Н. Бойко. – Ужгород: Карпаты, 1989. – 178с.
27. Бондар А., Чума А. Українська школа Закарпаття та Східній Словаччині (Історичний нарис). Част.1 / Андрій Бондар, Андрій Чума. – Пряшів: Видання ЦК Культурного Союзу Українських трудящих в ЧССР, 1967. – 167 с.
28. Бондар А.Д. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917-1967) / А.Д. Бондар. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 226 с.
29. Бондар В.І. Теорія і технологія управління процесом навчання в школі / Володимир Іванович Бондар // АПН України; Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2000. – 192 с.
30. Бричок С. Церковнопарафіяльні школи в системі початкової освіти на Волині (друга половина XIX – 20-ті рр. XX століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Світлана Борисівна Бричок. – Житомир, 2005. – 20 с.

31. Брокгаузь Ф.А., Ефронь И.А. Энциклопедический словарь. Том XXa. / Ф.А. Брокгаузь, И.А. Ефронь. – С.-Пб, 1897. – 964 с. – С. 728 – 770. – Статья: Начальное народное образование.
32. Брусиловська О. Системні трансформації посткомуністичних країн Європи. 1989 – 2009: навчальний посібник / Ольга Брусиловська. – Одеса: Астропринт, 2011. – 448 с.
33. Бунаков Н.Ф. Избранные педагогические сочинения [Сост. В.Д. Соловьева] / Николай Федорович Бунаков. – М.: Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1953. – 412 с.
34. Василюк А.В. Реформи шкільної освіти в Польщі: Історія та сучасність: Монографія / Алла Володимирівна Василюк. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – 340 с.
35. Ваховський Л. Методологія дослідження історико-педагогічного процесу: постановка проблеми / Л. Ваховський // Шлях освіти.– 2005. – №2. – С. 7 – 11.
36. Ваховський Л. Наратив у історико-педагогічному дослідженні: методологічний аналіз / Л. Ваховський // Шлях освіти. – 2007. – №1. – С.42 – 45.
37. Ващенко Г. Проект системи освіти в Україні / Григорій Ващенко. – Мюнхен: Центр. Комітет СУМ, 1957. – 48 с.
38. Вегеш М., Токар М., Басараб М. Карпатська Україна в контексті українського державотворення. – Ужгород: Карпати, 2008. – 256 с.
39. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.-Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с. – Стаття: Трансформування.
40. Вивчення, узагальнення та поширення перспективного педагогічного досвіду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakinppo.org.ua/kabineti/kabinet-koordinacijnometodichnoi-dijalnosti/poshirennja-peredovogo-pedagogichnogo-dosvidu/459-poshirennja-ppd-cherez-drukovani-materiali.

41. Вишневський О. На шляху реформ. Актуальні питання сучасної української освіти та змісту вибрані науково-публіцистичні праці / Омелян Вишневський. – Дрогобич: Коло, 2005. – 176 с.
42. Віднянський С. Закарпаття у складі Чехо-Словацької республіки: переломний етап у національно-культурному й етнополітичному розвитку русинів-українців / Степан Віднянський // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність / Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1-4 вересня 1993 року). – Ужгород: Гражда, 1994. – 646 с. – С.130 – 140.
43. Вниманію всего русскаго учительства и русских родителей! // Народная Школа. – №2. – 1937-38. – С.3–5.
44. Вознюк О.В. Розвиток вітчизняної педагогічної думки: синергетичний підхід : монографія / За ред. проф. П. Ю. Сауха; Олександр Васильович Вознюк. – Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 184 с.
45. Волкова В.Н. Теория систем: Учебное пособие / Виолетта Николаевна Волкова, Анатолий Алексеевич Денисов. – М.: Высш. шк., 2006. – 511 с.
46. Волошин А. Азбука карпато-руського и церковно-славянского чтенія / Августин Волошин. – Изд. 4. – Унгварь: Уніо, 1921. – 104 с.
47. Волошин А. Вступ до организации народного школьництва в республици Чехословацкой / Августин Волошин. – Ужгород, 1932. – 23 с.
48. Волошин А. Дидактика / Августин Волошин. – Ужгород, 1932. – 36 с.
49. Волошин А. Коротка історія педагогіки для учительських семінарій / Августин Волошин. – Ужгород, 1931. – 86 с.
50. Волошин А. Методика народно-шкільного навчання (На правах рукопису) / Августин Волошин. – Ужгород, 1935. – 113 с.
51. Волошин А. Методична граматика карпато-руського язика для низших клас народних шкôл / Августин Волошин. – Ужгород: Книгопечатня акційного товариства «Уніо», 1930. – 110 с.
52. Волошин А. О реформе образованя учительства / Августин Волошин // Подкарпатська Русь. – 1925. – Ч.2. – С.17–20.

53. Волошин А. О соціяльном вихованю / А. Волошин. – Ужгород: Уніо, 1924. – 54 с.
54. Волошин А. Педагогіка і дидактика / А. Волошин. – Ужгород, 1935. – 80 с.
55. Волошин А. Педагогічна академія / А.Волошин // Учитель. – 1921. – Ч.6. – С.81–83.
56. Волошин А. Педагогічна психологія / А.Волошин. – Ужгород, 1932. – 111 с.
57. Волошин А. Твори / Упор., передмова, підготовка текстів та приміт. О. Мишанича і П. Чучки. – Ужгород: Гражда, 1995. – 451 с.
58. Ворожбіт В.В. Теорія і практика навчання образотворчого мистецтва учнів початкових шкіл Слобожанщини (кінець XIX – початок XX століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Вікторія Вікторівна Ворожбіт. – Харків, 2001. – 20 с.
59. Габорець В.С. Розвиток культури і мистецтва/В.С.Габорець//Нариси історії Закарпаття / Закарпатська облдержадміністрація. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003. – Т.ІІІ (1946 – 1991) / Редкол.: І.М. Різак (голова), М.М. Болдижар (кер. авт. кол.)та ін. – 648 с. – С.377–380.
60. Гавриленко Т. Проблеми дидактики початкової школи в Україні кінця XIX – початку XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Тетяна Леонідівна Гавриленко. – К., 2004. – 20 с.
61. Галай О. Науково-педагогічна діяльність української еміграції у Чехословаччині у міжвоєнний період (1918-1939): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / Олександр Юрійович Галай. – Луганськ, 1998 . – 17 с.

62. Галасъ А. Курсъ руського язика для учителевъ мадярського материнського язика въ Унгваръ / Ант. Галасъ // Народна школа. – 1942. – Ч.1. – С.10 – 11.
63. Галузинський Б.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія: Навч. посібник / Б.М. Галузинський, М.Б. Євтух. – К.: Радянська школа, 1995. – 237 с.
64. Ганчин В.Ю., Петрище П.А. Питання Закарпаття на Паризькій мирній конференції 1919 року / В.Ю. Ганчин, П.А. Петрище // Нариси історії Закарпаття. Т.ІІ (1918 – 1945) / Редакційна колегія: І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І.Поп : історія. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – 663 с.
65. Гаращук К.В. Характеристика поняття «освітня реформа» у вітчизняній та зарубіжній педагогіці / Кирило Володимирович Гаращук // Вісник Житомирського державного університету. Серія: Педагогічні науки. Вип. 66. – С. 137 – 141.
66. Генцій П. Русско-славянская азбука и первоначальная книга для чтенія для перваго класса народних училищ / П. Генцій. – Будин, 1873. – 111 с.
67. Геровський Г. Русская граматика для народныхъ школъ. Ч.І. Для второго года обученія. – Ужгород: Школьная помощь, 1939. – 72 с.
68. Гетьманчук М.П. Угорська національна меншина в Україні: правові засади політичної суб'єктності: монографія / М.П. Гетьманчук, В.К. Грищук, Н.П. Шипка. – Львів: ЛьвДУВС, 2008. – 408 с.
69. Гов'ядовська Н.О. Буквар / Н.О. Гов'ядовська. – Київ: Держ. учб.-пед. вид-во «Радянська школа», 1953. – 96 с.
70. Гов'ядовська Н.О. Буквар. Вид.13-е. / Н.О. Гов'ядовська. – Київ: Радянська школа,1968. – 96 с.
71. Гомоннай В.В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (ХІХ – ХХ ст.) / Василь Васильович Гомоннай. – Ужгород: Закарпаття, 1992. – 286 с.
72. Гомоннай В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки і школи Закарпаття / Василь Васильович Гомоннай. – Ужгород: Закарпаття, 1990. – 135 с.

73. Гомоннай В.В. Народна освіта Радянського Закарпаття / Василь Васильович Гомоннай. – К. – Ужгород: Радянська школа, 1988. – 168с.
74. Гомоннай В., Росул В., Ходанич П. Педагогічна освіта Закарпаття / В. Гомоннай, В. Росул, П. Ходанич. – Ужгород: Гражда, 2003. – 112 с.
75. Гомоннай В., Росул В., Талапканич М. Школа та освіта Закарпаття / В. Гомоннай, В. Росул, М. Талапканич. – Ужгород, 1997. – 244 с.
76. Гончаренко С. Середня освіта кожному громадянинові / С. Гончаренко, Ю. Омельченко. – К.: Радянська школа, 1979. – 125 с.
77. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. - Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
78. Гончаренко С.У. Концепція загальної середньої освіти і всебічний розвиток особистості / Семен Устинович Гончаренко // Радянська школа. – 1988. – № 10. – С. 77 – 80.
79. Гончаренко С.У., Мальований Ю.І. Зміст освіти / С.У. Гончаренко, Ю.І. Мальований // Педагогіка толерантності. – 1997. – №1/2. – С. 26 – 27.
80. Горєлов М.Є. Цивілізаційна історія України / М.Є. Горєлов, О.П. Моця, О.О. Рафальський. – К.: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2005. – 632 с.
81. Гранчак І. Розвиток промисловості Закарпаття: Здобутки і упущення (1946 – 1990) / Іван Михайлович Гранчак // Нариси історії Закарпаття / Закарпатська облдержадміністрація. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003. – Т.ІІІ (1946 – 1991) / Редкол.: І.М. Різак (голова), М.М. Болдижар (кер. авт. кол.) та ін. – 648 с. – С. 73 – 115.
82. Гриценко М.С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917 – 1965) / М.С. Гриценко. – К.: Радянська школа, 1966. – 230 с.
83. Грищенко М.М. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917 – 1965) / Микита Минович Грищенко. – К .: Радянська школа, 1966. – 260 с.
84. Грищенко М.М. Народна освіта в західних областях Української РСР / Микита Минович Грищенко. – К., 1960. – 144 с.

85. Грігашій М. Загальна географія для народних школ / Михайло Грігашій. – Ужгород: Книгопечатня Г.Миравчика, 1932. – 128 с.
86. Грінченко Б.Д. Народні вчителі і вкраїнська школа / Б.Д. Грінченко. – К.: б/в, 1906. – 50 с.
87. Гринченко Б.Д. Цель народной школы / Б.Д.Гринченко // Русский народный учитель. – 1885. – № 5.– С.295-298.
88. Гупан Н.М. Проблеми історіографічного висвітлення розвитку вітчизняної історико-педагогічної науки / Н.М. Гупан // Шлях освіти. – 2002. – №2. – С. 42 – 45.
89. Гупан Н.М. Українська історіографія історії педагогіки / Н.М. Гупан. – К.: А.П.Н., 2002. – 224 с.
90. Гусьнай Игорь Ив. Языковой вопрось вь Подкарпатской Руси/ Игорь Ив. Гусьнай. – Пряшевь: Книгопечатня «Св. Николая», 1921. – 32 с.
91. Данилюк Д.Д. Історична думка Закарпаття епохи національного відродження (кін. XVI – середина XIX ст.) / Дмитро Дмитрович Данилюк. – Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2009. – 400 с.
92. Данилюк Д.Д. Історіографія Закарпаття за період 1946 – 1990 років / Дмитро Дмитрович Данилюк // Нариси історії Закарпаття / Закарпатська облдержадміністрація. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003. – Т.ІІІ (1946 – 1991) / Редкол.: І.М. Різак (голова), М.М. Болдижар (кер. авт. кол.) та ін. – 648 с.
93. Диференційований підхід в історії української школи (кінець XIX – перша третина XX ст.) : монографія / [авт.: Сухомлинська О.В., Дічек Н.П., Березівська Л.Д., Гупан Н.М., Бондар Л.С., Антонець Н.Б., Філімонова Т.В., Антонець М.Я., Куліш Т.І., Шевченко С.М.]. – К. : Пед. думка, 2013. – 620 с.
94. Декларація про державний суверенітет України. Верховна Рада Української РСР. – № 55-XII. – 16 липня 1990 року // [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/find: Декларації+про+ державний+суверенітет+України/T005500.html

95. Дем'яненко Н.М., Важинський І.П. Ретроспектива педагогічної освіти в Україні (XIX – початок XX ст.): монографія / Н.М. Дем'яненко, І.П. Важинський. – М.: МПА, 2002. – 240 с.

96. Деполович Л.П. Буквар. Вид. 19-е. / Л.П. Деполович. – К.: Держ. учб.-пед. вид-во «Радянська школа», 1956. – 96 с.

97. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/ l_doc2.nsf/link1/find:№+896.+3+листопада+1993+р./KMP93896.html.

98. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2000. – №12. – С. 28 – 54.

99. Джуринский А.Н. История образования и педагогической мысли: учебн. для студ. высш. учебн. заведений / А.Н. Джуринский. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 400 с.

100. Дипломатический словарь: в 3-х т. [4-ое изд.]. – М.: Наука, 1986. – Т. III: С-Я. – 752 с.

101. Довженко Т. Словесні методи навчання у діяльності початкових шкіл України другої половини XIX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Тетяна Олексіївна Довженко. – Харків, 2002. – 20 с.

102. Доповідна записка про підсумки переходу початкової школи на новий зміст та структуру навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uapravo.net/data2008/base42 /ukr42655.htm.2007.

103. Драч О. Розвиток початкової освіти в Україні (1861-1917 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Оксана Олександрівна Драч. – Харків, 2002. – 20 с.

104. Другій цвіт детской мудрости для II класса народной школы. – Унгвар: Издание регентського комиссаріата, 1939. – 116 с.
105. Дулишкович И. Исторические черты Угро-Русских / Иоанн Дулишкович. – Унгвар, 1877. – Тетрадь 3. – 234 с.
106. Думнич Ю. Украинизація школы на Пудкарпатськуй Руси пуд час Чехословацького периода / Юрій Думнич; Ужгород. культ.-освітнє О-во. ім. А. Духновича. – Ужгород: Выд-во В. Падяка, 2009. – 51 с.
107. Духнович А. Книжниця читальная для начинающихь, видання 1847, 1850, 1852 рр. / О. Духнович // Духнович О. Твори: У 4-х т.– Пряшів,1967. – Т.2.– С. 95 – 272.
108. Духнович А. Народная педагогия в пользу училищь и учителей сельских / О. Духнович. – Львів,1857. – 91 с.
109. Духнович О. Твори: У 4-х томах / Олександр Духнович. – Пряшів, 1967. – Т.2. – 649 с.
110. Зоря. – 1927. – Год VII. – июль. – Ч.12-13.
111. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремінь. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
112. Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин від 05.11.1992 № ETS № 148 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search. ligazakon.ua /l_doc2.nsf /link1/ MU920332. html.
113. Євтодюк А.В. Синергетичні засади моделювання освітніх систем: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук (09.00.03 — соціальна філософія та філософія історії) / Антоніна Володимирівна Євтодюк. – Київ, 2002. – 21 с.
114. Єржбакова Б. Шкільна справа та шкільна політика в рейхкомісаріаті «Україна» 1941 – 1944 рр. у світлі німецьких документів / Бланка Єржбакова. – К.: Наукова думка, 2008 . – 272 с.
115. Жаткович Ю.К. Праці з історії Угорської Русі / Ужгородський національний ун-т. Історичний факультет. Кафедра нової і новітньої

історії та історіографії / Олег Сергійович Мазурок (упорядкув. та передм.). – Ужгород: Мистецька Лінія, 2008. – 450с.

116. Жулканич Н.М. Трансформація аграрних відносин в областях Українських Карпат (друга половина 60-х рр. ХХ – початок ХХІ ст.) / Неля Михайлівна Жулканич. – Ужгород: Карпати, 2008. – 408 с.
117. Жулканич Н.М., Міщанин В.В. Початок відродження аграрного сектору області: колективізація та її соціально-економічні наслідки (1945 – 1950) / Н.М. Жулканич, В.В. Міщанин // Нариси історії Закарпаття / Закарпатська облдержадміністрація. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003. – Т.ІІІ (1946 – 1991) / Редкол.: І.М. Різак (голова), М.М. Болдижар (кер. авт. кол.) та ін. – 648 с. – С. 116 – 126.
118. Завгородня Т.К. Дидактична думка в Галичині (1919 – 1939 рр.) / Т.К. Завгородня. – Івано-Франківськ: Прикарпатський ун-т, 1998. – 167 с.
119. Завгородня Т.К. Підготовка вчителів для української народної школи Галичини (1919 – 1939 роки) / Т. К. Завгородня. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 135 с.
120. Заволока М.Г. Загальноосвітня школа України в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. / М.Г. Заволока. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1971. – 105 с.
121. Задорожний В.Є. Культурно-освітній розвиток Закарпаття міжвоєнного періоду / Володимир Євгенович Задорожний // Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег.: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відповід. за вип. М. Токар]. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – С.126 – 138.
122. Зайченко І.В. Історія педагогіки. У двох книгах. Книга ІІ. Школа, освіта і педагогічна думка в Україні: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Іван Васильович Зайченко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 1032 с.

123. Закарпатська область // Українська Радянська енциклопедія / Головна редкол.: М.П. Бажан (голов. ред.) та ін. – К.: Головна редакція УРЕ, 1965. – Т.17: Українська Радянська Соціалістична Республіка. – 807 с.
124. Закарпатська область: довідник адміністративно-територіального поділу на 1 черв. 1996 р. / Відп. за вип. В. Буркало; [уклад.]: І. Різак; П. Федисяк [та ін.]. – Вид. 3-є. – Ужгород: Закарпаття, 1996. – 116 с.
125. Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег.: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відповід. за вип. М. Токар]. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 720 с.
126. Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР. – К.: Радянська школа, 1959. – 26 с.
127. Закон СССР «Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР». 24 декабря 1958 г. // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов. 1917 – 1973 гг. / Сост. А.А. Абакумов, Н.П. Кузин, Ф.И. Пузырев, Л.Ф. Литвинов. – М.: Педагогика, 1974. – С. 53 –61.
128. Закон України «Про загальну середню освіту». – № 651-XIV. – 13 травня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://intellect-invest.org.ua/content/userfiles/files/social history pedagogic/official documents / Zakon_Ukrainy_Pro_zagalnu_serednu_osvitu_1999.djvu.
129. Закон України «Про освіту» № 100/96-ВР. 23 березня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/ l_doc2.nsf/link1/find:№+100+96-ВР./Z960100.html
130. Закон УССР «Про народну освіту». Постанова Верховної Ради УРСР. - № 2778-VIII. - 28 червня 1974року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //search.ligazakon.ua/ l_doc2.nsf /link1/T742778.html.

131. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки Про мови в Українській РСР. Постанова Верховної Ради Української РСР. – № 8313-XII. – 28 жовтня 1989 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T831200.html.
132. Здобутки народної освіти УРСР: Збірник / Редкол.: Є.С. Березняк (голова) та ін. – К., 1976. – 175 с.
133. Золотухіна С.Т. Тенденції розвитку виховуючого навчання: Монографія / Світлана Трохимівна Золотухіна. – Харків: Основа, 1995. – 292 с.
134. Испыты для учительства народних школ // Урядовый Вістникь школьного одділа цивильноі управы Подкарпатскоі Руси / Редакцією школьного одділа. – Рочникь III. – 1923. – С.121 – 123.
135. История дипломатии. Т.3: Дипломатия в период подготовки Второй мировой войны (1919 – 1939) / под ред. В.П. Потемкина. – М.-Л.: Госполитиздат, 1945. – 884 с.
136. Ігнат А. Світло жовтня. Розповідь про загальноосвітню школу в Закарпатті / Андрій Ігнат. – Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1957. – 56 с.
137. Ігнат А.М. Загальноосвітня школа Закарпаття в XIX – поч. XX ст.: конспект лекцій / Андрій Михайлович Ігнат. – Ужгород, 1971. – 69 с.
138. Ігнацій А. Левенты и наша общественность / А. Игнацій // Народна школа. – 1943-1944. – Ч.8. – С.153-155.
139. Ілько В.І. Економічна політика уряду Чехословаччини в Закарпатті у 20-х роках. Загальна характеритсика / В.І. Ілько // Нариси історії Закарпаття. Т.II (1918 – 1945) / Редакційна колегія: І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп: історія. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – 663 с.
140. Ілько В.І., Ілько І.В. Колективізація сільського господарства Закарпаття: її передумови, суть і особливості / Василь Іванович Ілько, Іван Васильович Ілько // Актуальні та малодосліджені проблеми історії України. – Випуск третій. – Ужгород, 1998. – С.79 – 92.

141. Інструктивно-методичні матеріали з організації навчально-виховного процесу у початковій школі в 2004 – 2005 н.р. // Початкова школа. – 2004. – №7. – С.15 – 20.
142. Інститут педагогіки АПН України. 70 / Редкол.: М.Д. Ярмаченко (відп. ред.) та ін. – К.: Педагогічна думка, 1996. – 177 с.
143. Історичне джерелознавство: Підручник / Ярослав Степанович Калакура, Ірина Нінеліївна Войцехівська, Світлана Федорівна Павленко та ін. –К.: Либідь, 2002. – 488 с.
144. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. / Головна редкол.: П.Т. Тронько (голова) та ін. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1969. – Закарпатська область / Редкол. тому: В.І. Бєлоусов (голова) та ін.– 786 с.
145. Історія педагогіки / За ред. М.С. Гриценка. – К., 1973. – 448 с.
146. Історія української школи і педагогіки / Уклад.: О.О. Любар, за ред.. В.Г. Кременя. – К.: Знання, 2005. – 767 с.
147. Каиров И.А. Развитие системы народного образования и перестройка школы / И.А. Каиров // Советская педагогика. – 1961. – №3. – С. 11 – 22.
148. Каиров И.А. Строительство коммунизма и школа / И.А. Каиров // Советская педагогика. – 1961. – №3. – С. 11 – 22.
149. Капітан Л.І. Етнокультурний розвиток Закарпаття у контексті радянізації краю, 1944 – 1964 рр. / Лариса Іванівна Капітан. – К., 2013. – 583с.
150. Каптерев П.Ф. Современные задачи народного образования в России / П.Ф. Каптерев. – Москва: Изд-во журнала «Народный учитель», 1913. – 80 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //elib.gnpbu.ru/text/kapterev _ sovremennye-zadachi_1913/go,84;fs,1/
151. Катаєв С.Л. Сучасне українське суспільство: Навч. посібник для студ. вузів / С.Л. Катаєв. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 199 с.
152. Керівні матеріали про школу / С.В. Бабич, В.О. Вікторов, С.П. Заволока. – К.: Рад. шк., 1962. – 387 с.

153. Клима В. Школьное дело и просвещение на Подк. Руси / Викторь Клима // Подкарпатская Русь за годы 1919 – 1936. – Ужгородь: Типографія «Школьная помощь», 1936. – 196 с. – С. 101 – 105.
154. Кляп М.І. Освіта в Закарпатті в 20-30-х роках / М.І. Кляп // Нариси історії Закарпаття. Т.ІІ (1918 – 1945) / Редакційна колегія: І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп: історія. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – 663 с.
155. Кляп М.І. Педагогічна та освітньо-культурна діяльність Августина Волошина в міжвоєнний період (1919 – 1939) / Маріанна Іванівна Кляп. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2001. – 152 с.
156. Коваленко С. Педагогічно осмислити нове у змісті та системі початкової освіти / С. Коваленко // Радянська школа. – 1964. – №12. – С. 33 – 42.
157. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті: підручник / Ярослава Петрівна Кодлюк. – К.: Наш час, 2006. – 368 с.
158. Кодлюк Я.П. Підручник для початкової школи: Теорія і практика / Ярослава Петрівна Кодлюк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. – 321 с.
159. Козловська Л. Розвиток народного господарства Закарпатської області за роки радянської влади / Л.Г. Козловська. – Львів, 1959. – 167 с.
160. Козьма Н. До воспитателей Подкарпатя! / Николай Козьма // Народна школа. – 1941–1942. – Ч.1-2. – С. 2.
161. Козьма Н. Къ учителямъ Карпатского края! / Николай Козьма // Народна школа. – 1940 – 1941. – №1-2. – С. 2.
162. Колесник І. Формування загальнонавчальних умінь і навичок учнів у народній школі кінця XIX – початку XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Ірина Олексіївна Колесник. – Харків, 2004. – 22 с.
163. Конституція України ВР України Закон, Конституція від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/find:конституція+україни/ Z960254K.html#63.

164. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції. – К.: Школяр, 1997. – 148 с.
165. Копчак В.П. Население Закарпатья за 100 лет: статистико-демографическое исследование / В.П. Копчак, С.И. Копчак. – Львов: Изд-во ЛГУ, 1977. – 199 с.
166. Кравченко Т. Розвиток початкової освіти на Харківщині в другій половині XIX – на початку XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Тетяна Миколаївна Кравченко. – Харків, 1999. – 15 с.
167. Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи) / В.Г. Кремень. – К.: Грамота, 2003. – 216 с.
168. Кримський С.Б., Павленко Ю.Б. Цивілізаційний розвиток людства. – К.: Фенікс, 2007. – 316 с.
169. Кузь В.Г. Підготовка студентів до роботи в навчально-виховному закладі «школа – дитячий садок» / В.Г. Кузь // Початкова школа. – 1991. – №9. – С. 58 – 59, 64.
170. Кузьменко Н.М. Національна спрямованість змісту українських шкільних підручників з читання для молодших школярів (1857 – 1997): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 – теорія та історія педагогіки / Н.М.Кузьменко. – К., 1999. – 167 с.
171. Кузьминець О. Історія держави і права України: навч. посібник / О. Кузьминець, В. Калиновський, П. Дігтяр. – К.: Україна, 2000. – 429 с.
172. Кухта М.І. Роль педагогічної преси Закарпаття (20-30-і рр. XX ст.) у формуванні виховного національного ідеалу / М.І. Кухта / – Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1997. – 52 с.
173. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абриси / Н.М. Лавриченко. – К.: ВіРА ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.
174. Лебідь І. Управління початковою освітою в Україні (1917 – 1930 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01

«Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Інна Юхимівна Лебідь. – К., 2011. – 20 с.

175. Левківський М.В. Історія педагогіки: Підручник / М.В. Левківський. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 360 с.
176. Лелекач М.М. Нові причинки до політичної діяльності Адольфа Добрянського / М.М. Лелекач // Науковий збірник товариства «Просвіта». – Роч. XIII-XIV. – Ужгород, 1938.
177. Лемко Г.І. Зміст початкової освіти в українських школах на західноукраїнських землях (1919 – 1939 рр.): дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук зі спеціальності 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника / Галина Іванівна Лемко. – Івано-Франківськ, 2006. – 238 с.
178. Лендєл М. Аграрні відносини Закарпаття: уроки минулого і сучасність / Михайло Андрійович Лендєл. – Ужгород: Патент, 1999. – 274 с.
179. Лісовий П.М. Журналістика Закарпаття 50-70-х років XIX ст і її зв'язки з іншими українськими землями та Росією. Конспект лекцій / П.М. Лісовий. – Ужгород, 1969. – 51 с.
180. Луговий В.І. Актуальні питання перебудови освіти / В.І. Луговий // Початкова школа. – 1991. – №9. – С.2 – 6.
181. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки: навчальний посібник / О.О. Любар, М.Г. Стельмахович, Д.Т. Федоренко. – К.: Знання, 2006. – 447 с.
182. Лучкай М. М. Історія карпатських русинів. У 6-ти тт. / М.М. Лучкай. – Т. I - V. – Ужгород: Видавництво «Закарпаття», 1999 – 2004.
183. Магочій П.-Р. Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів / Павло-Роберт Магочій / Пер. русинською мовою В. Падяк. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2007. – 120 с. – Русин. мовою.

184. Магочій П.-Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь 1848 – 1948 / Павло-Роберт Магочій / Авториз. переклад з англ. – Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1994. – 296 с.
185. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917 – 1985 рр.) / В.К. Майборода. – Київ: Либідь, 1992. – 196 с.
186. Майборода В.К. Національні школи України: Історія, досвід, проблеми / В.К. Майборода, С.В. Майборода // Рідна школа. – 1992. – №11-12. – С.6 – 17.
187. Майборода О.М. Політичне русинство / О.М. Майборода. – К.: НаУКМА, 1999. – 29 с.
188. Макара М.П. Демографічні та етнічні зміни в структурі населення Закарпаття за 1946 – 1990 роки / Микола Петрович Макара // Нариси історії Закарпаття. Том ІІІ (1946 – 1991). – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003. – 648с. – С.537 – 558.
189. Малий школьний законь на Чехах // Учитель. – 1921. – Рочникь ІІ. – Ч.6.– С. 91 – 94.
190. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.): Хрестоматія / Упоряд.: Л.Д. Березівська та ін. – К.: Науковий світ, 2003. – 418 с.
191. Матеріали І з'їзду педагогічних працівників України. «Україна XXI століття». Із доповіді Міністра освіти П.М.Таланчука. Робота підсекції «Початкова школа» // Початкова школа. – 1993. – №4. – С. 3 – 8.
192. Марина Ю. Робота трехъ літ / Юлій Марина // Народна школа. – 1942. – Ч.1. – С. 5 – 8.
193. Маркуш А. О научованию читаня / Александр Маркуш // Учитель. –1924. – Рочник V. – С. 33 – 34.
194. Маркуш А. Читаня-писаня в елементарній класі / Александр Маркуш // Учитель. – 1925. – Рочник VI. – С.129 –137.

195. Маркуш О., Бочек С., Шутка Г. Родное слово: Учебник руського языка для народных школ. Выданє в двох частях для однокласовых, трикласовых и пятькласовых школ. Часть І. для 2. и 3. шк. рока / О. Маркуш, С. Бочек, Г. Шутка. – Ужгород: Книгопечатня Ю.Фелдешія, 1923. – 81 с.
196. Маркуш О., Ревай Ю. Живе слово: Читанка для 5. – 6. школьного року народных школ / Олександр Маркуш, Юліан Ревай. – Прага: Накладом державного выдавництва, 1931. – 277 с.
197. Мартинюк В. Розвиток методики навчання історії у початковій школі України в середині XIX - початку XX століття»: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни)» / Віталій Миколайович Мартинюк. – К., 2011. – 22 с.
198. Машталер О.В. Педагогічна і освітня діяльність О.В.Духновича / О.В. Машталер. – К.: Радянська школа, 1966. – 148 с.
199. Мельник І.М. Проблеми народної школи і виховання в педагогічній пресі (за матеріалами західноукраїнських видань другої половини XIX – початку XX століття): дис. на здобуття наук. ступеню канд. пед. наук зі спеціальності 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / Ірина Миколаївна Мельник. – Луцьк, 1997. – 181 с.
200. Мельник С., Черничко С. Особливості радянської мовної політики Закарпаття (1945 – 1991) / Світлана Мельник, Степан Черничко // Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М.Вегеша, Ч.Фединець; [Редколег.: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відповід. за вип. М. Токар]. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 720 с.
201. Мельник С., Черничко С. Характеристика соціолінгвістичної ситуації та мовної політики Закарпаття) / Світлана Мельник, Степан Черничко // Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура / україномовний

варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег.: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відповід. за вип. М. Токар]. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 720 с.

202. Методичний лист «Шляхи підвищення ефективності уроку в початкових класах». – Київ: «Радянська школа», 1981. – 32 с.
203. Микитась В.Л. О.В. Духнович. Літературно-критичний нарис / В.Л. Микитась. – Ужгород: Закарпат. обл. вид-во, 1959. – 101 с.
204. Михальченко Н.И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы / Николай Михальченко; НАН Украины. Ин-т социологии, АПН Украины. Ин-т высшей школы. – К., 2001. – 440 с.
205. Молнар Й., Д.Молнар С. Демографічна та етнічна структура населення Закарпаття: демографічна політика, міграція, трудова міграція / Йосип Молнар, Стефан Молнар Д. // Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег.: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відповід. за вип. М. Токар]. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 720 с.
206. Молодый рахункарь: Учебник численя для І. поступного рочника всіх народних шкôл / Прага: Державне видавництво, б/д. – б/с.
207. Морозова О.С. Рух за впровадження української мови в навчальних закладах України в кінці XIX - на початку XX століття. Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01. – Історія України. Миколаївський державний гуманітарний університет імені Петра Могили / Ольга Станіславівна Морозова. – Миколаїв, 2007. – 301 с.
208. Навчальний план підготовки бакалаврів за напрямом 6.010102 «Початкова освіта» Мукачівського державного університету. – Мукачево, 2010.

209. Навчальні плани для загальноосвітніх шкіл УРСР. – К.: Радянська школа, 1959. – 31 с.
210. Навчальні плани середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл УРСР на 1972/73 навчальний рік // Зб. наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – 1972. – №6. – С. 5 – 23.
211. Навчальні плани середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл УРСР на 1974/75 навчальний рік // Зб. наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – 1974. – №5. – С. 3 – 9.
212. Навчальні плани середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл УРСР на 1975/76 навчальний рік // Зб. наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – 1975. – №6. – С. 3 – 13.
213. Нариси з історії розвитку авторських навчально-виховних закладів в Україні (кінець XIX – XX ст.): навч.-метод. посібник / за ред. О.В. Сухомлинської, В.С. Курила; авт. кол.: О.В. Сухомлинська, В.С. Курило, Л.Д. Березівська, Н.П. Дічек та ін. – Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – 444 с.
214. Нариси історії Закарпаття. Том I (з найдавніших часів до 1918 року) / Авт.колектив: І.М. Гранчак, Д.Д. Данилюк, Е.А. Балагурі, В.І. Ілько, Г.В. Павленко, В.В. Пальок. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1993. – 436 с.
215. Нариси історії Закарпаття. Том II (1918 – 1945) / Редакційна колегія: І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп: історія. – Ужгород, видавництво «Закарпаття», 1995. – 663 с.
216. Нариси історії Закарпаття. Том III (1946 – 1991). – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003. – 648с.
217. Нариси історії українського шкільництва. 1905 – 1933: Навчальний посібник / О.В. Сухомлинська та ін.; за ред. О.В. Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996. – 304 с.

218. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917 – 1967): Монографія / А.Д. Боднар, О.Г. Дзеверін, Б.С. Козар та ін. – К.: Радянська школа, 1967. – 482 с.
219. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР у десятій п’ятирічці / Л.В. Артемова, Є.С. Березняк, В.О. Білоусова та ін.; редкол.: Ю. Тараненко (голова) та ін. – К.: Радянська школа, 1981. – 335 с.
220. Народна школа / Журналь Учительского Т-ва Карпатского края. – 1936/37. – сентябрь. – Рочник XVI. – № 1.
221. Народна школа / Журналь Учительского Т-ва Карпатского края. – 1936/37. – октябрь. – Рочник XVI. – № 2.
222. Народна школа / Журналь Учительского Т-ва Карпатского края. – 1937/38. – октябрь. – Рочник XVII. – № 2.
223. Народна школа / Журналь Учительского Т-ва Карпатского края. – 1937/38. – октябрь. – Рочник XVII. – № 3.
224. Народна школа / Журналь Учительского Т-ва Карпатского края. – 1940/41. – септембрь – октоберь. – №.1-2.
225. Народна школа / Педагогічний часопис. – 1941/42. – септембрь – октоберь. – Ч.1-2.
226. Народна школа / Часопис подкарпатских учителевь и воспитателевь. – 1942. – септемберь. – Рочник IV. – Ч.1.
227. Народна школа / Часопис подкарпатских учителевь и воспитателевь. – 1943/44. – апръль. – Рочник V. – Ч.8.
228. Народне господарство Закарпатської області // Статистичний збірник. - Ужгород, 1990. – 379 с.
229. Народне господарство Української РСР у 1971 році. Ювілейний статистичний щорічник. – К.: Статистика, 1972. – 547 с.
230. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов. 1917 – 1973 гг. / Сост.: А.А. Абакумов, Н.П. Кузин, Ф.И. Пузырев, Л.Ф. Литвинов. – М.: Педагогика, 1974. – 559 с.

231. Народное образование в СССР: сборник нормативных актов / Сост. Н.Е. Голубева. – М.: Юридическая литература, 1987. – 336 с.
232. Наукові здобутки відділень АПН України за 1998 – 2002 рр. // Педагогічна газета. – 2002. – №12 (101), грудень.
233. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст. // Зб. Міністерства освіти і науки України. Академія педагогічних наук. – 2001. – Липень.
234. Наши зарубежные братья в борьбе за народность (Угорская Русь). – СПб, 1911. – 9 с.
235. Новий закон «Про освіту» впроваджує для учнів нову модель здобуття середньої освіти, – Павло Полянський. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2015/05/22/novij-zakon-«pro-osvitu»-vprovadzhue-dlya-uchniv-novu-model-zdobuttya/.
236. Новый свът. – Унгвар, 1871. – Ч.Ч. 16 – 25.
237. Нотатки з науково-практичної конференції «Початкова ланка в системі безперервної освіти» // Початкова школа. – 1991. – №12. – С.57 – 69.
238. О содержании начального образования // Начальная школа. – 1967. – №1. – С. 54 – 60.
239. Об изменении срока обучения в средней общеобразовательной трудовой и политехнической школе с производственным обучением : Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 10 авг. 1964 // Народное образование в СССР : сб. док. 1917 – 1973 гг. – М.: Педагогика, 1974. – С. 218.
240. Об утверждении положений о восьмилетней школе, средней общеобразовательной трудовой политехнической школе с производственным обучением и вечерней (сменной) средней общеобразовательной школе». – № 2027. – 29 декабря 1959 г. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bestpravo. ru/sssr/eh-akty/g4b.htm.

241. Одно из препятствий народного воспитания на Угорской Руси // Свет. – 1870. – №7. – С.30.
242. Олашин А.В. Історія Закарпаття / Андрій Васильович Олашин. – Мукачево, 1992. – 212с.
243. Олег Дерев'янко: видатки на освіту необхідно розглядати, як інвестиції у розвиток. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2015/07/13/oleg-derevyanko-vidatki-na-osvitu-neobxidno-rozglyadati,-yak-investicziyi-u-rozvitok/.
244. Онищук В. Типи, структура і методика уроку в школі / В. Онищук. – К.: Вища школа, 1973. – 227 с.
245. Освіта Закарпаття у цифрах і фактах. 2011 – 2012 н.р.: Інформаційно-аналітичний збірник. – Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2012. – 208 с.
246. Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра (в частині розподілу загального навчального часу за циклами підготовки, переліку та обсягу нормативних дисциплін). Галузь 0101 Педагогічна освіта. Напрям підготовки 6.010102 Початкова освіта. – Київ, 2012.
247. Основні документи про школу / Є.С. Березняк. – К.: Радянська школа, 1982. – 390 с.
248. Офіцинський Р. Демографічна динаміка і національна свідомість / Роман Офіцинський // Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег.: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відповід. за вип. М.Токар]. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 720 с.
249. Офіцинський Р. Школи, дошкільні та позашкільні заклади/ Роман Офіцинський // Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура/україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег.: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л.

Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відповід. за вип. М. Токар]. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 720 с.

250. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1941 – 1961 гг.) / Отв. ред. Ф.Г. Паначин, Н.М. Колмакова, З.Н. Равкин. – М.: Педагогика, 1987. – 416 с.
251. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1961 – 1986 гг.) / Отв. ред. Ф.Г. Паначин, Н.М. Колмакова, З.Н. Равкин. – М.: Педагогика, 1987. – 416 с.
252. Панькевич І. Граматика руського языка для шкôл середних и горожанських / Іван Артемович Панькевич. – Вид.3. – Прага, 1936. –206 с.
253. Педагогическая энциклопедия / Гл. ред. И.А. Каиров, Ф.Н. Петров и др. – Т.3. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 880 с.
254. Педагогический словарь в 2-х томах / Редкол.: И.А. Каиров, Н.К. Гончаров, Н.Д. Казьмин и др. – Т1. – М.: Изд-во Академии педагогических наук, 1960. – 774 с.
255. Педагогический словарь в 2-х томах / Редкол.: И.А. Каиров, Н.К. Гончаров, Н.Д. Казьмин и др. – Т2. – М.: Изд-во Академии педагогических наук, 1960. – 766 с.
256. Педагогічний пошук: книга для вчителя [пер. з рос.] / ред. В.Ф. Бех; упоряд. І.М. Баженова. – К.: Радянська школа, 1989. – 496 с.
257. Педагогичний рух // Учитель. – 1924. – Рочник V. – Число 3. – 4. – С.90 – 93.
258. Педагогічний словник / За ред. дійсного члена АПН України М.Д. Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
259. Первый цвътъ дътской для I. класса народной школы. – Унгвар: Издание регентського комиссаріата, 1939. – 112 с.
260. Перелік фондів Державного архіву Закарпатської області / Державний архів Закарпатської області. Повітовий музей Сату-Маре. Румунія. – Ужгород – Сату-Маре, 2004. – 186 с.

261. Петрашевський Л. Географія для народныхъ школъ епархіи пряшевской / Подъ ред. Іоанна Ѳ. Кизака. – Пряшевъ: Изданіе книжной торговки Штера Книгопечатня Св. «Николая», 1920. – 56 с.
262. Пироженко Л.В. Реформування змісту загальної середньої освіти (середина 60-х – початок 80-х рр. XX століття): Монографія / Лідія Володимирівна Пироженко. – К.: Педагогічна думка, 2013. – 304 с.
263. План заходів щодо впровадження Державного стандарту початкової загальної освіти в Закарпатській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakinppo.org.ua/kabineti/kabinet-doshkilnoi-pochatkovoi-ta-inkljuzivnoi-osviti/pochatkova-osvita/679-plan-zahodiv-schodo-provadzhennja-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-zagalnoyi-osviti-v-zakarpatskij-oblasti.
264. Побірченко Н. С. Питання національної освіти та виховання в діяльності українських Громад (друга половина XIX – початок XX століття) : [монографія] / Н.С. Побірченко. – К.: Наукови й світ, 2002. – 331 с.
265. Полищук Н.С. Начальное и среднее образование на Правобережной Украине в 60-90-х годах XIX века: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.02 «История СССР» / Николай Самойлович Полищук. – К., 1974. – 27с.
266. Положення про восьмирічну школу // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР. – 1960. – № 17/18 – С. 2 – 10.
267. Помагайба В.І. Початкове навчання на новому етапі розвитку середньої освіти / В.І. Помагайба // Радянська школа. – 1968. – №6. – С. 15 – 23.
268. Помагайба В.І. Про унормування учбового навантаження. Методичний лист / В.І. Помагайба. – К.: Радянська школа, 1963. – 41 с.
269. Помагайба В.І. Програми початкової школи / В.І. Помагайба // Питання початкової освіти : наук. записки. – К.: Рад. шк., 1963. – Т. XXX. – С. 30 – 45.
270. Постанова ЦК КП України і РМ Української РСР «Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в Українській РСР». – № 900. – 8 грудня 1966 р. // Закони України [Электронный

ресурс]. – Режим доступа: http://www.uazakon.com/document/tpart21 /isx21550.htm.

271. Постановление ВС СССР «Об основных направлениях реформы общеобразовательной и профессиональной школы». – 12 апреля 1984 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http:// intellect - invest. org.ua/content/userfiles/files/social_history_pedagogic/official _documents /Postanovl_O_reforme_school_1984.pdf.
272. Постановление Совмина РСФСР «Об утверждении положений о восьмилетней школе, средней общеобразовательной трудовой политехнической школе с производственным обучением и вечерней (сменной) средней общеобразовательной школе». – № 2027. – 29 декабря 1959 г. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bestpravo.ru/sssr/eh-akty/g4b.htm.
273. Постановление ЦК КПСС и СМ СССР «О дальнейшем совершенствовании процесса обучения и воспитания учащихся системы профессионально-технического образования». – № 793. – 30 августа 1977 г. // Левоневский Валерий Станиславович [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://pravo.levonevsky. org/baza/soviet/sssr4124.htm.)
274. Постановление ЦК КПСС и СМ СССР «О мерах по дальнейшему улучшению условий работы сельской общеобразовательной школы». – № 471. – 02 июня 1973 г. // Левоневский Валерий Станиславович [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://pravo. levonevsky.org /baza/ soviet/sssr4647.htm.
275. Правительсвенное розпоряженя з дня 29 листопада 1923 р. О упорядкованю одношеня учительських особ при державних учебных, образовательных и выховательных заведенях бувшоъ мадярскоъ державы на Словенску и в Подкарпатской Руси // Урядовый Вістникь школьного одділа цивильноі управы Подкарпатскоі Руси / Редакцією школьного одділа. – Рочникь IV. – Число 1. – 1924. – С. 1– 6.

276. Предик А. Проблема оцінювання навчальної діяльності учнів початкової школи в Україні (50-ті – 90-ті роки XX століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Аліна Анатоліївна Предик. – К., 2009. – 20 с.
277. Предплатное на Нар.Школу. Ч.: 38.139/1941.II // Народна школа. – 1941–1942. – Ч.1-2. – С. 43 – 44.
278. Про дальше поліпшення роботи шкіл, професійно-технічних училищ, середніх спеціальних навчальних закладів, дошкільних та позашкільних установ Української РСР. Постанова Верховної Ради Української РСР // Радянська школа. – 1965. – №8. – С. 1 – 8.
279. Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти ПОСТАНОВА КМ України від 20 квітня 2011 р. № 462 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf /link1/find: ПОСТАНОВА+від+20+квітня+2011+р.+N+462+Київ+Про+ затвердження +Державного+стандарту+початкової+загальної+освіти/KP110462.html.
280. Про затвердження Положення про навчально-виховний комплекс «загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад». Постанова КМ України від 12.03.2003 № 306 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf /link1/find:навчально-виховний+комплекс /KP030306.html.
281. Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР // Радянська школа. – 1966. – №12. – С. 1 – 5.
282. Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи. Постанова ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР // Радянська школа. – 1967. – №1. – С. 1 – 5.
283. Про зміну строку навчання в середніх загальноосвітніх трудових політехнічних школах з виробничим навчанням // Радянська школа. – 1964. – № 9. – С. 3.

284. Про зміцнення зв’язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в країні. Тези ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР // Радянська школа. – 1958. – №10. – С. 3 – 14.

285. Про навчальні плани і програми для восьмирічних і середніх шкіл УРСР на 1964 /65 навчальний рік // Зб. наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – 1964. – №15/16. – С. 2 – 11.

286. Про національні меншини в Україні ВР України Закон від 25.06.1992 № 2494-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/find:Про+ національні+ меншини +в+Україні /T249400.html.

287. Про нові навчальні плани для шкіл Української РСР // Рідна школа. – 1962. – №7. – С. 10 – 11.

288. Про перехід на безплатне користування підручниками учнями загальноосвітніх шкіл Української РСР // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – 1978. – № 9. – С. 5 – 11.

289. Про роботу початкових класів загальноосвітніх шкіл республіки щодо підвищення якості навчання, комуністичного виховання і розвитку учнів // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – 1983. – № 7. – С. 3 – 23.

290. Про стан навчально-виховної роботи в перших класах шкіл Української РСР. Постанова колегії Міністерства освіти УРСР від 28 січня 1970 року // Зб. наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – 1970. – №7/8. – С. 55 – 60.

291. Про Типові навчальні плани початкової школи з навчанням українською та мовами національних меншин. Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.03.2004 № 162 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/find:наказ+Міністерства+освіти+і +науки+України+від+01+березня+2004+р.+№+162/MUS2124.html.

292. Про Типові навчальні плани початкової школи з українською мовою та мовами навчання національних меншин. Наказ Міністерства освіти і

науки України від 28.02.2001 № 96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/find:наказ+Міністерства+освіти+і+науки+України+від+28+лютого+2001+р.+№+96/MUS583.htl.

293. Про Типові навчальні плани початкової школи Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 10.06.2011 № 572. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/ l_doc2.nsf/link1/ find:наказ+572+від+10.06.2011/MUS16077.html.
294. Про Типові навчальні плани початкової школи. Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.11.2005 № 682 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/find:від+29+листопада+2005+р+№+682+»Про+Типові+навчальні+плани+початкової+школи/MUS3654.html.
295. Про запровадження 12-бальної шкали оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти // Початкова школа. – 2000. – №11. – С. 31 – 33.
296. Про затвердження Базового навчального плану загальноосвітніх навчальних закладів КМ України Постанова КМ від 05.08.1998 № 1239 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua /l_doc2.nsf/link1/find:Про+затвердження+типових+навчальних+планів/KP981239.html.
297. Про хід виконання постанови ЦК КП України та Ради Міністрів УРСР від 7 липня 1972 р. № 326 «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді і дальший розвиток загальноосвітньої школи УРСР» // Зб. наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР.–1973. – №18. – С. 9 – 17.
298. Проблеми переходу на нову структуру і зміст навчання учнів початкової школи // Початкова школа. – 2000. – №4. – С.4 – 8.
299. Програми восьмирічної школи. 1 – 3 класи. – Київ: «Радянська школа», 1973. – 184 с.
300. Програми восьмирічної школи. Початкові класи. – К.: Радянська школа, 1968. – 177 с.

301. Программы подготовительных классов школ с молдавским, венгерским и польским языками обучения. – Киев: «Радянська школа», 1980. – 144 с.
302. Програми для підготовчих класів загальноосвітніх шкіл. – Київ: «Радянська школа», 1978. – 155 с.
303. Програми середньої загальноосвітньої школи. 1 – 4 (1 – 3) класи. – К.: Бліц, 1997. – 206 с.
304. Програми середньої загальноосвітньої школи. 1-4 (1-3) класи. – К.: Початкова школа, 2003. – 292 с.
305. Програмно-методичний відділ МНО УРСР. Навчальні плани, програми підручники // Початкова школа. – 1991. – №7. – С. 2 – 6.
306. Проект Закону «Про освіту». [Електронний ресурс]. // Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/gromadske-obgovorennya-zakonoproektu-»pro-osvitu».html.
307. Пятый цвет детской мудрости для VII-VIII класса народной школы. – Унгвар: Издание регентського комиссаріата, 1939. – 248 с.
308. Развитие народного образования в УССР: справочные материалы / Ред. В.В. Лисица. – К.: Радянська школа, 1977. – 32 с.
309. Ревай Ю. Педагогичні кружки / Юліан Ревай // Учитель. – 1928. – Рочник IX. – С. 69 – 73.
310. Репко І. Організація контролю за навчальною діяльністю учнів народних шкіл України у другій половині XIX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Інна Петрівна Репко. – Житомир, 2008. – 20 с.
311. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): Нариси / Редкол.: М.Д. Ярмаченко (відп. редактор) та ін. – К.: Радянська школа, 1991. – 384 с.
312. Розквіт Закарпаття в братній сім'ї народів. – Львів: Вища школа, 1985. – 148 с.

313. Розквіт народної освіти в західних областях України / Д.А. Яремчук, Л.С. Баїк, В.К. Савинець та ін.; упор. і заг. ред. Б.І. Тимохіна. – К.: Радянська школа, 1979. – 192 с.
314. Розлуцька Г. Сучасний рівень освіти в Закарпатській області / Галина Розлуцька // Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура/україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег.: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відповід. за вип. М. Токар]. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 720 с.
315. Розлуцька Г.М. Зміст шкільних підручників як фактор полікультурного виховання молодших школярів у Закарпатті (1919 – 1939 рр.): Монографія / Галина Миколаївна Розлуцька. – Дрогобич: Коло, 2005. – 282 с.
316. Розпорядження Міністерства Школництва і Народної освіти з дня 6 Мая 1930. Чис.47.4 15-I, котрим упорядковуються нормальні учебні основи для народних шкіл // Урядовий вісник школьного реферату краєвого уряду Подкарпатской Руси. Прилога «Учителя». – 1930 (Р.Х.). – Ч.8. – Ужгород. – С.26 – 27.
317. Розпорядженя министерства культа и народного просвіченя ч.25.900/1941. въ ділі постановленя початку денной школьной науки // Народна школа. –1941– 1942. – Ч.1-2. – С.41 – 42.
318. Розпоряженіє м. кор. мин. віроисповеданій и народного просвіщення ч.55.000/1941.V. въ ділі введеня въ жизнъ Учебного плана народныхъ школъ // Народна школа. – 1941–1942. – Ч.1-2. – С. 44 – 45.
319. Романенко М.І. Освіта як об’єкт філософського аналізу: Наукова монографія / Михайло Ілліч Романенко. – Дніпропетровськ: Видавництво «Промінь», 1998. – 132 с.
320. Романенко М.І. Соціальні та парадигмально-когнітивні детермінанти розвитку сучасної освіти: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філософ. наук зі спеціальності 09.00.01 «Філософія освіти». Дніпропетровський

національний університет / Михайло Ілліч Романенко. – Дніпропетровськ, 2003. – 422 с.

321. Росул В.В. Тенденції розвитку школи та педагогічної думки Закарпаття (XIX – XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Василь Васильович Росул. – Київ, 1997. – 24 с.
322. Рудічєва Н. Теорія і практика навчання співу у початкових школах Слобожанщини (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Наталія Костянтинівна Рудічєва. – Харків, 2007. – 21 с.
323. Руководство до пріменення учебного плана для восьмиклассной народной школы и инструкцій // Народна школа. – 1941 – 1942. – Ч.1-2. – С.46 – 48.
324. Русова С. Єдина діяльна (трудова) школа / Софія Русова. – Лейпциг; Катеринослав, 1924. – 153 с.
325. Русова С.Національна школа / Софія Русова // Русова С. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн.1 / За ред. Є.І. Коваленко. – К.: Либідь, 1997. – 272 с.
326. Сабов Е. Христоматія церковно-славянских и угро-русских народных сказок на подлинных изречиях / Евмений Сабов. – Вь Унгвари, 1893. – 232 с.
327. Сабов Евм. Ив. Грамматика русскаго языка / Евм. Ив. Сабов. – Ужгородъ: Изданіе Культурно-Просвѣтительнаго Общества имени А.В. Духновича въ Ужгородѣ: Типография «Школьной Помощи» въ Ужгородѣ, 1924. – 160 с.
328. Савченко О. Актуальні проблеми початкового навчання / О. Савченко // Початкова школа. – 1975. – №8. – С. 1 – 7.
329. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи / Олександра Яківна Савченко. – К.: Генеза, 1999. – 367 с.

330. Савченко О.Я. Зміст шкільної освіти на рубежі тисячоліть / О.Я. Савченко // Шлях освіти. – 2000. – №3. – С. 2 – 6.
331. Савченко О. Початкова ланка в системі безперервної освіти / О. Савченко // Початкова школа. – 1989 . – №4. – С. 5 – 9.
332. Савченко О. Про стан та перспективи розвитку загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості // Початкова освіта. – 1999. – №1 (355) січень. – С.1 – 3.
333. Савченко О. Реформування змісту шкільної освіти в контексті педагогічної спадщини Василя Сухомлинського / О. Савченко // Початкова школа. – 1999. – №9. – С. 1 – 4.
334. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах: Посібник для вчителя. Вид. 2-ге, доповн / Олександра Яківна Савченко. – К.: Магістр-S, 1997. – 256 с.
335. Савченко О.Я. У пошуках нової концепції школи першого ступеня навчання / Олександра Яківна Савченко // Початкова школа. – 1990. – №1. – С. 2 – 7.
336. Садовский В.Н. Основания общей теории систем: Логико-методологический анализ / Вадим Николаевич Садовский. – М.: Издательство «НАУКА», 1974. – 280 с.
337. Саженюк Б.С.,Саженюк М.Т. Буквар / Б.С. Саженюк, М.Т. Саженюк. – Київ: Радянська школа,1967. – 96 с.
338. Сбруєва А.А. Порівняльна педагогіка: Навчальний посібник / Алла Анатоліївна Сбруєва. – Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 1999. – 300 с.
339. Сбруєва А.А. Тенденції реформування середньої освіти розвинених англомовних країн в контексті глобалізації (90-ті рр. ХХ – початок ХХІ ст.) / Алла Анатоліївна Сбруєва. – Суми: ВАТ Сумська обласна друкарня; Видавництво «Козацький вал», 2004. – 500 с.

340. Свътъ чиселъ. Изборникъ рахунковыхъ и геометричныхъ прикладовъ та выслъдовъ. Для IV классы народныхъ школъ. – Унгвар: Выданя регентського комиссаріята Подкарп. территоріъ, 1943. – 92 с.
341. Сергій Квіт: Зміна мережі навчальних закладів – це одна з частин реформи освіти. [Електронний ресурс]. // Режим доступу: http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2015/07/21/selektorna-narada/.
342. Сисоєва С. Освіта як відображення сутності суспільного розвитку (п. 1.5) / С.О. Сисоєва // Освітологія: витоки наукового напряму: [монографія] / За ред. В.О. Огнев'юка; Авт. кол.: В.О. Огнев'юк, С.О. Сисоєва, Л.Л. Хоружа, І.В. Соколова, О.М. Кузьменко, О.О. Мороз. – К. : ВП «Едельвейс», 2012. – 336 с. – С. 117 – 136.
343. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – Львів: Афіша, 2001. – 664 с.
344. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980): Онлайн-версія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sum.in.ua.
345. Собченко Т. Розвиток природничої освіти у початковій школі в історії педагогічної думки другої половини XIX – початку XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Тетяна Миколаївна Собченко. – Харків, 2008. – 20 с.
346. Співак Б.І. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930 – 1945 роках / Борис Іванович Співак. – Видавництво Львівського університету. – Ужгород: Закарпатська обласна друкарня, 1963. – 381 с.
347. Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919 – 1939 роках / П. Стерчо. – Торонто: НТШ, 1965. – 288 с.
348. Стефанюк Г.В. Шкільництво в Західній Україні під час німецької окупації (1941–1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника / Галина Василівна Стефанюк. – Івано-Франківськ, 2004. – 215 с.

349. Столярчук Т. Проблеми організації педагогічної праці вчителя народних шкіл (друга половина XIX – початок XX століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Тетяна Олександрівна Столярчук. – Житомир, 2006. – 21 с.
350. Ступарик Б. Національна школа: витоки, становлення: Навчально-методичний посібник / Богдан Михайлович Ступарик. – К.: ІЗМН, 1998. – 336 с.
351. Субтельний О. Україна: Історія: навчальний посібник / Орест Субтельний. – 3-тє вид., перероб. і доп. - Київ: Либідь, 1993. – 720 с.
352. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.3. – 670 с.
353. Сухомлинська О. До питання про розвиток змісту загальної середньої освіти / Ольга Сухомлинська // Шлях освіти. – 2004. – №3. – С. 39 – 43.
354. Сухомлинська О. Програми національного виховання в умовах освітніх модернізацій них змін / Ольга Сухомлинська // Шлях освіти. – 2010. – №4. – С. 4 – 8.
355. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / Ольга Василівна Сухомлинська. – К.: А.П.Н., 2003. – 68 с.
356. Сухомлинська О.В. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини XX століття / Ольга Василівна Сухомлинська // Шлях освіти. – 2004. – №3. – С. 6 – 12.
357. Талапканич М.І., Жупанин С.І., Могорита Г.І. Активні форми навчання на курсах підвищення кваліфікації вчителів / М.І. Талапканич, С.І. Жупанин, Г.І. Могорита // Початкова школа. – 1991. – №12. – С. 43 –45, 52.
358. Тернистий шлях до України: Збірник архівних документів і матеріалів «Закарпаття в європейській політиці 1918 – 1919, 1938 – 1939, 1944 –

1946 рр.» / Упорядкування, передмова та покажчик О.Д. Довганича та О.М. Корсуна. – Ужгород: ВАТ Видавництво «Закарпаття», 2007. – 752 с.

359. Томчані П.В. До моихъ выхователевъ народу/ Павелъ Выльгельмъ Томчані // Народна школа. – 1942. – Ч.1. – С. 1 – 3.
360. Третій цвет детской мудрости для VII-VIII класса народной школы. – Унгвар: Издание регентського комиссаріата, 1939. – 176 с.
361. Туряниця А.В. Інвестиції Чехословаччини в освіту та культуру Закарпаття (Підкарпатської Русі) в 20-х роках ХХ століття / А.В. Туряниця, В.В. Туряниця // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – Ужгород, 2002. – Випуск 6. – С. 194 –198.
362. Указ Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти». – № 347/2002. – 17 квітня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://intellect-invest.org.ua/content/userfiles/files/social_history_ pedagogic/ official_documents/Ukaz_prezidenta_Doktrina _rozvitku_osviti.pdf.
363. Україна у міжнародних відносинах ХХ століття: Навчальний посібник / За заг. ред. Я.Й. Малика. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка; ЛРІДУ НАДУ, 2004. – 468 с.
364. Українська Радянська енциклопедія. Том 9. – Вид. 2. – Київ: Головна редакція Української Радянської енциклопедії, 1983. – 560 с. – С. 46. – Стаття «Початкова школа».
365. Українські школи в бувшій Угорщині від 1868 до 1914 року // Учитель. – 1929. – Ч.3-4. – С.29-30.
366. Урядовый Вістникь школьного одділа цивильноі управы Подкарпатскоі Руси / Редакцією школьного одділа. – Рокь 1920 – 21. – Рочникь І. – Ч.1.
367. Урядовый Вістникь школьного одділа цивильноі управы Подкарпатскоі Руси / Редакцією школьного одділа. – Рокь 1923. – Рочникь ІІІ. – Ч.2.
368. Урядовый Вістникь школьного одділа цивильноі управы Подкарпатскоі Руси / Редакцією школьного одділа. – Рокь 1923. – Рочникь ІІІ. – Ч.6.

369. Урядовый Вістникь школьного одділа цивильноі управы Подкарпатскоі Руси / Редакцією школьного одділа. – Рокь 1923. – Рочникь III. – Ч.7-8.
370. Урядовый Вістникь школьного одділа цивильноі управы Подкарпатскоі Руси / Редакцією школьного одділа. – Рокь 1923. – Рочникь III. – Ч.9-10.
371. Урядовый Вістникь школьного одділа цивильноі управы Подкарпатскоі Руси / Редакцією школьного одділа. – Рокь 1924. – Рочникь IV. – Ч.1.
372. Урядовый Вістникь школьного одділа цивильноі управы Подкарпатскоі Руси / Редакцією школьного одділа. – Рокь 1926. – Рочникь VI. – Ч.6.
373. Урядовый Вістникь школьного реферату краєвого уряду Пудкарпатскоь Руси. – Рокь 1929. – Рочникь IX. – Ч.4.
374. Урядовый Вістникь школьного реферату краєвого уряду Пудкарпатскоь Руси. – Рокь 1930. – Рочникь X. – Ч.8.
375. Урядовый Вістникь школьного реферату краєвого уряду Пудкарпатскоь Руси. – Рокь 1931. – Рочникь XI. – Ч.12.
376. Урядовый Вістникь школьного реферату краєвого уряду Пудкарпатскоь Руси. – Рокь 1933. – Рочникь XIII. – Ч.4.
377. Урядовый Вістникь школьного реферату краєвого уряду Пудкарпатскоь Руси. – Рокь 1934. – Рочникь XIV. – Ч.4-5.
378. Урядовый Вістникь школьного реферату краєвого уряду Пудкарпатскоь Руси. – Рокь 1934. – Рочникь XIV. – Ч.8-9.
379. Учитель / Выдає Школьный оддъль цивильноъ управы Подкарпатской Руси. – 1921. – Рочник II. – Ч.6.
380. Учитель / Выдає Школьный оддъль цивильноъ управы Подкарпатской Руси. – 1921 – 1922. – Рочник III. – Ч.6.
381. Учитель / Прилога «Урядового Въстника школьного оддъла цивильноъ управы Подкарпатской Руси. – 1923. – Рочник IV. – Ч. 1.
382. Учитель / Прилога «Урядового Въстника школьного оддъла цивильноъ управы Подкарпатской Руси. – 1924. – Рочник V. – Ч. 3-4.
383. Учитель / Прилога «Урядового Въстника школьного оддъла цивильноъ управы Подкарпатской Руси. – 1925. – Рочник VI. – Ч. 1- 2.

384. Учитель / Прилога «Урядового Въстника школьного оддъла цивильноъ управы Подкарпатской Руси. – 1927. – Рочник VIII. – Ч. 1- 2.
385. Учитель / Прилога «Урядового Въстника школьного оддъла цивильноъ управы Подкарпатской Руси. – 1928. – Рочник IX. – Ч. 1.
386. Учебні основы для руських школь Подкарпатскоі Руси // Урядовый Вістникь школьного одділа цивильноі управы Подкарпатскоі Руси / Редакцією школьного одділа. – Рочникь I. – Рокь 1920 – 21. – С. 34 – 42.
387. Фединець Ч. Угорськомовна освіта та інтернаціоналізм / Чілла Фединець // Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег.: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відповід. за вип. М. Токар]. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 720 с.
388. Ушинський К.Д. Питання виховання і навчання в початковій школі / Костянтин Дмитрович Ушинський // Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. – К.: Радянська школа, 1983. – Т.2. – 359 с.
389. Федорь П. Плебисцить по вопросу языка преподаванія вь карпаторусскихь школах 1868 – 1937 / П.Федорь // Народная Школа. – № 3. – 1937 – 38. – С. 1 – 2.
390. Философская энциклопедия / Гл. ред. Ф.В. Константинов. – Т.5. – М.: Советская энциклопедия, 1970. – 740 с.
391. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев, Є.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.
392. Физеши О.И. Система образования в Закарпатье: шаги истории / О. И. Физеши // Социология образования / Издательство Современного гуманитарного университета, Россия. – 2013. – Том 5. – С. 81 – 93.
393. Фізеші О.Й. Виховна спрямованість змісту букварів в українських школах Закарпаття (друга половина XIX – кінець XX століття): монографія / О. Й. Фізеші. – Херсон: Айлант, 2008. – 208 с.

394. Фізеші О.Й. Виховний зміст україномовних букварів у поліетнічному середовищі Закарпаття (друга половина XIX – початок XX століття) / О. Й. Фізеші // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота, 2008. – Вип. 12 – 13. – С. 67 – 68.
395. Фізеші О.Й. Виховні традиції в змісті українських букварів початку XX століття / О. Й. Фізеші // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота, 2011. – Вип. 20. – С. 160 – 163.
396. Фізеші О.Й. Генеза становлення гендерного виховання: зарубіжний та вітчизняний досвід / О. Й. Фізеші, В. В. Бунча // Науковий вісник МДУ. – 2009. – №7(2). – С. 74-84.
397. Фізеші О.Й. До питання педагогічної кваліфікації вчителів початкових шкіл в умовах переходу на рідномовне навчання (Чехословацький період, 1919 – 1939) / О. Й. Фізеші // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота, 2015. – Вип. 34. – 225 с. – С. 197 – 200.
398. Фізеші О.Й. До питання про навчання рідною мовою в початкових школах Закарпаття у 1939-1944 рр. / О.Й. Фізеші // Історико-педагогічний альманах: Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини [ред. кол.: Сухомлинська О.В. (гол. ред.) та ін.]. - Умань, 2015. – Випуск 2. – С. 28 – 32.
399. Фізеші О.Й. До проблеми формування професійної ідентичності майбутнього вчителя в умовах ринкової системи в освіті / О. Й. Фізеші, М. М. Марусинець // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання фахівців на міжнародному ринку вищої освіти: науковий вісник Закарпатського державного університету. Спеціальний випуск / Упорядкування К. Мовчан. – Ужгород: Ліра, 2007. – С. 62 – 68.
400. Фізеші О.Й. Закарпатоукраїнські педагоги другої пол. XIX – поч. XX ст. про роль початкової школи у забезпеченні духовного і фізичного розвитку особистості / О. Й. Фізеші // Матеріали V Міжнародних та XIX

Всеукраїнських педагогічних читань «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: здоров'я через освіту» 11 – 12 жовтня 2012 р., м. Донецьк. – Донецьк, 2012. – Т.3. – 164 с. – С. 69 – 73.

401. Фізеші О.Й. Інноваційні ідеї О.В.Духновича щодо розвитку початкової освіти у період перебування закарпатоукраїнських земель під владою Австро-Угорщини / О. Й. Фізеші // Педагогічний альманах. Збірник наукових праць. – Херсон, 2011. – № 12, ч. 3. – С. 125 –129.
402. Фізеші О.Й. Інформатизація освіти в системі підготовки вчителя початкових класів / О. Й. Фізеші // Наукові записки Ніжинського державного університету. Серія: Психолого-педагогічні науки, 2008. – Вип. 3. – С. 34 – 36.
403. Фізеші О.Й. Історико-педагогічне дослідження розвитку початкової школи на Закарпатті другої половини XIX – початку XXI століття: основні підходи / О. Й. Фізеші // Педагогічний дискурс: зб. наук. праць / гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький: ХГПА, 2013. – Вип. 15. – 799 с. – С. 715 – 719.
404. Фізеші О.Й. Методичні аспекти реалізації змісту початкової освіти у педагогічній творчості А.Волошина / О. Й. Фізеші // Закарпатські Волошинські читання: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Ужгород, 25 – 30 березня 2013 р.) / Наук. ред. І.В. Козубовська, В.В. Левкулич, В.І. Староста, І.О. Стряпко. – Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А.Е., 2013. – 112 с. – С. 52 – 54.
405. Фізеші О.Й. Методичні матеріали для забезпечення самостійної та індивідуальної роботи студентів з дисципліни «Розвиток освіти регіону (на прикладі Закарпаття)» / О. Й. Фізеші. – Мукачево: МДУ, 2015. – 20 с.
406. Фізеші О.Й. Модернізація професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів / О. Й. Фізеші // Матеріали освітньо-просвітницького семінару для педагогів «Освіта про європейські цінності» (Кошице – Словаччина, 17 – 18 листопада 2011 р.) / За ред. С. Стрюкова. –

Мукачево: Центр Європейської Інтеграції та Транскордонного Співробітництва, 2013. – 172 с. – С. 133 – 138.

407. Фізеші О.Й. Навчально-методичний методичний комплекс дисципліни «Розвиток освіти регіону (на прикладі Закарпаття)» / О. Й. Фізеші. – Мукачево: МДУ, 2015. – 93 с.
408. Фізеші О.Й. Навчально-методичні матеріали з курсу «Педагогіка» (розділ «Основи педагогіки») для студентів педагогічних спеціальностей / О. Й. Фізеші. – Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2008. – 64 с.
409. Фізеші О.Й. Навчально-методичні матеріали з курсу «Педагогіка» (розділ «Дидактика») для студентів педагогічних спеціальностей / О. Й. Фізеші. – Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2008. – 96 с.
410. Фізеші О.Й. Навчально-методичні матеріали з курсу «Педагогіка» (розділ «Теорія виховання») для студентів педагогічних спеціальностей / О. Й. Фізеші. – Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2008. – 80 с.
411. Фізеші О.Й. О.Духнович про вчителя початкової школи / О. Й. Фізеші // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Сер. 16: «Творча особистість учителя: проблеми теорії та практики». – 2012. – Вип. 18 (28). – С. 52 – 56.
412. Фізеші О.Й. Освітні здобутки системи початкової освіти Закарпаття в Чехословацький період (1919 – 1938 рр.) / О. Й. Фізеші // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – № 20 (231), жовтень, 2011. – Частина IV. – С. 69 – 78.
413. Фізеші О.Й. Основні тенденції розвитку початкової школи на Закарпатті у перше десятиліття його приєднання до Радянської України / О. Й. Фізеші, Л. Й. Андрейчук // Вісник Прикарпатського національного університету імені В.Стефаника. Серія: Педагогіка. – 2012. – Вип. XLIII – XLIV. – С. 14 – 18.
414. Фізеші О.Й. Особливості виховного змісту букварів Галичини та Буковини (перша половина ХХ століття) / О. Й. Фізеші // Науковий вісник

Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота, 2006. – Вип. 10. – С. 126 – 127.

415. Фізеші О.Й. Особливості змісту початкової освіти в закарпатоукраїнських школах Чехословацького періоду (1919 – 1938 рр.) / О. Й. Фізеші // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота, 2011. – Вип. 23. – С. 193 –195.
416. Фізеші О.Й. Особливості підготовки вчителя початкової школи в Закарпатті (друга половина XIX – початок XX століття) / О. Й. Фізеші // Проблеми підготовки сучасного вчителя: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини [ред. кол.: Пащенко Д. І. (гол. ред.) та ін.]. – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2015. – Випуск 11. – 236 с. – С. 156 – 164.
417. Фізеші О.Й. Педагогіка: Основи педагогіки. Дидактика. Теорія та методика виховання: навчальний посібник (рекомендовано МОН України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (Лист №1/11-16301 від 28.10.2013 р.)) / О. Й. Фізеші. – К: Кондор-Видавництво, 2014. – 390 с.
418. Фізеші О.Й. Питання періодизації розвитку початкової школи на Закарпатті в контексті системних освітніх трансформацій / О. Й. Фізеші // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. – Сер. 16: «Творча особистість учителя: проблеми теорії та практики». – Київ, 2013. – Вип. 21 (31). – С.82-86.
419. Фізеші О.Й. Порівняльний аналіз змісту сучасних українських букварів та букварів радянського періоду / О. Й. Фізеші // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота, 2009. – Вип. 16 – 17. – С. 193 – 196.
420. Фізеші О.Й. Початкова школа на Закарпатті (друга половина XIX – початок XXI ст.): монографія / О.Й. Фізеші. – Ужгород: МДУ, 2015. – 528 с.

421. Фізеші О.Й. Початкова школа на Закарпатті у системних освітніх трансформаціях 20-их – 30-их рр. ХХ століття / О. Й. Фізеші // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. Науковий збірник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – 2012. – Вип. 42. – Частина 1. – С. 321 – 328.
422. Фізеші О.Й. Початкова школа як система: історіографія поняття / О. Й. Фізеші // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 67. – Херсон: ХДУ, 2015. – 496 с. – С. 47 – 53.
423. Фізеші О.Й. Проблема соціалізації особистості молодшого школяра в педагогічній творчості О.Духновича та А.Волошина / О. Й. Фізеші // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи, 2007. – Вип.8.– С.33 – 35.
424. Фізеші О.Й. Розвиток освіти в Закарпатті: Курс лекцій для студентів спеціальності 8.01010201 «Початкова освіта» / О. Й. Фізеші. – Мукачево: МДУ, 2012. – 72 с.
425. Фізеші О.Й. Розвиток початкових шкіл Закарпаття в контексті освітніх законів Австро-Угорщини / О. Й. Фізеші // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота, 2014. – Вип. 34. – 225 с. – С. 197 – 200.
426. Фізеші О.Й. Розвиток початкової освіти у період перебування закарпатоукраїнських земель під владою Австро-Угорщини (1847 – 1919 рр.) / О. Й. Фізеші // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: Зб. наук. пр. / редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. – Запоріжжя, 2011. – Вип. 23. – С. 496-502.
427. Фізеші О.Й. Суспільно-політичні умови розвитку початкової школи на Закарпатті у другій половині XIX століття / О. Й. Фізеші // Проблеми підготовки сучасного вчителя: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини [ред. кол.:

Побірченко (гол.ред.) та ін.]. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2013. – Випуск 7.– С. 307 – 313.

428. Фізеші О.Й. Тенденції розвитку початкової школи у Закарпатті (1939 – 1944 рр.) / О.Й. Фізеші // Педагогічні науки: Збірник наукових праць Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка [ред. кол.: Степаненко М.І. (гол.ред.) та ін.]. Вип. 64 – Полтава, 2015. – Вип. 3. – С. 110 – 116.
429. Фізеші О.Й. Трудове виховання в змісті закарпатоукраїнських букварів (друга половина XIX – початок XX століття) / О. Й. Фізеші // Молодь і ринок. Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2009. –№6. – С. 80 – 83.
430. Фізеші О.Й. Формування здорового способу життя молодших школярів у педагогічній спадщині О. В. Духновича / О. Й. Фізеші // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота, 2007. – Вип. 11. – С. 153 – 155.
431. Філософський енциклопедичний словник. Довідкове видання /Ред.колегія (голова редколегії) В.І.Шинкарук. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
432. Філософський словник соціальних термінів. Видання третє, доповнене / Під заг. ред. проф. В.П. Андрущенка. – Х.: Р.И.Ф., 2005. – 672 с.
433. Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку XXI століття: Монографія / Серія «Модернізація вищої освіти: світоглядно-педагогічні проблеми». – К.: Педагогічна думка, 2007. – 352 с.
434. Фуллан М. Сили змін. Вимірювання глибини освітніх реформ / Майкл Фуллан. – Львів: Вид-во «Літопис», 2000. – 272 с.
435. Химинець В.В., Стрічик П.П., Качур Б.М., Талапканич М.І. Освіта Закарпаття: Монографія / В.В. Химинець, П.П. Стрічик, Б.М. Качур, М.І. Талапканич. – Ужгород: Карпати; Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2009. – 464с.
436. Худанич В.І. Міжвоєнний період в історії Закарпаття / Василь Іванович Худанич // Українські Карпати. – Ужгород, 1993. – С. 538 – 545.

437. Чавдаров С.Х. Українська мова.: Підручник для восьмирічної школи. 2 клас. Вид. 7-е. / С.Х. Чавдаров – К.: Радянська школа, 1965. – 120 с.
438. Чавдаров С.Х. Українська мова: Підручник для 1 класу / С.Х. Чавдаров. – К.: Радянська школа, 1968. – 164 с.
439. Чавдаров С.Х. Українська мова: Підручник для 1 класу початкової школи. Вид. 20-е. / С.Х.Чавдаров. – К.: Радянська школа, 1959. – 84 с.
440. Чавдаров С.Х. Українська мова: Підручник для 2 класу початкової школи. Вид. 20-е. / С.Х. Чавдаров. – К.: Радянська школа, 1959. – 150 с.
441. Чавдаров С.Х. Українська мова: Підручник для IV класу початкової школи. Вид. 20-е. / С.Х. Чавдаров. – К.-Х.: Радянська школа, 1959. – 148 с.
442. Черепанова С.О. Філософія освіти. Світоглядно-гуманітарний вимір: людина – наука – мистецтво – стиль мислення: монографія / Світлана Черепанова. – Л.: Світ, 2011. – 408 с.
443. Черненко Г. Соціально-педагогічні засади розвитку початкової освіти в Україні (1917 – 1933 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Галина Миколаївна Черненко. – К., 2005. – 20 с.
444. Четвертый цвет детской мудрости для VII-VIII класса народной школы. – Унгвар: Издание регентського комиссаріата, 1939. – 264 с.
445. Шайгородський Ю. Поняття «трансформація» як інструмент аналізу соціальних змін / Юрій Шайгородський // Український науковий журнал «Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації». – 2010. – №4. – С. 51 –53.
446. Шандор В. Закарпаття. Історично правний нарис від IX ст. до 1920 / Вікентій Шандор. – Carpathian Alliance, Inc.,New York, 1992. – 292 с.
447. Шереги Ф.Э. Социология образования: прикладные исследования / Франц Эдмундович Шереги. – М.: Academia, 2001. – 464 с.
448. Шляхом до щастя. Нариси історії Закарпаття. – Ужгород, 1973. – 286 с.

449. Шляхом жовтня: Боротьба трудящих Закарпаття за національне і соціальне визволення та возз'єднання з Радянською Україною: збірник документів. – Том V: 1938–194 рр. / Ред. комісія: Бєлоусов В.І. (гол. комісії), Ваш І.М., Климпотюк М.В., Мазанько А.С., Попович Д.П., Пруниця С.Ю., Ротман М.Є., Співак Б.І., Хайнас В.В.; Упорядн. Сіяртова Г.І. Державний архів Закарпатської області. – Ужгород: Карпати, 1967. – 524 с.
450. Штефан А. Августин Волошин – Президент Карпатської України: спомини / Августин Штефан. – Торонто: Пробоєм, 1977. – 208 с.
451. Штефан А., Васко І. Граматика української мови. – Мукачево: Видання учительського товариства Підкарпатської Руси, 1931. – 64 с.
452. Щубелка Н.В. Трансформація освіти як явища сучасної культури (філософський аналіз). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Спеціальність 09.00.10 – філософія освіти. Київський університет імені Тараса Шевченка / Наталія Володимирівна Щубелка. – Київ, 1998. – 170 с.
453. Ярошенко А.О. Ціннісний дискурс освіти: Монографія / А.О. Ярошенко. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. – 156 с.
454. Ясницький Г.І. Розвиток народної освіти на Україні (1921 – 1932 рр.) / Г.І. Ясницький. – К.: Видавництво Київського університету, 1965. – 255 с.
455. Aczél László. Ugocsa vármegye népoktatásügye 1880 – 1902 / László Aczél. – Budapest, 1908. – 2178 ol.
456. A Pallas Nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklpédiája. Tizenhat kötetben. XIV kötet. – Budapest, Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1897. – 1116 old. – old. 415. – Ratio educationis.
457. Brandejs J. Vývoj politických poměrú na Podkarpatské Rusi v obdodi 1918 – 1935 // Podkarpatská Rus. Sbornik hospodářskeho, kulturniho a politického poznáni Podkarpatské Rusi. – Bratislava, 1936. – S. 72 – 88.
458. Bučenec - Kadanec - Kurinský. ABC és olvasókőnyv I. oszt. számára / Daniel Bučenec. – Bratislava: A Magyar nyelvü tankönyv bizottság. Kč. 8.

459. Bučenec D. Olvasókőnyv Magyar tannelvü népiskolak. II-III. oszt. számára / Daniel Bučenec. – Bratislava: A Magyar nyelvü tankönyv bizottság. Kč. 10.

460. Fizeshi O. Development of elementary school in Transcarpathia in the system educational transformations: sources of research on the history of pedagogy / Oktaviia Fizeshi // Austrian Journal of Humanities and Social Sciences, «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. Vienna. – №9-10. – 2014. – P. 128 – 134.

461. Fizeshi O.J. Features of activity primary school of Transcarpathia in the 1939 – 1944 yy. / Oktaviia Fizeshi // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – III (32). – Issue: 63. – Budapest, 2015. – P. 27 – 32.

462. Fizeshi O. Education in elementary schools in Transcarpathia (Czechoslovakian period) / Oktaviia Fizeshi // Practice and Theory in Systems of Education / Pedagogical Journal of Association of Educational Sciences. Volume 9. – Number 3. – 2014. – ISSN 1788-2591 (Online). ISSN 1788-2583 (Printed) . – 305 p. – P. 295 – 302.

463. Fizeshi O. Reforming the elementary school in Transcarpathia in the second half of the XIX-th century / Oktaviia Fizeshi // Some Current Issues in Pedagogy / Edited by János Tibor KARLOVITZ // International Research Institute s.r.o. Komárno Slovakia, 2014. – ISBN 978-80-89691-12-8. – 170 p. – P.109 – 119.

464. Fedinec Csilla. A magyar irodalom a kárpátaljai oktatásban 1944-től napjainkig / Csilla Fedinec // Literatura. – 2001. – 4.sz. – P. 409 – 426.

465. Fedinec Csilla. Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938 – 1991 [Officina Hungarica VIII.]) / Csilla Fedinec // Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ, 1999. – 160 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http//mek.oszk.hu/07400/07493/).

466. Fedinec Csilla. Iratok a Kárpátaljai Magyarság Történetéhez 1918 – 1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok / Csilla Fedinec. –

Somorja - Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségi Intézet - Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004. – 663 o.

467. Fedinec Csilla. Kárpátalja közigazgatása es tanügyigazgatása1938-1944 között In: Magyar pedagógia. – 1996. – № 4. – P. 367 – 375 [Елетронний ресурс] // Режим доступу: http://www.magyarpedagogia.hu/document/Fedinec_ MP964.pdf
468. Hargreaves D.H. Personalising learning: Next steps in working laterally / D.H. Hargreaves – London: Specialist school Trust, 2004. – 128 p.
469. Kozma Miklós. Kárpátalja visszavétele. Napló. [Kőzread. Brenzovics László.] – Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szővetség, 1999. – 144 p.
470. Kornis Gyula. Magyarország közoktatásügye a világháború óta. – Magyar Paedagogiai Társaság, Budapest, 1927. – 556 p.
471. Lehoczky T. Beregvármegye monographiája. – Ungvár, 1882. – 3 köt. – 860 p.
472. Magyarorosz 1939: Magyarorosz nyelvgyakorló könyv. – Ungvár, 1939.
473. Moyŝ P. Luceafărul / Paul Moyŝ. – Praga: Editiunea statului, 1937. – 80 p.
474. Pešina J. Školtvi na Podkarpatské Rusi v pritomnosti. – Praha: Statni nakladatelstvo v Praze, 1933. – 51 str.
475. Popély Gyula. Erős várunk az iskola / Gyula Popély. – Pozsony: Madách-Posonium, 2005. – 371 p.
476. Stojan F. Reprezentacni sbornik veškereho školnictva na Pokarpatske Rusi při přileznosti 20 leteho trvany ČSR. – Prešov: Pedagogia, 1938. – 292 str.
477. Tanterv és útmutatások a nyolosztályos népiskola számára. I kőtet: A tanterv. – Budapest: Királyi Magyar egyetemi nyomda, 1941. – 56 o.
478. 1848. évi III. törvénycikk független magyar felelős ministerium alakításáról. [Елетронний ресурс] // Режим доступу: http://www.1000ev.hu/index.php?a =3& param=5271
479. 1868. évi XXXVIII. Törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.1000ev.hu/index. php?a=3&param=5360

480. 1879. évi XVIII. Törvénycikk a magyar nyelv tanitásáról a népoktatási tanintézetekben. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5848

481. 1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanitók járandóságairól [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=6966

482. 1921. évi LIII. Törvénycikk a testnevelésről. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.1000ev.hu /index.php?a=3&param=7509

483. 1939. évi II. Törvénycikk a honvédelemről.[Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8096

484. 1940. évi XX. Törvénycikk az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8134

Державний архів Закарпатської області , м. Ужгород (ДАЗО)

485. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919 – 1938), оп. 1, спр. 936 (Статистичні дані початкових і горожанських шкіл про відвідування учнями шкіл 1919 – 1920 рр.). – 75 арк.

486. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1920 рр.), оп. 2, спр. 46 (Статистичний звіт Ужгородського, Берегівського та Мукачівського шкільних інспекторатів про кількість учнів, які навчаються в середніх учбових закладах з 1918 по 1920 рр. 1920 р.). – 3 арк.

487. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919 –1920 рр.), оп. 2, спр. 53 (Переписка з міністерством освіти і Ужгородською вчительською семінарією про організацію при ній вчительських кадрів 1919 – 1920 рр.). – 40 арк.

488. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919 – 1938), оп. 2, спр. 56 (Переписка з канцелярією президента республіки про виправлення підручника Волошина «Азбука для карпаторуського славянського читання» 1920 р.). – 6 арк.

489. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1921 – 1925 рр.), оп. 2, спр. 117 (Розпорядження Міністерства освіти Чехословаччини про поділ вчителів на окремі групи, про встановлення зарплати вчителям та списки вчителів горожанських шкіл 1922 – 1925 рр.). – 26 арк.
490. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1921 – 1924 рр.), оп. 2, спр. 148 (Рішення конгресу учителів, який відбувся 7 червня 1923 року про підручники граматики для початкових шкіл 1921 – 1924 рр.). – 13 арк.
491. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922 – 1923 рр.), оп. 2, спр. 305 (Циркуляри та розпорядження Реферату освіти 1922 – 1923 рр.). – 27 арк.
492. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1921 – 1928 рр.), оп. 2, спр. 343 (Протоколи пленарного засідання Крайової вчительської конференції в Ужгороді й окружних вчительських конференцій; тексти доповідей). – 181 арк.
493. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922 – 1929 рр.), оп. 2, спр. 356 (Переписка з Міністерством освіти Чехословаччини про стан шкіл Підкарпатської Русі про розгляд скарг російських емігрантів). – 39 арк.
494. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922 – 1926 рр.), оп. 2, спр. 357 (Переписка з Міністерством освіти Чехословаччини та з дирекцією Мукачівської учительської семінарії про узаконення дипломів 1922 – 1926 рр.). – 19 арк.
495. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922 р.), оп. 2, спр. 373 (Переписка з окружними шкільними інспекторатами про потребу нових учительських сил, про навчання української мови в Волівській єврейській школі). – 10 арк.

496. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922 – 1929 рр.), оп. 2, спр. 428 (Розпорядження міністерства освіти Чехословаччини по шкільним питанням 1922 – 1929 рр.). – 62 арк.
497. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923 – 1930 рр.), оп. 2, спр. 433 (Розпорядження Міністерства освіти Чехословаччини та Реферата освіти і переписка по шкільним питанням 1923 – 1930 рр.). – 88 арк.
498. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923 – 1924 рр.), оп. 2, спр. 480 (Статистичні відомості про стан шкіл в 1923 рік на Словаччині і Підкарпатській Русі). – 52 арк.
499. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923 – 1925 рр.), оп. 2, спр. 573 (Протест батьків проти чехізації дітей та прохання вчителів про прийняття їх на роботу 1923 – 1925 рр.). – 35 арк.
500. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923), оп. 2, спр. 574 (Текст конституції Чехословаччини в перекладі 1923 р.). – 68 арк.
501. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1924 – 1925 рр.), оп. 2, спр. 590 (Публікація Розпоряджень Міністерства освіти Чехословаччини). – 32 арк.
502. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1924.р.), оп. 2, спр. 596 (Розпорядження міністерства освіти Чехословаччини по шкільним питанням, 1924 р.). – 35 арк.
503. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1924 – 1925 рр.), оп. 2, спр. 607 (Розпорядження Реферату міністерства освіти Підкарпатської Русі про введення п’ятиступеневої оцінки в початкові і неповно середні школи, про порядок організації інспекцій в дитячих садках 1924 – 1925 рр.). – 78 арк.
504. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923 – 1938). оп. 2, спр. 613 (Циркуляри і інструкції Міністерства Освіти Чехословаччини та президії 1923 – 1938 рр.). – 102 арк.

505. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1924 – 1925 рр.), оп. 2, спр. 669 (Протоколи вчительських нарад та педагогічних кружків). – 69 арк.
506. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1925 р.), оп. 2, спр. 813 (Меморандум правління учительського товариства Підкарпатської Русі про неправдиві вісті поміщені в газетах на учительський конгрес в Мукачеві в 1925 р.). – 7 арк.
507. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922 – 1926 рр.), оп. 2, спр. 842 (Протоколи вчительських окружних конференцій про стан освіти в школах Підкарпатської Русі 1922 – 1926 рр.). – 57 арк.
508. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1925), оп. 2, спр. 883 (Прохання правління спілки Руських педагогів середніх і початкових шкіл в Чехословацкій республіці про прийняття російських емігрантів на вчительську роботу в Підкарпатській Русі. Статути, списки членів, відчит спілки про свою діяльність за 1923 – 1924 рік. 1925 р.). – 23 арк.
509. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1926 – 1927 рр.), оп. 2, спр. 958 (Циркуляри та розпорядження Реферату освіти). – 15 арк.
510. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1926 – 1934 рр.), оп. 2, спр. 982 (Статистичні відомості та звіти шкільних інспекторатів про стан шкіл Підкарпатської Русі). – 279 арк.
511. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1929 – 1932 рр.), оп. 2, спр. 1411 (Протоколи учительських конференцій, які відбулися в 1929 – 1930 роках, 1929 – 1932 рр.). – 46 арк.
512. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1929 – 1935 рр.), оп. 2, спр. 1429 (Переписка з Міністерством освіти Чехословаччини та шкільним інспекторатом про організацію курсів для учителів по підвищенню ділової кваліфікації 1929 – 1935 рр.). – 120 арк.

513. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1929 – 1933 рр.), оп. 2, спр. 1493 (Рукопис підручника О. Маркуша «Од нашого краю в далекий світ», рецензії, Прохання учителя І. Лізаман про виплачення йому нагороди на написану рецензію на підручник 1929 – 1933 рр.). –135 арк.
514. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1929 – 1937 рр.), оп. 2, спр.1541 (Список учителів, які екзаменують, підручників для уживання в школах та переписка з Міністерством освіти Чехословаччини по цьому питанню 1929 – 1937 рр.). – 129 арк.
515. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1929 р.), оп. 2, спр. 1555 (Звіти про з'їзди учительської молоді 6 липня 1929 р. і русинської української молоді 6-7 липня 1929 р. тексти доповідей). – 34 арк.
516. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1930 р.), оп. 2, спр. 1567 (Розпорядження Міністерства освіти Чехословаччини про вивчення чеської мови в школах). – 1 арк.
517. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1931 – 1933 рр.), оп. 2, спр. 1886 (Положення про курси для вчителів-екстернів, навчальний план курсів і розклад годин 1931 – 1933 рр.). – 11 арк.
518. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1930 – 1934 рр.), оп. 2, спр. 1907 (Звіти окружних інспекторатів про стан шкіл в 1931 – 1932 навчальному році). – 150 арк.
519. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1934 р.), оп. 2, спр. 2401 (Розпорядження Земського Уряду Підкарпатської Русі про розпорядження діяльності шкільного закладу Чехословакії на Підкарпатській Русі, переписка з Міністерством освіти Чехословаччини і шкільними інспекторатами по цьому питанню та списки сіл безшкільних і неохоплених і охоплених навчанням дітей). – 66 арк.

520. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1929 – 1937 рр.), оп. 2, спр. 2791 (Розпорядження та циркуляри Реферату освіти за 1936 – 1937 рік). – 252 арк.
521. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1938 р.), оп. 2, спр. 3348 (Резолюція VIII з'їзду «Учительської громади» 2 – 4 липня 1938 р. в Ужгороді та меморандум її до губернатора Підкарпатської Русі 1938 р.). – 23 арк.
522. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922 – 1929 рр.), оп. 3, спр. 152 (Статут для курсів по підвищенню кваліфікації вчителів). – 34 арк.
523. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1925 р.), оп. 3, спр. 457 (Меморандум товариства вчителів Підкарпатської Русі, відчит культурно-просвітового відділу про роботу за 1924 р. Справа про діяльність Хустського гуртожитку). – 52 арк.
524. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1925 – 1928 рр.), оп. 3, спр. 585 (Переписка з дирекцією Мукачівської учительської семінаріїї про надання дозволу на видачу учнівського журналу «Калина» та улагодження святкувань шкільних свят). – 55 арк.
525. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1927 р.), оп. 3, спр. 720 (Рецензія на журнал «Зоря»). – 20 арк.
526. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1929 р.), оп. 3, спр. 881 (Переписка з дирекціями початкових шкіл про святкування дня «Матерів» та звіт про святкування). – 49 арк.
527. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1930 – 1935 рр.), оп. 3, спр. 965 (Переписка з типографіями про виписку для шкіл журналу «Нова школа»). – 74 арк.
528. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1930 – 1931 рр.), оп. 3, спр. 1014 (Протокол IV з'їзду Педагогічного товариства від 3 травня 1931 р., рецензія на ілюстрації Ст. Кутлана). – 26 арк.

529. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1920 р.), оп. 5, спр. 31 (Списки шкіл і вчителів Підкарпатської Русі). – 31 арк.
530. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1920 – 1938 рр.), оп. 5, спр. 47 (Плани, кошториси та протоколи побудови шкіл). – 1424 арк.
531. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1928 – 1930 рр.), оп. 5, спр. 64 (Повідомлення дирекцій початкових шкіл про одержання матерії для рукоділля, книг та картин). – 403 арк.
532. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923 – 1925 рр.), оп. 5, спр. 263 (Меморандум Ужгородського учительського товариства до уряду Чехословаччини проти підручника Панькевича, рецензія на підручник Панькевича «Граматика руського языка для молодших кляс середних и горожанських школ» і відповідь автора; прохання батьків про відкриття горожанської школи). – 41 арк.
533. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1924 – 1927 рр.), оп. 5, спр. 381 (Доповіді вчителів і статті для журналу «Учитель», протокол учительської конференції вчителів горожанських шкіл від 30 березня 1925 р., інструкція для дитячих організацій; доповідна записка реферату в справі відкриття єврейської гімназії, циркуляр про екскурсії вчителів до Чехії). – 55 арк.
534. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1925 – 1926 рр.), оп. 5, спр. 401 (Розклад уроків Ужгородської греко-католицької учительської семінарії за 1925/26 навчальний рік). – 16 арк.
535. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1926 р.), оп. 5, спр. 475а (Статистичні відомості про діяльність шкіл на Підкарпатській Русі в 1926 році, набір дітей в школи та ін.). – 8 арк.
536. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1925 – 1927 рр.), оп. 5, спр. 523 (Справа про проведення з'їзду вчителів Підкарпатської Русі). – 58 арк.

537. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1928 р.), оп. 5, спр. 623 (Рецензії вчителів шкіл Берегівського, Великоберезнянського і Іршавського округів на підручники для початкових шкіл). – 294 арк.
538. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1928 – 1929 рр.), оп. 5, спр. 625 (Критичні відгуки дирекцій шкіл на журнал «Наш рідний край» і «Пчілка»). – 301 арк.
539. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1930 – 1932 рр.), оп. 5, спр. 685 (Звіт реферату освіти Підкарпатської Русі про діяльність за 1930 рік і список вчителів-емігрантів по Закарпаттю й Севлюському округу). – 105 арк.
540. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1930 р.), оп. 5, спр. 700 (Щоденник про подоріж міністра освіти Чехословаччини по Підкарпатській Русі). – 18 арк.
541. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1930 р.), оп. 5, спр. 738 (Журнал «Народна школа» за І-ше півріччя 1930 року). – 32 арк.
542. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1925 – 1934 рр.), оп. 5, спр. 812 (Паспорти Чехословацьких початкових шкіл Підкарпатської Русі). – 106 арк.
543. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1935 р.), оп. 5, спр. 878 (Резолюція Шостого Конгресу українського вчительства Підкарпатської Русі). – 41 арк.
544. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1936 – 1937 рр.), оп. 5, спр. 999 (Циркуляри Земського уряду Підкарпатської Русі про організацію при школах педагогічних гуртків та переписка з цих питань). – 54 арк.
545. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1937 р.), оп. 5, спр. 1089 (Доклад директора Мукачівської чехословацької початкової школи про стан навчання учнів-циган). – 18 арк.

546. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1938 р.), оп. 5, спр. 1115 (Вісник Міністерства шкільництва та освіти Чехословаччини №№ 8,9,10 за 1938 рік). – 60 арк.
547. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1920 р.), оп. 7, спр. 4 (Проект закона об автономии Подкарпатской Руси). – 12 арк.
548. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1920 р.), оп. 7, спр. 8 (Учебный план Береговской гимназии 1920 г. и циркуляр Гражданского управления Подкарпатской Руси об обязанности шк. учителей и школьного персонала изучения русского языка). – 76 арк.
549. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1921 р.), оп. 7, спр. 19 (Навчальні плани шкіл та листування по навчально-педагогічним питанням). – 69 арк.
550. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922 – 1924 рр.), оп. 7, спр. 96 (Навчальний план шкіл Мукачівського округу, списки учнів, протоколи вчительських конференцій). – 76 арк.
551. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923 р.), оп. 7, спр. 98 (Меморандум учительського товарищества и протоколы родительских собраний с требованием обучения на русском языке). – 22 арк.
552. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923 р.), оп. 7, спр. 101 (Устав «Русского культурно-просветительного общества имени А. Духновича»). – 16 арк.
553. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923 р.), оп. 7, спр. 110 (Контурная карта сел Закарпатья с местом нахождения школ). – 54 арк.
554. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1926 р.), оп. 7, спр. 158 (Отчет об открытии цыганской школы в г. Ужгороде). – 4 арк.
555. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1926 – 1929 рр.), оп. 7, спр. 165 (Распоряжения министерства образования

Чехословакии об штрафовании за посещение школьных занятий учащихся). – 86 арк.

556. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1927 – 1928 рр.), оп. 7, спр. 177 (Проект закона о школьной реформе). – 87 арк.
557. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1925 – 1931 рр.), оп. 7, спр. 193 (Инструкция установления компетенций школьного реферата и инспекторских учреждений и проект закона о правах и обязанностях учителя). – 26 арк.
558. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922 – 1939 рр.), оп. 7, спр. 203 (Квалификационные карточки учителей начальных школ). – 161 арк.
559. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1929 – 1932 рр.), оп. 7, спр. 219 (Протоколы заседаний президиума, секции и финансово-хозяйственной комиссии народопросветительного Совета в Ужгороде, отчет о деятельности «Просвита» за 1928 г. и программа работы Воловского окружного народопросветительного союза за 1929 г.). – 24 арк.
560. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1930 р.), оп. 7, спр. 230 (Лекции и доклады преподавателей по вопросам методики преподавания. (Имеются док-ты за 1928, 1929 гг.)). – 261 арк.
561. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1931 – 1933 рр.), оп. 7, спр. 257 (Устав культурно-освітнього товариства «Просвіта»). – 53 арк.
562. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1921 – 1923 рр.), оп. 7, спр. 269 (Расписания уроков в горожанских школах на 1921 – 22 и 1922 – 23 учебные годы). – 48 арк.
563. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1933 р.), оп. 7, спр. 286 (Учебные планы школ). – 91 арк.

564. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1934 р.), оп. 7, спр. 289 (Список народных государственных школ в Подкарпатской Руси в 1933/34 г.). – 11 арк.
565. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1935 – 1936 рр.), оп. 7, спр. 314 (Циркуляры Земской опеки над молодежью Подкарпатской Руси о борьбе с нищенством детей). – 9 арк.
566. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1936 – 1938 рр.), оп. 7, спр. 324 (Списки шкіл, вчителів, господарських шкіл на Подкарпатской Русі в 1936 р.). – 62 арк.
567. ДАЗО, Ф. 28 (Шкільний відділ Цивільного управління Підкарпатської Русі, в Ужгороді, 1922 р.), оп. 9, спр. 67 (Розпорядження шкільного відділу про обов'язкове складання вчителями іспиту з української мови для одержання призначення на посаду). – 2 арк.
568. ДАЗО, Ф. 28 (Шкільний відділ Цивільного управління Підкарпатської Русі, в Ужгороді, 1922 – 1923 рр.), оп. 9, спр. 80 (Циркуляр шкільного відділу і листування з школами про складання навчальних планів). – 30 арк.
569. ДАЗО, Ф. 28 (Шкільний відділ Цивільного управління Підкарпатської Русі, в Ужгороді, 1922 р.), оп. 9, спр. 150 (Повідомлення Мукачівської горожанської школи про зміст розкладу; розклади уроків початкових шкіл). – 50 арк.
570. ДАЗО, Ф. 28 (Шкільний відділ Цивільного управління Підкарпатської Русі, в Ужгороді, 1923 – 1927 рр.), оп. 9, спр. 167 (Розклад уроків в Мукачівській учительській семінарії на 1923 – 24, 1924 – 25, 1925 – 26, 1926 – 27 учбові роки). – 37 арк.
571. ДАЗО, Ф. 28 (Шкільний відділ Цивільного управління Підкарпатської Русі, в Ужгороді, 1924 – 1925 рр.), оп. 9, спр. 218 (Листування з Міністерством освіти й Мукачівською учительською семінарією про побудову учбового плану семінарії). – 7 арк.

572. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат Міністерства шкіл і народної освіти в Ужгороді, 1932р.), оп. 9, спр. 465 (Розпорядження Міністерства освіти про заборону вживання в школах несхвалених підручників). – 5 арк.
573. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат Міністерства шкіл і народної освіти в Ужгороді, 1935 р.), оп. 9, спр. 539 (План роботи в I кл. на 1935 – 36 учбовий рік). – 36 арк.
574. ДАЗО, Ф. 28 (Реферат Міністерства шкіл і народної освіти в Ужгороді, 1938 р.), оп. 9, спр. 665 (Учбовий план, список викладачів Ужгородської учительської семінарії, відомості про кількість учнів). – 5 арк.
575. ДАЗО, Ф. 113 (Королівський шкільний інспекторат Ужанської жупи м. Ужгород, 1868 р.), оп. 1, спр. 1 (Переписка з Міністерством культів і освіти Угорського королівства окружними начальниками і жупними представниками про встановлення й забезпечення виплати заробітної плати вчителям 1868 р.). – 21 арк.
576. ДАЗО, Ф. 113 (Королівський школьний інспекторат Ужанської жупи м. Ужгород, 1874 – 1877 рр.), оп. 2, спр.13 (Переписка з Міністерством культу та освіти Угорського королівства й шкільної опіки про діяльність шкіл (організація навчання, виділення шкільного приладдя, заборонених підручників та інших питаннях діяльності шкіл) 1874 – 1877 рр.). – 19 арк.
577. ДАЗО, Ф. 113 (Королівський шкільний інспекторат Ужанської жупи м. Ужгород, 1878 – 1879 рр.), оп. 2, спр. 19 (Переписка з Міністерством культів і освіти Угорського королівства і шкільною опікою про діяльність шкіл 1878 – 1879 рр.). – 26 арк.
578. ДАЗО, Ф. 113 (Королевский школьний инспекторат Ужанськой жупи г. Ужгород, 1881 – 1883 рр.), оп. 2, спр. 23 (Циркуляры Мукачевской греко-католической епархии). – 22 арк.
579. ДАЗО, Ф. 113 (Королівський шкільний інспекторат Ужанської жупи м. Ужгород, 1894р.), оп. 2, спр. 52 (Закон об упорядочении зарплаты

учителей и циркуляр и распоряжение Министерства просвещения Венгерского королівства о его исполнении 1894 р.). – 36 арк.

580. ДАЗО, Ф. 113 (Королевский школьний инспекторат Ужанської жупи г. Ужгород, 1894 – 1899), оп. 2, спр. 61 (Переписка с Министерством культов и просвещения Венгерского королевства, директорами школ, административными учреждениями и обществами об обеспечении школ оборудованием, организациипреподавания, принятия участия в работе юбилейной выставки Венгерского королевства и другим вопросам деятельности школ). – 118 арк.
581. ДАЗО, Ф. 113 (Королевский школьный инспекторат Ужанской жупы, г. Ужгород, 1868 – 1917), оп. 2, спр. 67 (Статистические ведомости о состоянии школ, количестве учителей и учащихся Ужанской жупы за 1896 – 1897 гг. (за документами 1895 – 1896 гг.). – 19 арк.
582. ДАЗО, Ф. 113 (Королівський шкільний інспекторат Ужанської жупи м. Ужгород, 1902 – 1903 рр.), оп.2, спр. 104 (Отчет о деятельности и состоянии школ на 1 января 1903 г. и переписка с Министерством культов и просвещения Венгерского правительства по этому вопросу 1902 – 1904 гг.). – 38 арк.
583. ДАЗО, Ф. 113 (Королевский школьний инспекторат Ужанської жупи г. Ужгород, 1905 – 1910 рр.), оп. 2, спр. 122 (Переписка с Министерством культов и просвещения Венгерского королевства и директорами школ о составлении и утверждении планов занятий в школах, открытии и закрытии школ, прийоме и посещении учащихся, приобретении школьного инветаря и другим вопросам организации обучения). – 110 арк.
584. ДАЗО, Ф. 113 (Королевский школьный инспекторат Ужанской жупы, г. Ужгород, 1906 – 1907), оп. 2, спр. 134. (Статистические ведомости о количестве учащихся школ по возрасту, вероисповеданию и полам за 1906 – 1907 учебный год. 1906 –1907 гг.). – 22 арк.

585. ДАЗО, Ф. 113 (Королевский школьный инспекторат Ужанской жупы, г. Ужгород, 1906), оп. 2, спр.136 (Списки учебников употребляемых в школах и Переписка о комплектовании учебниками школьных библиотек 1906 г.). – 17 арк.
586. ДАЗО, Ф. 113 (Королевский школьний инспекторат Ужанської жупи м. Ужгород, 1906 – 1908 гг.), оп. 2, спр. 165 (Переписка с Министерством культов и просвещения Венгерского королевства и директорами школ об отркрытии школ, прием учащихся, составление расписания занятий и др. Вопросам организации обучения в школах). – 149 арк.
587. ДАЗО, Ф. 113 (Королівський школьний інспекторат Ужанської жупи м. Ужгород, 1901 – 1902 рр.), оп. 3, спр. 53 (Статистическая ведомость о количестве учителей, работающих в сельских, церковних и частных школах Ужанской жупы в 1901 – 1902 у.г.). – 2 арк.
588. ДАЗО, Ф. 113 (Королевский школьний инспекторат Ужанской жупи г. Ужгород, 1906 – 1907 гг.), оп. 3, спр. 102 (Статистические ведомости о составе учащихся по полу, возрасту и национальности за 1906 год, 1906 – 1907 гг.). – 21 арк.
589. ДАЗО, Ф.113 (Школьный инспекторат Ужанской жупы, г. Ужгород, 1914 – 1919), оп. 4, спр. 142 (Переписка с Министерством культов и просвещения Венгрии и административной комиссией Ужанской жупы о представлении государственной помощи, отпусков учителям Сабову Йожефу и Навон Адольфу). – 34 арк.
590. ДАЗО, Ф. 113 (Королевский школьный инспекторат Ужанской жупы, г. Ужгород, 1914 – 1919), оп. 4, спр. 147 (Переписка с Министерством культов и просвещения Венгрии, административной комиссией Ужанской жупы и попечительствами школ об утверждении учебных планов, расписании уроков, о посещаемости учениками школ и др. 1914 – 1919 гг). – 138 арк.

591. ДАЗО, Ф. 130 (Шкільний інспектор Березької жупи, г. Берегово 1891 – 1893 рр.), оп.1, спр.4 (Справа про діяльність Берегсазької початкової чоловічої школи за 1891–1893 роки). – 10 арк.
592. ДАЗО, Ф. 130 (Шкільний інспектор Березької жупи, г. Берегово 1901р.), оп. 1, спр. 11(Плани Батєвськовської початкової школи, 1901 р.). – 3 арк.
593. ДАЗО, Ф. 165 (Державний архів Закарпатської області. Обласне управління народної освіти виконкому Закарпатської обласної Ради народних депутатів м. Ужгород. Міністерство освіти України. Планово-фінансовий відділ), оп. 6, спр.1724 (Зведені статистичні звіти денних загальноосвітніх шкіл на початок 1991 – 1992 навчального року (форма №76-рик)). – 17 арк.
594. ДАЗО, Ф. 165 (Державний архів Закарпатської області. Обласне управління народної освіти виконкому Закарпатської обласної Ради народних депутатів м. Ужгород. Міністерство освіти України. Канцелярія. 01 липня 1992 р. – 30 вересня 1992 р.), оп. 6, спр. 1737 (Накази по основній діяльності по управлінню). – 144 арк.
595. ДАЗО, Ф. 165 (Державний архів Закарпатської області. Обласне управління народної освіти виконкому Закарпатської обласної Ради народних депутатів м. Ужгород. Міністерство освіти України. Канцелярія. 01 жовтня 1992 р. – 31 грудня 1992 р.), оп. 6, спр. 1738 (Накази по основній діяльності по управлінню). – 176 арк.
596. ДАЗО, Ф. 165 (Управління освіти Закарпатської обласної державної адміністрації м. Ужгород Міністерство освіти України. Планово-економічний відділ), оп. 6, спр. 1926 (Зведені статистичні звіти денних середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів на початок 1999 – 2000 навчального року (форма №76 -РВК)). – 49 арк.
597. ДАЗО, Ф. 165 (Державний архів Закарпатської області. Обласне управління народної освіти виконкому Закарпатської обласної Ради народних депутатів м.Ужгород. Міністерство освіти України. Планово-економічний відділ. 1999 р.), оп. 6, спр.1931 (Зведені статистичні звіти

про групування денних середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів по кількості вчителів, класів і учнів на початок 1999/2000 навчального року (форма №Д-6)). – 25 арк.

598. ДАЗО, Ф. 365 (Королівський школьний інспекторат Угочанської жупи м. Надьсевлюш, 1866 – 1869 рр.), оп. 1, спр. 1 (Переписка з дирекцією шкіл про відвідування і списки учнів шкіл Угочанської жупи 1866 – 1869 рр.). – 14 арк.
599. ДАЗО, Ф. 365 (Королевский школьный инспекторат Угочанской жупы, г. Нодьсевлюш), оп. 1, спр. 35 (Циркуляр Министерства культов и просвещения Венгрии о бесплатном обеспечении бедных детей учениками и Решение административной комиссии Угочанской жупы о посещаемости школы, 1895 – 1896 гг.). – 46 арк.
600. ДАЗО, Ф. 365 (Королевский школьный инспекторат Угочанской жупы, г. Нодьсевлюш, 1906 – 1907), оп. 1, спр. 46 (Переписка с Министерством культов и просвещения Венгрии, школьными попечительствами и дирекциями школ о выборах школьных попечительств, о создании штатов учителей, об обеспечении школ наглядними пособиями). – 22 арк.
601. ДАЗО, Ф. 467 (Государственная начальная школа, с. Вышково, 1919 – 1920 рр.), оп. 2, спр. 26 (Переписка с вышестоящими школьными учреждениями по педагогическим вопросам 1919 – 1920 рр.). – 28 арк.
602. ДАЗО, Ф. 493 (Севлюшська початкова школа м. Севлюш Севлюшського округу, 1933 – 1934 рр.), оп.1, спр.26 (Табелі учнів I – III класів). – 20 арк.
603. ДАЗО, Ф. 493 (Севлюшська початкова школа м. Севлюш Севлюшського округу, 1933 – 1934 рр.), оп. 1, спр. 27 (Відомості про економічну, політичну і моральну характеристику учнів та їх батьків). –108 арк.
604. ДАЗО, Ф. 791 (Государственная Венгерская начальнаяч школа, 1906 – 1918 рр.), оп. 2, спр. 10 (Постановление Венгерского Министерства культа и распоряжения административной комиссии Ужанской жупы об организации школьных праздников по охране природы 1906 – 1918 рр.). – 7 арк.

605. ДАЗО, Ф. 791 (Частная венгерская начальная школа, 1909 – 1911 рр.), оп. 2, спр. 15 (Списки о распределении учебного материала по классам на 1908 – 1909 учебные годы 1909 –1911 гг.). – 42 арк.
606. ДАЗО, Ф. 791 (Частная венгерская начальная школа, 1915 – 1917 рр.), оп. 2, спр. 35 (Распоряжения Венгерского Министра культа об участии учеников школ в земледельческих работах 1915 – 1917 гг.). – 4 арк.
607. ДАЗО, Ф. 791 (Государственная русская начальная школа в Коритнянах, 1921 р.), оп. 2, спр. 39 (Циркулярь школьного отделения гражданського управления Подкарпатской Руси об обучении учеников в школах и о переписи населения 1920 р.). – 1 арк.
608. ДАЗО, Ф.1040 (Товариство «Шкільна матка русинів Чехословацької республіки в Ужгороді», 1932 р.), оп. 1, спр. 19 (Лист до Міністра освіти з подякою за відмову в проханні про вживання в школах російських підручників). – 2 арк.
609. ДАЗО, Ф.1040 (Товариство «Шкільна матка русинів Чехословацької республіки в Ужгороді», без дати), оп. 1, спр. 28 (Відозва товариства «Шкільна матка русинів»). – 35 арк.
610. ДАЗО, Ф.1042 (Ужгородська окружна народопросвітня рада, м. Ужгород, 1924 – 1928 рр.), оп. 1, спр. 4 (Статут Ужгородської окружної народопросвітньої ради, зразок статуту читальні товариства «Руська читальня»). – 11 арк.
611. ДАЗО, Ф.1042 (Ужгородська окружна народопросвітня рада, м. Ужгород, 1924 – 1928 рр.), оп. 1, спр. 4 (Статут Ужгородської окружної народопросвітньої ради, зразок статуту читальні товариства «Руська читальня»). – 11 арк.
612. ДАЗО, Ф.1042 (Ужгородська окружна народопросвітня рада, м. Ужгород, 1934 р.), оп. 1, спр. 33 (Циркуляри крайового управління і народопросвітнього союзу про планування роботи і організацію діловодства народопросвітніх рад). – 5 арк.

613. ДАЗО, Ф.1042 (Ужгородська окружна народопросвітня рада, м. Ужгород, 1934 р.), оп. 1, спр. 34 (Класний журнал курсів ліквідації неписьменності в с. Горяни за 1933 – 1934 учбовий рік). – 9 арк.
614. ДАЗО, Ф. 1096 (Внешкольная народопросветительная комиссия Ужанской жупы, г. Ужгород, 1940 – 1944), оп. 1, спр. 7 (Циркуляры Министерства культов и просвещения Венгрии и переписка с местными народопросветительными комиссиями о деятельности профашисткой молодежной организации «Левенте»). – 15 арк.
615. ДАЗО, Ф. 1096 (Внешкольная народопросветительная комиссия Ужанской жупы, г. Ужгород, 1940 – 1943), оп. 1, спр. 17 (Планы работы общеобразовательных курсов на 1940 – 1943). – 237 арк.
616. ДАЗО, Ф. 1096 (Внешкольная народопросветительная комиссия Ужанской жупы, г. Ужгород, 1941 – 1942), оп. 1, спр. 19 (Годовой отчетъ секретаря комиссии Министерству культов и просвещения Венгрии за 1940 – 1942). – 11 арк.
617. ДАЗО, Ф. 1096 (Внешкольная народопросветительная комиссия Ужанской жупы, г. Ужгород, 1944), оп. 1, спр. 57 (Циркуляр Министерства культов и просвещения Венгрии о просветительной работе среди иноязычных венгерских подданых). – 1 арк.
618. ДАЗО, Ф. 1097 (Внешкольная народно-просветительная комиссия Ужанской жупы, г. Севлюш, 1943), оп. 1, спр. 3 (План работы комиссии на 1940 – 1942 гг.). – 8 арк.
619. ДАЗО, Ф. 1097 (Внешкольная народно-просветительная комиссия Ужанской жупы, г. Севлюш, 1942 – 1944), оп. 1, спр. 25 (Циркуляры Министерства культов и народного просвещения Венгрии и переписка с народно-просветительными комиссиями других жуп о приобретении литературы). – 49 арк.
620. ДАЗО, Ф. 1097 (Внешкольная народно-просветительная комиссия Ужанской жупы, г. Севлюш, 1943), оп. 1, спр. 28 (Переписка с

руководством профашисткой молодежной организации «Левенте» о координации работы). – 3 арк.

621. ДАЗО, Ф. 1497 (Пістрялівська державна народна школа с. Пістрялово, 1915 – 1916 рр.), оп. 2, спр. 3059 (Розпорядження Міністерства народної освіти по адміністративних і господарських питаннях 1915 – 1916 рр.). – 4 арк.
622. ДАЗО, Ф. 1498 (Залузька державна народна школа 1913 – 1914), оп. 2, спр. 1394 (Переписка з Міністерством шкільництва по національних питаннях. 1913 – 1914 рр.). – 21 арк.
623. ДАЗО, Ф. 1498 (Мукачівська римо-католицька церковна народна школа м. Мукачево, 1855 – 1857 рр.), оп. 2, спр. 2840 (Переписка з головним інспектором м. Кошиці та іншими по організаційно-методичних питаннях школи 1855 – 1857 рр.). – 50 арк.
624. ДАЗО, Ф. 1498 (Государственные начальные народные и церковные школы г. Мукачева и Мукачевского округа, 1855 – 1944. Том 2 (2201 – 4517), оп. 2, спр. 3059 (Пістрялівська державна народна школа. Розпорядження міністерства народної освіти по адміністративних і господарських питаннях, 27.VIII.1915 – 25.VII.1916 р.). – 4 арк.
625. ДАЗО, Ф. 1795 (Залузька державна народна школа, 1902 – 1909 рр.), оп. 2, спр. 1342 (Переписка з Берегівським окружним шкільним інспектором по організаційно-методичних питаннях 1908 – 1909 рр.). – 74 арк.
626. ДАЗО, Ф. Р-14 (Президія Народної Ради Закарпатської України, 30 березня 1945 р. – 24 липня 1945 р.), оп. 1, спр. 598 (Декрет НРЗУ про про передачу всіх шкіл державі та постанова про загальнообов’язкове відвідування дітьми шкіл). – 12 арк.
627. ДАЗО, Ф. Р-14 (Президія Народної Ради Закарпатської України, 29 січня 1945 р. – 23 березня 1945 р.), оп. 1, спр. 599 (Штатний розклад відділу освіти НРЗУ та округових відділів народної освіти Закарпатської України). – 6 арк.

628. ДАЗО, Ф. Р-14 (Президія Народної Ради Закарпатської України, 3 березня 1945 р. – 15 грудня 1945 р.), оп. 1, спр. 600 (Постанови НРЗУ про організацію системи освіти, розробку тематики занять, внутрішній розпорядок шкіл та посилення шкільної та позашкільної праці вчителів). – 24 арк.
629. ДАЗО, Ф. Р-14 (Президія Народної Ради Закарпатської України, 25 травня 1945 р. – 13 червня 1945 р.), оп. 1, спр. 601 (Постанови НРЗУ про утворення в м. Ужгороді центрального методичного кабінету та в округах – округових методичних кабінетів для поліпшення методичної роботи вчителів та про утвердження Центрального методичного кабінету в справах дошкільного виховання). – 6 арк.
630. ДАЗО, Ф. Р-14 (Президія Народної Ради Закарпатської України, 30 листопада 1945 р. – 10 грудня 1945 р.), оп. 1, спр. 603 (Накази Народного Комісаріату освіти УРСР та положення про роботу інспекторів шкіл і про вивчення української та російської мов вчителями шкіл). – 8 арк.
631. ДАЗО, Ф. Р-14 (Президія Народної Ради Закарпатської України, 19 квітня 1945 р.), оп. 1, спр. 607 (Циркуляр уповноваженого НРЗУ в справах освіти Про обереження педагогів від буржуазної націоналістичної ідеології, розповсюджуваної фашистськими окупантами в минулому). – 1 арк.
632. ДАЗО, Ф. Р-14 (Президія Народної Ради Закарпатської України, 6 серпня 1945 р. – 24 грудня 1945 р.), оп. 1, спр. 612 (Постанови ЦК КПЗУ та НРЗУ про відкриття вчительських інститутів у м. Берегові та у м. Мукачеві). – 5 арк.
633. ДАЗО, Ф. Р-14 (Президія Народної Ради Закарпатської України, 18 грудня 1945 р. – 10 січня 1946 р.), оп. 1, спр. 614 (Постанова ЦК КПЗУ та НРЗУ про відкриття шкіл з угорською мовою навчання і циркуляр Уповноваженого в справах освіти про утворення комісії по рецензуванню підручників на угорській мові). – 5 арк.
634. ДАЗО, Ф. Р-14 (Президія Народної Ради Закарпатської України, 19 січня 1945 р. – 11 листопада 1945 р.), оп. 1, спр. 615 (Листування з

Уповноваженим в справах освіти про самовільне відкриття школи з угорською мовою навчання в селах Шом і Шом-Хутор (Деренковець, Каштаново) Берегівського округу та про вирішення питання із вчителями угорських шкіл, які не володіють російською та українською мовами). – 7 арк.

635. ДАЗО, Ф. Р-14 (Президія Народної Ради Закарпатської України, 1 січня 1945 р. – 24 грудня 1945 р.), оп. 1, спр. 618 (Постанови і циркуляри НРЗУ та листування з округовими шкільними відділами про повернення вчителів до педагогічної роботи). – 32 арк.
636. ДАЗО, Ф. Р-14 (Президія Народної Ради Закарпатської України, 1 жовтня 1945 р. – 24 грудня 1945 р.), оп. 1, спр. 621 (Постанова НРЗУ про покращення матеріальних умов вчителів верховинських районів та сіл, віддалених від комунікаційних центрів ЗУ). – 8 арк.
637. ДАЗО, Ф. Р-14 (Президія Народної Ради Закарпатської України, 21 серпня 1945 р. – 24 серпня 1945 р.), оп. 1, спр. 622 (Постанова НРЗУ про забезпечення вчителів, які прибувають з УРСР). – 3 арк.
638. ДАЗО, Ф. Р-14 (Президія Народної Ради Закарпатської України, 8 вересня 1945 р. – 24 жовтня 1945 р.), оп. 1, спр. 623 (Доповідні записки Уповноваженого НРЗУ в справах освіти про прийом, влаштування та забезпечення вчителів, прибулих із західних областей УРСР (є цифрові дані про кількість відкритих шкіл, кількість учнів і вчителів, про погане матеріальне забезпечення вчителів)). – 6 арк.
639. ДАЗО, Ф. Р-14 (Президія Народної Ради Закарпатської України, 19 вересня 1945 р.), оп. 1, спр. 624 (Спецдонесення Управління Державної Безпеки ЗУ про скарги вчителів, які прибули з Радянської України, про відсутність підручників у школах, про погане постачання продуктами харчування та промтоварами). – 1 арк.
640. ДАЗО, Ф. Р-14 (Президія Народної Ради Закарпатської України, 3 січня 1945 р. – 20 грудня 1945 р.), оп. 1, спр. 626 (Постанови НРЗУ та листування з Уповноваженим в справах освіти про відкриття курсів і

семінарів по підготовці та перепідготовці вчителів та організацію системи позаочної педагогічної освіти). – 34 арк.

641. ДАЗО, Ф. Р-14 (Президія Народної Ради Закарпатської України, 23 квітня 1945 р. – 30 січня 1946 р.), оп. 1, спр. 628 (Звіти початкових та семирічних шкіл про кількість вчителів та учнів у класах). – 78 арк.
642. ДАЗО, Ф. Р-14 (Президія Народної Ради Закарпатської України, 10 березня 1945 р. – 17 вересня 1945 р.), оп. 1, спр. 636 (Циркуляр Уповноваженого НРЗУ в справах освіти про участь державних шкіл у ліквідації безграмотності дорослого населення). – 2 арк.
643. ДАЗО, Ф. Р-14 (Президія Народної Ради Закарпатської України, 19 березня 1945 р. – 1 січня 1946 р.), оп. 1, спр. 643 (Постанова НРЗУ про організацію бази постачання шкіл та листування з дирекціями учбових закладів про забезпечення шкіл інвентарем, паливом, канц. приладдям і інш.). – 37 арк.
644. ДАЗО, Ф. Р-14 (Президія Народної Ради Закарпатської України, 26 травня 1945 р. – 16 грудня 1945 р.), оп. 1, спр. 644 (Листування з округовими шкільними інспекторатами про стан і ремонт шкільних будинків і квартир). – 24 арк.
645. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 16 лютого 1946 р. – 31 грудня 1946 р.), оп. 2, спр. 1 (Накази народного комісара та Міністра освіти УРСР за 1946 р.). – 138 арк.
646. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 4 лютого 1946 р. – 17 грудня 1946 р.), оп. 2, спр. 2 (Розпорядження та інструкції Міністерства освіти УРСР). – 63 арк.
647. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський областной отдел народного образования Министерство народного образования УРСР. 31 июля 1946 р.), оп. 2, спр. 13 (Справка о состоянии народного образования в Закарпатской области за 1945/46 учебный год). – 6 арк.

648. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 10 січня 1949 р. – 7 грудня 1949 р.), оп. 2, спр. 93 (Накази та розпорядження Міністерства освіти УРСР). – 539 арк.
649. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 2 січня 1949 р. – 30 грудня 1949 р.), оп. 2, спр. 94 (Накази обласного відділу народної освіти). – 279 арк.
650. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 11 січня 1949 р. – 17 червня 1949 р.), оп. 2, спр. 95 (Накази обласного відділу народної освіти). – 206 арк.
651. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. Том І. 1січня 1950 р. – 22 квітня 1950 р.), оп. 2, спр. 179 (Накази Міністерства освіти). – 211 арк.
652. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. Том ІІ. 29 квітня 1950 р. – 6 червня 1950 р.), оп. 2, спр. 180 (Накази Міністерства освіти). – 108 арк.
653. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 6 червня 1950 р. – 9 вересня 1950 р.), оп. 2, спр. 181 (Накази та розпорядження Міністерства освіти УРСР за 1950 рік). – 108 арк.
654. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 21 вересня 1950 р. – 19 грудня 1950 р.), оп. 2, спр. 182 (Накази Міністерства освіти). – 89 арк.
655. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 2 січня 1950 р. – 18 квітня 1950 р.), оп. 2, спр. 183 (Накази облВНО). – 171 арк.
656. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 18 квітня 1950 р. – 12 серпня 1950 р.), оп. 2, спр. 184 (Накази облВНО). – 205 арк.

657. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 3 серпня 1950 р. – 20 грудня 1950 р.), оп. 2, спр. 185 (Накази облВНО). – 192 арк.
658. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 1 січня 1950 р. – 15 серпня 1950 р.), оп. 2, спр. 186 (Накази обласного відділу народної освіти. Том IV). – 402 арк.
659. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 3 лютого 1950 р. – 23 грудня 1950 р.), оп. 2, спр. 218 (Інструкції, розпорядження, листи Міністерства освіти УРСР та питаннях роботи педучилищ). – 37 арк.
660. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 5 січня 1951 р. – 16 квітня 1951 р.), оп. 2, спр. 285 (Накази Міністерства освіти УРСР. Том I). – 153 арк.
661. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 17 квітня 1951 р. – 18 червня 1951 р.), оп. 2, спр. 286 (Накази Міністерства освіти УРСР. Том II). – 109 арк.
662. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 27 червня 1951 р. – 23 вересня 1951 р.), оп. 2, спр. 287 (Накази Міністерства освіти УРСР. Том III). – 149 арк.
663. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 20 вересня 1951 р. – 31 грудня 1951 р.), оп. 2, спр. 288 (Накази Міністерства освіти УРСР. Том IV). – 149 арк.
664. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 6 січня 1951 р. – 24 червня 1951 р.), оп. 2, спр. 289 (Накази, розпорядження обласного відділу народної освіти Закарпатської області. Том I). – 139 арк.
665. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 12 червня 1951 р. – 25 грудня 1951 р.), оп. 2, спр. 290 (Накази обласного відділу народної освіти. Том II). – 373 арк.

666. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 5 січня 1952 р. – 15 березня 1952 р.), оп. 2, спр. 394 (Накази Міністерства освіти УРСР. Том І). – 128 арк.
667. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 15 березня 1952 р. – 28 квітня 1952 р.), оп. 2, спр. 395 (Накази Міністерства освіти УРСР. Том ІІ). – 107 арк.
668. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 29 квітня 1952 р. – 26 травня 1952 р.), оп. 2, спр. 396 (Накази Міністерства освіти УРСР. Том ІІІ). – 100 арк.
669. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 30 травня 1952 р. – 2 серпня 1952 р.), оп. 2, спр. 397 (Накази Міністерства освіти УРСР. Том IV). – 135 арк.
670. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 2 серпня 1952 р. – 20 грудня 1952 р.), оп. 2, спр. 398 (Накази Міністерства освіти УРСР. Том V). – 174 арк.
671. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 2 грудня 1952 р. – 19 грудня 1952 р.), оп. 2, спр. 399 (Накази Міністерства освіти УРСР. Том VI). – 203 арк.
672. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 2 січня 1952 р. – 22 грудня 1952 р.), оп. 2, спр. 400 (Накази Закарпатського обласного відділу народної освіти). – 550 арк.
673. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 5 січня 1953 р. – 15 травня 1953 р.), оп. 2, спр. 514 (Накази Міністерства освіти УРСР. Том І). – 308 арк.
674. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 20 лютого 1953 р. – 10 липня 1953 р.), оп. 2, спр. 515 (Накази та розпорядження Міністерства освіти УРСР. Том ІІ). – 134 арк.

675. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 15 лютого 1953 р. – 31 грудня 1953 р.), оп. 2, спр. 516 (Накази Міністерства освіти УРСР. Том ІІІ). – 213 арк.
676. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 2 січня 1953 р. – 9 жовтня 1953 р.), оп. 2, спр. 517 (Накази Закарпатського обласного відділу народної освіти. Том І). – 400 арк.
677. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 14 жовтня 1953 р. – 31 грудня 1953 р.), оп. 2, спр. 518 (Накази Закарпатського обласного відділу народної освіти. Том ІІ). – 141 арк.
678. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 26 березня 1953 р. – 28 березня 1953 р.), оп. 2, спр. 543 (Стенограма виступів на обласній нараді директорів семирічних і середніх шкіл Закарпатської області 26-28 березня 1953 року по доповіді «Про заходи по виконанню Постанови ЦК КП України від 3 лютого 1953 року «Про стан і заходи поліпшення навчально-виховної роботи в школах західних, Ізмаїльської та Закарпатської областей»»). – 61 арк.
679. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 8 січня 1954 р. – 29 травня 1954 р.), оп. 2, спр. 632 (Накази по міністерству освіти УРСР. Том І). – 115 арк.
680. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 5 червня 1954 р. – 22 вересня 1954 р.), оп. 2, спр. 633 (Накази по міністерству освіти УРСР. Том ІІ). – 76 арк.
681. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 1 жовтня 1954 р. – 31 грудня 1954 р.), оп. 2, спр. 634 (Накази по міністерству освіти УРСР. Том ІІІ). – 119 арк.
682. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 5 січня 1954 р. – 28 грудня 1954 р.), оп. 2, спр.

635 (Накази по Закарпатському обласному відділу народної освіти за 1954). – 234 арк.

683. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 1 січня 1954 р. – 31 грудня 1954 р.), оп. 2, спр. 635а (Накази по Закарпатському обласному відділу народної освіти на 1954). – 25 арк.
684. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 5 січня 1954 р. – 28 грудня 1954 р.), оп. 2, спр. 635 (Накази по Закарпатському обласному відділу народної освіти за 1954). – 234 арк.
685. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 6 січня 1955 р. – 18 червня 1955 р.), оп. 2, спр. 774 (Накази по Закарпатському обласному відділу народної освіти). – 136 арк.
686. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 12 липня 1955 р. – 28 грудня 1955 р.), оп. 2, спр. 775 (Накази по Закарпатському обласному відділу народної освіти). – 132 арк.
687. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 2 лютого 1956 р. – 28 травня 1956 р.), оп. 2, спр. 902 (Накази Міністерства освіти УРСР за 1956 рік. Том І). – 97 арк.
688. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 28 травня 1956 р. – 24 жовтня 1956 р.), оп. 2, спр. 903 (Накази Закарпатського обласного відділу народної освіти за 1956 рік). – 244 арк.
689. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 20 вересня 1956 р.), оп. 2, спр. 947 (Доповідь на обласну нараду директорів шкіл «Про роботу шкіл області»). – 29 арк.

690. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 5 січня 1957 р. – 30 липня 1957 р.), оп. 2, спр. 1030 (Накази Міністерства освіти УРСР. Том І). – 166 арк.
691. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 1 серпня 1957 р. – 31 грудня 1957 р.), оп. 2, спр. 1031 (Накази Міністерства освіти УРСР. Том ІІ). – 117 арк.
692. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 52 січня 1957 р. – 4 червня 1957 р.), оп. 2, спр. 1032 (Накази по Закарпатському обласному відділу народної освіти за 1957 рік. Том І). – 216 арк.
693. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 16 січня 1958 р. – 13 вересня 1958 р.), оп. 2, спр. 1144 (Накази по Міністерству освіти УРСР). – 180 арк.
694. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 3 січня 1958 р. – 28 травня 1958 р.), оп. 2, спр. 1146 (Накази по Закарпатському обласному відділу народної освіти. Том І). – 217 арк.
695. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР. 5 січня 1957 р. – 30 липня 1957 р.), оп. 2, спр. 1030 (Накази Міністерства освіти УРСР за 1956 рік. Том І). – 166 арк.
696. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР, лютий 1958 р.), оп. 2, спр. 1227 (Бюджет народної освіти Закарпатської області на 1958 рік). – 53 арк.
697. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР, листопад 1958 р.), оп. 2, спр. 1228 (Перспективний план розвитку народної освіти Закарпатської області на 1958 – 1975 рр.). – 1 арк.
698. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР, вересень 1957 р. – жовтень 1957 р.), оп. 2, спр.

1239 (Річні статистичні звіти про початкові семирічні та середні школи на початок 1957 – 58 навчального року). – 17 арк.

699. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР, вересень 1957 р. – жовтень 1957 р.), оп. 2, спр. 1240 (Статистичні зведення форми 77 РВК по обліку чисельності дітей 6 і 7 р. та дітей 7 – 15 р. на 1 вересня 1957 р., які не навчаються в школах на початок 1957 – 1958 навч. р.). – 17 арк.
700. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатський обласний відділ народної освіти Міністерство освіти УРСР, вересень 1957 р. – жовтень 1957 р.), оп. 2, спр. 1239 (Річні статистичні звіти про початкові семирічні та середні школи на початок 1957 – 58 навчального року). – 17 арк.
701. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатский областной отдел народного образования г. Ужгород. 3 января 1984 г. – 29 марта 1984 г.), оп. 6, спр. 1307 (Приказы по основной деятельности за 1984 год). – 172 арк.
702. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатский областной отдел народного образования г. Ужгород. 2 апреля 1984 г. – 25 апреля 1984 г.), оп. 6, спр. 1308 (Приказы по основной деятельности за 1984 год). – 43 арк.
703. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатский областной отдел народного образования г. Ужгород. 4 мая 1984 г. – 31 августа 1984 г.), оп. 6, спр. 1308а (Приказы по основной деятельности за 1984 год). – 193 арк.
704. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатский областной отдел народного образования г. Ужгород. 7 сентября 1984 г. – 28 сентября 1984 г.), оп. 6, спр. 1309 (Приказы по основной деятельности за 1984 год). – 32 арк.
705. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатский областной отдел народного образования г. Ужгород. 1 октября 1984 г. – 28 декабря 1984 г.), оп. 6, спр. 1310 (Приказы по основной деятельности за 1984 год). – 212 арк.
706. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатский областной отдел народного образования г. Ужгород. 2 января 1986 г. – 31 марта 1986 г.), оп. 6, спр. 1439 (Приказы по основной деятельности. Том I). – 139 арк.

707. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатский областной отдел народного образования. Министерство просвещения УССР. 4 апреля 1986 г. – 30 мая 1986 г.), оп. 6, спр. 1440 (Приказы по основной деятельности. Том II). – 100 арк.
708. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатский областной отдел народного образования. Министерство просвещения УССР. 2 июня 1986 г. – 28 августа 1986 г.), оп. 6, спр. 1441 (Приказы по основной деятельности. Том III). – 176 арк.
709. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатский областной отдел народного образования. Министерство просвещения УССР. 1 сентября 1986 г. – 31 декабря 1986 г.), оп. 6, спр. 1442 (Приказы по основной деятельности. Том IV). – 169 арк.
710. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатское областное управление народного образования. Министерство народного образования Украины. 2 января 1990 г. – 28 февраля 1990 г.), оп. 6, спр. 1653 (Приказы по основной деятельности. Том I). – 86 арк.
711. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатское областное управление народного образования. Министерство народного образования Украины. 28 февраля 1990 г. – 13 апреля 1990 г.), оп. 6, спр. 1654 (Приказы по основной деятельности. Том II). – 99 арк.
712. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатское областное управление народного образования. Министерство народного образования Украины. 17 апреля 1990 г. – 4 июня 1990 г.), оп. 6, спр. 1653 (Приказы по основной деятельности. Том III). – 88 арк.
713. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатское областное управление народного образования. Министерство народного образования Украины. 2 августа 1990 г. – 30 октября 1990 г.), оп. 6, спр. 1658 (Приказы по основной деятельности за 1990 год. Том VI). – 81 арк.
714. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатское областное управление народного образования. Министерство народного образования Украины. 1 ноября 1990 г. – 26 декабря 1990 г.), оп. 6, спр. 1659 (Приказы по основной деятельности за 1990 год. Том VII). – 56 арк.

715. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатское областное управление народного образования. Министерство народного образования Украины. 1990 г.), оп. 6, спр. 1676 (Сеть учреждений народного образования области (1990 г. – отчет; 1991 г. – ожидаемое; 1992 г. - расчет)). – 84 арк.
716. ДАЗО, Ф. Р-165 (Закарпатское областное управление народного образования. Министерство народного образования Украины. 1990 г.), оп. 6, спр. 1685 (Сведения о группировке школ по числу учителей, классов и учащихся; по языку обучения на начало 1990/91 уч.г. (ф. № Д-6, Д-7)). – 52 арк.
717. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 9 декабря 1944 г. – 18 декабря 1945 г.), оп. 1, спр. 1 (Постановление Центрального Комитета Коммунистической партии и Народной Рады Закарпатской Украины). – 75 арк.
718. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 25 декабря 1944 г. – 1 ноября 1945 г.), оп. 1, спр. 2 (Распоряжения, приказы, сообщения Народной Рады Закарпатской Украины). – 191 арк.
719. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 27 декабря 1944 г. – 11 января 1945 г.), оп. 1, спр. 3 (Структурное и организационно-исполнительское деление Народной Рады Закарпатской Украины). – 7 арк.
720. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 9 сентября 1944 г. – 23 марта 1946 г.), оп. 1, спр. 4 (Документы (распоряжения, сообщения, ведомости и др. документы) о размере убытков, причиненных немецко-венгерскими оккупантами государственным, городским, специальным, средним, народным школам и отдельным учителям). – 341 арк.

721. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 12 декабря 1945 г.), оп. 1, спр. 5 (Отчеты областного отдела народного образования о выполнении плана IV квартала 1945 года). – 10 арк.
722. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 10 декабря 1944 г. – 1 октября 1946 г.), оп. 1, спр. 9 (Переписка с окружными отделами народного образования об открытии школ в Велико-Березнянском, Виноградовском, Иршавском, Свалявском, Тячевском, Хустском округах). – 151 арк.
723. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 1 декабря 1944 г. – 13 ноября 1945 г.), оп. 1, спр. 10 (Переписка с окружными отделами народного образования об укомплектовании народных школ). – 228 арк.
724. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 28 декабря 1944 г. – 28 сентября 1946 г.), оп. 1, спр. 12 (Учебные планы и программы народных школ). – 195 арк.
725. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 10 декабря 1944 г. – 2 сентября 1946 г.), оп. 1, спр. 16 (Переписка с окружными отделами народного образования об организации и проведении курсов для педагогов). – 426 арк.
726. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 25 декабря 1944 г. – 12 ноября 1946 г.), оп. 1, спр. 20 (Статистические сведения о состоянии школ и переписка с окружными отделами народного образования по этому вопросу). – 79 арк.

727. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 6 декабря 1944 г. – 9 августа 1945 г.), оп. 1, спр. 34 (Постановление Народной Рады Закарпатской Украины о трудовой дисциплине и переписка с окружными отделами народного образования и органами народного суда о нарушении учителями трудовой дисциплины и о привлечении их к ответственности). – 161 арк.
728. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 7 декабря 1944 г. – 6 декабря 1945 г.), оп. 1, спр. 39 (Списки конфискованных книг со школьных библиотек). – 152 арк.
729. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 1 января 1945 г. – 8 февраля 1946 г.), оп. 1, спр. 43 (Постановление, приказы и циркуляры отдела народного образования о реформе системы образования в Закарпатской Украине и переписка о составлении). – 69 арк.
730. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 30 марта 1945 г. – 11 сентября 1945 г.), оп. 1, спр. 44 (Распоряжения уполномоченного НРЗУ по делам образования о переводе церковных и частных школ в ведение государства). – 20 арк.
731. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 26 марта 1945 г. – 20 сентября 1945 г.), оп. 1, спр. 47 (Распоряжения отдела народного образования НРЗУ о подчиненности окружных отделов народного образования). – 16 арк.
732. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 1945

г.), оп. 1, спр. 53 (Перечень учебных заведений и организаций подлежащих народному образованию). – 3 арк.

733. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 5 марта 1945 г. – 31 ноября 1945 г.), оп. 1, спр. 54 (Сеть учебных заведений Закарпатской Украины на 1945 год). – 12 арк.
734. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 25 января 1945 г. – 21 января 1946 г.), оп. 1, спр. 56 (Постановление, циркуляры Народной Рады Закарпатской Украины об открытии неполных, полных и средних школ с венгерским языком обучения). – 22 арк.
735. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 18 мая 1945 г. – 26 декабря 1945 г.), оп. 1, спр. 68 (Планы работы отдела народного образования и переписка по этому вопросу). – 26 арк.
736. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 14 февраля 1945 г. – 25 декабря 1945 г.), оп. 1, спр. 69 (Типовые планы и программы разработанные отделом народного образования для народных школ). – 165 арк.
737. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 10 мая 1945 г. – 10 декабря 1945 г.), оп. 1, спр. 72 (Постановление Народной Рады Закарпатской Украины об образовании в г. Ужгороде центрального методического кабинета и переписка с директорами народных школ об организации и обеспечении оборудованием окружных методических кабинетов). – 72 арк.
738. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 1

ноября 1945 г. – 29 ноября 1945 г.), оп. 1, спр.74 (Правила поведения для учеников). – 13 арк.

739. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 11 января 1945 г. – 28 марта 1946 г.), оп. 1, спр. 78 (Приказ Министра образования Тычыни П.Г. о подготовке школ к новому учебному году и переписка с окружными отделами народного образования по этому вопросу). – 114 арк.
740. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 15 декабря 1945 г.), оп. 1, спр. 79 (Постановление Народной Рады Закарпатской Украины и ЦК КПЗУ от 15 декабря 1945 г. об улучшении работы школ Закарпатской области, отчет областного отдела народного образования об улучшении работы в народных школах Закарпатской Украины). – 8 арк.
741. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 13 марта 1945 г. – 26 ноября 1945 г.), оп. 1, спр. 87 (Статистические ведомости о состоянии школ). – 45 арк.
742. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 24 апреля 1945 г. – 22 декабря 1945 г.), оп. 1, спр. 97 (Переписка с окружними отделами народного образования о ремонте Государственной мужской учительской семинарии в г. Ужгороде и торговой академии в Севлюше). – 48 арк.
743. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 5 января 1945 г. – 26 ноября 1945 г.), оп. 1, спр. 130 (Переписка с дирекциями школ о принятии присяги учителями). – 154 арк.

744. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 1 августа 1945 г. – 13 сентября 1945 г.), оп. 1, спр. 164 (Постановление и циркуляры Народной Рады Закарпатской Украины об обеспечении учителей прибывших с УССР квартирами, продуктами питания и одеждой). – 14 арк.
745. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 5 января 1945 г. – 29 января 1946 г.), оп. 1, спр. 166 (Постановление и циркуляры Народной Рады Закарпатской Украины об улучшении материальных условий для учителей верховинских районов и сел отдаленных от комуникацинных центров). – 102 арк.
746. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 17 января 1945 г. – 2 декабря 1946 г.), оп. 1, спр. 170 (Приказ Министерства торговки УССР «Об обеспечении питанием учителей и учеников, начальных, семилетних и средних школ УССР» и переписка с окружным отделом народного образования и уполномоченным НРЗУ по делам промышленности об обеспечении школ топливом, строительными материалами и продуктами питания). – 187 арк.
747. ДАЗО, Ф. Р-177 (Уполномоченный Народной Рады Закарпатской Украины по делам просвещения г. Ужгород Закарпатской Украины, 18 января 1945 г. – 12 февраля 1946 г.), оп. 1, спр. 199 (Статистические отчеты посещения учащимися школ). – 324 арк.
748. ДАЗО, Ф. Р-513 (Окружной отдел народного образования исполкома Мукачевского окружного Совета депутатов трудящихся, Закарпатской области в гор. Мукачево 25 червня 1947 р.), оп. 3, спр. 8 (Отчет о работе окружного отдела народного образования за 1946/47 учебный год). – 70 арк.

749. ДАЗО, Ф. Р-513 (Окружной отдел народного образования исполкома Мукачевского окружного Совета депутатов трудящихся, Закарпатской области в гор. Мукачево 11 декабря 1949 р.), оп. 3, спр. 30 (План строительства школьных помещений на 1950 – 1954 годы). – 2 арк.
750. ДАЗО, Ф. Р-513 (Окружной отдел народного образования исполкома Мукачевского окружного Совета депутатов трудящихся, Закарпатской области в гор. Мукачево август 1950 р.), оп. 3, спр. 41 (Розклад Заведующего окр. ОНП на летней конференции учителей «Об итогах работы школ округа за 1949/50 учебный год и задачи на 1950/51 уч. год»). – 32 арк.
751. ДАЗО, Ф. Р-513 (Окружной отдел народного образования исполкома Мукачевского окружного Совета депутатов трудящихся, Закарпатской области в гор. Мукачево 9 мая 1949 г. – 1 сентября 1950 г.), оп. 3, спр. 49 (Статистические отчеты за 1949/50 уч. год). – 31 арк.
752. ДАЗО, Ф. Р-513 (Окружной отдел народного образования исполкома Мукачевского окружного Совета депутатов трудящихся, Закарпатской области в гор. Мукачево 3 июня 1952 г.), оп. 3, спр. 71 (Проект плана на 1953 год по народному образованию округа). – 7 арк.
753. ДАЗО, Ф. Р-513 (Окружной отдел народного образования исполкома Мукачевского окружного Совета депутатов трудящихся, Закарпатской области в гор. Мукачево 12 ноября 1953 г. – 13 ноября 1953 г.), оп. 3, спр. 86 (Перспективный план на 1959/1960 учебный год). – 3 арк.
754. ДАЗО, Ф. Р-513 (Окружной отдел народного образования исполкома Мукачевского окружного Совета депутатов трудящихся, Закарпатской области в гор. Мукачево 29 января 1953 г. – 28 декабря 1953 г.), оп. 3, спр. 95 (Отчетные данные по ремонту школ округа за 1953 год, с титульными списками, актами и планам ремонта и др. документы по этому вопросу). – 35 арк.
755. ДАЗО, Ф. Р-513 (Окружной отдел народного образования исполкома Мукачевского окружного Совета депутатов трудящихся, Закарпатской

области в гор. Мукачево 14 января 1955 г. – 14 ноября 1955 г.), оп. 3, спр. 125 (Информация о работе в школах и отчеты о подготовке школ к новому 1955/56 уч. году). – 14 арк.

756. ДАЗО, Ф. Р-513 (Окружной отдел народного образования исполкома Мукачевского окружного Совета депутатов трудящихся, Закарпатской области в гор. Мукачево 1958 – 59 рр.), оп. 3, спр. 176 (Звіт про роботу Мукачівського райвно за 1958 – 59 н.р.). – 65 арк.
757. ДАЗО, Ф. Р-513 (Окружной отдел народного образования исполкома Мукачевского окружного Совета депутатов трудящихся, Закарпатской области в гор. Мукачево 24 декабря 1959 г.), оп. 3, спр. 179 (Статистические отчеты за 1959 год). – 41 арк.
758. ДАЗО, Ф. Р-513 (Окружной отдел народного образования исполкома Мукачевского окружного Совета депутатов трудящихся, Закарпатской области в гор. Мукачево 29 января 1953 г. – 28 декабря 1953 г.), оп. 3, спр. 95 (Отчетные данные по ремонту школ округа за 1953 год, с титульными списками, актами и планам ремонта и др. документы по этому вопросу). – 35 арк.

Центральний державний архів органів влади, м. Київ

(ЦДАОВ у м. Київ)

759. ЦДАОВ, Ф. 166 (Народний Комісаріат освіти УРСР. Канцелярія), оп. 15, спр. 54 (Постанови Ради Народних комісарів УРСР з питань народної освіти в УРСР, 2 січня – 22 грудня 1945 р.). – 244 арк.
760. ЦДАОВ, Ф. 166 (Міністерство освіти УРСР. Канцелярія), оп. 15, спр. 127 (Постанови Ради Міністрів УРСР з питань народної освіти (Том І), 4 січня – 23 квітня 1946 р.). – 131 арк.
761. ЦДАОВ, Ф. 166 (Міністерство освіти УРСР. Канцелярія), оп. 15, спр. 128 (Постанови Ради Міністрів УРСР з питань народної освіти (Том ІІ), 6 травня – 23 грудня 1946 р.). – 163 арк.
762. ЦДАОВ, Ф. 166 (Міністерство освіти УРСР. Канцелярія), оп. 15, спр. 252 (Стенограма наради присвяченої роботі над піднесенням ідейно-

методичної якості підручників з української та російської мов й читанок для початкової школи, 15 грудня 1947 р.). – 159 арк.

763. ЦДАОВ, Ф. 166 (Міністерство освіти УРСР. Управління шкіл), оп. 15, спр. 708 (Звіт про роботу шкіл Закарпатської області за 1948 – 1949 н. р., 1948 – 1949 рр.). – 330 арк.
764. ЦДАОВ, Ф. 166 (Міністерство освіти УРСР. Управління шкіл), оп. 15, спр. 989 (План розгортання шкільної мережі по Закарпатській області на 1951 – 1952 н. рік , 1951 – 1952 рр.). – 356 арк.
765. ЦДАОВ, Ф. 166 (Міністерство освіти УРСР. Управління шкіл), оп. 15, спр. 1002 (Зведена мережа шкіл Закарпатської області на 1951 – 1952 уч. рік, 1951 – 1952 рр.). – 54 арк.
766. ЦДАОВ, Ф. 166 (Міністерство освіти УРСР. Управління шкіл), оп. 15, спр. 1009 (Річний звіт про роботу початкових, семирічних і середніх шкіл, Української РСР за 1950 – 1951 уч. р., 1950 – 1951 рр.). – 134 арк.
767. ЦДАОВ, Ф. 166 (Міністерство освіти УРСР. Управління шкіл), оп. 15, спр. 1172 (Річний звіт про роботу шкіл Закарпатської області за 1951 – 1952 н. р., 1951 – 1952 рр.). – 211 арк.
768. ЦДАОВ, Ф. Р-166 (Міністерство освіти УРСР. Управління вищих і середніх педагогічних навчальних закладів УРСР), оп. 15, спр. 2873 (Річний звіт про роботу Мукачівського педагогічного училища за 1959 – 1960 н. рік, 1960 р.). – 76 арк.
769. ЦДАОВ, Ф. Р-166 (Міністерство освіти УРСР. Навчально-методичний відділ), оп. 15, спр. 2895 (Навчальні плани початкової, семирічної і середньої школи УРСР, розроблені управлінням та затверджені Міністерством освіти УРСР на 1959 – 1960 н. р., 1960 р.). – 21 арк.
770. ЦДАОВ, Ф. Р-166 (Міністерство освіти УРСР. Навчально-методичний відділ), оп. 15, спр. 3156 (Інструктивно-методичні вказівки про викладання у восьмирічних школах з молдавською та угорською мовами навчання російської мови і літератури, історії СРСР і УРСР, фізики, хімії і

географії, розроблені відділом та затверджені Міністерством освіти УРСР за 1961 рік, 1961 р.). – 12 арк.

771. ЦДАОВ, Ф. Р-166 (Міністерство освіти УРСР. Управління шкіл), оп. 15, спр. 3202 (Річний звіт про роботу шкіл Закарпатської області за 1960 – 1961 н/рік, 1960 – 1961 рр.). – 178 арк.
772. ЦДАОВ, Ф. Р-166 (Міністерство освіти УРСР. Управління шкіл), оп. 15, спр. 3494 (Навчальні плани семирічних і середніх шкіл Української РСР, розроблені та затверджені Міністерством освіти УРСР на1961 – 1962 н/рік., 1961 – 1962 рр.). – 54 арк.
773. ЦДАОВ, Ф. Р-166 (Міністерство освіти УРСР. Управління сільських шкіл), оп. 15, спр. 3915 (Зведений план розгортання шкільної мережі по Закарпатській області на 1962 – 1963 н/рік. (Т.І), 1962 – 1963 рр.). – 37 арк.
774. ЦДАОВ, Ф. Р-166 (Міністерство освіти УРСР. Управління сільських шкіл), оп. 15, спр. 3916 (План розгортання шкільної мережі по Закарпатській області на 1962 – 1963 н./рік. (Т.ІІ), 1962 – 1963 рр.). – 180 арк.
775. ЦДАОВ, Ф. Р-166 (Міністерство освіти УРСР. Програмно-методичне управління), оп. 15, спр. 6415 (Уроки граматики, правопису, розвитку мови в 1 класі (матеріал для експериментальної роботи з граматики, правопису, розвитку мови) на 1968 р., 1968 р.). – 24 арк.
776. ЦДАОВ, Ф. Р-166 (Міністерство освіти УРСР. Програмно-методичне управління), оп. 15, спр. 6418 (Методичний лист, підготовка дітей з мови до школи за 1968 рік, 1968 р.). – 77 арк.
777. ЦДАОВ, Ф. Р-166 (Міністерство освіти УРСР. Програмно-методичне управління), оп. 15, спр. 6420 (Методичний лист, підготовка дітей з математики до школи. Автор Василенко І.З., 1968 р.). – 20 арк.
778. ЦДАОВ, Ф. Р-166 (Міністерство освіти УРСР. Канцелярія), оп. 15, спр. 6795 (Стенограма Республіканської наради по питанню поліпшення «Читанки» для 1 класу, 4 березня 1969 р.). – 38 арк.

779. ЦДАОВ, Ф. Р-166 (Міністерство освіти УРСР. Управління шкіл), оп. 15, спр. 6870 (Інформації та довідки облвно про проведену роботу по підготовці до переходу IV класів на навчання за новими програмами і підручниками у 1968/1969 н. р., 1968 – 1969 рр.). – 89 арк.
780. ЦДАОВ, Ф. 166 (Міністерство освіти УРСР . Програмно-методичний відділ), оп. 15, спр. 8687 (Програми для восьмирічної школи (1 – 3 класи) на українській мові, 1974 р.). – 93 арк.
781. ЦДАОВ, Ф. 166 (Міністерство освіти УРСР. Програмно-методичний відділ), оп. 15, спр. 8977 (Програми для підготовчих класів загальноосвітніх шкіл, 1978 р.). – 79 арк.
782. ЦДАОВ, Ф. 166 (Міністерство освіти УРСР. Програмно-методичний відділ), оп. 15, спр. 9064 (Програми для підготовчих класів шкіл з молдавською, угорською та польською мовами, 1980 р.). – 73 арк.
783. ЦДАОВ, Ф. 166 (Міністерство освіти УРСР. Програмно-методичний відділ), оп. 15, спр. 9107 (Програма та методичні рекомендації по вихованню культури поведінки, навичок свідомої дисципліни, морально-етичних норм в учнів 1-3 класів, 1981 р.). – 37 арк.
784. ЦДАОВ, Ф. 166 (Міністерство освіти УРСР. Програмно-методичний відділ), оп. 15, спр. 9179 (Програми для середньої загальноосвітньої школи (1 – 3 класи), 1983 р.). – 125 арк.
785. ЦДАОВ, Ф. 166 (Міністерство народної освіти Української РСР. Головне навчально-методичне управління загальної середньої освіти), оп. 17, спр. 86 (Програми середньої загальноосвітньої школи 1 – 3 кл., 1990 р.). – 89 арк.
786. ЦДАОВ, Ф. 166 (Міністерство народної освіти України. Головне навчально-методичне управління загальної середньої освіти), оп. 17, спр. 87 (Програми інтегрованих курсів навчання в початкових класах середньої загальноосвітньої школи. Музика і рух та Художня праця, 1990 р.). – 25 арк.

Центральний державний історичний архів України, м. Київ
(ЦДІАУ у м. Київ)

787. ЦДІАУ у м. Київ, Ф. 295 (Киевский временный комитет по делам печати), оп. 1, спр. 429 (Списки изданий на славянских языках (в том числе на украинском) и заключения цензора по ним, представленные комитетом на просмотр в Центральный комитет иностранной цензуры. 2 января 1912 г. – 7 января 1913 г.). – 56 арк.
788. ЦДІАУ у м. Київ, Ф. 442 (Канцелярия Киевского, Подольского и Волынского генерал-губернатора. Секретная часть), оп. 812, спр. 9 (По вопросу о первоначальном народном обучении, 9 января – 19 ноября 1862 г.). – 274 арк.
789. ЦДІАУ у м. Київ, Ф. 442 (Канцелярия киевского, подольского и волынского генерал-губернатора. Секретная часть), оп. 809, спр. 125 (Дело об установлении наблюдения в Юго-Западном крае за распространением среди крестьян букварей на польском и русском языках возвращающимися из-за границы «путешественниками» и лицами, собирающими сведения о быте крестьян, 8 сентября 1859 г. – 26 февраля 1860 г.). – 9 арк.

Центральний державний історичний архів України м. Львів
(ЦДІАУ у м. Львів)

790. ЦДІАУ у м. Львів, Ф. 129 (Львівський ставропігійський інститут, м. Львів), оп. 2, спр. 1016 (Перелік українських шкільних підручників, виданих Дирекцією шкільного книговидавництва у Відні у 1850 – 1861 рр. 1863 р.). – 8 арк.
791. ЦДІАУ у м. Львів, Ф. 309 (Научное товарищество Т. Г.Шевченко во Львове), оп. 1, спр. 1368 (Работа Злоцкого Теодозия «Граматика Карпаторуського языка». Рукопись. 1883 г.). – 139 арк.

792. ЦДІАУ у м. Львів, Ф.3с 309 (Научное товарищество Т.Г.Шевченко, г. Львов), оп. 1, спр. 2084 (Статьи о литературе и искусстве неустановленных авторов. Рукописи и машинопись, б/д). – 310 арк.
793. ЦДІАУ у м. Львів, Ф. 348 (Товариство «Просвіта м.Львів»), оп. 1, спр. 5741 (Перелік літератури замовленої у Львові для філіалу товариства в м. Ужгороді, а також його заява по питанні дальшої передплати львівських журналів «Життя і знання» та інших, 1933 – 1938 рр.). – 3 арк.
794. ЦДІАУ у м. Львів, Ф. 362 (Студинський Кирило – академік), оп. 1, спр. 83 (Праця «Олександр Духнович і Галичина». Листування Духновича О. з Я. Головацьким. Копії.). – 100 арк.
795. ЦДІАУ у м. Львів, Ф. 362 (Студинський Кирило – академік), оп. 1, спр. 157 (Листування Головацького Я. з особами прізвища яких на букви «Д – К» зібрані Студинським для наукової праці. Рукопис. 1845 – 1884). – 281 арк.
796. ЦДІАУ у м. Львів, Ф. 663 (Павлык Михаил, украинский писатель и общественный деятель), оп. 1, спр. 10 (Очерк Павлыка «Фольклорні твори Михайла Петровича Драгоманова». Рукопис. 1898 р.). – 41 арк.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А
Перелік архівних фондів щодо діяльності початкових шкіл Закарпаття 1848 – 1944 рр.

Додаток А.1
Перелік архівних фондів про діяльність початкових шкіл Закарпаття 1848 – 1944 рр. (за хронологічний принципом) *

Австро-Угорський період (1848 – 1919 рр.)

Ф.113
Королівський шкільний інспекторат Ужанської жупи, м. Ужгород
715 спр.
1868-1919 рр.

Ф.130
Королівський шкільний інспекторат Бережської жупи, м. Берегове
97 спр.
1875-1919 рр.

Ф.979
Воловецька початкова школа, с. Воловець Свалявського округу
1 спр.
1915 р.

Ф.980
Руськовська початкова школа, с. Русковці Мукачівського округу Бережської жупи
1 спр.
1882-1888 рр.

Ф.982
Шаланкська початкова школа, с. Шаланк (Шаланки) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
1 спр.
1908-1910 рр.

Ф.1061
Державна вища народна школа, м. Хуст Мараморошської жупи
47 спр. 1883-1897 рр.

Ф.1064
Опікування державних шкіл, м. Хуст Мараморошської жупи
28 спр.
1885-1897 рр.

Ф.1396
Алшоверецька парафіяльна школа, с.Алшоверецьке (Нижні Верецьки, Нижні Ворота) Свалявського округу Бережської жупи
1 спр.
1910-1911 рр.

Ф.1397
Алшокараслівська парафіяльна початкова школа, с. Алшокарасло (Заріччя) Іршавського округу Бережської жупи
1 спр.
1903-1909 рр.

Ф.1399
Нодьборжовська реформатська школа, с.Нодьборжова (Боржава) Берегівського округу Бережської жупи
1 спр.
1915-1916 рр.

Ф.1400
Білкиколбасівська початкова школа, с. Білки –Колбасове Іршавського округу Бережської жупи
2 спр.
1909-1910 рр.

Ф.1401
Білкипінковецька початкова школа, с. Білки-Пінковець Іршавського округу Бережської жупи
1 спр.
1909-1910 рр.

Ф.1407
Чорнотисівська початкова школа, с.Чорнотисів Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
9 спр.
1905-1917 рр.

Ф.1410
Кіральмезівська парафіальна початкова школа, с. Кіральмезе (Усть-Чорна) Тячівського округу Мараморошської жупи
1 спр.
1895-1896 рр.

Ф.1412
Сасівська парафіяльна школа, с. Сасівка Свалявського округу Бережської жупи
1 спр.
1907-1908 рр.

Ф.1421
Великочингавська паріфіяльна школа, с.Велика Чингава (Боржавське) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
1 спр.
1909-1910 рр.

Ф.1422
Мистицейська парафіальна школа, с. Мистице (Імстичеве) Іршавського округу
Бережської жупи
1 спр.
1883-1884 рр.

Ф.1425
Теребешфеєпотокська початкова школа, с.Теребешфеєрпоток (Ділове) Рахівського округу
Мараморошської жупи
1 спр.
1913-1914 рр.

Чехословацький період (1919 – 1938 рр.)

Ф.113
Королівський шкільний інспекторат Ужанської жупи, м. Ужгород
715 спр.
1868-1919 рр.

Ф.130
Королівський шкільний інспекторат Бережської жупи, м. Берегове
97 спр. 1875-1919 рр.

Ф.979
Воловецька початкова школа, с. Воловець Свалявського округу
1 спр.
1915 р.

Ф.980
Руськовська початкова школа, с. Русковці Мукачівського округу
Бережської жупи
1 спр. 1882-1888 рр.

Ф.982
Шаланкська початкова школа, с. Шаланк (Шаланки) Севлюшського (Виноградівського) округу
Угочанської жупи
1 спр. 1908-1910 рр.

Ф.1061
Державна вища народна школа, м. Хуст Мараморошської жупи
47 спр. 1883-1897 рр.

Ф.1064
Опікування державних шкіл, м. Хуст Мараморошської жупи
28 спр. 1885-1897 рр.

Ф.1396
Алшоверецька парафіяльна школа, с.Алшоверецьке (Нижні Верецьки, Нижні Ворота) Свалявського округу Бережської жупи
1 спр.
1910-1911 рр.

Ф.1397
Алшокараслівська парафіяльна початкова школа, с. Алшокарасло (Заріччя) Іршавського округу Бережської жупи
1 спр. 1903-1909 рр.

Ф.1399
Нодьборжовська реформатська школа, с.Нодьборжова (Боржава) Берегівського округу
Бережської жупи
1 спр.1915-1916 рр.

Ф.1400
Білкиколбасівська початкова школа, с.Білки–Колбасове Іршавського округу
Бережської жупи
2 спр. 1909-1910 рр.

Ф.1401
Білкипінковецька початкова школа, с. Білки-Пінковець Іршавського округу
Бережської жупи
1 спр. 1909-1910 рр.

Ф.1407
Чорнотисівська початкова школа, с.Чорнотисів Севлюшського (Виноградівського) округу
Угочанської жупи
9 спр. 1905-1917 рр.

Ф.1410
Кіральмезівська парафіальна початкова школа, с. Кіральмезе (Усть-Чорна) Тячівського округу
Мараморошської жупи
1 спр.
1895-1896 рр.

Ф.1412
Сасівська парафіяльна школа, с. Сасівка Свалявського округу
Бережської жупи
1 спр.
1907-1908 рр.

Ф.1421
Великочингавська паріфіяльна школа, с.Велика Чингава (Боржавське) Севлюшського (Виноградівського) округу
Угочанської жупи
1 спр.
1909-1910 рр.

Ф.1422
Мистицейська парафіальна школа, с. Мистице (Імстичеве) Іршавського округу
Бережської жупи
1 спр.
1883-1884 рр.

Ф.1425
Теребешфеєпотокська початкова школа, с.Теребешфеєрпоток (Ділове) Рахівського округу
Мараморошської жупи
1 спр.
1913-1914 рр

Карпатська Україна (1838 – 1839 рр.)

Ф.109
Міністерство культу, шкіл та народної освіти Карпатської України, м. Хуст
702 спр.
1938-1939 рр

Ф.448
Тячівська чеська народна школа, с. Тячів Мараморошської жупи
10 спр.
1937-1939 рр.

Ф.1118
Тячівський окружний шкільний інспекторат, с.Тячів
17 спр.
1939-1939 рр.

Ф.1119
Тячівський окружний шкільний інспекторат Карпатської України, с. Тячів
42 спр.
1938-1939 рр.

Ф.1121
Шкільний інспекторат Міністерства культу, шкіл та народної освіти, м. Севлюш
9 спр.
1939-1939 рр.

Ф.1122
Шкільний інспекторат Міністерства культу, шкіл та народної освіти, с. Великий Березний
10 спр.
1935-1938 рр.

Ф.1124
Великоберезнянський окружний шкільний інспекторат, с. Великий Березний
7 спр.
1939 р.

Ф.1130
Середнянський окружний шкільний інспекторат, с. Середнє Ужгородського округу
7 спр. 1938-1938 рр.

Ф.1155
Собранецький шкільний інспекторат, с.Собранц (Собранці)
1 спр. 1939 р.

Ф.1162
Волівський окружний шкільний інспекторат, с.Волове (Міжгір”я)
1 спр.1939 р.

Ф.1179
Середнянський шкільний інспекторат, с.Середнє Ужгородського округу
9 спр.1939 р.

Ф.1227
Перечинський окружний шкільний інспекторат, с. Перечин Ужанської жупи
3 спр.1939-1940 рр.

Ф.1229
Рахівський шкільний інспекторат, с. Рахів
3 спр.1939 р.

Угорський період (1939 – 1944 рр.)

Ф.407
Великобактянська народна школа, с. Велика Бакта Берегівського округу
5 спр. 1938-1945 рр.

Ф.408
Свободянська народна школа, с. Свобода Берегівського округу
1 спр.1944-1945 рр.

Ф.409
Мужайська початкова народна школа, с.Мужай Берегівського округу Бережської жупи
26 спр.1938-1944 рр.

Ф.649
Тисаловська початкова народна школа, с.Тисало (Тисолове) Тячівського округу
1 спр.1944-1945 рр.

Ф.656
Алшошардська початкова народна школа, с.Алшошард (Нижнє Болотне) Іршавського округу Угочанської жупи
7 спр.1941-1944 рр.

Ф.981
Торунська початкова школа, с. Торунь Волівського (Міжгірського) округу
1 спр.1942-1943 рр.

Ф.984
Углянська початкова школа, с. Угля Тячівського округу Мараморошської жупи
1 спр.1940 р.

Ф.985
Росошська початкова школа, с. Росош (Конар) Свалявського округу Бережської жупи
40 спр.1938-1941 рр.

Ф.986
Репінська початкова школа, с. Репіне (Репене) Волівського (Міжгірського) округу Мараморошської жупи
5 спр.1942-1944 рр.

Ф.990
Табелі успішності учнів початкових шкіл. (Колекція).
1799 спр.1939-1944 рр.

Ф.994
Хустська єврейська початкова школа, м. Хуст Мараморошської жупи
2 спр.1940-1941 рр.

Ф.1060
Державна центральна народна школа, м. Хуст Мараморошської жупи
180 спр. 1939-1944 рр.

Ф.1096
Позашкільна народопросвітительна рада Ужанської жупи, м. Ужгород
61 спр. 1938-1944 рр.

Ф.1097
Позашкільна народопросвітительна рада Угочанської жупи, м. Севлюш (Виноградів)
30 спр.1941-1943 рр.

Ф.1123
Севлюшський окружний шкільний інспекторат, м. Севлюш (Виноградів) Угочанської жупи
4 спр.1939-1944 рр

Ф.1161
Ужгородська початкова школа №1 Ужгородського єврейського неологічного товариства, м. Ужгород
2 спр.1943-1944 рр.

Ф.1398
Нодьмужайська реформатська школа, с.Нодьмужай (Мужієве) Берегівського округу Бережської жупи
3 спр.1940-1944 рр.

Ф.1408
Кішраковецька початкова школа, с.Кішраковець (Малий Раковець) Іршавського округу Бережської жупи
1 спр. 1942-1943 рр.

Ф.1409
Кішгеївцька початкова школа, с. Кішгеївц (Малі Геївці) Ужгородського округу Ужанської жупи
2 спр.
1939-1944 рр.

Ф.1416
Селлешвейгардовська початкова школа, с.Селлешвейгардо (Підвиноградів) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
1 спр.
1942-1943 рр.

Ф.1418
Воловицька народна школа, с. Воловиця Іршавського округу Бережської жупи
2 спр.
1939-1944 рр.

Ф.1427
Нижнєверецька початкова школа, с. Нижні Верецьки Свалявського округу Бережської жупи
1 спр.
1942-1943 рр.

Ф.1493
Угорська королівська державна народна школа, с. Ставне Великоберезнянського округу Ужанської жупи
1 спр.
1942-1943 рр.

Ф.1494
Угорська королівська державна народна школа в Синєвирі, с. Синєвир Волівського (Міжгірського)округу Мараморошської жупи
1 спр.
1942-1944 рр.

Ф.1495
Римо-католицька народна школа в Косини, с.Косини Берегвського округу Бережської жупи
1 спр.
1941-1941 рр.

Ф.1530
Дубинська державна народна школа, с.Дубина Свалявського округу Бережської жупи
26 спр.
1937-1944 рр.

Ф.1531
Черникська державна народна школа, с.Черник Свалявського округу Бережської жупи
9 спр.
1941-1944 рр.

Ф.1579
Угорська королівська державна народна школа, с. Поляна Свалявського округу Бережської жупи
1 спр.
1939-1941 рр.

*** Складено на основі:** Перелік фондів Державного архіву Закарпатської області / Державний архів Закарпатської області. Повітовий музей Сату-Маре. Румунія. – Ужгород – Сату-Маре, 2004. – 186 с.

Додаток А.2

Перелік архівних фондів про діяльність початкових шкіл Закарпаття 1848 – 1944 рр. (за видами шкіл) *

Державні початкові школи

Ф.155
Чертежська початкова школа, с. Чертеж Ужгородського округу
262 спр.
1898-1945 рр.

Ф.159
Худльовська початкова школа, с. Худльове Ужгородського округу Ужанської жупи
132 спр. 1900-1944 рр.

Ф.377
Костєвопастельська початкова школа, с.Костєва Пастель Великоберезнянського округ
47 спр.1913-1945 рр.

Ф.382
Смереківська початкова школа, с. Смерекове Великоберезнянського округу
26 спр. 1920-1938 рр.

Ф.436
Алшоапшанська початкова школа, с.Алшоапша (Діброва) Тячівського округу Мараморошської жупи
138 спр. 1900-1944 рр.

Ф.438
Іргоцька початкова школа, с. Іргоц (Вільхівці) Тячівського округу Мараморошської жупи
140 спр. 1920-1939 рр.

Ф.500
Ясінянська початкова школа, с. Ясіня Рахівського округу Мараморошської жупи
120 спр. 1920-1944 рр.

Ф.790
Ужгородська державна початкова школа, м.Ужгород
48 спр.1917-1944 рр.

Ф.793
Мадярком”ятська початкова школа, с. Мадяр-Ком”ят (Великі Ком”яти) Севлюшського (Виноградівського) округу
60 спр.1897-1945 рр.

Ф.794
Сторостружицька початкова школа, с. Стара Стружиця Великоберезнянського округу
8 спр.1939-1945 рр.

Ф.795
Фекетеардовська початкова школа, с.Фекетеардов (Чорнотисів) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
5 спр.
1906-1914 рр.

Ф.797
Тиханська початкова школа, с. Тиха (Тихий) Великоберезнянського округу
9 спр.
1921-1938 рр.

Ф.799
Волівська початкова школа, с. Волове (Міжгір”я)
4 спр.
1935-1938 рр.

Ф.801
Чонтошростоцька початкова школа, с.Чонтошростока (Костринсьа Розтока) Великоберезнянського округу
76 спр.
1933-1938 рр.

Ф.803
Костринська державна початкова школа, с.Кострина Великоберезнянського округу
55 спр.
1921-1944 рр.

Ф.804
Мирчанська державна початкова школа, с.Мирча Великоберезнянського округу
36 спр.
1919-1945 рр.

Ф.805
Малоберезнянська державна початкова школа, с. Малий Березний Великоберезнянського округу
19 спр.
1920-1939 рр.

Ф.809
Домашинська державна початкова школа, с.Домашин Великоберезнянського округу Ужанської жупи
14 спр.
1907-1943 рр.

Ф.810
Малокопаньська початкова школа, с. Мала Копаня Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
8 спр.
1903-1940 рр.

Ф.811
Нірешуйфалвська початкова школа, с.Нірешуйфалва (Дунковиця) Іршавського округу Бережської жупи
4 спр.
1903-1940 рр.

Ф.819
Дубинська державна початкова школа, с.Дубине Тячівського округу Мараморошської жупи
26 спр.
1920-1944 рр.

Ф.978
Березовська початкова школа, с. Березове Хустського округу
1 спр.1922-1922 рр.

Ф.979
Воловецька початкова школа, с. Воловець Свалявського округу
1 спр.1915 р.

Ф.980
Руськовська початкова школа, с. Русковці Мукачівського округу Бережської жупи
1 спр.1882-1888 рр.

Ф.981
Торунська початкова школа, с. Торунь Волівського(Міжгірського) округу
1 спр. 1942-1943 рр.

Ф.982
Шаланкська початкова школа, с. Шаланк (Шаланки) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
1 спр.1908-1910 рр.

Ф.984
Углянська початкова школа, с. Угля Тячівського округу Мараморошської жупи
1 спр.1940 р.

Ф.985
Росошська початкова школа, с. Росош (Конар) Свалявського округу Бережської жупи
40 спр.1938-1941 рр.

Ф.986
Репінська початкова школа, с. Репіне (Репене) Волівського (Міжгірського) округу Мараморошської жупи
5 спр.1942-1944 рр.

Ф.987
Королевська початкова школа, с. Королеве Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
3 спр.
1925-1943 рр.

Ф.988
Чепська початкова школа, с. Чепа Севлюшського (Виноградівського) округу
3 спр.
1926-1939 рр.

Ф.996
Ужгородська державна початкова школа, м.Ужгород
101 спр.
1883-1944 рр.

Ф.997
Богаревицька початкова школа, с. Богаревиця Іршавського округу
85 спр.
1921-1939 рр.

Ф.1045
Ужгородська початкова школа на площі Кошута, м. Ужгород
23 спр.
1902-1943 рр.

Ф.1047
Севлюшська початкова школа, м. Севлюш (Виноградів)
61 спр.
1893-1944 рр.

Ф.1051
Сільцевська початкова школа, с. Сільце Іршавського округу
13 спр.
1899-1945 рр.

Ф.1052
Мезекосонська початкова школа, с.Мезекосонь (Косини) Берегівського округу
110 спр.1899-1945 рр.

Ф.1395
Абранківська початкова школа, с. Абранка Свалявського округу
2 спр.1906-1938 рр.

Ф.1400
Білкиколбасівська початкова школа, с. Білки – Колбасове Іршавського округу Бережської жупи
2 спр.1909-1910 рр.

Ф.1401
Білкипінковецька початкова школа, с. Білки-Пінковець Іршавського округу Бережської жупи
1 спр.1909-1910 рр.

Ф.1404
Ужокська початкова школа, с. Ужок Великоберезнянського округу
8 спр.
1926-1938 рр.

Ф.1407
Чорнотисівська початкова школа, с.Чорнотисів Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
9 спр.
1905-1917 рр.

Ф.1408
Кішраковецька початкова школа, с.Кішраковець (Малий Раковець) Іршавського округу Бережської жупи
1 спр.
1942-1943 рр.

Ф.1409
Кішгеївцька початкова школа, с. Кішгеївц (Малі Геївці) Ужгородського округу Ужанської жупи
2 спр.
1939-1944 рр.

Ф.1415
Стричавська початкова школа, с. Стричава Великоберезнянського округу
2 спр.1934-1936 рр.

Ф.1416
Селлешвейгардовська початкова школа, с.Селлешвейгардо (Підвиноградів) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
1 спр.1942-1943 рр.

Ф.1424
Тибавська державна змішана школа, с. Тибава Свалявського округу
3 спр.
1935-1936 рр.

Ф.1426
Липчалиповецька початкова школа, с. Липча-Липовець Хустського округу
2 спр.
1925-1927 рр.

Ф.1425
Теребешфеєпотокська початкова школа, с.Теребешфеєрпоток (Ділове) Рахівського округу Мараморошської жупи
1 спр.
1913-1914 рр

Ф.1427
Нижнєверецька початкова школа, Свалявсько округу Бережської жупи
1 спр.1942-1943 рр.

Ф.181
Середнянська чеська народна початкова школа, с. Середнє Ужгородського округу
24 спр.1926-1939 рр.

Ф.367
Ужгородська словацька початкова школа, м.Ужгород
142 спр.1899-1939 рр.

Ф.386
Хустська німецька державна народна школа, м.Хуст
16 спр.1926-1938 рр.

Ф.389
Хустська чеська народна школа, м. Хуст Мараморошської жупи
82 спр.1924-1944 рр.

Ф.399
Великобичківська чеська народна школа, с.Великий Бичків Рахівського округу Мараморошської жупи
31 спр.1924-1939 рр.

Ф.435
Білківська чеська народна школа, с. Білки Іршавського округу Бережської жупи
469 спр.1926-1939 рр.

Ф.445
Дубовська чеська народна школа, с. Дубове Тячівського округу Мараморошської жупи
55 спр.1927-1939 рр.

Ф.448
Тячівська чеська народна школа, с. Тячів Мараморошської жупи
10 спр.
1937-1939 рр.

Ф.1498
Державні початкові народні та церковні школи Мукачева та Мукачівського округу, м.Мукачеве Берегівської жупи
9799 спр. 1855-1945 рр.

Національні початкові школи

Ф.450
Тереблянська чеська народна школа, с.Теребля Тячівського округу Мараморошської жупи
8 спр.
1930-1939 рр.

Ф.469
Ізська чеська народна школа, с. Іза Хустського округу Мараморошської жупи
17 спр.
1931-1939 рр.

Ф.472
Сокирницька чеська народна школа, с.Сокирниця Хустського округу Мараморошської жупи
42 спр.
1932-1939 рр.

Ф.474
Данилівська чеська народна школа, с.Данилове Хустського округу Мараморошської жупи
24 спр.
1927-1939 рр.

Ф.476
Шандоровська чеська народна школа, с.Шандорово (Олександрівка) Хустського округу Мараморошської жупи
41 спр.
1925-1939 рр.

Ф.477
Міхалківська чеська народна школа, с. Міхалка (Крайникове) Хустського округу
159 спр.
1902-1945 рр.

Ф.479
Ільницька чеська народна школа, с. Ільниця Іршавського округу
10 спр.
1928-1938 рр.

Ф.486
Драгобратівська чеська народна школа, с.Драгобратово (Доробратове) Іршавського округу Бережської жупи
19 спр.
1929-1944 рр.

Ф.491
Горінчівська чеська початкова школа, с.Горінчеве Хустського округу
24 спр.
1929-1939 рр.

Ф.492
Велятинська чеська народна школа, с. Велятин Хустського округу
8 спр.
1930-1939 рр.

Ф.493
Севлюшська чеська народна школа, м. Севлюш (Виноградів)
41 спр.
1928-1938 рр.

Ф.499
Липчанська чеська народна школа, с. Липча Хустського округу
19 спр.
1928-1939 рр.

Ф.507
Рахівська чеська початкова школа, с. Рахів
89 спр.
1923-1939 рр.

Ф.511
Довжанська чеська народна школа, с. Довге Іршавського округу
70 спр.
1927-1939 рр.

Ф.516
Рокосівська чеська народна школа, с. Рокосів Хустського округу
22 спр.
1887-1939 рр.

Ф.519
Вишнєшардська чеська народна школа, с.Вишній Шард (Широке) Севлюшського (Виноградівського) округу
22 спр.
1925-1939 рр.

Ф.527
Лужська чеська народна школа, с. Луг Рахівського округу
29 спр.
1928-1939 рр.

Ф.529
Вишнєапшанська чеська народна школа, с.Вишня Апша (Верхнє Водяне) Рахівського округу
28 спр.
1934-1939 рр.

Ф.531
Загатська чеська початкова школа, с. Загаття Іршавського округу
12 спр.
1929-1938 рр.

Ф.545
Хмільникська чеська народна школа, с.Хмільник Іршавського округу
19 спр.
1928-1939 рр.

Ф.546
Нижнєбистрянська чеська народна школа, с.Нижній Бистрий Хустського округу
21 спр.
1929-1939 рр.

Ф.557
Брідська чеська народна школа, с. Брід Іршавського округу Бережської жупи
75 спр.
1926-1944 рр.

Ф.565
Ворочевська чеська початкова народна школа, с. Ворочево Перечинського округу
28 спр.
1927-1939 рр.

Ф.572
Дубриничська чеська народна школа, с.Дубринич Перечинського округу
9 спр.
1926-1937 рр.

Ф.584
Влаховська чеська початкова школа, с.Влахово Севлюшського (Виноградівського) округу
1 спр.1919-1938 рр.

Ф.594
Требушанська чеська народна школа, с.Требушани Рахівського округу Мараморошської жупи
28 спр.
1926-1943 рр.

Ф.595
Скотарська чеська народна школа, с.Скотарське Воловецького округу
8 спр.
1930-1939 рр.

Ф.601
Заднянська чеська народна школа, с. Заднє (Приборжавське) Іршавського округу
9 спр.
1933-1939 рр.

Ф.617
Неліпинська чеська народна школа, с.Неліпине Свалявського округу
64 спр.
1920-1939 рр.

Ф.620
Косинська чеська народна школа, с. Косине Свалявського округу
22 спр.
1924-1938 рр.

Ф.630
Лютянська чеська народна школа, с. Люта Великоберезнянського округу
5 спр.1928-1939 рр.

Ф.631
Великоберезнянська чеська народна школа, с.Великий Березний
59 спр.1925-1939 рр.

Ф.791
Коритянська українська початкова школа, с.Коритяни Ужгородського округу Ужанської жупи
86 спр.1901-1944 рр.

Ф.994
Хустська єврейська початкова школа, м. Хуст Мараморошської жупи
2 спр.1940-1941 рр.

Ф.1046
Ужгородська російська початкова школа на площі Масарика, м. Ужгород
22 спр.1920-1929 рр.

Ф.1161
Ужгородська початкова школа №1 Ужгородського єврейського неологічного товариства, м. Ужгород
2 спр.1943-1944 рр.

Ф.1403
Бережська чеська початкова школа, с. Береги Берегівського округу
1 спр.1933-1934 рр.

Ф.1420
Вишківська чеська початкова школа, с.Вишкове Хустського округу
4 спр.
1929-1939 рр.

Ф.1423
Гукливська чеська початкова школа, с.Гукливе Свалявського округу
1 спр.1937-1945 рр.

Ф.1493
Угорська королівська державна народна школа, с. Ставне Великоберезнянськ округу Ужанської жупи

Ф.174
Шишлівська церковна народна школа, с.Шишлівці Ужгородського округу
10 спр.
1923-1938 рр.

Ф.182
Середнянська церковна початкова школа, с.Середнє Ужгородського округу Ужанської жупи
80 спр.
1897-1944 рр.

Ф.400
Берегдедська церковна реформатська початкова школа, с. Берегдеда (Дідове) Берегівського округу Бережської жупи
41 спр.
1905-1944 рр.

Ф.447
Тячівська реформатська початкова школа, с.Тячів Мараморошської жупи
50 спр.
1904-1939 рр.

Ф.578
Арданівська церковна народна школа, с.Арданове Мукачівського округу Бережської жупи
20 спр.
1909-1943 рр.

Ф.583
Влаховська греко-католицька церковна школа, с. Влахово Севлюшкого (Виноградівського) округу
4 спр.
1926-1930 рр.

1 спр. 1942-1943 рр

Ф.1428
Іршавська чеська початкова школа, с. Іршава
1 спр.1934-1935 рр.

Ф.1494
Угорська королівська державна народна школа в

Релігійні початкові школи

Ф.605
Нодьпаладська реформатська церковна школа, с. Нодьпалад (Велика Паладь) Севлюшського (Виноградівського) округу Сотмарської жупи
70 спр. 1911-1943 рр.

Ф.639
Сольвавська греко-католицька початкова школа, с.Сольва (Свалява) Бережської жупи
6 спр.1902-1916 рр.

Ф.792
Тисакирвська греко-католицька початкова школа, с. Тисакирва (Крива) Хустського округу Угочанської жупи
48 спр.1894-1942 рр.

Ф.796
Ужгородська римо-католицька чоловіча початкова школа, м. Ужгород
81 спр. 1898-1944 рр.

Ф.798
Великобережська реформатська початкова школа, с. Великі Береги (Береги) Берегівського округу Бережської жупи
7 спр. 1933-1942 рр.

Ф.994
Хустська єврейська початкова школа, м. Хуст Мараморошської жупи
2 спр.1940-1941 рр.

Синєвирі, Волівськог округу Мараморошської жупи
1 спр. 942-1944 рр.

Ф.1579
Угорська королівська державна народна школа, с. Поляна Свалявського округу Бережської жупи
1 спр.
1939-1941 рр.

Ф.1396
Алшоверецька парафіяльна школа, с.Алшоверецьке (Нижні Верецьки, Нижні Ворота) Свалявського округу Бережської жупи
1 спр.1910-1911 рр.

Ф.1397
Алшокараслівська парафіяльна початкова школа, с. Алшокарасло (Заріччя) Іршавського округу Бережської жупи
1 спр.1903-1909 рр.

Ф.1398
Нодьмужайська реформатська школа, с.Нодьмужай (Мужієве) Берегівського округу Бережської жупи
3 спр.1940-1944 рр.

Ф.1399
Нодьборжовська реформатська школа, с.Нодьборжова (Боржава) Берегівського округу Бережської жупи
1 спр.
1915-1916 рр.

Ф.1405
Ужгородська реформатська народна школа, м.Ужгород
5 спр.
1924-1944 рр.

Ф.1406
Ужгородська греко-католицька початкова школа, м. Ужгород
8 спр.
1913-1944 рр.

Ф.1410
Кіральмезівська парафіальна початкова школа, с. Кіральмезе (Усть-Чорна) Тячівського округу Мараморошської жупи
1 спр.
1895-1896 рр.

Ф.1411
Гетєньська реформатська початкова школа, с.Гетєнь (Липове) Берегівського округу
1 спр.
1932-1933 рр.

Ф.1412
Сасівська парафіяльна школа, с. Сасівка Свалявського округу Бережської жупи
1 спр.
1907-1908 рр.

Ф.1413
Скотарська парафіяльна школа, с. Скотарське Свалявського округу
6 спр.
1902-1923 рр.

Ф.1414
Олешницька греко-католицька початкова школа, с. Олешник Свалявського округу
2 спр.
1911-1921 рр.

Ф.1421
Великочингавська паріфіяльна школа, с.Велика Чингава (Боржавське) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
1 спр.
1909-1910 рр.

Ф.1422
Мистицейська парафіальна школа, с. Мистице (Імстичеве) Іршавського округу
Бережської жупи
1 спр.
1883-1884 рр.

Ф.1495
Римо-католицька народна школа в Косини, с.Косини Берегвського округу Бережської жупи
1 спр.
1941-1941 рр.

Ф.1498
Державні початкові народні та церковні школи Мукачева та Мукачівського округу, м.Мукачеве Берегівської жупи
9799 спр.
1855-1945 рр.

Початкова народна школа (громадські)

Ф.175
Великодоброньська початкова народна школа, с. Велика Добронь Ужанської жупи
56 спр.
1903-1943 рр.

Ф.176
Батфавська початкова народна школа, с. Батфа (Деревці) Ужанської жупи
24 спр.
1905-1940 рр.

Ф.177
Гайдошська початкова народна школа, с.Гайдош Ужгородського округу Ужанської жупи
102 спр. 1921-1944 рр.

Ф.372
Мадяркомятська початкова народна школа, с.Мадяркомят (Великі Ком”яти) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
295 спр.
1898-1944 рр.

Ф.379
Лютянська початкова народна школа, с. Люта Великоберезнянського округу
129 спр.1907-1945 рр.

Ф.387
Хустська початкова народна школа № 2, м.Хуст Мараморошської жупи
300 спр.1920-1944 рр.

Ф.388
Хустська початкова народна школа № 1, м.Хуст Мараморошської жупи
720 спр.1883-1944 рр.

Ф.392
Білецька початкова народна школа, с. Білки Іршавського округу Бережської жупи
221 спр.1879-1944 рр.

Ф.394
Кішбочковська початкова народна школа, с.Кішбочко (Малий Бичків) Мараморошської жупи
58 спр.1905-1943 рр.

Ф.405
Гатьська початкова народна школа, с. Гать Берегівського округу
242 спр.
1900-1946 рр.

Ф.411
Оросівська початкова народна школа, с. Оросі (Оросієве) Берегівського округу
48 спр.
1905-1945 рр.

Ф.416
Папівська початкова народна школа, с. Папі (Попове) Берегівського округу Бережської жупи
45 спр.
1906-1944 рр.

Ф.417
Алшореметська початкова народна школа, с.Алшоремете (Нижні Ремети) Берегівського округу Бережської жупи
122 спр.
1898-1944 рр.

Ф.418
Новосільська початкова народна школа, с.Нове Село Берегівського округу
205 спр.1853-1945 рр.

Ф.419
Моккошяношівська початкова народна школа, с. Моккошяноші (Іванівка) Берегівського округу Бережської жупи
96 спр.1900-1942 рр.

Ф.422
Берегардовська початкова народна школа, с.Берегардо (Ардів, Чопівка) Берегівського округу Бережської жупи
78 спр.1895-1944 рр.

Ф.423
Беневська початкова народна школа, с. Бене (Добросілля) Берегівського округу Бережської ж
98 спр.1904-1944 рр.

Ф.424
Бадалівська початкова народна школа, с.Бадало (Бодолів) Берегівського округу
Бережської жупи
71 спр.1898-1944 рр.

Ф.425
Біганьська початкова народна школа, с. Бігань Берегівського округу Бережської жупи
76 спр.1900-1944 рр.

Ф.426
Астельська початкова народна школа, с.Астель (Лужанка) Берегівського округу
Бережської жупи
61 спр.1897-1944 рр.

Ф.427
Батьовська початкова народна школа, с.Батьове (Вузлове) Берегівського округу
96 спр.1901-1945 рр.

Ф.428
Боржавська початкова народна школа, с.Боржава Берегівського округу Бережської жупи
111 спр.1906-1944 рр.

Ф.429
Гечевська початкова народна школа, с. Гече (Геча) Берегівського округу Бережської жупи
85 спр.1898-1944 рр.

Ф.430
Нодьбережська початкова народна школа, с.Нодьберег (Береги) Берегівського округу Бережської жупи
95 спр.1906-1944 рр.

Ф.431
Варійська початкова народна школа, с. Варі Берегівського округу Бережської жупи
116 спр.1899-1944 рр.

Ф.434
Берегівська початкова народна школа, м.Берегове
154 спр.1886-1944 рр.

Ф.437
Дулфалвська початкова народна школа, с.Дулфалва (Дулове) Тячівського округу Мараморошської жупи
140 спр.
1924-1944 рр.

Ф.439
Бедевлянська початкова народна школа, с.Бедевля Тячівського округу Мараморошської жуп
101 спр.
1904-1944 рр.

Ф.441
Кешельмезівська початкова народна школа, с.Кешельмезе (Кошельове) Хустського округу Мараморошської жупи
182 спр.
1904-1944 рр.

Ф.442
Войнагська початкова народна школа, с.Войнаг (Вонігове) Тячівського округу Мараморошської жупи
74 спр.
1920-1944 рр.

Ф.443
Фелшенересницька початкова народна школа, с. Фелшенересниця (Новоселиця)
Тячівського округу Мараморошської жупи
132 спр.
1920-1944 рр.

Ф.444
Домбовська початкова народна школа, с.Домбо (Дубове) Тячівського округу Мараморошської жупи
228 спр.
1897-1944 рр.

Ф.446
Тейчівська початкова народна школа, с. Тейче (Тячів) Мараморошської жупи
173 спр.1901-1944 рр.

Ф.454
Буштягазька початкова народна школа, с.Буштягаза (Буштина) Тячівського округу Мараморошської жупи
213 спр.1899-1944 рр.

Ф.455
Кричфалвська початкова народна школа, с.Кричфалва (Кричове) Тячівського округу Мараморошської жупи
54 спр.1914-1944 рр.

Ф.457
Сентміхалькьортвейєшська початкова народна школа, с. Сентміхалькьортвейєш (Грушеве) Тячівського округу Мараморошської жупи
74 спр.1900-1944 рр.

Ф.458
Терешелпотокська початкова народна школа, с.Терешелпоток (Тарасівка) Тячівського округу Мараморошської жупи
69 спр. 1922-1944 рр.

Ф.459
Устьчорнянська початкова народна школа, с.Усть-Чорна Тячівського округу Мараморошської жупи
21 спр.1898-1939 рр.

Ф.460
Уйбардська початкова народна школа, с.Уйбард (Новобарове) Тячівського округу Мараморошської жупи
85 спр.1905-1944 рр.

Ф. 461
Нягівська початкова народна школа, с. Нягова (Добрянське) Тячівського округу
Мараморошської жупи
87 спр.1921-1944 рр.

Ф.463
Урмезівська початкова народна школа, с.Урмезе (Руське Поле) Тячівського округу Мараморошської жупи
61 спр.
1900-1944 рр.

Ф.464
Селлешлонківська початкова народна школа, с.Селлешлонка (Широкий Луг) Тячівського округу Мараморошської жупи
120 спр.
1932-1944 рр.

Ф.465
Гандалбуштягазська початкова народна школа, с. Гандалбуштягаза (Буштина-Гандал) Тячівського округу Мараморошської жупи
17 спр.
1930-1944 рр.

Ф.466
Керекгедьська початкова народна школа, с.Керекгедь (Округла) Тячівського округу Мараморошської жупи
80 спр.1893-1944 рр.

Ф.467
Вишківська початкова народна школа, с.Вишкове Хустського округу Мараморошської жупи
256 спр.1887-1944 рр.

Ф.468
Ізська початкова народна школа, с. Іза Хустського округу Мараморошської жупи
259 спр.1900-1944 рр.

Ф.471
Секленцівська початкова народна школа, с.Секленце (Сокирниця) Хустського округу Мараморошської жупи
321 спр.
1920-1944 рр.

Ф.473
Густшовфалвська початкова народна школа, с.Густшовфалва (Данилове) Хустського округу Мараморошської жупи
48 спр.
1927-1944 рр.

Ф.475
Ошандорфалвська початкова народна школа, с.Ошандорфалва (Шандорово, Олександрівка) Хустського округу Мараморошської жупи
314 спр.
1920-1944 рр.

Ф.478
Ілонцайська початкова народна школа, с.Ілонца (Ільниця) Іршавського округу Бережської жупи
381 спр.
1898-1944 рр.

Ф.480
Велетейська початкова народна школа, с.Велете (Велятин) Хустського округу
Мараморошської жупи
87 спр.1921-1944 рр.

Ф.481
Тисакирвська початкова народна школа, с.Тисакирва (Крива) Хустського округу Мараморошської жупи
122 спр.1906-1944 рр.

Ф.483
Герінчевська початкова народна школа, с.Герінче (Горінчеве) Хустського округу Мараморошської жупи
155 спр.1912-1944 рр.

Ф.484
Густкезька початкова народна школа, с.Густкез (Нанкове) Хустського округу
250 спр.
1911-1945 рр.

Ф.485
Драгобаратфалвська початкова народна школа, с. Драгобаратфалва (Драгобратово, Доробратове) Іршавського округу Бережської жупи
352 спр.
1887-1944 рр.

Ф.490
Герінчівська початкова народна школа, с.Герінче (Горінчеве) Хустського округу
167 спр.
1919-1945 рр.

Ф.496
Кішракоцька початкова народна школа, с.Кішракоц (Малий Раковець) Іршавського округу Угочанської жупи
269 спр.
1920-1944 рр.

Ф.498
Ліпчейська початкова народна школа, с. Ліпче (Ліпча) Хустського округу Мараморошської жупи
71 спр.1899-1944 рр.

Ф.503
Перечинська початкова народна школа, с.Перечин Ужанської жупи
114 спр.1910-1944 рр.

Ф.504
Окнослотинська початкова народна школа, с.Окнослотина (Солотвина) Рахівського округу Мараморошської жупи
220 спр.1898-1943 рр.

Ф.505
Селлешегреська початкова народна школа, с.Селлешгреш (Олешник) Севлюшського округу Угочанської жупи
308 спр.1896-1944 рр.

Ф.506
Раговська початкова народна школа, с. Раго (Рахів) Мараморошської жупи
286 спр.1887-1944 рр.

Ф.512
Довжанська початкова народна школа, с. Довге Іршавського округу Бережської жупи
201 спр.1896-1944 рр.

Ф.514
Ракасівська початкова народна школа, с. Ракас (Рокосів) Хустського округу Угочанської жупи
129 спр.1911-1944 рр.

Ф.517
Мистицейська початкова народна школа, с.Мистице (Імстичеве) Іршавського округу Бережської жупи
235 спр.
1893-1944 рр.

Ф.518
Фелшешардська початкова народна школа, с.Фелшешард (Широке) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
275 спр.1900-1944 рр.

Ф.520
Матьфалвська початкова народна школа, с.Матьфалва (Матієве) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
247 спр.1893-1944 рр.

Ф.521
Меденецька початкова народна школа, с.Меденце (Мідяниця) Іршавського округу Бережської жупи
69 спр.1917-1944 рр.

Ф.522
Верецька початкова народна школа, с. Вереце (Веряця) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
174 спр.1904-1944 рр.

Ф.523
Порошкевська початкова народна школа, с.Порошке (Порошкове) Ужанської жупи
95 спр.
1920-1944 рр.

Ф.524
Фелшеапшанська початкова народна школа, с.Фелшеапша (Верхнє Водяне) Рахівського округу Мараморошської жупи
187 спр.
1921-1944 рр.

Ф.525
Ілонокуйфалуська початкова народна школа, с.Ілонокуйфалу (Онок) Угочанської жупи
61 спр.
1905-1944 рр.

Ф.526
Сейлешлонківська початкова народна школа, с. Сейлешлонка (Широкий Луг) Тячівського округу Мараморошської жупи
139 спр.
1910-1944 рр.

Ф.528
Масарфалвська початкова народна школа, с.Масарфалва (Негрове) Мукачівського округу Бережської жупи
123 спр.1892-1944 рр.

Ф.530
Гатмегська початкова народна школа, с.Гатмег (Загаття) Іршавського округу Бережської жупи
94 спр.1901-1944 рр.

Ф.532
Алшокараслівська початкова народна школа, с.Алшокарасло (Заріччя) Іршавського округу Угочанської жупи
287 спр.1897-1944 рр.

Ф.533
Ракошпотоцька початкова народна школа, с.Ракошпатак (Горбки) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
156 спр.1905-1944 рр.

Ф.534
Текегазська початкова народна школа, с.Текегаза (Текове) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
46 спр.1920-1944 рр.

Ф.535
Сасфалуська початкова народна школа, с.Сасфалу (Сасове) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
69 спр.1898-1944 рр.

Ф.536
Фюзешмезівська початкова народна школа, с.Фюзешмезе (Лоза) Іршавського округу
40 спр.1901-1938 рр.

Ф.537
Луківська початкова народна школа, с. Лукове Іршавського округу Бережської жупи
60 спр.1901-1944 рр.

Ф.538
Теребешфегерпотокська початкова народна школа, с. Теребешфегерпоток (Ділове) Рахівського округу Мараморошської жупи
37 спр.1902-1944 рр.

Ф.539
Нодьчонговська початкова народна школа, с.Нодьчонгова (Боржавське) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
69 спр.1903-1944 рр.

Ф.540
Кішчонговська початкова народна школа, с.Кішчонгова (Завадка) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
87 спр.
1913-1944 рр.

Ф.541
Сайкофалвська початкова народна школа, с.Сайкофалва (Осій) Іршавського округу Бережської жупи
63 спр.
1906-1944 рр.

Ф.542
Комлошська початкова народна школа, с.Комлош (Хмільник) Іршавського округу Бережської жупи
195 спр.
1898-1944 рр.

Ф.543
Осемерська початкова народна школа, с.Осемере (Сімер) Перечинського округу
186 спр.
1916-1945 рр.

Ф.544
Олшобистрянська початкова народна школа, с.Олшобистра (Нижній Бистрий) Хустського округу Мараморошської жупи
286 спр.1920-1944 рр.

Ф.547
Кішаркадська початкова народна школа, с.Кішаркад (Горбок) Іршавського округу Бережської жупи
81 спр.1908-1944 рр.

Ф.549
Фанчикська початкова народна школа, с.Фанчика (Фанчикове) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
97 спр.1898-1944 рр.

Ф.550
Берегкевеждська початкова народна школа, с.Берегкевежд (Кам”янське) Іршавського округу Бережської жупи
72 спр.1899-1944 рр.

Ф.552
Чорнотевська початкова народна школа, с.Чорноте (Чорна) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
58 спр.
1916-1942 рр.

Ф.553
Нодьабранецька початкова народна школа, с.Нодьабранка (Абранка) Свалявського округу Угочанської жупи
94 спр.
1901-1944 рр.

Ф.554
Факобюкська початкова народна школа, с.Факобюк (Букове) Севлюшського округу Угочанської жупи
62 спр.1922-1944 рр.

Ф.555
Селлешвейгардовська початкова народна школа, с. Селлешвейгардо (Підвиноградів) Севлюшського (Виноградівського) округу
120 спр.1895-1945 рр.

Ф.556
Брідська початкова народна школа, с. Брід Іршавського округу Бережської жупи
118 спр.
1920-1944 рр.

Ф.560
Фекетеардовська початкова народна школа, с.Фекетеардо (Чорнотисів) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
120 спр.
1904-1944 рр.

Ф.562
Ворочовська початкова народна школа, с.Ворочо (Ворочево) Перечинського округу Ужанської жупи
41 спр.
1922-1944 рр.

Ф.564
Тур’єреметська початкова народна школа, с.Тур’ї Ремети Перечинського округу Ужанської жупи
19 спр.
1924-1944 рр.

Ф.566
Берченьфалвська початкова народна школа, с.Берченьфалва (Дубринич) Перечинського округу Ужанської жупи
73 спр.
1908-1944 рр.

Ф.569
Тисасирмська початкова народна школа, с.Тисасирма (Дротинці) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
47 спр.1920-1944 рр.

Ф.570
Фелшекараслівська початкова народна школа, с. Фелшекарасло (Гребля) Іршавського округу Угочанської жупи
82 спр.1922-1944 рр.

Ф.571
Берегдубровська початкова народна школа, с.Берегдубровка (Дібрівка) Іршавського округу Ужанської жупи
40 спр.1921-1943 рр.

Ф.579
Ардангазська початкова народна школа, с.Ардангаза (Арданове) Іршавського району Бережської жупи
38 спр.1909-1943 рр.

Ф.580
Тисошашварська початкова народна школа, с.Тисашашвар (Тросник) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
51 спр.1920-1943 рр.

Ф.581
Олахчертеська початкова народна школа, с.Олахчертес(Підгірне) Іршавського округу Бережської жупи
207 спр.
1905-1944 рр.

Ф.582
Ельвешська початкова народна школа, с.Ельвеш (Влахово,Вільхівка) Іршавського округу Угочанської жупи
20 спр.
1923-1944 рр.

Ф.585
Івашкофалвська початкова народна школа, с.Івашкофалва (Івашковиця) Іршавського округу Бережської жупи
63 спр.1928-1944 рр.

Ф.586
Ліпчемезівська початкова народна школа, с.Ліпчемезев (Ліпецька Поляна) Хустського округу Мараморошської жупи
139 спр.1904-1944 рр.

Ф.587
Тарацкраснянська початкова народна школа, с.Тарацкрасна (Красна) Тячівського округу
51 спр.1923-1945 рр.

Ф.588
Геденьгазська початкова народна школа, с.Геденьгаза (Гудя) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
62 спр.1901-1944 рр.

Ф.589
Дешкофалвська початкова народна школа, с.Дешкофалва (Дешковиця) Іршавського округу Бережської жупи
84 спр.1900-1944 рр.

Ф.590
Алшоверешмартська початкова народна школа, с. Алшоверешмарт (Мала Копаня) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
72 спр.
1899-1944 рр.

Ф.591
Нірешуйфалуська початкова народна школа, с.Нірешуйфалу (Дунковиця) Мукачівського округу Бережської жупи
93 спр.
1901-1944 рр.

Ф.600
Вербьоцка початкова народна школа, с.Вербьоц (Вербовець) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
44 спр.
1885-1944 рр.

Ф.603
Келеменфалвська початкова народна школа, с.Келеменфалва (Климовиця) Іршавського округу Бережської жупи
101 спр.
1900-1944 рр.

Ф.611
Фертешалмашська початкова народна школа, с. Фертешалмаш (Заболоття) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
39 спр.
1922-1943 рр.

Ф.613
Дункофалвська початкова народна школа, с.Дункофалва (Обава) Мукачівського округу
286 спр.
1900-1945 рр.

Ф.615
Харшфалвська початкова народна школа, с.Харшфалва (Неліпине) Свалявського округу Бережської жупи
212 спр.
1901-1944 рр.

Ф.618
Стройнянська початкова народна школа, с.Стройне Свалявського округу
195 спр.
1898-1945 рр.

Ф.619
Косинська початкова народна школа, с.Косине Свалявського округу
102 спр.
1905-1945 рр.

Ф.622
Керечанська початкова народна школа, с.Керецке (Керецьки) Свалявського округу Мараморошської жупи
174 спр.1906-1945 рр.

Ф.623
Березницька початкова народна школа, с.Березники Свалявського округу Бережської жупи
120 спр. 1922-1944 рр.

Ф.626
Сентміклошська початкова народна школа, с.Сентміклош (Чинадієво) Свалявського округу Бережської жупи
697 спр.1900-1944 рр.

Ф.628
Ігленцька початкова народна школа, с. Ігленц (Глиняниця) Мукачівського округу Бережської жупи
86 спр. 1901-1944 рр.

Ф.629
Нодьберезнянська початкова народна школа, с.Нодьберезна (Великий Березний) Ужанської жупи
91 спр.1884-1944 рр.

Ф.633
Тисауйгельська початкова народна школа, с.Тисауйгель (Нове Село) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
76 спр. 1901-1940 рр.

Ф.635
Сольвавська початкова народна школа, с.Сольва (Свалява) Бережської жупи
102 спр.1898-1944 рр.

Ф.644
Сасоцька початкова народна школа, с. Сасока (Сасівка) Свалявського округу
106 спр.1901-1945 рр.

Ф.645
Сусковська початкова народна школа, с. Суско (Сускове) Свалявського округу Бережської жупи
35 спр.1908-1944 рр.

Ф.646
Ізворська початкова народна школа, с. Ізвор (Родниківка) Свалявського округу Бережської жупи
41 спр.1898-1944 рр.

Ф.647
Дюловська початкова народна школа, с. Дюло (Юлівці) Севлюшського (Виноградівського) округу Угочанської жупи
2 спр.1898-1944 рр.

Ф.649
Тисаловська початкова народна школа, с.Тисало (Тисолове) Тячівського округу
1 спр.1944-1945 рр.

Ф.651
Брустурська початкова народна школа, с.Брустура (Лопухів) Тячівського округу
1 спр.1937-1945 рр.

Ф.654
Собатинська початкова народна школа, с.Собатин Іршавського округу
11 спр.1930-1945 рр.

Ф.656
Алшошардська початкова народна школа, с.Алшошард (Нижнє Болотне) Іршавського округу Угочанської жупи
7 спр. 1941-1944 рр.
24 спр. 1898-1922 рр.

Ф.657
Кішмартинківська початкова народна школа, с.Кішмартинка (Мала Мартинка) Свалявського округу Бережської жупи
19 спр.1922-1942 рр.

Ф.660
Кішпастельська початкова народна школа, с.Кішпастель (Пастілки) Перечинського округу
24 спр.1922-1945 рр.

Ф.661
Уклінська початкова народна школа, с. Уклін Свалявського округу
18 спр.1926-1945 рр.

Ф.666
Білинська початкова народна школа, с. Білин Рахівського округу
26 спр.1902-1939 рр.

Ф.915
Чорноголовська початкова народна школа, с.Чорноголова Великоберезнянського округу

Ф.409
Мужайська початкова народна школа, с.Мужай (Мужієве) Берегівського округу Бережської жупи
26 спр.1938-1944 рр.

*** Складено на основі:** Перелік фондів Державного архіву Закарпатської області / Державний архів Закарпатської області. Повітовий музей Сату-Маре. Румунія. – Ужгород – Сату-Маре, 2004. – 186 с.

Документально-архівна база з розвитку початкових шкіл Закарпаття

ДОДАТОК Б
Австро-Угорського періоду (1848 – 1919)

Додаток Б.1

Розклад уроків державної початкової школи для I-VI класів*

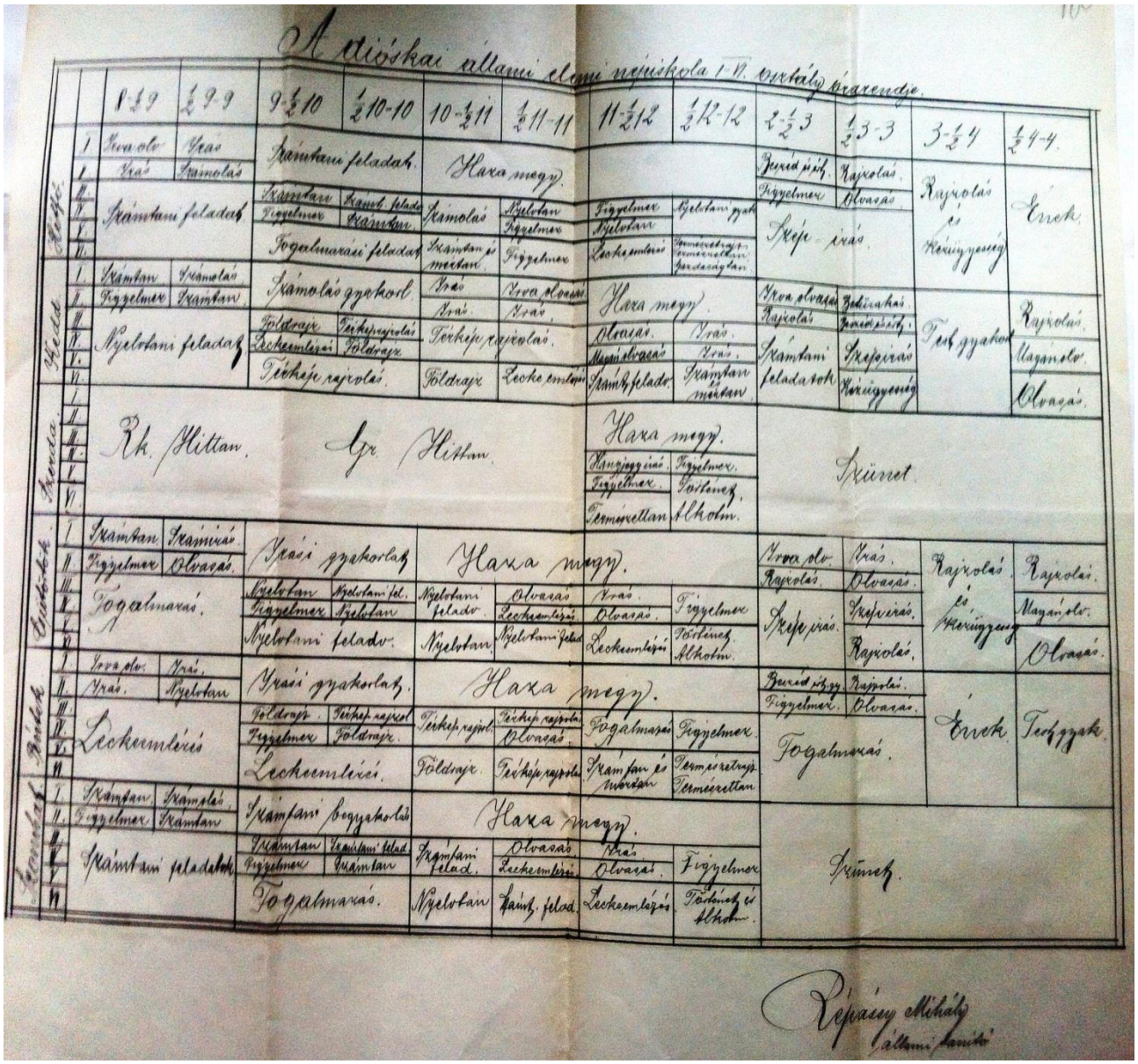

*Державний архів Закарпатської області, ф. 113, оп.4, спр.147, арк. 100

Додаток Б.2

Інформація про відвідування учнями школи
з настанням весняних польових робіт*

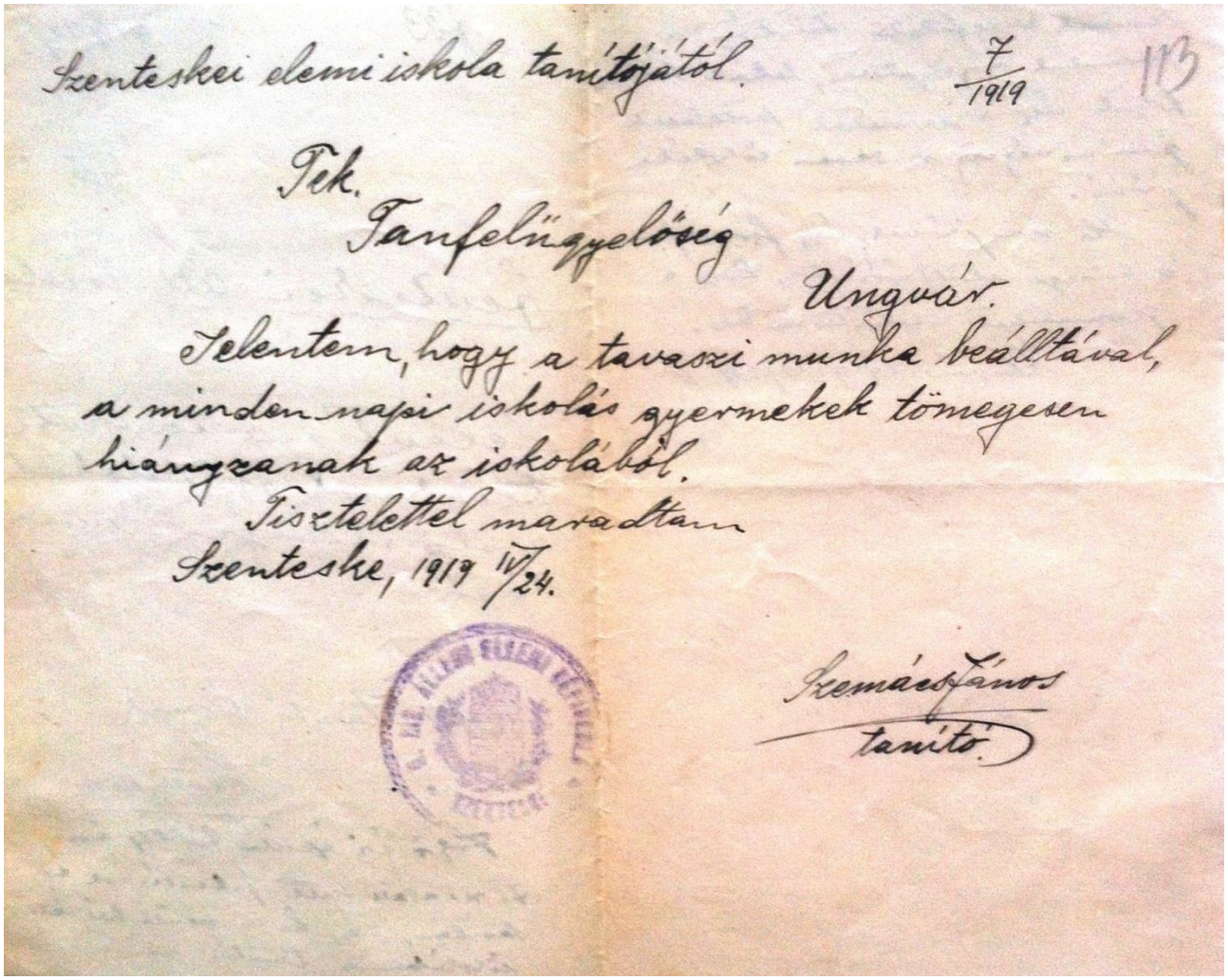

Szenteskei elemi iskola tanítójától. 7/1919 113

Tek.
Tanfelügyelőség
Ungvár.

Jelentem, hogy a tavaszi munka beálltával, a minden napi iskolás gyermekek tömegesen hiányzanak az iskolából.

Tisztelettel maradtam
Szenteske, 1919 IV/24.

Szemánfános
tanító.

*Державний архів Закарпатської області, ф. 113, оп.4, спр.147, арк. 113

Додаток Б.3

План-схема Батієвської початкової школи з двома класними кімнатами та квартирою для вчителя*

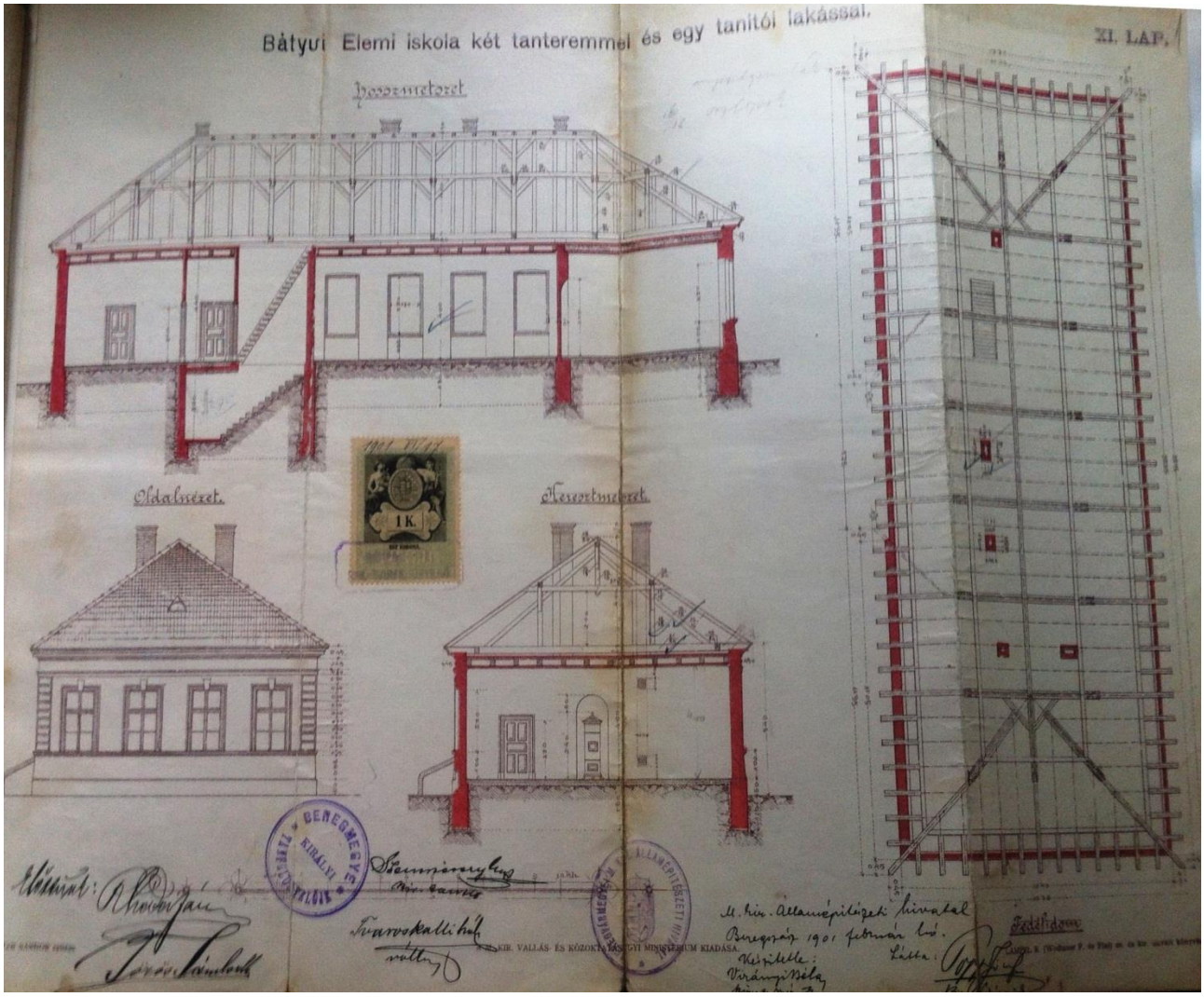

*Державний архів Закарпатської області, ф. 130, оп. 1, спр.11, арк. 1

Додаток Б.4

Список учнів, які відвідували народну школу в Рокосові у 1868 році*

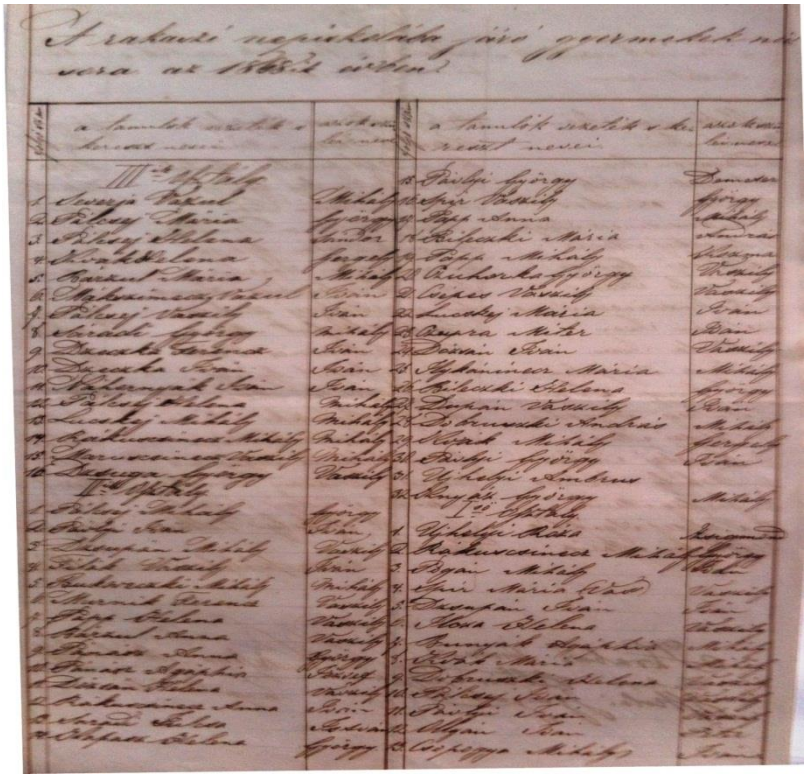

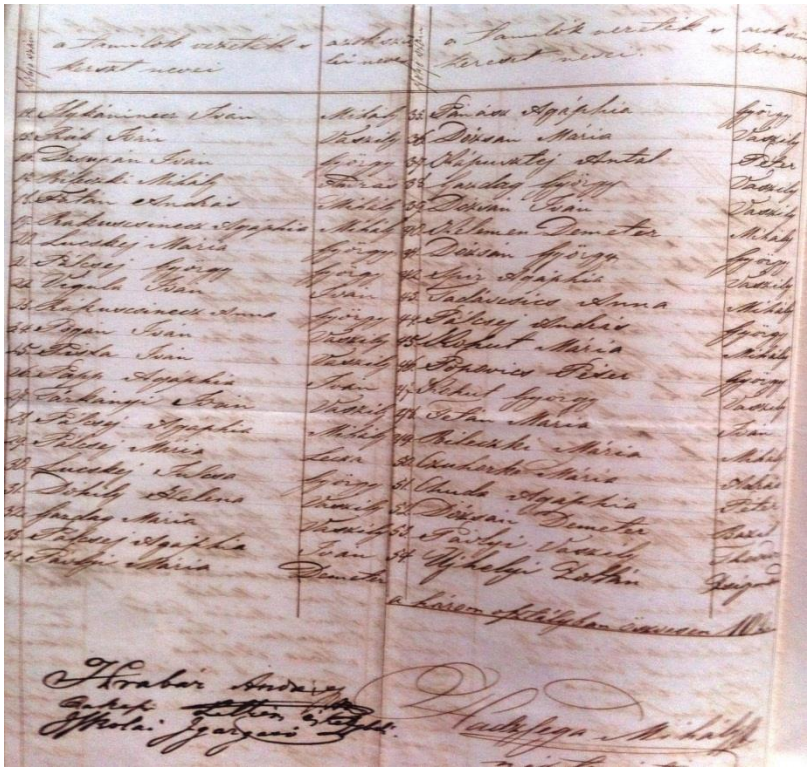

*Державний архів Закарпатської області, ф. 365, оп. 1, спр.1, арк. 10-11

Додаток Б.5

Табель учня 3 класу за перше півріччя. Реформатська початкова школа*

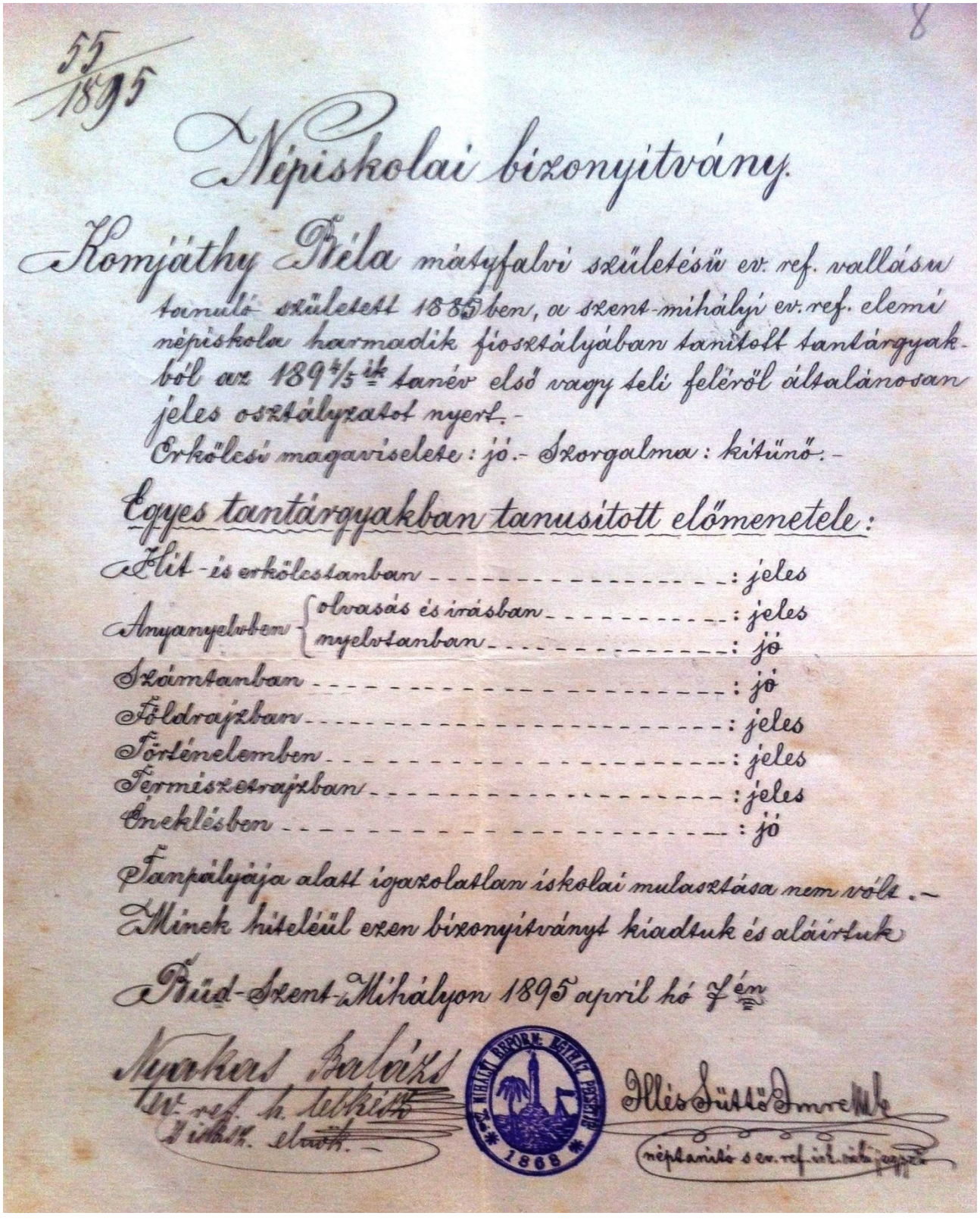

55/1895

8

Népiskolai bizonyitvány.

Komjáthy Béla mátyfalvi születésü ev. ref. vallásu tanuló született 1885 ben, a szent-mihályi ev. ref. elemi népiskola harmadik fiosztályában tanitott tantárgyakból az 189 4/5 ik tanév első vagy teli feléről általánosan jeles osztályzatot nyert.-

Erkölcsi magaviselete: jó.- Szorgalma: kitünő.-

Egyes tantárgyakban tanusitott előmenetele:

Hit- és erkölcstanban ---------- : jeles
Anyanyelvben { olvasás és irásban ---------- : jeles
Anyanyelvben { nyelvtanban ---------- : jó
Számtanban ---------- : jó
Földrajzban ---------- : jeles
Történelemben ---------- : jeles
Természetrajzban ---------- : jeles
Éneklésben ---------- : jó

Tanpályája alatt igazolatlan iskolai mulasztása nem vólt.-

Minek hiteléül ezen bizonyitványt kiadtuk és aláirtuk

Büd-Szent-Mihályon 1895 april hó 7 én

Nyakas Balázs
ev. ref. h. lelkész
s iksz. elnök.-

Illés Süttő Imre
néptanitó s ev. ref. isk. vári jegyző

*Державний архів Закарпатської області, ф. 365, оп. 1, спр. 35, арк. 8

Додаток Б. 6

Посвідченння про бідність учня*

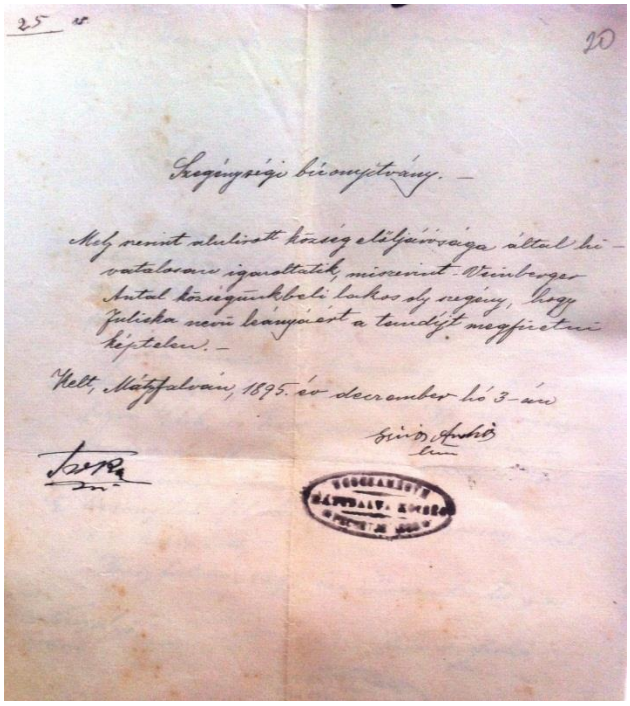

25

20

Szegénységi bizonyítvány. –

Mely szerint alulirott község elöljárósága által hivatalosan igazoltatik, miszerint Veinberger Antal községünkbeli lakos oly szegény, hogy Juliska nevü leányáért a tandíjt megfizetni képtelen. –

Kelt, Mátyfalván, 1895. év december hó 3-án

Szegénységi ügyben bélyegmentes

Szegénységi bizonylat.

Mátyfalva község elöljárósága által ezennel hitelesen igazoltatik miszerint Turda Sándor Mátyfalvai lakosnak semmi néven nevezendö vagyona nincsen s kizárólag napi keresménye után tartja fen családját, s igy szegénységénél fogva Elek, és Róza nevü gyermekeinek tanitási dijait megfizetni a szószoros értelmében képtelen.

E bizonylat fél kérelmére az igazság érdekében kiadatott.

Mátyfalván, 1895 évi December hó 3 án

*Державний архів Закарпатської області, ф. 365, оп. 1, спр. 35, арк. 20-21

Додаток Б. 7

Розклади уроків для учнів державної початкової народної школи для I-II та III- IV класів, зимовий період навчання*

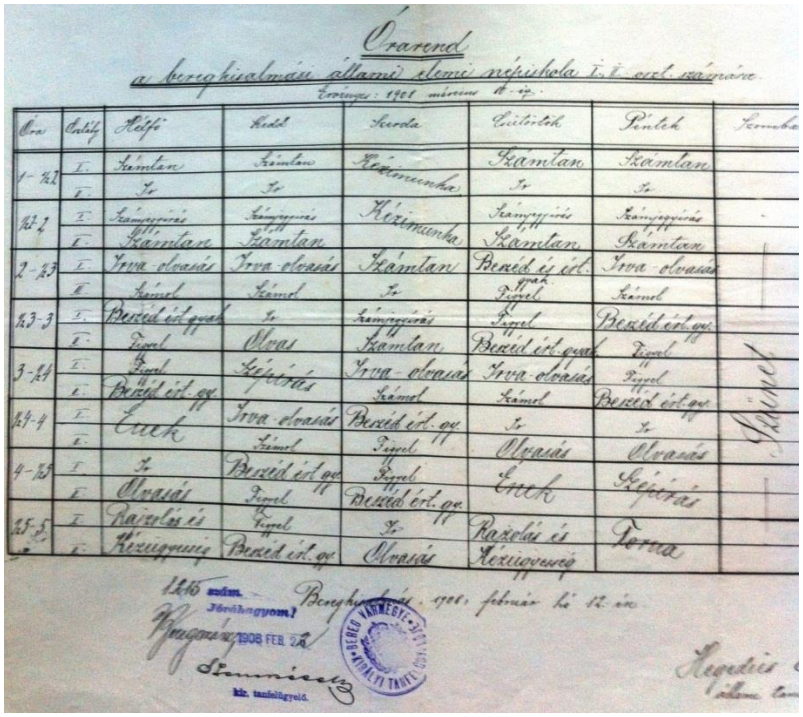

Órarend

a beregkisalmási állami elemi népiskola I.-II. oszt. számára

Érvényes: 1908 március 10-ig.

Óra	Osztály	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat
1-½2	I.	Számtan	Számtan	Kézimunka	Számtan	Számtan	
	II.	Ir	Ir		Ir	Ir	
½2-2	I.	Számjegyírás	Számjegyírás	Kézimunka	Számjegyírás	Számjegyírás	
	II.	Számtan	Számtan		Számtan	Számtan	
2-½3	I.	Irva-olvasás	Irva-olvasás	Számtan	Beszéd és ért. gyak.	Irva-olvasás	
	II.	Számol	Számol	Ir	Figyel	Számol	
½3-3	I.	Beszéd ért. gyak.	Ir	Számjegyírás	Figyel	Beszéd ért. gy.	
	II.	Figyel	Olvas	Számtan	Beszéd ért. gyak.	Figyel	
3-½4	I.	Figyel	Szépírás	Irva-olvasás	Irva-olvasás	Figyel	
	II.	Beszéd ért. gy.		Számol	Számol	Beszéd ért. gy.	
½4-4	I.	Ének	Irva-olvasás	Beszéd ért. gy.	Ir	Ir	Szünet
	II.		Számol	Figyel	Olvasás	Olvasás	
4-½5	I.	Ir	Beszéd ért. gy.	Figyel	Ének	Szépírás	
	II.	Olvasás	Figyel	Beszéd ért. gy.			
½5-5	I.	Rajzolás és	Figyel	Ir	Rajzolás és	Torna	
	II.	Kézügyesség	Beszéd ért. gy.	Olvasás	Kézügyesség		

1216 szám. Jóváhagyom! Beregkisalmás, 1908. február hó 12-én

Beregmény 1908 FEB. 26

Szemnicsky kir. tanfelügyelő.

Hegedűs ... állam ...

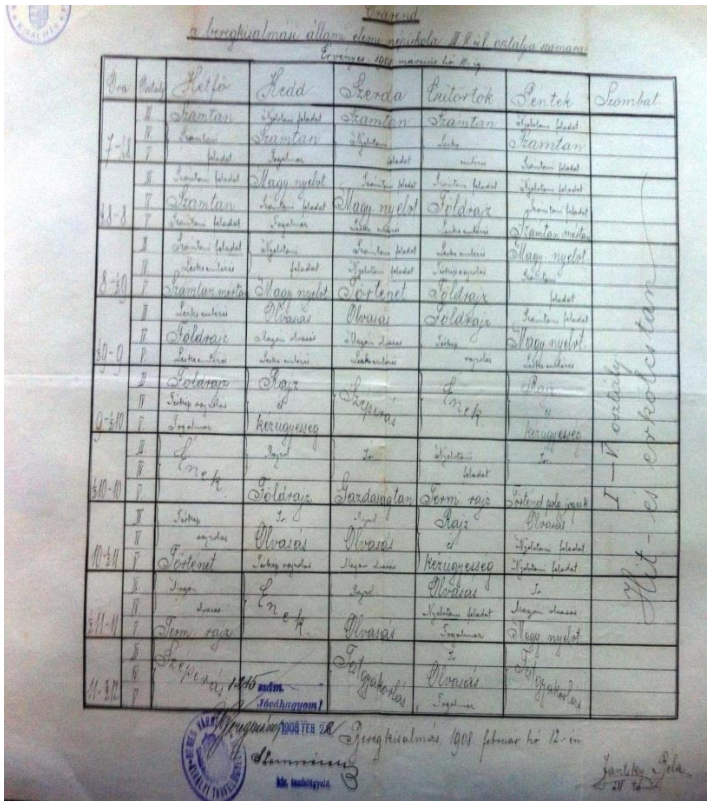

Órarend

a beregkisalmási állami elemi népiskola III.-IV. osztálya számára

Érvényes 1908 március hó 10-ig.

Óra	Osztály	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat
7-½8	II	Számtan	Nyelvtani feladat	Számtan	Számtan	Nyelvtani feladat	
	II	Számtan	Számtan	Nyelvtani	Lecke	Számtan	
	I	feladat	Fogalmaz	feladat	emlézés	Számtan feladat	
½8-8	II	Számtan feladat	Magy. nyelvt.	Számtan feladat	Számtan feladat	Nyelvtani feladat	
	II	Számtan	Számtan feladat	Magy. nyelvt.	Földrajz	Számtan feladat	
	I	Számtan feladat	Fogalmaz	Lecke emlézés	Lecke emlézés	Számtan mértan	
8-½9	II	Számtan feladat	Nyelvtani	Számtan feladat	Lecke emlézés	Magy. nyelvt.	
	II	Lecke emlézés	feladat	Nyelvtani feladat	Tétkép rajzolás	Számtan	
	I	Számtan mértan	Magy. nyelvt.	Történet	Földrajz	feladat	
½9-9	II	Lecke emlézés	Olvasás	Olvasás	Földrajz	Számtan feladat	
	II	Földrajz	Magyar olvasás	Magyar olvasás	Tétkép	Magy. nyelvt.	
	I	Lecke emlézés	Lecke emlézés	Lecke emlézés	rajzolás	Lecke emlézés	
9-½10	II	Földrajz	Rajz	Szépírás	Ének	Rajz	I.–V. osztály Hit- és erkölcstan
	II	Tétkép rajzolás	és			és	
	I	Fogalmaz	kézügyesség			kézügyesség	
½10-10	II	Ének	Rajzol	Ir	Nyelvtani	Ir	
	II				feladat		
	I		Földrajz	Gazdasagtan	Term. rajz	Történet pótolja jegyek	
10-½11	II	Tétkép	Ir	Rajzol	Rajz	Olvasás	
	II	rajzolás	Olvasás	Olvasás	és	Nyelvtani feladat	
	I	Történet	Tétkép rajzolás	Magyar olvasás	kézügyesség	Nyelvtani feladat	
½11-11	II	Magyar	Ének	Rajzol	Olvasás	Ir	
	II	olvasás			Nyelvtani feladat	Magyar olvasás	
	I	Term. rajz		Olvasás	Fogalmaz	Magy. nyelvt.	
11-½12	II	Szépírás		Testgyakorlás	Ir	Testgyakorlás	
	II				Olvasás		
	I				Fogalmaz		

1216 szám. Jóváhagyom! Beregkisalmás, 1908. február hó 12-én

Beregmény 1908 FEB. 26

Szemnicsky kir. tanfelügyelő.

Jantsky Béla

*Державний архів Закарпатської області, ф. 1498, оп. 2, спр.1342, арк. 6-7

Додаток Б.8

Навчальні плани для I-II та III- IV класів
державної початкової народної школи*

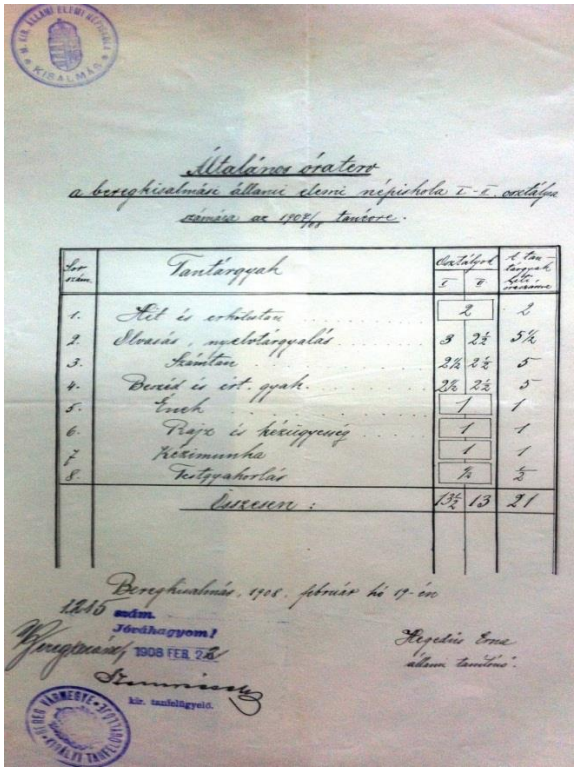

Általános órateru
a beregkisalmási állami elemi népiskola I.-II. osztálya
számára az 1907/08 tanévre.

Sor szám	Tantárgyak	Osztályok I	Osztályok II	A tantárgyak heti órszáma
1.	Hit és erkölcstan	2		2
2.	Olvasás, nyelvtárgyalás	3	2½	5½
3.	Számtan	2½	2½	5
4.	Beszéd és ért. gyak.	2½	2½	5
5.	Ének	1		1
6.	Rajz és kézügyesség	1		1
7.	Kézimunka	1		1
8.	Testgyakorlás	½		½
	Összesen:	13½	13	21

Beregkisalmás, 1908. február hó 19-én

1215 szám.
Jóváhagyom!
Beregszász, 1908 FEB. 26
Szemnicsky
kir. tanfelügyelő.

Hegedüs Erna
állami tanítónő.

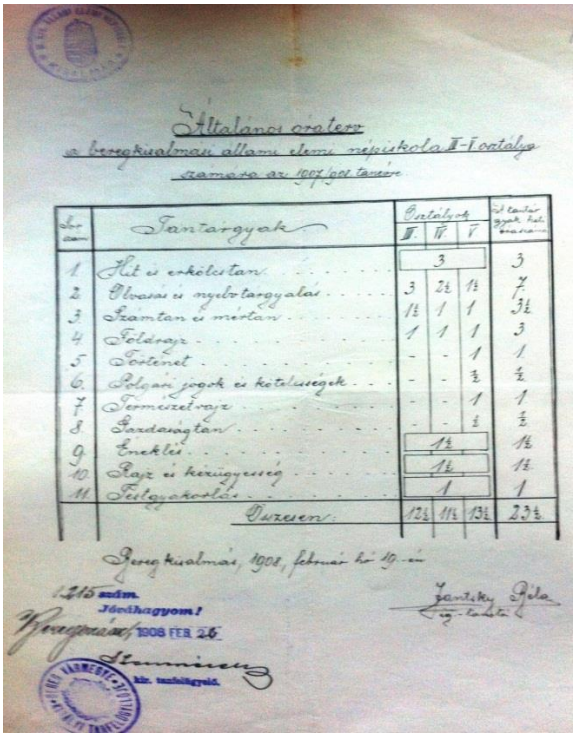

Általános órateru
a beregkisalmási állami elemi népiskola III-V. osztálya
számára az 1907/908 tanévre

Sor szám	Tantárgyak	Osztályok III.	Osztályok IV.	Osztályok V.	A tantárgyak heti órszáma
1.	Hit és erkölcstan	3			3
2.	Olvasás és nyelvtárgyalás	3	2½	1½	7
3.	Számtan és mértan	1½	1	1	3½
4.	Földrajz	1	1	1	3
5.	Történet	-	-	1	1
6.	Polgári jogok és kötelességek	-	-	½	½
7.	Természetrajz	-	-	1	1
8.	Gazdaságtan	-	-	½	½
9.	Éneklés	1½			1½
10.	Rajz és kézügyesség	1½			1½
11.	Testgyakorlás	1			1
	Összesen:	12½	11½	13½	23½

Beregkisalmás, 1908, február hó 19-én

1215 szám.
Jóváhagyom!
Beregszász, 1908 FEB. 26
Szemnicsky
kir. tanfelügyelő.

Jantsky Béla
ig.-tanító

*Державний архів Закарпатської області, ф. 1498, оп. 2, спр.1342, арк. 10-11

Додаток Б. 9

Розклади уроків для учнів державної початкової народної школи для I-II та III- IV-V класів, весняний період навчання*

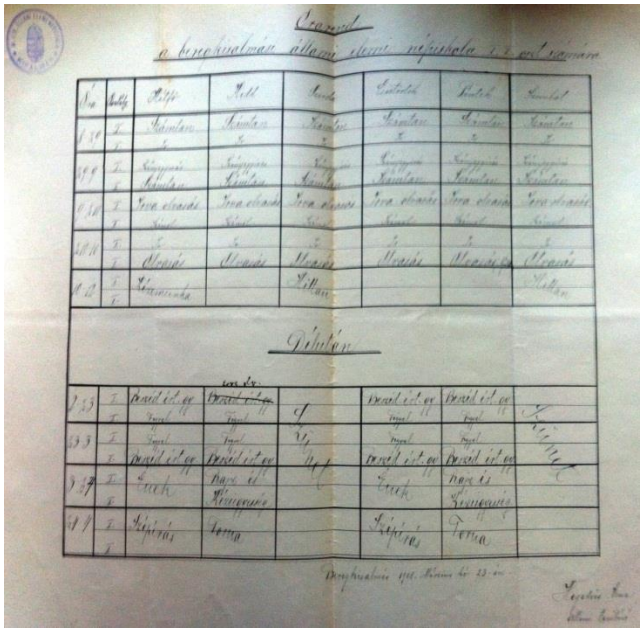

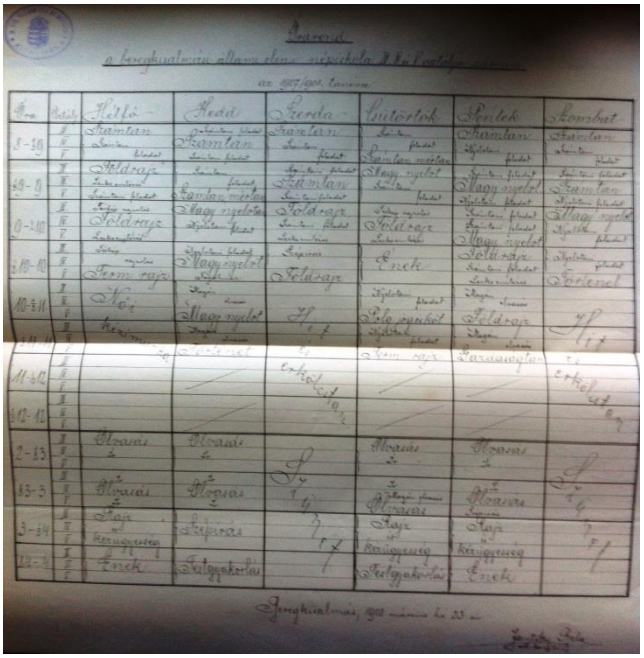

*Державний архів Закарпатської області, ф. 1498, оп. 2, спр.1342, арк. 26-27

Додаток Б.10

Навчальна програма для I-II класів державної початкової народної школи на 1908-1909 навчальний рік*

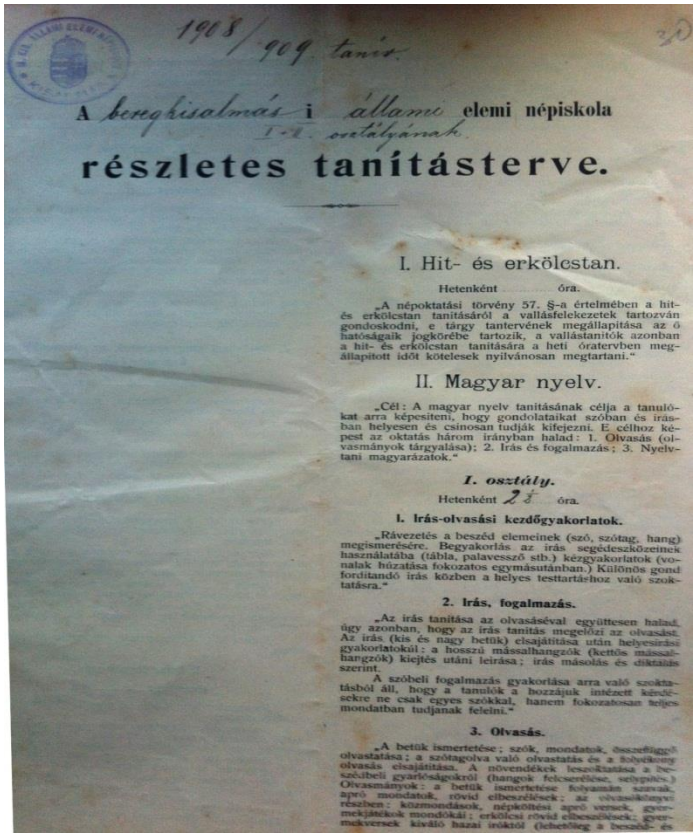

1908/909 tanív.

A beregkisalmás i állami elemi népiskola I-II. osztályának

részletes tanításterve.

I. Hit- és erkölcstan.

Hetenként ..... óra.

„A népoktatási törvény 57. §-a értelmében a hit- és erkölcstan tanításáról a vallásfelekezetek tartozván gondoskodni, e tárgy tantervének megállapítása az ő hatóságaik jogkörébe tartozik, a vallástanítók azonban a hit- és erkölcstan tanítására a heti óratervben megállapított időt kötelesek nyilvánosan megtartani."

II. Magyar nyelv.

„Cél: A magyar nyelv tanításának célja a tanulókat arra képesíteni, hogy gondolataikat szóban és írásban helyesen és csinosan tudják kifejezni. E célhoz képest az oktatás három irányban halad: 1. Olvasás (olvasmányok tárgyalása); 2. Írás és fogalmazás; 3. Nyelvtani magyarázatok."

I. osztály.

Hetenként 2 óra.

1. Írás-olvasási kezdőgyakorlatok.

„Rávezetés a beszéd elemeinek (szó, szótag, hang) megismerésére. Begyakorlás az írás segédeszközeinek használatába (tábla, palavessző stb.) kézgyakorlatok (vonalak húzatása fokozatos egymásutánban.) Különös gond fordítandó írás közben a helyes testtartáshoz való szoktatásra."

2. Írás, fogalmazás.

„Az írás tanítása az olvasáséval együttesen halad, úgy azonban, hogy az írás tanítás megelőzi az olvasást. Az írás (kis és nagy betűk) elsajátítása után helyesírási gyakorlatokúl: a hosszú mássalhangzók (kettős mássalhangzók) kiejtés utáni leírása; írás másolás és diktálás szerint.

A szóbeli fogalmazás gyakorlása arra való szoktatásból áll, hogy a tanulók a hozzájuk intézett kérdésekre ne csak egyes szókkal, hanem fokozatosan teljes mondatban tudjanak felelni."

3. Olvasás.

„A betűk ismertetése; szók, mondatok, összefüggő olvastatása; a szótagolva való olvastatás és a folyékony olvasás elsajátítása. A növendékek leszoktatása a beszédbeli gyarlóságokról (hangok felcserélése, selypítés.) Olvasmányok: a betűk ismertetése folyamán szavak, apró mondatok, rövid elbeszélések; az olvasókönyvi részben: közmondások, népköltési apró versek, gyermekjátékok mondókái; erkölcsi rövid elbeszélések; gyermekversek kiváló hazai íróktól (lehetőleg a beszéd- és

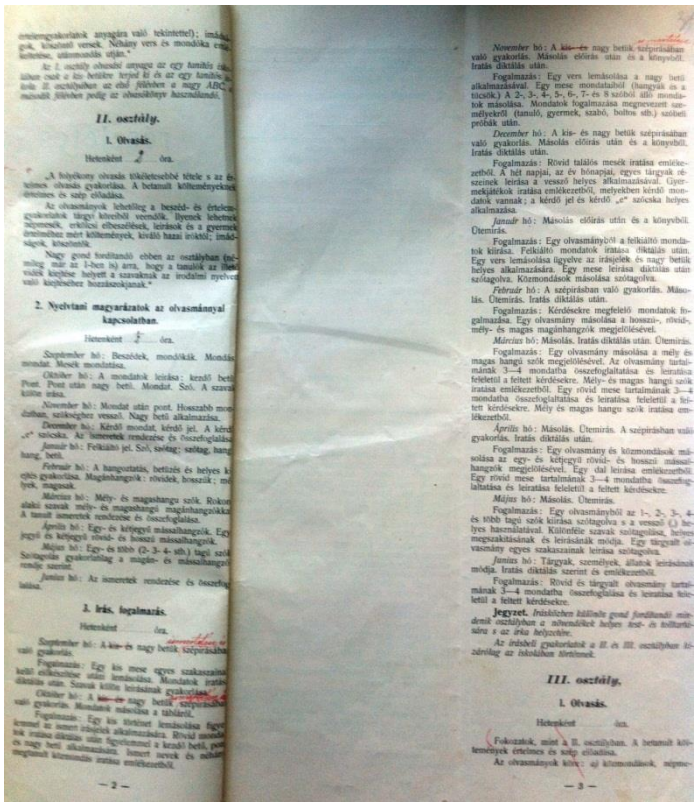

II. osztály.

1. Olvasás.

Hetenként 2 óra.

„A folyékony olvasás tökéletesebbé tétele s az értelmes olvasás gyakorlása. A betanult költeményeknek értelmes és szép előadása.

Az olvasmányok lehetőleg a beszéd- és értelemgyakorlatok tárgyi köreiből veendők. Ilyenek lehetnek népmesék, erkölcsi elbeszélések, leírások és a gyermek értelmébez mért költemények, kiváló hazai íróktól; imádságok, köszöntők.

Nagy gond fordítandó ebben az osztályban (némileg már az I-ben is) arra, hogy a tanulók az illető vidék kiejtése helyett a szavaknak az irodalmi nyelven való kiejtéséhez hozzászokjanak."

2. Nyelvtani magyarázatok az olvasmánnyal kapcsolatban.

Hetenként 5 óra.

Szeptember hó: Beszédek, mondókák. Mondás mondat. Mesék mondatása.

Október hó: A mondatok leírása: kezdő betű. Pont. Pont után nagy betű. Mondat. Szó. A szavak külön írása.

November hó: Mondat után pont. Hosszabb mondatban, szükséghez vessző. Nagy betű alkalmazása.

December hó: Kérdő mondat, kérdő jel. A kérdő „e" szócska. Az ismeretek rendezése és összefoglalása.

Január hó: Felkiáltó jel. Szó, szótag; szótag, hang, hang, betű.

Február hó: A hangoztatás, betűzés és helyes kiejtés gyakorlása. Magánhangzók: rövidek, hosszúk; mélyek, magasak.

Március hó: Mély- és magashangu szók. Rokonalakú szavak mély- és magashangú magánhangzókkal. A tanult ismeretek rendezése és összefoglalása.

Április hó: Egy- és kétjegyű mássalhangzók. Egyjegyű és kétjegyű rövid- és hosszú mássalhangzók.

Május hó: Egy- és több (2- 3- 4- stb.) tagú szók. Szótagolás gyakorlatilag a magán- és mássalhangzók rendje szerint.

Junius hó: Az ismeretek rendezése és összefoglalása.

3. Írás, fogalmazás.

Hetenként ..... óra.

Szeptember hó: A kis- és nagy betűk szépírásában való gyakorlás.

Fogalmazás: Egy kis mese egyes szakaszainak kellő előkészítése utáni lemásolása. Mondatok írása diktálás után. Szavak külön leírásának gyakorlása.

Október hó: A kis- és nagy betűk szépírásában való gyakorlás. Mondatok másolása a tábláról.

Fogalmazás: Egy kis történet lemásolása figyelemmel az ismert írásjelek alkalmazására. Rövid mondatok írása diktálás után figyelemmel a kezdő betű, pont és nagy betű alkalmazására. Ismert nevek és nehány megtanult közmondás írása emlékezetből.

— 2 —

November hó: A kis- és nagy betűk szépírásában való gyakorlás. Másolás előírás után és a könyvből. Írás diktálás után.

Fogalmazás: Egy vers lemásolása a nagy betű alkalmazásával. Egy mese mondataiból (hangyák és a tücsök.) A 2-, 3-, 4-, 5-, 6-, 7- és 8 szóból álló mondatok másolása. Mondatok fogalmazása megnevezett személyekről (tanuló, gyermek, szabó, bolton stb.) szóbeli próbák után.

December hó: A kis- és nagy betűk szépírásában való gyakorlás. Másolás előírás után és a könyvből. Írás diktálás után.

Fogalmazás: Rövid találós mesék írása emlékezetből. A hét napjai, az év hónapjai, egyes tárgyak részeinek leírása a vessző helyes alkalmazásával. Gyermekjátékok írása emlékezetből, melyekben kérdő mondatok vannak; a kérdő jel és kérdő „e" szócska helyes alkalmazása.

Január hó: Másolás előírás után és a könyvből. Ütemírás.

Fogalmazás: Egy olvasmányból a felkiáltó mondatok kiírása. Felkiáltó mondatok írása diktálás után. Egy vers lemásolása ügyelve az írásjelek és nagy betűk helyes alkalmazására. Egy mese leírása diktálás után szótagolva. Közmondások másolása szótagolva.

Február hó: A szépírásban való gyakorlás. Másolás. Ütemírás. Írás diktálás után.

Fogalmazás: Kérdésekre megfelelő mondatok fogalmazása. Egy olvasmány másolása a hosszú-, rövid-, mély- és magas magánhangzók megjelölésével.

Március hó: Másolás. Írás diktálás után. Ütemírás.

Fogalmazás: Egy olvasmány másolása a mély és magas hangú szók megjelölésével. Az olvasmány tartalmának 3—4 mondatba összefoglaltatása és leiratása feleletül a feltett kérdésekre. Mély- és magas hangú szók írása emlékezetből. Egy rövid mese tartalmának 3—4 mondatba összefoglaltatása és leiratása feleletül a feltett kérdésekre. Mély és magas hangu szók írása emlékezetből.

Április hó: Másolás. Ütemírás. A szépírásban való gyakorlás. Írás diktálás után.

Fogalmazás: Egy olvasmány és közmondások másolása az egy- és kétjegyű rövid- és hosszú mássalhangzók megjelölésével. Egy dal leírása emlékezetből. Egy rövid mese tartalmának 3—4 mondatba összefoglaltatása és leiratása feleletül a feltett kérdésekre.

Május hó: Másolás. Ütemírás.

Fogalmazás: Egy olvasmányból az 1-, 2-, 3-, 4- és több tagú szók kiírása szótagolva s a vessző (,) helyes használatával. Különféle szavak szótagolása, helyes megszakításának és leírásának módja. Egy tárgyalt olvasmány egyes szakaszainak leírása szótagolva.

Junius hó: Tárgyak, személyek, állatok leírásának módja. Írás diktálás szerint és emlékezetből.

Fogalmazás: Rövid és tárgyalt olvasmány tartalmának 3—4 mondatba összefoglalása és leiratása feleletül a feltett kérdésekre.

Jegyzet. *Írásközben különös gond fordítandó mindenik osztályban a növendékek helyes test- és tolltartására s az írka helyzetére.*

Az írásbeli gyakorlatok a II. és III. osztályban kizárólag az iskolában történnek.

III. osztály.

1. Olvasás.

Hetenként ..... óra.

Fokozatok, mint a II. osztályban. A betanult költemények értelmes és szép előadása.

Az olvasmányok köre: *a)* közmondások, népme-

— 3 —

*Державний архів Закарпатської області, ф. 1498, оп. 2, спр.1342, арк. 30-31

Додаток Б.11

Навчальна програма римо-католицької початкової народної школи з німецькою мовою навчання на 1856 рік*

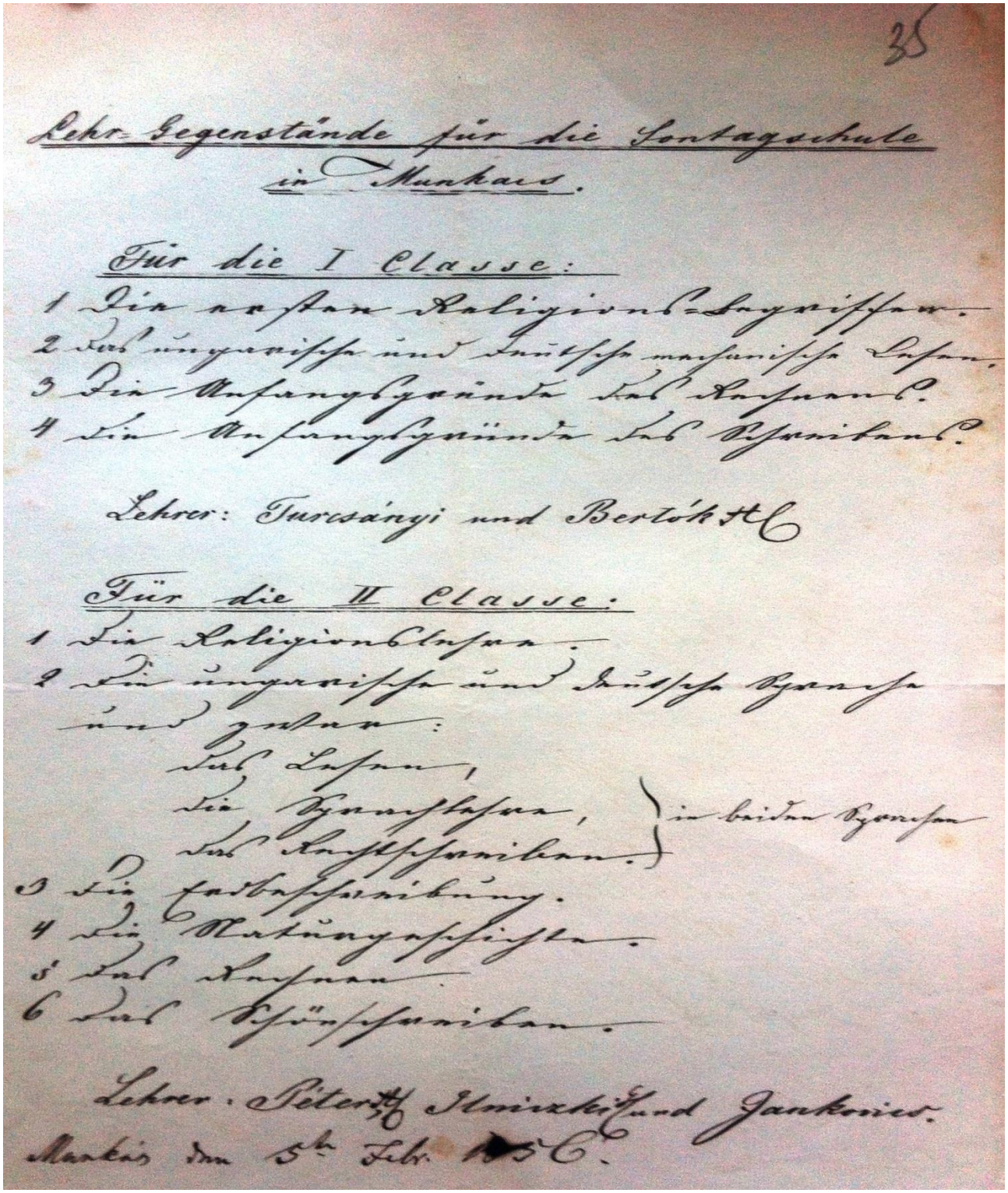

35

Lehr-Gegenstände für die Sontagschule in Munkacs.

Für die I Classe:

1 Die ersten Religions-Begriffen.
2 Das ungarische und deutsche mechanische Lesen.
3 Die Anfangsgründe des Rechnens.
4 Die Anfangsgründe des Schreibens.

Lehrer: Turcsányi und Bertók H.C.

Für die II Classe:

1 Die Religionslehre.
2 Die ungarische und deutsche Sprache und zwar:
das Lesen,
die Sprachlehre, } in beiden Sprachen
das Rechtschreiben.
3 Die Erdbeschreibung.
4 Die Naturgeschichte.
5 Das Rechnen.
6 Das Schönschreiben.

Lehrer: Péter H.C. Ilniczki H.C. und Jankovics.

Munkács den 5ten Febr. 1856.

*Державний архів Закарпатської області, ф. 1498, оп. 2, спр. 2840, арк. 35

Додаток Б. 12

Списки підручників, заборонених для використання в навчальному процесі початкових шкіл (у томі числі й русинською мовою)*

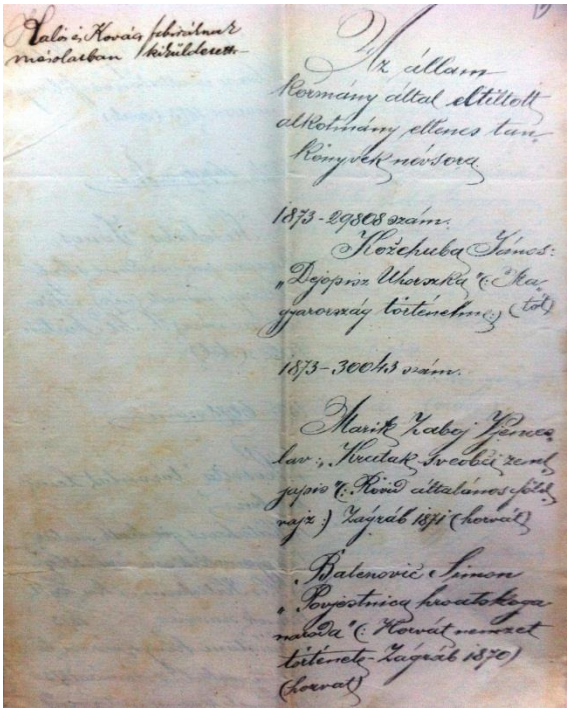

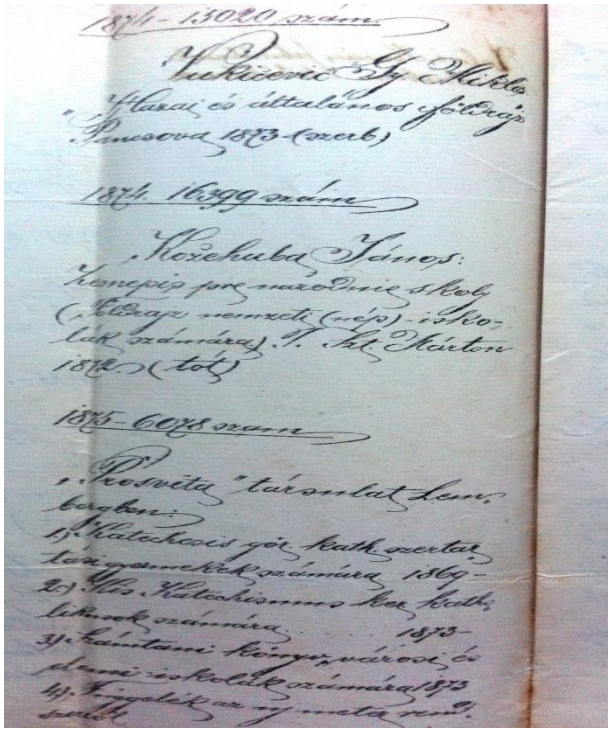

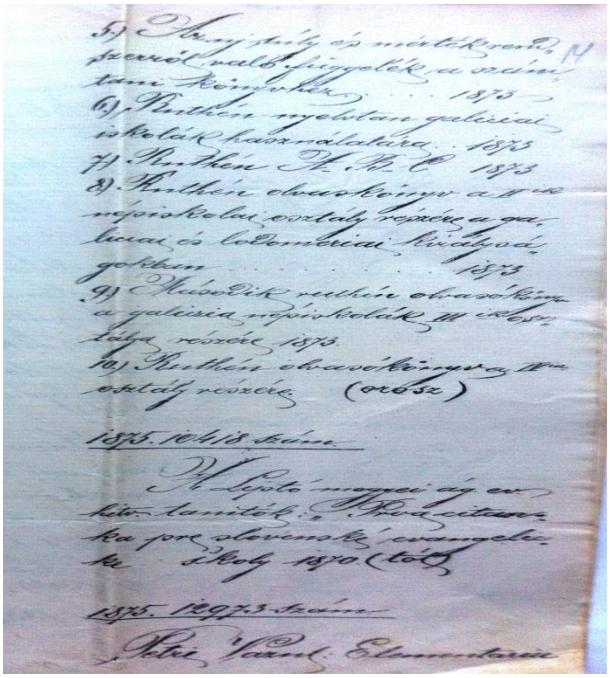

*Державний архів Закарпатської області, ф. 113, оп. 2, спр.13, арк. 13-14.

Додаток Б.13

Звіт королівського шкільного інспектора про народну освіту Ужанської жупи за 1902-1903 навчальний рік та про стан справ у 1903 році*

Ung vármegye népoktatásügyének 1902—1903. tanévi, illetve 1903. évi állapotáról.

Tekintetes Közigazgatási Bizottság!

A vármegye népoktatásügyének 1902—3. tanévi, illetve 1903. évi állapotáról van szerencsém jelentésemet a következőkben előterjeszteni:

I. Az 1868. évi 38. t.-cz. végrehajtása köréből.

1. Tankötelezettség.

A tankötelesek összeirása az 1892. évi 53.240. sz. a. kelt közoktatásügyi miniszteri körrendeletnek megfelelően a Tek. Közigazgatási Bizottság által elrendeltetvén, ennek eredményeképen 32740 *tanköteles* iratott össze.

Ha e számot egybevetjük az 1901—2. tanévi eredménynyel (32039), kitünik, hogy 701-el emelkedett a tankötelesek száma, de ha az 1900-ban megejtett népszámlálás adataival hasonlitjuk össze (35738), akkor 2998 tanköteles hiányzik. A népszámlálással szemben mutatkozó hiány onnan ered, hogy szegény népünk közt olyan szülők akadnak, kik egyrészt 6 éves gyermekeiket eltagadják, másrészt 14 éves gyermekeiket korosabbaknak vallják be, hogy ne kelljen iskolába járatniok; de igen jelentékeny azon 12—15 évesek száma is, akik szolgálatba mennek s gazdáik által eltitkoltatnak az összeirók előtt.

A 32740 tanköteles következőképen oszlik meg:

Mindennapi tanköteles (6—12 éves):
fiú: 11583,
leány: 11547,
Összesen: 23130.

Ismétlő tanköteles (13—15 éves):
fiú: 4920,
leány: 4690,
Összesen: 9610.

Az összes tankötelesek *vallás* szerint következőképen oszlanak meg:

róm. kath.	6439,
gör. kath.	19033,
helv. hitv.	3692,
ágost hitv.	79,
unitárius	1,
izraelita	3496,
Összesen:	32740.

Az *anyanyelvi* viszonyokat tekintve, a megoszlás a következő:

magyar	9384,
német	1404,
tót	9246,
ruthén	12701,
egyéb	5,
Összesen:	32740.

Ha a tankötelesek számát az 1900. évi népszámlálás által a vármegye területén megállapitott 153,264 lélek összlakossághoz viszonyitjuk, kitünik, hogy átlag minden ezer lakosra 213 tanköteles esik, vagyis megállapithatjuk azt, hogy a tankötelesek átlagos száma igen magas.

A tényleg iskolába járók, illetve a beiratkozottak kimutatásai a tanév elején az összes iskolák részéről beérkeztek.

Az *iskolába járó tanköteles* korú tanulók tanévvégi adatai a következők:

a) Járt a mindennapi iskolába 9144 fiu, 9239 leány, összesen 18383;

b) általános ismétlőbe 2179 fiu, 2212 leány, összesen 4391;

c) gazdasági ismétlőbe 781 fiu, 696 leány, összesen 1477;

d) iparos tanoncziskolába 170 fiu, — leány, összesen 170;

e) kereskedő tanoncziskolába 54 fiu, — leány, összesen 54;

f) felső népiskolába 40 fiu, — leány, összesen 40;
g) polgári iskolába — fiu, 185 leány, összesen 185;
h) középiskolába 455 fiu, — leány, összesen 455;
tehát: 12823 fiu, 12332 leány, összesen 25155, vagyis e szám az előző év eredményéhez képest 642-vel emelkedett.

A tényleg iskolába járók száma azonban 25155-nél nagyobb, miután itt csak a 6—15 évesek vannak feltüntetve, tehát a szoros értelemben vett tankötelesek, ámde a népoktatási intézetekbe 15 éven felüliek, tanköteles koron túliak is járnak. Igy

a) iparos tanoncziskolába járt	172 fiu,	— leány;	
b) kereskedő „ „	13 „	— „	
c) polgári iskolába „	— „	55 „	
d) felső népiskolába „	55 „	— „	
e) tanitóképzőbe „	174 „	38 „	
	vagyis 414 fiu,	73 leány,	

összesen 487 tanköteles koron túli is látogatta a népoktatási intézeteket, a mely szám az iskolába járók összegét 25642-re emeli.

Az iskolába járó tanköteles korúakból *vallásra* nézve:

róm. kath.	5867,
gör. kath.	13411,
gör. kel.	4,
helv. hitv.	3416,
ágost. hitv.	49,
unitárius	1,
izraelita	2407,
Összesen:	25155.

2

Anyanyelvre nézve:

magyar	8175,
német	963,
román	2,
tót	7733,
horvát	4,
ruthén	8235,
egyéb	43,
Összesen:	25155.

Ha a mindennapi 23130 és ismétlő 9610, 32740 tankötelesből az iskolába járókat levonjuk és pedig 18383 elemi és 257 középfoku intézetbe járó mindennapi, továbbá 6092 ismétlőbe és tanoncziskolába és 423 középiskolába járó ismétlő tankötelest, akkor kitünik, hogy 4490 mindennapi és 3095 ismétlő, összesen 7585 tanköteles koru gyermek nem járt iskolába. Az iskolába nem járókból 3680 fiu, 3905 leány.

Ha az iskolába nem járó ismétlő tankötelesеket figyelmen kivül hagyjuk, mivel ezeknek külön tanteremre nincsen szükségök, és ha egy-egy tanteremre a törvény által megengedett maximális létszámot, a 80-at vesszük, akkor kitünik, hogy a 4490 mindennapi tanköteles számára még 56 uj tanteremről és ugyanannyi tanitói állomás szervezéséről kell gondoskodni. Ha pedig a tankötelesekhez viszonyitjuk az iskolába járókat, akkor meg az tünik ki, hogy minden ezer tankötelesből iskolázik 798, iskolakerülő 202.

E számokból kétségtelenül megállapitható, hogy még igen-igen sok a tennivaló s ha az iskolakerülőkből a vakokat, hülyéket, nyomorékokat és ruhátlanokat leszámitjuk is, még mindig oly nagy szám, átlag 5500—6000 marad, melynek redukálása nemcsak a hatóságoknak és az iskolafentartóknak teljes figyelmét igényli, hanem éveken át tartó munkát és nagy anyagi áldozatokat is megkövetel.

Ha részletesebben akarjuk megtudni, hogy mely irányba kell figyelmünket kiterjeszteni, akkor a tankötelеseket és iskolába járókat vallás és nyelv szerint kell egybevetnünk. Ez az összehasonlitás a következő:

a) *vallásra* nézve: tanköteles: róm. kath. 6439, gör. kath. 19.033, helv. hitv. 3692, ág. ev. 79, unit. 1, izr. 3496, összesen: 32740; iskolába járt: róm. kath. 5867, gör. kath. 13411, gör. kel. 4, helv. hitv. 3416, ág. ev. 49, unit. 1, izr. 2407, összesen: 25155; nem járt: róm. kath. 572, gör. kath. 5622, gör. kel. (+ 4), helv. hitv. 276, ág. ev. 30, izr. 1089, összesen: 7585.

b) *anyanyelvre* nézve: tanköteles: magyar 9384, német 1404, tót 9246, ruthén 12701, egyéb 5, összesen: 32740; iskolába járt magyar 8175, német 963, román 2, tót 7733, ruthén 8235, horvát 4, egyéb 43, összesen: 25155; nem járt: magyar 1209, német 441, román (+ 2), tót 1513, ruthén 4466, horvát (+ 4,) egyéb (+ 38), összesen: 7585.

Az iskolázás egyéb viszonyairól még következőket jelenthetem:

Az elemi mindennapi iskolában *osztályok* szerint a következő volt a megoszlás: I. osztály 7422, II. osztály 4390, III. osztály 3152, IV. osztály 2033, V. osztály 913, VI. 473, összesen: 18383.

E számok, eltekintve attól, hogy a IV-dik osztály után a középfokú intézetekbe járni óhajtók kimaradnak a népiskolából, világosan mutatják azt is, hogy mig az alsó osztályok igen népesek, addig a felsőbbek néptelenek, minek oka egyrészt abban is keresendő, hogy rendetlenül járatják sok helyt a gyermekeket iskolába és ennek természetes következménye, hogy a tanulók a felsőbb osztályokba nem kerülnek, hanem a tankötelezettség egész idejét az alsó osztályokban töltik el. De vannak még más, mélyreható okok is, pedig a népiskola mind a hat osztályának tananyaga képen csak teljes kerek egészet, s az ott nyujtott ismereteket minden tisztán csak a népiskolára szoruló egyénnek el kellene sajátitani.

Az *iskolák jellege* és a *tanulók anyanyelve* szerint az iskolába járók következőképen oszlanak meg:

a) *A mindennapi tankötelesekből járt:*

	állami iskolába	községi isk.	r. kath. isk.	gör. kath. iskolába	ev. ref. isk.	izr. isk.	magán isk.
magyar	1803	83	1393	521	1774	201	32
német	613	23	58	96	10	—	—
román	2	—	—	—	—	—	—
tót	1492	282	1623	1782	596	2	—
horvát	3	—	—	1	—	—	—
ruthén	940	158	44	4810	—	—	—
egyéb	7	—	4	30	—	—	—
Összesen	4860	546	3122	7240	2380	203	32
	18383.						

b) *Ismétlő tanfolyamokba járt:*

magyar	347	247	299	115	564	—	—
német	119	31	3	—	—	—	—
tót	599	200	572	641	195	—	—
ruthén	405	96	19	1639	—	—	—
egyéb	1	—	—	—	—	—	—
Összesen	1471	574	893	2395	759	—	—
	6092.						

A 25155 iskolába járó tankötelesből nyolcz hónapnál tovább járt: 21275, nyolcz hónapnál kevesebb ideig: 3880.

Az iskolába nem járókkal szemben az 1902. év végéig a közig. bizottság 590 (1289)/1898. kb. sz. a. kelt határozata állott érvényben, melynek értelmében a mulasztási kimutatások az egész megye területéről hivatalomba küldettek be s én a lehetőség szerint minden adott egyes esetben intézkedtem is. 1903. évi januártól aztán életbe lépett az ellenőrzésre nézve a 4120/902. eln. sz. a. kiadott uj utasitás, mely a mulasztások ügyét egészen a községi elöljárók kezébe tette le s részemre csak a felügyeleti jog maradt meg. A tanfelügyelői hivatal kétségtelenül nagy munkatehertől szabadult meg, de az is bizonyos, hogy a mulasztások száma erősen szaporodott.

A gondnokságok és iskolaszékek a legtöbb helyen pontosan, félhavonként adják ki a mulasztási névjegyzéket, e tekintetben panasz nem fordult elő.

Az 1868. évi 38. t.-cz. 4. §-nak alkalmazását, főleg a felvidéken, megnehezíti az, hogy sok biró irni s olvasni nem tud, ezért aztán a mulasztások ügyét el sem tudják intézni s mindenben a körjegyző utasitásaira vannak szorulva, ámde a nehéz közlekedési viszonyok miatt a jegyzők ritkán fordulnak meg a székhelytől távol és félreeső községekben, miért is a mulasztások birságolása sokszor nagyon is késik, akkor következik be, mikor a gyermek már iskolába jár s igy eltéveszti czélját, nem követi nyomban a mulasztást, nem eredményezi a mulasztások apadását, hanem sokszor a tudatlan, értelmetlen népben csak elkeseredést szül az iskola ellen.

Az 1902/3. tanévben összesen 122.084 félnapi *mulasztási eset* fordult elő, ebből felmentetett 86956, pénzbirsággal sujtatott 35128 eset, vagyis egy-egy iskolára átlag 535 mulasztási eset, egy-egy tanulóra pedig átlag 4·8 félnapi mulasztás esik. A mulasztások számára kétségkivül nagy hatást gyakorolt a sok járvány, ámde az is tagadhatatlan, hogy főleg hegyvidéki népünk az iskolázás iránt nem bir még kellő érzékkel s minden alkalmat megragad, melylyel az iskolától távol tarthatja gyermekét.

Mulasztási birságból 2185 korona készpénz folyt be. Hogy összesen mennyi rovatott ki s ebből közmunkával mennyi dolgoztatott le, azt, miután a tanév közepén az előbb érintett uj utasitás lépett életbe, melynek következtében a nyilvántartásom megszünt, adatok hiányában nem tudom megállapitani.

A birság behajthatatlansága esetén a közmunkával való ledolgozás alkalmaztatik, de a felvidéki nagy nyomor és szegénység miatt néhol még ezt is elengedni kellett. — A közmunkát az iskola körül és a tanitóiskolában rójják le. Sajnos, e tekintetben nem alkalmazzák azt a szigort, a mire szükség volna, pedig a felvidék nagy szegénysége mellett ez a közmunka le-

hetne az az eszköz, melylyel az iskola és környéke rendben tartható volna.

Az 1868. évi 38. t.-cz. 4. §-ában emlitett gyámkirendelés esete nem fordult elő.

A befolyt mulasztási birságokat első sorban iskolai tanszerek szerzésére használták fel; több helyen azonban a nyugdijintézeti 30 filléres járulékoknak a szegény tanulókat terhelő részét egyenlitették ki vele.

Hogy a szülei háznál magántanitásban részesülő gyermekek felől vezetik-e és hány községben a nyilvántartási naplót, s e tanulókkal szemben alkalmaztatik-e a törvény 6. illetve 7. §-a, erre nézve adatok hiányában felelni nem tudok.

Az iskolába járók közül *tankönyve* volt 23009 tanulónak, 2146 tankönyvvel nem birt.

Az iskolából kilépett tanulók közül irni-olvasni tudott 2477.

Járvány miatt 3—6 hétre be volt zárva 18 iskola.

2. Iskolák.

Ungmegye 210 községe közül *helyben* az 1902/3. tanév folyamán 192 községben volt iskola, 18 községben *nincs* iskola. A 18 község közül iskolailag több csatlakozik más községhez; igy Bátfa Pallóhoz, Csepely Nagykaposhoz, Kelecseny és Magyarmocsár Nyárádhoz, Kerész Mokcsához, Kisszelmencz Nagyszelmenczhez, Nagyráth Kisráthoz. Mind a hét község oly közel esik az iskolával biró községhez, hogy az iskolázás nehézségbe nem ütközik. Ellenben részint a távolság miatt, részint a csatlakozó községek tankötelеseinek nagy számánál fogva, a csatlakozás mielőbbi megszüntetése kivánatos: Ketergény (Minajhoz), Hanajna (Fekésházához), Jesztreb (Solymoshoz) és Szobránczkomorócz (Szobránczhoz) községekre nézve. Ezek közül Jesztrebre, Szobránczkomoróczra ér Hanajnára nézve a tárgyalások már meg is indultak. Teljesen iskola nélkül voltak és nem is csatlakozhattak: Budaháza, Győröcske, Hegyfark, Szobránczgajdos, Kolibábócz, Polenahutta és Sztrippa. Ezek közül azonban Győröcskén és Hegyfarkon 1903. nyarán az állami iskolák már szerveztettek s igy a teljesen iskolázás nélkül álló községek száma 5-re olvadt le. Ezen öt község közül igen csekély, 30-nál kevesebb a tanköteles: Budaházán, Szobránczgajdoson és Polenahuttán, de a 30-at jóval felülhaladják Kolibábóczon, Sztrippán.

Az 1902/3. tanévben Ungmegye területén *működésben* volt: elemi népiskola 225, felső népiskola 1, polgári iskola 2, tanitóképző 1, tanitónőképző 1, iparos-tanoncziskola 1, kereskedő-tanoncziskola 1, összesen 232 népoktatási intézet.

Jelleg szerint a 225 népiskola a következőleg oszlik meg: állami volt 48, községi 9, róm. kath. 34, gör. kath. 100, helv. hitv. 32, izraelita 1, magán-iskola 1, összesen 225.

Az egyik polgári iskola és a felső népiskola gör. kath., a másik polgári iskola ev. ref. jellegű; az iparos és kereskedő tanoncziskolák községiek; a tanitóképző intézet kir. gör. kath., a tanitónőképző gör. kath. jellegű.

Fiuk és leányok *vegyesen* tanulnak: 40 állami, 9 községi, 27 róm. kath., 92 gör. kath., 32 ev. ref., 1 magán, összesen 201 népiskolában.

Tisztán *fiuiskola* van 12 és pedig: állami 2, r. kath. 3, gör. kath. 6, izraelita 1.

Tisztán *leányiskola* van 12 és pedig: állami 6, róm. kath. 4, gör. kath. 2. A felső népiskola fiuk, a polgári iskolák leányok számára állanak fenn.

Az 1902/3. tanévben *uj* iskolák nyiltak meg: Bunkóczon egy, Lyután kettő állami jelleggel; az előző tanévben szünetelt iskolák közül ujra megnyilt a konczházai róm. kath., a lakárti, mokrai és uzsoki gör. kath. iskola. Tanitó hiánya miatt azonban szünetelt: a mátyóczi községi, a felsőremete-vaegyári róm. kath., a h.-pásztélyi, lubnyai, rahonczai, r.-pásztélyi, [illegible] gör. kath. iskola. Megszünt a tegenyei gör. kath. [illegible]

3

A 225 népiskola közt egy tanitós: állami 31, községi 9, felekezeti 167, magániskola 1, összesen 198, *több* tanitós: állami 17, felekezeti 10, összesen 27. A kettő együttvéve 225.

A törvényszerű 6 évfolyam meg volt 103 egytanitós és 21 több tanitós iskolánál.

Általános ismétlő iskola volt 163 iskola mellett és pedig állami 13, községi 4, felekezeti 146 — 163. *Gazdasági ismétlő* iskola volt: állami 33, községi 5 — 38.

A 225 elemi, 1 felső nép- és 2 polgári iskolában összesen 285 *tanteremben* folyt a tanitás és pedig a 49 állami iskolánál 81, a 9 községi iskolánál 9, a 34 róm. kath. iskolánál 47, a 102 gör. kath. iskolánál 109, a 33 ev. ref. iskolánál 34, az 1 izr. iskolánál 4, az 1 magán-iskolánál 1, összesen 285 teremben.

A *házi ipar* egyes ágait 20, az *egészségtani* ismereteket 115 iskolában tanitották.

Az 1868. évi XXVIII. t.-cz. 27. §-ának szemelőtt tartásával jelentem, hogy a következő iskolák épületei nem feleltek meg a törvény kivánalmainak, illetve voltak czélszerütlen helyiségekbe elhelyezve:

a) *Állami iskolák.* Az antalóczi, dubriniesi, karcsavai, nagykaposi, kereknyei, pályini, prékopai, sárosremetei, székói, sztrajnyáni és vajnatinai iskolák, melyek bérhelyiségei többé-kevésbbé kifogás alá esnek.

1903. év folyamán uj állami iskolai épületek emeltettek: Szobránczon és Perecsenyben 3—3 tanteremmel és 1—1 igazgatói lakással; Eőrdarmán 2 teremmel és egy lakással; Gerényben és Zaricsón 2—2 teremmel, 2—2 lakással; Kis-Zalacskán, Alsódomonyán, Neviczkén, Hegyfarkon, Csornoholován, Rákón, Turja-Polenán, Uzsokon, Voloszánkán, Sztavnán egy—egy tanteremmel és lakással; Lyután megvétetett a Ruttner-féle épület 2 teremmel egy lakással, a Bacsinszky-féle épület, melyben 1 terem, 1 tanitói lakás, 2 óvodai helyiség és óvónői lakás nyert elhelyezést, átalakittatott az alsó-végi gör. kath. iskola épülete és egy egészen uj épület emeltetett egy teremmel és egy tanitói lakással úgy, hogy Lyután most már 4 különböző ponton 5 teremben folyik a tanitás. — Záhony községe saját költségén épitett fel egy irodát és tantermet, és átalakitotta az államositott ev. ref. iskola épületét.

A fent érintett rosszul elhelyezett állami iskolák közül az antalóczi és dubriniesi 2—2, a kereknyei és prékopai áll. iskolák épitkezése 1—1 teremmel már birtositva van s az épitkezések 1904-ben lesznek foganatositva.

b) *A községi iskolák* közül a vajkóczi, veskóczi és kisszeretvai iskolák voltak rosszul elhelyezve. Ezek közül a vajkóczi és kisszeretvai iskolák államositása ügyében a tárgyalások folyamatban vannak, a veskóczi rendezésére is megindittattak a tárgyalások.

c) *A róm. kath.* iskolák közül rosszul van elhelyezve a vinnai, eőrdarmai. Mindkettőnek ujraépitésére az egyházi főhatóság megtette az intézkedéseket és ezek 1904-ben rendbe jönnek.

Uj róm. kath. iskola épült 1903-ban Tibán 2 teremmel, Osztrón 1 teremmel, 1 lakással, Ungvárt a Gizellaház 3 tanteremmel, 1 óvodai helyiséggel és az apáczák számára szükséges lakóhelyiségekkel; Ungvárt a róm. kath. fiuiskola 4 teremmel és irodával.

d) *A gör. kath.* iskolák közül rosszul voltak elhelyezve a zábrogyi, buszmai, verchovinabisztrai, kübléri, szerednyei, bacsavai, sárosreviscsei, oclyavai, andrasóczi, sztricsavai, hosszumezői, záhorbi, szmerekoval, bukóczi, ó-szemerei, jeszenői, mokrai, rákói, turjaremetei, zaricsói, szauszinai és hlubokai iskolák. Mindezen iskolák rendezésére nézve úgy a Tek. Bizottság, valamint a főhatóság az intézkedéseket megtette, s bár a felsorolt iskolák egytül-egyig mind olyan községekben vannak, melyek szegények, de van remény reá, hogy egy-két év alatt ezek is rendbe jönnek.

Uj gör. kath. iskola épült 1903. év folyamán: Szuchán, Turjapásztélyon, Valkaján, Likiczáron 1—1 teremmel és 1—1 lakással; Dubrokán 2 teremmel és

lakással, Gézsénybeп, Mércsén, Kosztyovapásztélyon pedig uj tantermek épültek; az épitkezés kezdetét vette, de befejezést nem nyert: Begendjátpásztélyon, Oroszmocsáron.

e) *Az ev. ref. iskolák* közül rosszul vannak elhelyezve a mogyorósi, sárospolyánkai és kereszti iskolák. Mind a három rendezése ügyében a Tek. Bizottság már megtette a lépéseket.

Rendbehozatott 1903. folyamán a kiskaposi és bezői ev. ref. iskola.

Hogy hány iskola nélkülözi a legszükségesebb *tanszereket*, és hány nincs felszerelve kellő bútorzattal, erre adatok hiányában számszerüen felelni nem tudok, de tény az, hogy e tekintetben még igen sok kifogás támasztható. Bőven vannak iskoláink, melyekben rozogák, rosszak, czélszerütlenek a padok, kopott, kicsi a tábla, a meglevő kevés taneszköz pedig rongyos, törött és szinte megfoghatatlan, hogy némely helyt a helyi hatóságok erre semmi gondot nem forditanak, ez iránt teljesen közönyösen viseltetnek. Látogatásaim alkalmával igyekeztem e tekintetben felvilágositólag, buzditólag hatni, de bevallom, hogy igen kevés eredményt értem el.

Igen kivánatos volna, ha a vallás- és közoktatási minister úr az iskolák nagyságához és a tantermek számához mérten kötelezőleg megállapitaná, hogy melyek azon taneszközök, melyeknek minden iskolában feltétlenül meg kell lenni és aztán ezek beszerzésére az összes iskolafentartókat kötelezné is. Nagy baj e tekintetben az is, hogy sok helyen nincs meg a tanszerek megőrzésére szükséges szekrény sem s az eredmény az, hogy a tanszerek állandóan künt tartatnak, a por lepi őket s igy mihamar tönkre is mennek. Rendes leltárt igen kevés felekezeti iskolában vezetnek, ezért és a gyakori tanitóváltozásokból eredő szünetelések folytán aztán a meglevő tanszerek is elkallódnak.

Az iskolák közül kétségtelenül legjobban vannak felszerelve az állami iskolák, ámbár itt-ott ezeknél is van még hiány. Az 1902/3. tanév folyamán is több állami és felekezeti iskola a vallás és közokt. m. kir. Miniszter úrtól ingyenes tanszert nyert.

Már fentebb rámutattam, hogy még legalább 56 uj tanterem épitéséről és ugyanannyi tanitói állás szervezéséről kellene gondoskodni, ha az iskolakerülőket akarjuk beiskolázni. Elsősorban *uj iskolákat* kellene *szervezni* azon községekben, melyekre nézve fentebb kimutattam, hogy a távolság miatt a szomszédos községekkel csatlakozási viszonyba nem hozhatók.

A meglevő iskolák *fejlesztéséről* a következő községekben kell majd gondoskodni.

a) *Az állami iskola* fejlesztendő: Perecsenyben, hol csak tavaly épült uj épület 3 teremmel és igazgatói lakással, de az máris szüknek bizonyult. Nagybereznán, hol jelenleg 5 tanitó működik, szintén kell még egy tanitó. Huttán 120—130 mindennapi iskolás van, de itt a fejlesztés nagy nehézségbe ütközik, mert a község 3 egymástól messze fekvő részből áll. Poroszlón a mindennapi tankötelesek száma a 100-at szintén felülmulja; Poroskón pedig 376 tankötelessel szemben csak egy állami és egy gör. kath. iskola van egy-egy teremmel.

b) *A községi iskolák* közül a felsőremetei fejlesztendő, mivel pedig e község e terhet nem birja, kérte az iskola államositását.

c) *A róm. kath.* iskolák közül zsúfoltak a császlóczi, csecsehói, dobóruszkai, szennai és nagyzalacskai, mindenütt még egy-egy tanterem kellene. A nagyzalacskai iskola fejlesztését a hitközség elvállalta. Sok a tanköteles Felsődomonyán is, ide 2-ik iskolául állami vétetett tervbe.

d) *A gör. kath.* iskolával biró községek közül a tankötelesek száma a 100-at jóval meghaladja: Kosztrinán, Verchovinabisztrán, Tichán, Ujszemerén, Turjapaszkán, Nagyturiczán, Kübléren. Ezek közül: Kosztrinára, Tichára, Nagyturiczára és Küblérre állami iskolák szervezése vétetett tervbe.

Nagy a tankötelesek száma még: Árokon, Gojdoson, Bukóczon, Hornyán, Iglinczen, Józsán, Kisbereznán, Konyuson, Nagyszlatinán, Orlyaván, Őszemerén, Szmerekován, Szuchán, Tarnán, Valkaján, Viskán, Vorocsón és Záhorbon. Dubrokán az iskola fejlesztése már biztositva van, a mennyiben a 2-ik terem már felépült.

e) *Az ev. ref.* iskolák közül fejlesztendő a beési, bezői, pallói és salamoni. Csapon az ev. ref. iskola szintén szüknek bizonyult, de ennek államositására a tárgyalások már befejeztettek.

Az iskolák szervezése és fejlesztése tekintetében az állam jár elől, mit bizonyit ama körülmény, hogy 1903-ban Ungvárt az állami iskola 2 ujabb tanerőt nyert s igy a tanerők száma 21-re emelkedett. A perecsenyi áll. iskola 2 tanteremmel fejlesztetett, Györöcskén, Kiszalacskán, Hegyfarkon, Alsódomonyán, Neviczkén, Rákón, Turjapolenán, Csornoholován, Sztavnán egy-egy, Zaricsón és Záhonyban pedig 2—2 tanerővel szerveztettek állami iskolák.

A községi iskolai alapvagyonok a multban csak 12 községben kezeltettek szabályszerüen, de a nm. vallás és közokt. m. kir. miniszter úr 89824—901. sz. a. kelt rendeletéből kifolyólag eddigelé a következő községek alapvagyonai vétettek rendes kezelés alá: Baranya, Begendjátpásztély, Bukócz, Dengláz, Hliviscse, Huszna, Kaluzsa, Kisberezna, Kolibábócz, Korumlya, Lubnya, Luh, Magyarmocsár, Nagyturicza, Oroszmocsár, Őszemere, Ósztuzsicza, Palló, Poroskó, Radváncz, Rákó, Rosztokapásztély, Szolya, Szmerekova, Sztavna, Sztrippa, Tasolya, Turjapolena, Ujsztuzsicza, Ujszemere, Verch.-Bisztra, Voloszánka, Záhorb, Zaricsó, Závatka. Ezen községek alapvagyonai nyilvános árverésen bérbeadattak és évi jövedelmeik legnagyobb részben az ottani iskolák tanszereinek gyarapitására és a szegény tanulóknak tankönyvekkel való ellátására engedélyeztettek, egy-kettőre nézve a jövedelem tőkésitése rendeltetett el.

Hogy milyen a *tanitás átlagos eredménye* az iskolák jellege szerint, erre a kérdésre nehéz felelni, miután az eredmény rendszerint olyan, a milyen a tanitó. Az ungvári iskolák általában véve jók, a vidéki iskolák átlagos eredménye kielégitő. Legjobb kétségen kivül az eredmény az állami iskolákban; a felekezeti iskolák tanitási eredménye inkább vidékek szerint külömböztethető meg. A vármegye déli részén, a sik területen jobb a tanitási eredmény, mint a hegyes vidéken, mely körülmény oka abban keresendő, hogy itt vagyonosabb, értelmesebb a nép, mig ott szegényebb, elmaradottabb. Hatással van erre az is, hogy a sik, gazdagabb vidéken átlag kevesebb a tanitói változás, ellenben a felvidék szegényes, nyomoruságos viszonyai közt a tanitói változások napirenden vannak, melyek folyománya, hogy sokszor hónapokon át szünetelnek egyes iskolák, sőt vannak községek, melyekben évek során át nem volt okleveles tanitó, hanem csak szükségből megtürt, oklevél nélküli egyének tanitgatnak.

A hit- és erkölcstant az állami iskolákban az illető hitfelekezetek lelkészei látják el és e tekintetben sem az állami, sem a községi és felekezeti iskolák részéről panasz nem merült fel.

Ismétlő iskolai tanfolyam nem volt: 1 állami, 5 róm. kath., 10 gör. kath., 1 ev. ref., 1 izr., 1 magán, összesen 22 iskolánál.

3. Tanitók.

Az 1902—903. tanév folyamán Ungmegye népfelső nép- és polgári iskoláinál 294 tanitó, illetve tanitónő működött. Ezek az iskolák jellege és főkozata, képesités, minőség és nem szerint következőképen oszlanak meg:

*Державний архів Закарпатської області, ф. 113, оп. 2, спр.104, арк. 23-26

Jelleg szerint	Képesités szerint: Összesen	képesitett	nem kép.	Az iskola fokozata szerint: elemi isk.	felső nép isk.	polg. isk.	Minőség szerint: rendes	segéd	Nem szerint: férfi	nő
Állami	81	81	—	81	—	—	81	—	52	29
Községi	9	9	—	9	—	—	9	—	9	—
Róm. kath.	48	44	4	48	—	—	44	4	33	15
Gör. kath.	115	105	10	102	4	9	102	13	108	7
Ev. ref.	36	33	3	32	—	4	31	5	33	3
Izraelita	4	4	—	4	—	—	4	—	4	—
Magán isk.	1	1	—	1	—	—	1	—	1	—
Összesen	294	277	17	277	4	13	272	22	240	54

Ezek szerint az 1902/3. tanévben a vármegye területén 17 ***képesitetlen*** tanitó működött, tehát 4-el kevesebb, mint az előző évben.

A 17 képesités nélküli tanitóból 4 lelkész (3 ref., 1 g. kath.); 2 (gör. kath.) az 1868. előtti időből való egyén s igy képesitettnek is tekinthető; 3 apácza (r. kath.) ki most készül a tanképesitő vizsgára; 2 végzett képezdész (1 r. kath., 1 g. kath.), ki időközben már oklevelet szerzett; 6 (g. kath.) pedig szükségből megtürt egyén, kiknek nincs meg a kellő előképzettségök, de állomáshelyükre képesitett egyént kapni nem lehet. E hatból kettő már elbocsáttatott úgy, hogy ma még csak 4 működik ezekből. A fent emlitett 1868 előtti időből való két egyén közül az egyik: Kvakovszky Tivadar záhorbi g. kath. tanitó időközben nyugdijpótló segélylyel már menesztetett, a másik: Csillindák Illés husznai gör. kath. tanitóra nézve az eltávolitás és nyugdijaztatás már kimondatott.

A fentebbi táblázatban feltüntetett 22 ***segédtanitó*** közül 6 óraadó, 4 a gör. kath., 2 az ev. ref. polgári leányiskolánál, 4 lelkésztanitó, s igy tulajdonképen csak 12 segédtanitó volt, kik szükségből önálló osztályt vezettek.

Lelkésztanitó volt Ásványban, Felsőreviscsén és Bezőben az ev. ref. iskolánál és Ungvárt a gör. kath. felső népiskolánál. Mivel a gör. kath. felső népiskolánál működő lelkész nem tekinthető szorosan lelkész-tanitónak, mivel továbbá a felsőreviscsei ev. ref. lelkész is csak szükségből látja el az oktatást, tulajdonképen csak két lelkésztanitó volt, az ásványi és bezői. Ezek közül is időközben a bezői már megszünt.

Tanitói egyesület Ungmegye területén az 1902/3. tanévben 3 működött, nevezetesen az Ungmegyei Általános Néptanitó Egyesület, az Ung-beregmegyei róm. kath. Tanitó Egyesület és az Ungi ev. ref. Tanitói Egyesület.

II. A népiskolai hatóságokról szóló 1876. évi XXVIII. t. cz. végrehajtása köréből.

Az 1902/3. tanévben meglátogattam: 46 állami, 3 községi, 14 róm. kath., 62 gör. kath., 19 ev. ref., 1 izr. és 1 magán, összesen: 146 elemi iskolát. Továbbá meglátogattam: 2 polgári iskolát, 10 kisdedóvodát, 1 tanitó, 1 tanitónőképző intézetet, 1 iparos, 1 kereskedő tanoncziskolát, 1 siketnéma tanfolyamot, tehát összesen: 15 intézetet, vagyis összesen meglátogattatott 161 tanintézet.

A 139 népiskolában összesen 180 tanerőt figyeltem meg és pedig 180-at az 1868. évi 38. t.-cz. szempontjából általában, 131-et az 1879. évi XVIII. t.-cz. szempontjából különösebben; mind a 161 tanintézetben 203 tanerő esett megfigyelés alá.

Ezen iskolalátogatások összesen 75 napot vettek igénybe. Ha ehez hozzászámitjuk, hogy

a) áll. iskolák szervezése, épitése, felülvizsgálása ügyében tárgyaltam 67 esetben,

b) tanitóválasztásnál elnököltem 1 esetben,

c) elöljárók elleni vizsgálatban részt vettem 2 esetben,

d) Közművelődési a Gyermekbarát egyleti, különböző vármegyei bizottsági, faiskolai, közegészségügyi stb. ülésen 31 esetben,

e) közigazgatási bizottsági ülésben 14 esetben,

f) fegyelmi választmányi ülésben 4 esetben,

g) tanitó elleni fegyelmi vizsgálatnál 4 esetben,

h) tanitói gyülésen részt vettem 1 esetben,

a mi 124 esetnek felel meg és mindezek 61 és $1/2$ napot vettek igénybe, akkor kitünik, hogy a szóban levő tanév folyamán 136 és $1/2$ napot töltöttem külső szolgálatban.

A tanfelügyelői hivatalban az 1903. év folyamán 5132 ügydarab került iktatóra, ezeket elintézte 1 tollnok, 1 berendelt tanitó, 1 dijnok és csekélységem.

Mint a közigazgatási bizottság tanügyi előadója az 1903. év folyamán összesen 572 ügyet referáltam és pedig ülésben 439 darab, ülésen kivül 133 darab nyert elintézést.

Ministeri iskolalátogató tudomásom szerint a vármegye területén egy sincs, a kik régebben voltak, ezeknek megbizása már rég lejárt.

Iskolai ügyből kifolyólag két izben rendeltetett el községi elöljárók ellen vizsgálat; az egyik esetben a mulasztások birságolása miatt volt panasz, a másik esetben egy szabálytalanul megtartott gyülésből eredő következmények miatt. Az első megintéssel és a költségekben való elmarasztalással, az utóbbi felmentéssel nyert befejezést.

Az 1876. évi XVIII t.-cz 7. §-a alapján fegyelmi eljárás két állami és egy felekezeti (gör. kath.) tanitó ellen volt elrendelve, az állami tanitók megintéssel büntettettek; a felekezeti tanitó ellen az eljárás a panasz visszavonása folytán be lett szüntetve.

Az illetékes munkácsi gör. kath. egyházmegyei főhatóság 2 tanitó ellen rendelt el vegyes fegyelmi eljárást; az egyik tanitó felmentetett, de a béke kedvéért saját kérésére áthelyeztetett; a másik büntetésből áthelyeztetett.

Államellenes tankönyvek és taneszközök nem koboztattak el.

Az iskolák helyi felügyeletére a gondnokságok és iskolaszékek, a nagyberezniai és szobránczi gondnokságokat kivéve, mindenütt meg voltak alakitva.

Zúgiskola az 1902/3. tanév folyamán egy sem záratott be, pedig ilyen van, de mivel a zúgtanitók rendkivül óvatosak, a tanfelügyelőnek a községben való megjelenéséről azonnal értesülnek, mivel továbbá a községi elöljárók e tekintetben nem gyakorolják a felügyeletet úgy, mint kellene, az oktatáson egy zúgtanitó sem volt rajta érhető.

III. A magyar nyelv tanitásáról szóló 1879. évi XVIII. t. cz. végrehajtása köréből.

Az 1902/3. tanévben alkalmazásban állott 294 tanitó közül ***anyanyelvi képességgel*** beszélte a magyar nyelvet: állami tanitó 79, községi tanitó 7, r. kath. tanitó 41, gör. kath. tanitó 46, ev. ref. tanitó 36, összesen: 209.

Szó- és irásban teljesen birta: állami 2, községi 2, r. kath. 7, gör. kath. 62, izr. 4, magántanitó 1, összesen: 78.

Keveset beszél magyarul: 7. gör. kath. tanitó. Ezek névszerint a következők: 1. Csillindák Illés husznai, 2. Jaczina Bazil kosztyova-pásztélyi, 3. Klin Pál sztriczavai, 4. Jaczkovics István szuhai, 5. Bóbita János viskai, 6. Hrinkó Sándor zauszinai és 7. Kvakószky Tivadar záhorbi tanitók.

Ezek közül Kvakovszky Tivadar nyugdijpótló államsegélylyel elbocsáttatott; Csillindák Illésre az elbocsátás 1904. évi juniusra ministerileg kimondatott; Jaczkovics István pedig egy tisztán kántori állásra helyeztetett át úgy, hogy csak 4 maradt. Mind a négyet az egyházi főhatóság okleveles hiányában szükségből türi csak.

Tanitási nyelv szempontjából vizsgálva az iskolákat, kitünik, hogy ***tisztán magyar*** volt a tanitási nyelv: 48 állami, 7 községi, 25 rk., 30 gk., 31 ev. ref., 1 izr. és 1 magániskolában, összesen 153 intézetben.

Tót-magyar volt: 1 községi, 9 rk., 19 gk., 2 ev. ref., összesen 31 iskolában.

Ruthén-magyar volt: 1 községi, 52 gk., összesen: 53 iskolában.

Tisztán ruthén 1 gör. kath. iskolában.

A nem magyar tannyelvü iskolák közül többkevesebb, de elfogadható ***sikerrel*** tanittatott a magyar nyelv: 2 községi, 9 róm. kath., 65 gör. kath., 2 ev. ref., összesen 78 iskolában.

Sikertelen volt a magyar nyelvi oktatás 7 gör. kath. iskolában, vagyis azokban, melyeknek tanitói sem birják az állam hivatalos nyelvét.

IV. A tanitók fizetésének kiegészitéséről szóló 1893. évi XXVI. t.-cz. végrehajtása köréből.

A képesitéssel biró tanitók javadalma, nagyobbrészt államsegélylyel kiegészitve, mindenütt megüti a törvényes minimumot, sőt a szmerekovai gör. kath. iskolai tanitói állomást kivéve, ahol csak 600 koronára van a tanitói javadalom kiegészitve, mindenütt 800 koronát tesz ki. A képesités nélküli egyénekkel betöltött állomásoknál is biztositottnak tekintendő a 800 korona, amennyiben e czélra elvben engedélyezve van az államsegély s mihelyt megfelelő okleveles egyénnel töltetik be egy-egy ilyen állás, az államsegély folyósitásának mi sem útjában.

A tanitói állomások javadalmának kiegészitésére az 1902—3. tanévben kiutalványozott államsegélyek összege a következő:

a) 1 községi tanitónak . . . . . . (10 községi tanitó fizetése, mivel ezen iskolák az 1893. 26. t.-cz. keletkezése előtti időben szerveztettek, az iskolai költségvetés keretében van biztositva).	340	K
b) 25 róm. kath. tanitónak	6.662	K
c) 93 gör. kath. tanitónak	37.983	K
d) 19 ev. ref. tanitónak	5.907	K

Államsegélye van tehát 138 tanitónak és ez összesen: 50.892 K-t tesz ki.

A 138 tanitói állomás közül 1-nek az összjavadalma 600, a többié mind 800 K.

Ezek szerint egy-egy állomásra átlag esik:

a) a községi iskoláknál	340·—	K
b) a róm. kath. iskoláknál	266·48	K
c) a gör. kath. iskoláknál	408·42	K
d) az ev. ref. iskoláknál	310·89	K

Az összes iskolákat tekintve az átlagos államsegély 368·78 K.

Az államsegély összegére nézve, miután a 120 koronán felüli államsegély az államnak nagyobb beavatkozási jogot is biztosit, a megoszlás a következő:

a) 120 koronánál kevesebb államsegélye van: 5 róm. kath., 2 gör. kath., 3 ev. ref., összesen: 10 iskolának;

b) 120 koronánál nagyobb államsegélye van: 1 községi, 20 róm. kath., 91 gör. kath., 16 ev. ref., összesen: 128 iskolának.

A tanitók ötödéves korpótléka (I. és II.) mindenütt biztositva van, e czimen a következő államsegély van engedélyezve:

1 községi tanitónak	100	K
21 róm. kath tanitónak	2044	K
78 gör. kath. tanitónak	7800	K
21 ev. ref. tanitónak	2100	K
összesen:	12044	K

A tanitói fizetésekhez tehát összesen 62936 korona államsegély vétetett az 1902—3. tanévben igénybe.

A tanitók ***lakása*** vagy lakpénze az egész vonalon biztositva van.

Az 1893. évi XVI. t.-cz. 13. §-a alapján, illetve ***államellenes irány*** követése miatt egy tanitó ellen sem volt eljárás inditva.

V. A kisdedóvásról szóló 1891. évi XV. t. cz. végrehajtása köréből.

Az ***óvókötelesek*** a tankötelesekkel egyidejüleg iratnak össze. Az eredmény a következő: óvóköteles volt: 6354 fiu, 6424 leány, összesen: 12778.

Az összeirás szerint ***gondozottnak*** volt tekinthető 1956 fiu, 1936 leány, összesen: 3892 gyermek. Ellenben ***minden családi gondozás hiányában óvóköteles*** volt: 4398 fiu, 4486 leány, összesen: 8884 kisded.

Óvóintézet a vármegye 15 községében volt és pedig 14-ben 19 óvoda, 1-ben 1 állandó menedékház. A 19 óvodába járt: 647 fiu, 815 leány, összesen: 1462 kisded.

Uj óvoda 1903. folyamán kettő keletkezett, Ungvárt a Gizellaház mellett, ez 1903. folyamán meg is nyilt és Lyután, de ez az épitkezés késedelme folytán csak 1904. elején nyilhatott meg.

Jelleg szerint a 19 óvoda következőképen oszlik meg: állami 13, községi 2, r. kath. 4, összesen: 19.

Az ***óvónők*** egytől-egyig képesitve voltak, a magyarnyelvet mind anyanyelvi képességgel birják és a 19 óvónő közül 17 világi nő, 2 apácza. Az óvónők mellett 19 ***segitő dajka*** volt alkalmazva, kik szintén mindnyájan birták a magyar nyelvet. Rendelkezésre állott 19 foglalkozási, 8 játszóterem, 14 külső játéktér, 11 kert, 3 másféle helyiség.

Az ***állandó menedékházba*** 42 kisded járt, 16 fiu és 26 leány. Az intézet magán jellegü. A vezetőnő képesitve volt, a magyar nyelvet teljesen birja, világi nő s mellette egy dajka segédkezett. Rendelkezésére állott egy terem és egy játékhely.

Az óvókötelezettség érvényre emelése iránt külön intézkedés nem történt, erre nem is volt szükség, mert a nép küldené szivesen gyermekeit az óvodába, csak volna annyi óvodánk, a mennyit benépesithetnénk.

Az állandó 1 havi ***szünet*** mindenütt január hó folyamán tartatott meg. Járvány miatt 6—6 hétre bezárva volt 2 óvoda.

Az ***óvodák felszerelése*** általában türhető, itt-ott vannak ugyan még hiányok, de ezek könnyen pótolhatók, azonban elhelyezésök nem mindenütt van megfelelően biztositva. — Az ungvári két községi óvoda czélszerütlen helyiségekkel bir, de mindkettő 1904-ben államositva lesz és uj helyiségeket nyer. — A szobránczi áll. óvoda rossz bérhelyiségéből az uj, szép épületbe költözött. A nagy-kaposi és dubriniesi áll. óvodák szintén rossz, czélszerütlen helyiségekben vannak, de ezeknél egyelőre nehéz segiteni s másképp, mint egészen uj épitkezés által, nem is lehet.

Ungmegye területén közel 100 olyan község van, hol 40-en felül van az óvókötelesek száma s igy ***óvóintézet*** (óvoda, állandó vagy nyári menedékház) ***felállitására szükség volna***, ámde a törvény által megjelölt adóalap, melynek alapján a kötelezettséget meg lehetne állapitani, nem üti meg a mértéket. Községeink tudvalevően olyan szegények, hogy még nyári menedékházak szervezésére sem kötelezhetők s mindaddig, mig az adóalap lesz az irányadó, e tekintetben sikert a törvény alapján nem is fogunk felmutathatni. Az óvóintézetek felállitásának kötelezettségét az óvókötelesek számától kellene függővé tenni.

Az állam jelenleg 13 intézetet tart fenn, javaslatot tettem Ő Nagyméltóságának, hogy legalább a nagyobb, népesebb községekben legyenek óvodák szervezhetők. Van remény arra, hogy több állami iskolával biró község állami óvodát is nyer, hogy ez amannak előkészitse a gyermekeket s azt hazafias munkájában támogassa, mert elvitázhatatlan tény, hogy az óvodák nemcsak a gyermekvédelemnek erős tényezői, hanem a magyar nyelv terjesztésének igen hatalmas eszközei és ha a magyar nyelvhatárt szélesbiteni akarjuk, első sorban óvóintézeteket kell szerveznünk, mert ezekben 3 év alatt a saját anyanyelvüket is még alig beszélő kisdedek úgy elsajátitják a magyar nyelvet, mintha anyanyelvük volna.

Égető szükség lenne óvóintézet felállitására a következő községekben:

a) az állami iskolák támogatására: Antalóczon, Baranyában, Huttán, Kereknyén, Horlyón, Gerényben, Poroskón, Turja-Bisztrán, Perecsenyben (2-ik óvoda, 1 van), Záhonyban, Sztavnán, Poroszlón, Alsó-Domonyán, Csornoholován, Rákón, Turja-Polenán, Zaricsón, Kis-Zalacskán, Nevickén, Orosz-Komoróczon, Pályinban;

b) felekezeti iskolák mellé: Bezőbe, Csapba, Eszbarba, Császlóczba, Ráthba, Császlóczba, Nagy-Zalacs-kára, N.-Geőczbe, Szürthébe, Dubrókára, Iglinczre, Jenkére, Kis-Geőczbe, Kosztrinára, Köblérre, Lakártra, Szennára, Tibára és Viszokára.

Állandó vagy nyári menedékházak vezetésére képesitő tanfolyam a vármegye területén nem tartatott.

A kisdedóvás átlagos eredménye jónak mondható. Ott, ahol lelkes, szeretettel működő óvónő van, a törvény 8. §-ának intentiója, t. i. hogy a nem magyar anyanyelvü kisdedek elsajátitsák az államnyelvet, mindenütt megvalósul.

Szeretetház ez idő szerint a vármegye területén még nincs, de van remény reá, hogy legközelebb a törvényhatóság szeretetházát megnyitja.

VI. Az 1884. évi XVII. (ipar) t.-cz.-ben elrendelt iparos és kereskedő tanonczoktatás köréből.

Iparos tanoncziskola a vármegye területén csak egy van, Ungvárt; ez községi jellegü és az állam támogatásával tartatik fenn.

Ezen iskolát az 1902—3. tanévben összesen 339 tanuló látogatta, ebből az előkészitő osztályba járt: 205, az I. osztályba: 81, a II-ikba: 30, a III-ikba: 23.

A 339 tanulóból 13—15 éves, vagyis ismétlő tanköteles: 171; tanköteles koron túli: 168.

E 339 tanuló megoszlik:

a) vallás szerint: róm kath. 116, gör kath. 103, ev. ref. 55, izraeliea 65;

b) anyanyelv szerint: magyar 251, német 13, tót 73, ruthén 1, egyéb 1;

c) foglalkozás szerint: asztalos 35, esztergályos 2, géplakatos 7, kalapos 5, kefekötő 2, kocsigyártó 5, kőmüves 1, lakatos 16, molnár 1, szabó 30, szobafestő 6, ács 1, borbély 12, czipész 47, hentes 4, kerékgyártó 10, kékfestő 1, kosárfonó 6, könyvkötő 9, nyomdász 7, üveges 4, bádogos 8, bőröndös 1, csizmadia 62, kovács 16, mészáros 1, reszelővágó 1, szijgyártó 7, szücs 2, czukrász 1, fazekas 3, fésüs 1, gubás 3, kádár 2, kárpitos 3, késes 1, köteles 8. órás 3, sütő 5.

Az iparos tanoncziskolai oktatást 11 óraadó tanitó látja el.

A tanitók dijazására 2650 K, dologi kiadásokra 877·57 K fordittatott, vagyis az összes kiadás: 3527·57 K volt, ebből 1200 K államsegély.

Az igazolatlan mulasztások száma 114 volt, ezekért 15 esetben büntettettek a munkát adó mesterek.

Kereskedő tanoncziskola is csak egy van, Ungvárt; ez községi jellegü. Ezen iskolát 67 tanuló látogatta, az I. osztályba 34, a II-ikba 28, a III-ikba 5 járt.

Vallás szerint: r. kath. 1, gör. kath. 1, ev. ref. 1, izraelita 64; — anyanyelv szerint: magyar 60, német 7. Tanköteles koru (13—15 éves) 37, tanköteles koron túli 30.

A tanitást 2 óraadó látta el, ezek dijazására 996 K fordittatott, dologi szükségletekre kiadatott 285·39 K, tehát ezen intézet fentartása 1281·39 K-ba került.

Az igazolatlan mulasztások száma 29 volt, melyek miatt 5 kereskedő lett megbirságolva.

Mind a két intézet megfelel a miniszteri szervezetnek.

A hit- és erkölcstan mindkét iskolában heti 1—1 órában taníttatott.

Az iparos segédek tovább képzésére szolgáló tanfolyam a tanév elején ezen intézet mellől a helybeli agyagipari szakiskola mellé helyeztetett át.

VII. A mezőrendőrségről szóló 1894. évi VII. t.-cz. 45. §-ában elrendelt gazdasági oktatás köréből.

Faiskola nincs minden községben, a hol van is e czélra terület, ott sem mindenütt törődnek vele oly mértékben, mint azt a jó ügy megérdemelné. E tekintetben községi elöljáróságaink megfoghatatlan közönyt tanusitanak. A gazdasági ismétlő iskolákkal biró községekben a faiskolai terület is czéljának megfelelően műveltetik.

Hogy hány iskolában oktattatnak a növendékek a gyümölcsfatenyésztésre, erre nézve pontos számadatok nem állanak rendelkezésemre, azt azonban örömmel jelezhetem, hogy a gazdasági ismétlő iskoláknál a tanitók egyrésze e téren is buzgólkodik. Van gazdasági ismétlő iskolánk, hol évente több mint 1000 oltványt mutatnak fel.

Gazdasági ismétlő iskolánk az 1902/3. tanévben 38 volt és ezeket 781 fiu és 696 leány látogatta. Ugyanitt jelezhetem azt is, hogy a vármegye gazdasági bizottsága e tanév folyamán is több helyt rendezett elméleti gazdasági előadásokat és ***gyakorlati háziipari tanfolyamokat*** felnőttek számára, melyekben azonban több helyt a 14—15 éves ismétlő tankötelesek is részt vettek. Ezek a tanfolyamok mindenütt az iskolákban tartattak és legtöbb helyen a tanitók vezették őket. Egyik-másik helyen, főleg a kosárfonás, szerszámkészités és női kézimunkaoktatás körül, igazán szép sikert is mutattak fel.

VIII. Felső nép-, polgári iskolák, tanitóképző-intézetek.

Felső népiskola a vármegye területén egy van, Ungvárt, a kir. gör. kath. tanitóképző mellett, mint annak előkészitő intézete.

A tanfolyam 2 évi, az I-ső osztályba járt 49, a II-dikba 46, összesen: 95 tanuló.

A növendékek tanitásával 4 tanerő foglalkozott; a fentartási költségek 3400 koronát tettek ki.

Polgári leányiskola kettő van a vármegye területén, mindkettő Ungvárt van, az egyik gör. kath., a másik ev. ref. jellegü.

A gör. kath. polgári iskolába 177 növendék járt és pedig az I. osztba: 29, a II-dikba 32, III-dikba 61, a IV-dikbe 55.

A növendékek tanitásával 9 tanerő foglalkozott, 4 tanár, 5 tanitónő. — Az intézet fentartási költsége 18910 koronára rugott, fentartója a munkácsi gör. kath. egyházmegye.

A gör. kath. polgári leányiskola mellett külön ipartanfolyam is van szervezve, itt 11 növendék nyert a kézimunkában oktatást.

Az ungi ev. ref. egyházmegye által fentartott polgári leányiskolát 43 tanuló látogatta, ebből 14 járt az I., 29 a II-dik osztályba. III—IV-ik osztály még nem volt. — A növendékek tanitásával 4 tanerő foglalkozott, az intézet fentartási költsége: 4354 koronát tett ki.

Tanitóképző egy van Ungvárt, kir. gör. kath. jelleggel.

A tanfolyam 4 évi; a növendékek száma 174 volt, ezekből az I. osztba 60, a II-ikba 43, III-ikba 36, a IV-ikbe 35 járt. — A 174 növendékből róm. kath: 29, gör. kath. 133, ev. ref. 12; — magyar 95, német 1, tót 8, ruthén 69.

Az oktatást és nevelést 9 tanár látta el; 6 rendes, 2 óraadó és 1 hitoktató. — Az intézet fentartása 24112 koronába került.

A tanév végén tartott tanitóképesitő vizsgálaton 31-en nyertek oklevelet, ebből 29 épen végző növendék volt, 2 már segédtanitó is volt.

Az intézet mellett 6 osztályu gyakorló iskola áll fenn, melybe 74 tanuló járt, ennek és a képezdének tannyelve magyar.

Tanitónőképző egy van Ungvárt, ez az 1902/3. tanév elején nyilt meg, fentartója a munkácsi gör. kath. egyházmegye. Egyelőre még csak I. osztálya volt, ebbe 38 növendék járt, kik közül róm. kath. 14, gör. kath. 17, ev. ref. 6, izraelita 1; magyar mind a 38.

Az oktatást 7 tanerő, 2 rendes, 4 óraadó, 1 hitoktató látta el. Az intézet fentartási költsége 4600 koronát tett ki.

Az intézet mellett 4 osztályu gyakorló iskola van, ezt 12 növendék látogatta, ennek és a tanitóképzőnek tannyelve magyar.

IX. Különféle ügyek.

Az ***Ungvári Gyermekbarát Egyesület*** az 1902/3. tanévben is, mint az előző években, a szegény gyermekeknek felruházásával igen sok gyermeknek tette lehetővé a téli iskolalátogatást. A kiosztott ruházatnak

értéke 861 korona 10 fillért tett ki és a jótéteményben 165 gyermek részesült.

Az ungvári „Szeretet“ nőegylet az ungvári Kossuth Lajos-téri állami iskola mellett fennálló siketnéma tanfolyam czéljára 200 koronát adományozott. Ugyanezen czélra az Ungvári Kereskedelmi és Iparbank szintén 50 koronát adott. Egy egész északkeleti Magyarországra kiterjedő siketnéma intézet felállitására nézve, mely intézet valahol és a népiskolai tanfolyamot már elvégzett siketnémák számára berendezett foglalkoztató műhelylyel lenne egybekapcsolva, a tárgyalások folyamatban vannak s van kilátás, hogy ez az eszme testet ölt.

A ***Bantlin***-féle vegyi gyárak igazgatósága a perecsenyi állami iskola számára 400 korona költséggel kutat létesitett és a gyermekek karácsonyfa ünnepélyére 100 koronát adományozott.

Szabó Józsefné az ungvári Kossuth Lajos-téri állami iskola ifjusági könyvtárának 200 korona 60 fillér értékü könyveket ajándékozott.

Ugyanitt kell megemlékeznem ***Meszlényi Gyula*** szatmári püspök ő n.-méltóságáról és ***Hehelein*** Károly szatmári prépost-kanonok ő nagyságáról, kik igazán fejedelmi ajándékkal tették lehetővé az ungvári Gizellaház ujjáépitését. Első 20,000, utóbbi 12,000 koronát adományozott e nemes czélra.

Meg kell emlitenem azt is, hogy az 1902/3. tanév folyamán a magas ministerium összes óvodáinkban az ***óvási dijat*** indokolt előterjesztésekre ***megszüntette*** s igy ezen intézeteket az egész szegény szülőknek, kik eddigelé tartózkodással viseltettek az óvodák iránt, hozzáférhetővé tette.

Az 1902/3-ik, illetve 1903. év folyamán szervezett 18 állami iskola közül 2-nél átlag véve csekély összegü ***tandijváltságot*** fizet a község, minek fejében az összes tanulók tandijmentesek, 16 iskolánál pedig teljes ***tandijmentesség*** van.

A többi állami iskolába járó összes szegény tanulóknak az 1902/3. tanév folyamán a tandijat elengedtem. Tandij fizetés miatt egyetlenegy népiskolai tanulónak sem nehezittetett meg az iskolába való járás. A 44 állami iskola 5934 korona tandijelengedésben részesült.

Az összes gazdasági ismétlő iskoláknak a földmivelésügyi m. kir. Minister ur a „***Néplap***“-ot ingyen járatta.

A ***tanitói és ifjusági könyvtáraknak*** az állami iskolák mellett most rakják le az alapjait, a mennyiben az összes beiratási dijak e czélra fordittatnak.

Népkönyvtárunk is van már. A Muzeumok és és Könyvtárak Országos Tanácsa az ungvári Drugeth-téri állami iskolában 2 szép tölgyfaszekrényben 663 műből és 673 kötetből álló népkönyvtárt bocsátott Ungvár közönségének rendelkezésére, melyet a most emlitett iskola igazgatója kezel, közönségünk pedig igazán dicséretre méltóan igénybe is vesz. Az 1903. év folyamán 1053-an 2149 kötet könyvet vettek igénybe.

Az állami és államilag segélyezett községi iskolák szegény tanulói részére a 1902/3. tanévben is tetemes összeget képviselő ***ingyen tankönyvek*** lettek engedélyezve; 1 községi, 2 r. kath., 8 gkath., 1 ev. ref. és 6 állami iskolának több-kevesebb taneszert küldetett a ministerium az Egyetemi nyomdával.

Az ***ifjusági egyesületek*** szervezésével 4—5 helyen történt kisérlet, de számba vehetően csak kettő működött, ezek egyike azonban, miután a tanitó áthelyeztetett, megszünt.

A vallás és közoktatásügyi m. kir. Minister ur a ***magyar nyelvnek sikeres tanitásáért Pékh*** György baranyai állami, és ***Kovács*** Mihály fesőremetei községi tanitókat egyenként 100—100 kor. jutalomban részesitette, Az ***Ungmegyei Közművelődési Egyesület*** ugyancsak a magyar nyelv tanitása körüli buzgalomért ***Munkácsi*** Antal n.-bereznai állami, ***Szvitelszky*** Emil n.-bereznai róm. kath. tanitókat 80—80, ***Képaza*** Cyril ároki gör. kath. és ***Szabó*** János székói állami tanitókat 60—60, kor. ***Takács*** László ungvári áll. iskolai igazgatót pedig a népkönyvtár kezeléseért 100 korona jutalommal tüntette ki.

* * *

Ezekben volt szerencsém a vármegye tanügyi állapotait feltüntető főbb adatokat előterjeszteni. Jól tudom, hogy ezek teljes képet nem adnak, de tán nem csalódom, ha azt állitom, hogy a közlött adatok is míg egyfelől a fokozatos haladást megjelölik, addig másfelől kétségtelenül arra mutatnak, hogy a munkára még igen nagy tér van, még számos és fontos feladatok várnak megoldásra.

A Tek. Közigazgatási Bizottság minden előterjesztésemet nemcsak jóindulattal, hanem igazán meleg érdeklődéssel és szeretettel fogadta, engedje tehát meg, hogy ezért forró köszönetemet fejezhessem ki s midőn ezt teszem, legyen szabad hálás köszönetemet nyilvánitanom a közigazgatási és egyházi hatóságoknak is, kik nemcsak támogattak működésemben, hanem az ügyet lelkesen előbbre vinni törekedtek. Végül még arra kérem a Tek. Bizottságot és az összes világi és egyházi hatóságokat, hogy ezt a jóakaratot a jövőben is tanusitani kegyeskedjenek.

Ungvárt, 1904. februárban.

Kiváló tisztelettel:

Hidasi Sándor,
kir. tanfelügyelő.

Додаток Б.14

Список підручників для I-VI класів державної початкової школи, рекомендованих для використання в 1906-1907 навчальному році*

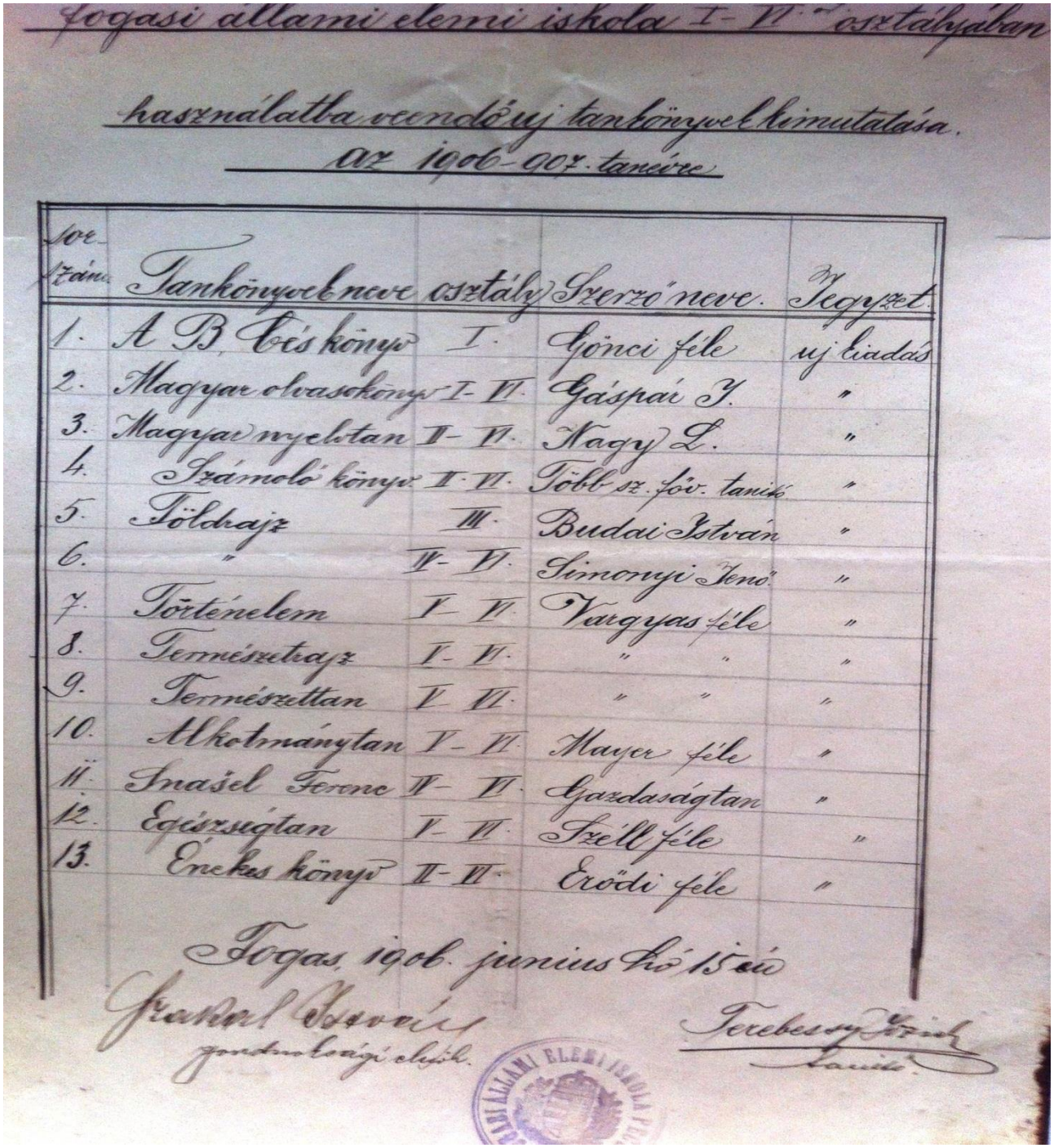

Fogasi állami elemi iskola I-VI. osztályában

használatba veendő uj tankönyvek kimutatása.

az 1906-907. tanévre

Sorszám	Tankönyvek neve	osztály	Szerző neve.	Jegyzet.
1.	A B, Cés könyv	I.	Gönci féle	uj kiadás
2.	Magyar olvasokönyv	I-VI.	Gáspár J.	"
3.	Magyar nyelvtan	II-VI.	Nagy L.	"
4.	Számoló könyv	II-VI.	Több sz. főv. tanító	"
5.	Földrajz	III.	Budai István	"
6.	"	IV-VI.	Simonyi Jenő	"
7.	Történelem	V-VI.	Vargyas féle	"
8.	Természetrajz	V-VI.	" "	"
9.	Természettan	V-VI.	" "	"
10.	Alkotmánytan	V-VI.	Mayer féle	"
11.	Snašel Ferenc	IV-VI.	Gazdaságtan	"
12.	Egészségtan	V-VI.	Széll féle	"
13.	Énekes könyv	II-VI.	Erődi féle	"

Fogas, 1906. junius hó 15 én

Szakal István
gondnoksági elnök.

Terebessy József
tanító.

*Державний архів Закарпатської області, ф. 113, оп. 2, спр.136, арк. 1

ДОДАТОК В
Чехословацького періоду (1919 – 1939)

Додаток В.1
Запрошення на святкування 50-річного ювілею відомого педагога та громадського діяча Закарпатського краю – Августина Волошина*

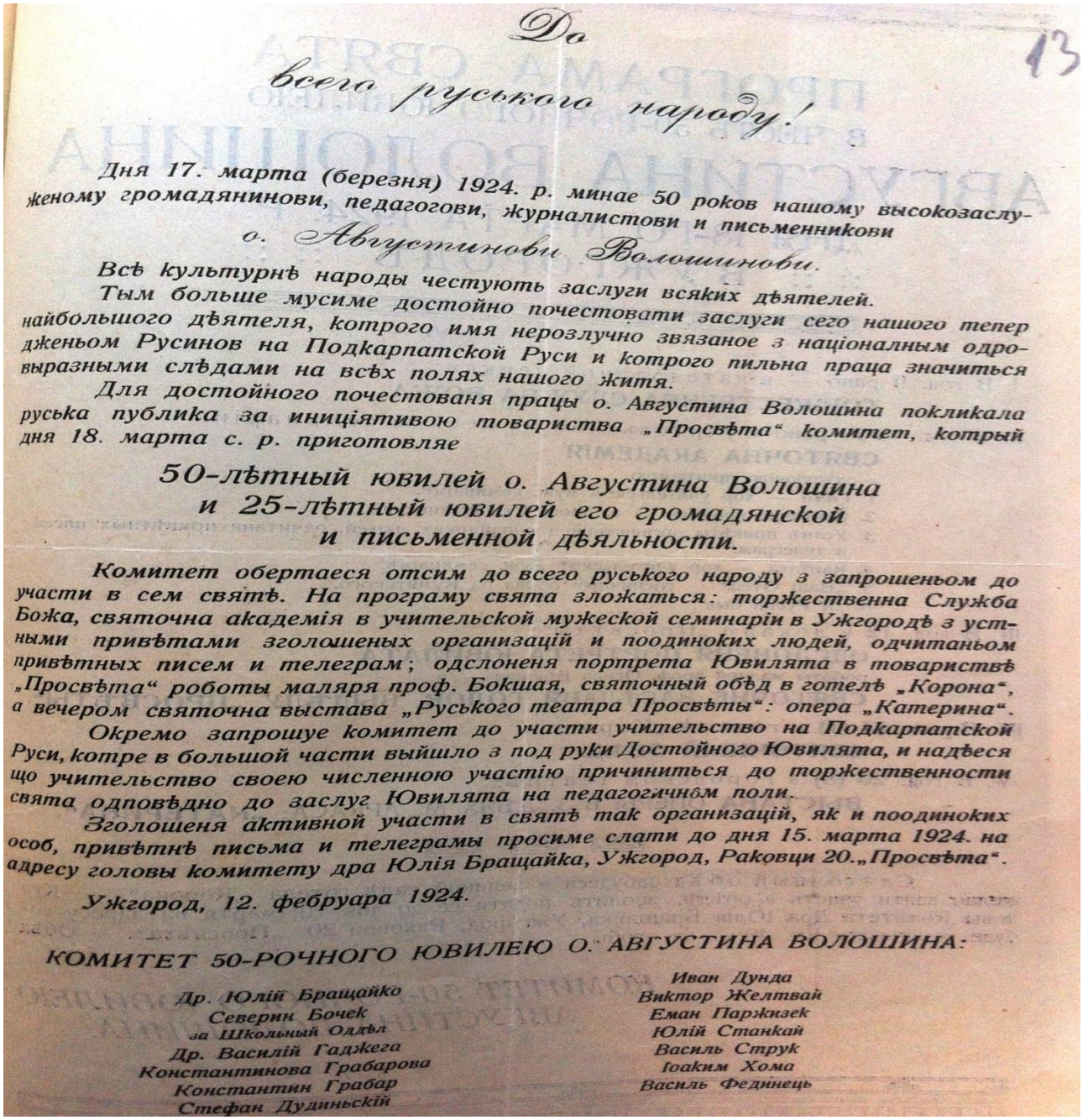

13

До
всего руського народу!

Дня 17. марта (березня) 1924. р. минає 50 роков нашому высокозаслуженому громадянинови, педагогови, журналистови и письменникови
о. Августинови Волошинови.

Всѣ культурнѣ народы честують заслуги всяких дѣятелей.
Тым больше мусиме достойно почестовати заслуги сего нашого тепер найбольшого дѣятеля, котрого имя нерозлучно звязаное з національным одродженьом Русинов на Подкарпатской Руси и котрого пильна праца значиться выразными слѣдами на всѣх полях нашого житя.
Для достойного почестованя працы о. Августина Волошина покликала руська публика за иніціятивою товариства „Просвѣта“ комитет, котрый дня 18. марта с. р. приготовляе

50-лѣтный ювилей о. Августина Волошина и 25-лѣтный ювилей его громадянской и письменной дѣяльности.

Комитет обертаеся отсим до всего руського народу з запрошеньом до участи в сем святѣ. На програму свята зложаться: торжественна Служба Божа, святочна академія в учительской мужеской семинаріи в Ужгородѣ з устными привѣтами зголошеных организацій и поодиноких людей, одчитаньом привѣтных писем и телеграм; одслоненя портрета Ювилята в товариствѣ „Просвѣта“ роботы маляря проф. Бокшая, святочный обѣд в готелѣ „Корона“, а вечером святочна выстава „Руського театра Просвѣты“: опера „Катерина“.
Окремо запрошуе комитет до участи учительство на Подкарпатской Руси, котре в большой части выйшло з под руки Достойного Ювилята, и надѣеся що учительство своею численною участію причиниться до торжественности свята одповѣдно до заслуг Ювилята на педагогичнôм поли.
Зголошеня активной участи в святѣ так организацій, як и поодиноких особ, привѣтнѣ письма и телеграмы просиме слати до дня 15. марта 1924. на адресу головы комитету дра Юлія Бращайка, Ужгород, Раковци 20. „Просвѣта“.

Ужгород, 12. фебруара 1924.

КОМИТЕТ 50-РОЧНОГО ЮВИЛЕЮ О. АВГУСТИНА ВОЛОШИНА:

Др. Юлій Бращайко
Северин Бочек
за Школьный Оддѣл
Др. Василій Гаджега
Константинова Грабарова
Константин Грабар
Стефан Дудиньскій
Иван Дунда
Виктор Желтвай
Еман Паржизек
Юлій Станкай
Василь Струк
Іоаким Хома
Василь Федінець

*Державний архів Закарпатської області, ф. 28, оп. 2, спр.148, арк. 13

Додаток В.2
Протокол учительських іспитів зрілості (нострифікації мадьярських вчительських дипломів).
Мукачівська Державна Вчительська Семінарія, 1924 рік*

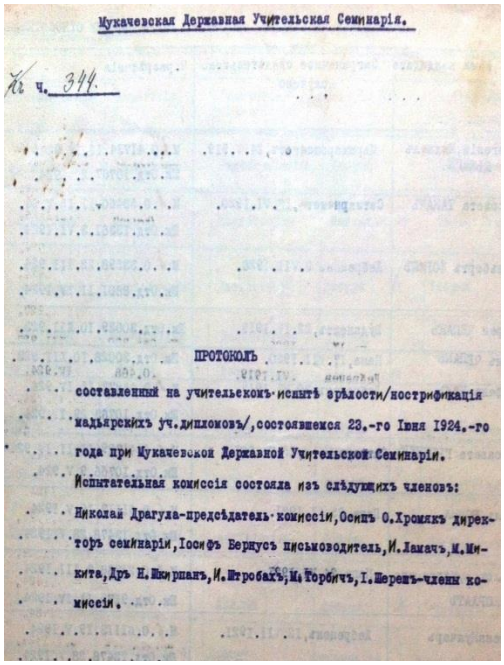

Мукачевская Державная Учительская Семинарія.

Къ ч. 344.

ПРОТОКОЛЪ

составленный на учительскомъ испытѣ зрѣлости/нострификація мадьярскихъ уч.дипломовъ/,состоявшемся 23.-го Іюня 1924.-го года при Мукачевской Державной Учительской Семинаріи.

Испытательная комиссія состояла изъ слѣдующихъ членовъ: Николай Драгула-предсѣдатель комиссіи,Осипъ О.Хромякъ директоръ семинаріи,Іосифъ Бернусъ письмоводитель,И.Ламачъ,М.Микита,Дръ Н.Шкирпанъ,И.Штробахъ,М.Торбичъ,І.Шерешъ-члены комиссіи.

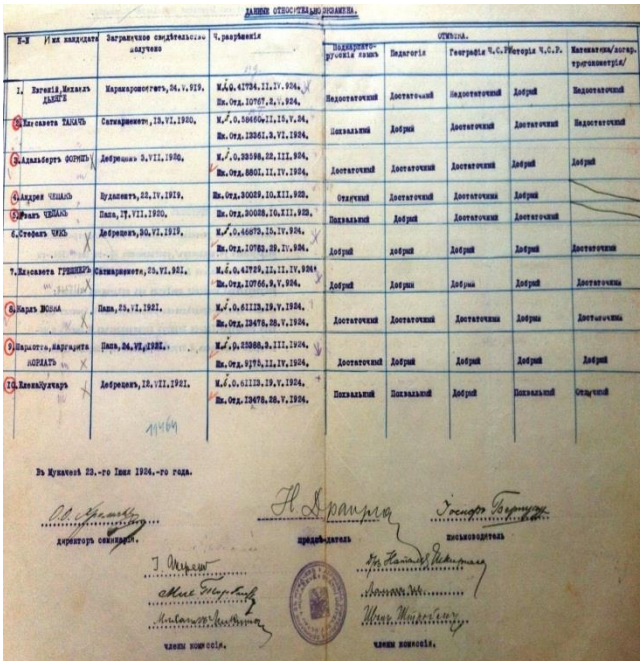

ДАННЫЕ ОТНОСИТЕЛЬНО ЗРЕЛОСТИ.

Н-Н	Имя кандидата	Заграничное свидѣтельство получено	Ч.разрѣшенія	Отмѣтка. Подкарпато-русскій языкъ	Педагогія	Географія Ч.С.Р.	Исторія Ч.С.Р.	Математика/логар. тригонометрія/
1.	Евгеній,Михаилъ ДЬЕНГЕ	Марамарошсигетъ,24.V.919.	М.Ѳ.41734.11.IV.924. Ин.Отд.10767.2.V.924.	Недостаточный	Достаточный	Недостаточный	Добрый	Недостаточный
2.	Елисавета ТАКАЧЪ	Сатмаршемети,13.VI.1920.	М.Ѳ.0.58460.11.15.V.24. Ин.Отд.13361.3.VI.1924.	Похвальный	Добрый	Достаточный	Достаточный	Недостаточный
3.	Адальбертъ ФОРИШЪ	Дебреценъ 3.VII.1920.	М.Ѳ.0.33598.22.III.924. Ин.Отд.8801.11.IV.1924.	Достаточный	Достаточный	Достаточный	Добрый	Добрый
4.	Андрей ЧЕПАКЪ	Будапештъ,22.IV.1919.	Ин.Отд.30029.10.XII.923.	Отличный	Достаточный	Достаточный	Добрый	
5.	Иванъ ЧЕПАКЪ	Папа,17.VII.1920.	Ин.Отд.30028.10.XII.923.	Похвальный	Добрый	Достаточный	Достаточный	
6.	Стефанъ ЧЕКЪ	Дебреценъ,30.VI.1919.	М.Ѳ.0.46873.15.IV.924. Ин.Отд.10763.29.IV.924.	Добрый	Добрый	Добрый	Добрый	Достаточный
7.	Елисавета ГРЕШНЕРЪ	Сатмаршемети,25.VI.921.	М.Ѳ.0.41729.11.II.IV.924. Ин.Отд.10766.9.V.924.	Добрый	Добрый	Добрый	Добрый	Достаточный
8.	Карлъ ДОВКА	Папа,25.VI.1921.	М.Ѳ.0.61113.19.V.1924. Ин.Отд.13478.28.V.1924.	Достаточный	Достаточный	Достаточный	Добрый	Достаточный
9.	Шарлотта,Маргарита КОРЛАТЪ	Папа,24.VI.1921.	М.Ѳ.0.25388.3.III.1924. Ин.Отд.9175.11.IV.1924.	Достаточный	Добрый	Добрый	Добрый	Добрый
10.	Елена Кулчаръ	Дебреценъ,12.VII.1921.	М.Ѳ.0.61113.19.V.1924. Ин.Отд.13478.28.V.1924.	Похвальный	Похвальный	Добрый	Похвальный	Отличный

Въ Мукачевѣ 23.-го Іюня 1924.-го года.

О.О. Хромякъ — директоръ семинаріи. Н. Драгула — предсѣдатель. Іосифъ Бернусъ — письмоводитель.

І. Шерешъ, Мих. Торбичъ, Михаилъ Микита — члены комиссіи. Дръ Наталій Шкирпанъ, Ламачъ М., Шанъ Штробахъ — члены комиссіи.

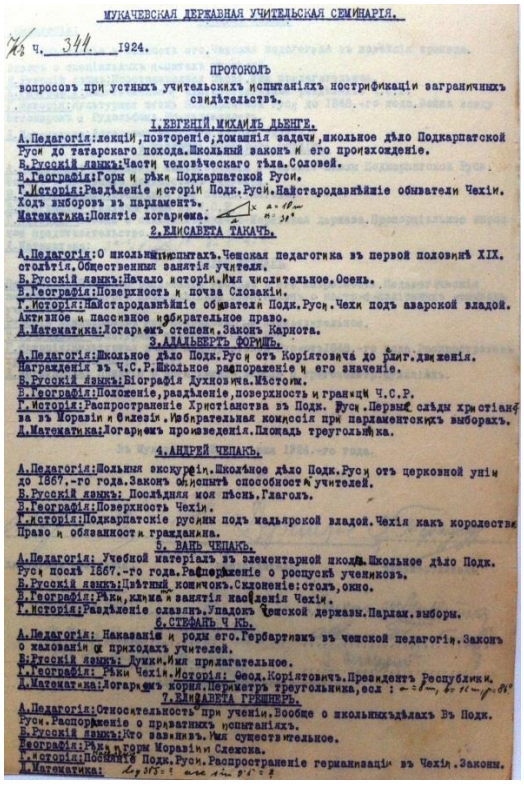

МУКАЧЕВСКАЯ ДЕРЖАВНАЯ УЧИТЕЛЬСКАЯ СЕМИНАРІЯ.

Къ ч. 344. 1924.

ПРОТОКОЛЪ

вопросовъ при устныхъ учительскихъ испытаніяхъ нострификаціи заграничныхъ свидѣтельствъ.

1.ЕВГЕНІЙ,МИХАИЛЪ ДЬЕНГЕ.

А.Педагогія:лекціи,повтореніе,домашнія задачи,школьное дѣло Подкарпатской Руси до татарскаго похода.Школьный законъ и его произхожденіе.
Б.Русскій языкъ:Части человѣческаго тѣла.Соловей.
В.Географія:Горы и рѣки Подкарпатской Руси.
Г.Исторія:Раздѣленіе исторіи Подк.Руси.Найстародавнѣйшіе обыватели Чехіи. Ходъ выборовъ въ парламентъ.
Математика:Понятіе логариѳма.

2.ЕЛИСАВЕТА ТАКАЧЪ.

А.Педагогія:О школьныхъ испытахъ.Чешская педагогика въ первой половинѣ XIX. столѣтія.Общественныя занятія учителя.
Б.Русскій языкъ:Начало исторіи.Имя числительное.Осень.
В.Географія:Поверхность и почва Словакіи.
Г.Исторія:Найстародавнѣйшіе обыватели Подк.Руси.Чехи подъ аварской владой. Активное и пассивное избирательное право.
Д.Математика:Логариѳмъ степени.Законъ Карнота.

3.АДАЛЬБЕРТЪ ФОРИШЪ.

А.Педагогія:Школьное дѣло Подк.Руси отъ Коріятовича до религ.движенія. Награжденія въ Ч.С.Р.Школьное распоряженіе и его значеніе.
Б.Русскій языкъ:Біографія Духновича.Мѣстоим.
В.Географія:Положеніе,раздѣленіе,поверхность и границы Ч.С.Р.
Г.Исторія:Распространеніе Христіанства въ Подк. Руси.Первые слѣды христіанства въ Моравіи и Силезіи.Избирательная комиссія при парламентскихъ выборахъ.
Д.Математика:Логариѳмъ произведенія.Площадь треугольника.

4.АНДРЕЙ ЧЕПАКЪ.

А.Педагогія:Школьныя экскурсіи.Школьное дѣло Подк.Руси отъ церковной уніи до 1867.-го года.Законъ о испытѣ способности учителей.
Б.Русскій языкъ: Послѣдняя моя пѣснь.Глаголъ.
В.Географія:Поверхность Чехіи.
Г.Исторія:Подкарпатскіе русины подъ мадьярской владой.Чехія какъ королевство. Право и обязанности гражданина.

5. ВАНЪ ЧЕПАКЪ.

А.Педагогія: Учебной матеріалъ въ элементарной школѣ.Школьное дѣло Подк. Руси послѣ 1867.-го года.Распоряженіе о роспускѣ учениковъ.
Б.Русскій языкъ:Цвѣтный кошичокъ.Склоненіе:столъ,окно.
В.Географія:Рѣки,климатъ и занятія населенія Чехіи.
Г.Исторія:Раздѣленіе славянъ.Упадокъ чешской державы.Парлам.выборы.

6.СТЕФАНЪ ЧЕКЪ.

А.Педагогія: Наказаніе и роды его.Гербартизмъ въ чешской педагогіи.Законъ о жалованіи и приходахъ учителей.
Б.Русскій языкъ: Думки.Имя прилагательное.
В.Географія: Рѣки Чехіи.Исторія: Ѳеод.Коріятовичъ.Президентъ Республики.
Д.Математика:Логариѳмъ корня.Периметръ треугольника,если: a=8m, b=11m, p=86°

7.ЕЛИСАВЕТА ГРЕШНЕРЪ.

А.Педагогія:Относительность при ученіи.Вообще о школьныхъ дѣлахъ Въ Подк. Руси.Распоряженіе о приватныхъ испытаніяхъ.
Б.Русскій языкъ:Кто завинивъ.Имя существительное.
Географія:Рѣки и горы Моравіи и Слежска.
Г.Исторія:Посѣщеніе Подк.Руси.Распространеніе германизаціи въ Чехіи.Законы.
Д.Математика: log 355 = ? arc sin 9'5 = ?

А.Педагогія: 8.КАРЛЪ ДОВКА.

Объясненіе и важность его.Чешская педагогика въ новѣйшія времена. Законъ о спеціальныхъ испытахъ учителей.
Б.Русскій языкъ:Простонародная пѣснь.Имя прилагательное.
В.Географія:Политическое и административное раздѣленіе Ч.С.Р.
Г.Исторія:Культурная жизнь Подкарпатской Руси до 1848.-го года.Война между Оттокаромъ и Рудольфомъ.Принадлежность.
Д.Математика:Логариѳмъ частнаго.Законъ синуса.

9.ШАРЛОТТА,МАРГАРИТА КОРЛАТЪ.

А.Педагогія: Снаряженіе школы.Среднія и высокія школы Подкарпатской Руси. Законъ о школьныхъ должностяхъ учителей.
Б.Русскій языкъ:Послѣдняя моя пѣснь.Глаголъ.
В.Географія: Главныя горы въ Ч.С.Р.
Г.Исторія: Вообще о славянахъ.Велико-Моравская держава.Пропорціальное народное представительство.
Д.Математика: $2^{x-1}=8$; a=3, b=5, α=?

10.ЕЛЕНА КУЛЧАРЪ

А.Педагогія: Школьное расписаніе уроковъ и его потребность.Педагогическія писатели и педагоги Подкарпатской Руси.Законъ о нострификаціонныхъ испытахъ учителей.
Б.Русскій языкъ:Очеркъ изъ Попрадова.Имя существительное.
В.Географія: Культурное положеніе Подк.Рус.
Г.Исторія:Культурная жизнь Подкарпатской Руси отъ 1848.-го года.Распространеніе христіанства.Прапоръ Ч.С.Р.
Д.Математика: Понятіе о логариѳмахъ.Вообще о тригонометр.функціяхъ.

Въ Мукачевѣ ,23.-го іюня 1924.-го года.

О.О. Хромякъ — директоръ семинаріи. Н. Драгула — предсѣдатель. І. Бернусъ — письмоводитель.

Ламачъ М., Н. Штробахъ, Дръ Наталій Шкирпанъ, Михаилъ Микита, Мих. Торбичъ, І. Шерешъ — члены испытательной комиссіи.

*Державний архів Закарпатської області, ф. 28, оп. 2, спр.357, арк. 3-6

Додаток В.3

Устав Союза русскихъ педагоговъ средней и низшей школы въ Чехословацкой Республикъ, 1925 * (російські педагоги-емігранти просили дозволу в Чехословацького уряду працювати в школах Підкарпатської Русі)

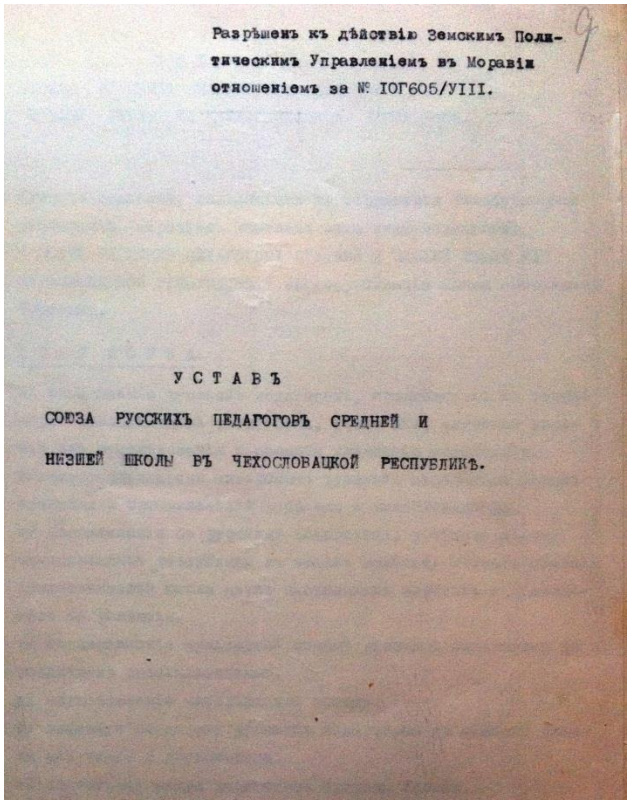

Разрѣшенъ къ дѣйствію Земскимъ Политическимъ Управленіемъ въ Моравіи отношеніемъ за № IOГ605/VIII.

У С Т А В Ъ

СОЮЗА РУССКИХЪ ПЕДАГОГОВЪ СРЕДНЕЙ И НИЗШЕЙ ШКОЛЫ ВЪ ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ РЕСПУБЛИКѢ.

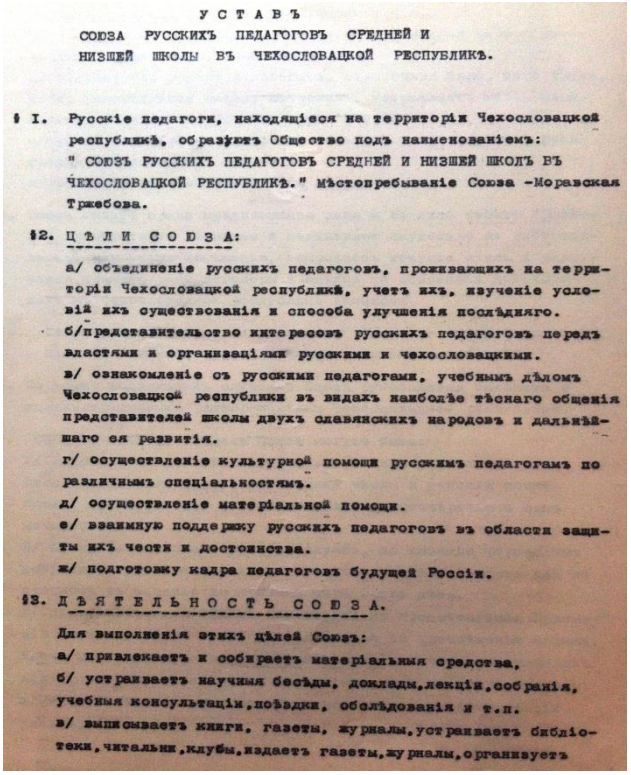

У С Т А В Ъ
СОЮЗА РУССКИХЪ ПЕДАГОГОВЪ СРЕДНЕЙ И
НИЗШЕЙ ШКОЛЫ ВЪ ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ РЕСПУБЛИКѢ.

§ I. Русскіе педагоги, находящіеся на территоріи Чехословацкой республикѣ, образуютъ Общество подъ наименованіемъ: " СОЮЗЪ РУССКИХЪ ПЕДАГОГОВЪ СРЕДНЕЙ И НИЗШЕЙ ШКОЛЪ ВЪ ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ РЕСПУБЛИКѢ." Мѣстопребываніе Союза -Моравская Тржебова.

§2. Ц Ѣ Л И С О Ю З А:

а/ объединеніе русскихъ педагоговъ, проживающихъ на территоріи Чехословацкой республикѣ, учетъ ихъ, изученіе условій ихъ существованія и способа улучшенія послѣдняго.
б/представительство интересовъ русскихъ педагоговъ передъ властями и организаціями русскими и чехословацкими.
в/ ознакомленіе съ русскими педагогами, учебнымъ дѣломъ Чехословацкой республики въ видахъ наиболѣе тѣснаго общенія представителей школы двухъ славянскихъ народовъ и дальнѣйшаго ея развитія.
г/ осуществленіе культурной помощи русскимъ педагогамъ по различнымъ спеціальностямъ.
д/ осуществленіе матеріальной помощи.
е/ взаимную поддержку русскихъ педагоговъ въ области защиты ихъ чести и достоинства.
ж/ подготовку кадра педагоговъ будущей Россіи.

§3. Д Ѣ Я Т Е Л Ь Н О С Т Ь С О Ю З А.

Для выполненія этихъ цѣлей Союзъ:
а/ привлекаетъ и собираетъ матеріальныя средства,
б/ устраиваетъ научныя бесѣды, доклады, лекціи, собранія, учебныя консультаціи, поѣздки, обслѣдованія и т.п.
в/ выписываетъ книги, газеты, журналы, устраиваетъ библіотеки, читальни, клубы, издаетъ газеты, журналы, организуетъ

*Державний архів Закарпатської області, ф. 28, оп. 2, спр.883, арк. 9-10

Додаток В.4

Звернення Народовецького учительського товариства в Ужгороді до шкільного реферату Підкарпатської Русі про створення курсів для екстернатної підготовки вчителів початкових шкіл та Статут курсів *

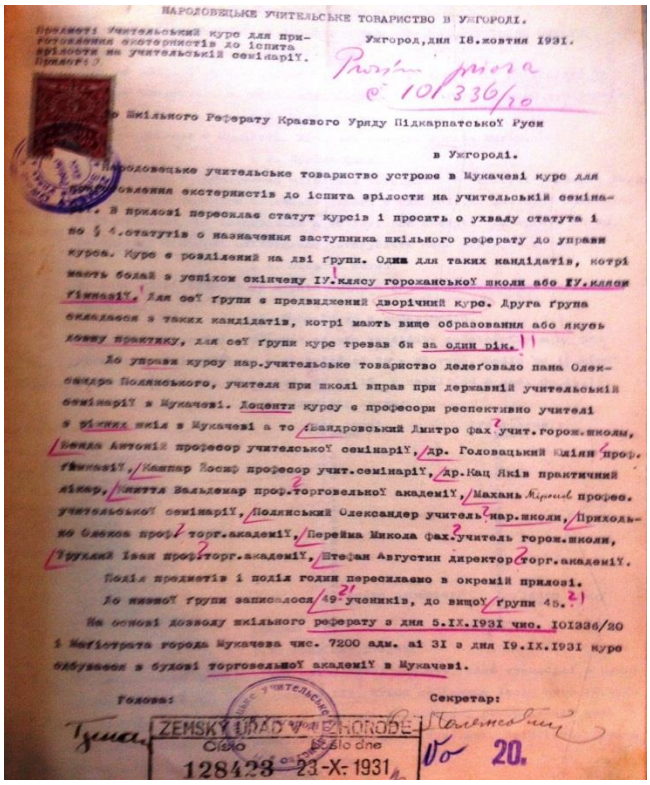

НАРОДОВЕЦЬКЕ УЧИТЕЛЬСЬКЕ ТОВАРИСТВО В УЖГОРОДІ.

Предметі: Учительський курс для приготовлення екстернистів до іспита зрілости на учительській семінаріЇ.
Прилог: 2

Ужгород, дня 18. жовтня 1931.

Provizní priora č. 101336/20

До Шкільного Реферату Краєвого Уряду Підкарпатської Руси

в Ужгороді.

Народовецьке учительське товариство устроює в Мукачеві курс для приготовлення екстернистів до іспита зрілости на учительській семінаріЇ. В прилозі пересилає статут курсів і просить о ухвалу статута і по § 4. статутів о назначення заступника шкільного реферату до управи курса. Курс є розділений на дві ґрупи. Одна для таких кандідатів, котрі мають бодай з успіхом скінчену IУ. клясу горожанської школи або IУ. кляси ґімназіЇ. Для сеЇ ґрупи є предвиджений дворічний курс. Друга ґрупа складаєся з таких кандідатів, котрі мають вище образовання або якусь довшу практику, для сеЇ ґрупи курс тревав би за один рік.

До управи курсу нар. учительське товариство делеґовало пана Олександра Полянського, учителя при школі вправ при державній учительській семінаріЇ в Мукачеві. Доценти курсу є професори респективно учителі з ріжних шкіл в Мукачеві а то /Бандровський Дмитро фах. учит. горож. школи, Бенда Антоній професор учительскоЇ семінаріЇ, др. Головацький Юліян проф. ґімназіЇ, Кашпар Йосиф професор учит. семінаріЇ, др. Кац Яків практичний лікар, Книтта Вальдемар проф. торговельноЇ академіЇ, Махань Мирослав профес. учительської семінаріЇ, Полянський Олександер учитель нар. школи, Приходько Олекса проф. торг. академіЇ, Перейма Микола фах. учитель горож. школи, Трухлий Іван проф. торг. академіЇ, Штефан Августин директор торг. академіЇ.

Поділ предметів і поділ годин пересилаємо в окремій прилозі.

До низшоЇ ґрупи записалося 49 учеників, до вищоЇ ґрупи 45.

На основі дозволу шкільного реферату з дня 5.IX.1931 чис. 101336/20 і Маґістрата города Мукачева чис. 7200 адм. аі 31 з дня 19.IX.1931 курс одбуваєся в будові торговельноЇ академіЇ в Мукачеві.

Голова: Секретар:

ZEMSKÝ ÚŘAD V UŽHORODĚ
Číslo 128423 Došlo dne 23-X-1931

20.

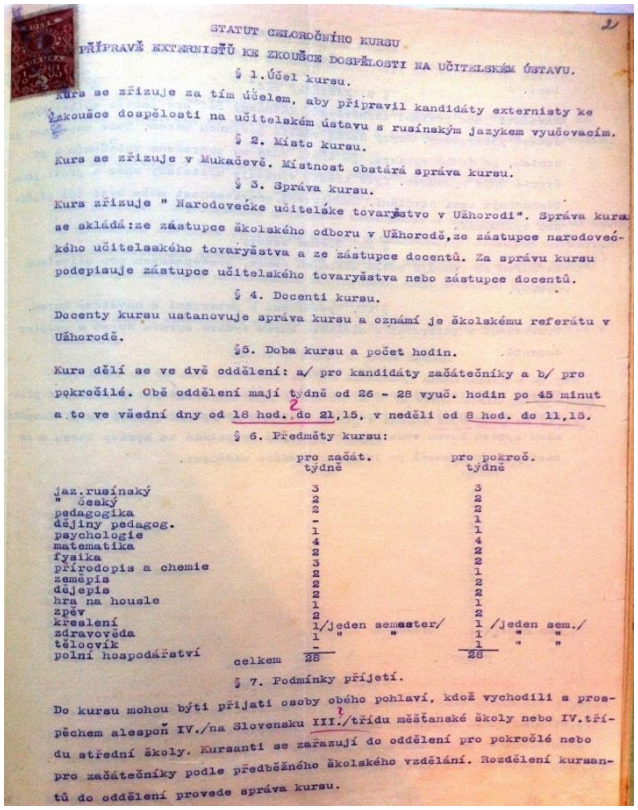

STATUT CELOROČNÍHO KURSU
PŘÍPRAVĚ EXTERNISTŮ KE ZKOUŠCE DOSPĚLOSTI NA UČITELSKÉM ÚSTAVU.

§ 1. Účel kursu.

Kurs se zřizuje za tím účelem, aby připravil kandidáty externisty ke zkoušce dospělosti na učitelském ústavu s rusínským jazykem vyučovacím.

§ 2. Místo kursu.

Kurs se zřizuje v Mukačevě. Místnost obstárá správa kursu.

§ 3. Správa kursu.

Kurs zřizuje " Narodovecké učitelské tovaryšstvo v Užhorodi". Správa kursu se skládá: ze zástupce školského odboru v Užhorodě, ze zástupce narodoveckého učitelsského tovaryšstva a ze zástupce docentů. Za správu kursu podepisuje zástupce učitelského tovaryšstva nebo zástupce docentů.

§ 4. Docenti kursu.

Docenty kursu ustanovuje správa kursu a oznámí je školskému referátu v Užhorodě.

§5. Doba kursu a počet hodin.

Kurs dělí se ve dvě oddělení: a/ pro kandidáty začátečníky a b/ pro pokročilé. Obě oddělení mají týdně od 26 - 28 vyuč. hodin po 45 minut a to ve všední dny od 18 hod. do 21,15, v neděli od 8 hod. do 11,15.

§ 6. Předměty kursu:

	pro začát. týdně	pro pokroč. týdně
jaz. rusínský	3	3
" český	2	2
pedagogika	2	2
dějiny pedagog.	-	1
psychologie	1	1
matematika	4	4
fysika	2	2
přírodopis a chemie	3	2
zeměpis	2	1
dějepis	2	2
hra na housle	2	2
zpěv	1	1
kreslení	2	2
zdravověda	1/jeden semester/	1 /jeden sem./
tělocvík	1 " "	1 " "
polní hospodářství	-	1 " "
celkem	28	28

§ 7. Podmínky přijetí.

Do kursu mohou býti přijati osoby obého pohlaví, kdož vychodili s prospěchem alespoň IV./na Slovensku III./třídu měšťanské školy nebo IV. třídu střední školy. Kursanti se zařazují do oddělení pro pokročlé nebo pro začátečníky podle předběžného školského vzdělání. Rozdělení kursantů do oddělení provede správa kursu.

*Державний архів Закарпатської області, ф. 28, оп. 2, спр.1886, арк. 1-2

Додаток В.5

Звернення вчительської громади Ужгорода до губернатора Підкарпатської Русі з приводу мовного плебісциту, проведеного у 1937 році на предмет визначення викладової мови у школах*

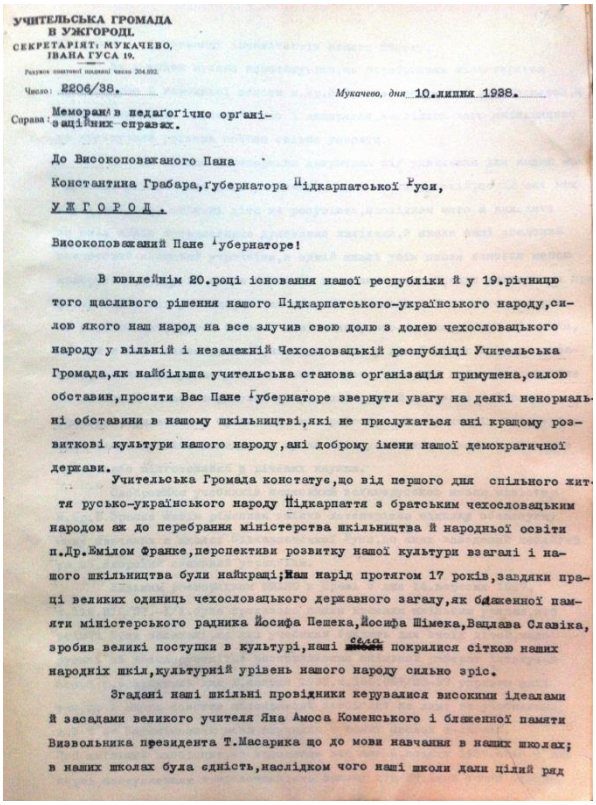

УЧИТЕЛЬСЬКА ГРОМАДА
В УЖГОРОДІ.
СЕКРЕТАРІЯТ: МУКАЧЕВО,
ІВАНА ГУСА 19.

Число: 2206/38. Мукачево, дня 10.липня 1938.

Справа: Меморан/ в педагогічно органі-заційних справах.

До Високоповажаного Пана
Константина Грабара, губернатора Підкарпатської Руси,
У Ж Г О Р О Д .

Високоповажаний Пане губернаторе!

В ювилейнім 20.році існования нашої республіки й у 19.річницю того щасливого рішення нашого Підкарпатського-українського народу, силою якого наш народ на все злучив свою долю з долею чехословацького народу у вільній і незалежній Чехословацькій республіці Учительська Громада, як найбільша учительська станова організація примушена, силою обставин, просити Вас Пане губернаторе звернути увагу на деякі ненормальні обставини в нашому шкільництві, які не прислужаться ані кращому розвиткові культури нашого народу, ані доброму імени нашої демократичної держави.

Учительська Громада констатує, що від першого дня спільного життя русько-українського народу Підкарпаття з братським чехословацьким народом аж до перебрання міністерства шкільництва й народньої освіти п.Др.Емілом Франке, перспективи розвитку нашої культури взагалі і нашого шкільництва були найкращі; Наш нарід протягом 17 років, завдяки праці великих одиниць чехословацького державного загалу, як блаженної памяти міністерського радника Йосифа Пешека, Йосифа Шімека, Вацлава Славіка, зробив великі поступки в культурі, наші села покрилися сіткою наших народніх шкіл, культурний урівень нашого народу сильно зріс.

Згадані наші шкільні провідники керувалися високими ідеалами й засадами великого учителя Яна Амоса Коменського і блаженної памяти Визвольника президента Т.Масарика що до мови навчання в наших школах; в наших школах була єдність, наслідком чого наші школи дали цілий ряд

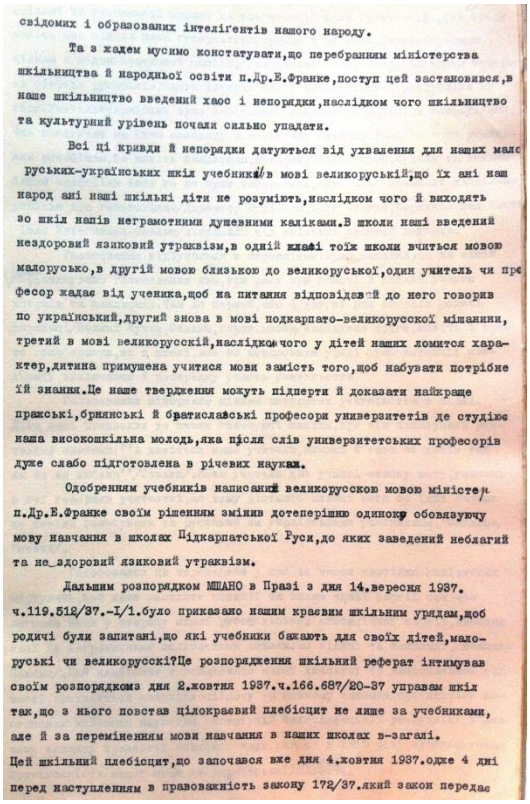

свідомих і образованих інтелігентів нашого народу.

Та з жалем мусимо констатувати, що перебранням міністерства шкільництва й народньої освіти п.Др.Е.Франке, поступ цей застановився, в наше шкільництво введений хаос і непорядки, наслідком чого шкільництво та культурний урівень почали сильно упадати.

Всі ці кривди й непорядки датуються від ухваленя для наших малоруських-українських шкіл учебників в мові великоруській, що їх ані наш народ ані наші шкільні діти не розуміють, наслідком чого й виходять зо шкіл напів неграмотними душевними каліками. В школи наші введений нездоровий язиковий утраквізм, в одній класі тоїх школи вчиться мовою малорусько, в другій мовою близькою до великоруської, один учитель чи професор жадає від ученика, щоб на питання відповідав йому до него говорив по український, другий знова в мові подкарпато-великорусскої мішанині, третий в мові великорусскій, наслідком чого у дітей наших ломиться характер, дитина примушена учитися мови замість того, щоб набувати потрібне їй знания. Це наше твердження можуть підперти й доказати найкраще празькі, брнянські й братиславські професори университетів де студіює наша високошкільна молодь, яка після слів университетських професорів дуже слабо підготовлена в річевих наукax.

Одобренням учебників написаних великорусскою мовою міністер п.Др.Е.Франке своїм рішенням змінив дотеперішню одинокую обовязуючу мову навчання в школах Підкарпатської Руси, до яких заведений неблагий та нездоровий язиковий утраквізм.

Дальшим розпорядком МШАНО в Празі з дня 14.вересня 1937. ч.119.512/37.-I/1. було приказано нашим краєвим шкільним урядам, щоб родичі були запитані, що які учебники бажають для своїх дітей, малоруські чи великорусскі? Це розпорядження шкільний референт інтимував своїм розпорядком з дня 2.жовтня 1937. ч.166.687/20-37 управам шкіл так, що з нього повстав цілокраєвий плебісцит не лише за учебниками, але й за переміненням мови навчання в наших школах в-загалі. Цей шкільний плебісцит, що започався вже дня 4.жовтня 1937. одже 4 дні перед наступленням в правоважність закону 172/37. який закон передає

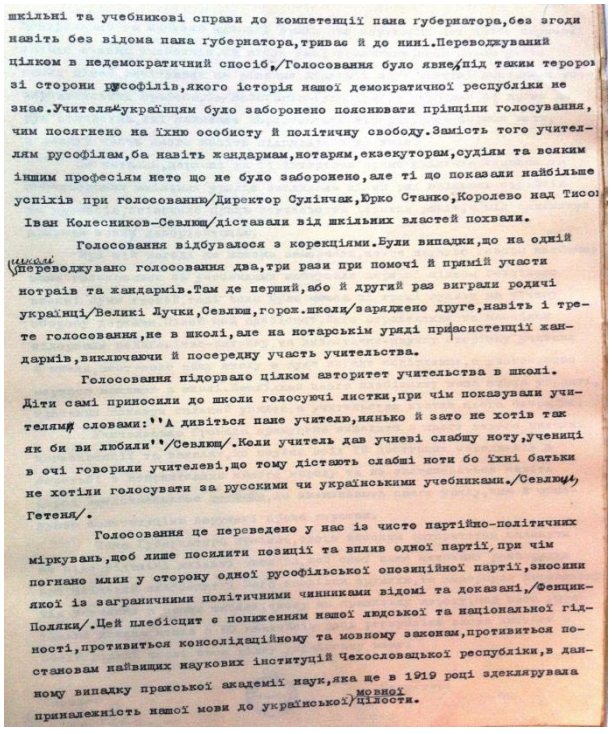

шкільні та учебникові справи до компетенції пана губернатора, без згоди навіть без відома пана губернатора, триває й до нині. Переводжуваний цілком в недемократичний спосіб, /Голосования було явне, під таким терором зі сторони русофілів, якого історія нашої демократичної республіки не знає. Учителям-українцям було заборонено пояснювати пріщипи голосування, чим посягнено на їхню особисту й політичну свободу. Замість того учителям русофілам, ба навіть жандармам, нотарям, екзекуторам, судіям та всяким іншим професіям нето що не було заборонено, але ті що показали найбільше успіхів при голосованню /Директор Сулінчак, Юрко Станко, Королево над Тисою Іван Колесников-Севлюш/ дістували від шкільних властей похвали.

Голосования відбувалося з корекціями. Були випадки, що на одній школі переводжувано голосования два, три рази при помочі й примій участи нотраів та жандармів. Там де перший, або й другий раз виграли родичі українці /Великі Лучки, Севлюш, горож. школи/ заряджено друге, навіть і третє голосования, не в школі, але на нотарськім уряді присистенції жандармів, виключаючи й посередну участь учительства.

Голосования підорвало цілком авторитет учительства в школі. Діти самі приносили до школи голосуючі листки, при чім показували учителям словами: ''А дивіться пане учителю, нянько й зато не хотів так як би ви любили'' /Севлюш/. Коли учитель дав ученеві слабшу ноту, ученици в очі говорили учителеві, що тому дістають слабші ноти бо їхні батьки не хотіли голосувати за русскими чи українськими учебниками. /Севлюш, Гетеня/.

Голосования це переведене у нас із чисто партійно-політичних міркувань, щоб лише посилити позиції та вплив одної партії, при чім погнано млин у сторону одної русофільської опозиційної партії, зносини якої із заграничними політичними чинниками відомі та доказані, /Фенцик-Поляк/. Цей плебісцит є пониженням нашої людської та національної гідности, противиться консолідаційному та мовному законам, противиться постановам найвищих наукових інституцій Чехословацької республіки, в даному випадку празької академії наук, яка ще в 1919 році здеклярувала мовної приналежність нашої мови до української цілости.

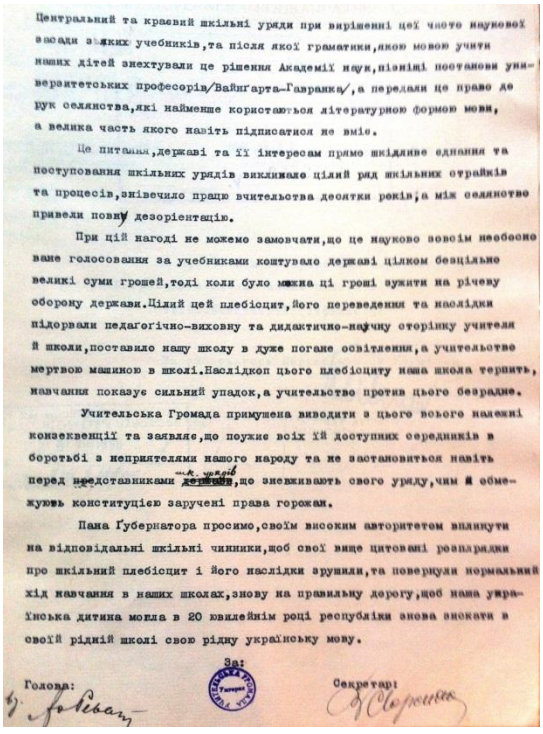

Центральний та краєвий шкільні уряди при вирішенні цієї чисто наукової засади взяких учебників, та після якої граматики, якою мовою учити наших дітей знехтували це рішення Академії наук, пізніші постанови университетських професорів Вайгарта-Гавранка, а передали це право до рук сепаратистів, які найменше користаються літературною формою мови, а велика часть якого навіть підписатися не вміє.

Це питання, державі та її інтересам прямо шкідливе однання та поступування шкільних урядів викликало цілий ряд шкільних страйків та процесів, знівечило працю вчительства десятки років, а між сепаратистами привели повну дезоріентацію.

При цій нагоді не можемо замовчати, що це наукове повісім небесполезне голосования за учебниками коштувало державі цілком безцільно великі суми грошей, тоді коли було можна ці гроші зужити на річеву оборону держави. Цілий цей плебісцит, його переведення та наслідки підорвали педагогічно-виховну та дидактично-наукову сторінку учителя й школи, поставило нашу школу в дуже погане освітлення, а учительство мертвою машиною в школі. Наслідком цього плебісциту наша школа терпить, навчання показує сильний упадок, а учительство против цього безрадне.

Учительська Громада примушена виводити з цього всього належні конзеквенції та заявляє, що пожие всіх їй доступних середників в боротьбі з неприятелями нашого народу та не застановиться навіть перед представниками держави, що зневажують свого уряду, чим й обмежують конституцією заручені права горожан.

Пана Губернатора просимо, своїм високим авторитетом впливнути на відповідальні шкільні чинники, щоб свої вище цитовані розпорядки про шкільний плебісцит і його наслідки зруйнували, та повернули нормальний хід навчання в наших школах, знову на правильну дорогу, щоб наша українська дитина могла в 20 ювилейнім році республіки знова знекати в своїй рідній школі свою рідну українську мову.

За:
Голова: Секретар:

*Державний архів Закарпатської області, ф. 28, оп. 2, спр. 3348, арк. 7-10

Додаток В.6

Урядовий вісник шкільного відділу цивільної управи Підкарпатської Русі, 1920-1921рр. (титульна сторінка)*

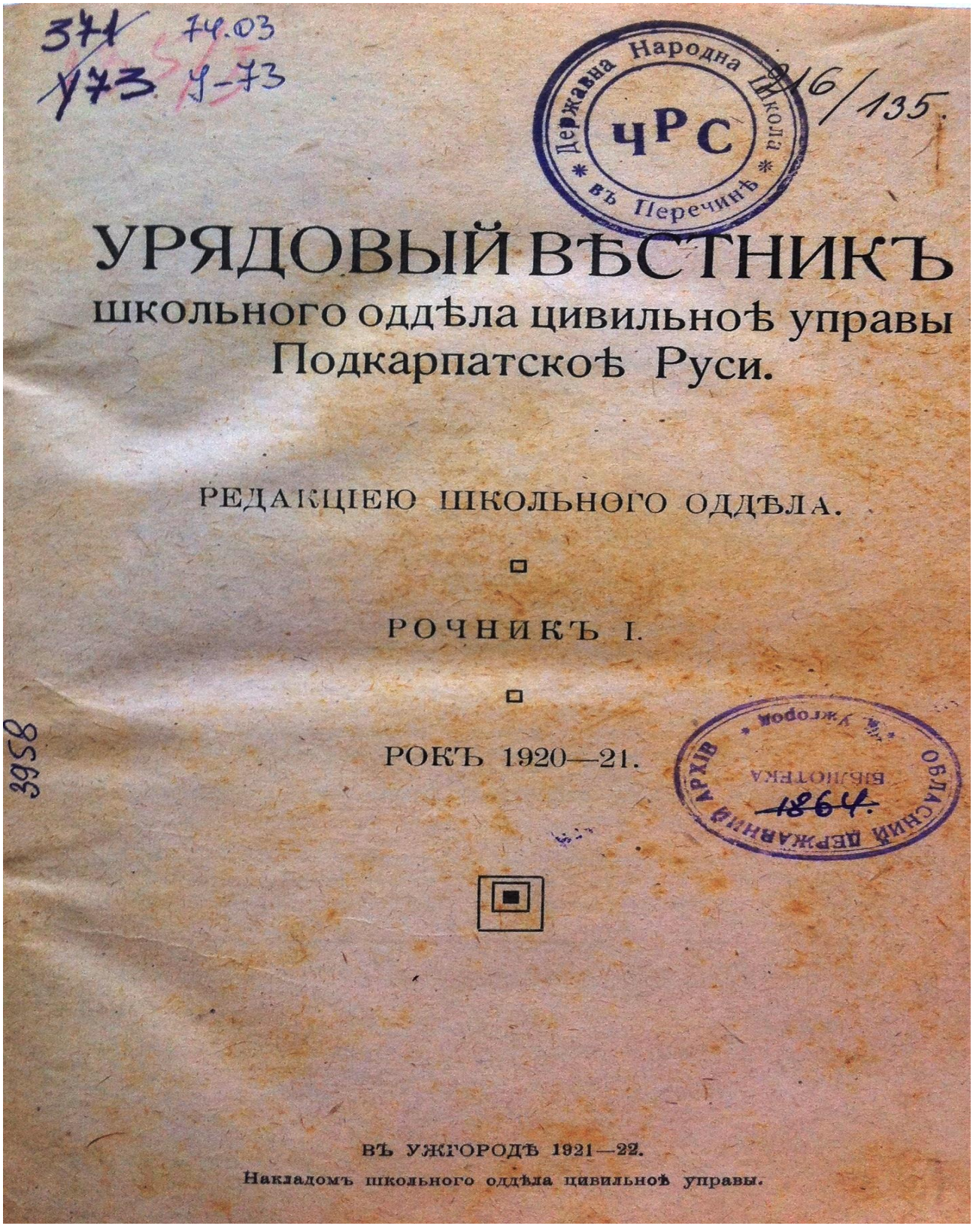

*Державний архів Закарпатської області.

Додаток В.7

Праця шкільного інспектора Підкарпатської Русі Йозефа Пешини «Školtvi na Podkarpatské Rusi v pritomnosti» (Прага, 1933): титульний аркуш, структура системи освіти, статистичні дані

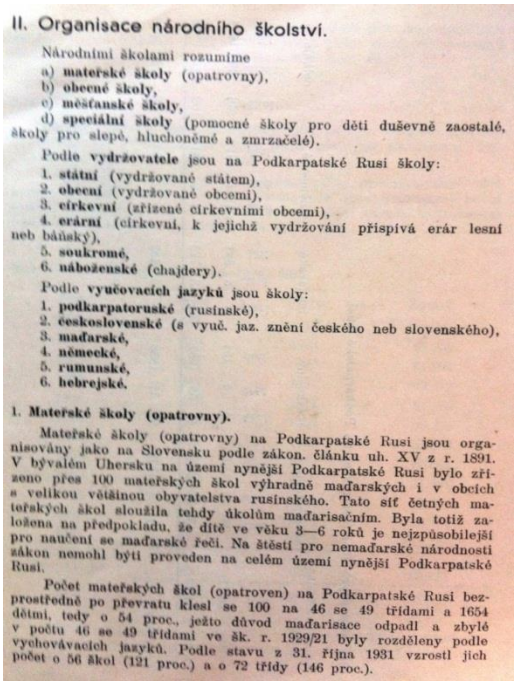

II. Organisace národního školství.

Národními školami rozumíme
a) **mateřské školy** (opatrovny),
b) **obecné školy**,
c) **měšťanské školy**,
d) **speciální školy** (pomocné školy pro děti duševně zaostalé, školy pro slepé, hluchoněmé a zmrzačelé).

Podle **vydržovatele** jsou na Podkarpatské Rusi školy:
1. **státní** (vydržované státem),
2. **obecní** (vydržované obcemi),
3. **církevní** (zřízené církevními obcemi),
4. **erární** (církevní, k jejichž vydržování přispívá erár lesní neb báňský),
5. **soukromé**,
6. **náboženské** (chajdery).

Podle **vyučovacích jazyků** jsou školy:
1. **podkarpatoruské** (rusínské),
2. **československé** (s vyuč. jaz. znění českého neb slovenského),
3. **maďarské**,
4. **německé**,
5. **rumunské**,
6. **hebrejské**.

1. Mateřské školy (opatrovny).

Mateřské školy (opatrovny) na Podkarpatské Rusi jsou organisovány jako na Slovensku podle zákon. článku uh. XV z r. 1891. V bývalém Uhersku na území nynější Podkarpatské Rusi bylo zřízeno přes 100 mateřských škol výhradně maďarských i v obcích s velikou většinou obyvatelstva rusínského. Tato síť četných mateřských škol sloužila tehdy úkolům maďarisačním. Byla totiž založena na předpokladu, že dítě ve věku 3—6 roků je nejzpůsobilejší pro naučení se maďarské řeči. Na štěstí pro nemaďarské národnosti zákon nemohl býti proveden na celém území nynější Podkarpatské Rusi.

Počet mateřských škol (opatroven) na Podkarpatské Rusi bezprostředně po převratu klesl se 100 na 46 se 49 třídami a 1654 dětmi, tedy o 54 proc., ježto důvod maďarisace odpadl a zbylé v počtu 46 se 49 třídami ve šk. r. 1929/21 byly rozděleny podle vyučovacích jazyků. Podle stavu z 31. října 1931 vzrostl jich počet o 56 škol (121 proc.) a o 72 třídy (146 proc.).

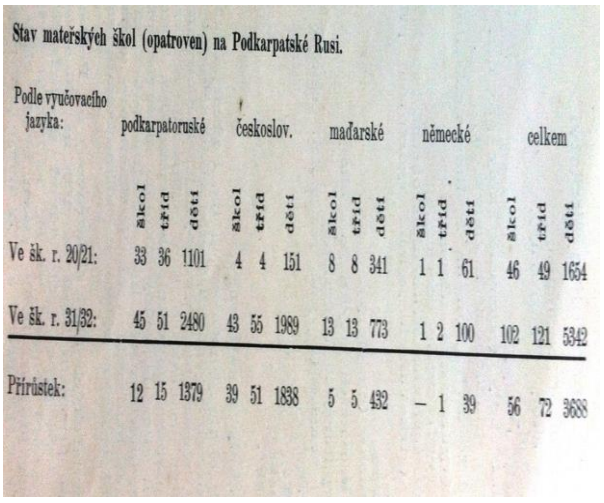

Stav mateřských škol (opatroven) na Podkarpatské Rusi.

Podle vyučovacího jazyka:	podkarpatoruské			československ.			maďarské			německé			celkem		
	škol	tříd	dětí	škol	tříd	dětí	škol	tříd	dětí	škol	tříd	dětí	škol	tříd	dětí
Ve šk. r. 20/21:	33	36	1101	4	4	151	8	8	341	1	1	61	46	49	1654
Ve šk. r. 31/32:	45	51	2480	43	55	1989	13	13	773	1	2	100	102	121	5342
Přírůstek:	12	15	1379	39	51	1838	5	5	432	—	1	39	56	72	3688

*Державний архів Закарпатської області.

Додаток В.8
«Малий шкільний закон Чехословацької республіки», 1922*

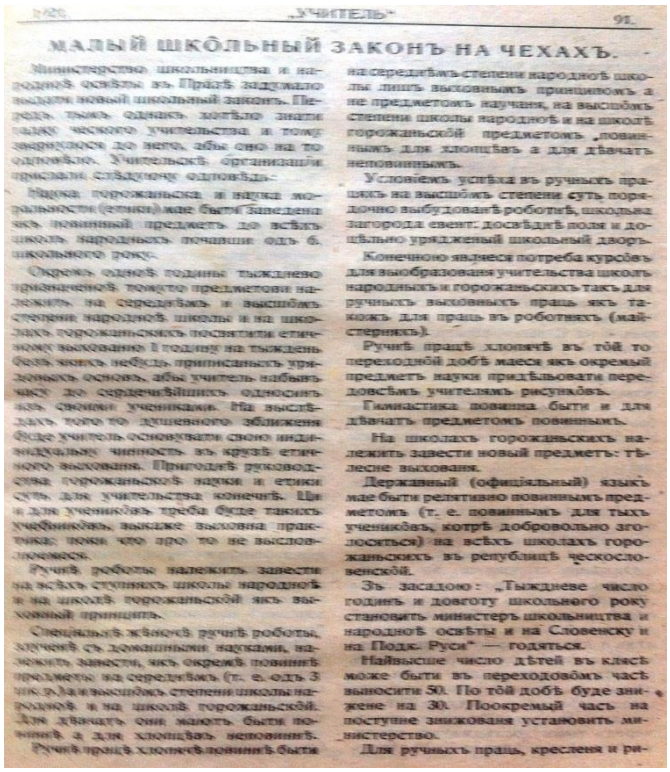

1921. „УЧИТЕЛЬ“ 91.

МАЛЫЙ ШКÔЛЬНЫЙ ЗАКОНЪ НА ЧЕХАХЪ.

Министерство школьництва и народноѣ освѣты въ Празѣ задумало выдати новый школьный законъ. Передъ тымъ однакъ хотѣло знати гадку ческого учительства и тому звернулося до него, абы оно на то одповѣло. Учительскѣ организаціи прислали слѣдуючу одповѣдь:

Наука горожаньска и наука моральности (етики) мае быти заведена якъ повинный предметъ до всѣхъ школъ народныхъ почавши одъ 6. школьного року.

Окремъ одноѣ годины тыжднево призначеноѣ тому то предметови належить на середнѣмъ и высшôмъ степени народноѣ школы и на школахъ горожаньскихъ посвятити етичному выхованю 1 годину на тыждень безъ якихъ небудь приписаныхъ урядовыхъ основъ, абы учитель набывъ часу до сердечнѣйшихъ односинъ изъ своими учениками. На выслѣдахъ того то душевного зближеня буде учитель основувати свою индивидуальну чинность въ крузѣ етичного выхованя. Пригоднѣ руководства горожаньскоѣ науки и етики суть для учительства конечнѣ. Ци и для учениковъ треба буде такихъ учебниковъ, выкаже выховна практика; поки что про то не высловлюемося.

Ручнѣ роботы належить завести на всѣхъ ступняхъ школы народноѣ и на школѣ горожаньскôй якъ выховный принципъ.

Специяльнѣ жѣночѣ ручнѣ роботы, злученѣ съ домашными науками, належить завести, якъ окремѣ повиннѣ предметы на середнѣмъ (т. е. одъ 3 шк. р.) а и высшôмъ степени школы народноѣ и на школѣ горожаньскôй. Для дѣвчатъ они маютъ быти повиннѣ, а для хлопцѣвъ неповиннѣ.

Ручнѣ працѣ хлопячѣ повиннѣ быти на середнѣмъ степени народноѣ школы лишь выховнымъ принципомъ а не предметомъ научаня, на высшôмъ степени школы народноѣ и на школѣ горожаньскôй предметомъ „повиннымъ для хлопцѣвъ а для дѣвчатъ неповиннымъ.

Условіемъ успѣха въ ручныхъ працяхъ на высшôмъ степени суть порядочно выбудованѣ роботнѣ, школьна загорода евент. досвѣднѣ поля и доцѣльно урядженый школьный дворъ.

Конечною явлеся потреба курсôвъ для выобразованя учительства школъ народныхъ и горожаньскихъ такъ для ручныхъ выховныхъ працъ якъ такожъ для працъ въ роботняхъ (майстерняхъ).

Ручнѣ працѣ хлопячѣ въ тôй то переходнôй добѣ маеся якъ окремый предметъ науки придѣльовати передовсѣмъ учителямъ рисункôвъ.

Гимнастика повинна быти и для дѣвчатъ предметомъ повиннымъ.

На школахъ горожаньскихъ належить завести новый предметъ: тѣлесне выхованя.

Державный (офиціяльный) языкъ мае быти релятивно повиннымъ предметомъ (т. е. повиннымъ для тыхъ ученикôвъ, котрѣ добровольно зголосяться) на всѣхъ школахъ горожаньскихъ въ републицѣ ческословенскôй.

Зъ засадою: „Тыждневе число годинъ и довготу школьного року становить министеръ школьництва и народноѣ освѣты и на Словенску и на Подк. Руси“ — годяться.

Найвысше число дѣтей въ клясѣ може быти въ переходовôмъ часѣ выносити 50. По тôй добѣ буде знижене на 30. Поокремый часъ на поступне знижованя установить министерство.

Для ручныхъ працъ, кресленя и ри-

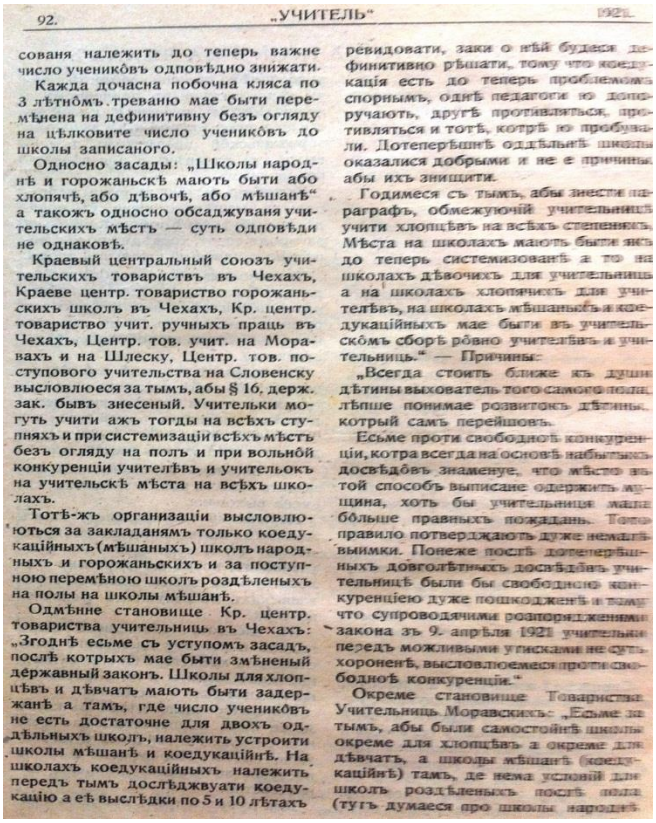

92. „УЧИТЕЛЬ“ 1921.

сованя належить до теперь важне число ученикôвъ одповѣдно знижати.

Кажда дочасна побочна кляса по 3 лѣтнôмъ треваню мае быти перемѣнена на дефинитивну безъ огляду на цѣлковите число ученикôвъ до школы записаного.

Односно засады: „Школы народнѣ и горожаньскѣ маютъ быти або хлопячѣ, або дѣвочѣ, або мѣшанѣ“ а такожъ односно обсаджуваня учительскихъ мѣстъ — суть одповѣди не однаковѣ.

Краевый центральный союзъ учительскихъ товариствъ въ Чехахъ, Краеве центр. товариство горожаньскихъ школъ въ Чехахъ, Кр. центр. товариство учит. ручныхъ працъ въ Чехахъ, Центр. тов. учит. на Моравахъ и на Шлеску, Центр. тов. поступового учительства на Словенску высловлюеся за тымъ, абы § 16. держ. зак. бывъ знесеный. Учительки могуть учити ажъ тогды на всѣхъ ступняхъ и при системизаціи всѣхъ мѣстъ безъ огляду на полъ и при вольнôй конкуренціи учителѣвъ и учительокъ на учительскѣ мѣста на всѣхъ школахъ.

Тотѣ-жъ организаціи высловлюються за закладанямъ только коедукаційныхъ (мѣшаныхъ) школъ народныхъ и горожаньскихъ и за поступною перемѣною школъ роздѣленыхъ на полы на школы мѣшанѣ.

Одмѣнне становище Кр. центр. товариства учительниць въ Чехахъ: „Згоднѣ есьме съ уступомъ засадъ, послѣ котрыхъ мае быти змѣненый державный законъ. Школы для хлопцѣвъ и дѣвчатъ маютъ быти задержанѣ а тамъ, где число ученикôвъ не есть достаточне для двохъ оддѣльныхъ школъ, належить устроити школы мѣшанѣ и коедукаційнѣ. На школахъ коедукаційныхъ належить передъ тымъ дослѣджвуати коедукацію а еѣ выслѣдки по 5 и 10 лѣтахъ ревидовати, заки о нѣй будеся дефинитивно рѣшати, тому что коедукація есть до теперь проблемомъ спорнымъ, однѣ педагоги ю допоручають, другѣ противляться, противляться и тотѣ, котрѣ ю пробували. Дотеперѣшнѣ оддѣльнѣ школы оказалися добрыми и не е причины абы ихъ знищити.

Годимеся съ тымъ, абы знести параграфъ, обмежуючій учительницѣ учити хлопцѣвъ на всѣхъ степеняхъ. Мѣста на школахъ маютъ быти якъ до теперь системизованѣ а то на школахъ дѣвочихъ для учительниць а на школахъ хлопячихъ для учителѣвъ, на школахъ мѣшаныхъ и коедукаційныхъ мае быти въ учительскôмъ сборѣ рôвно учителѣвъ и учительниць.“ — Причины:

„Всегда стоить ближе къ души дѣтины выхователь того самого пола, лѣпше понимае розвитокъ дѣтины, котрый самъ перейшовъ.

Есьме проти свободноѣ конкуренціи, котра всегда на основѣ набытыхъ досвѣдôвъ знаменуе, что мѣсто въ той способъ выписане одержить мущина, хоть бы учительниця мала бôльше правныхъ пожаданъ. Того правило потверджають дуже немалѣ выимки. Понеже послѣ дотеперѣшныхъ довголѣтныхъ досвѣдôвъ учительницѣ были бы свободною конкуренціею дуже пошкодженѣ и тому что супроводячими розпорядженями закона зъ 9. апрѣля 1921 учительки передъ можливыми утисками не суть хороненѣ, высловлюемеся проти свободноѣ конкуренціи.“

Окреме становище Товариства Учительниць Моравскихъ: „Есьме за тымъ, абы были самостойнѣ школы окреме для хлопцѣвъ а окреме для дѣвчатъ, а школы мѣшанѣ (коедукаційнѣ) тамъ, де нема условій для школъ роздѣленыхъ послѣ пола (тутъ думаеся про школы народнѣ

* Учитель. –1921. – Рочникь II. – Ч.6.– С. 91–94.

Додаток В.9

Зміст журналу «Учитель» – педагогічного журналу Цивільної управи Підкарпатської Русі (1920-1936) *

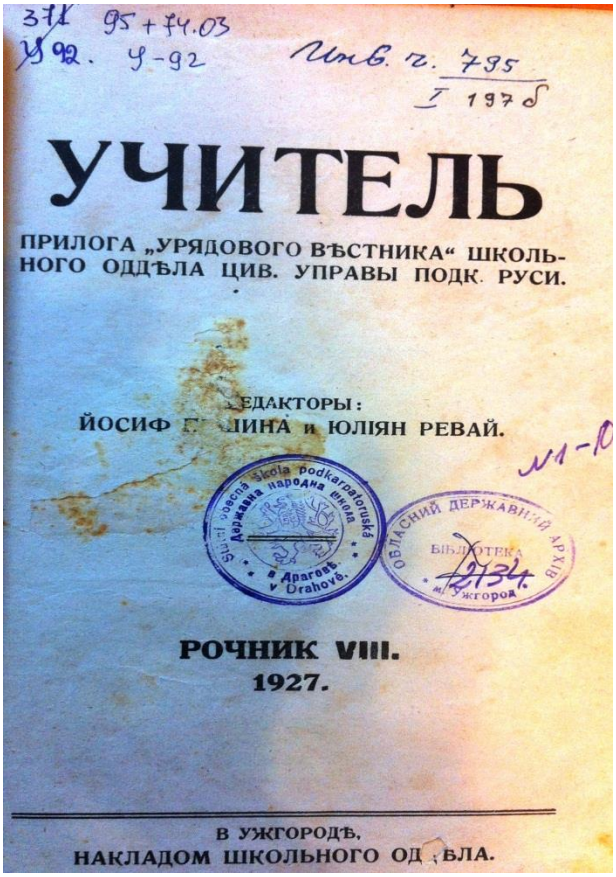

УЧИТЕЛЬ

ПРИЛОГА „УРЯДОВОГО ВѢСТНИКА“ ШКОЛЬНОГО ОДДѢЛА ЦИВ. УПРАВЫ ПОДК. РУСИ.

ЕДАКТОРЫ:
ЙОСИФ П[illegible]ИНА и ЮЛІЯН РЕВАЙ.

РОЧНИК VIII.
1927.

В УЖГОРОДѢ,
НАКЛАДОМ ШКОЛЬНОГО ОД[illegible]ѢЛА.

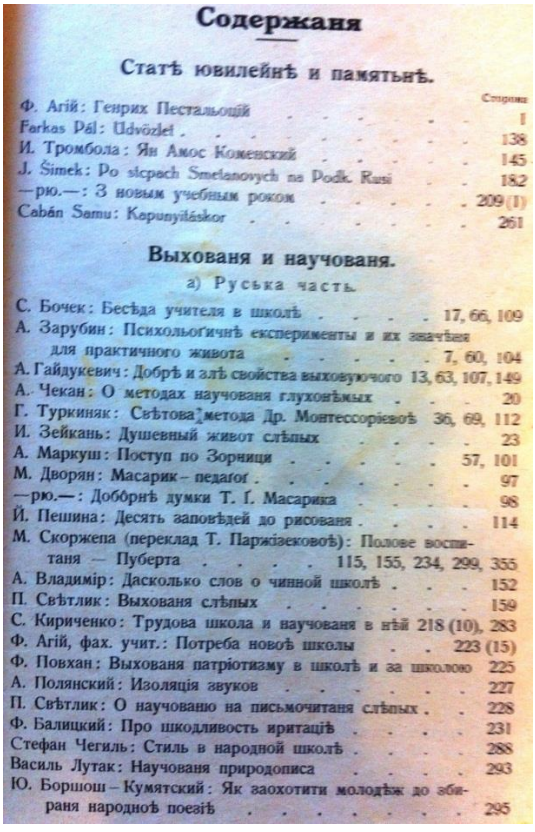

Содержаня

Статѣ ювилейнѣ и памятьнѣ.

Страница

Ф. Агій: Генрих Пестальоцій 1
Farkas Pál: Üdvözlet 138
И. Тромбола: Ян Амос Коменский 145
J. Šimek: Po stcpach Smetanovych na Podk. Rusi . . 182
—рю.—: З новым учебным роком 209 (1)
Cabán Samu: Kapunyitáskor 261

Выхованя и научованя.

а) Руська часть.

С. Бочек: Бесѣда учителя в школѣ 17, 66, 109
А. Зарубин: Психольоґичнѣ експерименты и их значѣня для практичного живота 7, 60, 104
А. Гайдукевич: Добрѣ и злѣ свойства выховуючого 13, 63, 107, 149
А. Чекан: О методах научованя глухонѣмых . . . 20
Г. Туркиняк: Свѣтова метода Др. Монтессоріевоѣ 36, 69, 112
И. Зейкань: Душевный живот слѣпых 23
А. Маркуш: Поступ по Зорници 57, 101
М. Дворян: Масарик – педаґоґ 97
—рю.—: Добôрнѣ думки Т. Ґ. Масарика 98
Й. Пешина: Десять заповѣдей до рисованя 114
М. Скоржепа (переклад Т. Паржізековоѣ): Полове воспитаня — Пуберта 115, 155, 234, 299, 355
А. Владимір: Дасколько слов о чинной школѣ . . . 152
П. Свѣтлик: Выхованя слѣпых 159
С. Кириченко: Трудова школа и научованя в нѣй 218 (10), 283
Ф. Агій, фах. учит.: Потреба новоѣ школы . . 223 (15)
Ф. Повхан: Выхованя патріотизму в школѣ и за школою 225
А. Полянский: Изоляція звуков 227
П. Свѣтлик: О научованю на письмочитаня слѣпых . . 228
Ф. Балицкий: Про шкодливость иритаціѣ 231
Стефан Чегиль: Стиль в народной школѣ 288
Василь Лутак: Научованя природописа 293
Ю. Боршош – Кумятский: Як заохотити молодѣж до збираня народноѣ поезіѣ 295

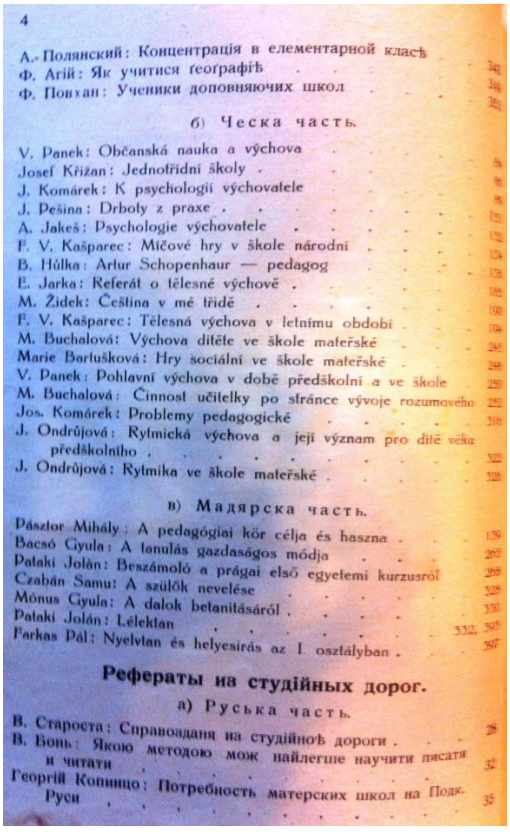

4

А. Полянский: Концентрація в елементарной класѣ . . 342
Ф. Агій: Як учитися ґеоґрафіѣ 344
Ф. Повхан: Ученики доповняючих школ 352

б) Ческа часть.

V. Panek: Občanská nauka a výchova 84
Josef Křižan: Jednotřídní školy 86
J. Komárek: K psychologii výchovatele 89
J. Pešina: Drboty z praxe 133
A. Jakeš: Psychologie výchovatele 132
F. V. Kašparec: Míčové hry v škole národní 134
B. Hůlka: Artur Schopenhaur — pedagog 136
E. Jarka: Referát o tělesné výchově 185
M. Židek: Čeština v mé třídě 190
F. V. Kašparec: Tělesná výchova v letnímu období . . 194
M. Buchalová: Výchova dítěte ve škole mateřské . . 245
Marie Bartušková: Hry sociální ve škole mateřské . . 246
V. Panek: Pohlavní výchova v době předškolní a ve škole 250
M. Buchalová: Činnost učitelky po stránce vývoje rozumového 252
Jos. Komárek: Problemy pedagogické 316
J. Ondrůjová: Rytmická výchova a její význam pro dítě věku předškolního 322
J. Ondrůjová: Rytmika ve škole mateřské 326

в) Мадярска часть.

Pásztor Mihály: A pedagógiai kör célja és haszna . . 139
Bacsó Gyula: A tanulás gazdaságos módja 265
Pataki Jolán: Beszámoló a prágai első egyetemi kurzusról 266
Czabán Samu: A szülők nevelése 328
Mónus Gyula: A dalok betanításáról 330
Pataki Jolán: Lélektan 332, 393
Farkas Pál: Nyelvtan és helyesirás az I. osztályban . . 397

Рефераты из студійных дорог.

а) Руська часть.

В. Староста: Справозданя из студійноѣ дороги . . . 28
В. Бонь: Якою методою мож найлегше научити писати и читати 32
Георгій Копинцо: Потребность матерских школ на Подк. Руси 35

* Учитель. –1927. – Рочник VIII. – С. 3 – 6.

б. Ческа часть.

A. Jakeš: Zajezd čsl. učitelstva v červnu 1927 do Polská . 278
F. V. Kašparec: Kočovy učitele v Škandinavii 326

Наше школьництво. (Педагогичный рух).

а) Руська часть.

Дещо из программы дѣяльности школьного оддѣла на рок 1927 42
В. Довгун: Унификація горожаньских школ . . . 75
Ю. Ревай: Загальнѣ примѣтки . . . 79, 121, 161
В. Довгун: Ци 8 класова школа? 119
Й. П.: Из чинности педагогичного кружка иршавского школьного округа 174
С. Дудинский: Проект реформы образованя професоров и учителѣв 211 (3), 279
Ю. Ревай: Унификація нашого народно о школьництва 216 (8)
П. Кирик: Як вести школьну хронику . . . 238, 306
Юг.: Дещо про нашѣ шк. хроники 362
Дещо з житя упражнительноѣ школы за 1926-27. рок 364
Школа слѣпых в учебном роцѣ 1926-27. . . 368

б) Мадярска часть.

Farkas Pál: Tanteslületi összmunka . . . 190, 263
Lozsánszky D.: Szemelvények az én krónikámból . . 202
Farkas Pál: Az iskolai krónika 390

Из чужого школьництва.

А. З. (переклад): Проект на управу школьництва в Югославіѣ 127
Народне школьництво в Румуніи 171
Ю. Ревай: Реформа школьництва в Польщи . . 240
A. Jakeš: Školská reforma v Rakousku 406

Из школьного житя.

И. Кузьма: Старики 39
—а—: Сепаратизм 40
„ : Стиль 40
Ф. Агій: Уявный образ учебного року и его наслѣдки 71
Учитель: Выставка упражнительноѣ школы . . . 74

6

„Argus“: Школьна выставка в Мукачовѣ 168
—а—: Поправка домашных задач 169
„ : Женскѣ ручнѣ роботы 170
„ : Переступ учеников из одноѣ школы до другоѣ . 170
„ : Признаня працѣ учителя 171
„ : Малый критик 171
„ : Ручнѣ роботы 360

Статѣ загальнѣ и орґанизаційнѣ.

а) Руська часть.

Ю. Ревай: Языковѣ споры 46
Слѣпенький: Товариство природознавцѣв 125
Л. Бачинський: Учитель и пласт 125
—рю : З дѣялности Червоного Креста 166
Л. Бачинський: Юнацкѣ орґанизаціѣ 313, 375
„ : Практичнѣ столы 351

б) Ческа часть.

J. Šimek: Po stopach Smetanovych 182
Řeč škol. referenta, min. tajemnika na jubilejním koncertu k oslavě 70. leté činnosti umělecké virtuosa N. Plotenyiho v Užhorodě 184
F. V. Kašparec: Lyžaření 385

Литература — Посудки.

В. Довгун: Jednotné osnovaní učiva na škole měšťanské podle zásad činné školy. Upravil: O. Kribel 82
Dr. Stanislau Nikolau: Příručka zeměpisu všech dilů světa se zvlaštním zřetelem k Československé republice . . 83
—рю.—: 250-лѣтня смерти Спинозы 177
О. П.: Зборник 3-х голосных пѣсень для школьных дѣтских хоров 179
Б.: Зборник 3-х голосных пѣсень для школьных дѣтских хоров 180
Нашѣ могилы 51, 203

Дробнѣ вѣсти.

З новым роцником 52
Пятьрочный юбилей 52

Додаток В.10

Витяг з навчальної програми для руських (русинських) початкових народних шкіл Підкарпатської Русі, 1923 *

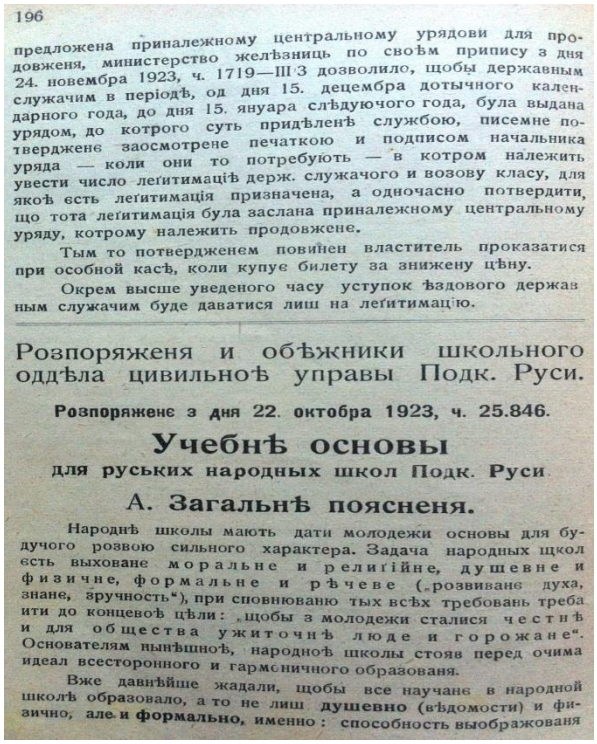

196

предложена приналежному центральному урядови для проповженя, министерство желѣзниць по своѣм припису з дня 24. новембра 1923, ч. 1719—III/3 дозволило, щобы державным служачим в періодѣ, од дня 15. децембра дотычного календарного года, до дня 15. януара слѣдуючого года, була выдана урядом, до котрого суть придѣленѣ службою, писемне потвердженѣ заосмотрене печаткою и подписом начальника уряда — коли они то потребують — в котром належить увести число леґитимаціѣ держ. служачого и возову класу, для якоѣ есть леґитимація призначена, а одночасно потвердити, що тота леґитимація була заслана приналежному центральному уряду, котрому належить продовжене.

Тым то потвердженем повинен властитель проказатися при особной касѣ, коли купує билету за знижену цѣну.

Окрем высше уведеного часу уступок ѣздового державным служачим буде даватися лиш на леґитимацію.

Розпоряженя и обѣжники школьного оддѣла цивильноѣ управы Подк. Руси.

Розпоряженѣ з дня 22. октобра 1923, ч. 25.846.

Учебнѣ основы

для руських народных школ Подк. Руси

А. Загальнѣ поясненя.

Народнѣ школы мають дати молодежи основы для будучого розвою сильного характера. Задача народных школ есть выховане моральне и религійне, душевне и физичне, формальне и рѣчеве („розвиване духа, знане, зручность"), при сповнюваню тых всѣх требовань треба ити до концевоѣ цѣли: „щобы з молодежи сталися честнѣ и для общества ужиточнѣ люде и горожане". Основателям нынѣшноѣ, народноѣ школы стоял перед очима идеал всесторонного и гармоничного образованя.

Вже давнѣйше жадали, щобы все научане в народной школѣ образовало, а то не лиш **душевно** (вѣдомости) и физично, але и **формально**, именно: способность выображованя

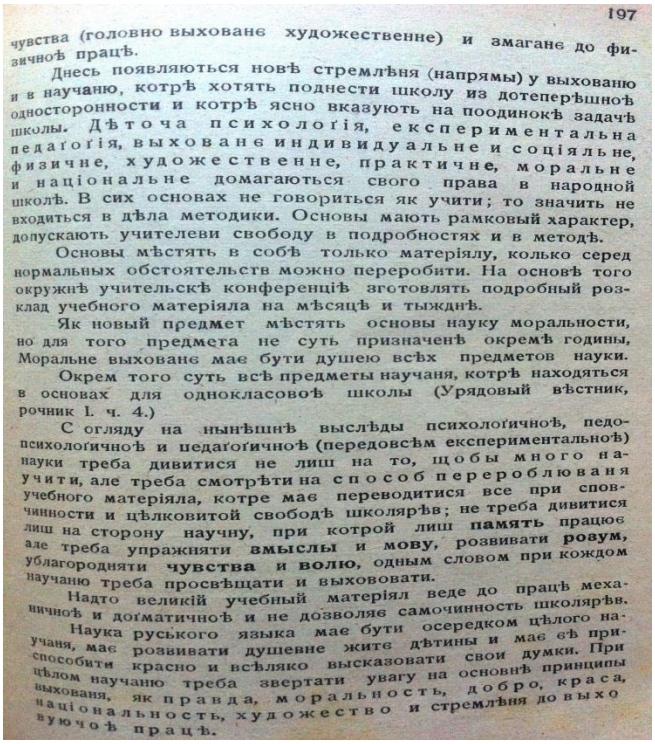

197

чувства (головно выховане художественне) и змаганѣ до физичноѣ працѣ.

Днесь появляються новѣ стремлѣня (напрямы) у выхованю и в научаню, котрѣ хотять поднести школу из дотеперѣшноѣ односторонности и котрѣ ясно вказують на поодинокѣ задачѣ школы. Дѣточа психологія, експериментальна педаґоґія, выховане индивидуальне и соціяльне, физичне, художественне, практичне, моральне и національне домагаються свого права в народной школѣ. В сих основах не говориться як учити; то значить не входиться в дѣла методики. Основы мають рамковый характер, допускають учителеви свободу в подробностях и в методѣ.

Основы мѣстять в собѣ только матеріялу, колько серед нормальных обстоятельств можно переробити. На основѣ того окружнѣ учительскѣ конференціѣ зготовлять подробный розклад учебного матеріяла на мѣсяцѣ и тыжднѣ.

Як новый предмет мѣстять основы науку моральности, но для того предмета не суть призначенѣ окремѣ годины. Моральне выховане маѣ бути душею всѣх предметов науки.

Окрем того суть всѣ предметы научаня, котрѣ находяться в основах для однокласовоѣ школы (Урядовый вѣстник, рочник I. ч. 4.)

С огляду на нынѣшнѣ выслѣды психолоґичноѣ, педопсихолоґичноѣ и педаґоґичноѣ (передовсѣм експериментальноѣ) науки треба дивитися не лиш на то, щобы много научити, але треба смотрѣти на способ переробляваня учебного матеріяла, котре маѣ переводитися все при сповчинности и цѣлковитой свободѣ школярѣв; не треба дивитися лиш на сторону научну, при котрой лиш **память** працює але треба упражняти **вмыслы** и **мову**, розвивати **розум**, облагородняти **чувства** и **волю**, одным словом при кождом научаню треба просвѣцати и выховувати.

Надто великій учебный матеріял веде до працѣ механичноѣ и догматичноѣ и не дозволяѣ самочинность школярѣв.

Наука руського языка маѣ бути осередком цѣлого научаня, маѣ розвивати душевне житѣ дѣтины и маѣ ѣ приспособити красно и всѣляко высказовати свои думки. При цѣлом научаню треба звертати увагу на основнѣ принципы выхованя, як правда, моральность, добро, краса, національность, художество и стремлѣня до выхо вуючоѣ працѣ.

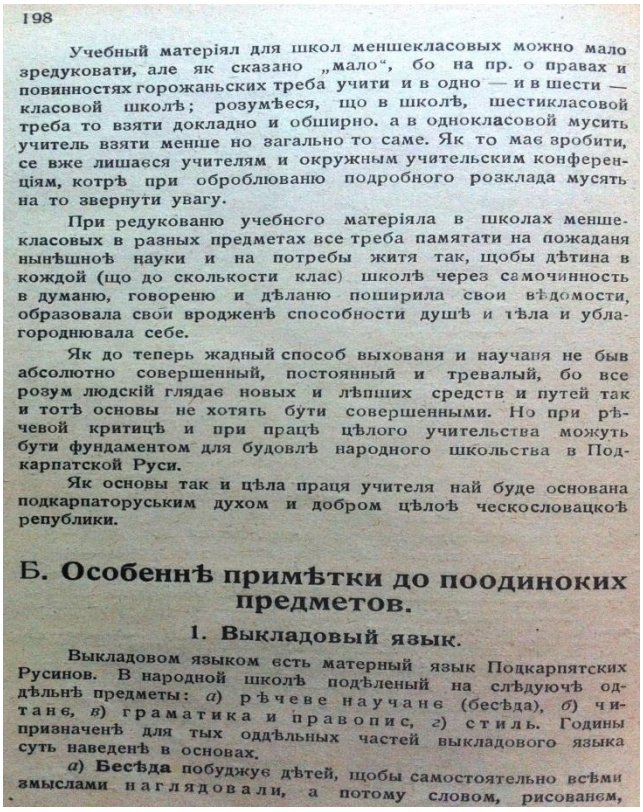

198

Учебный матеріял для школ меншекласовых можно мало зредуковати, але як сказано „мало", бо на пр. о правах и повинностях горожаньских треба учити и в одно — и в шести — класовой школѣ; розумѣеся, що в школѣ, шестикласовой треба то взяти докладно и обширно. а в однокласовой мусить учитель взяти менше но загально то саме. Як то маѣ зробити, се вже лишаѣся учителям и окружным учительским конференціям, котрѣ при оброблюваню подробного розклада мусять на то звернути увагу.

При редуковаю учебного матеріяла в школах меншекласовых в разных предметах все треба памятати на пожаданя нынѣшноѣ науки и на потребы житя так, щобы дѣтина в кождой (що до сколькости клас) школѣ через самочинность в думаню, говореню и дѣланю поширила свои вѣдомости, образовала свои врожденѣ способности душѣ и тѣла и облагороднювала себе.

Як до теперь жадный способ выхованя и научаня не быв абсолютно совершенный, постоянный и тревалый, бо все розум людскій глядаѣ новых и лѣпших средств и путей так и тотѣ основы не хотять бути совершенными. Но при рѣчевой критицѣ и при працѣ цѣлого учительства можуть бути фундаментом для будовлѣ народного школьства в Подкарпатской Руси.

Як основы так и цѣла праця учителя най буде основана подкарпаторуським духом и добром цѣлоѣ ческословацкоѣ републики.

Б. Особеннѣ примѣтки до поодиноких предметов.

1. Выкладовый язык.

Выкладовом языком есть матерный язык Подкарпятских Русинов. В народной школѣ подѣленый на слѣдуючѣ оддѣльнѣ предметы: *а*) рѣчеве научане (бесѣда), *б*) читане, *в*) граматика и правопис, *г*) стиль. Годины призначенѣ для тых оддѣльных частей выкладового языка суть наведенѣ в основах.

а) **Бесѣда** побуджує дѣтей, щобы самостоятельно всѣми змыслами наглядовали, а потому словом, рисованем,

Урядовий вісник. – 1923. – Рочник III. – Число 9-10. – С. 196 – 247.

письмом, а по можливости и моделованем, або другими ручными працями тото высказовали и представляли. Выходячи из дѣтого житя, належить розвивати душевне житє дѣтины и єѣ мову. На самперед належить познати круг думання дѣтины, а потому єго розширяти. На основѣ як найчастѣйших наглядовань мають дѣти самостоятельно и правильно высказоватися о том, що видѣли и переживали. Вже на першом роцѣ науки довжнѣ школярѣ мѣсто учителя ставляти вопросы своим товаришам. Красне выголошованє стихов коротких и розказованє казок вплывають на розвой дѣтины.

Описы и оповѣданя представляють дѣти через рисованє, при чом хоснують крейды и колоровых церуз. Рисованє має бути свободне, з памяти и шематичне.

Для розвиваня самостоятельности, рѣшительности, сильноѣ волѣ и для набираня охоты до працѣ по можливости упражняються школярѣ в ручных працях як: моделованє, складованє, плетенє, рѣзанє, лѣпленє и пр. Щобы дати можливость до безпосереднього наглядованя, треба хоть раз в мѣсяць робити учебнѣ проходы до лѣса, на поле, до роботнѣ ремесельников, на рѣку и пр., бо то, що мы видѣли и пережили лишаєса в нашой памяти найдовжше.

c) **Читанє.** Цѣлею сего предмета єсть постепенно будити у школярѣв интерес до читаня взагалѣ, головно до читаня народноѣ литературы. Читаємо, щобы учитися, щобы поширяти круг наших вѣдомостей, щобы ублагородняти сердце, укрѣпляти волю, одным словом, щобы себе образовати.

Наука з памяти, деклямація як також короткѣ поясненя, и оповѣданя уступов мають на кождом ступни приготовляти и поясняти читанє. Лиш уступы из реалій треба пояснятн в часѣ годины призначеноѣ для того предмета, а читати потому в годинах читаня. Годины читаня на жадном оддѣлѣ не мають бути годинами одпочинку для учителя, бо подчас тоѣ годины учитель мусить с великою увагою пильностею и трудом старатися, щобы школярѣ не только правильно читали, але щобы докладно (точно) розумѣли то, що читають.

Читанка має бути книжкою для упражненя в читаню. Статѣ треба брати з дѣйтсного житя, на низшом ступни треба брати просту дѣточу и народну поезію, а на высшом мають школярѣ познати красу поезіѣ и родноѣ литературы.

трупа в сядѣ с опертыми або держаными ногами. Круженя у висѣ.

Проходы с упражненями в природѣ як в V. класѣ.

9. Женскѣ ручнѣ роботы.
(Тыжднево 3 годины).

1. Шитє: На практично уживаных предметах основнѣ швы: шив позадковый, рубцевый, шнурковый; значковане простоѣ бѣлезнины.

Вышиване народных взоров подкарпатских Русинов мѣстными техниками, а то только тых узоров, а только тою техникою, якою жоны того мѣста употребляють (хрестковым, простым, на выворот, на ямчики або перемѣнниковым швом и пр.) Ужите их на ручники, обшивки, запястники (зарукавники), ошийники, дѣточѣ сорочки. Заснованє (платанє) слабистоѣ бѣлезнины и одежи. Щитє дѣточоѣ сорочки.

Поучити, де носять жителѣ на Подкарпатской Руси народнѣ кроѣ из вышивками и якими. Краяне и шите, простоѣ одежи. Поученє о матеріях, котрѣ хоснуються при шитю, о их родах и вартости, о том з чого их правлять, де их треба купити и як их хосновати.

2. Плетенє: Указати, як и де народ украшає и плете капчуры (в Ясѣню, Сѣневѣрѣ), раквицѣ коло Богдан Лугу — яким поступом и якими взорами.

2 Гачкованє: Як жоны в нашом краю гачкують рукавицѣ (в Камяницѣ, Ясѣню).

10. Ручнѣ роботы.
(для хлопцѣв и дѣвчат).

Для сего предмета не суть призначенѣ окремѣ годины. Ручнѣ роботы суть выховуючим принципом кождого предмета и злучаються из матеріялом сего предмета.

Гляди „Особеннѣ примѣтки до поодиноких предметов", сторона 217.

11. Моральне выхованє.

Моральне выховане проникає все школьне научованє и кождый предмет. Не має вызначеных окремых годин.

Гляди „Особенѣ примѣтки до поодиноких предметов» сторона 219.

Додаток В.11

Перелік затверджених підручників для початкових шкіл з різними мовами навчання, 1923*

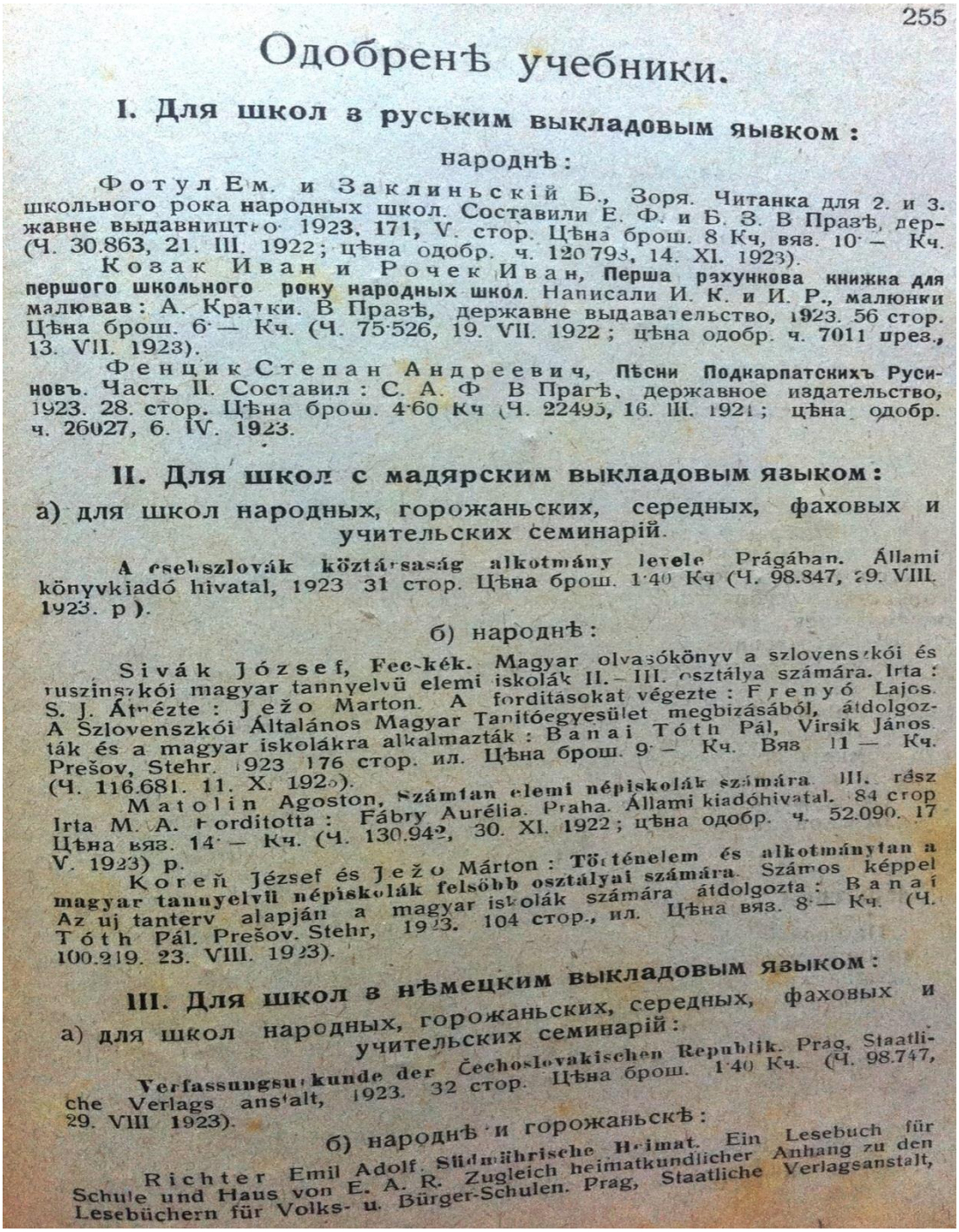

255

Одобренѣ учебники.

I. Для школ з руським выкладовым язывком:

народнѣ:

Фотул Ем. и Заклиньскій Б., Зоря. Читанка для 2. и 3. школьного рока народных школ. Составили Е. Ф. и Б. З. В Празѣ, державне выдавництво 1923, 171, V. стор. Цѣна брош. 8 Кч, вяз. 10 — Кч. (Ч. 30.863, 21. III. 1922; цѣна одобр. ч. 120 793, 14. XI. 1923).

Козак Иван и Рочек Иван, **Перша рахункова книжка для першого школьного року народных школ.** Написали И. К. и И. Р., малюнки малював: А. Кратки. В Празѣ, державне выдавательство, 1923. 56 стор. Цѣна брош. 6 — Кч. (Ч. 75 526, 19. VII. 1922; цѣна одобр. ч. 7011 през., 13. VII. 1923).

Фенцик Степан Андреевич, **Пѣсни Подкарпатскихъ Русиновъ.** Часть II. Составил: С. А. Ф. В Прагѣ, державное издательство, 1923. 28. стор. Цѣна брош. 4·60 Кч (Ч. 22495, 16. III. 1921; цѣна одобр. ч. 26027, 6. IV. 1923.

II. Для школ с мадярским выкладовым языком:

а) для школ народных, горожаньских, середных, фаховых и учительских семинарій.

A csehszlovák köztársaság alkotmány levele Prágában. Állami könyvkiadó hivatal, 1923 31 стор. Цѣна брош. 1·40 Кч (Ч. 98.847, 29. VIII. 1923. p).

б) народнѣ:

Sivák József, **Fecskék.** Magyar olvasókönyv a szlovenszkói és ruszinszkói magyar tannyelvü elemi iskolák II.—III. osztálya számára. Irta: S. J. Átnézte: Ježo Marton. A fordításokat végezte: Frenyó Lajos. A Szlovenszkói Általános Magyar Tanitóegyesület megbizásából, átdolgoztak és a magyar iskolákra alkalmazták: Banai Tóth Pál, Virsik János. Prešov, Stehr. 1923 176 стор. ил. Цѣна брош. 9 — Кч. Вяз 11 — Кч. (Ч. 116.681. 11. X. 1923).

Matolin Agoston, **Számtan elemi népiskolák számára.** III. rész Irta M. A. Forditotta: Fábry Aurélia. Praha. Állami kiadóhivatal. 84 стор Цѣна вяз. 14 — Кч. (Ч. 130.942, 30. XI. 1922; цѣна одобр. ч. 52.090. 17 V. 1923) p.

Koreň Jézsef és Ježo Márton: **Történelem és alkotmánytan a magyar tannyelvü népiskolák felsőbb osztályai számára.** Számos képpel Az uj tanterv alapján a magyar iskolák számára átdolgozta: Banai Tóth Pál. Prešov. Stehr, 1923. 104 стор., ил. Цѣна вяз. 8 — Кч. (Ч. 100.219. 23. VIII. 1923).

III. Для школ з нѣмецким выкладовым языком:

а) для школ народных, горожаньских, середных, фаховых и учительских семинарій:

Verfassungsurkunde der Čechoslovakischen Republik. Prag, Staatliche Verlags anstalt, 1923. 32 стор. Цѣна брош. 1·40 Кч. (Ч. 98.747, 29. VIII 1923).

б) народнѣ и горожаньскѣ:

Richter Emil Adolf. **Südmährische Heimat. Ein Lesebuch für Schule und Haus von E. A. R. Zugleich heimatkundlicher Anhang zu den Lesebüchern für Volks- u. Bürger-Schulen.** Prag, Staatliche Verlagsanstalt,

* Урядовий вісник. – 1923. – Рочник III. – Число 9-10. – С. 255

Додаток В.12

Витяг з навчальної програми для народних (елементарних) шкіл, затвердженої Розпорядженням Міністерства Шкільництва і Народної освіти від 6 травня 1930, чис.47.4 15-I*

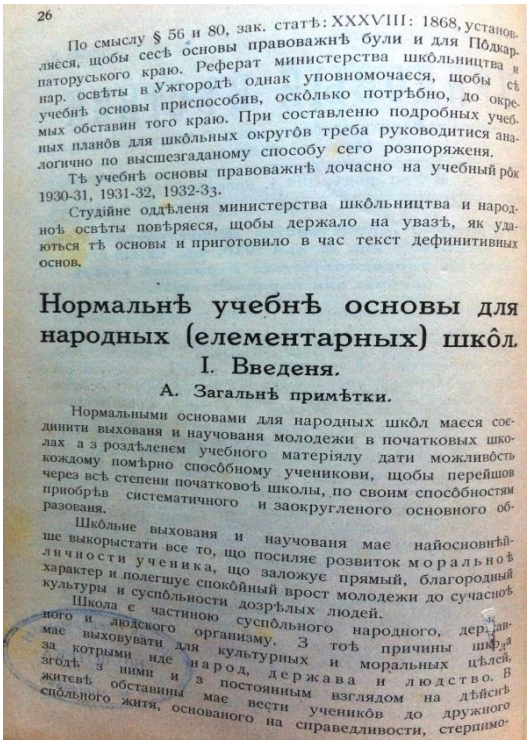

26

По смыслу § 56 и 80, зак. статѣ: XXXVIII: 1868, установляється, щобы сесѣ основы правоважнѣ були и для Пôдкарпаторуського краю. Реферат министерства шкôльництва и нар. освѣты в Ужгородѣ однак уповномочаєся, щобы сѣ учебнѣ основы приспособив, оскôлько потрѣбно, до окремых обставин того краю. При составленю подробных учебных планôв для шкôльных округôв треба руководитися аналогично по высшезгаданому способу сего розпоряженя.

Тѣ учебнѣ основы правоважнѣ дочасно на учебный рôк 1930-31, 1931-32, 1932-33.

Студійне оддѣленя министерства шкôльництва и народноѣ освѣты повѣряєся, щобы держало на увазѣ, як удаються тѣ основы и приготовило в час текст дефинитивных основ.

Нормальнѣ учебнѣ основы для народных (елементарных) шкôл.

I. Введеня.

A. Загальнѣ примѣтки.

Нормальными основами для народных шкôл маєся соединити выховання и научованя молодежи в початковых школах а з роздѣленем учебного матеріялу дати можливôсть кождому помѣрно спосôбному ученикови, щобы перейшов через всѣ степени початковоѣ школы, по своим спосôбностям приобрѣв систематичного и заокругленого основного образованя.

Шкôльне выховання и научованя маєе найосновнѣйше выкористати все то, що посиляє розвиток моральноѣ личности ученика, що заложує прямый, благородный характер и полегшує спокôйный врост молодежи до сучасноѣ культуры и суспôльности дозрѣлых людей.

Школа є частиною суспôльного народного, державного и людского организму. З тоѣ причины школа мае выховувати для культурных и моральных цѣлей, за котрыми иде народ, держава и людство. В згодѣ з ними и з постоянным взглядом на дѣйсныѣ житевѣ обставины мае вести учеников до дружного спôльного житя, основаного на справедливости, стерпимости (толеранцiѣ), солидарности, до взаємноѣ приятельскоѣ дружности та дѣяльноѣ помочи, мае вскѣплювати молодежи пересвѣдченя, що од успѣху (развитку) и од добробута горожанôв залежить успѣх (развиток) и добробут державноѣ цѣлости. В кождôм случаю школа мае в молодежи плекати и будити розумѣня (понятя) до природных, художничих и моральных крас и наводити их до постоянного усовершованя властного и суспôльного житя.

Мѣсто школы, в котрôй ученики приобрѣвали пôзнаня тôлько памятевою наукою, новыми основами мае вытворитися тудова (чинна, дѣяльна) школа, котра бы планюмѣрно розвивала всѣ тѣлеснѣ и душевнѣ спосôбности учеников, возбуджала их до спôвпрацѣ и на вынахôдчивôсть та вела их до того, щобы власною працею добули постоянных вѣдомостей и зручностей потрѣбных до житя.

Трудова школа по правилу не дае ученикам готовый учебный матеріял, але веде их до того, щобы оскôлько можно власною працею його добували. Правда, що повинна занимати не лише розум и память, але мае впливати и на його чувства и упражняти його волю. Дальше, повинна не лише механично понятя групировати, але мае дати ученикам основы трудового способу (методы), щобы ученики в житю могли самѣ дальше учитися и образоватися. Идея працѣ проникае цѣле шкôльне выховання. Ученики повиннѣ пôзнавати не тôлько цѣну працѣ для житя одиницѣ, але також и для житя цѣлого народа та всего людства.

Научованя на всѣх степенях повинно мати на увазѣ душевный розвиток учеников, а мае бути, наскôлько то припускае громадне ученя, индивидуализовано, то є приспособлено окремым спосôбностям, интересам и потребам поодиноких учеников. Кождому ученикови мае уможливити такий тѣлесный и душевный розвиток, на який спосôбный. Помѣрне (пропорціональне) незнаня в одном кругзѣ не мае бути непереможною перепоною розвитку в других кругах. Спосôбность та мѣра душевного розвитку, учеников повиннѣ судитися не лиш залежно од кôлькости рѣжных вѣдомостей, але и послѣ того, що ученик з якою ясностю и певностю умѣе роздумовати, своѣ думки выражати и рѣшати задачѣ, перед котрѣ ставить його житя. Ученики в школѣ саме перше учаться видѣти и роздумовати. Правильно видѣти значить рôвночасно и правильно роздумовать. Зато вся наука подае ученикам правильнѣ погляды и снѣ понятя.

Основным условіем удатного розвитку молодежи є тѣлесне и душевне здоровля. Тому при шкôльной працы треба постоянно додержовати всѣ здоровельнѣ огляды. Розклад годин оскôлько можливо най буде так зготовлены, щобы пополудневѣ годины були посвяченѣ на тѣлесне выховання, на выховуючѣ ручнѣ працѣ и спѣв. Однак, если окремѣшнѣ выховуючѣ огляды та интерес науки требують, то учебнѣ годины в розкладѣ годин можно переложити, або злучити, або иншак угруповати, щобы скорше можно достигнути намѣреноѣ цѣли прим. при проходках на спôльных сходинах учеников, при навязованю горожанскоѣ науки и выховання на краєзнавство та реалiѣ, (и т. д.).

Однак загальне число годин, опредѣлене учебными основами для поодиноких предметôв и при тых змѣнах треба кождого тыждня додержовати.

Всѣ складники шкôльноѣ працѣ творять одиницю (єдность), котра одповѣдае степеню дѣточого розвою. Тота предметова концентрація дѣеся переважно психологично, но при тôм треба вароватися од всего неприродного и штучного злучованя дѣл (рѣчей), котре бы не одповѣдало логичным односинам. Найприродньѣшою основою концентрації є родинный дôм, а його природне спусôльне оточеня (окруженя).

Учитель повинен пôзнавати практичну цѣну учебных одиниць та все мае бути свѣдомый не тôлько того, що хоче, але и того, що як и чим опредѣлена одиниця припоможе досягнени конечноѣ цѣли у выхованю та выучованю. На бôльшеклассовых школах, може учитель декотрѣ предметы выучовати и в других класах, если для их научованя мае окремѣшну спосôбность або проказав интерес односно них. Метода научованя є вôльна в межах законôв, котрѣ означують природный розвиток молодежи. Зрозумѣле, що та вôльность, є тôлько пропорціональна, бо педагогична наука и выслѣды шкôльноѣ практики постоянно ограничують и означують сѣ. З тоѣ причины потрѣбно, щобы учительство прилѣжно студіовало фахову литературу и слѣдило за поступом на полю шкôльноѣ практики. Учительству, особливо молодому учительству, допоручаються для диевноѣ практики

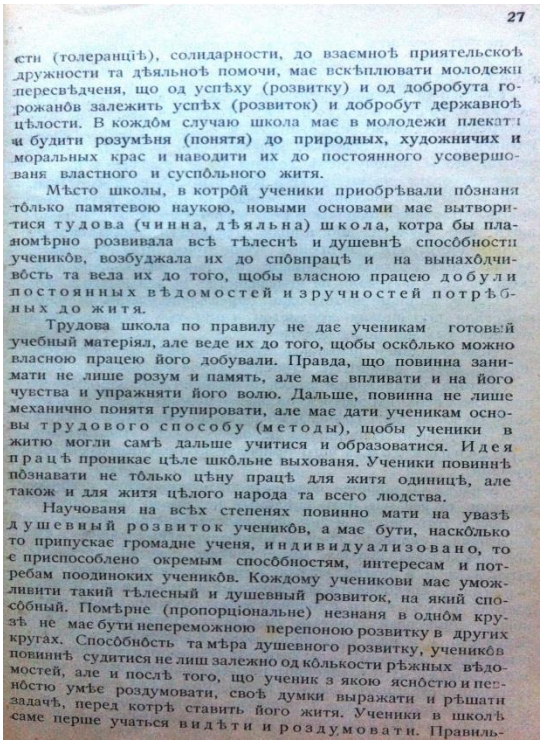

27

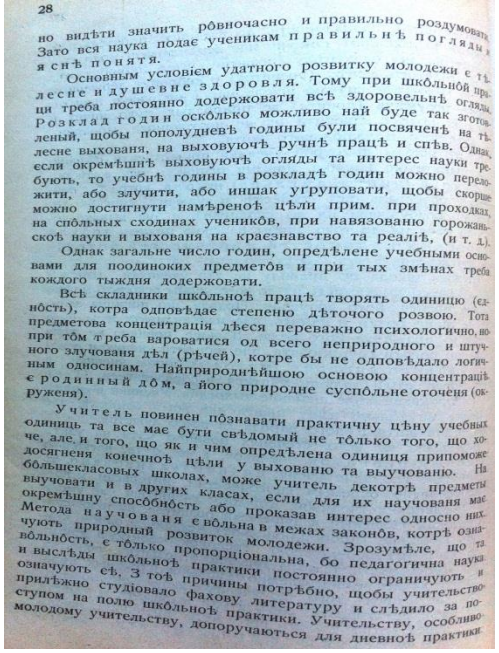

28

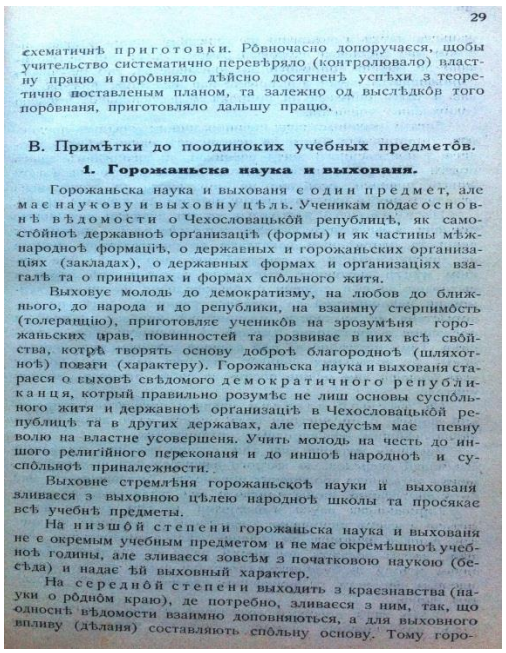

29

схематичнѣ приготовки. Рôвночасно допоручаєся, щобы учительство систематично перевѣряло (контролювало) властну працю и порôвняло дѣйсно досягненѣ успѣхи з теоретично поставленым планом, та залежно од выслѣдкôв того порôвнаня, приготовляло дальшу працю.

B. Примѣтки до поодиноких учебных предметôв.

1. Горожаньска наука и выховання.

Горожаньска наука и выховання є один предмет, але мае научову и выховну цѣль. Ученикам подаєе основнѣ вѣдомости о Чехословацькôй республицѣ, як самостôйноѣ державноѣ организацiѣ (формы) и як частины мѣжнародноѣ формацiѣ, о державных и горожаньских организацiях (закладах), о державных формах и организацiях взагалѣ та о принципах и формах спôльного житя.

Выховуе молодь до демократизму, на любов до ближнього, до народа и до республики, на взаимну стерпимôсть (толеранцiю), приготовляе учеников на зрозумѣня горожаньских прав, повинностей та розвиває в них всѣ свôйства, котрѣ творять основу доброѣ благородноѣ (шляхотноѣ) поваги (характеру). Горожаньска наука и выховання стараеся о выховѣ свѣдомого демократичного републиканця, котрый правильно розумѣе не лиш основы суспôльного житя и державноѣ организацiѣ в Чехословацькôй республицѣ та в других державах, але передусѣм мае певну волю на властне усовершеня. Учить молодь на честь до иншого религійного переконаня и до иншоѣ народноѣ и суспôльноѣ приналежности.

Выховне стремѣня горожаньскоѣ науки и выховання зливаеся з выховною цѣлею народноѣ школы та просякае всѣ учебнѣ предметы.

На низшôй степени горожаньска наука и выховання не є окремым учебным предметом и не мае окремѣшноѣ учебноѣ годины, але зливаеся зовсѣм з початковою наукою (бесѣда) и надае ѣй выховный характер.

На середньôй степени выходить з краєзнавства (науки о рôднôм краю), де потребно, зливаеся з ним, так, що односнѣ вѣдомости взаимно доповняються, а для выховного впливу (дѣланя) составляють спôльну основу. Тому горо-

* Урядовий вісник школьного реферату краєвого уряду Подкарпатськой Руси. Прилога «Учителя». – 1930 (Р.Х.). – Ч.8. – Ужгород. – С. 26 – 199.

можно в тôм самôм часѣ без всяких перепон з успѣхом выучовати, хотя их характер є рѣжный.

Задачѣ для ученикôв при непрямôм научованю треба выбирати дуже старанно. Най будуть завсе продовженем та практичным выкористанем (выхосованем), або доповненем прямого выучованя, якѣ требують од ученика самостôйне рѣшеня даного завданя (случаю). Непряме научованя най буде школою, для самонаучованя ученика.

Особливо великѣ уваги вымагають при упорядкованю учебного матеріялу, головно однокласовѣ школы, при предметах, котрѣ выучуються спôльно. При них можно перемѣнювати выучованя послѣ потребы и в часѣ коротшôм, або взагалѣ в такôм, якого вымагає повага (характер) учебного матеріялу.

D. Учебники для предметовых наук (реалій).

На высших степенях народных шкôл (в б. аж 8. шкôльнôм роцѣ) позволено уживати окремѣшних книг для научованя предметовых наук (землепис, исторія, природопис и физика), если суть одобренѣ министерством шкôльництва и народнôй освѣты та в його Вестніку оголошенѣ (Министерский розпорядок з дня 24. новембра 1923, ч. 132.459-I. Вестнік V, стор. 652).

II. Нормальнѣ учебнѣ основы для народных (елементарных) шкôл.

A. Роздѣленя шкôльных рокôв на степени, класы и оддѣлы.

Ученики в класы та оддѣлы задѣляються по класам степени учебного матеріялу.

Низша степень мѣстить в собѣ перший и другий шкôльный рôк, в школах однокласовых и двокласовых перший, другий и третій шкôльный рôк.

Третій шкôльный рôк є переходом мѣж низшою та середною степенью, в однокласовых и двокласовых школах належить до низшôй степени, в трикласовых та бôльшекласовых школах належить до середнôй степени.

Середня степень обнимає третій, четвертый и пятый шкôльный рôк; лише в однокласовых та двокласовых школах, в котрых третій шкôльный рôк приключаєся до низшôй степени, обнимає четвертый и пятый шкôльный рôк.

До высшôй степени належить шестый, семый и восьмый шкôльный рôк.

Перший шкôльный рôк є завсе оддѣлом або класою, в однокласовых, двокласовых и трикласовых школах оддѣлом, при остальных класою.

В однокласовых школах ученики по правилу роздѣляються на чотыри оддѣлы, котрѣ з вынятком першого шкôльного року згоджуються з поодинокими степенями. При бôльшôм числѣ ученикôв допоручаєся однокласову школу упорядковати на однокласову роздѣльну школу.

В двокласовых школах ученики низшôй степени (перший аж третій шкôльный рôк) суть в першôй, ученики середньôй степени (четвертый и пятый шкôльный рôк) и высшôй степени (шестый аж восьмый шкôльный рôк) в другôй класѣ.

Трикласовѣ школы мають в першôй класѣ перший и другий шкôльный рôк, в другôй класѣ третій и четвертый шкôльный рôк а в третьôй класѣ пятый аж восьмый шкôльный рôк.

Высша степень (шестый аж восьмый шкôльный рôк) є оддѣлом в школах однокласовых, двокласовых и трикласовых, класою в чотырикласовых, пятькласовых и шѣсткласовых школах. Ученики высшôй степени в сих школах не роздѣляються у два оддѣлы, але учаться спôльно з учебный матеріял переробляєся в трьох курсах (турнах).

Подробне роздѣленя школьных рокôв на класы та оддѣлы показує таблиця.

Од декотрым горожаньским школам приключенѣ суть однокласовѣ аж чотырикласовѣ школы, котрѣ мають лише пять шкôльных рокôв; тому и для сих шкôл були шкôльнѣ роки роздѣленѣ окремо та постановлено число годин для поодиноких шкôльных рокôв. При двокласовых школах сякого роду позволяєся, по мѣстным обставинам третій шкôльный рôк придати або до першôй або до другôй класы. В першôй класѣ творить спôльный оддѣл з другим шкôльным роком, в другôй класѣ творить самостôйный оддѣл.

B. Ґрупа ученикôв и число тыждневых годин.

1. Школа однокласова нероздѣльна.

Класа	I.			
Оддѣл	1.	2.	3.	4.
Шкôльный рôк	1.	2. 3.	4. 5.	6.—8.
Религія	2	2	2	2
Горожаньска наука и выховання	—	—	2/2	2
Учебный язык	14/2	7	8	8
Початкова наука	10/2	10/2	—	—
Предметовѣ науки (реалій): Краезнавство	—	—	3	—
Предметовѣ науки (реалій): Землепис	—	—	—	2
Предметовѣ науки (реалій): Исторія	—	—	—	
Предметовѣ науки (реалій): Природопис	—	—	—	2
Предметовѣ науки (реалій): Физика	—	—	—	
Числення з наукою о геометричных тѣлах	6/2	4	4	4
Рисованя	—	—	2	3*(1**)
Писаня	—	2/2	1	—
Спѣв	2/2	2/2	2/2	2/2
Тѣлесне выхованя	2	2	2	2
Хлопячѣ ручнѣ роботы	—	—	1	2
Дѣвочѣ ручнѣ роботы з наукою о домашнѣм господарствѣ	—	—3***	3	6
Хлощѣ тыжднево	20	22	25	28
Дѣвчата тыжднево	20	22—25	27	30

*) Для хлощѣв.
**) Для дѣвчат.
***) Од 3. шкôльного року.

2. Школа однокласова роздѣльна.

Класа	I. Група низша		I. Група высша	
Оддѣл	1.	2.	1.	2.
Шкôльный рôк	1.	2. 3.	4. 5.	6. 8.
Религія	2	2	2	2
Горожаньска наука и выховання	—	—	2/2	2/2
Учебный язык	10/2	6	6	6
Початкова наука	5/2	5/2	—	—
Предметовѣ науки (реалій): Краезнавство	—	—	2	—
Предметовѣ науки (реалій): Землепис	—	—	—	
Предметовѣ науки (реалій): Исторія	—	—	—	
Предметовѣ науки (реалій): Природопис	—	—	—	2
Предметовѣ науки (реалій): Физика	—	—	—	
Числення з наукою о геометричных тѣлах	6/2	3	3	4
Рисованя	—	—	1	1
Писаня	—	2/2	1	—
Спѣв	1/2	1/2	2/2	2/2
Тѣлесне выхованя	2/2	2/2	1	1
Хлопячѣ ручнѣ роботы	—	—	2/2	2/2
Дѣвочѣ ручнѣ роботы з наукою о домашнѣм госп.	—	— 3	3	4
Хлощѣ тыжднево	14	16	19	19
Дѣвчата тыжднево	14	16—19	21	22

II.

Управа домоводства. Роды и зложеня харчѣв. Питна и лѣчебна вода. Шкôдливôсть спиртовых напоїв. Присмаки (ласощѣ). Поживнôсть харчѣв. Змѣна поживы через приправку в кухни. Змѣна поживы через квашеня и гнитя. Годôвля домашних птиць. Годôвля инших господарских звѣрят для кухнѣ.

Домашнє выховання. Дѣвка и женщина в чужих службах. Приличне (пристойне) и моральне поведеня в чужинѣ. Жѣнка в родиннôм и публичнôм житю. Значѣня порядочного житя для поодиноких особ и для держави. Задача жѣнки в публичнôм житю. Моральне самовыховання дозрѣваючоѣ дѣвчины.

Вправы, якѣ прилучаються залежно од переробленого учебного матеріялу.

Спôвдѣяльнôсть в Доростѣ Чехословацького Червоного хреста.

Приправка страв и напоїв. Приправка простых але поживных страв рѣжнорôдным способом. Конзервованя харчѣв. Діетна и дѣточа страва.

Учебный матеріял з попередних ходôв скорыстаєся одповѣдно и самостôйно.

При покупках, в топленю, прикладаню топлива, в регулованю огня, в накрываню стола до ѣдѣня, в подаваню страв и воды, в уживаню приборôв при ѣдѣню, в пристôйнôм поведеню при столѣ; в чищеню шпаргета, в проворнôм умываню посудин, в одкладаню посудин и приборôв та в пораѣню кухнѣ упражняються ученицѣ при кождôй задачи. Дѣвчата познакомляться з газовым, електричным та иншим заряджењем кухнѣ и квартиры залежно од потребы.

Додаток В.13

Витяг з навчальної програми для народних (елементарних) шкіл, затвердженої Розпорядженням Міністерства Шкільництва і Народної освіти від 10 липня 1933, чис.67.311/33-I*

Рочник XIV. Число 4—5.

УРЯДОВЫЙ ВѢСТНИК

шкôльного реферату краєвого уряду Пôдкарпатськоѣ Руси

В Ужгородѣ, дня 31. мая 1934.

Розпоряженя министерства шкôльництва и народноѣ освѣты з дня 10. юлія 1933, чис. 67.311/33-I,

котрым упорядковуються и публикуються дефинитивнѣ нормальнѣ учебнѣ основы для народных (початковых) шкôл.

З оглядом на приобрѣтѣ опыты з учебными основами для народных (початковых) шкôл, заведеными розпоряженем министерства шкôльництва и народноѣ освѣты з дня 6. мая 1930., ч. 47.415-I, дочасно на шкôльнѣ роки 1930/31, 1931/32, 1932/33 и по выслуханю шкôльных експертôв упорядковую дефинитивно на основѣ § 4, одст. 1, закона з дня 13. юлія 1922, число 226. Зб. з. и р., котрым змѣненѣ и доповненѣ законы о народных и горожанських школах, нормальнѣ учебнѣ основы для народных (початковых) шкôл в Чехіи, Моравськослезку и на Словаччинѣ. Одночасно продовжую правоважность высше згаданых дочасных учебных основ для народных (початковых) шкôл еще на шкôльный рôк 1933/34.

Послѣ дефинитивных нормальных учебных основ зачнеся згально учити при народных (початковых) школах од початку шкôльного року 1934/35. Всѣ потребнѣ приготôвки до того треба зробити вже в шкôльнôм роцѣ 1933/34. Учительськѣ корпорацiѣ, котрѣ добровôльно приголосяться, можуть з дозволом окружноѣ (городськоѣ) шкôльноѣ рады, на Словаччинѣ и при школах управлюваных прямо министерством шкôльництва и народноѣ освѣты з дозволом належного инспектора, учити послѣ дефинитивных нормальных учебных основ уже в шкôльнôм роцѣ 1933/34.

Порядок рôчных курсôв, на якѣ роздѣленый учебный матеріял дакотрых предметôв, маѣ бути при всѣх народных

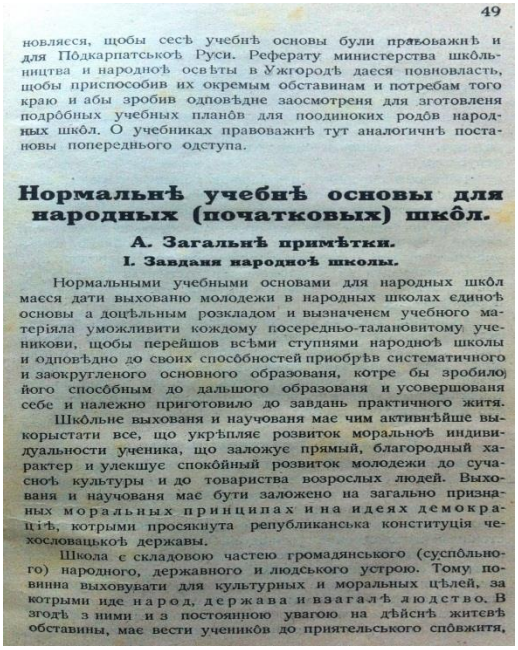

49

новляеся, щобы сесѣ учебнѣ основы були правоважнѣ и для Пôдкарпатськоѣ Руси. Реферату министерства шкôльництва и народноѣ освѣты в Ужгородѣ даеся повновласть, щобы приспособив их окремым обставинам и потребам того краю и абы зробив одповѣдне заосмотреня для зготовленя подрôбных учебных планôв для поодиноких родôв народных шкôл. О учебниках правоважнѣ тут аналогичнѣ постановы попереднього одступа.

Нормальнѣ учебнѣ основы для народных (початковых) шкôл.

А. Загальнѣ примѣтки.

I. Завданя народноѣ школы.

Нормальными учебными основами для народных шкôл маеся дати выховаю молодежи в народных школах единоѣ основы а доцѣльным розкладом и вызначенем учебного матеріяла уможливити кождому посередньо-талановитому ученикови, щобы перейшов всѣми ступнями народноѣ школы и одповѣдно до своих способностей приобрѣв систематичного и заокругленого основного образованя, котре бы зробило його способным до дальшого образованя и усовершованя себе и належно приготовило до завдань практичного житя.

Шкôльне выхованя и научованя маѣ чим активнѣйше выкористати все, що укрѣпляѣ розвиток моральноѣ индивидуальности ученика, що заложуѣ прямый, благородный характер и улекшуѣ спокôйный розвиток молодежи до сучасноѣ культуры и до товариства возрослых людей. Выхованя и научованя маѣ бути заложено на загально признаных моральных принципах и на идеях демократiѣ, котрыми просякнута републиканьска конституція чехословацькоѣ державы.

Школа ѣ складовою частею громадянського (суспôльного) народного, державного и людського устрою. Тому повинна выховувати для культурных и моральных цѣлей, за котрыми иде народ, держава и взагалѣ людство. В згодѣ з ними и з постоянною увагою на дѣйсноѣ житѣвѣ обставины, маѣ вести учеников до приятельського спôвжитя,

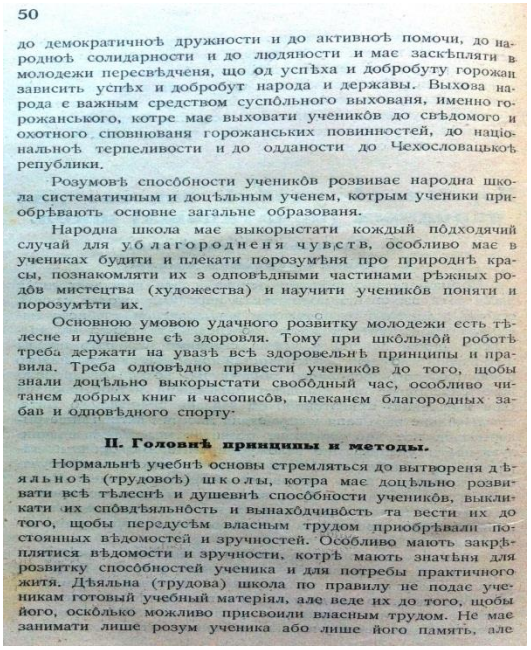

50

до демократичноѣ дружности и до активноѣ помочи, до народноѣ солидарности и до людяности и маѣ заскѣпляти в молодежи пересвѣдченя, що од успѣха и добробуту горожан зависить успѣх и добробут народа и державы. Выхова народа ѣ важным средством суспôльного выхованя, именно горожанського, котре маѣ выховати учеников до свѣдомого и охотного сповнюваня горожанських повинностей, до національноѣ терпеливости и до оданости до Чехословацькоѣ републики.

Розумовѣ способности учеников розвивае народна школа систематичным и доцѣльным ученем, котрым ученики приобрѣвають основне загальне образованя.

Народна школа маѣ выкористати кождый пôдходячий случай для уб лагороднення чувств, особливо маѣ в ученикаx будити и плекати порозумѣня про природноѣ краcы, познакомляти их з одповѣдными частинами рѣжных родôв мистецтва (художества) и научити учеников поняти и порозумѣти их.

Основною умовою удачного розвитку молодежи ѣсть тѣлесне и душевне ѣѣ здоровля. Тому при шкôльноѣ роботѣ треба держати на увазѣ всѣ здоровельнѣ принципы и правила. Треба одповѣдно привести учеников до того, щобы знали доцѣльно выкористати свобôдный час, особливо читанем добрых книг и часописôв, плеканем благородных забав и одповѣдного спорту.

II. Головнѣ принципы и методы.

Нормальнѣ учебнѣ основы стремляться до вытвореня дѣяльноѣ (трудовоѣ) школы, котра маѣ доцѣльно розвивати всѣ тѣлеснѣ и душевнѣ способности учеников, выкликати их спôвдѣяльность и вынахôдчивôсть та вести их до того, щобы передусѣм власным трудом приобрѣвали постоянных вѣдомостей и зручностей. Особливо мають закрѣплятися вѣдомости и зручности, котрѣ мають значѣня для розвитку способностей ученика и для потребы практичного житя. Дѣяльна (трудова) школа по правилу не подаѣ ученикам готовый учебный матеріял, але веде их до того, щобы його, оскôлько можливо присвоили власным трудом. Не маѣ занимати лише розум ученика або лише його памят, але

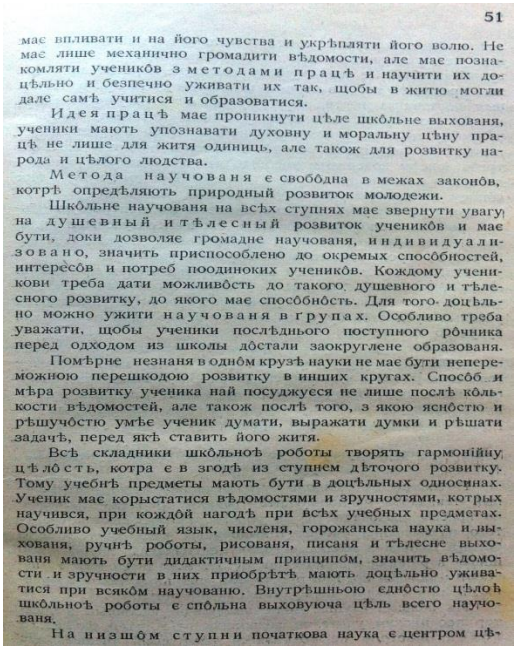

51

маѣ впливати и на його чувства и укрѣпляти його волю. Не маѣ лише механично громадити вѣдомости, але маѣ познакомляти учеников з методами працѣ и научити их доцѣльно и безпечно уживати их так, щобы в житю могли далѣ самѣ учитися и образоватися.

Идея працѣ маѣ проникнути цѣле шкôльне выхованя, ученики мають упознавати духовну и моральну цѣну працѣ не лише для житя одиниць, але також для розвитку народа и цѣлого людства.

Метода научованя ѣ свобôдна в межах законôв, котрѣ определяють природный розвиток молодежи.

Шкôльне научованя на всѣх ступнях маѣ звернути увагу на душевный и тѣлесный розвиток учеников и маѣ бути, доки дозволяѣ громадне научованя, индивидуализовано, значить приспособлено до окремых способностей, интересôв и потреб поодиноких учеников. Кождому ученикови треба дати можливôсть до такого душевного и тѣлесного розвитку, до якого маѣ способность. Для того доцѣльно можно ужити научованя в групах. Особливо треба уважати, щобы ученики послѣднього поступного рôчника перед одходом из школы дôстали заокруглене образованя.

Помѣрне незнаня в одном кругѣ науки не маѣ бути непереможною перешкодою розвитку в иных кругах. Способ и мѣра розвитку ученика най посуджуеся не лише послѣ кôлькости вѣдомостей, але також послѣ того, з якою ясностю и рѣшучôстю умѣѣ ученик думати, выражати думки и рѣшати задачѣ, перед якѣ ставить його житя.

Всѣ складники шкôльноѣ роботы творять гармонійну цѣлôсть, котра ѣ в згодѣ из ступнем дѣточого розвитку. Тому учебнѣ предметы мають бути в доцѣльных односинах. Ученик маѣ користатися вѣдомостями и зручностями, котрых научився, при кождôй нагодѣ при всѣх учебных предметах. Особливо учебный язык, численя, горожанська наука и выхованя, ручнѣ роботы, рисованя, писаня и тѣлесне выхованя мають бути дидактичным принципом, значить вѣдомости и зручности в них приобрѣтѣ мають доцѣльно уживатися при всякôм научованю. Внутрѣшньою єдинôстю цѣлоѣ шкôльноѣ роботы ѣ спôльна выховуюча цѣль всего научованя.

На низшôм ступни початкова наука ѣ центром цѣ-

* Урядовий вісник школьного реферату краєвого уряду Подкарпатьской Руси. – 1934 (Р.XIV.). – Ч.4-5. – Ужгород. – С.47-141.

лоѣ шкôльноѣ роботы; з неѣ, оскôлько можливо, выходять и до неѣ навязуються всѣ иншѣ учебнѣ предметы и выховуючѣ почôтины. Се непримушене, доцѣльне переснованя учебных предметôв може в першôм шкôльнôм роцѣ при одповѣдных обставинах вести до зъединеного научованя, в котрôм поодинокѣ складники учебного матеріялу творять природну цѣлôсть и не роздѣляються точно в призначеных годинах на поодинокѣ учебнѣ предметы; при тôм однакож треба зовсѣм додержати учебный час призначеный принципово для поодиноких учебных предметôв и досягнути в них кôнцем шкôльного року постановленых задач.

На середнѣм ступни зединяючим центром шкôльноѣ роботы и спôльною основою для выховуючих впливôв є краєзнавство у звязку з горожанською наукою и выхованем, з котрою має спôльнѣ науковѣ рамки.

На высшôм ступни выховуючим центром при цѣлôй шкôльнôй роботѣ суть реалѣ спôльно з горожанською наукою и выхованем, котра з рѣчевых вѣдомостей поодиноких учебных предметôв будує цѣлковиту (суцѣльну) основу для будучого свѣтогляду.

Кôнцентрація учебных предметôв робиться переважно психологично и треба оминати всяке неприродне и штучне звязованя рѣчей и вѣдомостей, котрѣ бы противилися логичным односинам. Найприроднѣйшим концентраційным фактором цѣлого научованя є учебный язык, як найважнѣйше выражаюче и дорозумѣваюче средство.

III. Розклад годин. Учебники, домашнѣ задачѣ, прогульки.

Розклад годин має бути, оскôлько можно, зготовленый так, щобы на пополудневѣ годины припадали переважно тѣлесне выхованя, ручнѣ роботы и спѣв. Єсли потребує того надзвычайна учебна и выховуюча вага, можуть бути учебнѣ годины в розкладѣ годин перемѣщенѣ, злученѣ або иншак згруповананѣ, абы так легше мож досягнути назначеноѣ цѣли (на пр. при прогульках, спôльных сходинах учеников, при слуханю шкôльного радія и под.).

На низшôм ступни може належный шкôльный инспектор поодиноким учителям дозволити вôльный розклад годин, в котрôм не роздѣляєся тыжневый учебный час

поодиноких учебных предметôв на призначенѣ годины. При всѣх таких змѣнах и упорядкованях треба однакож додержати кождого тыжня, а найдальше в 14 днях, цѣлый учебный час, постановленый учебною основою для кождого предмета и досягнуги кôнцем шкôльного року постановленых задач. Послѣ рѣшеня учительськоѣ нарады можно одну тыжневу годину учебного языка на середнѣм и высшôм ступни выужити частинно або цѣлком для цѣлей т. зв. вôльноѣ годины, особливо для вызычованя шкôльных книг, для слуханя шкôльного радія, для святкованя памятных днѣв, для спôльных ученичих сходин и розмов, для прогульок, для гимнастичных и товариських забав и под. Сесю годину треба в тыжневôм розкладѣ годин выразно одрѣжнити од инших годин учебного языка. Для кождого учебного предмета постановляєся загальне число тыжневых годин, але не определяєся, чи має учитися в пôвгодинах, в годинах, або в бôльших часовых одиницях. Залишаєся на волю учительських корпорацій, щобы пропоновали для мѣстных обставин найвыгôднѣйше роздѣленя постановленого часу на часовѣ одиницѣ для поодиноких предметôв и вѣковых ступнѣв. Доручаєся однакож, щобы на низшôм ступни провадилася наука поодиноких предметôв в пôвгодинах.

При бôльшекласовых школах може учитель учити учебнѣ предметы, котрыми бôльше интересуеся и має для них способнôсть и в декôлькох класах.

Доцѣльне выховання ученикôв до самостôйноѣ роботы и потребна ощаднôсть учебного часу вымагають, щобы и в народных школах уживалося чим бôльше учебникôв и помôчных книг. Особливо потребуються при непрямôм научованю в меншекласовых школах. Для того допоручаєся заложувати приручнѣ ученичѣ библіотеки (помôчнѣ библіотеки).

Домашнѣ задачѣ повиннѣ бути доповненем и повторенем шкôльноѣ науки, а не єѣ нагородою. Лише такѣ домашнѣ задачѣ можно задавати, котрѣ ученик сам може зробити без чужоѣ помочи и не є ними перетяжованый.

Доцѣльно приготовленѣ прогульки суть важною складовою частею дѣяльноѣ (трудовоѣ) школы. Устрояються послѣ потребы научованя и выховання з одповѣдным оглядом на душевный и тѣлесный розвиток ученикôв по правилу в учебнôм часѣ.

IV. Необовязковѣ предметы.

При народных школах можно учити при умовах становленых в § 1. одст. 2. зак. ч. 226/1922, Зб. з. и р. и в § 2., правительственного розпоряженя чис. 64/1925 Зб. з. и р., як необовязковый предмет другий язык, пôлеве господарство, музику, скоропис (стенографію) и писаня на машинцѣ. Для заведеня инших неповинных предметôв треба мати не лише згоду удержователѣв шкôл, але також дозвôл министерства шкôльництва и народноѣ освѣты. Другим языком розумѣти треба при школах з чехословацьким учебным языком в Чехіи, Моравськослезку нѣмецький язык, на Словаччинѣ пôдкарпаторуський, нѣмецький, або мадярський язык при школах з иншим учебным языком чехословацький язык, оскôлько не було рѣшеням министерства шкôльництва и народноѣ освѣты його научованя призначено для дакотроѣ школы обовязковым. Од котрого ступня, в декôлькох годинах тыжнево и послѣ котрых учебных основ треба при народных школах не чехословацького учебного языка учити чехословацький язык, постановляє з оглядом на мѣстнѣ обставины краєва шкôльна рада, на Словаччинѣ и Пôдк. Руси реферат министерства шкôльництва и народноѣ освѣты, при школах управлюваных прямо министерством шкôльництва и народноѣ освѣты се министерство. То саме постановлять аналогично згаданѣ шкôльнѣ уряды о необовязковôм ученю инших языкôв кромѣ чехословацького и инших необовязковых предметôв. Иншѣ неповиннѣ предметы кромѣ другого языка можно при народнôй школѣ учити лиш на высшôм ступни.

V. Роздѣленя поступных рôчникôв на ступнѣ, класы и оддѣлы.

Поступный рôчник означає организаційне задѣленя ученикôв послѣ учебных основ в класах и оддѣлах.

Шкôльным роком розумѣеся рôк ходженя до школы.

Ученики роздѣляються до клас и оддѣлôв послѣ трьох ступнѣв учебного матеріялу.

Низший ступень обнимає перший и другий поступный рôчник.

а) Школы з вôсьмома поступными рôчниками.

1. Одноклясова школа.

Класа	I.			
Оддѣл	1.	2.	3.	4.
Поступный рôчник	1. 2.—3. 4.—5. 6.—8.			
Религія	2	2	2	2
Горожанська наука и выховання	—	—| 1	1	1
Учебный язык	8	9	8	7
Початкова наука	4	4|—	—	—
Предметнѣ науки (реалѣ). Краєзнавство	—	—| 2	3	—
Географія	—	—	—	3
Історія	—	—	—	
Природопис	—	—	—	3
Физика	—	—	—	
Численя з наукою о геометричных тѣлах	3	4	4	4
Рисованя	—	—| 1	2	3(1*)
Писаня	—	—	1	—
Спѣв	1	1	1	1
Тѣлесне выхованя	2	2	2	2
Хлопячѣ ручнѣ роботы	—	—| 1	1	2
Дѣвочѣ ручнѣ роботы з наукою о домашнѣм господарствѣ	—	—| 3**)	3	6
Хлопцѣ тыжднево	20	22|23	25	28
Дѣвчата тыжднево	20	22|25	27	30

*) В скобках означене звѣздою є число годин для дѣвок.

**) Для дѣвок од 3. поступного рôчника.

Примѣтка: Третій поступный рôчник може учитися рисованя разом з третим оддѣлом.

Додаток В.14

Прохання вчителів до Шкільного відділу Цивільної управи Підкарпатської Русі про підтримку журналу для дітей «Калина» та фрагменти з рукопису журналу, Мукачівська державна учительська семінарія, 1927*

МУКАЧЕВСКАЯ ДЕРЖАВНАЯ УЧИТЕЛЬСКАЯ СЕМИНАРІЯ.

Ч. 502/27.

Мукачево, дня 20. декабря 1927.

Предметъ: Подпора для новиночки "Калина".

Отвѣтъ на ч.

Приложенія: I

Гражданскому Правленію Подк. Руси,

про Школьный Отдѣлъ

въ Ужгородѣ.

Съ почтеніемъ представляю прошеніе учителей упражнительной школы о подпорѣ на новиночку "Калина".

Директоръ.

Civilní správa Podkarpatské Rusi

Došlo dne 27. XII. 1927

Číslo: 99426 Příl. 1 II

Vzato na vědomí.

AD ACTA.

V Užhorodě dne 28. XII. 1927

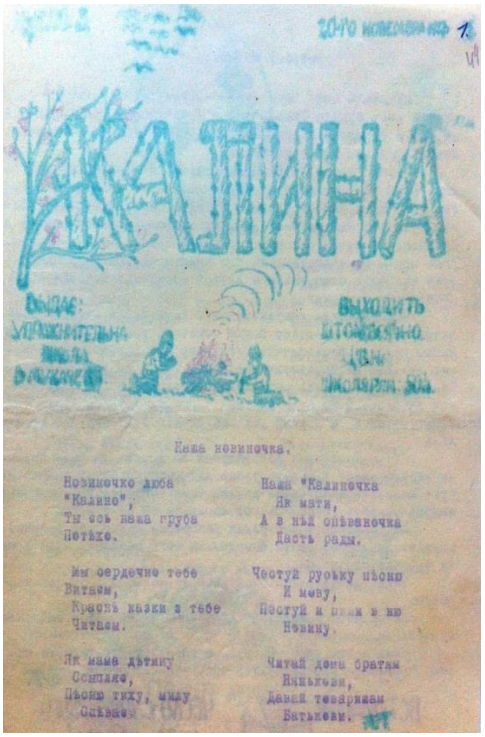

КАЛИНА

Наша новиночка.

Новиночко люба
"Калино",
Ты єсь наша груба
Потѣхо.

Наша "Калиночка
Як мати,
А в нѣй спѣваночка
Дасть рады.

Мы сердечно тебе
Витаєм,
Красні казки з тебе
Читаєм.

Честуй руську пѣсню
И мову,
Пестуй и [illegible] в ню
Новину.

Як мама дѣтину
Ссыпляє,
Пѣсню тиху, милу
Спѣває.

Читай дома братям
Нянькови,
Давай товаришам
Батькови.

*Державний архів Закарпатської області, ф. 28, оп. 3, спр. 585, арк. 48 – 52

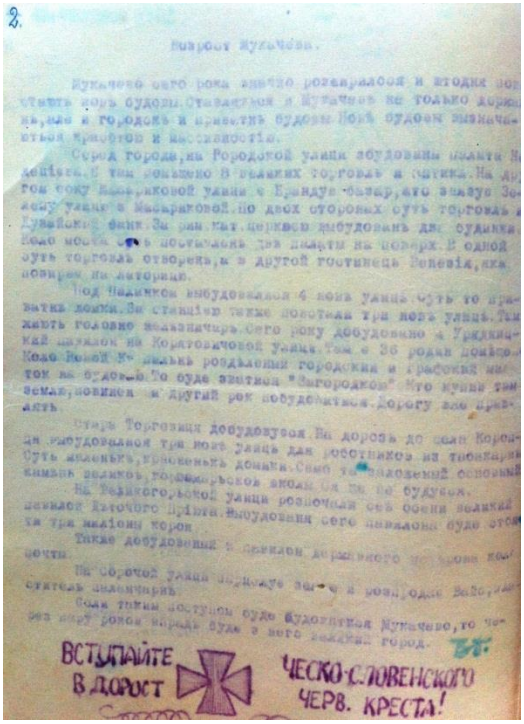

2.

Вопрос Мукачева.

Мукачево свого рока значно розвивалося и вгодки зов
чинить нові будови. Становище в Мукачеві не только держ
ка, але и городськ и привітні будови. Нові будови визначе
ються красотов и вигідностю.

Серед города, на Городоцкой улици збудовано палату М
дичітета. В тім помещено в рядних торговлях и ґутіка. На др
гок боку Кошт, ковой улици є Ерандуе-базар, ато знизу Зе
ному улици в Макаровой. по двох сторонах суть торговлі
Угорський банк. За рим. кат. церквов збудовано дві будинка
Нодо моста суть поштовий два палати на поверх. В одной
суть торговлі отворені, а в другой гостинець Фенеція, ка
новіром на авторице.

Под Чадинком збудовалося 4 нові улиці. Суть то пре
бытка домки. За станіцов тепер повстали три нові улиці. Там
жить головно незаможні. Село року збудовано в Угрынів
кай шанаток на Коратовичовой улиці. Там є 36 родин домов
Кодо Новой Ку- нькой роздільній городскій и грабовій ма
ток на будов. В То буде звитий "Загородком". Кто купив тим
земле, новинов и другий рок збудовати. Дорогу вже прав
дять.

Стара Торговиця збудувалося. На дорозі до села Коро
ня збудовалося три нові улиці для робітників из тюбакар
Суть маленькі, красненькі домики. Село так заложений основній
киналь великої, горожанського вигляду не буде.

На Великогорьской улиці розпочатий сев осени великий
певнося Каточого Пріята. Збудовати сего певалося буде отс
ка три мілліони корон.

Тепер збудований в Мукачеві державного телеграфа кол
почти.

На Сборочой улиці збудовано вже и нові одне Вабо, уже
статель знаменитий.

Коли тими поступом буде будувитися Мукачево, то че
без пару років нарід буде в него заїжджий город.

ВСТУПАЙТЕ В ДОРОСТ ЧЕСКО-СЛОВЕНСКОГО ЧЕРВ. КРЕСТА!

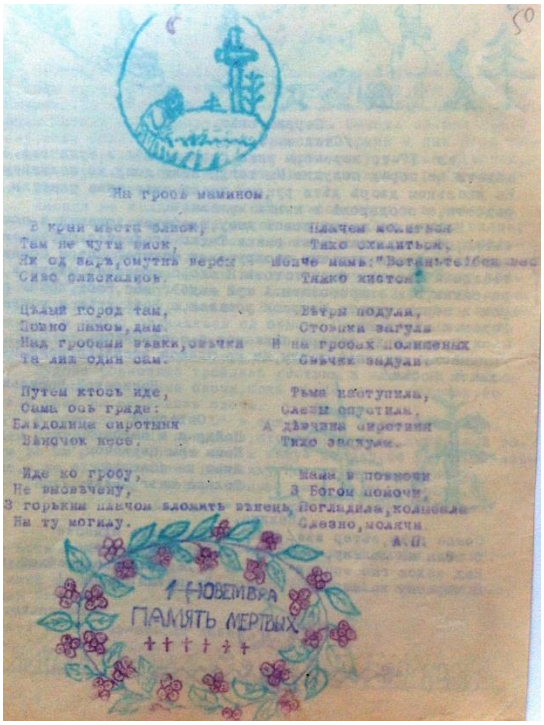

50

На гроб мамином.

В краю мого дитинства,
Там не чути сліз,
Як од вітру, смутна верба
Сиво сивіськалюх.

Цілий город так,
Помно панов, дам.
Над гробами ридки, сльозки
Та лиш один сам.

Путем ктось іде,
Сама сіль граде:
Бездольний сиротин
Бідочок косе.

Іде ко гробу,
Не висловчому,
З горьким плачом вложить вінець погледнав, колінець
На ту могилу.

Плачем молитвам
Тихо схилиться,
Тихо хистом.

Вітри подули,
Стовпи загули
І на гробах полинених
Бідочок задули.

Тьма наступила,
Сльози спустила,
А дівчина сиротина
Тихо заснула.

Мами в помочи
З Богом помочи,
Сльозно, молячи
А.П.

1 НОЯБРЯ ПАМЯТЬ МЕРТВЫХ

4.

Перший снїг.
/Стилова задача./

Дня 17-го новембра упав перший снїг в Мукачевї. Зачав падати ще перед полудне. Мы тогды шли дому из паличарнї. На школьном дворї дїти руками имали снїг, иншї скакали од радости, а поодинокї и языки вывалили.

Коли я по науцї повов дому, набирав дощечки и попросив татка, обы справили менї санки. Татко згодилися. Одрїзали пи ков двї однакї дощечки, заокруглили сокыров. Потом позбивали гвоздями и санки были готовї. Я скоро привязав мотуз к съ на санки, обы выпробовати. А туй надбїг пес, Бобї, хопив за ш рок и зачав тягати. Мотузок урвався, а Бобї утїк з мотузом. Ледвы я его имив.

Потом я до вечера санкався з сестричков.

/Примїтка редакції: ледвы, ци не плакав василько, коли не мог имити Бобїм/.

Написав: Д. Василько.

Спїванка.

Пойду я в садочок,
Нема там цвїточок,
Лист не зелене,
Только снїг бїлїе.

Калина.

Сонце грїе, вїтер вїе,
З поля на долину,
Над водов где тополю
Я червону калину.

На калинї одиноке
Гнїздочко гойдає.
А де дївся соловейко?
Не питай! Не знає!

Т. Шевченко.

Додаток В.15

План-схеми початкових шкіл з русинською мовою навчання в с. Худльово та с.Липовець (тепер Хустський район), 1920-1938*

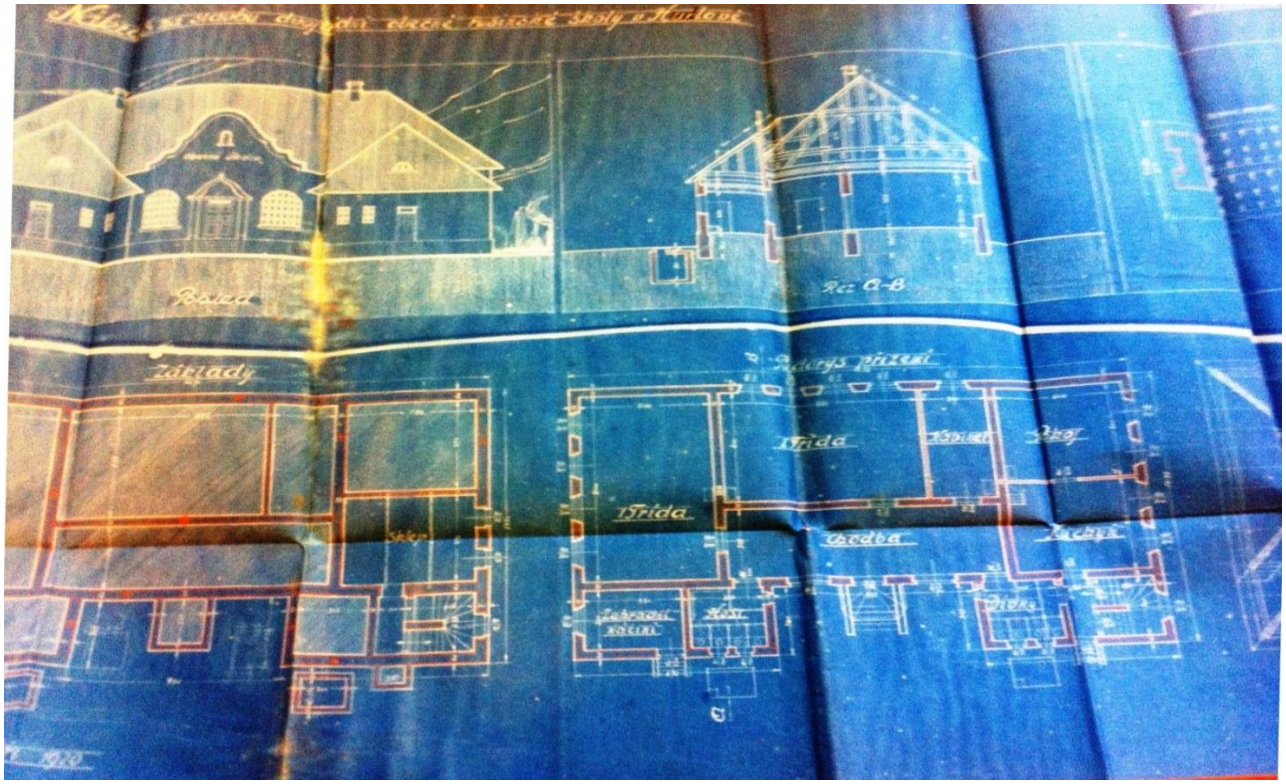

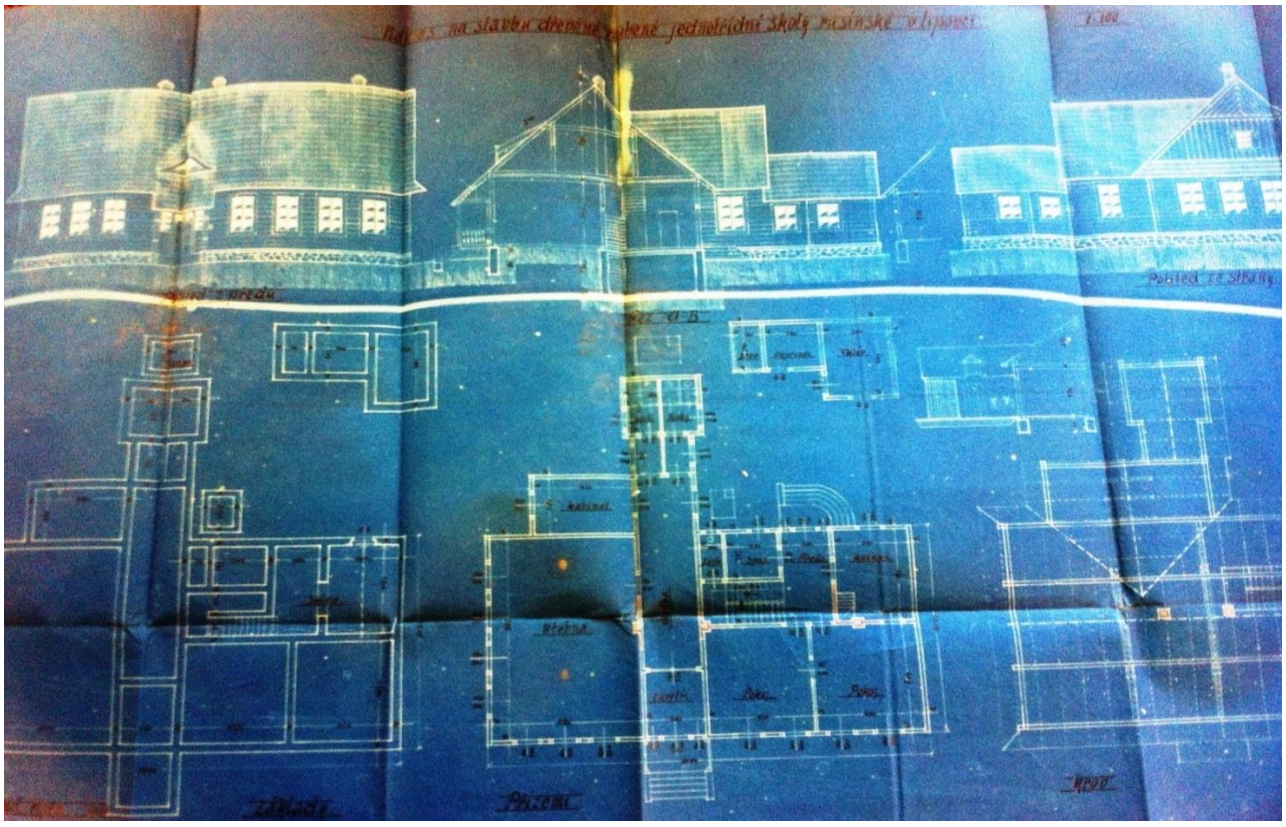

*Державний архів Закарпатської області, ф. 28, оп. 5, спр.47, арк. 24, 131

Додаток В.16

Паспорт державної народної школи в с.Худльово*

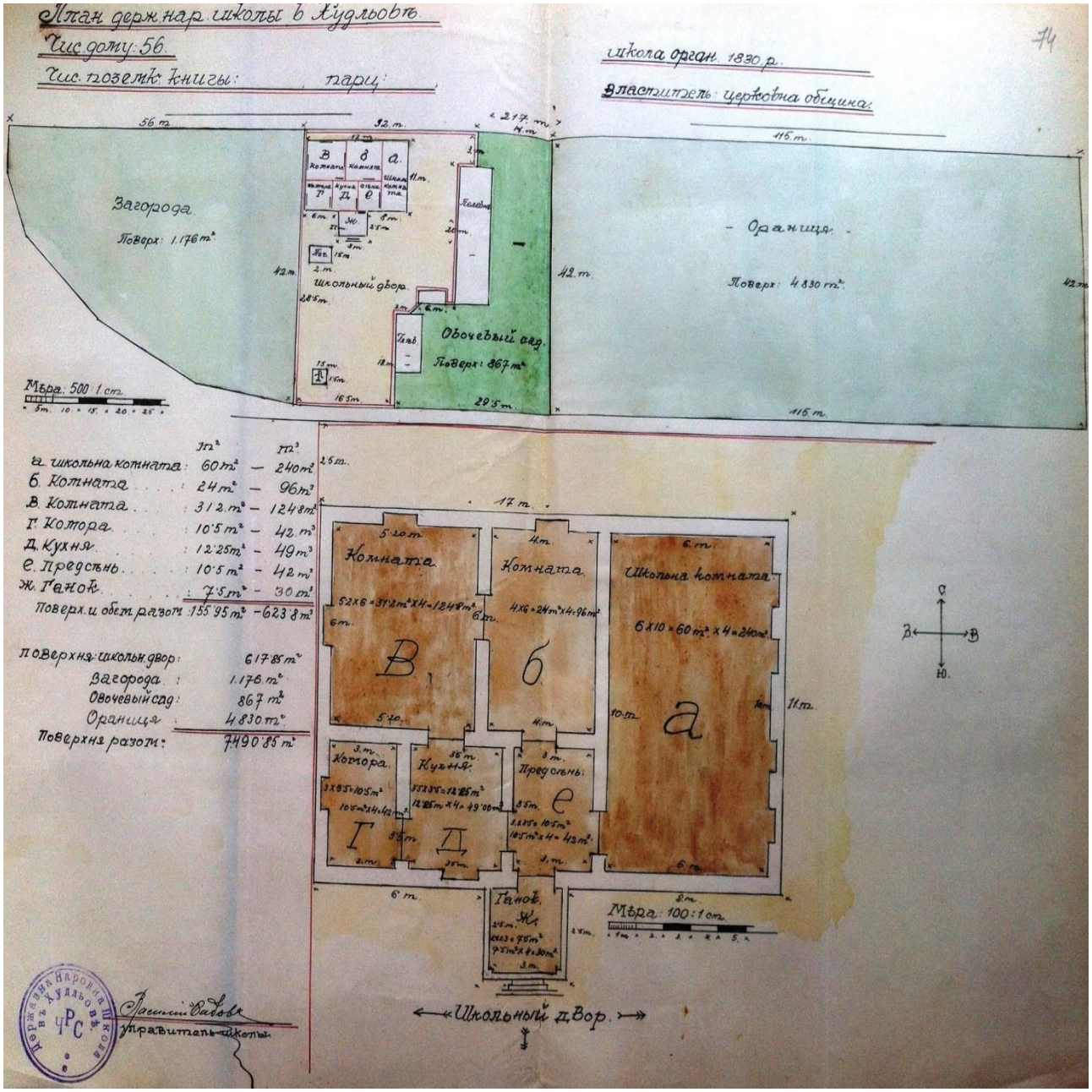

*Державний архів Закарпатської області, ф. 28, оп. 6, спр.812, арк. 74

Додаток В.17

Розклад навчальних занять Ужгородської греко-католицької вчительської семінарії на 1925-1926, 1926-1927 навчальні роки*

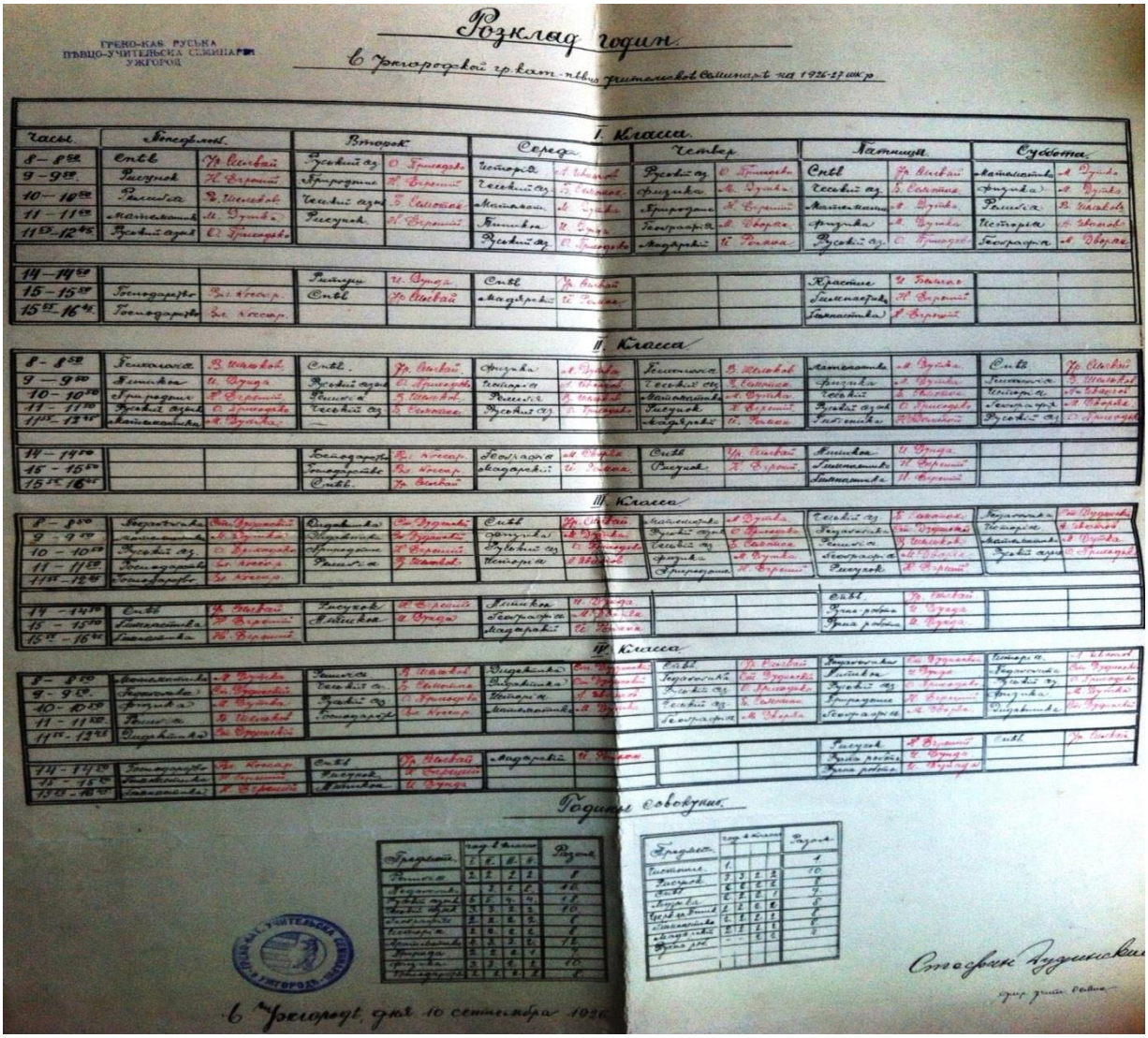

*Державний архів Закарпатської області, ф. 28, оп. 5, спр.401, арк. 7 – 8

Додаток В.18

Витяг з навчальної програми для початкових шкіл, 1925*

ПОДРОБНЫЙ ПЛАНЪ

УЧЕБНАГО МАТЕРІЯЛА ДЛЯ НАР. ШКОЛЪ

ОКР. МУКАЧЕВСКАГО

Т. ч.

Инв. ч. 103.

103

Державна народна школо въ

Церковна „ „

Мукачево, 1925.

книгопечатное, литературное и газетное издательство

„РЕФОРМА"

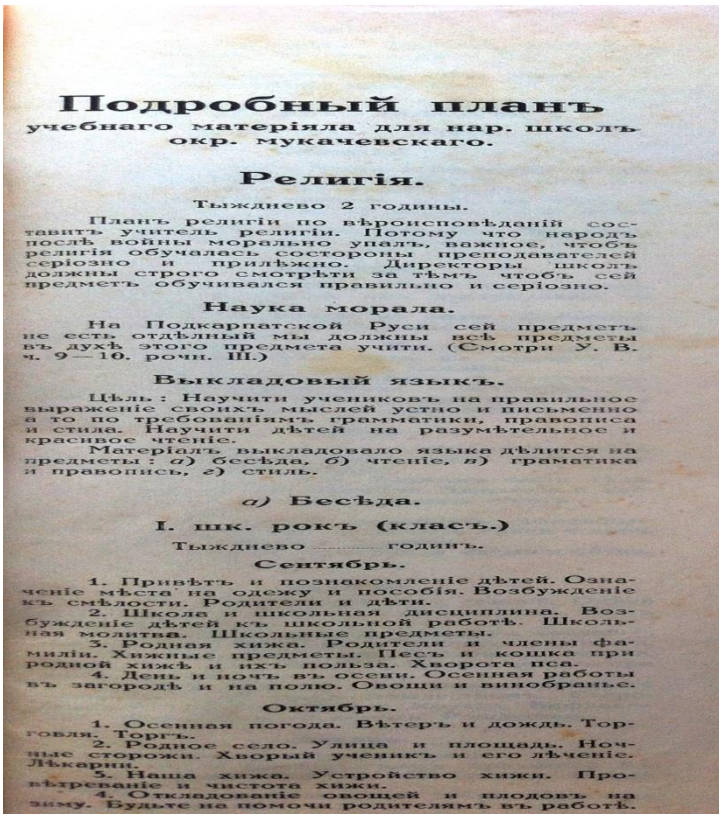

Подробный планъ

учебнаго матеріяла для нар. школъ

окр. мукачевскаго.

Религія.

Тыждневo 2 годины.

Планъ религіи по вѣроисповѣданій составитъ учитель религіи. Потому что народъ послѣ войны морально упалъ, важное, чтобъ религія обучалась состорoны преподавателей серіозно и прилѣжно. Директоры школъ должны строго смотрѣти за тѣмъ, чтобъ сей предметъ обучивался правильно и серіозно.

Наука морала.

На Подкарпатской Руси сей предметъ не есть отдѣльный мы должны всѣ предметы въ духѣ этого предмета учити. (Смотри У. В. ч. 9—10. рочн. III.)

Выкладовый языкъ.

Цѣль: Научити учениковъ на правильное выраженіе своихъ мыслей устно и письменно а то по требованіямъ грамматики, правописа и стиля. Научити дѣтей на разумѣтельное и красирое чтеніе.

Матеріалъ выкладовало языка дѣлится на предметы: *а)* бесѣда, *б)* чтеніе, *в)* граматика и правопись, *г)* стиль.

а) Бесѣда.

I. шк. рокъ (класъ.)

Тыждневo ..... годинъ.

Сентябрь.

1. Привѣтъ и познакомленіе дѣтей. Означеніе мѣста на одежу и пособія. Возбужденіе къ смѣлости. Родители и дѣти.
2. Школа и школьная дисциплина. Возбужденіе дѣтей къ школьной работѣ. Школьная молитва. Школьные предметы.
3. Родная хижа. Родители и члены фамилія. Хижные предметы. Песъ и кошка при родной хижѣ и ихъ польза. Хворота пса.
4. День и ночъ въ осени. Осенная работы въ загородѣ и на полю. Овощи и виноброньe.

Октябрь.

1. Осенная погода. Вѣтеръ и дождь. Торговля. Торгъ.
2. Родное село. Улица и площадь. Ночные сторожи. Хворый ученикъ и его лѣченіе. Лѣкарнь.
3. Наша хижа. Устройство хижи. Провѣтреваніе и чистота хижи.
4. Откладованіе овощей и плодовъ на зиму. Будьте на помочи родителямъ въ работѣ.

*Державний архів Закарпатської області, ф. 28, оп. 7, спр. 96, арк. 31 – 59.

Наука о родномъ краю.

Въ III. IV. шк. рокѣ въ Наукѣ о родномъ краю должны на концентрироваться предметы Географія, Исторія, Физика, конституція и естествовидѣніе. Цѣль ученія сего предмета чтобъ дѣти многосторонно познакомились съ роднымъ краемъ, и привыкали къ самостоятельному размышленію. Для достиженія этой цѣли необходимо нужно всю науку съ наглядываніемъ передати, ввиду чего врученся при этомъ предметѣ драматизація.

III. шк. рокъ (классъ).

Тыжднево ..... год.

Сентябрь.

1. Родный домъ. Семейная жизнь человѣка. Родитель и учитель, якъ друзья дѣтей. Любовь и довѣріе къ нимъ. Воспитаніе дома и въ школѣ. Школьн. порядокъ.
2. Семейство, отецъ и мати. Имя и фамилія. Занятіе родителей дома. Раздѣленіе работы въ семействѣ по возрасту и способности. Любовь къ родинѣ и родной земль.
3. Родное село и его произхожденіе. Улица; сообщеніе людей. Загорода, поле, лѣсъ. Животныя села. Животныя якъ нашія друзья. Чистота и порядокъ животныхъ; ихъ жизнь, робота и радость. Трудолюбіе. День освобожденіе Подкарп. Руси.
4. Чистый воздухъ и лучи солнца для здоровье. Школа, и другія воспит. заведенья. Нужность ихъ.

Октябрь.

1. Работа земледѣдца въ загородахъ, садахъ, на полѣ. Физичная и умственная работа. Земледѣліе, ремесло, торговля, школа и урядъ.
2. Поверхность сельскаго хутаря: равнины, холмы, грунки, горы, долины. Сельскій урядъ и сельскій выборъ. Староста и нотарь.
3. Занятіе и вѣроисповѣданіе обывателей своего села.
Страны свѣта. Кругозоръ: поверхность, животныя, растенія, минералы своего кругозора.
4. Окольица села. Занятіеи вѣроисповѣданіе обывателей сосѣднихъ селъ и поверхность ихъ. День свободы 28. X.

Ноябрь.

1. Части горъ: верхи, боки, споды и хребетъ, долины и переходы.
2 Дороги. Сообщеніе на горахъ (серпентина) Жизнь на горахъ, Пасла на полонинахъ, туристика. Рубанье деревъ и углепаленіе.
3. Произхожденье водъ: источникъ, ручей, потокъ, и рѣка, Русло, береги, устье и дельта.
4. Сообщеніе на водахъ теперь и прежде Сила воды на горахъ. Водяный млинъ. Минеральные источники, и ихъ цѣлебная сила.

Декабрь.

1. Стоящая вода: болото, озеро (морское око) и море. Газы болота. Произхожденіе и животные стоящихъ водъ. Добываніе соли
2. Упознаніе знаковъ на картинѣ.
3. Означеніе дорогъ (Km) Путешествіе отъ роднаго села до Мукачева. Мукачево якъ

Красопись.

II. шк. рокъ (классъ).

Сентябрь.

1. Помѣщеніе учениковъ на красопись. Нужно въ вниманіе брати кратковидящихъ и слабыхъ въ письмѣ которыхъ помѣстимъ въ первую скамейку или на край скамеекъ чтобъ всегда подъ надзоромъ были. Поученіе, якъ нужно сидѣти и перо держати если пишемъ. Чистота рукъ и тетрадей. Порядокъ при раздѣленьи и собираньи тетрадей. Правила письма. Линіи въ тетрадяхъ.
2. Для упражненія руки и письма писанье

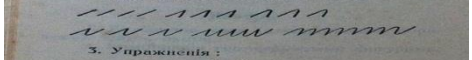

3. Упражненія:

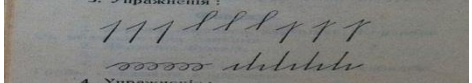

4. Упражненія:

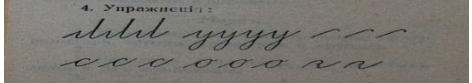

Октябрь.

1. Упражненія:

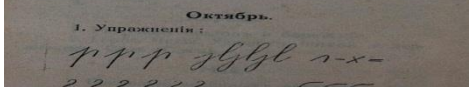

2. Писанье буквъ: *і, и, б, ш*
3. „ „ „ *п, т, е, м*
4. „ „ „ *е, г, у, н.*

Ноябрь.

1. Писанье буквъ: *л, м, о, в.*
2. „ „ *д, б, р.* слож. буквъ на слова.
3. Буквы: *в, ц, о, 1,* пис. словъ.
4. „ *ш, к, 2, 3,* „ „

Декабрь.

1. Буквы: *з, ф, 4, 5,* писанье словъ.
2. „ *ю, л, ж, б, 7,* „ „
3. „ *с, ъ, о, 8, 0,* „ „
4. „ *т, ь, Ъ, 2, ;,* „ „

Январь.

3. Буквы: *я, ч, 2, ;, „* пис. словъ.
4. Писанье словъ.

— 44 —

Заучиваніе всѣмъ классамъ текста простѣйшихъ въ музикальномъ отношеніи пѣсенъ якъ средство къ развитію чувства ритма (Етихонь разучивается тѣмъ ритмомъ, якимъ оно положено на музыку).

Упражненіе въ пѣніи звуковъ гаммы (3—4) въ различныхъ темпахъ.

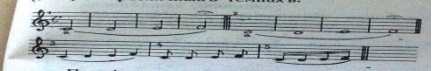

Примѣняя и въ дальнѣйшемъ указанныя упражненія втеченіе года, разучиваются сначала легкія пѣсни къ играм, а позже и самостоятельная дѣтскія пѣсенки легкаго, доступнаго пониманію дѣтей, содержанія и музыкальнаго склада.

II. шк. рокъ (классъ).

Сентябрь.

Повтореніе заученныхъ въ 1-й кл. пѣсень. Въ дальнѣйшемъ, въ весь шк. годъ, увеличивая количество пѣсень все болѣе и болѣе сложнаго музикальнаго построенія, постепенно вести и голосовыя упражненія помочнаго характера.

Октябрь.

Голосовыя упражненія, (на среднихъ регистрахъ, примѣнительно къ діапазону голоса дѣтины) имѣющія цѣлью выработку чистоты и длительности звука.

Ноябрь—Декабрь.

Занятія съ небольшими группами дѣтей, или даже съ отдѣльными ученикаи, пѣніе за голосомъ или инструментомъ цѣлаго ряда звуковъ, расположенныхъ якъ въ нормальномъ порядкѣ гаммы, такъ и въ разбивку.

Поясненіе. При пѣніи обращается вниманіе на правильное положеніе рта и дыханіе а равно регулируется сила и длительность голоса.

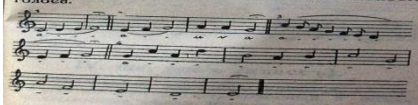

Январь.

Тѣ же упражненія съ цѣлымъ классомъ.

Февраль.

Пѣніе слоговъ въ одномъ тонѣ, но различной длительности.

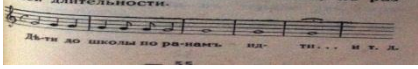

Додаток В.19

Табель успішності єврейської початкової школи (на звороті – система оцінювання)*

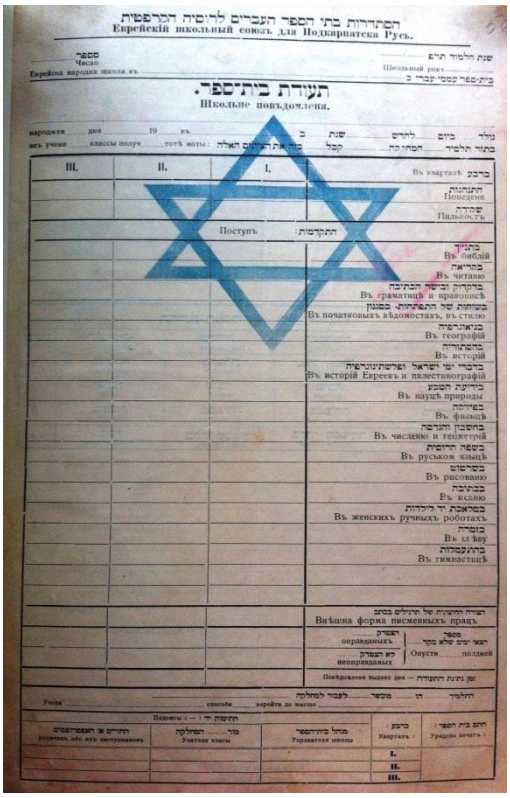

Еврейскій школьный союзъ для Подкарпатска Русь.

תעודת בית־ספר.
Школьное повѣдомленіе.

III.	II.	I.	
			Въ классѣ כיתה
			Поведеніе התנהגות
			Прилежаніе שקידה
			Поступъ התקדמות
			Въ библіи בתנ"ך
			Въ чтеніи בקריאה
			Въ грамматикѣ и правописи בדקדוק וכתיבה
			Въ начальныхъ свѣдѣніяхъ изъ исторіи Евреевъ и палестиноведенія בידיעות שונות מתולדות ישראל וארץ־ישראל
			Въ начальныхъ свѣдѣніяхъ по географіи בגיאוגרפיה
			Въ исторіи בהיסטוריה
			Въ начальныхъ свѣдѣніяхъ по естествознанію בידיעת הטבע
			Въ финансѣ בחשבון
			Въ числѣ и геометріи בחשבון והנדסה
			Въ русскомъ языкѣ בשפה הרוסית
			Въ рисованіи בציור
			Въ пѣніи בשירה
			Въ женскихъ ручныхъ работахъ במלאכת יד לנשים
			Въ сѣдѣ בסדר
			Въ гимнастикѣ בהתעמלות

Успѣхи въ письменныхъ работахъ — רשימת התלמיד בכתב

Число дней пропущенныхъ מספר ימי שלא בסך	оправданныхъ בצדק	
	неоправданныхъ שלא בצדק	

Пожеланія выдано дня — נתן בידי התעודה ביום

Ученикъ — התלמיד

Переведенъ въ — מועבר לכתה

Подписи: — חתימות יד —

Учителя и наставники מורים ואחראים	Учителя класса מורי הכתה	Управителя школы מנהל בית־הספר	Классъ כתה	Ученія начатъ תחלת בית הספר
			I.	
			II.	
			III.	

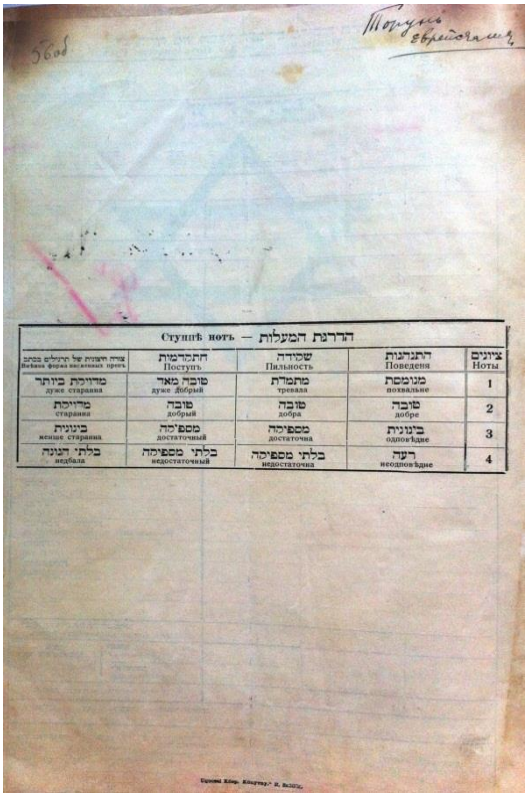

Ступнѣ нотъ — הדרגת המעלות

Внѣшняя форма письменныхъ работъ צורת הכתיבות של תלמידים בכתב	Поступъ התקדמות	Прилежаніе שקידה	Поведеніе התנהגות	Ноты ציונים
очень старанна מיוחדת מיוחד	очень добрый טובה מאד	похвальная מתמדת	похвальное מעולה	1
старанна מיוחדת	добрый טובה	добрая טובה	добре טובה	2
менѣе старанна בינונית	достаточный מספיקה	достаточная מספיקה	одобрѣніе בינונית	3
небрежна בלתי מספיקה	недостаточный בלתי מספיקה	недостаточная בלתי מספיקה	неодобрѣніе רעה	4

*Державний архів Закарпатської області, ф. 28, оп. 5, спр.523, арк. 56

Додаток В.20

Розклади уроків на 1923 – 1924 навчальний рік у початкових школах з німецькою мовою навчання в с.Паланок, Нове Село, Драчино*

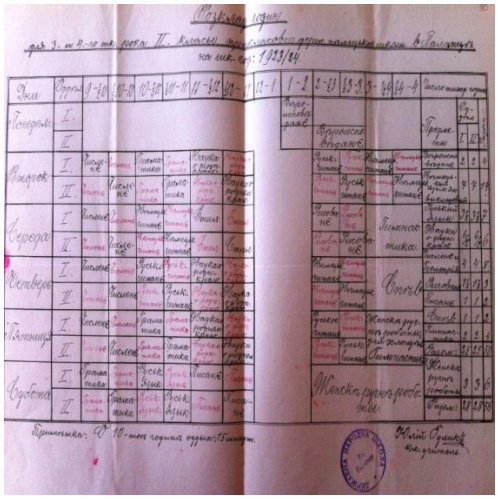

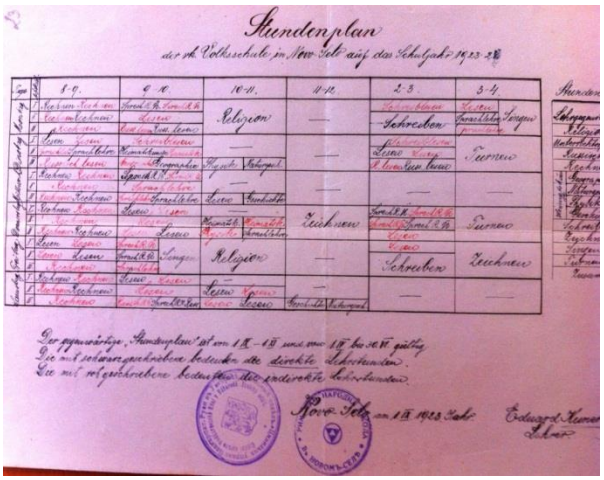

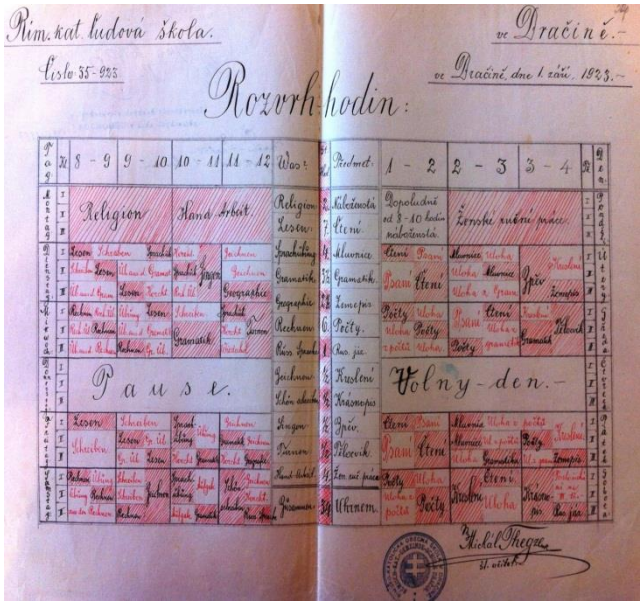

*Державний архів Закарпатської області, ф. 28, оп. 9, спр.150, арк. 10, 11, 34.

Додаток В.21

Витяг з журналу обліку відомостей про учнів третього класу та їх батьків державної народної школи м. Севлюш, 1933 – 1934 навчальний рік*

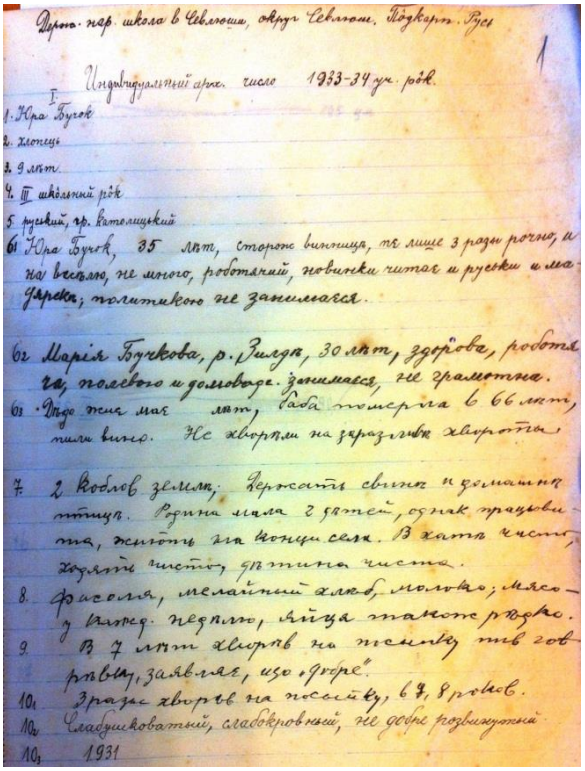

Держ. нар. школа в Севлюші, окр. Севлюш. Підкарп. Русь

Індивідуальний арх. число 1933-34 уч. рік.

I

1. Юра Буєк
2. хлопець
3. 9 літ.
4. III шкільний рік
5. руський, гр. католицький
6. Юра Буєк, 35 літ, сторож винниця, не лише з ради річної, а на весілля, не много, робітний, новинки читає и руски и мадярски; політикою не занимається.

6г Марія Буєкова, р. Зилдя, 30 літ, здорова, робітна, полевого и домовладе. занимается, не грамотна.

6з Отец жив має літ, баба померла в 66 літ, мати вимо. Не хворіли на зразливі хвороби

7. 2 Коблів земли, держать свині и домашні птиці. Родина мала з дятей, однак працьовита, живуть на конци села. В хаті чисто, ходять чисті, дитина чиста.
8. фасоля, меланий хліб, молоко; мясо з вареб. недїлю, яйця також рідко.
9. В 7 літ хворів на тіфус, тв говорить, заявляє, що „добре".
10. Зразе хворів на тіфус, в 7, 8 років.
10г Слабшковатий, слабокровний, не добре розвинутий
10з 1931

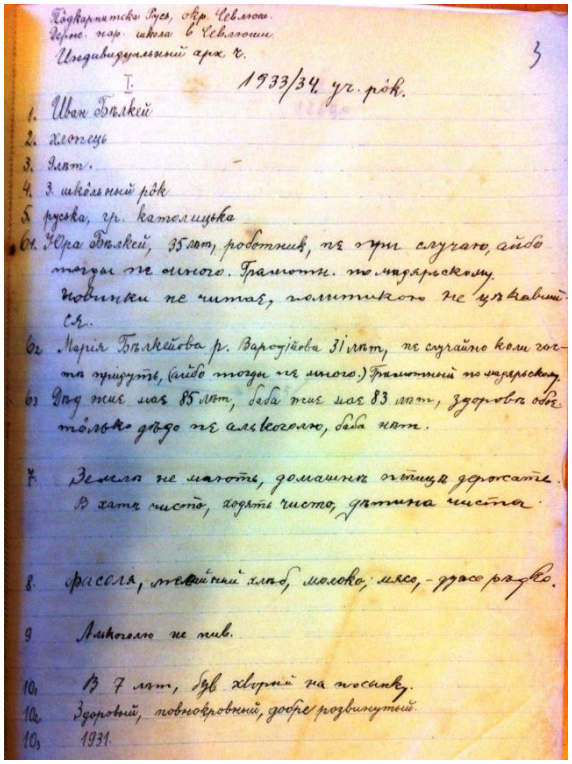

Підкарпатска Русь, окр. Севлюш.
Держ. нар. школа в Севлюші.
Індивідуальний арх. к. 3

I

1933/34 уч. рік.

1. Іван Балкей
2. хлопець
3. 9 літ.
4. 3 шкільний рік
5. руска, гр. католицька
6. Юра Балкей, 35 літ, робітник, не часто случається, або тогди не много. Грамотн. по мадярскому, новинки не читає, політикою не цікавиться.

6г Марія Балкейова р. Варгуйова 31 літ, не случайно коли говорить, (або тогди не много.) Грамотний по мадярскому

6з Отец жив має 85 літ, баба жива має 83 літ, здорові обоє, только дідо не алкоголю, баба нет.

7. Земля не маєть, домашні птиці держать. В хаті чисто, ходять чисто, дитина чиста.
8. фасоля, тепій хліб, молоко, мясо, часо різко.
9. Алкоголю не пив.
10. В 7 літ, був хворий на тіфусь.
10г Здоровий, повнокровний, добре розвинутий.
10з 1931.

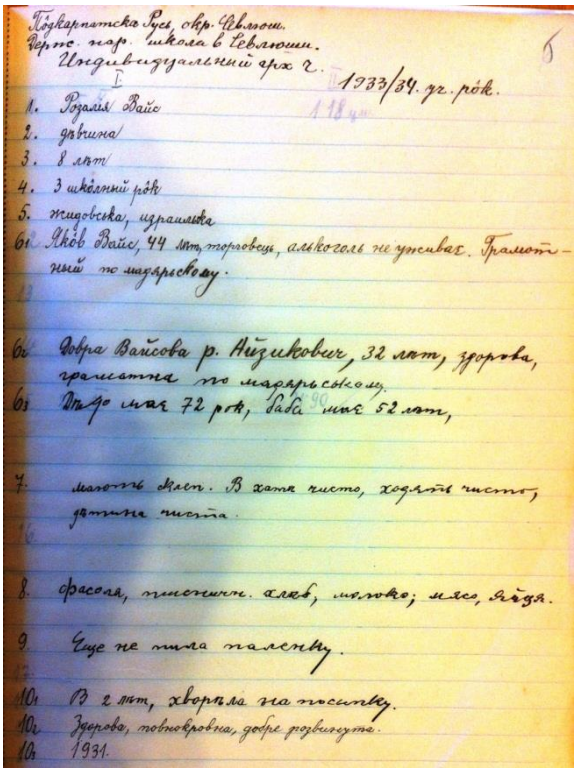

Підкарпатска Русь, окр. Севлюш.
Держ. нар. школа в Севлюші.
Індивідуальний арх. к. 5

I

1933/34 уч. рік.

1. Розалія Вайс
2. дівчина
3. 8 літ
4. 3 шкільний рік
5. жидовська, ізраелітка
6. Яків Вайс, 44 літ, торговець, алкоголь не уживає. Грамотний по мадярському.

6г Фейга Вайсова р. Айзіковіч, 32 літ, здорова, грамотна по мадярському.

6з Отец має 72 рік, баба має 52 літ,

7. маєть хату. В хаті чисто, ходять чисті, дитина чиста.
8. фасоля, пшеничн. хліб, молоко; мясо, яйця.
9. Еще не мала паленку.
10. В 7 літ, хворіла на тіфусь.
10г Здорова, повнокровна, добре розвинута.
10з 1931.

*Державний архів Закарпатської області, ф. 493, оп. 1, спр. 27, арк. 1, 3, 5.

ДОДАТОК Д
Угорського періоду (1939 – 1944)

Додаток Д.1

Інформаційна книжечка учня початкової народної школи (прототип сучасного табелю успішності та навчасчльно-облікової картки школяра)*

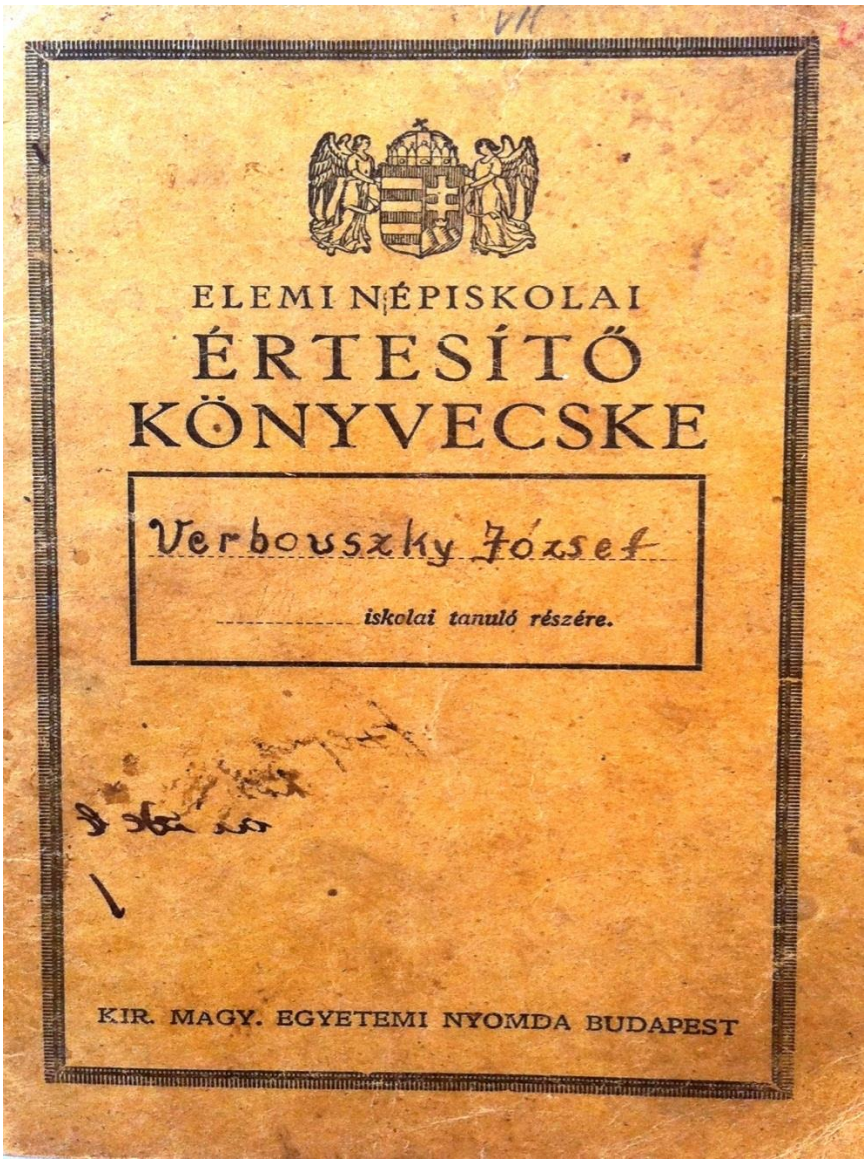

- З сімейного архіву автора

Додаток Д.2

Педагогічний часопис «Народна школа» Учительського Товариства Карпатського Краю, побачив світ у 1939 році (титульні аркуші)*

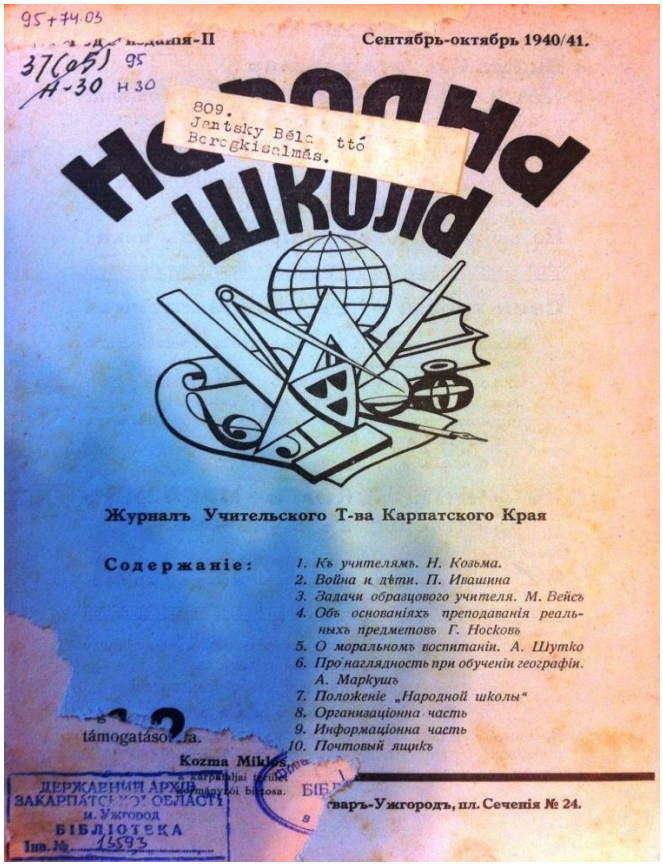

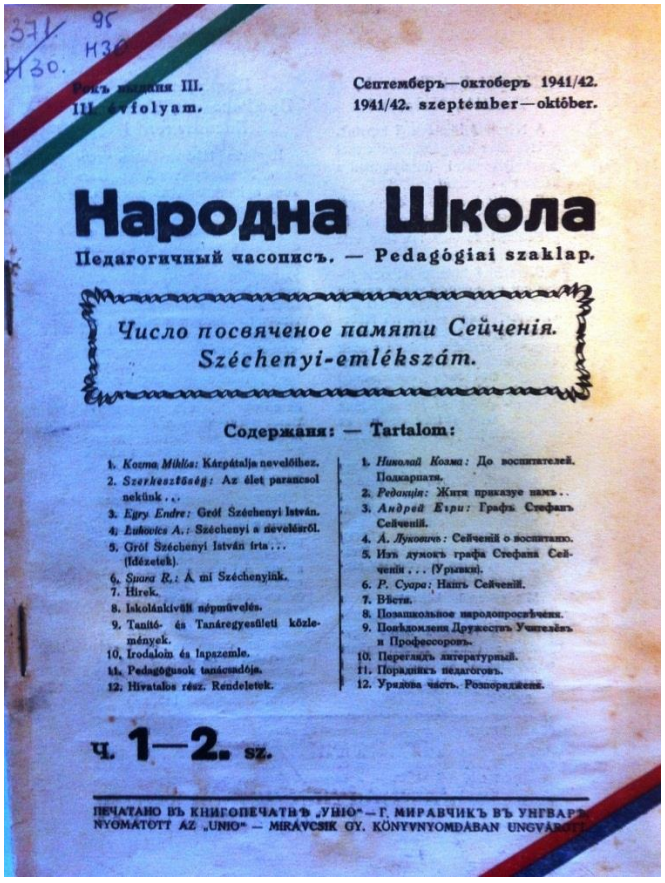

*Державний архів Закарпатської області

Додаток Д.3
Звернення регентського комісара Підкарпаття Міклоша Козьми
до вчителів на початку 1941 – 1942 навчального року*

Народна Школа
Педагогичный часописъ. — Pedagógiai szaklap.
Рокъ выданя III. Унгваръ септемберъ—октоберъ 1941/42. Ч. 1—2.

KÁRPÁTALJA NEVELŐIHEZ!

Amidőn egy évvel ezelőtt először szólottam e lap hasábjain Kárpátalja nevelőihez, hangsúlyoztam annak szükségességét, hogy e területen minden pedagógusnak a magyar nemzeti és a ruszin népi gondolat érdekeit kell szem előtt tartania. Az egyévi vezetés és ellenőrzés ideje alatt volt alkalmam a kárpátaljai iskolák nevelő munkáját közelebbről is megismerni. Örömmel tapasztaltam, hogy a legtöbb tanintézetben igaz hivatástudatból fakadó, becsületes és értékes nevelő munka folyik.

Az a kívánságom, hogy Kárpátalján a szakképzett és kötelességüket híven teljesítő nevelők száma az új tanévben ismét gyarapodjék és hogy a kárpátaljai ifjúság szellemi és erkölcsi nevelése szilárd jellemű, hű, derék és tiszta kezekben legyen. Ezért elvárom, hogy a felügyeletem alá tartozó iskolák és nevelőintézetek összes tanerői önkéntes önképzés útján ismerkedjenek meg a hazai neveléstan irányelveivel és oktató munkájukban kövessék azokat, a köz- és társadalmi életben pedig mindenkor példaadó és a vezetésre hivatottakhoz méltó magatartást tanusítsanak.

ДО ВОСПИТАТЕЛЕЙ ПОДКАРПАТЯ!

Коли передъ рокомъ перший разъ проговоривъ я на сторонкахъ сего часописа до воспитателей Подкарпатя, подчеркнувъ я потребу того, чтобы кождый педагогъ дѣйствуючий на сей территоріи, державъ передъ очами интересы мадярско-національной и руcько-народной думки. Подчасъ однорочного веденя и контролѣ я мавъ можливости ближше познакомитися зъ выховуючою роботою школъ. И я зъ радостью сконстатовавъ, что въ большинствѣ шк. заведень тече почлива и цѣнна выховуюча робота, выплываюча изъ правдивой свѣдомости званя.

Моимъ желаньемъ есть, чтобы число фаховообразованыхъ и свое званя вѣрно исповняючихъ воспитателей въ новомъ школьномъ роцѣ зновъ прибывало и чтобы интеллектуальное выхованя подкарпатской молодежи попало въ вѣрнѣ, честнѣ и чистѣ руки людей постойного характера. Зато очѣкую, чтобы всѣ преподавателѣ подъ мой надзоръ принадлежачихъ школъ и воспитательныхъ институтовъ путемъ добровольного самообразованя познакомилися зъ программовыми принципами домашной педагогіѣ и чтобы въ своей преподавательной роботѣ руководилися ними, а въ публичномъ и общественнымъ житю поводи-

* Козьма Н. До воспитателей Подкарпатя! / Николай Козьма // Народна школа. – 1941-1942. – Ч.1-2. – С.1.

Додаток Д.4
Звернення до населення Підкарпаття
щодо діяльності патріотичної організації «Левенте»*

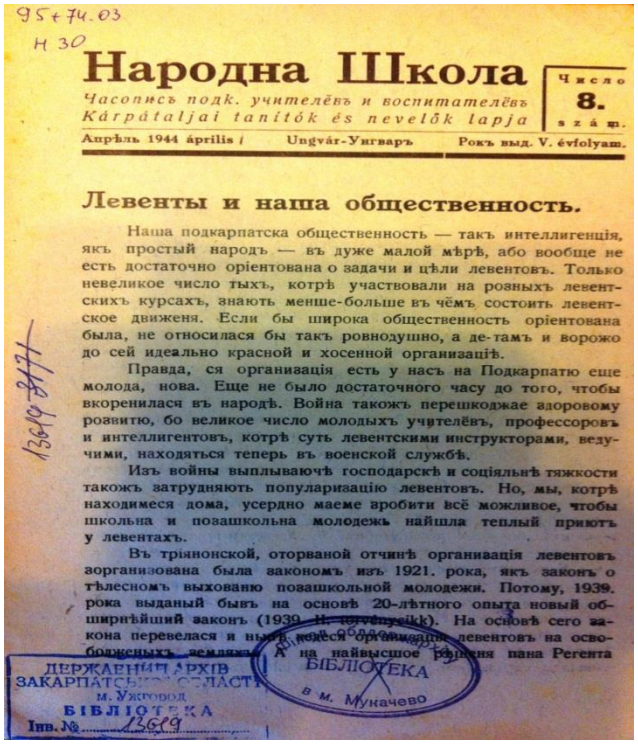

*Ігнацій А. Левенты и наша общественность / А.Игнацій // Народна школа. – 1943-1944. – Ч.8. – С. 153 – 155.

выданое правительственное розпоряджења изъ рока 1941., здѣйстнило одностайное веденя и управленя гонведского, народооборонного и тѣлесного выхованя молодежи.

На Подкарпатю организація левентовъ зачала свою интензивну дѣяльность осеню 1940. рока, изъ округа на округъ, на округъ, изъ села на село. И теперь — слава Богу — не есть найменшого мѣста на Подкарпатю, де не видѣли бы мы весело походуючихъ и спѣваючихъ левентовъ.

Сказано было высше, что всѣ можливое треба намъ зробити для популяризаціѣ левентовъ. Я думаю, что черезъ школу дуже много можно помочи для той цѣли. Пояснити треба родичамъ и роботодателямъ задачу и цѣль левентовъ. Бо отъ нихъ чути найчастѣйше докоры, невдоволења противъ левентовъ, коли кажуть, что повдня (4 годины) въ тыждню не мають хосна изъ сына, учня, бо треба ему ити въ левенты. Публика такъ знае еще, что левентскѣ упражненя то не инше, якъ военска суха выхова, дрессура, мучѣня, тамъ хлопець мало хосенного научиться. Яка велика, безосновна неоріентованность!

Якъ перечитаеме 7 законовъ левентскихъ, уже изъ сихъ увидиме ядро, ессенцію левентского выхованя. Левенты передъ каждымъ занятьемъ скажуть послѣ молитвы сѣ законы, котрѣ наведу сюда для тыхъ, котрѣ то еще не читали, не чули:

1. Левента есть богобойный и къ отчинѣ до смерти вѣрный 2. Левента относиться къ своимъ наставникамъ довѣріемъ и повиннуеся имъ услужливо. 3. Левента исповняе своѣ обовязки вѣрно. 4. Левента говорить правду. 5. Левента есть благородный (рыцарский). 6. Левента не оставить николи прапоръ и своихъ боевыхъ товаришовъ. 7. У левенты найбольшимъ скарбомъ есть честь.

Есть дачто красшого отъ того, якъ коли левента то чуе не левентскихъ управахъ, что буду богобойный, честный, трудолюбивый и т. д.? Та не може радоватися той родичъ, або роботодатель, что ёго левента учиться и упражняеся въ людскихъ добродѣтеляхъ? Не може радо засылати своего хлопця туда, де здоровою гимнастикою и здоровыми рухами розвивають, укрѣпляють тѣло и умъ молодыхъ? Не пора уже,

чтобы наша молодежь росла въ христіянскомъ и патріотичномъ духу, чтобы потому отчина достала честныхъ горожанъ?

Часто чути по селамъ, что сельский, газдовский хлопець не мае часу ходити на левентскѣ управы про полеву и т. под. роботу. Се твердженя не постоить! Есть часу, только селянинъ не знае задѣлити свой часъ.

Генераль вит. Шольмоши, командантъ вседержавной левентской организаціѣ, въ своей одной статѣ дѣлить левентску молодежь на три типы и описуе, характеризуе ихъ такъ:

I. Типъ земледѣльский. Добра сторона сего типа: сила, настойчивость (szivósság), довѣренность (megbizhatóság). Слаба сторона: душевно тяжеловатый (szellemileg nehézkes), упрямство (merevség).

II. Типъ роботничий, у которого добра сторона: сила, упругость (rugalmasság), понятливость (fogékonyság). Слаба сторона: недовѣренность и легко даеся подъ вплывъ.

III. Интеллектуальный типъ мае добрѣ стороны, якъ: упругость, понятливость и довѣренность. Слаба сторона: тѣлесна слабость, розпещенность.

У левентскомъ выхованю головный тягарь есть: въ I. типу розвивати упругость, въ II. типу твердый характеръ, а въ III. типу гартованя тѣла.

Видиме, что левентское движеня занимаеся молодежью по ихъ душевному и тѣлесному устрою и усилуеся дрѣмаючѣ добрѣ стороны поднести и укрѣпити. Ся робота тече уже на полю педагогіѣ и такъ школа и левенты суть собѣ близькѣ братя.

Коллеги! Хотяй популяризація левентовъ есть задачею каждого интеллигента, но, отчина отъ учителёвъ и профессоровъ чекае найбольше. Берѣмся до дѣла и теперь въ пятомъ роцѣ нашого освобожденя, та най буде наше гасло: всѣ за отчину!

Бо, якъ кажуть, молѣмся такъ, якбы каждый день треба намъ умерти, а робѣмъ такъ, якбы въ вѣки жили.

Красшу будучность! А. И.

ДОДАТОК Е
Радянського періоду (1944 – 1991)

Додаток Е.1
Тимчасове положення про учительські семінарії Закарпатської України*

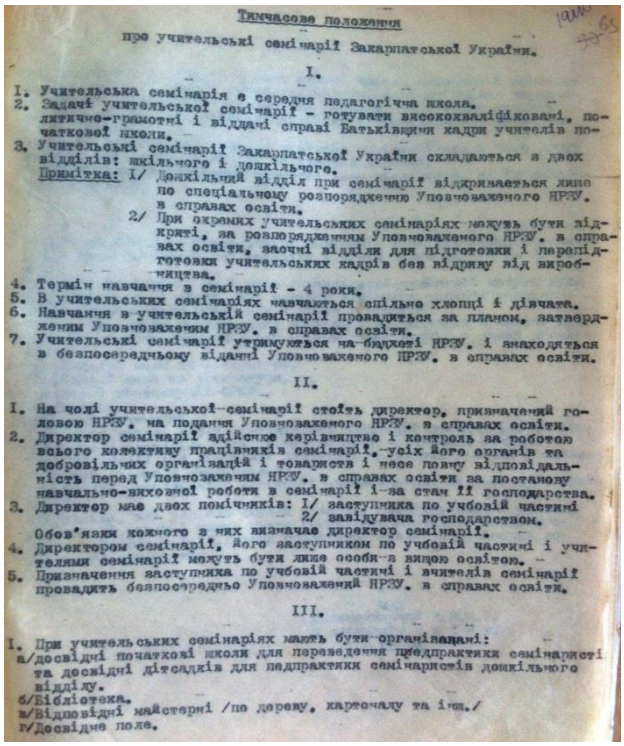

Тимчасове положення

про учительські семінарії Закарпатської України.

I.

1. Учительська семінарія є середня педагогічна школа.
2. Задачі учительської семінарії - готувати висококваліфіковані, політично-грамотні і віддані справі Батьківщини кадри учителів початкової школи.
3. Учительські семінарії Закарпатської України складаються з двох відділів: шкільного і дошкільного.
   Примітка: 1/ Дошкільний відділ при семінарії відкривається лише по спеціальному розпорядженню Уповноваженого НРЗУ. в справах освіти.
   2/ При окремих учительських семінаріях можуть бути відкриті, за розпорядженням Уповноваженого НРЗУ. в справах освіти, заочні відділи для підготовки і перепідготовки учительських кадрів без відриву від виробництва.
4. Термін навчання в семінарії - 4 роки.
5. В учительських семінаріях навчаються спільно хлопці і дівчата.
6. Навчання в учительській семінарії провадиться за планом, затвердженим Уповноваженим НРЗУ. в справах освіти.
7. Учительські семінарії утримуються на бюджеті НРЗУ. і знаходяться в безпосередньому віданні Уповноваженого НРЗУ. в справах освіти.

II.

1. На чолі учительської семінарії стоїть директор, призначений головою НРЗУ. на подання Уповноваженого НРЗУ. в справах освіти.
2. Директор семінарії здійснює керівництво і контроль за роботою всього колективу працівників семінарії, усіх його органів та добровільних організацій і товариств і несе повну відповідальність перед Уповноваженим НРЗУ. в справах освіти за постанову навчально-виховної роботи в семінарії і за стан її господарства.
3. Директор має двох помічників: 1/ заступника по учбовій частині
   2/ завідувача господарством.
   Обов'язки кожного з них визначає директор семінарії.
4. Директором семінарії, його заступником по учбовій частині і учителями семінарії можуть бути лише особи з вищою освітою.
5. Призначення заступника по учбовій частині і вчителів семінарії провадить безпосередньо Уповноважений НРЗУ. в справах освіти.

III.

1. При учительських семінаріях мають бути організовані:
   а/досвідні початкові школи для переведення педпрактики семінаристі та досвідні дітсадків для педпрактики семінаристів дошкільного відділу.
   б/Бібліотека.
   в/Відповідні майстерні /по дереву, картоналу та інш./
   г/Досвідне поле.

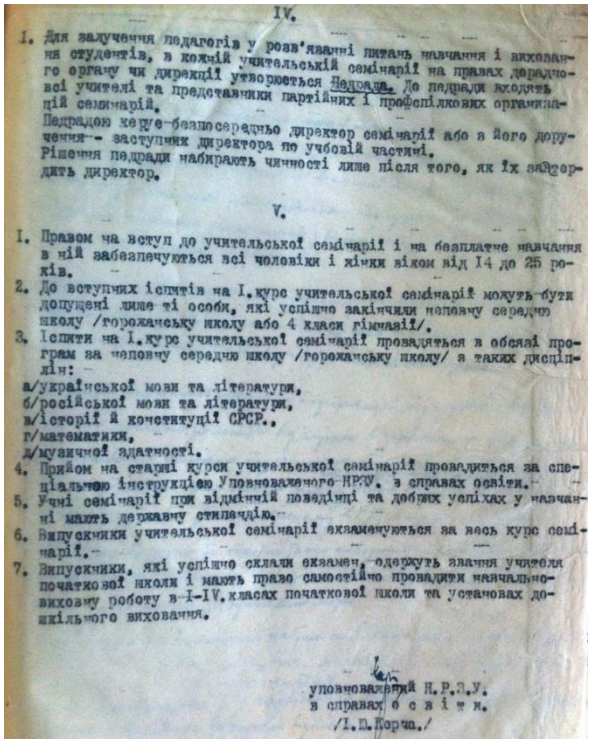

IV.

1. Для залучення педагогів у розв'язанні питань навчання і виховання студентів, в кожній учительській семінарії на правах дорадчого органу чи дирекції утворюється Педрада. До педради входять всі учителі та представники партійних і профспілкових організацій семинарій.
   Педрадою керує безпосередньо директор семінарії або з його доручення - заступник директора по учбовій частині.
   Рішення педради набирають чинності лише після того, як їх затвердить директор.

V.

1. Правом на вступ до учительської семінарії і на безплатне навчання в ній забезпечуються всі чоловіки і жінки віком від 14 до 25 років.
2. До вступних іспитів на I. курс учительської семінарії можуть бути допущені лише ті особи, які успішно закінчили неповну середню школу /горожанську школу або 4 класи гімназії/.
3. Іспити на I. курс учительської семінарії провадяться в обсязі програм за неповну середню школу /горожанську школу/ з таких дисциплін:
   а/української мови та літератури,
   б/російської мови та літератури,
   в/історії й конституції СРСР.,
   г/математики,
   д/музичної здатності.
4. Прийом на старші курси учительської семінарії провадиться за спеціальною інструкцією Уповноваженого НРЗУ. в справах освіти.
5. Учні семінарії при відмінній поведінці та добрих успіхах у навчанні мають державну стипендію.
6. Випускники учительської семінарії екзаменуються за весь курс семінарії.
7. Випускники, які успішно склали екзамен, одержуть звання учителя початкової школи і мають право самостійно провадити навчально-виховну роботу в I-IV. класах початкової школи та установах дошкільного виховання.

уповноважений Н.Р.З.У.
в справах о с в і т и.
/І.Ю.Корча./

*Державний архів Закарпатської області, ф. Р-177, оп. 1, спр.1, арк. 63–64

Додаток Е.2

Розпорядження Уповноваженого Народної Ради Закарпатської України в справах освіти щодо вивчення української мови учнями колишніх угорських шкіл, 1944 *

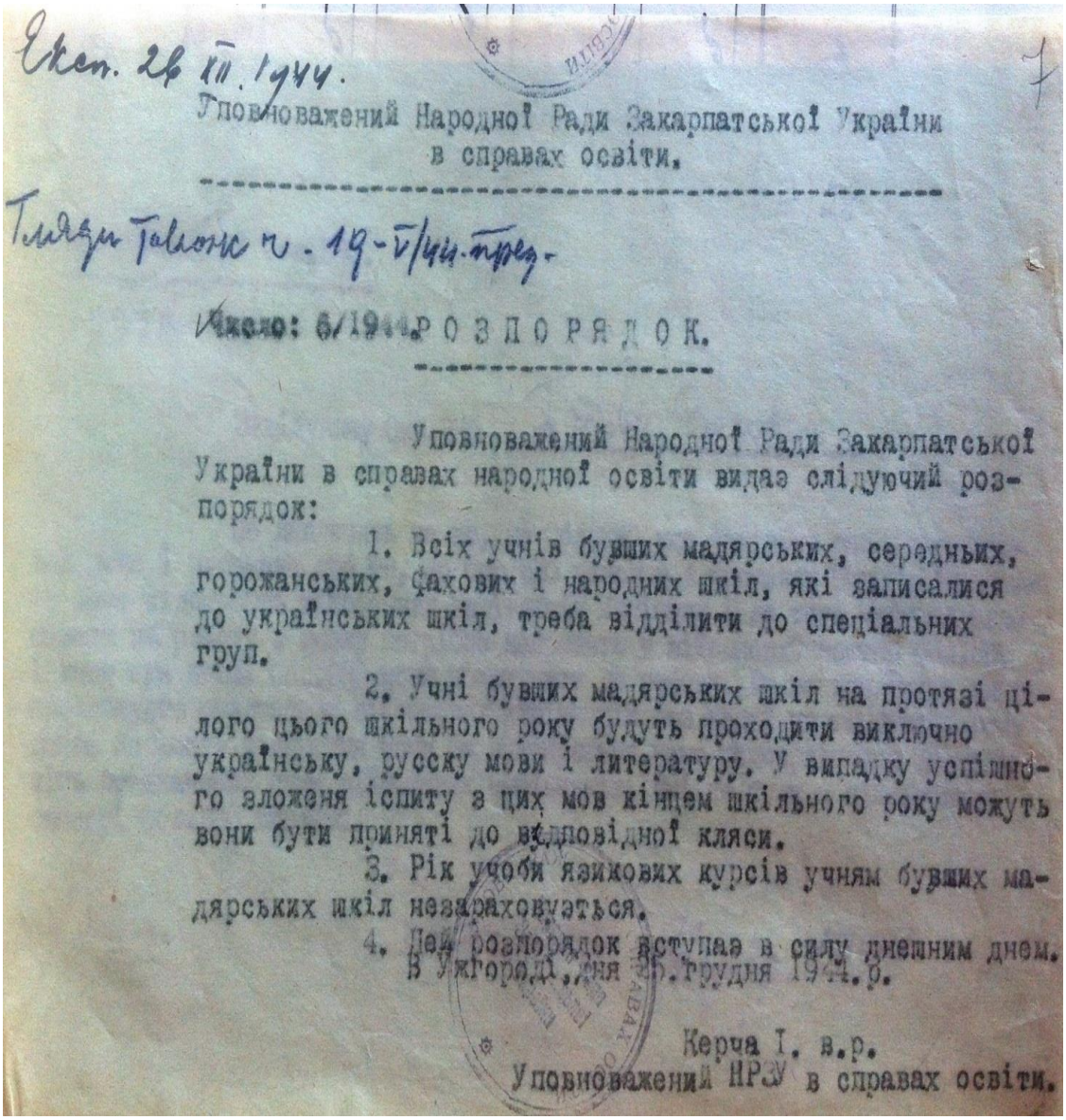

Експ. 26 XII. 1944.

7

Уповноважений Народної Ради Закарпатської України
в справах освіти.

Гляди Тавонк ч. 19-V/44. пред.

Число: 6/1944. РОЗПОРЯДОК.

Уповноважений Народної Ради Закарпатської України в справах народної освіти видає слідуючий розпорядок:

1. Всіх учнів бувших мадярських, середньих, горожанських, фахових і народних шкіл, які записалися до українських шкіл, треба відділити до спеціальних груп.

2. Учні бувших мадярських шкіл на протязі цілого цього шкільного року будуть проходити виключно українську, русску мови і литературу. У випадку успішного зложеня іспиту з цих мов кінцем шкільного року можуть вони бути приняті до відповідної кляси.

3. Рік учоби язикових курсів учням бувших мадярських шкіл незараховується.

4. Цей розпорядок вступає в силу днешним днем.

В Ужгороді, дня 25. грудня 1944. р.

Керча І. в.р.
Уповноважений НРЗУ в справах освіти.

*Державний архів Закарпатської області, ф. Р-177, оп. 1, спр.12, арк. 7

Додаток Е.3

Наказ Уповноваженого Народної Ради Закарпатської України в справах освіти «Про реформу системи освіти в Закарпатській Україні», 1945*

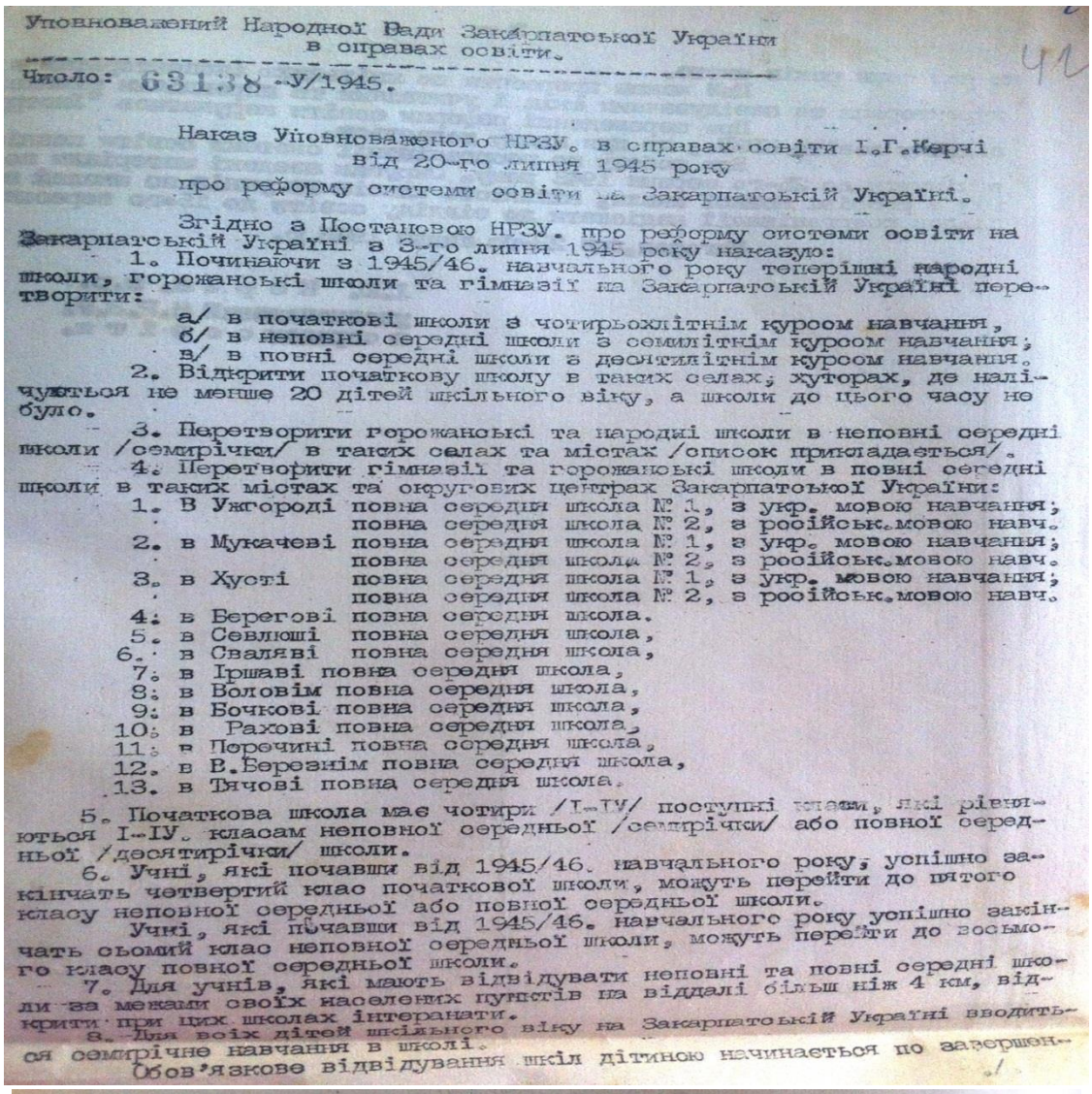

Уповноважений Народної Ради Закарпатської України
в справах освіти.

Число: 63138 -У/1945.

Наказ Уповноваженого НРЗУ. в справах освіти І.Г.Керчі
від 20-го липня 1945 року
про реформу системи освіти на Закарпатській Україні.

Згідно з Постановою НРЗУ. про реформу системи освіти на Закарпатській Україні з 3-го липня 1945 року наказую:

1. Починаючи з 1945/46. навчального року теперішні народні школи, горожанські школи та гімназії на Закарпатській Україні перетворити:

а/ в початкові школи з чотирьохлітнім курсом навчання,
б/ в неповні середні школи з семилітнім курсом навчання;
в/ в повні середні школи з десятилітнім курсом навчання.

2. Відкрити початкову школу в таких селах, хуторах, де налічується не менше 20 дітей шкільного віку, а школи до цього часу не було.

3. Перетворити горожанські та народні школи в неповні середні школи /семирічки/ в таких селах та містах /список прикладається/.

4. Перетворити гімназії та горожанські школи в повні середні школи в таких містах та округових центрах Закарпатської України:

1. В Ужгороді повна середня школа № 1, з укр. мовою навчання;
повна середня школа № 2, з російськ.мовою навч.
2. в Мукачеві повна середня школа № 1, з укр. мовою навчання;
повна середня школа № 2, з російськ.мовою навч.
3. в Хусті повна середня школа № 1, з укр. мовою навчання;
повна середня школа № 2, з російськ.мовою навч.
4. в Берегові повна середня школа.
5. в Севлюші повна середня школа,
6. в Сваляві повна середня школа,
7. в Іршаві повна середня школа,
8. в Воловім повна середня школа,
9. в Бочкові повна середня школа,
10. в Рахові повна середня школа,
11. в Перечині повна середня школа,
12. в В.Березнім повна середня школа,
13. в Тячові повна середня школа.

5. Початкова школа має чотири /І-ІУ/ поступні класи, які рівняються І-ІУ. класам неповної середньої /семирічки/ або повної середньої /десятирічки/ школи.

6. Учні, які почавши від 1945/46. навчального року, успішно закінчать четвертий клас початкової школи, можуть перейти до пятого класу неповної середньої або повної середньої школи.

Учні, які почавши від 1945/46. навчального року успішно закінчать сьомий клас неповної середньої школи, можуть перейти до восьмого класу повної середньої школи.

7. Для учнів, які мають відвідувати неповні та повні середні школи за межами своїх населених пунктів на віддалі більш ніж 4 км, відкрити при цих школах інтеранати.

8. Для всіх дітей шкільного віку на Закарпатській Україні вводиться семирічне навчання в школі.

Обов'язкове відвідування шкіл дітиною начинається по завершенню нею семи років життя.

Цей наказ проробити по шкільнихю інспекторатах з директорами та завідувачами шкіл і учителями та дирекціями гімназій.

При переведенні реформи освіти керуватись "Інструкцією" відділу освіти НРЗУ., що при цьому додається.

Всю роботу по реорганізації системи освіти повністю закінчити до 25-го серпня 1945 року. Округам зведені матеріали по округам в розрізі кожної школи, кількість класів та учнів по школах в наслідок реорганізації надіслати до відділу освіти до 15-го вересня.

Ужгород, дня 23-го липня 1945 р.

І.Ю. Керча в.р.
уповноважений Н.Р.З.У.
в справах освіти.

*Державний архів Закарпатської області, ф. Р-177, оп. 1, спр.12, арк. 157

Додаток Е.4

Дозвіл Уповноваженого Народної Ради Закарпатської України в справах освіти учням угорської національності на навчання рідною мовою, 1945*

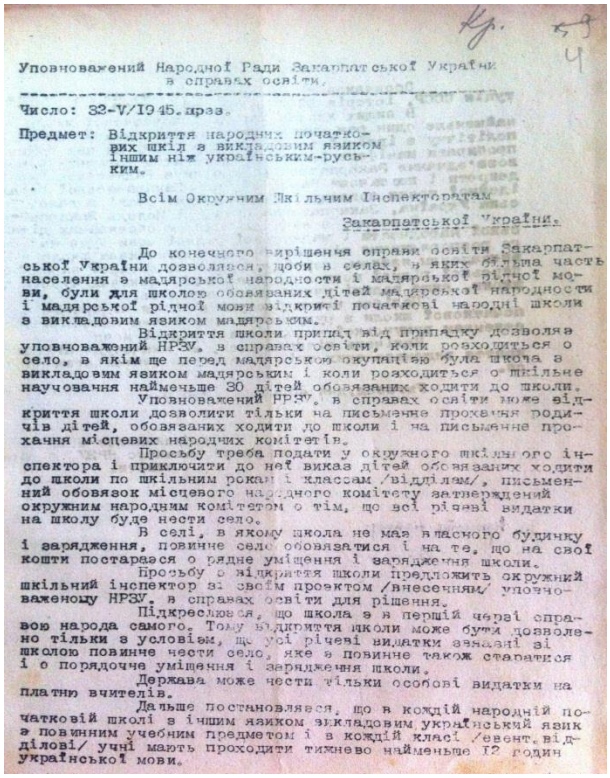

Уповноважений Народної Ради Закарпатської України
в справах освіти.

Число: 32-V/1945.през.

Предмет: Відкриття народних початкових шкіл з викладовим язиком іншим ніж українським-русь-ким.

Всім Окружним Шкільним Інспекторатам
Закарпатської України.

До конечного вирішення справи освіти Закарпатської України дозволяється, щоби в селах, в яких більша часть населення з мадярської народности і мадярської рідної мови, були для школою обовязаних дітей мадярської народности і мадярської рідної мови відкриті початкові народні школи з викладовим язиком мадярським.

Відкриття школи припад від припадку дозволяє уповноважений НРЗУ. в справах освіти, коли розходиться о село, в якім ще перед мадярською окупацією була школа з викладовим язиком мадярським і коли розходиться о шкільне научовання найменьше 30 дітей обовязаних ходити до школи.

Уповноважений НРЗУ. в справах освіти може відкриття школи дозволити тільки на письменне прохання родичів дітей, обовязаних ходити до школи і на письменне прохання місцевих народних комітетів.

Просьбу треба подати у окружного шкільного інспектора і приключити до неї виказ дітей обовязаних ходити до школи по шкільним роках і классам /відділам/, письменний обовязок місцевого народного комітету затверджений окружним народним комітетом о тім, що всі річові видатки на школу буде нести село.

В селі, в якому школа не має власного будинку і зарядження, повинне село обовязатися і на те, що на свої кошти постарається о рядне уміщення і зарядження школи.

Просьбу о відкриття школи предложить окружний шкільний інспектор зі своїм проектом /внесенням/ уповноваженому НРЗУ. в справах освіти для рішення.

Підкреслюється, що школа є в першій черві справою народа самого. Тому відкриття школи може бути дозволено тільки з условієм, що усі річеві видатки звязані зі школою повинне нести село, яке є повинне також старатися і о порядочне уміщення і зарядження школи.

Держава може нести тільки особові видатки на платню вчителів.

Дальше постановляється, що в кождій народній початковій школі з ічшим язиком викладовим український язик є повинним учебним предметом і в кождій класі /евент. відділові/ учні мають проходити тижнево найменьше 12 годин української мови.

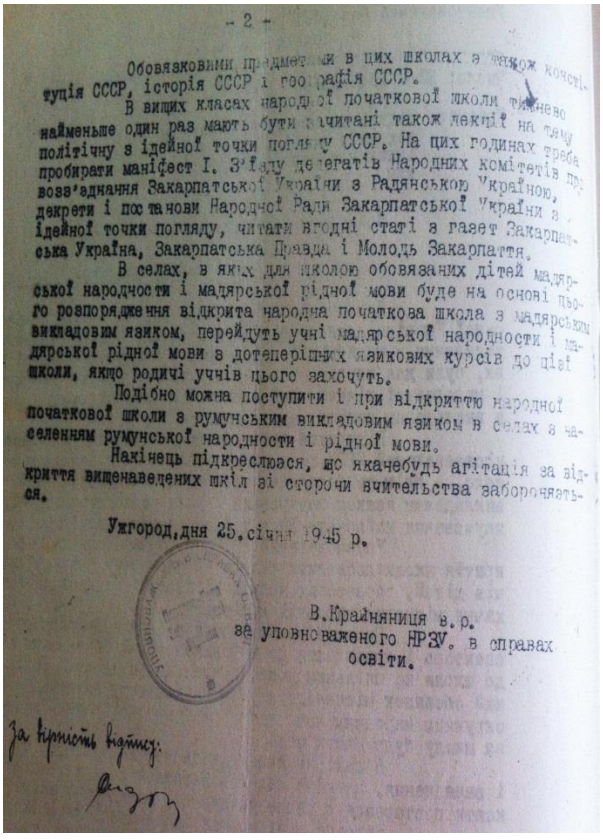

- 2 -

Обовязковими предметами в цих школах є також конституція СССР, історія СССР і географія СССР.

В вищих класах народної початкової школи тижнево найменьше один раз мають бути читані також лекції на тему політичну з ідейної точки погляду СССР. На цих годинах треба пробирати маніфест І. З'їзду делегатів Народних комітетів про воз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, декрети і постанови Народної Ради Закарпатської України з ідейної точки погляду, читати вгодні статті з газет Закарпатська Україна, Закарпатська Правда і Молодь Закарпаття.

В селах, в яких для школою обовязаних дітей мадярської народности і мадярської рідної мови буде на основі цього розпорядження відкрита народна початкова школа з мадярським викладовим язиком, перейдуть учні мадярської народности і мадярської рідної мови з дотеперішних язикових курсів до цієї школи, якщо родичі учнів цього захочуть.

Подібно можна поступити і при відкритті народної початкової школи з румунським викладовим язиком в селах з населенням румунської народности і рідної мови.

Наконець підкреслюся, що якачебудь агітація за відкриття вищенаведених шкіл зі сторони вчительства заборонявться.

Ужгород, дня 25. січня 1945 р.

В.Крайняниця в.р.
за уповноваженого НРЗУ. в справах освіти.

За вірність відпису:

*Державний архів Закарпатської області, ф. Р-177, оп. 1, спр.56, арк. 4

Додаток Е.5

Тексти присяги на вірність Батьківщині, 1945*

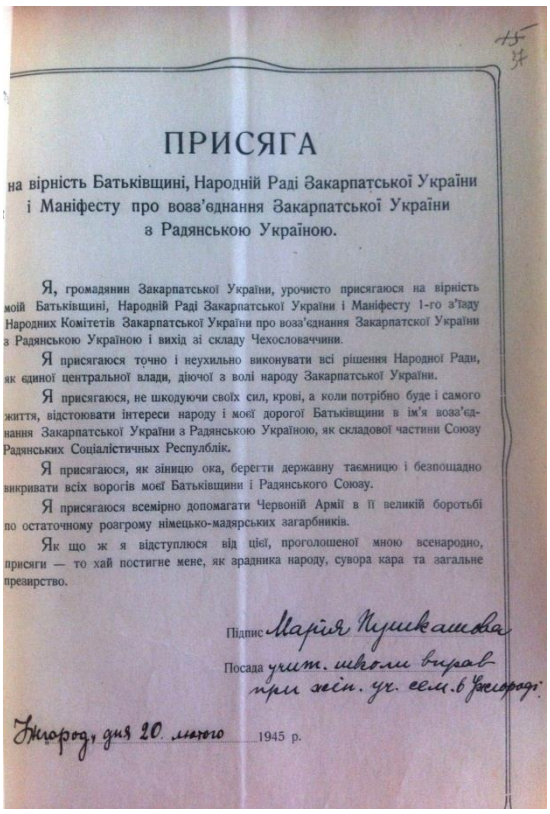

ПРИСЯГА

на вірність Батьківщині, Народній Раді Закарпатської України і Маніфесту про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною.

Я, громадянин Закарпатської України, урочисто присягаюся на вірність моїй Батьківщині, Народній Раді Закарпатської України і Маніфесту 1-го з'їзду Народних Комітетів Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною і вихід зі складу Чехословаччини.

Я присягаюся точно і неухильно виконувати всі рішення Народної Ради, як єдиної центральної влади, діючої з волі народу Закарпатської України.

Я присягаюся, не шкодуючи своїх сил, крові, а коли потрібно буде і самого життя, відстоювати інтереси народу і моєї дорогої Батьківщини в ім'я возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, як складової частини Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Я присягаюся, як зіницю ока, берегти державну таємницю і безпощадно викривати всіх ворогів моєї Батьківщини і Радянського Союзу.

Я присягаюся всемірно допомагати Червоній Армії в її великій боротьбі по остаточному розгрому німецько-мадярських загарбників.

Як що ж я відступлюся від цієї, проголошеної мною всенародно, присяги — то хай постигне мене, як зрадника народу, сувора кара та загальне презирство.

Підпис Марія Пушкашова

Посада учит. школи вирав при окін. уч. сем. в Ужгороді

Ужгород, дня 20 лютого 1945 р.

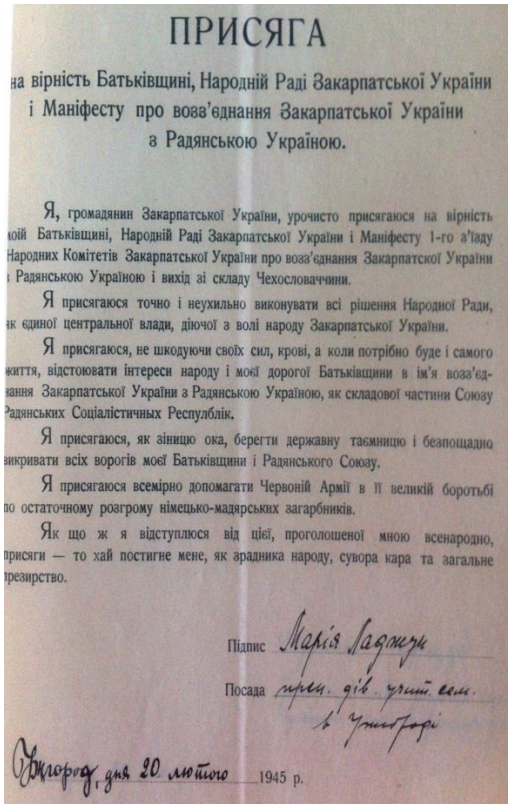

ПРИСЯГА

на вірність Батьківщині, Народній Раді Закарпатської України і Маніфесту про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною.

Я, громадянин Закарпатської України, урочисто присягаюся на вірність моїй Батьківщині, Народній Раді Закарпатської України і Маніфесту 1-го з'їзду Народних Комітетів Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною і вихід зі складу Чехословаччини.

Я присягаюся точно і неухильно виконувати всі рішення Народної Ради, як єдиної центральної влади, діючої з волі народу Закарпатської України.

Я присягаюся, не шкодуючи своїх сил, крові, а коли потрібно буде і самого життя, відстоювати інтереси народу і моєї дорогої Батьківщини в ім'я возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, як складової частини Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Я присягаюся, як зіницю ока, берегти державну таємницю і безпощадно викривати всіх ворогів моєї Батьківщини і Радянського Союзу.

Я присягаюся всемірно допомагати Червоній Армії в її великій боротьбі по остаточному розгрому німецько-мадярських загарбників.

Як що ж я відступлюся від цієї, проголошеної мною всенародно, присяги — то хай постигне мене, як зрадника народу, сувора кара та загальне презирство.

Підпис Марія Ладжун

Посада учит. дів. учит. сем. в Ужгороді

Ужгород, дня 20 лютого 1945 р.

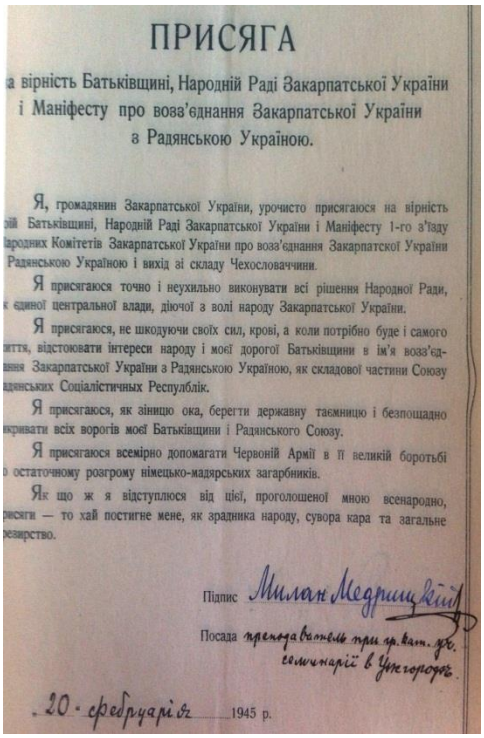

ПРИСЯГА

а вірність Батьківщині, Народній Раді Закарпатської України і Маніфесту про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною.

Я, громадянин Закарпатської України, урочисто присягаюся на вірність ій Батьківщині, Народній Раді Закарпатської України і Маніфесту 1-го з'їзду ародних Комітетів Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України Радянською Україною і вихід зі складу Чехословаччини.

Я присягаюся точно і неухильно виконувати всі рішення Народної Ради, к єдиної центральної влади, діючої з волі народу Закарпатської України.

Я присягаюся, не шкодуючи своїх сил, крові, а коли потрібно буде і самого иття, відстоювати інтереси народу і моєї дорогої Батьківщини в ім'я возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, як складової частини Союзу адянських Соціалістичних Республік.

Я присягаюся, як зіницю ока, берегти державну таємницю і безпощадно икривати всіх ворогів моєї Батьківщини і Радянського Союзу.

Я присягаюся всемірно допомагати Червоній Армії в її великій боротьбі остаточному розгрому німецько-мадярських загарбників.

Як що ж я відступлюся від цієї, проголошеної мною всенародно, исяги — то хай постигне мене, як зрадника народу, сувора кара та загальне езирство.

Підпис Милан Медрицький

Посада преподаватель при гр.кат. уч. семінарії в Ужгороді

20 февруарія 1945 р.

*Державний архів Закарпатської області, ф. Р-177, оп. 1, спр.130, арк. 37, 38, 55.

Додаток Е.6

Декрет Народної Ради Закарпатської України про здержавлення шкіл, 1945*

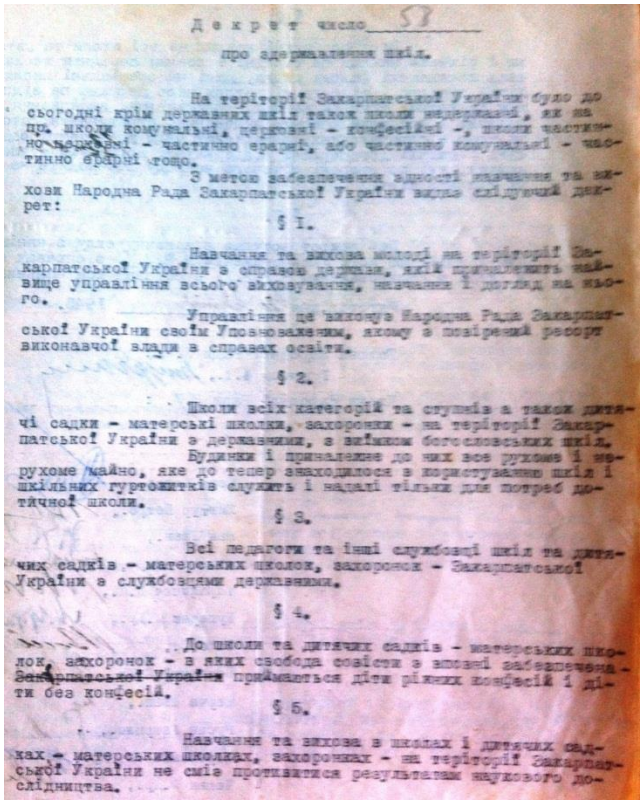

Декрет число 58

про здержавлення шкіл.

На теріторії Закарпатської України було до сьогодні крім державних шкіл також школи недержавні, як на пр. школи комунальні, церковні - конфесійні -, школи частинно церковні - частинно ерарні, або частинно комунальні - частинно ерарні тощо.

З метою забезпечення єдності навчання та вихови Народна Рада Закарпатської України видає слідуючий декрет:

§ 1.

Навчання та вихова молоді на теріторії Закарпатської України з справою держави, якій приналежить найвище управління всього виховування, навчання і догляд на нього.

Управління це виконує Народна Рада Закарпатської України своїм Уповноваженим, якому є повірений ресорт виконавчої влади в справах освіти.

§ 2.

Школи всіх категорій та ступнів а також дитячі садки - матерські школки, захоронки - на теріторії Закарпатської України з державними, з виїмком богословських шкіл.

Будинки і приналежне до них все рухоме і нерухоме майно, яке до тепер знаходилося в користуванню шкіл і шкільних гуртожитків служить і надалі тільки для потреб дотичної школи.

§ 3.

Всі педагоги та інші службовці шкіл та дитячих садків - матерських школок, захоронок - Закарпатської України з службовцями державними.

§ 4.

До школи та дитячих садків - матерських школок, захоронок - в яких свобода совісти з вповні забезпечена - ~~Закарпатської України~~ приймаються діти ріжних конфесій і діти без конфесій.

§ 5.

Навчання та вихова в школах і дитячих садках - матерських школках, захоронках - на теріторії Закарпатської України не сміє противитися результатам наукового дослідництва.

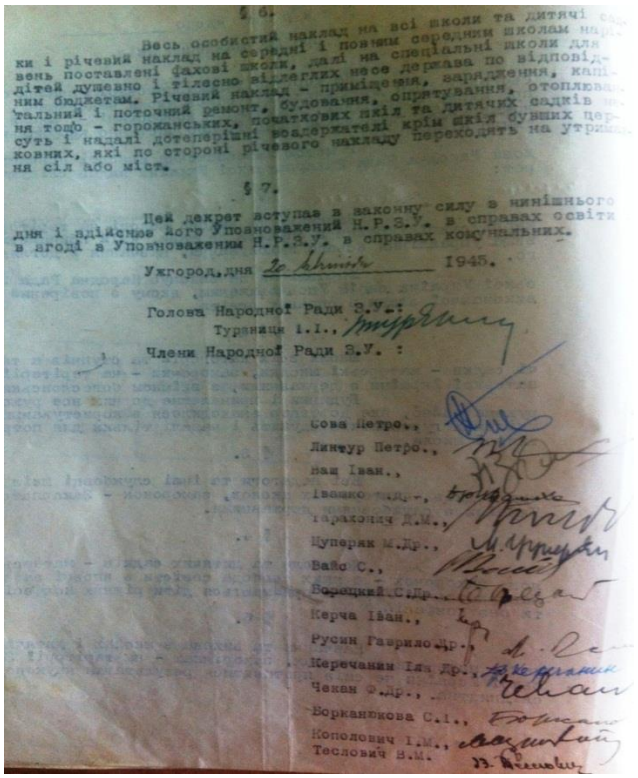

§ 6.

Весь особистий наклад на всі школи та дитячі садки і річевий наклад на середні і повним середним школам нарівень поставлені фахові школи, далі на спеціальні школи для дітей душевно і тілесно відлеглих несе держава по відповідним бюджетам. Річевий наклад - приміщення, зарядження, капітальний і поточний ремонт, будовання, опрятування, отоплювання тощо - горожанських, початкових шкіл та дитячих садків несуть і надалі дотеперішні воздержателі крім шкіл бувших церковних, які по стороні річевого накладу переходять на утримання сіл або міст.

§ 7.

Цей декрет вступає в законну силу з нинішнього дня і здійснює його Уповноважений Н.Р.З.У. в справах освіти в згоді з Уповноваженим Н.Р.З.У. в справах комунальних.

Ужгород, дня 20 [illegible] 1945.

Голова Народної Ради З.У.:
Туряниця І.І.,

Члени Народної Ради З.У.:

Сова Петро.,
Линтур Петро.,
Ваш Іван.,
Івашко М.Др.,
Тараконич Д.М.,
Цуперяк М.Др.,
Вайс С.,
Борецкий С.Др.,
Керча Іван.,
Русин Гаврило Др.,
Керечанин Іля Др.,
Чекан Ф.Др.,
Борканюкова С.І.,
Кополович І.М.,
Теслович В.М.

*Державний архів Закарпатської області, ф. Р-14, оп. 1, спр.598, арк. 2

Додаток Е.7

Наказ Народного Комісара Освіти УРСР тов. Тичини П.Г. про обов'язкове вивчення російської та української мов, 1945*

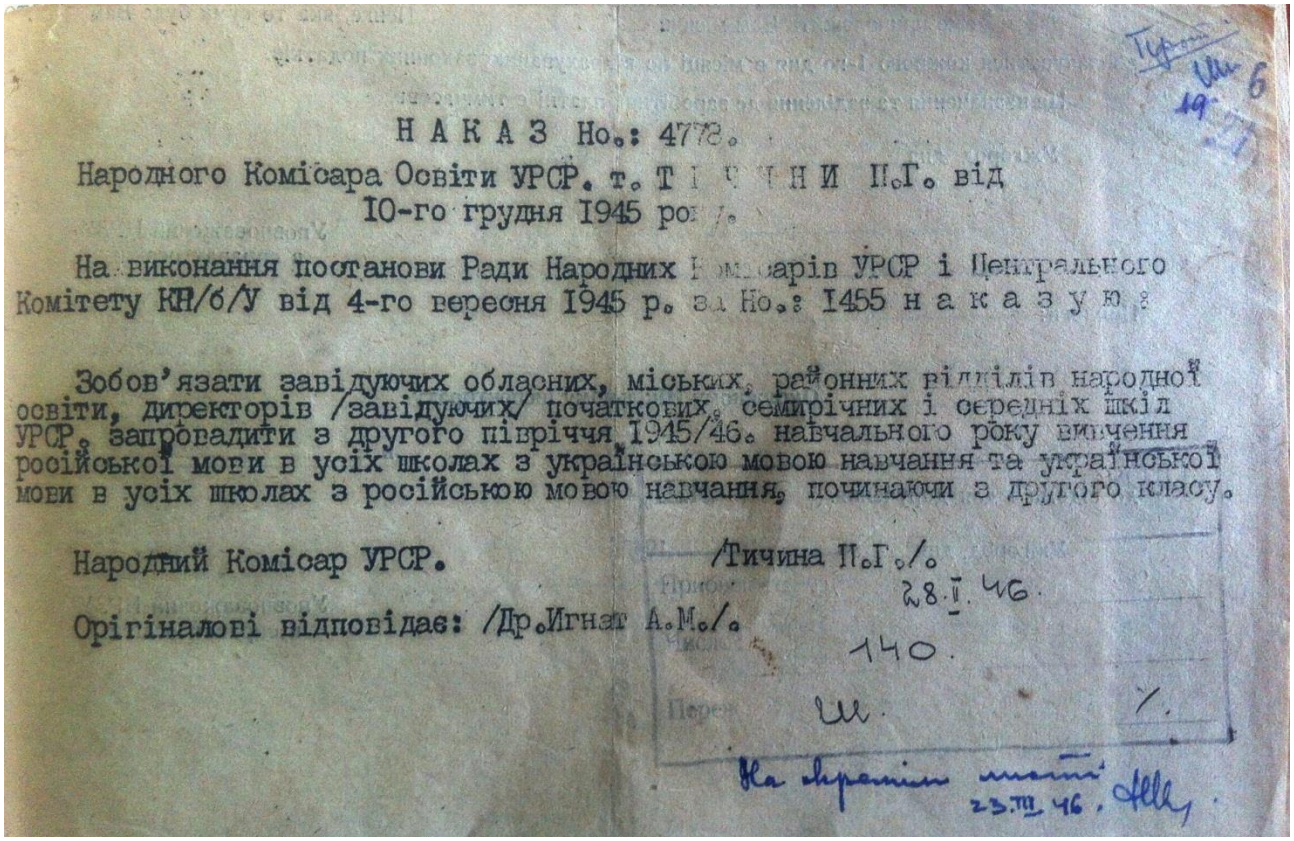

Н А К А З Но.: 4778.

Народного Комісара Освіти УРСР. т. Т И Ч И Н И П.Г. від 10-го грудня 1945 року.

На виконання постанови Ради Народних Комісарів УРСР і Центрального Комітету КП/б/У від 4-го вересня 1945 р. за Но.: 1455 н а к а з у ю:

Зобов'язати завідуючих обласних, міських, районних відділів народної освіти, директорів /завідуючих/ початкових, семирічних і середніх шкіл УРСР, запровадити з другого півріччя 1945/46. навчального року вивчення російської мови в усіх школах з українською мовою навчання та української мови в усіх школах з російською мовою навчання, починаючи з другого класу.

Народний Комісар УРСР. /Тичина П.Г./.

Орігіналові відповідає: /Др.Игнат А.М./.

Прибуло 28.II.46.

Число 140.

Перевірено

На окремім листі 23.III.46.

*Державний архів Закарпатської області, ф. Р-14, оп. 1, спр. 603, арк. 6

Додаток Е.8

Доповідні записки Уповноваженого Народної Ради Закарпатської України в справах освіти про прибулих вчителів зі східних областей Радянської України*

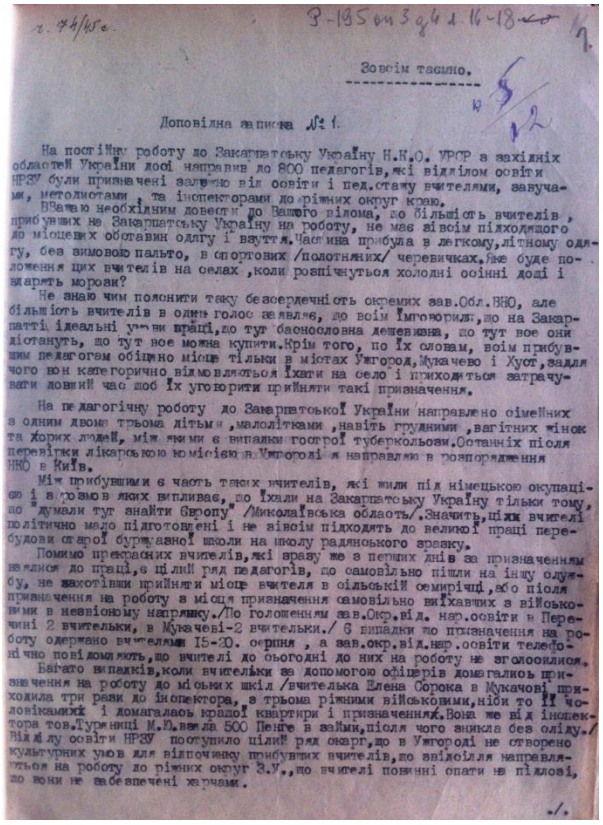

ч. 74/45с. Р-195 оп 3 д 4 л. 16-18

Зовсім таємно.

Доповідна записка № 1.

На постійну роботу до Закарпатську Україну Н.К.О. УРСР з західніх областей України досі направив до 800 педагогів, які відділом освіти НРЗУ були призначені заочно від освіти і пед.стажу вчителями, завучами, методистами, та інспекторами до різних округ краю.

Вважаю необхідним довести до Вашого відома, що більшість вчителів, прибувших на Закарпатську Україну на роботу, не має зівсім підходящого до місцевих обставин одягу і взуття. Частина прибула в легкому, літньому одягу, без зимового пальто, в спортових /полотняних/ черевичках. Яке буде положення цих вчителів на селах, коли розпічнуться холодні осінні дощі і вдарять морози?

Не знаю чим пояснити таку безсердечність окремих зав.Обл.ВНО, але більшість вчителів в один голос заявляє, що всім їм говорили, що на Закарпатті ідеальні умови праці, що тут баснословна дешевизна, що тут все они дістануть, що тут все можна купити. Крім того, по їх словам, всім прибувшим педагогам обіцяно місце тільки в містах Ужгород, Мукачево і Хуст, задля чого вон категорично відмовляються їхати на село і приходиться затрачувати довший час щоб їх уговорити прийняти такі призначення.

На педагогічну роботу до Закарпатської України направлено сімейних з одним двома трьома дітьми, малолітками, навіть грудними, вагітних жінок та хорих людей, між якими є випадки гострої туберкульози. Останніх після перевірки лікарською комісією в Ужгороді я направляю в розпорядження НКО в Київ.

Між прибувшими є часть таких вчителів, які жили під німецькою окупацією і з розмов яких випливає, що їхали на Закарпатську Україну тільки тому, що "думали тут знайти Європу" /Миколаївська область/. Значить, ціли вчителі політично мало підготовлені і не зівсім підходять до великої праці перебудови старої буржуазної школи на школу радянського зразку.

Помимо прекрасних вчителів, які зразу же з перших днів за призначенням взялися до праці, є цілий ряд педагогів, що самовільно пішли на іншу службу, не захотівши прийняти місце вчителя в сільській семирічці, або після призначення на роботу з місця призначення самовільно виїхавших з військовими в невідомому напрямку. /По голошенням зав.Окр.від. нар.освіти в Перечині 2 вчительки, в Мукачеві-2 вчительки./ Є випадки що призначення на роботу одержано вчителями 15-20. серпня, а зав.окр.від.нар.освіти телефонічно повідомляють, що вчителі до сьогодні до них на роботу не зголосилися.

Багато випадків, коли вчительки за допомогою офіцерів домагались призначення на роботу до міських шкіл /вчителька Елена Сорока в Мукачові приходила три рази до інспектора, з трьома різними військовими, ніби то її чоловіками і домагалась кращої квартири і призначення/. Вона же від інспектора тов.Туряниці М.Ю. взяла 500 Пенге в займи, після чого зникла без сліду./ Відділу освіти НРЗУ поступило цілий ряд скарг, що в Ужгороді не створено культурних умов для відпочинку прибувших вчителів, що звідсілля направляються на роботу до різних округ З.У., що вчителі повинні спати на підлозі, що вони не забезпечені харчами.

./.

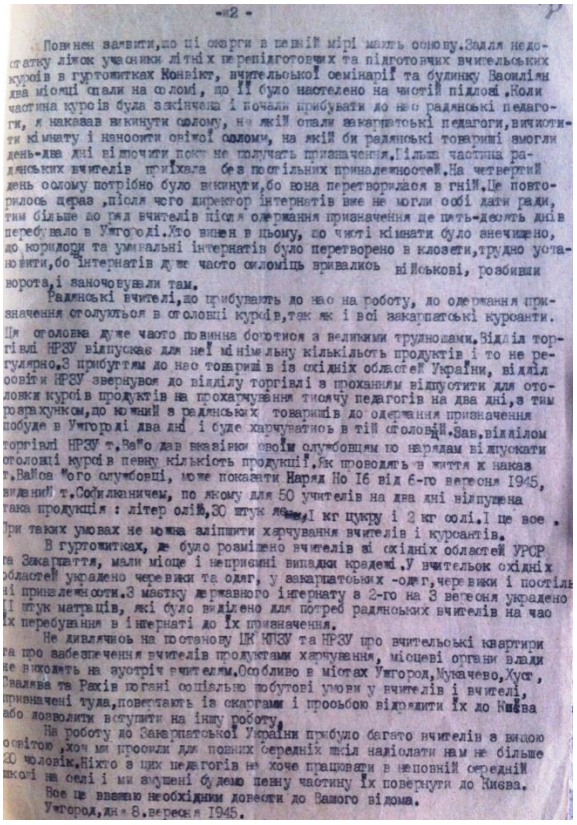

-2-

Повинен заявити, що ці скарги в певній мірі мають основу. Задля недостатку ліжок учасники літніх перепідготовчих та підготовчих вчительських курсів в гуртожитках Конвікт, вчительської семінарії та будинку Василіян два місяці спали на соломі, що її було настелено на чистій підлозі. Коли частина курсів була закінчена і почали прибувати до нас радянські педагоги, я наказав викинути солому, на якій спали закарпатські педагоги, вичистити кімнату і наносити свіжої соломи, на якій би радянські товариші змогли день-два дні відпочити поки не получать призначення. Більша частина радянських вчителів приїхала без постільних приналежностей. На четвертий день солому потрібно було викинути, бо вона перетворилася в гній. Це повторилось щераз, після чого директор інтернатів вже не могли собі дати ради, тим більше що ряд вчителів після одержання призначення ще пять-десять днів перебувало в Ужгороді. Хто винен в цьому, що чисті кімнати було знечищено, що коридори та умивальні інтернатів було перетворено в клозети, трудно установити, бо інтернатів дуже часто силоміць вривались військові, розбивши ворота, і заночовували там.

Радянські вчителі, що прибувають до нас на роботу, до одержання призначення столуються в столовці курсів, так як і всі закарпатські курсанти. Ця столовка дуже часто повинна боротися з великими труднощами. Відділ торгівлі НРЗУ відпускає для неї мінімальну кількість продуктів і то не регулярно. З прибуттям до нас товаришів із східніх областей України, відділ освіти НРЗУ звернувся до відділу торгівлі з проханням відпустити для столовки курсів продуктів на прохарчування тисячу педагогів на два дні, з тим розрахунком, що кожний з радянських товаришів до одержання призначення побуде в Ужгороді два дні і буде харчуватись в тій столовці. Зав.відділом торгівлі НРЗУ т.Вайс дав вказівки своїм службовцям по нарядам відпускати столовці курсів певну кількість продукції. Як проводять в життя ж наказ т.Вайса його службовці, може показати Наряд Но 16 від 6-го вересня 1945, виданий т.Софилканичем, по якому для 50 учителів на два дні відпущена така продукція: літер олію, 30 штук яєць, 1 кг цукру і 2 кг солі. І це все. При таких умовах не можна зліпшити харчування вчителів і курсантів.

В гуртожитках, де було розміщено вчителів зі східніх областей УРСР та Закарпаття, мали місце і неприємні випадки крадежі. У вчительок східніх областей украдено черевики та одяг, у закарпатських -одяг, черевики і постільні приналежности. З маєтку державного інтернату з 2-го на 3 вересня украдено 11 штук матраців, які було виділено для потреб радянських вчителів на час їх перебування в інтернаті до їх призначення.

Не дивлячись на постанову ЦК КПЗУ та НРЗУ про вчительські квартири та про забезпечення вчителів продуктами харчування, місцеві органи влади не виходять на зустріч вчителям. Особливо в містах Ужгород, Мукачево, Хуст, Свалява та Рахів погані соціально побутові умови у вчителів і вчителі, призначені туда, повертають із скаргами і просьбою відрядити їх до Києва або дозволити вступити на іншу роботу.

На роботу до Закарпатської України прибуло багато вчителів з вищою освітою, хоч ми просили для повних середніх шкіл надіслати нам не більше 20 чоловік. Ніхто з цих педагогів не хоче працювати в неповній середній школі на селі і ми змушені будемо певну частину їх повернути до Києва.

Все це вважаю необхідним довести до Вашого відома.

Ужгород, дня 8. вересня 1945.

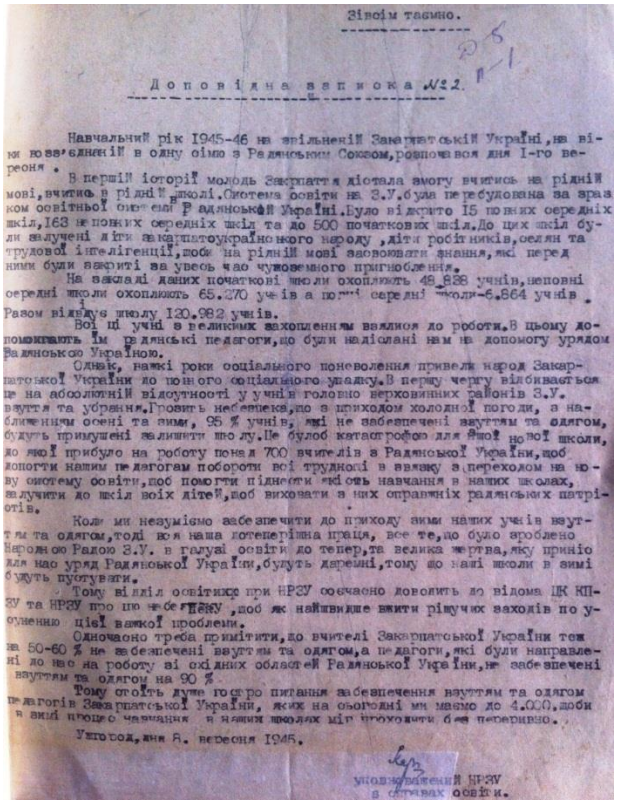

Зівсім таємно.

Доповідна записка № 2.

Навчальний рік 1945-46 на звільненій Закарпатській Україні, на віки возз'єднаній в одну сімю з Радянським Союзом, розпочався дня 1-го вересня.

В першій історії молодь Закарпаття дістала змогу вчитись на рідній мові, вчитись в рідній школі. Система освіти на З.У. була перебудована за зразком освітньої системи Радянської України. Було відкрито 15 повних середніх шкіл, 163 неповних середніх шкіл та до 500 початкових шкіл. До цих шкіл були залучені діти закарпатоукраїнського народу, діти робітників, селян та трудової інтелігенції, щоби на рідній мові засвоювати знання, які перед ними були закриті за увесь час чужоземного пригноблення.

На закладі даних початкові школи охоплюють 48.838 учнів, неповні середні школи охоплюють 65.270 учнів а повні середні школи-6.864 учнів. Разом відвідує школу 120.982 учнів.

Всі ці учні з великим захопленням взялися до роботи. В цьому допомагають їм радянські педагоги, що були надіслані нам на допомогу урядом Радянською Україною.

Однак, важкі роки соціального поневолення привели народ Закарпатської України до повного соціального упадку. В першу чергу відбивається це на абсолютній відсутності у учнів головно верховинних районів З.У. взуття та убрання. Грозить небезпека, що з приходом холодної погоди, з наближенням осені та зими, 95 % учнів, які не забезпечені взуттям та одягом, будуть примушені залишити школу. Це булоб катастрофою для нашої нової школи, до якої прибуло на роботу понад 700 вчителів з Радянської України, щоб допогти нашим педагогам побороти всі труднощі в звязку з переходом на нову систему освіти, щоб помогти піднести якість навчання в наших школах, залучити до шкіл всіх дітей, щоб виховати з них справжніх радянських патріотів.

Коли ми незуміємо забезпечити до приходу зими наших учнів взуттям та одягом, тоді вся наша дотеперішна праця, все те, що було зроблено Народною Радою З.У. в галузі освіти до тепер, та велика жертва, яку приніс для нас уряд Радянської України, будуть даремні, тому що наші школи в зимі будуть пустувати.

Тому відділ освітнього при НРЗУ сочасно доводить до відома ЦК КПЗУ та НРЗУ про цю небезпеку, щоб як найшвидше вжити рішучих заходів по усуненню цієї важкої проблеми.

Одночасно треба примітити, що вчителі Закарпатської України теж на 50-60 % не забезпечені взуттям та одягом, а педагоги, які були направлені до нас на роботу зі східних областей Радянської України, не забезпечені взуттям та одягом на 90 %.

Тому стоїть дуже гостро питання забезпечення взуттям та одягом педагогів Закарпатської України, яких на сьогодні ми маємо до 4.000, щоби в зимі процес навчання в наших школах міг проходити без перервно.

Ужгород, дня 8. вересня 1945.

уповноважений НРЗУ
в справах освіти.

*Державний архів Закарпатської області, ф. Р-14, оп. 1, спр.623, арк. 1– 3.

Додаток Е.9

Спецдонесення про недоліки в роботі шкіл Закарпатської України, 1945*

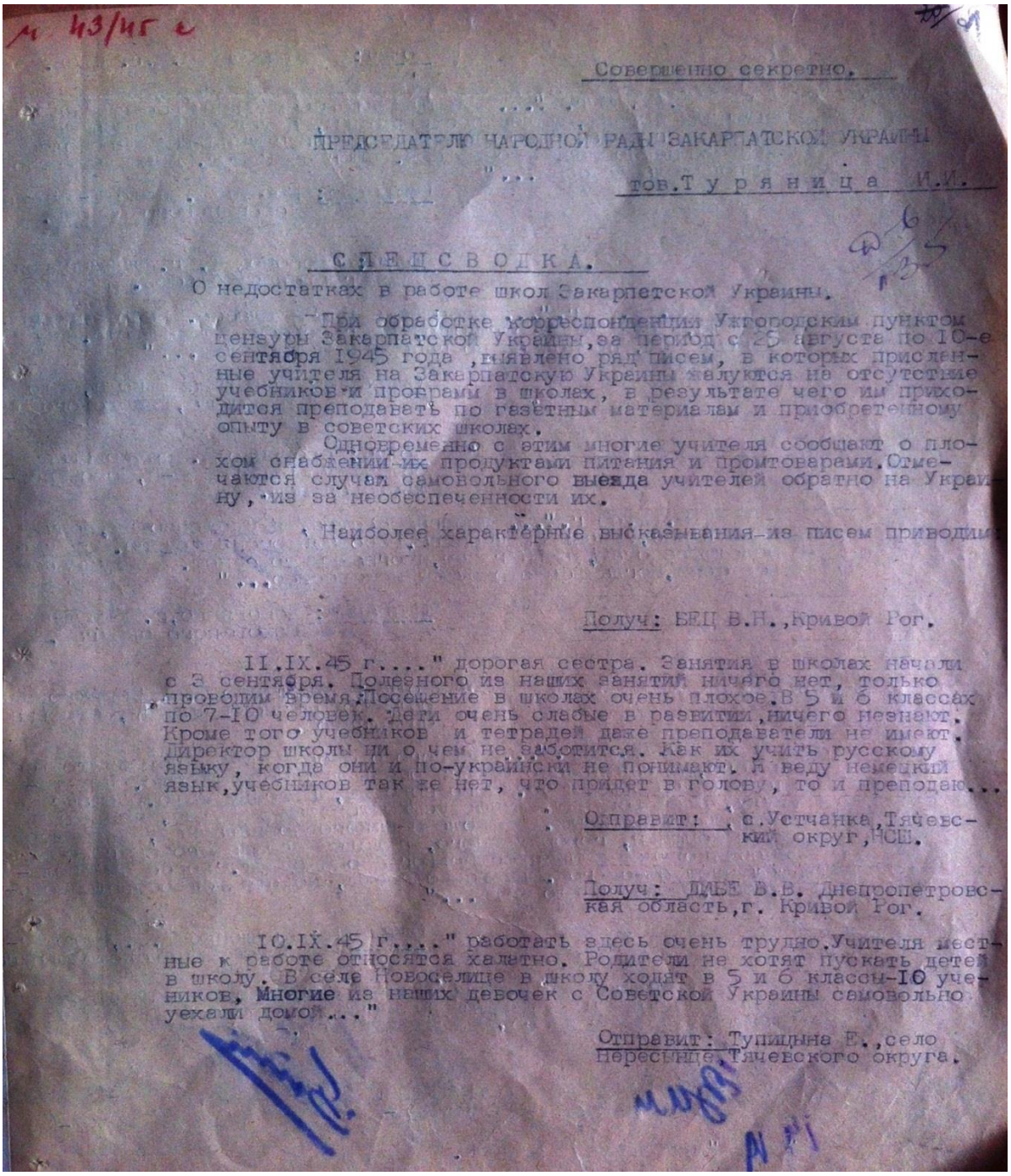

Совершенно секретно.

ПРЕДСЕДАТЕЛЮ НАРОДНОЙ РАДЫ ЗАКАРПАТСКОЙ УКРАИНЫ

тов.Т у р я н и ц а И.И.

С П Е Ц С В О Д К А.

О недостатках в работе школ Закарпетской Украины.

При обработке корреспонденции Ужгородским пунктом цензуры Закарпатской Украины, за период с 25 августа по 10-е сентября 1945 года, выявлено ряд писем, в которых присланные учителя на Закарпатскую Украины жалуются на отсутствие учебников и программ в школах, в результате чего им приходится преподавать по газетным материалам и приобретенному опыту в советских школах.

Одновременно с этим многие учителя сообщают о плохом снабжении их продуктами питания и промтоварами. Отмечаются случаи самовольного выезда учителей обратно на Украину, из за необеспеченности их.

Наиболее характерные высказывания из писем приводим:

Получ: БЕЦ В.Н., Кривой Рог.

II.IX.45 г...." дорогая сестра. Занятия в школах начали с 3 сентября. Полезного из наших занятий ничего нет, только проводим время. Посещение в школах очень плохое. В 5 и 6 классах по 7-10 человек. Дети очень слабые в развитии, ничего незнают. Кроме того учебников и тетрадей даже преподаватели не имеют. Директор школы ни о чем не заботится. Как их учить русскому языку, когда они и по-украински не понимают. А веду немецкий язык, учебников так же нет, что придет в голову, то и преподаю..."

Отправит: с.Устчанка, Тячевский округ, НСШ.

Получ: ДЫБЕ В.В. Днепропетровская область, г. Кривой Рог.

10.IX.45 г...." работать здесь очень трудно. Учителя местные к работе относятся халатно. Родители не хотят пускать детей в школу. В селе Новоселище в школу ходят в 5 и 6 классы-10 учеников, Многие из наших девочек с Советской Украины самовольно уехали домой..."

Отправит: Тупицына Е., село Пересынице, Тячевского округа.

*Державний архів Закарпатської області, ф. Р-14, оп. 1, спр.624, арк. 1

Додаток Е.10

Звіт про роботу початкових класів у середній школі с.Великий Бичків, 1945*

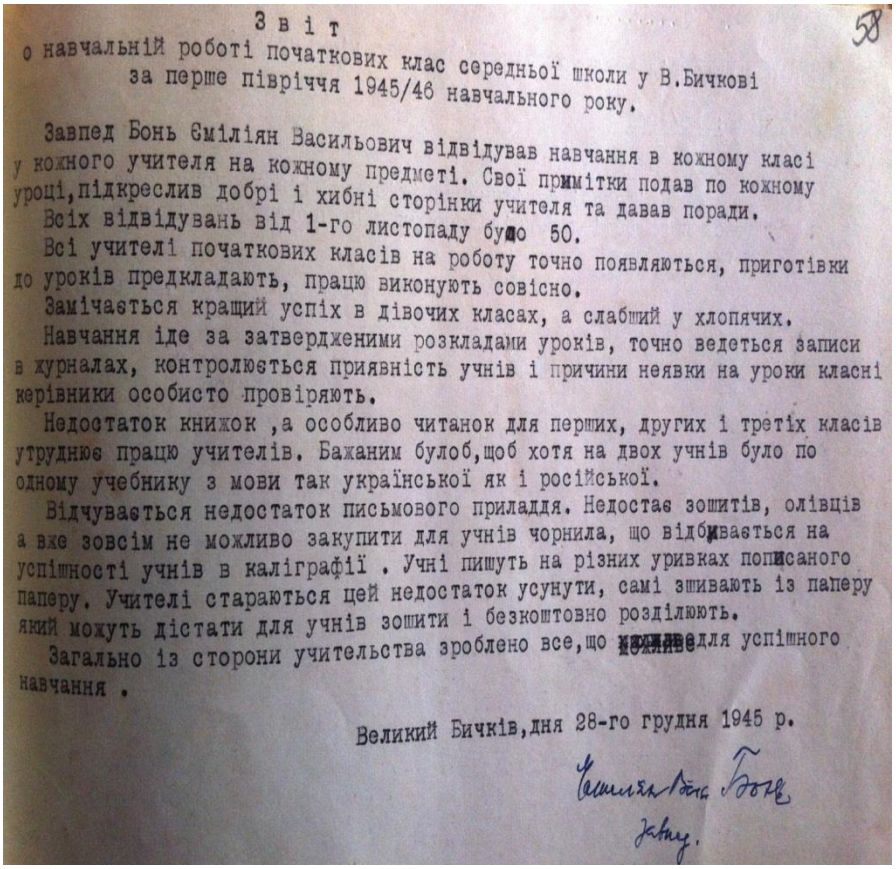

З в і т

о навчальній роботі початкових клас середньої школи у В.Бичкові
за перше півріччя 1945/46 навчального року.

58

Завпед Бонь Еміліян Васильович відвідував навчання в кожному класі у кожного учителя на кожному предметі. Свої примітки подав по кожному уроці,підкреслив добрі і хибні сторінки учителя та давав поради.

Всіх відвідувань від 1-го листопаду було 50.

Всі учителі початкових класів на роботу точно появляються, приготівки до уроків предкладають, працю виконують совісно.

Замічається кращий успіх в дівочих класах, а слабший у хлопячих.

Навчання іде за затвердженими розкладами уроків, точно ведеться записи в журналах, контролюється приявність учнів і причини неявки на уроки класні керівники особисто провіряють.

Недостаток книжок ,а особливо читанок для перших, других і третіх класів утруднює працю учителів. Бажаним булоб,щоб хотя на двох учнів було по одному учебнику з мови так української як і російської.

Відчувається недостаток письмового приладдя. Недостає зошитів, олівців а вже зовсім не можливо закупити для учнів чорнила, що відбивається на успішності учнів в каліграфії . Учні пишуть на різних уривках попсаного паперу. Учителі стараються цей недостаток усунути, самі зшивають із паперу який можуть дістати для учнів зошити і безкоштовно розділюють.

Загально із сторони учительства зроблено все,що можливе для успішного навчання .

Великий Бичків,дня 28-го грудня 1945 р.

Еміліян Бонь Богд

Завед.

*Державний архів Закарпатської області, ф. Р-14, оп. 1, спр.628, арк. 58

Додаток Е.11

Наказ Міністра освіти УРСР № 613 від 23 травня 1949 року «Про стан навчально-виховної роботи в школах УРСР з неросійською та неукраїнською мовою навчання»*

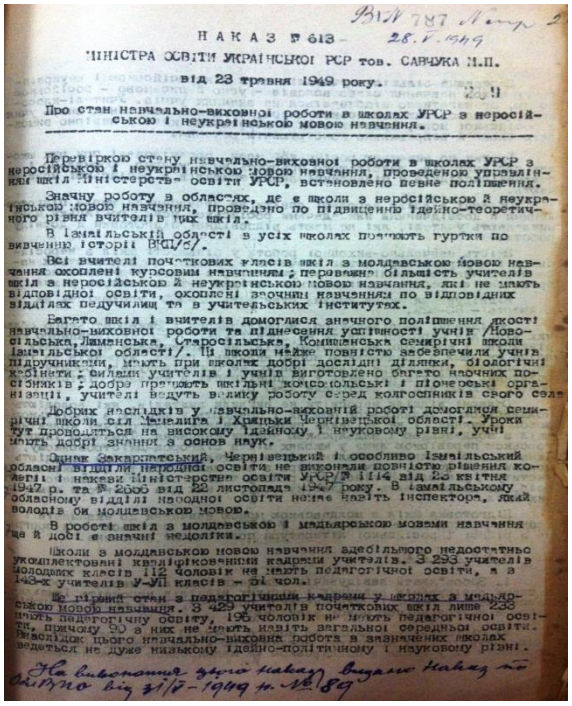

ВІН 787 Напр 2
28.V.1949

НАКАЗ № 613

МІНІСТРА ОСВІТИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР тов. САВЧУКА М.П.

від 23 травня 1949 року.

Про стан навчально-виховної роботи в школах УРСР з неросійською і неукраїнською мовою навчання.

Перевіркою стану навчально-виховної роботи в школах УРСР з неросійською і неукраїнською мовою навчання, проведеною управлінням шкіл Міністерства освіти УРСР, встановлено певне поліпшення.

Значну роботу в областях, де є школи з неросійською й неукраїнською мовою навчання, проведено по підвищенню ідейно-теоретичного рівня вчителів цих шкіл.

В Ізмаїльській області в усіх школах працюють гуртки по вивченню історії ВКП/б/.

Всі вчителі початкових класів шкіл з молдавською мовою навчання охоплені курсовим навчанням; переважна більшість учителів шкіл з неросійською й неукраїнською мовою навчання, які не мають відповідної освіти, охоплені заочним навчанням по відповідних відділах педучилищ та в учительських інститутах.

Багато шкіл і вчителів домоглися значного поліпшення якості навчально-виховної роботи та піднесення успішності учнів /Новосільська, Лиманська, Старосільська, Комишанська семирічні школи Ізмаїльської області/. Ці школи майже повністю забезпечили учнів підручниками, мають при школах добрі дослідні ділянки, біологічні кабінети; силами учителів і учнів виготовлено багато наочних посібників; добре працюють шкільні комсомольські і піонерські організації, учителі ведуть велику роботу серед колгоспників свого села.

Добрих наслідків у навчально-виховній роботі домоглися семирічні школи сіл Мамалига і Хрицьки Чернівецької області. Уроки тут проводяться на високому ідейному і науковому рівні, учні мають добрі знання з основ наук.

Однак Закарпатський, Чернівецький і особливо Ізмаїльський обласні відділи народної освіти не виконали повністю рішення колегії і накази Міністерства освіти УРСР/№ 1114 від 23 квітня 1947 р. та № 2656 від 22 листопада 1947 року. В Ізмаїльському обласному відділі народної освіти немає навіть інспектора, який володів би молдавською мовою.

В роботі шкіл з молдавською і мадьярською мовами навчання ще й досі є значні недоліки.

Школи з молдавською мовою навчання здебільшого недостатньо укомплектовані кваліфікованими кадрами учителів. З 293 учителів молодших класів 112 чоловік не мають педагогічної освіти, а з 143-х учителів У-УП класів – 51 чол.

Ще гірший стан з педагогічними кадрами у школах з мадьярською мовою навчання. З 429 учителів початкових шкіл лише 233 мають педагогічну освіту, 196 чоловік не мають педагогічної освіти, причому 90 з них не мають навіть загальної середньої освіти. Внаслідок цього навчально-виховна робота в зазначених школах ведеться на дуже низькому ідейно-політичному і науковому рівні.

На виконання цього наказу видано наказ по ОблВНО від 31/V-1949 н. № 89

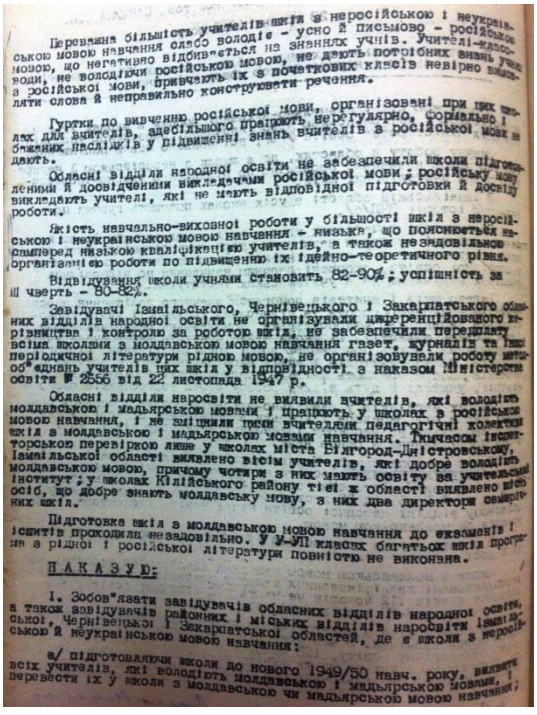

Переважна більшість учителів шкіл з неросійською і неукраїнською мовою навчання слабо володіє – усно й письмово – російською мовою, що негативно відбивається на знаннях учнів. Учителі-класоводи, не володіючи російською мовою, не дають потрібних знань учнів з російської мови, привчають їх з початкових класів невірно вимовляти слова й неправильно конструювати речення.

Гуртки по вивченню російської мови, організовані при цих школах для вчителів, здебільшого працюють нерегулярно, формально і бажаних наслідків у підвищенні знань вчителів з російської мови не дають.

Обласні відділи народної освіти не забезпечили школи підготовленими й досвідченими викладачами російської мови; російську мову викладають учителі, які не мають відповідної підготовки й досвіду роботи.

Якість навчально-виховної роботи у більшості шкіл з неросійською і неукраїнською мовою навчання – низька, що пояснюється насамперед низькою кваліфікацією учителів, а також незадовільною організацією роботи по підвищенню їх ідейно-теоретичного рівня.

Відвідування школи учнями становить 82-90%; успішність за III чверть – 80-82%.

Завідувачі Ізмаїльського, Чернівецького і Закарпатського обласних відділів народної освіти не організували диференційованого керівництва і контролю за роботою шкіл, не забезпечили передплату всіма школами з молдавською мовою навчання газет, журналів та інших періодичної літератури рідною мовою, не організовували роботу методоб"єднань учителів цих шкіл у відповідності з наказом Міністерства освіти № 2656 від 22 листопада 1947 р.

Обласні відділи наросвіти не виявили вчителів, які володіють молдавською і мадьярською мовами і працюють у школах з російською мовою навчання, і не зміцнили цими вчителями педагогічні колективи шкіл з молдавською і мадьярською мовами навчання. Тимчасом інспекторською перевіркою лише у школах міста Білгород-Дністровському, Ізмаїльської області виявлено вісім учителів, які добре володіють молдавською мовою, причому чотири з них мають освіту за учительський інститут; у школах Кілійського району тієї ж області виявлено вісім осіб, що добре знають молдавську мову, з них два директори семирічних шкіл.

Підготовка шкіл з молдавською мовою навчання до екзаменів і іспитів проходила незадовільно. У У-УП класах багатьох шкіл програма з рідної і російської літератури повністю не виконана.

НАКАЗУЮ:

1. Зобов"язати завідувачів обласних відділів народної освіти, а також завідувачів районних і міських відділів наросвіти Ізмаїльської, Чернівецької і Закарпатської областей, де є школи з неросійською й неукраїнською мовою навчання:

а/ підготовляючи школи до нового 1949/50 навч. року, виявити всіх учителів, які володіють молдавською і мадьярською мовами, і перевести їх у школи з молдавською чи мадьярською мовою навчання;

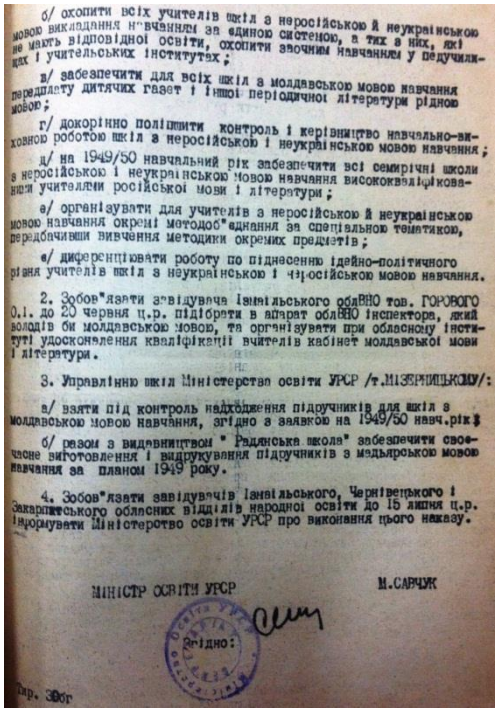

б/ охопити всіх учителів шкіл з неросійською й неукраїнською мовою викладання навчанням за єдиною системою, а тих з них, які не мають відповідної освіти, охопити заочним навчанням у педучилищах і учительських інститутах;

в/ забезпечити для всіх шкіл з молдавською мовою навчання передплату дитячих газет і іншої періодичної літератури рідною мовою;

г/ докорінно поліпшити контроль і керівництво навчально-виховною роботою шкіл з неросійською і неукраїнською мовою навчання;

д/ на 1949/50 навчальний рік забезпечити всі семирічні школи з неросійською і неукраїнською мовою навчання висококваліфікованими учителями російської мови і літератури;

е/ організувати для учителів з неросійською й неукраїнською мовою навчання окремі методоб"єднання за спеціальною тематикою, передбачивши вивчення методики окремих предметів;

є/ диференціювати роботу по піднесенню ідейно-політичного рівня учителів шкіл з неукраїнською і неросійською мовою навчання.

2. Зобов"язати завідувача Ізмаїльського облВНО тов. ГОРОВОГО О.І. до 20 червня ц.р. підібрати в апарат облВНО інспектора, який володів би молдавською мовою, та організувати при обласному інституті удосконалення кваліфікації вчителів кабінет молдавської мови і літератури.

3. Управлінню шкіл Міністерства освіти УРСР /т.МІЗЕРНИЦЬКОМУ/:

а/ взяти під контроль надходження підручників для шкіл з молдавською мовою навчання, згідно з заявкою на 1949/50 навч.рік;

б/ разом з видавництвом "Радянська школа" забезпечити своєчасне виготовлення і видрукування підручників з мадьярською мовою навчання за планом 1949 року.

4. Зобов"язати завідувачів Ізмаїльського, Чернівецького і Закарпатського обласних відділів народної освіти до 15 липня ц.р. інформувати Міністерство освіти УРСР про виконання цього наказу.

МІНІСТР ОСВІТИ УРСР М.САВЧУК

Згідно:

Тир. 30бг

*Державний архів Закарпатської області, ф. Р-165, оп. 2, спр.93, арк. 209-210

Додаток Е.12

Наказ Міністра освіти УРСР № 336 від 29 квітня 1950 року «Про стан навчально-виховної роботи в школах Закарпатської області»*

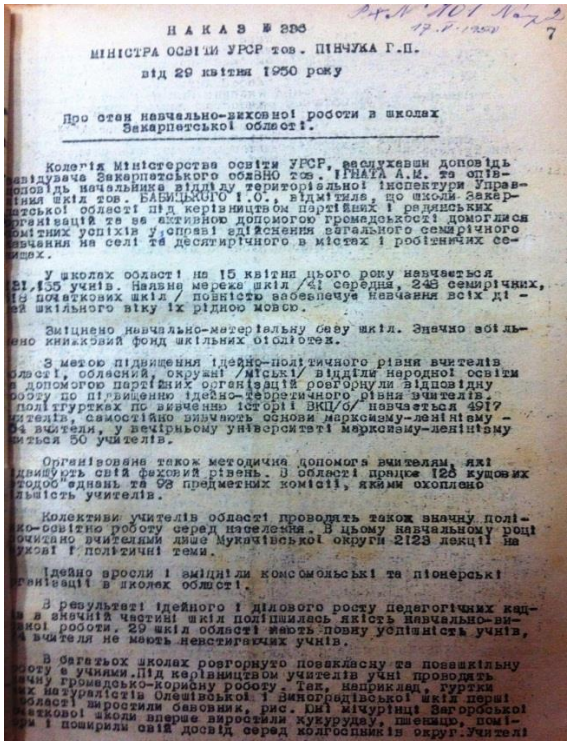

НАКАЗ № 336

МІНІСТРА ОСВІТИ УРСР тов. ПІНЧУКА Г.П.

від 29 квітня 1950 року

Про стан навчально-виховної роботи в школах Закарпатської області.

Колегія Міністерства освіти УРСР, заслухавши доповідь завідувача Закарпатського облВНО тов. ІГНАТА А.М. та співдоповідь начальника відділу територіальної інспектури Управління шкіл тов. БАБИЦЬКОГО І.О., відмітила, що школи Закарпатської області під керівництвом партійних і радянських організацій та за активною допомогою громадськості домоглися помітних успіхів у справі здійснення загального семирічного навчання на селі та десятирічного в містах і робітничих селищах.

У школах області на 15 квітня цього року навчається 31,155 учнів. Наявна мережа шкіл /41 середня, 248 семирічних, 18 початкових шкіл / повністю забезпечує навчання всіх дітей шкільного віку їх рідною мовою.

Зміцнено навчально-матеріальну базу шкіл. Значно збільшено книжковий фонд шкільних бібліотек.

З метою підвищення ідейно-політичного рівня вчителів області, обласний, окружні /міські/ відділи народної освіти з допомогою партійних організацій розгорнули відповідну роботу по підвищенню ідейно-теоретичного рівня вчителів. В політгуртках по вивченню історії ВКП/б/ навчається 4917 учителів, самостійно вивчають основи марксизму-ленінізму - 54 вчителя, у вечірньому університеті марксизму-ленінізму вчиться 50 учителів.

Організована також методична допомога вчителям, які підвищують свій фаховий рівень. В області працює 126 кущових методоб"єднань та 93 предметних комісії, якими охоплено більшість учителів.

Колективи учителів області проводять також значну політико-освітню роботу серед населення. В цьому навчальному році прочитано вчителями лише Мукачівської округи 2123 лекції на наукові і політичні теми.

Ідейно зросли і зміцніли комсомольські та піонерські організації в школах області.

В результаті ідейного і ділового росту педагогічних кадрів в значній частині шкіл поліпшилась якість навчально-виховної роботи. 29 шкіл області мають повну успішність учнів, 4 вчителя не мають невстигаючих учнів.

В багатьох школах розгорнуто позакласну та позашкільну роботу з учнями. Під керівництвом учителів учні проводять значну громадсько-корисну роботу. Так, наприклад, гуртки юних натуралістів Олешівської і Виноградівської шкіл перші в області виростили бавовник, рис. Юні мічуринці Загорбської початкової школи вперше виростили кукурудзу, пшеницю, помідори і поширили свій досвід серед колгоспників округ. Учителі

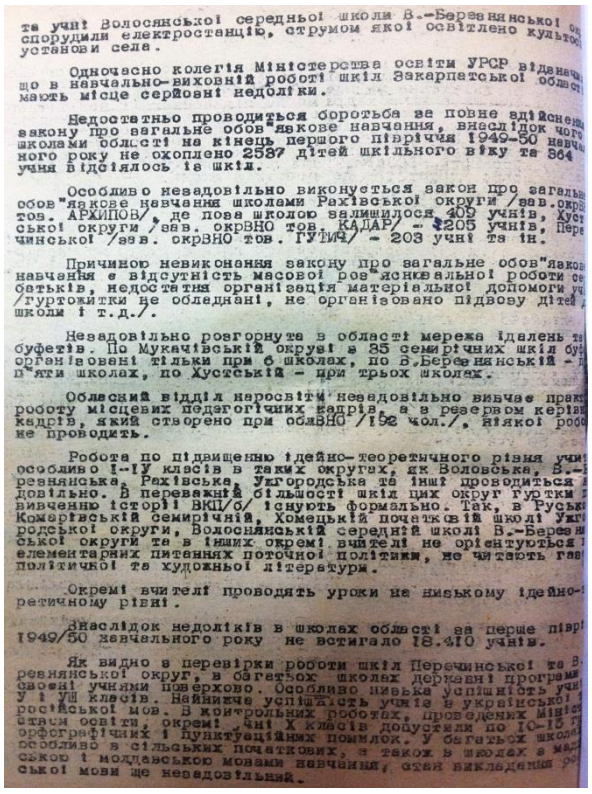

та учні Волосянської середньої школи В.-Березнянської ок... спорудили електростанцію, струмом якої освітлено культос... установи села.

Одночасно колегія Міністерства освіти УРСР відзначи... що в навчально-виховній роботі шкіл Закарпатської області мають місце серйозні недоліки.

Недостатньо проводиться боротьба за повне здійснення закону про загальне обов"язкове навчання, внаслідок чого школами області на кінець першого півріччя 1949-50 навчального року не охоплено 2587 дітей шкільного віку та 364 учня відсіялось із шкіл.

Особливо незадовільно виконується закон про загальне обов"язкове навчання школами Рахівської округи /зав.окрВНО тов. АРХИПОВ/, де поза школою залишилося 409 учнів, Хустської округи /зав. окрВНО тов. КАДАР/ - 205 учнів, Перечинської /зав. окрВНО тов. ГУТИЧ/ - 203 учні та ін.

Причиною невиконання закону про загальне обов"язкове навчання є відсутність масової роз"яснювальної роботи серед батьків, недостатня організація матеріальної допомоги учнів /гуртожитки не обладнані, не організовано підвозу дітей до школи і т.д./.

Незадовільно розгорнута в області мережа їдалень та буфетів. По Мукачівській окрузі з 35 семирічних шкіл буфети організовані тільки при 6 школах, по В.Березнянській - при п"яти школах, по Хустській - при трьох школах.

Обласний відділ наросвіти незадовільно вивчає практичну роботу місцевих педагогічних кадрів, а з резервом керівних кадрів, який створено при облВНО /192 чол./, ніякої роботи не проводить.

Робота по підвищенню ідейно-теоретичного рівня учителів особливо І-ІУ класів в таких округах, як Воловська, В.-Березнянська, Рахівська, Ужгородська та інші проводиться незадовільно. В переважній більшості шкіл цих округ гуртки по вивченню історії ВКП/б/ існують формально. Так, в Руській, Комарівській семирічній, Хомецькій початковій школі Ужгородської округи, Волосянській середній школі В.-Березнянської округи та в інших окремі вчителі не орієнтуються в елементарних питаннях поточної політики, не читають газет політичної та художньої літератури.

Окремі вчителі проводять уроки на низькому ідейно-теоретичному рівні.

Внаслідок недоліків в школах області за перше півріччя 1949/50 навчального року не встигало 18.410 учнів.

Як видно з перевірки роботи шкіл Перечинської та В.-Березнянської округ, в багатьох школах державні програми засвоєні учнями поверхово. Особливо низька успішність учнів У і УШ класів. Найнижча успішність учнів в українській та російській мов. В контрольних роботах, проведених Міністерством освіти, окремі учні Х класів допустили по 10-15 грубих орфографічних і пунктуаційних помилок. У багатьох школах особливо в сільських початкових, а також в школах з молдавською і молдавською мовами навчання, стан викладання російської мови ще незадовільний.

*Державний архів Закарпатської області, ф. Р-165, оп. 2, спр.180, арк. 7 – 9

В школах області вкрай незадовільно поставлена навчальна бота по фізичному вихованню учнів. Переважна більшість ителів фізвиховання не має відповідної освіти, відсутня дь-яка робота з цими кадрами по підвищенню їх політичного фахового рівня. Робота курсів по підготовці нових кадрів фізичному вихованню учнів організована непродумано і без- дповідально. Контингент курсантів не перевірений, біль - сть з них зовсім не працювала в школах; після перевірки стину курсантів /10 чол./ довелося виключити, як осіб, их не можна допустити до роботи в школі.

В шкільних інтернатах виховна робота з учнями прово- ться зовсім недостатньо.

Контроль за роботою шкіл інспекторами облВНО, окружних іських/ відділів народної освіти здійснюється це незадо- льно, поверхово, без практичної допомоги їм на місці. Виїзди спекторів до шкіл, як правило, не підготовлені, інспекту- ння проводиться не за графіком. Керівники облВНО та інсти- ту удосконалення кваліфікації вчителів недостатньо вивчають популяризують передовий досвід шкіл і роботу кращих учите- в.

Одним з серйозних недоліків в роботі обласного відділу росвіти є відсутність належної роботи з педагогічними кад- ми та працівниками облВНО, окружних /міських/ відділів росвіти. Так, сектор кадрів /зав. сектором т. БАЙДА/ не ймається питаннями вивчення, підбору та розстановки кадрів, зав. облВНО тов. ІГНАТ А.М. не контролює роботу, внаслідок го мають місце непоодинокі факти безпідставного звільнення переміщення вчителів серед навчального року.

Предметні комісії у значній кількості шкіл Перечинської з В.-Березнянської округ працюють формально, без планів.

Не всі вчителі Рахівської, Воловської, Тячівської та ших округ приймають участь в громадсько-політичній роботі еред населення, особливо в справі ліквідації неписьменності еред дорослих.

Обласний та окружні відділи наросвіти навіть не добилися овного обліку неписьменних, і тому значна частина дорослого аселення не охоплена навчанням по ліквідації неписьменності Рахівська, Ужгородська, Воловська, Тячівська, Перечинська а інші округи/.

На виконання постанови колегії Міністерства освіти УРСР
А К А З У Ю:

І. Зобов"язати завідувача Закарпатського обласного ідділу народної освіти тов. ІГНАТА А.М.:

а/ забезпечити неухильне здійснення закону про за- альне обов"язкове навчання всіх дітей шкільного віку. Орга- ізувати широку роз"яснювальну роботу серед батьків, виявити ричини неохоплення та невідвідування учнями шкіл і разом з омсомольськими та громадськими організаціями створити всі мови для безумовного виконання закону про всеобуч;

б/ встановити суворий контроль за відвідуванням учнями школи, вести рішучу боротьбу з пропусками занять і не допу- скати будь-якого відсіву учнів із шкіл;

в/ створити необхідні матеріально-побутові умови для учнів, для чого в найближчий час обладнати гуртожитки при школах твердим і м"яким інвентарем, організувати підвіз дітей до шкіл та поліпшити роботу їдалень і буфетів при всіх семирічних і середніх школах, зокрема під час екзаменів;

г/ провести відповідну роботу по створенню фондів всеобучу при всіх школах області та налагодити контроль за правильним його використанням.

2. Обласному, окружним /міським/ відділам наросвіти докорінно поліпшити навчально-виховну роботу в школах, звернувши особливу увагу на ідейно-політичний та науковий зміст уроків; нещадно викорінювати формалізм, аполітичність, рішуче викривати та усувати в роботі шкіл помилки і перекручення буржуазно-націоналістичного характеру, вести рішучу боротьбу з усякими проявами ворожих впливів на учнів та посилити на уроках ідейно-матеріалістичне виховання учнів.

3. Обласному, окружним відділам наросвіти та інституту удосконалення кваліфікації вчителів посилити конкретну допомогу й контроль за роботою шкіл, систематично вивчати роботу кращих шкіл і вчителів, організувати обмін досвідом роботи, своєчасно і якісно підготувати доповідачів на районних серпневих нарадах вчителів. До 15.УІІ.ц.р. підготувати до друку збірку з досвіду роботи кращих учителів - майстрів педагогічної справи.

Домогтися поліпшення роботи початкових, особливо сільських однокомплектних шкіл Воловської, Рахівської, Хустської, Воловецької та В.-Березнянської округ.

4. ОблВНО та інституту удосконалення кваліфікації учителів поліпшити роботу педагогічних кабінетів, кущових методичних об"єднань і предметних комісій, приділивши найбільшу увагу до спрямування їх на розв"язання творчих питань школи та поданню конкретної допомоги молодим учителям.

На засіданнях педрад шкіл ставити питання про поліпшення навчально-виховної роботи, обговорювати досвід і роботу окремих вчителів, роботу класних керівників та роботу шкільних комсомольських і піонерських організацій.

В зв"язку з підготовкою шкіл до закінчення навчального року та екзаменів забезпечити повне виконання в усіх школах навчальних програм; організувати вивчення вчителями, директорами, завідувачами шкіл та шкільними інспекторами Положення та інструкцій про екзамени; забезпечити правильну організацію прикінцевого повторення навчальних програм; організувати контроль за об"єктивністю оцінок знань учнів І-ІІІ класів.

Провести екзамени в школах області на високому ідейно-теоретичному рівні, приділивши потрібну увагу школам з мадьярською і молдавською мовами навчання.

5. Обласному, окружним /міським/ відділам наросвіти організувати дійове керівництво підготовкою шкіл області до 1950-51 навчального року, розгорнути широку масово-політичну роботу навколо цього завдання, і на основі широко розгорнутого соціалістичного змагання трудящих домогтися відмінної своєчасної підготовки шкіл до нового навчального року.

6. Зобов"язати облВНО, окружні /міські/ відділи наросвіти та інститут удосконалення кваліфікації вчителів докорінно поліпшити роботу з педагогічними кадрами. Для цього:

а/ до 15.У. цього року скласти план підвищення кваліфікації вчителів та керівних кадрів на курсах влітку цього року, зокрема шкіл з неросійською і неукраїнською мовами навчання. Залучити на курси підвищення кваліфікації та очно-заочної освіти вчителів з місцевої інтелігенції;

б/ підготувати й провести в липні місяці ц.р. обласну нараду інспекторів шкіл Закарпатської області з метою надання їм конкретної допомоги та обміну досвідом роботи;

в/ підготувати й провести семінари і наради вчителів української і російської мов, викладачів історії, біології і математики;

г/ забезпечити педкабінети і школи необхідною методичною літературою;

д/ організувати в школах гуртки по вивченню української і, особливо, російської мов, поклавши повну відповідальність за якісну роботу цих гуртків на завпедів шкіл;

е/ організувати влітку цього року при всіх базових школах педучилищ курси-семінари для вчителів, які працюють в однокомплектних школах;

є/ за допомогою партійних організацій до кінця навчального року підсумувати роботу вчителів над піднесенням свого ідейно-політичного рівня /через гуртки, вечірній університет марксизму-ленінізму/;

ж/ до 15.У.ц.р. перевірити стан забезпечення шкіл області викладачами фізичного виховання та роботу цих викладачів. Негайно упорядкувати матеріальне обслуговування курсантів по підготовці вчителів фізвиховання і забезпечити систематичний контроль за якісною підготовкою їх;

зобов"язати зав. облВНО до 15 липня цього року повністю укомплектувати апарат облВНО, окрпедкабінети кваліфікованими працівниками, а також зміцнити керівництво семирічних і початкових шкіл, особливо з мадьярською і молдавською мовами навчання.

7. Посилити з боку вчителів допомогу місцевим організаціям по зміцненню колгоспів, систематично проводити політико-освітню роботу серед населення, звернути особливу увагу на завершення ліквідації неписьменності серед дорослого населення.

8. Звернути увагу завідувача Закарпатського облВНО т. ІГНАТА А.М. на незадовільне керівництво з його боку роботою працівників апарату облВНО та на відсутність трудової дисципліни, як в обласному, так і в окружних відділах наросвіти.

Зміцнити роботу всіх секторів облВНО, зокрема керівництво роботою сектора кадрів.

Зобов"язати завідувача Закарпатського облВНО т. Ігната А.М. перебудувати свою роботу, роботу апарату облВНО, окрВНО та шкіл області на основі широко розгорнутої більшовицької критики і самокритики всіх серйозних недоліків, які мають місце в органах наросвіти та школах області. Спрямувати всю роботу педагогічних кадрів на піднесення ідейності навчання й виховання учнів в комуністичному дусі та на вирощування партійних, принципових, висококваліфікованих більшовицьких кадрів. Керівники органів наросвіти повинні пам'ятати, що критика і самокритика є більшовицький метод виховання кадрів, що справжні більшовицькі кадри виховуються лише в умовах сміливої, чесної і принципової критики і самокритики.

9. Заборонити завідувачам окружних /міських/ відділів народної освіти без особливо поважних причин і дозволу облВНО звільняти з роботи і переводити вчителів з однієї школи до іншої.

10. За безвідповідальне ставлення до роботи завідувача Хустського окрВНО тов. КАДАРА Ф.Ф., який на протязі навчального року не обстежив і не подав допомоги жодній школі та призвів до повного розвалу роботу окружного відділу наросвіти з РОБОТИ ЗВІЛЬНИТИ.

11. Зобов"язати УНДІП /професора ЧАВДАРОВА С.Х./ прискорити видання збірника з досвіду викладання російської мови до серпневих нарад учителів. В збірнику подати поради про методику викладання російської мови в молодших класах шкіл з неросійською мовою навчання.

12. Зобов"язати Управління шкіл Міністерства освіти /тов. МІЗЕРНИЦЬКОГО Б.М./ подавати Закарпатському облВНО систематичну допомогу, зокрема:

а/ допомогти облВНО в розробці й складанні плану проведення роботи по перепідготовці кадрів та підвищенню кваліфікації влітку 1950 року;

б/ грунтовно вивчити роботу шкіл з мадьярською та молдавською мовами навчання і про наслідки їх роботи доповісти на колегії Міністерства освіти УРСР.

13. Заступнику Міністра освіти УРСР тов. ДУДНИКУ П.Т. взяти під особистий контроль роботу шкіл і відділів народної освіти Закарпатської області.

14. Зобов"язати відділ інспекції шкіл Міністерства освіти УРСР до 15 липня ц.р. перевірити виконання цього наказу, про наслідки доповісти колегії Міністерства освіти УРСР.

МІНІСТР ОСВІТИ УРСР / Г.ПІНЧУК /

тир.65,ог Згідно:

Додаток Е.13

Про нові форми привітання та звернення до вчителів, 1945*

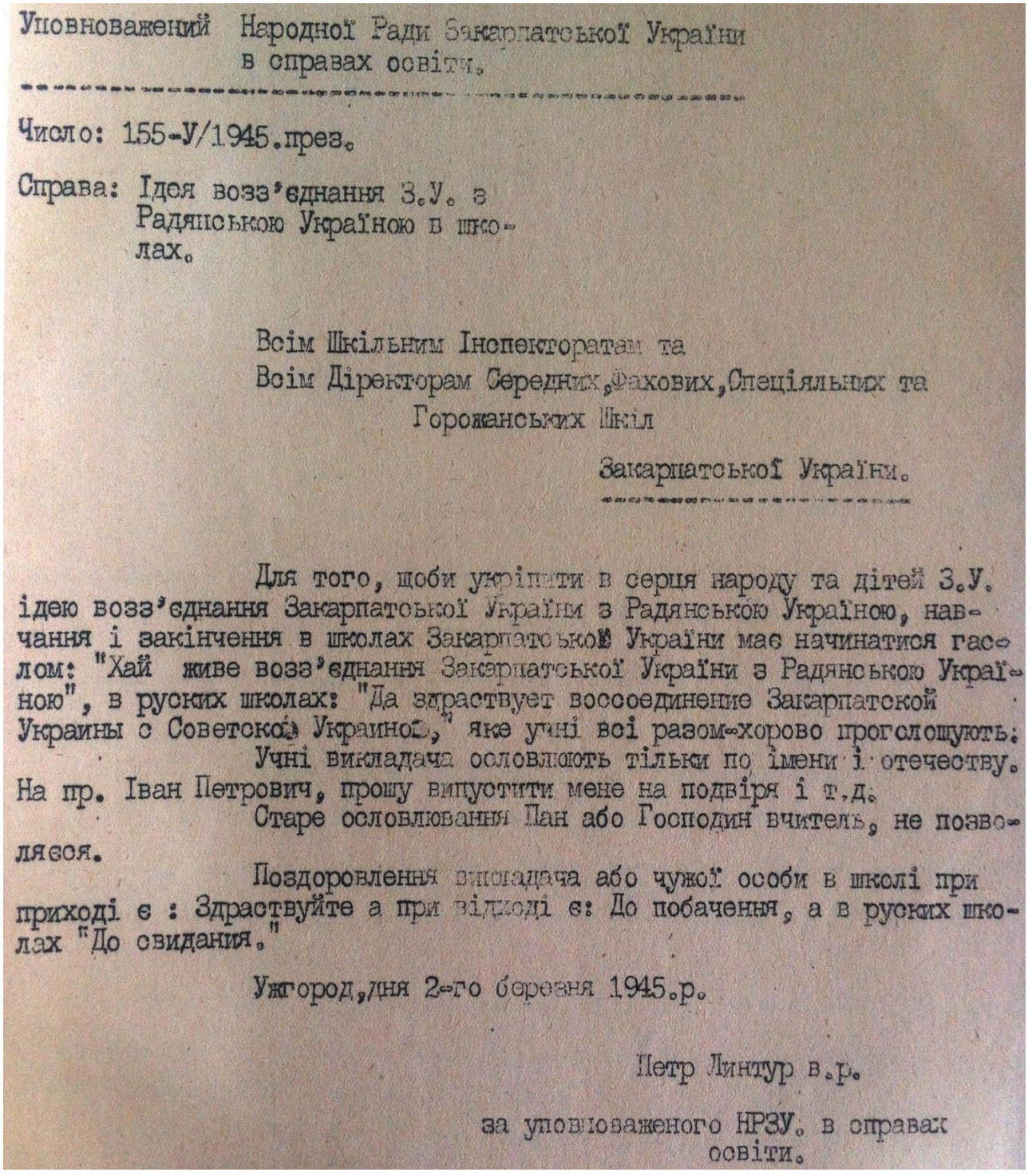

Уповноважений Народної Ради Закарпатської України
в справах освіти.

Число: 155-У/1945.през.

Справа: Ідея возз'єднання З.У. з
Радянською Україною в шко-
лах.

Всім Шкільним Інспекторатам та
Всім Директорам Середніх, Фахових, Спеціяльних та
Горожанських Шкіл
Закарпатської України.

Для того, щоби укріпити в серця народу та дітей З.У. ідею возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, навчання і закінчення в школах Закарпатської України має начинатися гаслом: "Хай живе возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною", в руских школах: "Да здраствует воссоединение Закарпатской Украины с Советской Украиной," яке учні всі разом-хорово проголошують:

Учні викладача ословлюють тільки по імени і отечеству. На пр. Іван Петрович, прошу випустити мене на подвіря і т.д.

Старе ословлювання Пан або Господин вчитель, не позволяєся.

Поздоровлення викладача або чужої особи в школі при приході є : Здраствуйте а при відході є: До побачення, а в руских школах "До свидания."

Ужгород, дня 2-го березня 1945.р.

Петр Линтур в.р.

за уповноваженого НРЗУ. в справах
освіти.

*Державний архів Закарпатської області, ф. Р-177, оп. 1, спр. 2, арк. 70

Додаток Е.14

Про обов'язкове відвідування неповної середньої школи, 1945*

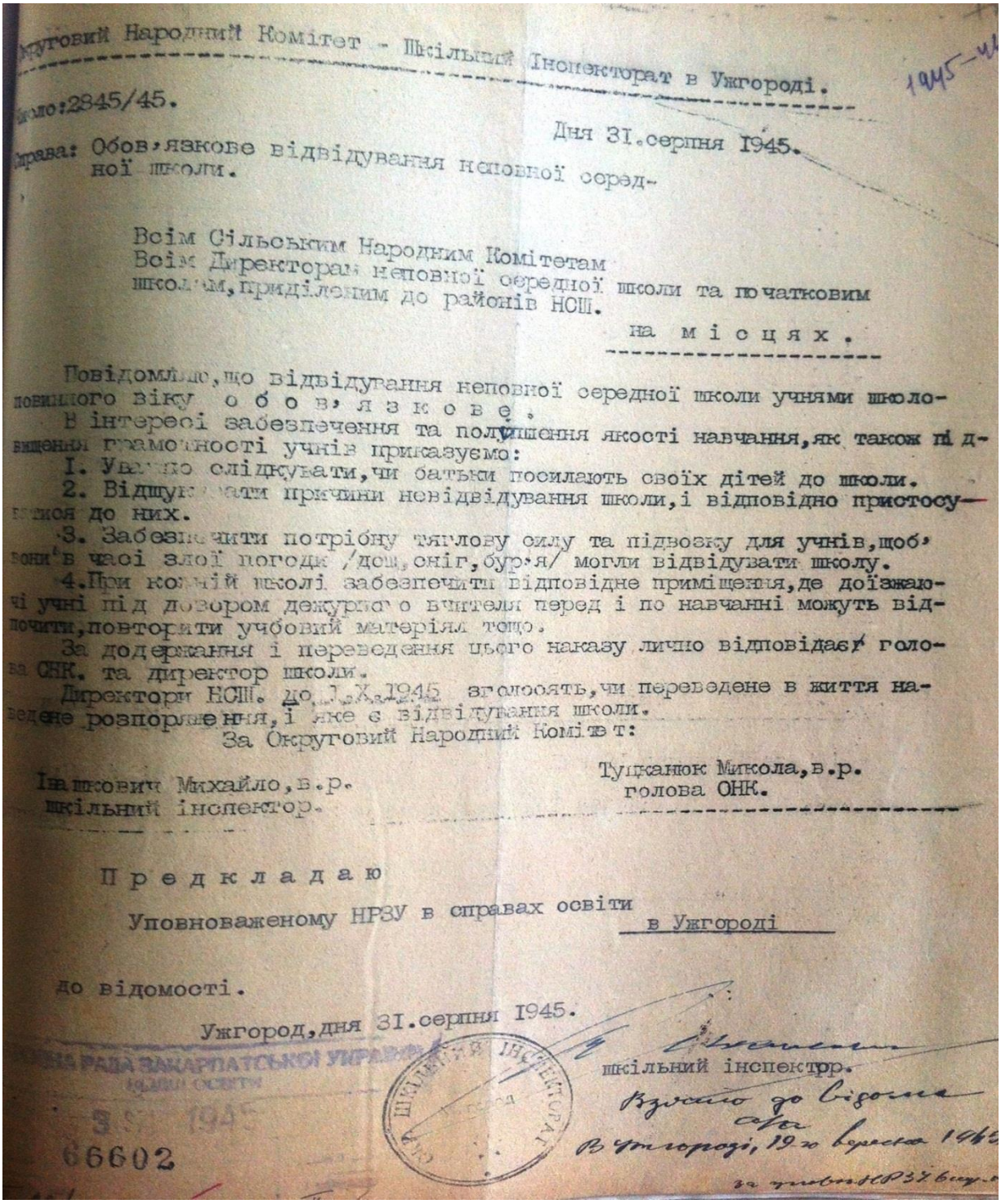

Окружний Народний Комітет - Шкільний Інспекторат в Ужгороді.

Число:2845/45. Дня 31.серпня 1945.

Справа: Обов'язкове відвідування неповної середньої школи.

Всім Сільським Народним Комітетам
Всім Директорам неповної середньої школи та початковим школам, приділеним до районів НСШ.

на місцях.

Повідомляємо, що відвідування неповної середньої школи учнями шкільного віку обов'язкове.

В інтересі забезпечення та полекшення якості навчання, як також підвищення грамотності учнів приказуємо:

1. Уважно слідкувати, чи батьки посилають своїх дітей до школи.
2. Відшукувати причини невідвідування школи, і відповідно пристосуватися до них.
3. Забезпечити потрібну тяглову силу та підвозку для учнів, щоб вони в часі злої погоди /дощ, сніг, бур'я/ могли відвідувати школу.
4. При кожній школі забезпечити відповідне приміщення, де доїжджаючі учні під доглядом дежурного вчителя перед і по навчанні можуть відпочити, повторити учбовий матеріял тощо.

За додержання і переведення цього наказу лично відповідає голова СНК. та директор школи.

Директори НСШ. до 1.X.1945 зголосять, чи переведене в життя наведене розпорядження, і яке є відвідування школи.

За Окружний Народний Комітет:

Іванкович Михайло, в.р.
шкільний інспектор.

Тупчанюк Микола, в.р.
голова ОНК.

Предкладаю

Уповноваженому НРЗУ в справах освіти в Ужгороді

до відомості.

Ужгород, дня 31.серпня 1945.

ШКІЛЬНИЙ ІНСПЕКТОРАТ

шкільний інспектор.

Взято до відома
в Ужгороді, 19 вересня 1945

66602

*Державний архів Закарпатської області, ф. Р-177, оп. 1, спр. 2, арк. 127

Додаток Е.15

Про викладову мову в школах Закарпатської України, 1945*

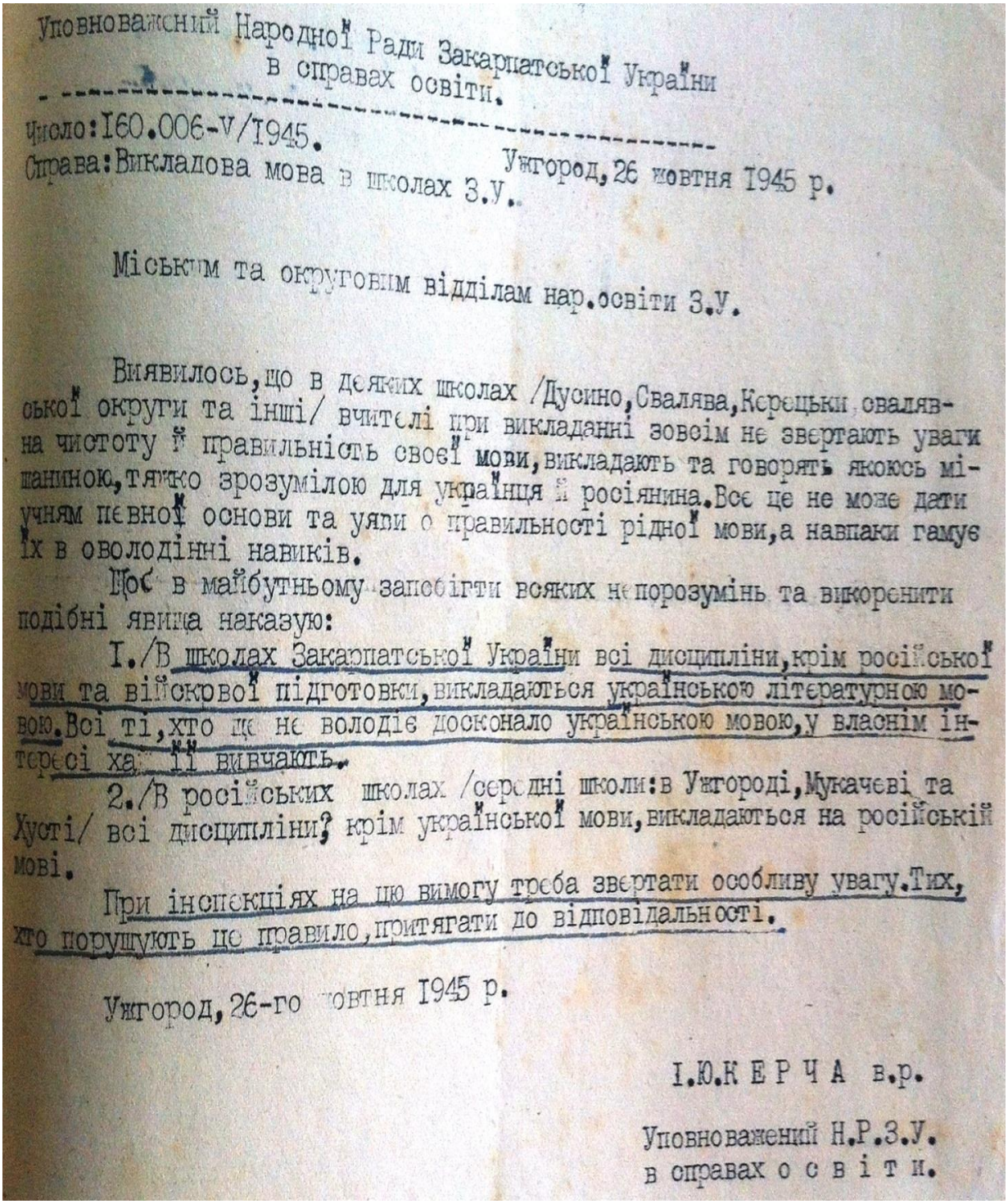

Уповноважений Народної Ради Закарпатської України
в справах освіти.

Число: I60.006-V/I945. Ужгород, 26 жовтня I945 р.
Справа: Викладова мова в школах З.У.

Міським та окружним відділам нар.освіти З.У.

Виявилось, що в деяких школах /Дусино, Свалява, Корецьки, свалявської округи та інші/ вчителі при викладанні зовсім не звертають уваги на чистоту й правильність своєї мови, викладають та говорять якоюсь мішаниною, тяжко зрозумілою для українця й росіянина. Все це не може дати учням певної основи та уяви о правильності рідної мови, а навпаки гамує їх в оволодінні навиків.

Щоб в майбутньому запобігти всяких непорозумінь та викоренити подібні явища наказую:

I./В школах Закарпатської України всі дисципліни, крім російської мови та військової підготовки, викладаються українською літературною мовою. Всі ті, хто ще не володіє досконало українською мовою, у власнім інтересі хай її вивчають.

2./В російських школах /середні школи: в Ужгороді, Мукачеві та Хусті/ всі дисципліни, крім української мови, викладаються на російській мові.

При інспекціях на цю вимогу треба звертати особливу увагу. Тих, хто порушують це правило, притягати до відповідальності.

Ужгород, 26-го жовтня I945 р.

І.Ю.КЕРЧА в.р.

Уповноважений Н.Р.З.У.
в справах о с в і т и.

*Державний архів Закарпатської області, ф. Р-177, оп. 1, спр. 2, арк. 152

Додаток Е.16

Звіти про шкоду, заподіяну школам Закарпаття в роки ІІ Світової війни, 1945*

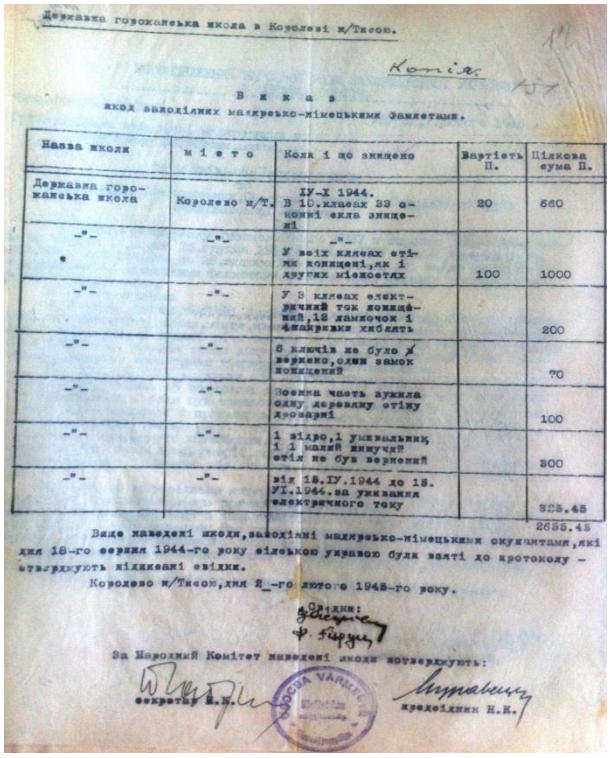

Державна горожанська школа в Королеві м/Тисою.

Копія.

В и к а з
якої заподіяних мадярсько-німецькими загарбами.

Назва школи	м і с т о	Коли і що знищено	Вартість П.	Цілкова сума П.
Державна горожанська школа	Королево м/Т.	IV-X 1944. В 10.класах 33 о-кінні скла знище-ні	20	660
-"-	-"-	-"- У всіх кліях оті-ми комнатні,як і других міностях	100	1000
-"-	-"-	У 3 кліях електр-ичний ток комплі-ний,12 замочок і 4замкивки хиблять		200
-"-	-"-	6 ключів не було і зорвано,один замок комнатний		70
-"-	-"-	Зовна часть дужка одну деревяну отіку дровяні		100
-"-	-"-	1 відро,1 умивальник 1 1 калій викучи отіи не був зорваний		300
-"-	-"-	від 18.IV.1944 до 18. VI.1944.на ужкання електричного току		925.45
				2655.45

Вище наведені школи,заподіяні мадярсько-німецькими окупантами,які дня 18-го серпня 1944-го року сільською управою були взяті до протоколу - стверджують підписані особи.

Королево м/Тисою,дня 2_-го лютого 1945-го року.

Особи:

За Народний Комітет наведені школи потверджують:

секретар Н.К. голова Н.К.

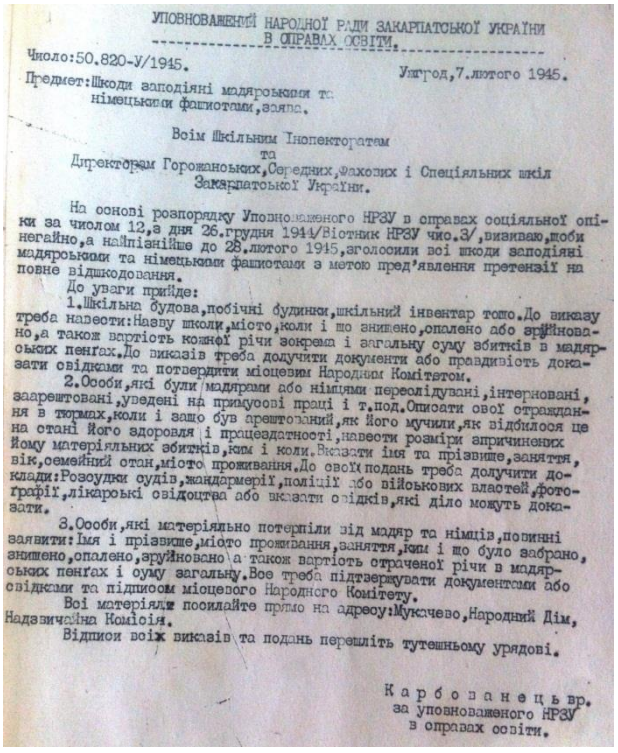

УПОВНОВАЖЕНИЙ НАРОДНОЇ РАДИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ
В СПРАВАХ ОСВІТИ.

Число:50.820-У/1945. Ужгород,7.лютого 1945.

Предмет:Шкоди заподіяні мадярськими та німецькими фашистами,заява.

Всім Шкільним Інспекторатам
та
Директорам Горожанських,Середніх,Фахових і Спеціальних шкіл
Закарпатської України.

На основі розпорядку Уповноваженого НРЗУ в справах соціальної опіки за числом 12,з дня 26.грудня 1944/Вістник НРЗУ чис.3/,визиваю,щоби негайно,а найпізнійше до 28.лютого 1945,заголосили всі шкоди заподіяні мадярськими та німецькими фашистами з метою пред'явлення претензій на повне відшкодування.

До уваги прийде:

1.Шкільна будова,побічні будинки,шкільний інвентар тощо.До виказу треба навести:Назву школи,місто,коли і що знищено,сплюндровано або зруйновано,а також вартість кожної річи зокрема і загальну суму збитків в мадярських пенгах.До виказів треба долучити документи або правдивість доказати свідками та потвердити місцевим Народним Комітетом.

2.Особи,які були мадярами або німцями переслідувані,інтерновані, заарештовані,уведені на примусові праці і т.под.Описати свої страждання в тюрмах,коли і за що був арештований,як його мучили,як відбилося це на стані його здоровля і працездатності,навести розміри запричинених йому матеріяльних збитків,кім і коли.Вказати імя та прізвище,заняття, вік,семейний стан,місто проживання.До своїх подань треба долучити докладні:Розсудки судів,жандармерії,поліції або військових властей,фотографії,лікарські свідоцтва або вказати свідків,які діло можуть доказати.

3.Особи,які матеріяльно потерпіли від мадяр та німців,повинні заявити:Імя і прізвище,місто проживання,заняття,кім і що було забрано, знищено,сплюндровано,зруйновано а також вартість страченої річи в мадярських пенгах і суму загальну.Все треба підтверджувати документами або свідками та підписом місцевого Народного Комітету.

Всі матеріяли посилайте прямо на адресу:Мукачево,Народний Дім, Надзвичайна Комісія.

Відписи всіх виказів та подань перешліть тутешньому урядові.

К а р б о в а н е ц ь вр.
за уповноваженого НРЗУ
в справах освіти.

*Державний архів Закарпатської області, ф. Р-177, оп. 1, спр. 4, арк. 12,13, 49, 296

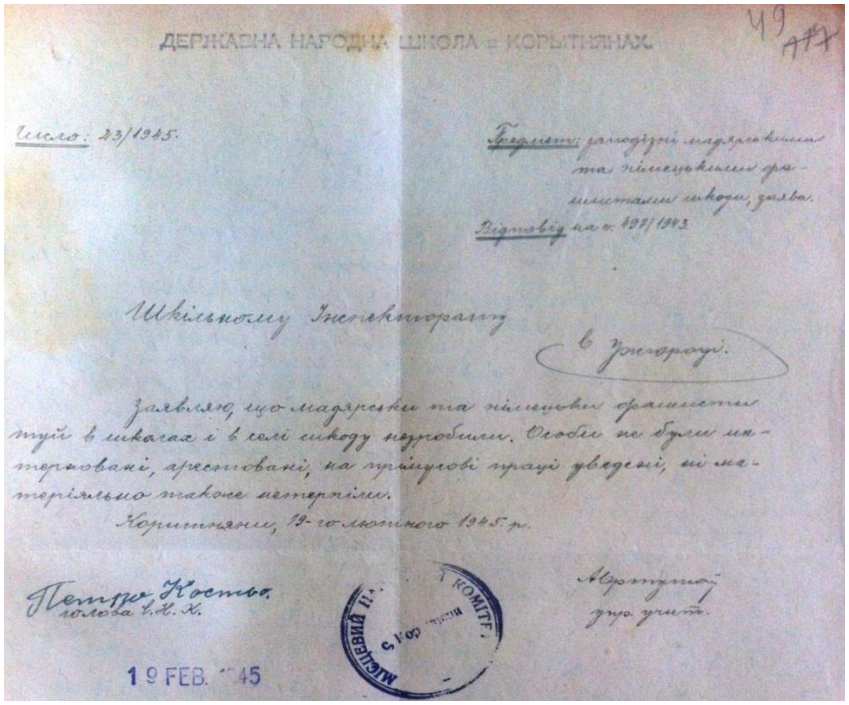

ДЕРЖАВНА НАРОДНА ШКОЛА в КОРЫТНЯНАХ.

49

Число: 23/1945.

Предмет: заподіяні мадярськими та німецькими фашистами шкоди, заява.

Відповідь на ч. 497/1943.

Шкільному Інспекторату

в Ужгороді.

Заявляю, що мадярськи та німецькі фашисти туй в школах і в селі шкоду незробили. Особи не були інтерновані, арестовані, на примусові праці уведені, ні матеріяльно також нетерпіли.

Коритняни, 19-го лютого 1945. р.

Петро Костьо.
голова С.Н.К.

Артутоў
упр. учит.

МІСЦЕВИЙ НАРОДНИЙ КОМІТЕТ
Коритняни
Сол. 5

19 FEB. 1945

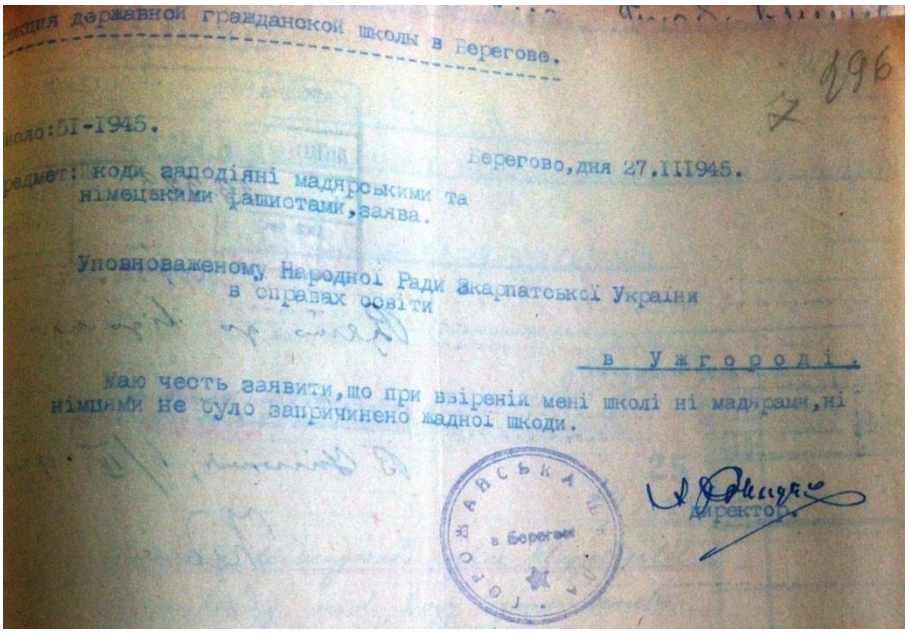

...ция державной гражданской школы в Берегове.

196

Число: 51-1945.

Берегово, дня 27.III1945.

Предмет: Шкоди заподіяні мадярськими та німецькими фашистами, заява.

Уповноваженому Народної Ради Закарпатської України в справах освіти

в Ужгороді.

Маю честь заявити, що при ввіреній мені школі ні мадярами, ні німцями не було запричинено жадної шкоди.

ГОРОЖАНСЬКА ШКОЛА в Берегові

Директор.

Додаток Е.17

Звернення батьків угорськомовних учнів до Народної Ради Закарпатської України в справі відкриття в с. Вілок школи з угорською мовою навчання, 1945*

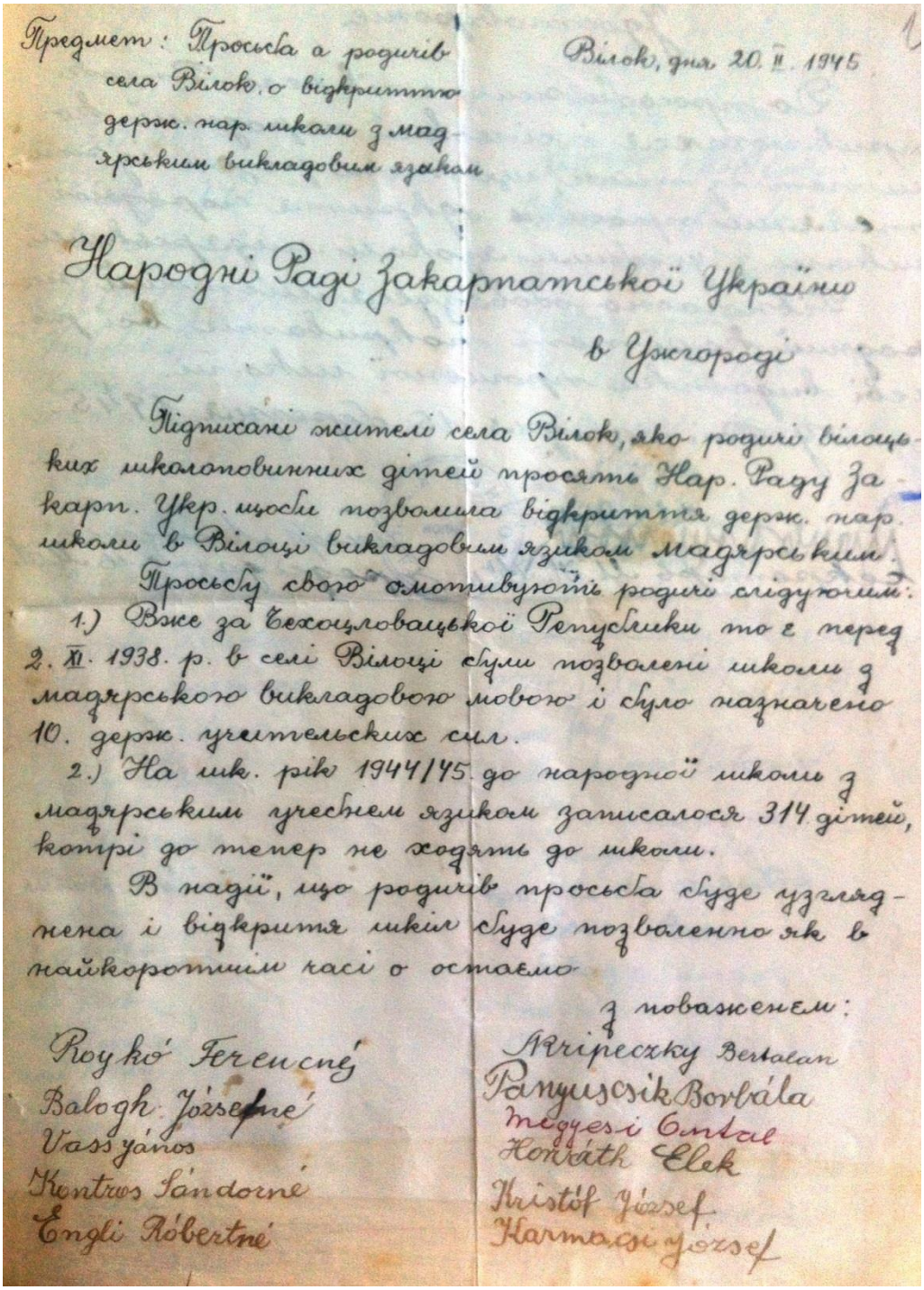

Предмет: Просьба а родичів села Вілок, о відкриття держ. нар. школи з мадярським викладовим язиком

Вілок, дня 20. II. 1945

Народні Раді Закарпатської України

в Ужгороді

Підписані жителі села Вілок, яко родичі вілоцьких школоповинних дітей просять Нар. Раду Закарп. Укр. щоби позволила відкриття держ. нар. школи в Вілоці викладовым язиком мадярським.

Просьбу свою умотивують родичі слідуючим:

1.) Вже за Чехославацької Республики то є перед 2. XI. 1938. р. в селі Вілоці були позволені школи з мадярського викладовою мовою і було назначено 10. держ. учительских сил.

2.) На шк. рік 1944/45 до народної школи з мадярським учебним языком записалося 314 дітей, котрі до тепер не ходять до школи.

В надії, що родичів просьба буде уззляднена і відкриття школи буде позволенно як в найкоротшим часі о остаємо

з поважением:

Roykó Ferencné
Balogh Józsefné
Vass János
Kontros Sándorné
Engli Róbertné

Kripecsky Bertalan
Panyuscsik Borbála
Megyesi Antal
Horváth Elek
Kristóf József
Harmasi József

*Державний архів Закарпатської області, ф. Р-177, оп. 1, спр. 9, арк. 2

Додаток Е.18

Дозвіл Уповноваженого Народної Ради Закарпатської України на відкриття в с. Вілок школи з угорською мовою навчання, 1945*

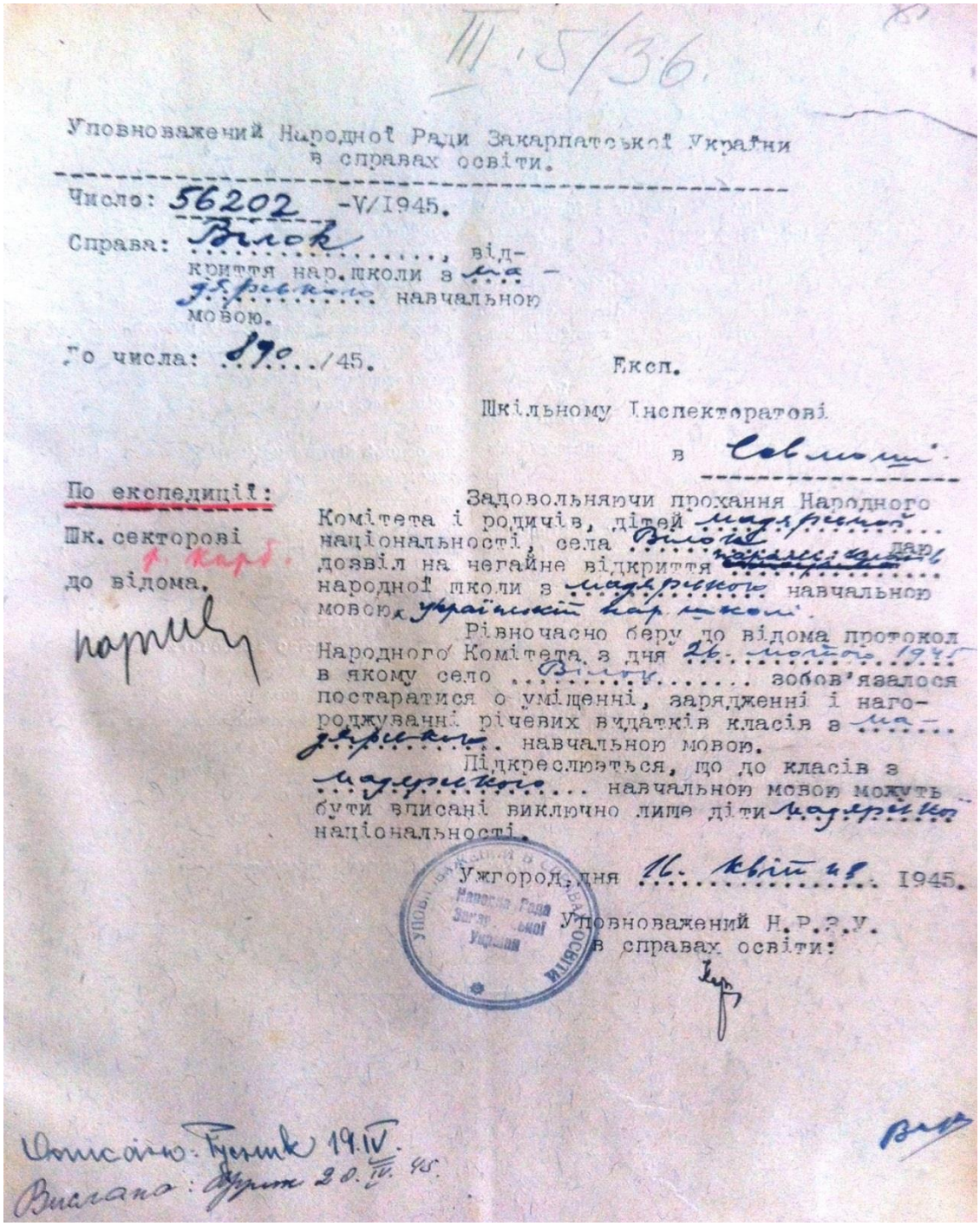

III.5/36.

Уповноважений Народної Ради Закарпатської України в справах освіти.

Число: 56202 -V/1945.

Справа: Вілок, відкриття нар. школи з мадярською навчальною мовою.

До числа: 890/45.

Експ.

Шкільному Інспекторатові

в Совмоші

По експедиції:

Шк. секторові

до відома.

Задовольняючи прохання Народного Комітета і родичів, дітей мадярської національності, села Вілок даю дозвіл на негайне відкриття народної школи з мадярською навчальною мовою, українській нар. школі.

Рівночасно беру до відома протокол Народного Комітета з дня 26. лютого 1945 в якому село Вілок зобов'язалося постаратися о уміщенні, зарядженні і нагороджуванні річевих видатків класів з мадярською навчальною мовою.

Підкреслюється, що до класів з мадярською навчальною мовою можуть бути вписані виключно лише діти мадярської національності.

Ужгород, дня 16. квітня 1945.

Уповноважений Н.Р.З.У. в справах освіти:

Уповноважений в справах освіти Народна Рада Закарпатської України

Описано: Гусник 19.IV.

Вислано: Фрик 20.IV.45.

*Державний архів Закарпатської області, ф. Р-177, оп. 1, спр. 9, арк. 6

Додаток Е.19

Звернення шкільного інспектора Мараморош-Сиготського округу до Народної Ради Закарпатської України в справі відкриття шкіл з угорською та румунською мовами навчання, 1945*

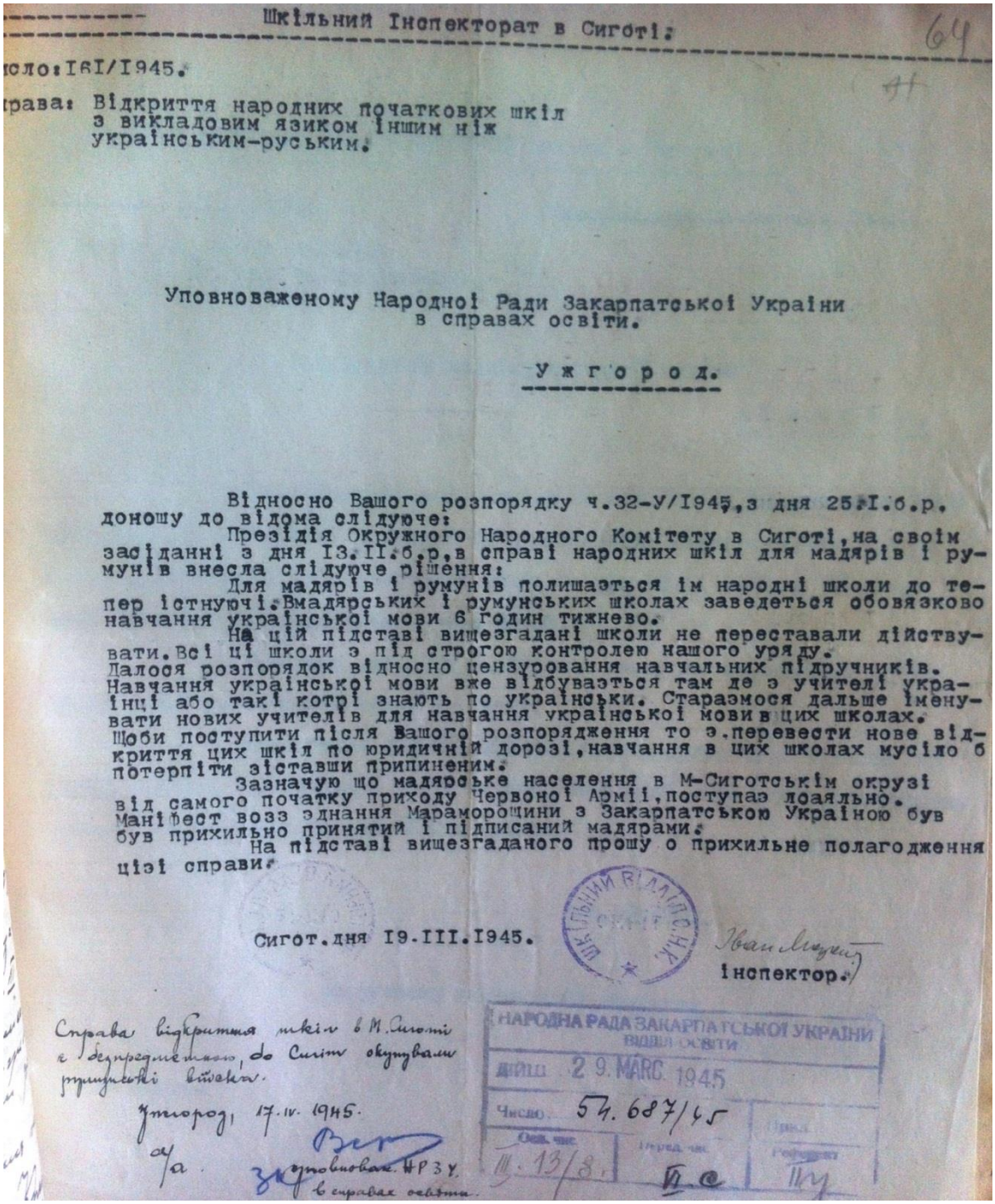

Шкільний Інспекторат в Сиготі.

64

Число: I61/I945.

Справа: Відкриття народних початкових шкіл з викладовим язиком іншим ніж українським-руським.

Уповноваженому Народної Ради Закарпатської України в справах освіти.

У ж г о р о д.

Відносно Вашого розпорядку ч.32-У/I945,з дня 25.I.б.р. доношу до відома слідуюче:

Президія Окружного Народного Комітету в Сиготі,на своїм засіданні з дня I3.II.б.р,в справі народних шкіл для мадярів і румунів внесла слідуюче рішення:

Для мадярів і румунів полишаються ім народні школи до тепер істнуючі.Вмадярських і румунських школах заведеться обовязково навчання української мови 6 годин тижнево.

На цій підставі вищезгадані школи не переставали дійствувати.Всі ці школи э під строгою контролею нашого уряду.

Далося розпорядок відносно цензурования навчальних підручників. Навчання української мови вже відбуваэться там де э учителі українці або такі котрі знають по українськи. Стараэмося дальше іменувати нових учителів для навчання української мови в цих школах.

Щоби поступити після Вашого розпорядження то э.перевести нове відкриття цих шкіл по юридичній дорозі,навчання в цих школах мусіло б потерпіти зіставши припиненим.

Зазначую що мадярське населення в М-Сиготськім окрузі від самого початку приходу Червоної Армії,поступаэ лоаяльно. Маніфест возз эднання Мараморощини з Закарпатською Україною був був прихильно принятий і підписаний мадярами.

На підставі вищезгаданого прошу о прихильне полагодження цієї справи.

Сигот.дня I9.III.I945.

Іван Мудрий
інспектор.

ШКІЛЬНИЙ В.І.М.П.С.КИЙ ОКРУГ

Справа відкриття шкіл в М.Сиготі є безпредметна, до Сиготу окупували румунські війська.

Ужгород 17.IV.1945.

а/а

Уповноважений НРЗУ в справах освіти

НАРОДНА РАДА ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ
ВІДДІЛ ОСВІТИ
ДНІПР. 29. МАРС. 1945
Число 54.687/45
Отд. чис. III. 13/8.

*Державний архів Закарпатської області, ф. Р-177, оп. 1, спр. 9, арк. 64

Додаток Е.20

Заборона Уповноваженого Народної Ради Закарпатської України на відкриття в м. Тячеві римо-католицької школи з угорською мовою навчання, 1945*

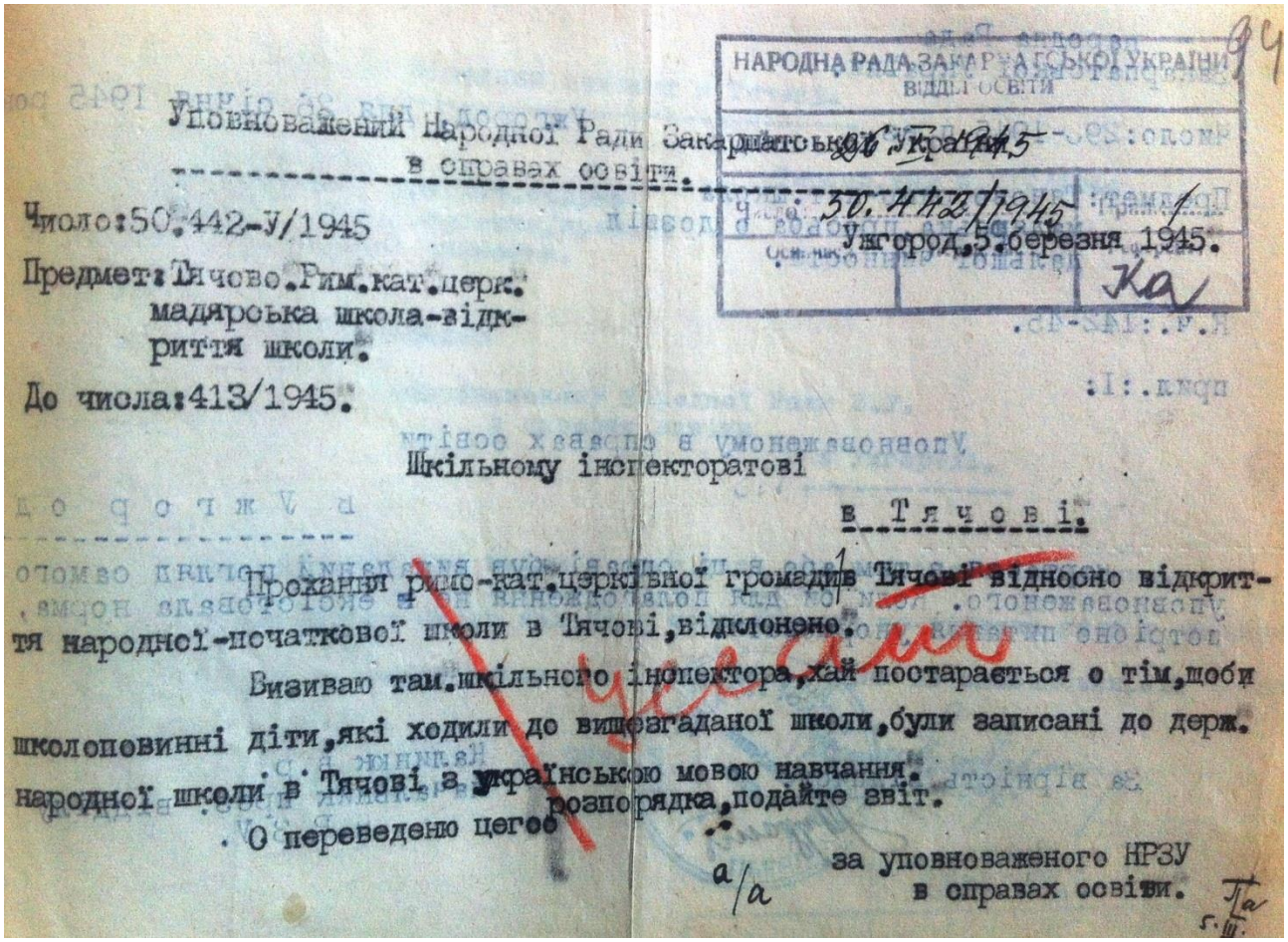

НАРОДНА РАДА ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ
ВІДДІЛ ОСВІТИ
26.II.1945
Число: 50.442/1945
Ужгород, 5. березня 1945.

Уповноважений Народної Ради Закарпатської України
в справах освіти.

Число: 50.442-У/1945

Предмет: Тячово. Рим. кат. церк. мадярська школа-відкриття школи.

До числа: 413/1945.

Шкільному інспекторатові

в Тячові.

Прохання римо-кат. церківної громади в Тячові відносно відкриття народної-початкової школи в Тячові, відклонено.

Визиваю там. шкільного інспектора, хай постарається о тім, щоби школоповинні діти, які ходили до вищезгаданої школи, були записані до держ. народної школи в Тячові з українською мовою навчання.

О переведеню цего розпорядка, подайте звіт.

за уповноваженого НРЗУ
в справах освіти.

*Державний архів Закарпатської області, ф. Р-177, оп. 1, спр. 9, арк. 94

Додаток Е.21

Наказ Міністра освіти Української РСР № 332 від 16 липня 1954 року про запровадження спільного навчання хлопчиків і дівчаток*

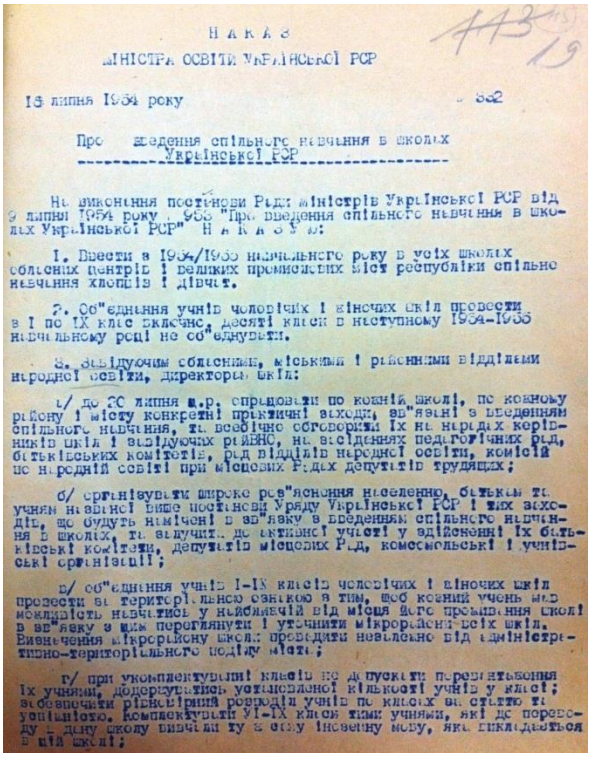

Н А К А З

МІНІСТРА ОСВІТИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

16 липня 1954 року № 332

Про введення спільного навчання в школах Української РСР

На виконання постанови Ради міністрів Української РСР від 9 липня 1954 року № 953 "Про введення спільного навчання в школах Української РСР" Н А К А З У Ю:

1. Ввести з 1954/1955 навчального року в усіх школах обласних центрів і великих промислових міст республіки спільне навчання хлопців і дівчат.

2. Об"єднання учнів чоловічих і жіночих шкіл провести з I по IX клас включно, десяті класи в наступному 1954-1955 навчальному році не об"єднувати.

3. Завідуючим обласними, міськими і районними відділами народної освіти, директорам шкіл:

а/ до 20 липня ц.р. опрацювати по кожній школі, по кожному району і місту конкретні практичні заходи, зв"язані з введенням спільного навчання, та всебічно обговорити їх на нарадах керівників шкіл і завідуючих райВНО, на засіданнях педагогічних рад, батьківських комітетів, рад відділів народної освіти, комісій по народній освіті при місцевих Радах депутатів трудящих;

б/ організувати широке роз"яснення населенню, батькам та учням названої вище постанови Уряду Української РСР і тих заходів, що будуть намічені в зв"язку з введенням спільного навчання в школах, та залучити до активної участі у здійсненні їх батьківські комітети, депутатів місцевих Рад, комсомольські і учнівські організації;

в/ об"єднання учнів I-IX класів чоловічих і жіночих шкіл провести за територіальною ознакою з тим, щоб кожний учень мав можливість навчатись у найближчій від місця його проживання школі в зв"язку з цим переглянути і уточнити мікрорайони всіх шкіл. Визначення мікрорайону школи провадити незалежно від адміністративно-територіального поділу міста;

г/ при укомплектуванні класів не допускати перевантаження їх учнями, додержуватись установленої кількості учнів у класі; забезпечити рівномірний розподіл учнів по класах за статтю та успішністю. Комплектувати VI-IX класи тими учнями, які до переводу в дану школу вивчали ту ж саму іноземну мову, яка викладається в цій школі;

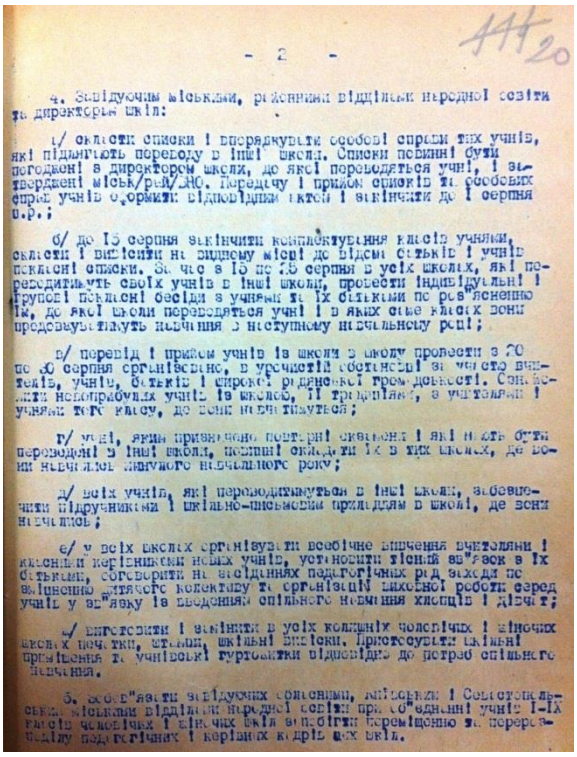

- 2 -

4. Завідуючим міськими, районними відділами народної освіти та директорам шкіл:

а/ скласти списки і впорядкувати особові справи тих учнів, які підлягають переводу в інші школи. Списки повинні бути погоджені з директором школи, до якої переводяться учні, і затверджені міськ/рай/ВНО. Передачу і прийом списків та особових справ учнів оформити відповідним актом і закінчити до 1 серпня ц.р.;

б/ до 15 серпня закінчити комплектування класів учнями, скласти і вивісити на видному місці до відома батьків і учнів покласні списки. За час з 15 по 25 серпня в усіх школах, які переводитимуть своїх учнів в інші школи, провести індивідуальні і групові покласні бесіди з учнями та їх батьками по роз"ясненню їм, до якої школи переводяться учні і в яких саме класах вони продовжуватимуть навчання в наступному навчальному році;

в/ перевід і прийом учнів із школи в школу провести з 20 по 30 серпня організовано, в урочистій обстановці за участю вчителів, учнів, батьків і широкої радянської громадськості. Ознайомити неповнорідних учнів із школою, її традиціями, з учителями і учнями того класу, де вони навчатимуться;

г/ учні, яким призначено повторні екзамени і які мають бути переведені в інші школи, повинні складати їх в тих школах, де вони навчались минулого навчального року;

д/ всіх учнів, які переводитимуться в інші школи, забезпечити підручниками і шкільно-письмовим приладдям в школі, де вони навчались;

е/ у всіх школах організувати всебічне вивчення вчителями і класними керівниками нових учнів, установити тісний зв"язок з їх батьками, обговорити на засіданнях педагогічних рад заходи по зміцненню дитячого колективу та організації виховної роботи серед учнів у зв"язку із введенням спільного навчання хлопців і дівчат;

ж/ виготовити і замінити в усіх колишніх чоловічих і жіночих школах печатки, штампи, шкільні вивіски. Пристосувати шкільні приміщення та учнівські гуртожитки відповідно до потреб спільного навчання.

5. Зобов"язати завідуючих обласними, київським і Севастопольським міськими відділами народної освіти при об"єднанні учнів I-IX класів чоловічих і жіночих шкіл запобігти переміщенню та перерозподілу педагогічних і керівних кадрів цих шкіл.

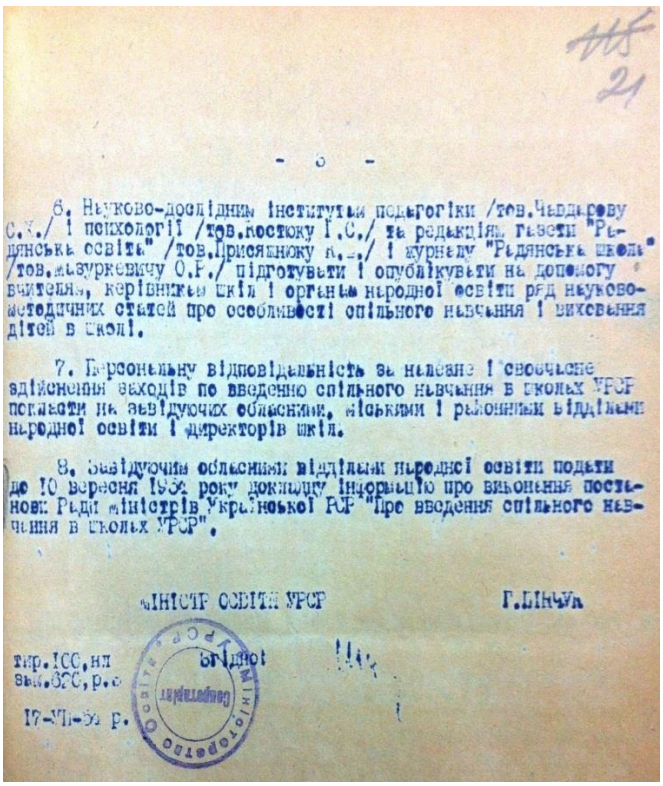

- 3 -

6. Науково-дослідним інститутам педагогіки /тов.Чавдарову С.Х./ і психології /тов.Костюку Г.С./ та редакціям газети "Радянська освіта" /тов.Присяжнюку К.Е./ і журналу "Радянська школа" /тов.Мазуркевичу О.Р./ підготувати і опублікувати на допомогу вчителям, керівникам шкіл і органам народної освіти ряд науково-методичних статей про особливості спільного навчання і виховання дітей в школі.

7. Персональну відповідальність за належне і своєчасне здійснення заходів по введенню спільного навчання в школах УРСР покласти на завідуючих обласними, міськими і районними відділами народної освіти і директорів шкіл.

8. Завідуючим обласними відділами народної освіти подати до 10 вересня 1954 року докладну інформацію про виконання постанови Ради міністрів Української РСР "Про введення спільного навчання в школах УРСР".

МІНІСТР ОСВІТИ УРСР Г.ПІНЧУК

тир.100,нл
зам.620,р.з

Згідно!

17-VII-54 р.

*Державний архів Закарпатської області, ф. Р-165, оп. 2, спр. 633, арк. 19-21

Додаток Е.22

Наказ Міністерства освіти Української РСР № 131 від 12 березня 1956 р. «Про організацію груп подовженого перебування учнів у школі» *

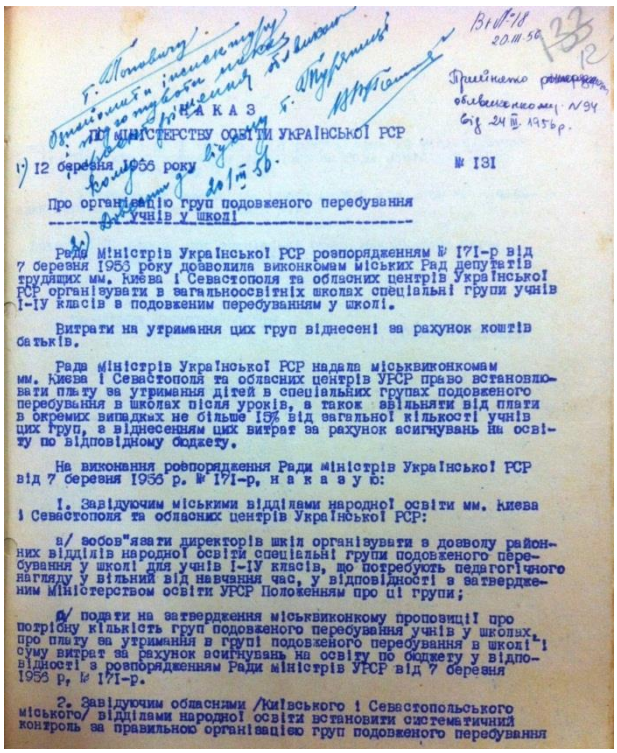

НАКАЗ

ПО МІНІСТЕРСТВУ ОСВІТИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

12 березня 1956 року № 131

Про організацію груп подовженого перебування учнів у школі

Ради Міністрів Української РСР розпорядженням № 171-р від 7 березня 1953 року дозволила виконкомам міських Рад депутатів трудящих мм. Києва і Севастополя та обласних центрів Української РСР організувати в загальноосвітніх школах спеціальні групи учнів I-IУ класів з подовженим перебуванням у школі.

Витрати на утримання цих груп віднесені за рахунок коштів батьків.

Рада Міністрів Української РСР надала міськвиконкомам мм. Києва і Севастополя та обласних центрів УРСР право встановлювати плату за утримання дітей в спеціальних групах подовженого перебування в школах після уроків, а також звільняти від плати в окремих випадках не більше 15% від загальної кількості учнів цих груп, в відношенням цих витрат за рахунок асигнувань на освіту по відповідному бюджету.

На виконання розпорядження Ради міністрів Української РСР від 7 березня 1956 р. № 171-р, н а к а з у ю:

1. Завідуючим міськими відділами народної освіти мм. Києва і Севастополя та обласних центрів Української РСР:

а/ зобов"язати директорів шкіл організувати з дозволу районних відділів народної освіти спеціальні групи подовженого перебування у школі для учнів I-IУ класів, що потребують педагогічного нагляду у вільний від навчання час, у відповідності з затвердженим Міністерством освіти УРСР Положенням про ці групи;

б/ подати на затвердження міськвиконкому пропозиції про потрібну кількість груп подовженого перебування учнів у школах, про плату за утримання в групі подовженого перебування в школі і суму витрат за рахунок асигнувань на освіту по бюджету у відповідності з розпорядженням Ради міністрів УРСР від 7 березня 1956 р, № 171-р.

2. Завідуючим обласними /Київського і Севастопольського міського/ відділами народної освіти встановити систематичний контроль за правильною організацією груп подовженого перебування

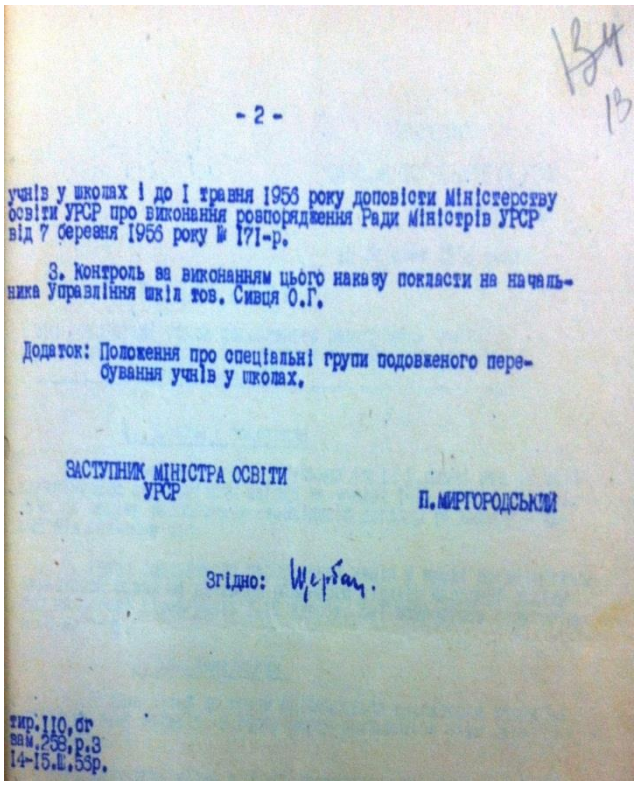

- 2 -

учнів у школах і до 1 травня 1956 року доповісти Міністерству освіти УРСР про виконання розпорядження Ради міністрів УРСР від 7 березня 1956 року № 171-р.

3. Контроль за виконанням цього наказу покласти на начальника Управління шкіл тов. Сивця О.Г.

Додаток: Положення про спеціальні групи подовженого перебування учнів у школах.

ЗАСТУПНИК МІНІСТРА ОСВІТИ УРСР П.МИРГОРОДСЬКИЙ

Згідно:

тир.110,бг
зам.268,р.3
14-15.Е.53р.

*Державний архів Закарпатської області, ф. Р-165, оп. 2, спр. 902, арк. 12-13.

Додаток Е.23

Наказ Закарпатського обласного відділу народної освіти №11 від 25 січня 1957р. «Про наслідки перевірки шкіл з угорською мовою навчання»*

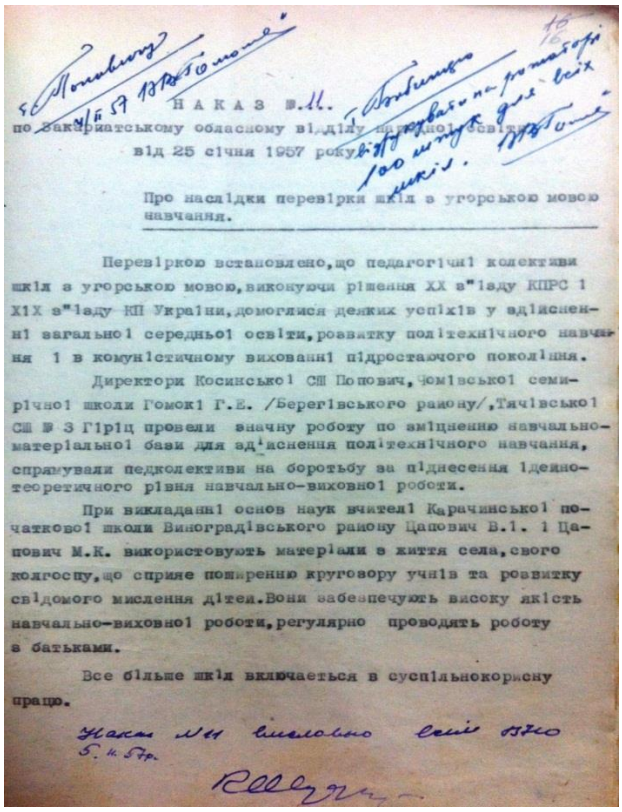

НАКАЗ №11.

по Закарпатському обласному відділу народної освіти

від 25 січня 1957 року

Про наслідки перевірки шкіл з угорською мовою навчання.

Перевіркою встановлено, що педагогічні колективи шкіл з угорською мовою, виконуючи рішення XX з"їзду КПРС і XIX з"їзду КП України, домоглися деяких успіхів у здійсненні загальної середньої освіти, розвитку політехнічного навчання і в комуністичному вихованні підростаючого покоління.

Директори Косинської СШ Попович, Чомівської семирічної школи Гомокі Г.Е. /Берегівського району/, Тячівської СШ № 3 Гіріц провели значну роботу по зміцненню навчально-матеріальної бази для здійснення політехнічного навчання, спрямували педколективи на боротьбу за піднесення ідейно-теоретичного рівня навчально-виховної роботи.

При викладанні основ наук вчителі Карачинської початкової школи Виноградівського району Цапович В.І. і Цапович М.К. використовують матеріали з життя села, свого колгоспу, що сприяє поширенню кругозору учнів та розвитку свідомого мислення дітей. Вони забезпечують високу якість навчально-виховної роботи, регулярно проводять роботу з батьками.

Все більше шкіл включається в суспільнокорисну працю.

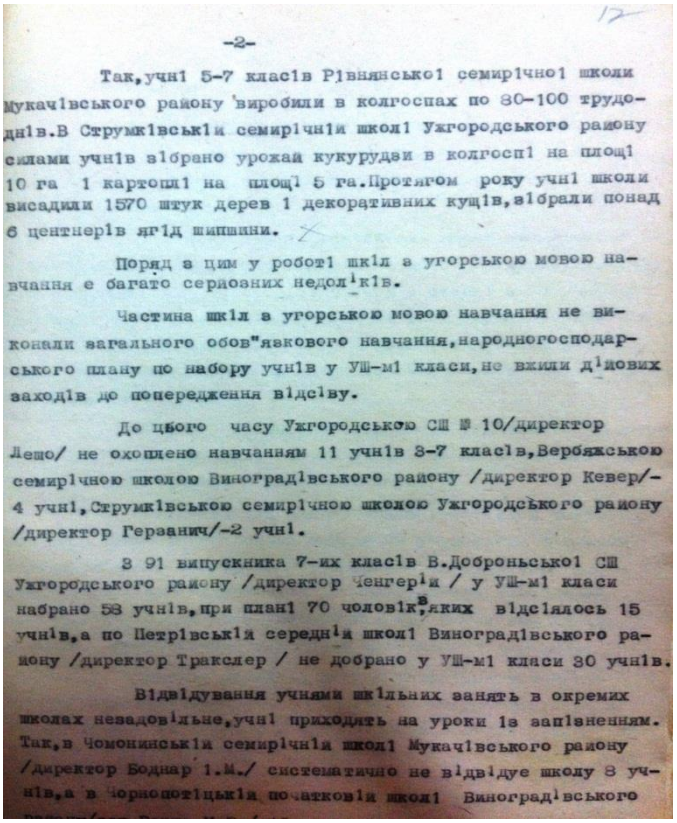

-2-

Так, учні 5-7 класів Рівнянської семирічної школи Мукачівського району виробили в колгоспах по 80-100 трудоднів. В Струмківській семирічній школі Ужгородського району силами учнів зібрано урожай кукурудзи в колгоспі на площі 10 га і картоплі на площі 5 га. Протягом року учні школи висадили 1570 штук дерев і декоративних кущів, зібрали понад 6 центнерів ягід шипшини.

Поряд з цим у роботі шкіл з угорською мовою навчання є багато серйозних недоліків.

Частина шкіл з угорською мовою навчання не виконали загального обов"язкового навчання, народногосподарського плану по набору учнів у УШ-мі класи, не вжили дійових заходів до попередження відсіву.

До цього часу Ужгородською СШ № 10/директор Лешо/ не охоплено навчанням 11 учнів 3-7 класів, Вербяжською семирічною школою Виноградівського району /директор Кевер/- 4 учні, Струмківською семирічною школою Ужгородського району /директор Герзанич/-2 учні.

З 91 випускника 7-их класів В.Доброньської СШ Ужгородського району /директор Ченгерій / у УШ-мі класи набрано 58 учнів, при плані 70 чоловік, яких відсіялось 15 учнів, а по Петрівській середній школі Виноградівського району /директор Тракслер / не добрано у УШ-мі класи 30 учнів.

Відвідування учнями шкільних занять в окремих школах незадовільне, учні приходять на уроки із запізненням. Так, в Чомонинській семирічній школі Мукачівського району /директор Боднар І.М./ систематично не відвідує школу 8 учнів, а в Чорнопотіцькій початковій школі Виноградівського

*Державний архів Закарпатської області, ф. Р-165, оп. 2, спр.1032, арк. 16- 20

-3-

явилось на навчання тільки 47 учнів.

Великі недоліки мають місце в постановці навчально-виховної роботи, особливо у викладанні мов і предметів політехнічного циклу, що позначається на якості знань учнів, їх успішності.

В деяких школах успішність вкрай незадовільна. Так, наприклад, у Гомоцькій семирічній школі Ужгородського району /директор ...../в першій чверті з 99 учнів не встигало 13 /13 %/, в Ужгородській СШ № 10/директор Лешо / з 723 учнів не встигало 125 /17,5 %/, В.Гейвській семирічній школі Ужгородського району /директор Полянський В.М. /з 155 не встигало 29 /19%/.

Проте ці цифрові показники успішності не відповідають дійсному стану знань учнів, так як в школах допускається лібералізм і оковамілювання.

Недостатній рівень знань у багатьох учнів, особливо вимов, пояснюється передусім формальним підходом значної частини вчителів до планування програмового матеріалу, формальною підготовкою до уроку, самого проведення уроків, відсутністю кропіткої роботи над помилками учнів, словарної роботи, письмових робіт навчального характеру.

Багато вчителів шкіл з угорською мовою навчання планують навчальний матеріал по підручнику, а не згідно програм. Так, учителька угорської мови у класу Дрисянської семирічної школи Лангер М.В. виключила з плану розділ фонетики, а замість цього запланувала матеріал, яких в програмі вивчення. Вчителька цієї ж школи Торін З.І. в 1У класі запланувала види дієслова, хоч це входить в програму У-их кла-

-4-

сів. Вчителі російської мови Баркасівської семирічної школи Мукачівського району Рубін і Адальберт не планують і не проводять інших письмових робіт крім контрольних диктантів.

В школах з угорською мовою навчання є ще вчителі, зокрема 1-1У класів, які не працюють над собою, не володіють російською мовою, проводять уроки російської мови на рідній мові, внаслідок чого учні молодших класів не мають навіть основних знань з російської мови./Великогейвська семирічна школа, Концівська початкова школа, Ужгородського району, Дівичанська семирічна школа Виноградівського району/.

Політехнічне навчання в більшості шкіл здійснюється незадовільно. Керівники шкіл малу ініціативу проявляють в справі устаткування майстерень, навчальних кабінетів.

Все ще відсутнє поєднання теоретичного матеріалу з життєвою практикою. Уроки носять словесно-книжний характер. Не приділяється потрібної уваги систематичному ознайомленню учнів з найважливішими галузями сучасного виробництва, встановленню тісного зв"язку навчання з працею учнів у робочих кімнатах, майстернях, на навчально-дослідних ділянках, на промислових підприємствах і в сільському господарстві.

Виховна робота в Баркасівській, Петрівській, Дівичанській, Шаланківській школах не зайняла належного місця, вона проводиться на низькому рівні, шаблонно. Заплановані заходи в планах не виконуються, а так звані уроки класного керівника вводяться до загальних розмов про успішність, відвідування, заучування на память правил поведінки учнів.

Недостатньо проводиться в ряді шкіл і лекційна пропаганда серед батьків, відсутні навіть бесіди серед батьківського активу.

-5-

Наявність недоліків у роботі шкіл з угорською мовою навчання пояснюється все ще незадовільним контролем і керівництвом роботою шкіл з боку керівників шкіл і відділів народної освіти.

Так, Виноградівський райвно не прийняв необхідних заходів до керівників Петрівської СШ/директор Тракслер, завуч Тівадар/, хоч в школі не виконується загальне обов"язкове навчання та народногосподарський план по УШ-Х класах, запущена навчально-виховна робота, відсутній контроль за роботою вчителів, санітарний стан класних приміщень і шкільного інтернату занедбаний.

Малу допомогу надавали школам з угорською мовою навчання інститут удосконалення вчителів.

З метою поліпшення навчально-виховної роботи шкіл з угорською мовою навчання <u>н а к а з у ю :</u>

1. Зобов"язати завідуючих рай/міськ/вно та директорів /зав/ шкіл:

а/вжити дійових заходів по виконанню загального обов"язкового навчання, забезпечення контингентів учнів УШ-Х класів та систематичному відвідуванню учнями шкільних занять;

б/спрямувати свою діяльність на піднесення успішності учнів школи, особливо з мов, вимагати від кожного вчителя систематичного поліпшення та удосконалення системи і методів своєї роботи по навчанню і вихованню учнів, ґрунтовно і всебічно готуватися до кожного уроку з тим, щоб учні вивчали програмовий матеріал на уроці;

в/переглянути планування навчально-виховної роботи і внести зміни у відповідності з навчальними програмами та вказівками про їх скорочення;

Архівні фотодокументи:

ДОДАТОК Ж

Початкових шкіл Закарпаття другої половини XIX – середини XX ст*

Восьмикласна початкова народна школа з русинською мовою навчання (Королево,1922)

* З фотоколекції Виноградівського районного історичного музею, Закарпатська область, Україна

Учні римо-католицької початкової народної школи (Севлюш, 1942)

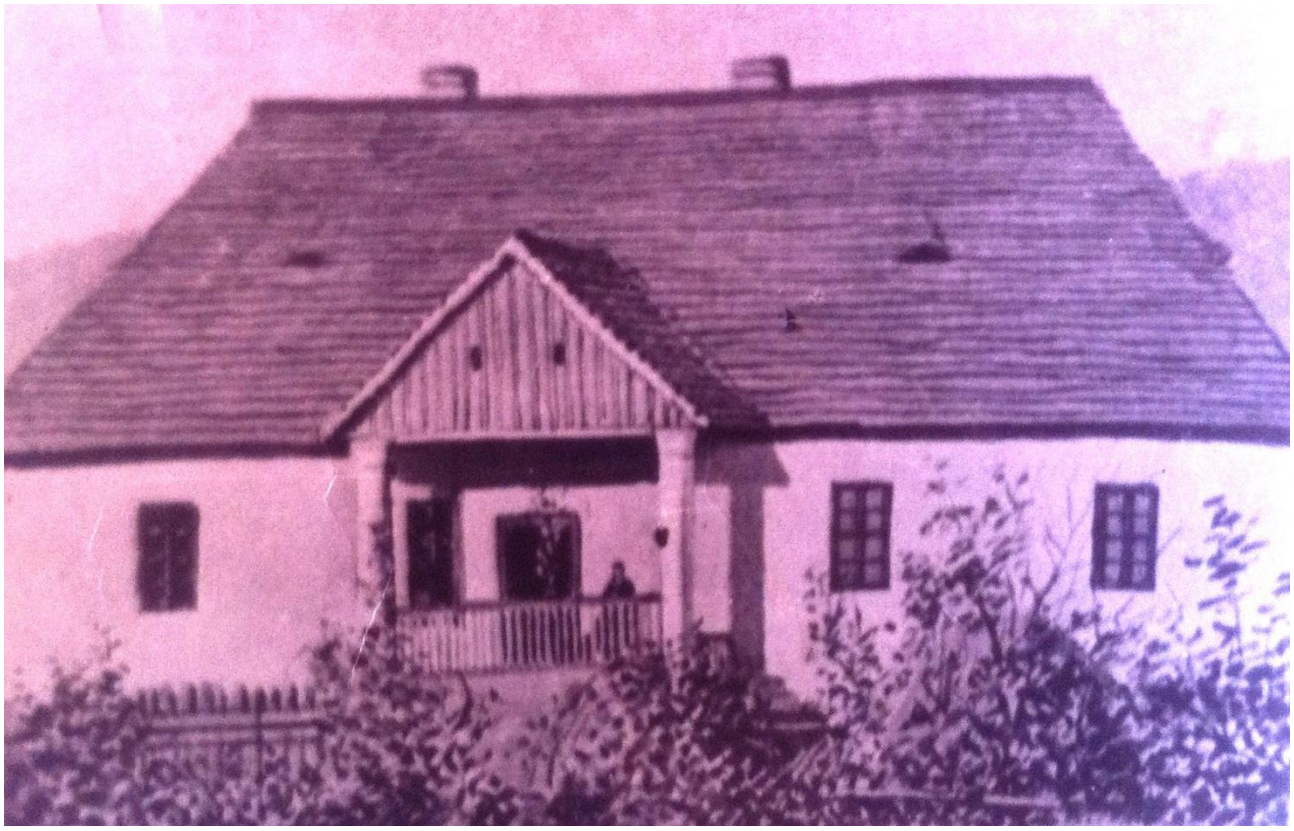

Греко-католицька початкова народна школа (Онок, 1887-1888)

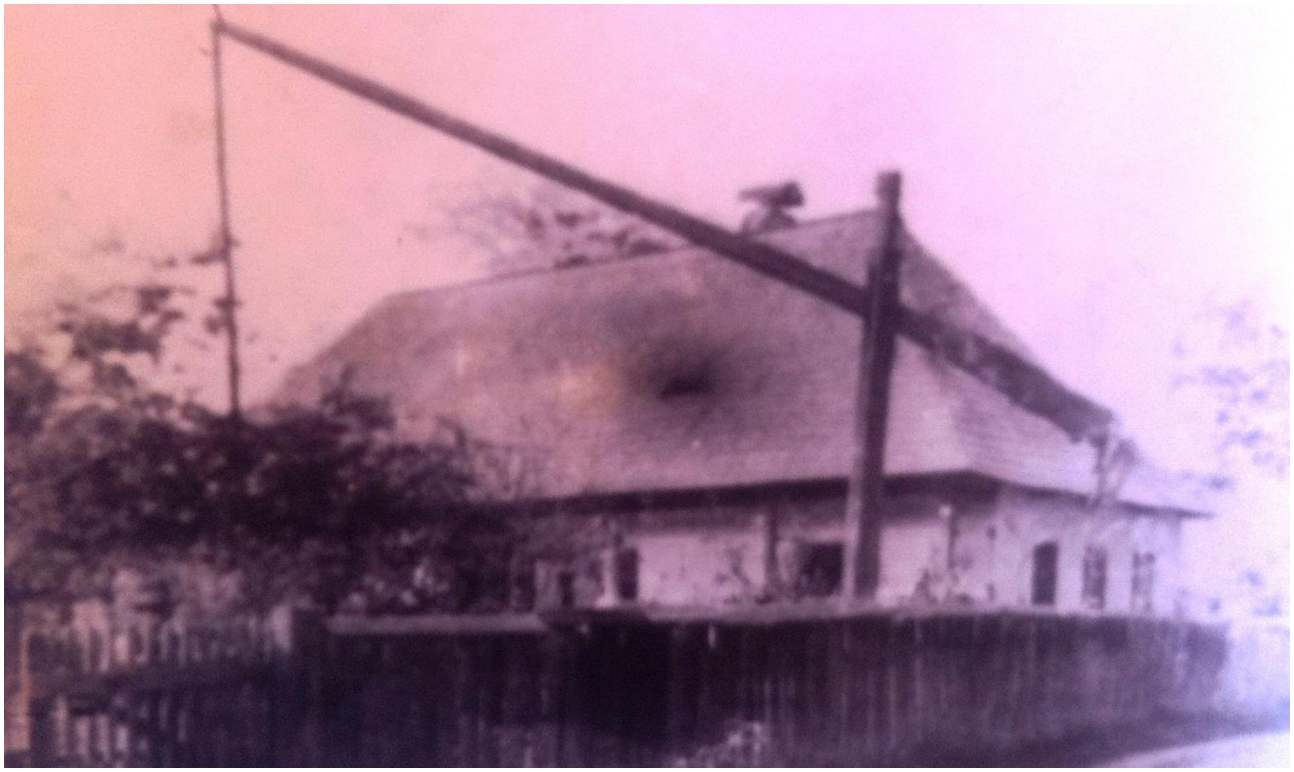

Початкова народна школа (Гудя, 1887-1888)

Початкова народна школа (Дівичне, б/д)

Вчителі початкової народної школи (Затисівка, б/д)

Початкова народна школа (Севлюш, 20-30-ті роки XX століття)

Сиротинець у Підвиноградові (б/д)

Початкова народна школа (Матієво, б/д)

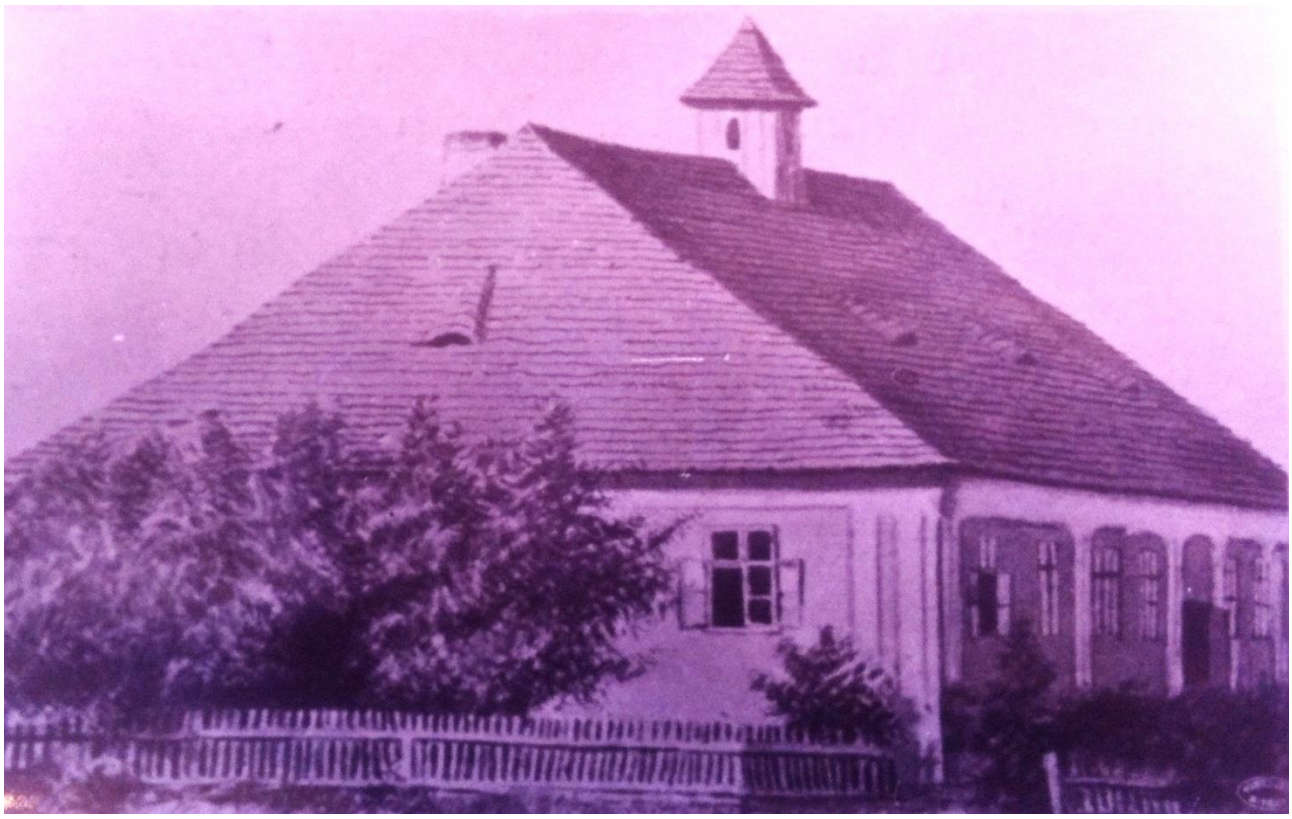

Початкова народна школа (Великі Ком'яти, б/д)

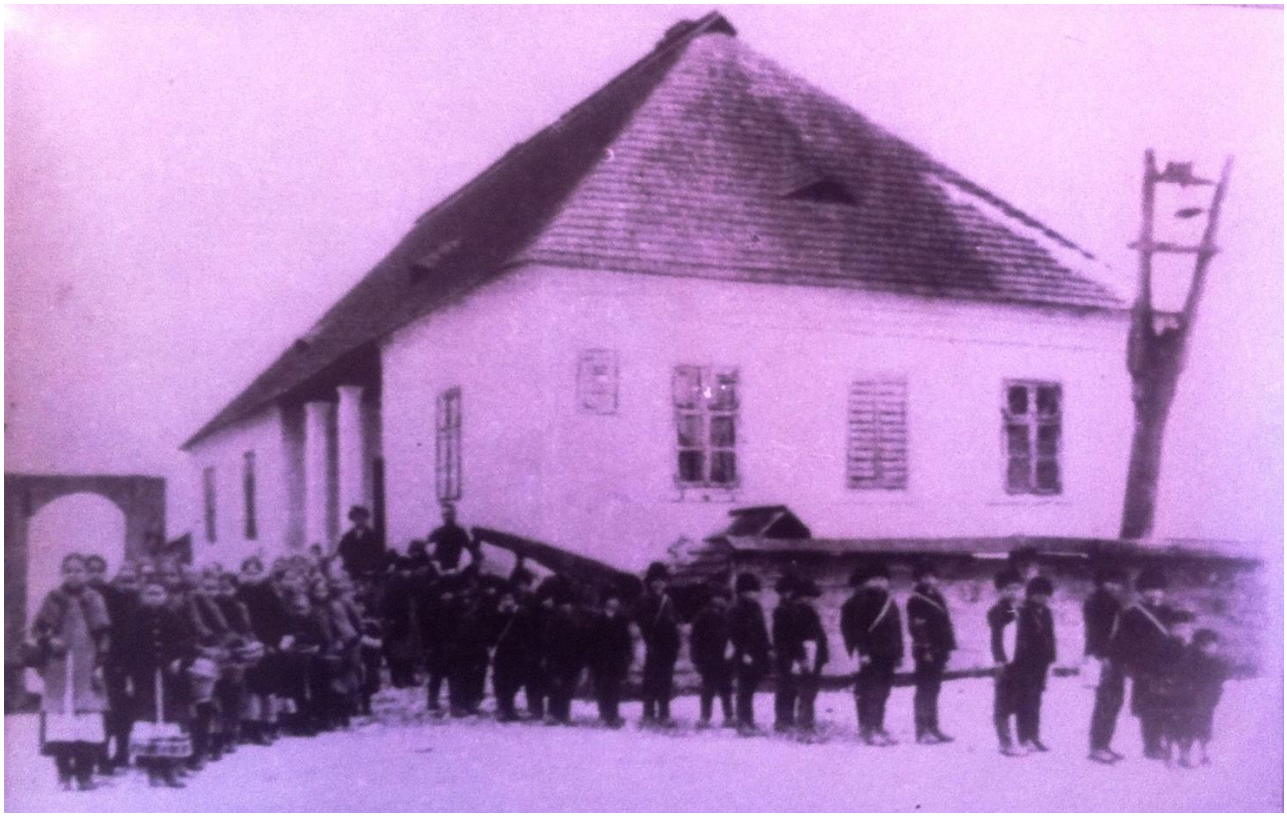

Початкова народна школа (Заболоття, б/д)

Вчителі початкової народної школи (Королево, б/д)

Учні початкової народної школи (Мала Тарна, 1880)

Греко-католицька початкова народна школа (Мала Тарна, 1880)

Реформатська початкова народна школа (Севлюш, б/д) - репродукція з книги шкільного інспектора Угочанського освітнього округу «Ugocsavármegye népoktatásügye 1880-1902» Ласло Оцила (Будапешт, 1908),

ДОДАТОК 3

Підручників, які використовувались у початкових школах Закарпаття другої половини XIX – середини XX ст.*

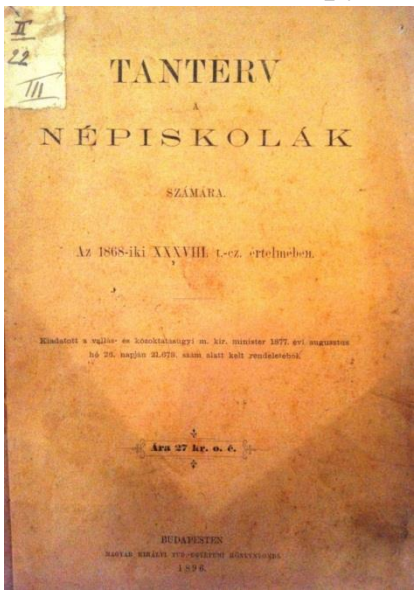
TANTERV
A
NÉPISKOLÁK
SZÁMÁRA.
Az 1868-iki XXXVIII. t.-cz. értelmében.
Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister 1877. évi augusztus hó 26. napján 21.078. szám alatt kelt rendeletének.
Ára 27 kr. o. é.
BUDAPESTEN
1896.

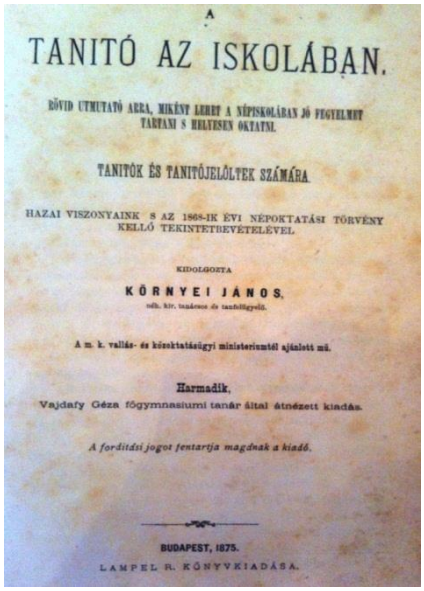
A
TANITÓ AZ ISKOLÁBAN.
RÖVID UTMUTATÓ ARRA, MIKÉNT LEHET A NÉPISKOLÁBAN JÓ EREDMÉNYT TARTANI S HELYESEN OKTATNI.
TANITÓK ÉS TANITÓJELÖLTEK SZÁMÁRA
HAZAI VISZONYAINK S AZ 1868-IK ÉVI NÉPOKTATÁSI TÖRVÉNY KELLŐ TEKINTETBEVÉTELÉVEL
KIDOLGOZTA
KÖRNYEI JÁNOS,
A m. k. vallás- és közoktatásügyi ministeriumtól ajánlott mű.
Harmadik,
Vajdafy Géza főgymnasiumi tanár által átnézett kiadás.
A fordítási jogot fentartja magának a kiadó.
BUDAPEST, 1875.
LAMPEL R. KÖNYVKIADÁSA.

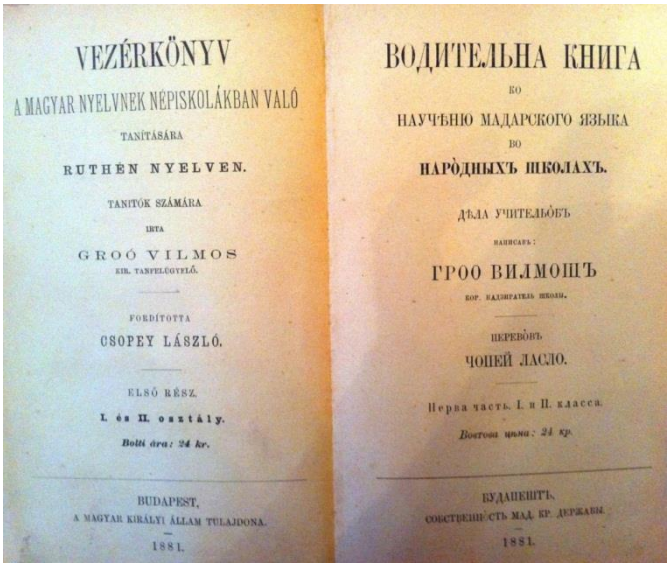
VEZÉRKÖNYV
A MAGYAR NYELVNEK NÉPISKOLÁKBAN VALÓ
TANÍTÁSÁRA
RUTHÉN NYELVEN.
TANITÓK SZÁMÁRA
IRTA
GROÓ VILMOS
KIR. TANFELÜGYELŐ.
FORDÍTOTTA
CSOPEY LÁSZLÓ.
ELSŐ RÉSZ.
I. és II. osztály.
Bolti ára: 24 kr.
BUDAPEST,
A MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAM TULAJDONA.
1881.
ВОДИТЕЛЬНА КНИГА
ВО
НАУЧѢНІЮ МАДАРСКОГО ЯЗЫКА
ВО
НАРОДНЫХЪ ШКОЛАХЪ.
ДѢЛА УЧИТЕЛЬОВЪ
НАПИСАЛЪ:
ГРОО ВИЛМОШЪ
КОР. КАЗНЬРАТЕЛЬ ШКОЛЫ.
ПЕРЕВОВЪ
ЧОПЕЙ ЛАСЛО.
Перва часть. I. и II. класса.
Восточна цѣна: 24 кр.
БУДАПЕШТЪ.
СОБСТВЕНІЕ СТЬ МАД. КР. ДЕРЖАВЫ.
1881.

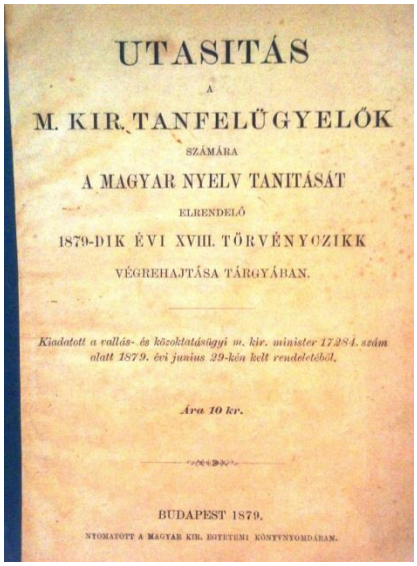
UTASITÁS
A
M. KIR. TANFELÜGYELŐK
SZÁMÁRA
A MAGYAR NYELV TANITÁSÁT
ELRENDELŐ
1879-DIK ÉVI XVIII. TÖRVÉNYCZIKK
VÉGREHAJTÁSA TÁRGYÁBAN.
Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister 17284. szám alatt 1879. évi junius 29-kén kelt rendeletéből.
Ára 10 kr.
BUDAPEST 1879.
NYOMATOTT A MAGYAR KIR. EGYETEMI KÖNYVNYOMDÁBAN.

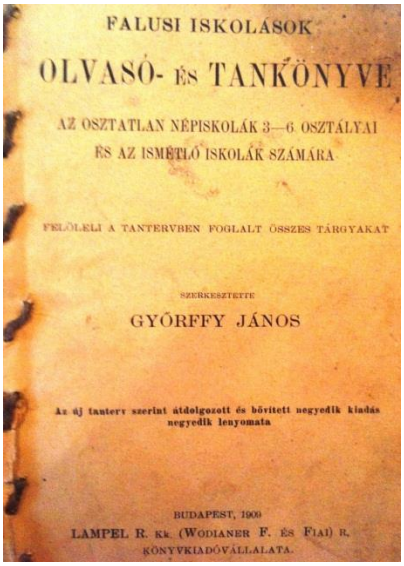
FALUSI ISKOLÁSOK
OLVASÓ- ÉS TANKÖNYVE
AZ OSZTATLAN NÉPISKOLÁK 3—6. OSZTÁLYAI
ÉS AZ ISMÉTLŐ ISKOLÁK SZÁMÁRA
FELÖLELI A TANTERVBEN FOGLALT ÖSSZES TÁRGYAKAT
SZERKESZTETTE
GYÖRFFY JÁNOS
Az új tanterv szerint átdolgozott és bővített negyedik kiadás negyedik lenyomata
BUDAPEST, 1900
LAMPEL R. Kk. (WODIANER F. ÉS FIAI) R. KÖNYVKIADÓVÁLLALATA.

*З фотоколекції Виноградівського районного історичного музею, Закарпатська область, Україна

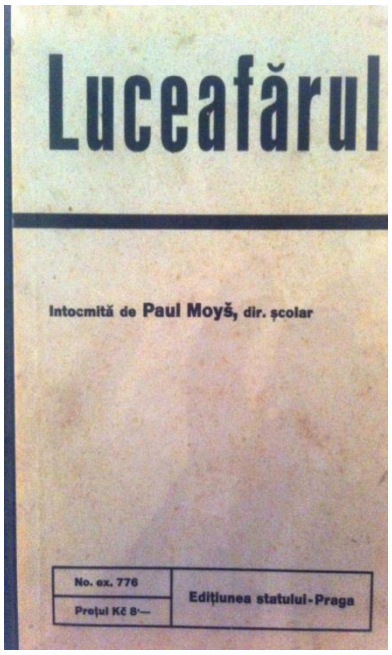
Luceafărul
Intocmită de Paul Moyš, dir. școlar
No. ex. 776
Prețul Kč 8·—
Ediţiunea statului-Praga

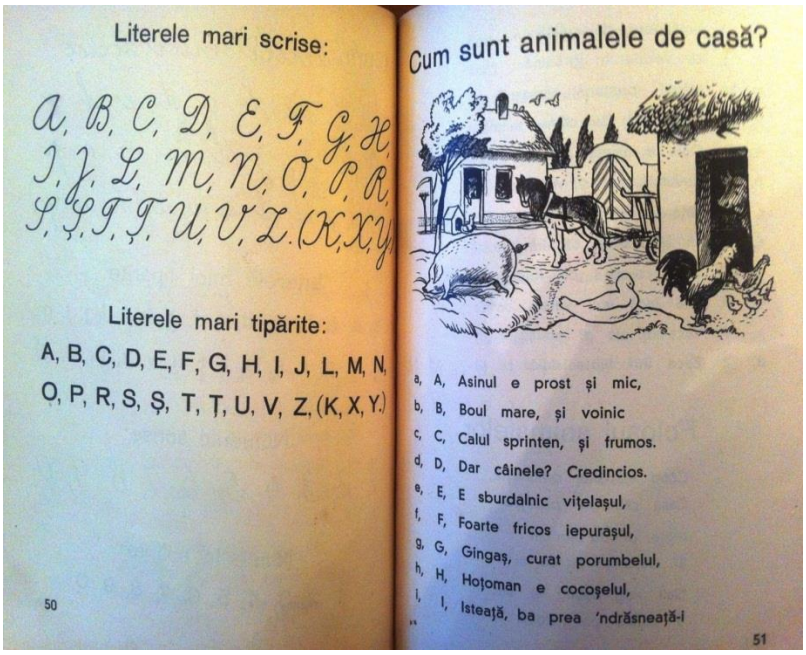
Literele mari scrise:
A, B, C, D, E, F, G, H,
I, J, L, M, N, O, P, R,
S, Ș, T, Ț, U, V, Z. (K, X, Y.)
Literele mari tipărite:
A, B, C, D, E, F, G, H, I, J, L, M, N,
O, P, R, S, Ș, T, Ț, U, V, Z, (K, X, Y.)
50
Cum sunt animalele de casă?
a, A, Asinul e prost și mic,
b, B, Boul mare, și voinic
c, C, Calul sprinten, și frumos.
d, D, Dar câinele? Credincios.
e, E, E sburdalnic viţelaşul,
f, F, Foarte fricos iepuraşul,
g, G, Gingaş, curat porumbelul,
h, H, Hoţoman e cocoşelul,
i, I, Isteaţă, ba prea 'ndrăsneaţă-i
51

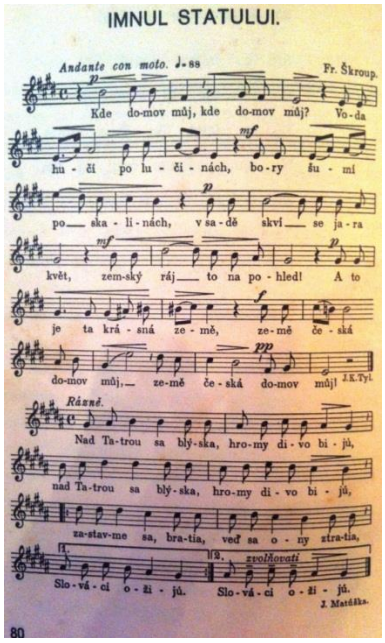
IMNUL STATULUI.
Andante con moto. ♩= 88
Fr. Škroup.
Kde do-mov můj, kde do-mov můj? Vo-da
hu-či po lu-či-nách, bo-ry šu-mí
po ska-li-nách, v sa-dě skví se ja-ra
květ, zem-ský ráj to na po-hled! A to
je ta krá-sná ze-mě, ze-mě če-ská
do-mov můj, ze-mě če-ská do-mov můj!
J. K. Tyl.
Rázně.
Nad Ta-trou sa blý-ska, hro-my di-vo bi-jú,
nad Ta-trou sa blý-ska, hro-my di-vo bi-jú,
za-stav-me sa, bra-tia, veď sa o-ny ztra-tia,
Slo-vá-ci o-ži-jú. Slo-vá-ci o-ži-jú.
J. Matúška.
80

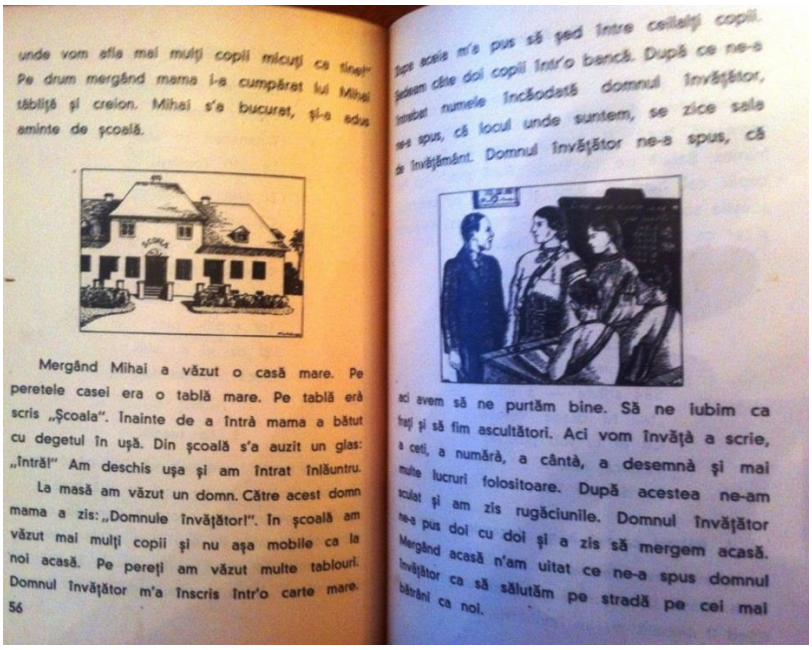
unde vom afla mai mulţi copii micuţi ca tine!"
Pe drum mergând mama i-a cumpărat lui Mihai
tăbliţă şi creion. Mihai s'a bucurat, şi-a adus
aminte de şcoală.
Mergând Mihai a văzut o casă mare. Pe
peretele casei era o tablă mare. Pe tablă erà
scris „Şcoala". Înainte de a întrà mama a bătut
cu degetul în uşă. Din şcoală s'a auzit un glas:
„Întră!" Am deschis uşa şi am întrat înlăuntru.
La masă am văzut un domn. Către acest domn
mama a zis: „Domnule învăţător!". În şcoală am
văzut mai mulţi copii şi nu aşa mobile ca la
noi acasă. Pe pereţi am văzut multe tablouri.
Domnul învăţător m'a înscris într'o carte mare.
56
După aceia m'a pus să şed între ceilalţi copii.
Şedeam câte doi copii într'o bancă. După ce ne-a
întrebat numele încăodată domnul învăţător,
ne-a spus, că locul unde suntem, se zice sala
de învăţământ. Domnul învăţător ne-a spus, că
aci avem să ne purtăm bine. Să ne iubim ca
fraţi şi să fim ascultători. Aci vom învăţà a scrie,
a ceti, a numărà, a cântà, a desemnà şi mai
multe lucruri folositoare. După acestea ne-am
sculat şi am zis rugăciunile. Domnul învăţător
ne-a pus doi cu doi şi a zis să mergem acasă.
Mergând acasă n'am uitat ce ne-a spus domnul
învăţător ca să sălutăm pe stradă pe cei mai
bătrâni ca noi.

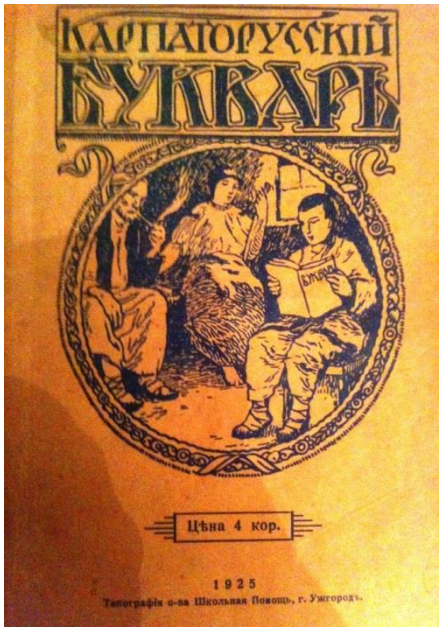
КАРПАТОРУССКІЙ
БУКВАРЪ
Цѣна 4 кор.
1925
Типографія о-ва Школьная Помощь, г. Ужгородъ.

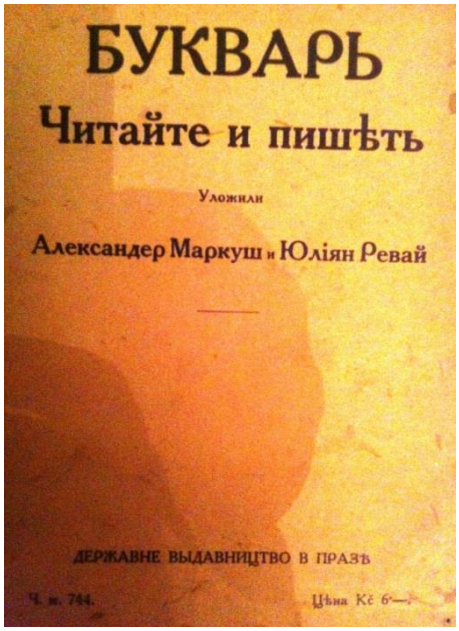
БУКВАРЬ
Читайте и пишѣть
Уложили
Александер Маркуш и Юліян Ревай
ДЕРЖАВНЕ ВЫДАВНИЦТВО В ПРАЗѢ
Ч. м. 744.
Цѣна Кč 6—.

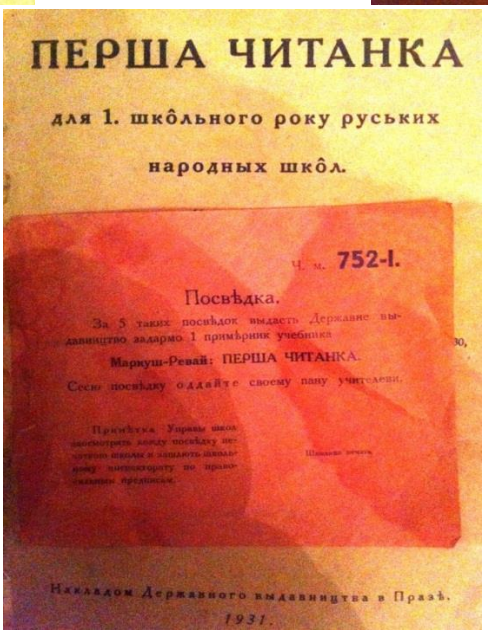
ПЕРША ЧИТАНКА
для 1. шкôльного року руських
народных шкôл.
Ч. м. 752-I.
Посвѣдка.
Маркуш-Ревай: ПЕРША ЧИТАНКА.
Накладом Державного выдавництва в Празѣ.
1931.

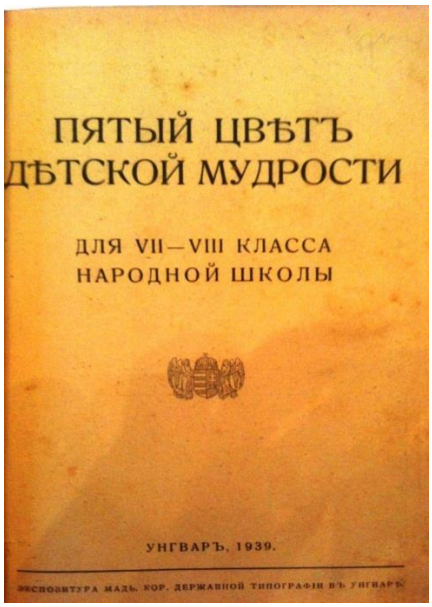
ПЯТЫЙ ЦВѢТЪ
ДѢТСКОЙ МУДРОСТИ
ДЛЯ VII—VIII КЛАССА
НАРОДНОЙ ШКОЛЫ
УНГВАРЪ. 1939.

Himnusz.
Isten áldd meg a magyart,
jó kedvvel, bőséggel,
Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel;
Balsors akit régen tép,
Hozz rá vig esztendőt,
Megbünhödte már e nép
A multat s jövendőt!
Гимнъ подкарпатскихъ русиновъ.
Подкарпатскіе русины,
Оставьте глубокій сонъ!
Народный голосъ зоветъ васъ:
Не забудьте о своемъ!
Нашъ народъ любимый
Да живетъ свободный!
Отъ него да отдалится
Непріятелей буря.
Да посѣтитъ справедливость
Ужъ и русское племя!
Желаніе русскихъ вождь:
Русскій да живетъ народъ!
Просимъ Бога Вышняго
Да подержитъ Русскаго,
И дастъ вѣка лучшаго!
244

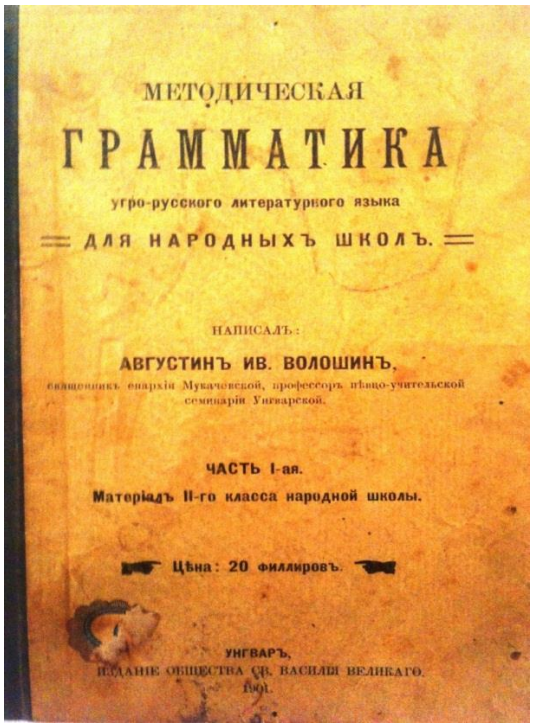
МЕТОДИЧЕСКАЯ
ГРАММАТИКА
угро-русского литературного языка
ДЛЯ НАРОДНЫХЪ ШКОЛЪ.
НАПИСАЛЪ:
АВГУСТИНЪ ИВ. ВОЛОШИНЪ,
священникъ епархіи Мукачевской, профессоръ пѣвцо-учительской семинаріи Ужгородской.
ЧАСТЬ I-ая.
Матеріалъ II-го класса народной школы.
Цѣна: 20 филлировъ.
УНГВАРЪ,
ИЗДАНІЕ ОБЩЕСТВА СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКАГО.
1901.

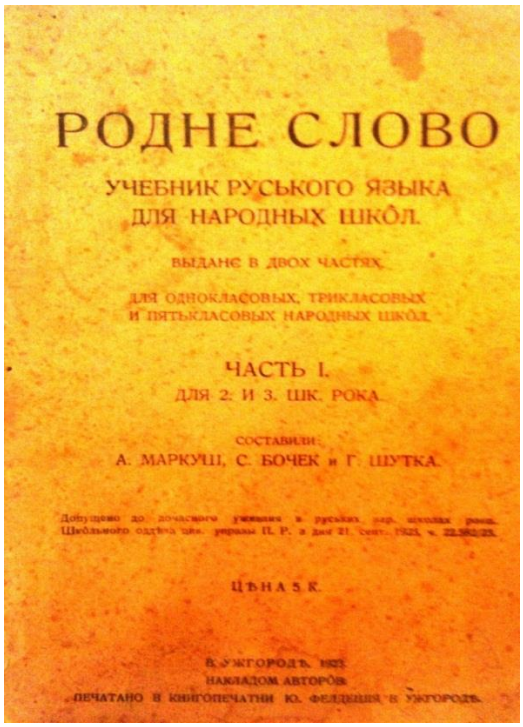
РОДНЕ СЛОВО
УЧЕБНИК РУСЬКОГО ЯЗЫКА
ДЛЯ НАРОДНЫХ ШКÔЛ
ВЫДАНЄ В ДВОХ ЧАСТЯХ
ДЛЯ ОДНОКЛАСОВЫХ, ТРИКЛАСОВЫХ И ПЯТЬКЛАСОВЫХ НАРОДНЫХ ШКÔЛ
ЧАСТЬ I.
ДЛЯ 2. И 3. ШК. РОКА
СОСТАВИЛИ:
А. МАРКУШ, С. БОЧЕК и Г. ШУТКА
Допущено до дочасного уживания в руських нар. школах рішен. Шкôльного одділа ман. управы П. Р. з дня 21. сент. 1923. ч. 22.362/23.
ЦЄНА 5 К.
В УЖГОРОДЪ 1923
НАКЛАДОМ АВТОРÔВ
ПЕЧАТАНО В КНИГОПЕЧАТНИ Ю. ФЕЛДЕША В УЖГОРОДЪ.

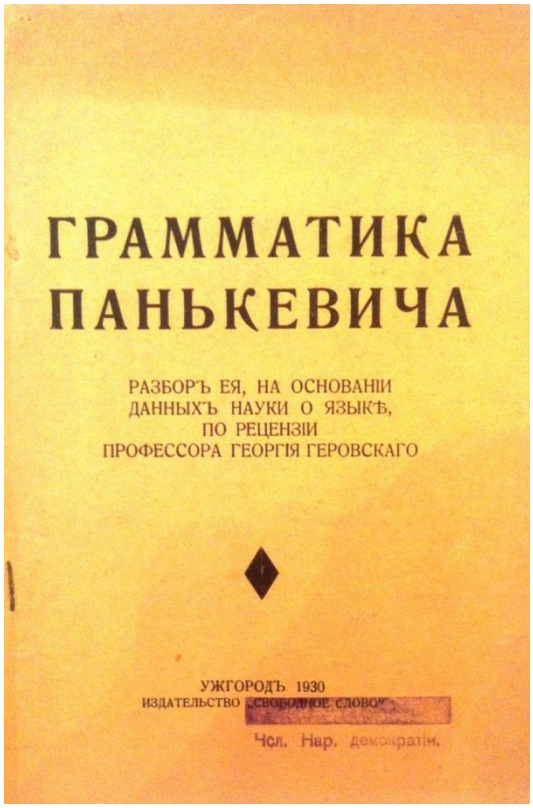
ГРАММАТИКА
ПАНЬКЕВИЧА
РАЗБОРЪ ЕЯ, НА ОСНОВАНІИ
ДАННЫХЪ НАУКИ О ЯЗЫКѢ,
ПО РЕЦЕНЗІИ
ПРОФЕССОРА ГЕОРГІЯ ГЕРОВСКАГО
УЖГОРОДЪ 1930
ИЗДАТЕЛЬСТВО "СВОБОДНОЕ СЛОВО"
Чсл. Нар. демократія.

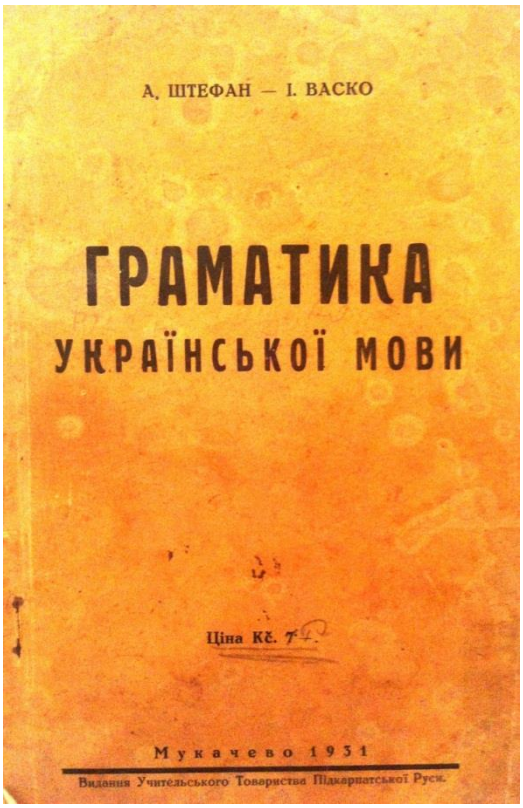
А. ШТЕФАН — І. ВАСКО
ГРАМАТИКА
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
Ціна Кč. 7.-
Мукачево 1931
Видання Учительського Товариства Підкарпатської Руси.

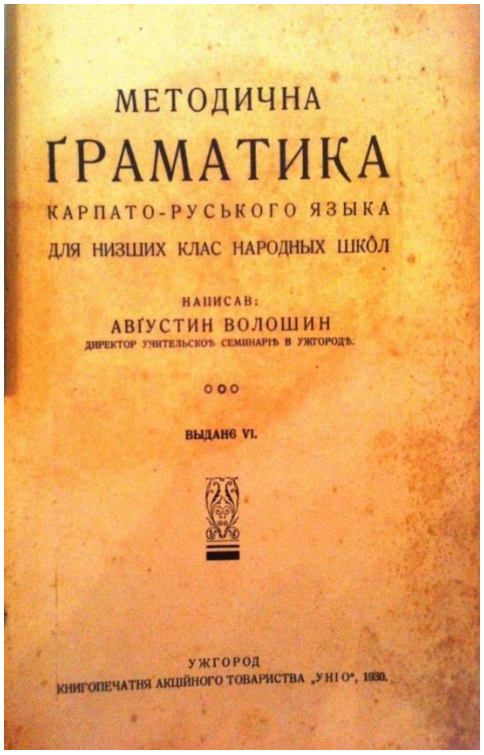
МЕТОДИЧНА
ГРАМАТИКА
КАРПАТО-РУСЬКОГО ЯЗЫКА
ДЛЯ НИЗШИХ КЛАС НАРОДНЫХ ШКОЛ
НАПИСАВ:
АВГУСТИН ВОЛОШИН
ДИРЕКТОР УЧИТЕЛЬСКОЪ СЕМИНАРІЪ В УЖГОРОДѢ.
ВЫДАНЄ VI.
УЖГОРОД
КНИГОПЕЧАТНЯ АКЦІЙНОГО ТОВАРИСТВА „УНІО", 1930.

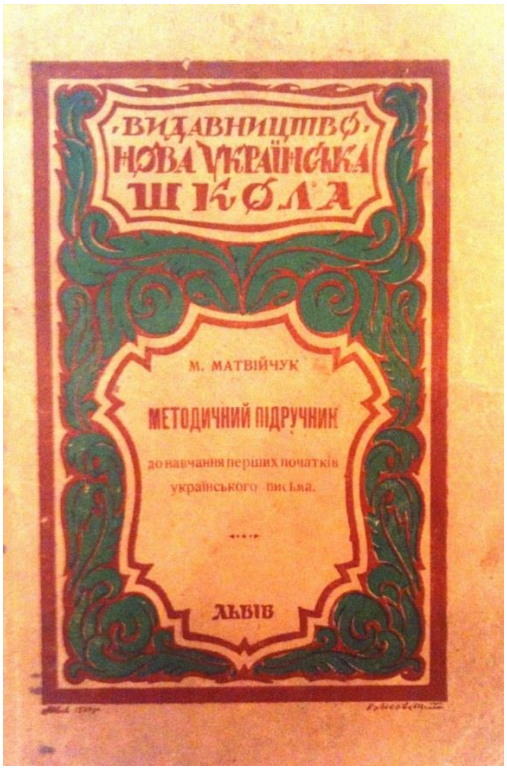
ВИДАВНИЦТВО
НОВА УКРАЇНСЬКА
ШКОЛА
М. МАТВІЙЧУК
МЕТОДИЧНИЙ ПІДРУЧНИК
до навчання перших початків
українського письма.
ЛЬВІВ

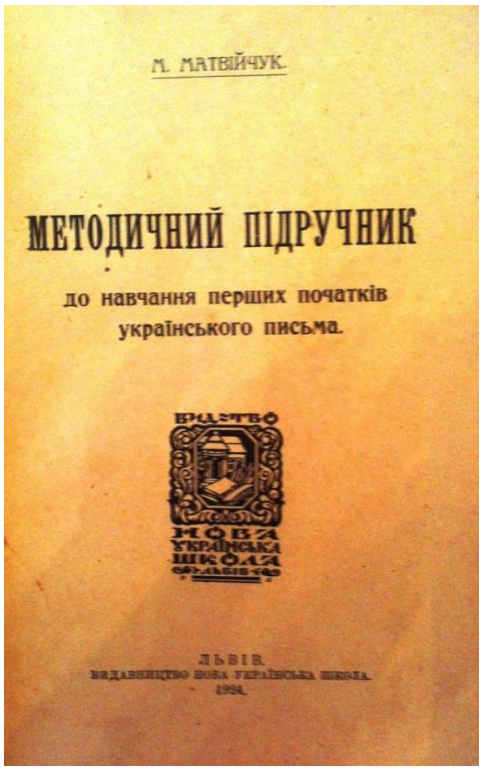
М. МАТВІЙЧУК
МЕТОДИЧНИЙ ПІДРУЧНИК
до навчання перших початків
українського письма.
ВИДАВ
НОВА
УКРАЇНСЬКА
ШКОЛА
ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА.
1934.

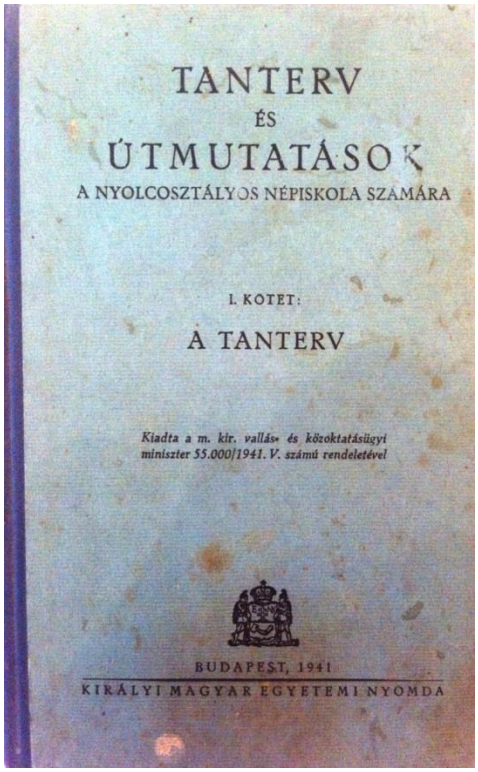
TANTERV
ÉS
ÚTMUTATÁSOK
A NYOLCOSZTÁLYOS NÉPISKOLA SZAMÁRA
I. KÖTET:
A TANTERV
Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 55.000/1941. V. számú rendeletével
BUDAPEST, 1941
KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

SCHEMATISMUS
národních škol a učitelů na P. R.
podle stavu ze dne 1.1.1935.
Na základě úředních pramenů
sestavili:
JUL. RÉVAY a FRANT. STOJAN

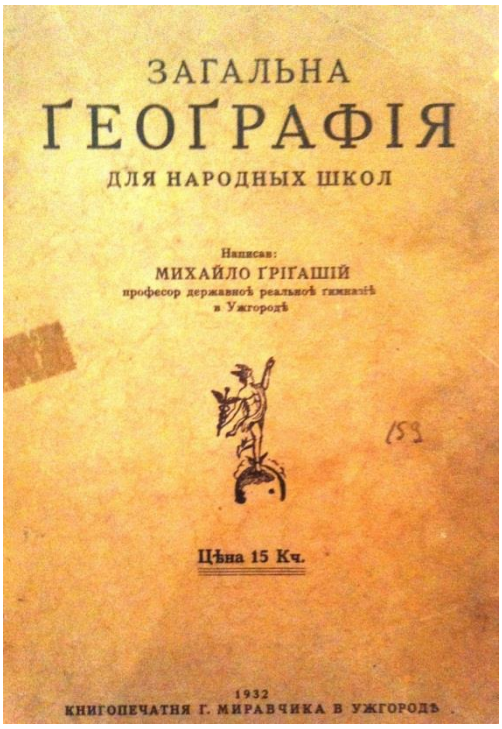
ЗАГАЛЬНА
ҐЕОҐРАФІЯ
ДЛЯ НАРОДНЫХ ШКОЛ
Написавъ:
МИХАЙЛО ГРІҐАШІЙ
професоръ державноѣ реальноѣ гимназіѣ
в Ужгородѣ
Цѣна 15 Кч.
1932
КНИГОПЕЧАТНЯ Г. МИРАВЧИКА В УЖГОРОДѢ

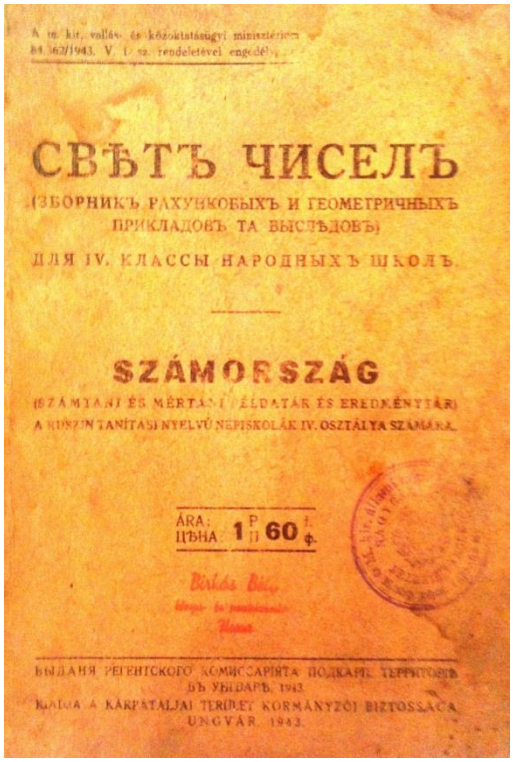
СВѢТЪ ЧИСЕЛЪ
(ЗБОРНИКЪ РАХУНКОБЫХЪ И ГЕОМЕТРИЧНЫХЪ
ПРИКЛАДОВЪ ТА ВЫСЛѢДОВЪ)
ДЛЯ IV. КЛАССЫ НАРОДНЫХЪ ШКОЛЪ.
SZÁMORSZÁG
(SZÁMTANI ÉS MÉRTANI FELADATOK ÉS EREDMÉNYTÁR)
A KISEBBSÉGI TANÍTÁSI NYELVŰ NÉPISKOLÁK IV. OSZTÁLYA SZÁMÁRA.
ÁRA: 1 P 60 f.
ЦѢНА: 1 P 60 ф.
ВЫДАНІЯ РЕГЕНТСКОГО КОМИССАРІЯТА ПОДКАРП. ТЕРРИТОРІЯ
ВЪ УЖГОРОДѢ. 1943.
KIADJA A KÁRPÁTALJAI TERÜLET KORMÁNYZÓI BIZTOSSÁGA
UNGVÁR. 1943.

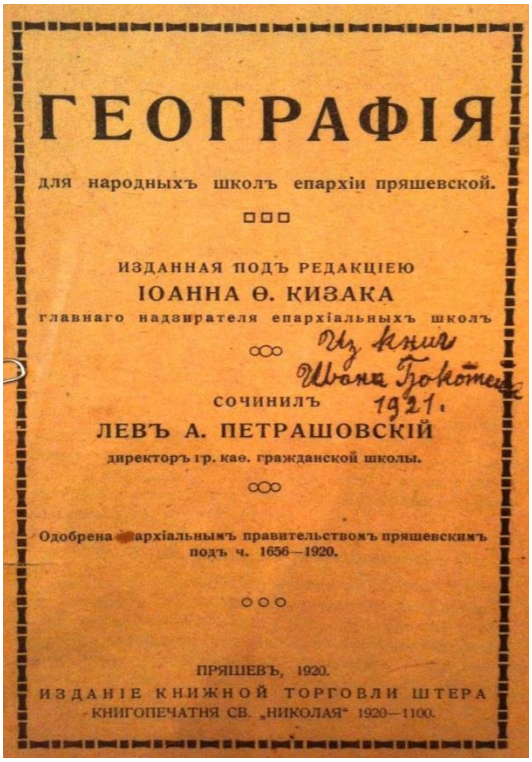
ГЕОГРАФІЯ
для народныхъ школъ епархіи пряшевской.
ИЗДАННАЯ ПОДЪ РЕДАКЦІЕЮ
ІОАННА Ѳ. КИЗАКА
главнаго надзирателя епархіальныхъ школъ
Из книг
Ивана Гоконец
1921.
СОЧИНИЛЪ
ЛЕВЪ А. ПЕТРАШОВСКІЙ
директоръ гр. кае. гражданской школы.
Одобрена епархіальнымъ правительствомъ пряшевскимъ
подъ ч. 1656—1920.
ПРЯШЕВЪ, 1920.
ИЗДАНІЕ КНИЖНОЙ ТОРГОВЛИ ШТЕРА
КНИГОПЕЧАТНЯ СВ. „НИКОЛАЯ" 1920—1100.

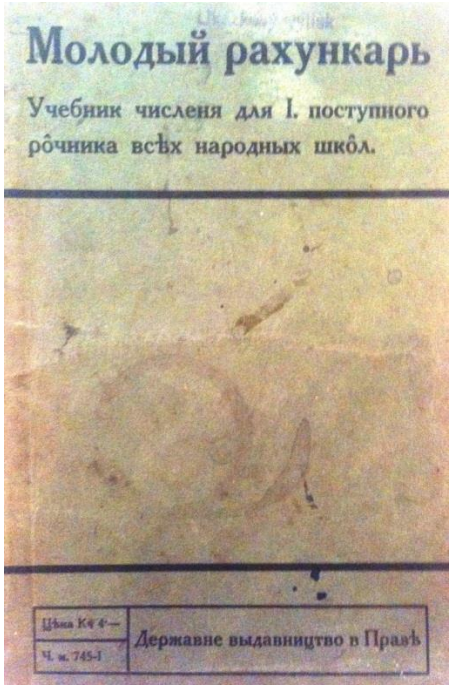

Молодый рахункарь

Учебник численя для I. поступного рôчника всѣх народных шкôл.

Цѣна Кч 4·—
Ч. м. 745-I
Державне выдавництво в Правѣ

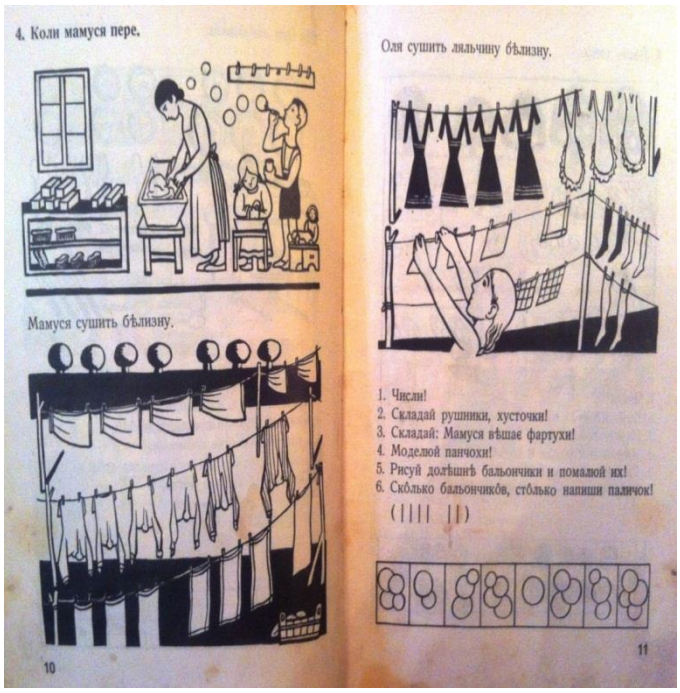

4. Коли мамуся пере.

Мамуся сушить бѣлизну.

10

Оля сушить ляльчину бѣлизну.

1. Числи!
2. Складай рушники, хусточки!
3. Складай: Мамуся вѣшае фартухи!
4. Моделюй панчохи!
5. Рисуй долѣшнѣ бальончики и помалюй их!
6. Скôлько бальончикôв, стôлько напиши паличок!

(|||| ||)

11

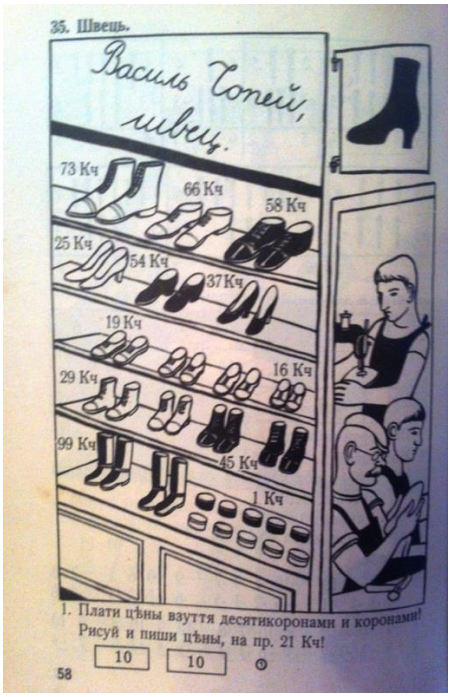

35. Швець.

Василь Топей, швець.

73 Кч 66 Кч 58 Кч
25 Кч 54 Кч 37 Кч
19 Кч
29 Кч 16 Кч
99 Кч 45 Кч
1 Кч

1. Плати цѣны взуття десятикоронами и коронами! Рисуй и пиши цѣны, на пр. 21 Кч!

10 10

58

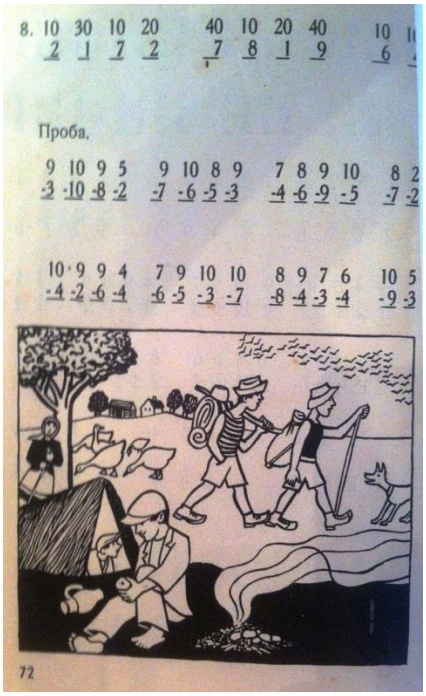

8. 10 30 10 20 40 10 20 40 10 1
2 1 7 2 7 8 1 9 6

Проба.

9 10 9 5 9 10 8 9 7 8 9 10 8 2
-3 -10 -8 -2 -7 -6 -5 -3 -4 -6 -9 -5 -7 -2

10 9 9 4 7 9 10 10 8 9 7 6 10 5
-4 -2 -6 -4 -6 -5 -3 -7 -8 -4 -3 -4 -9 -3

72

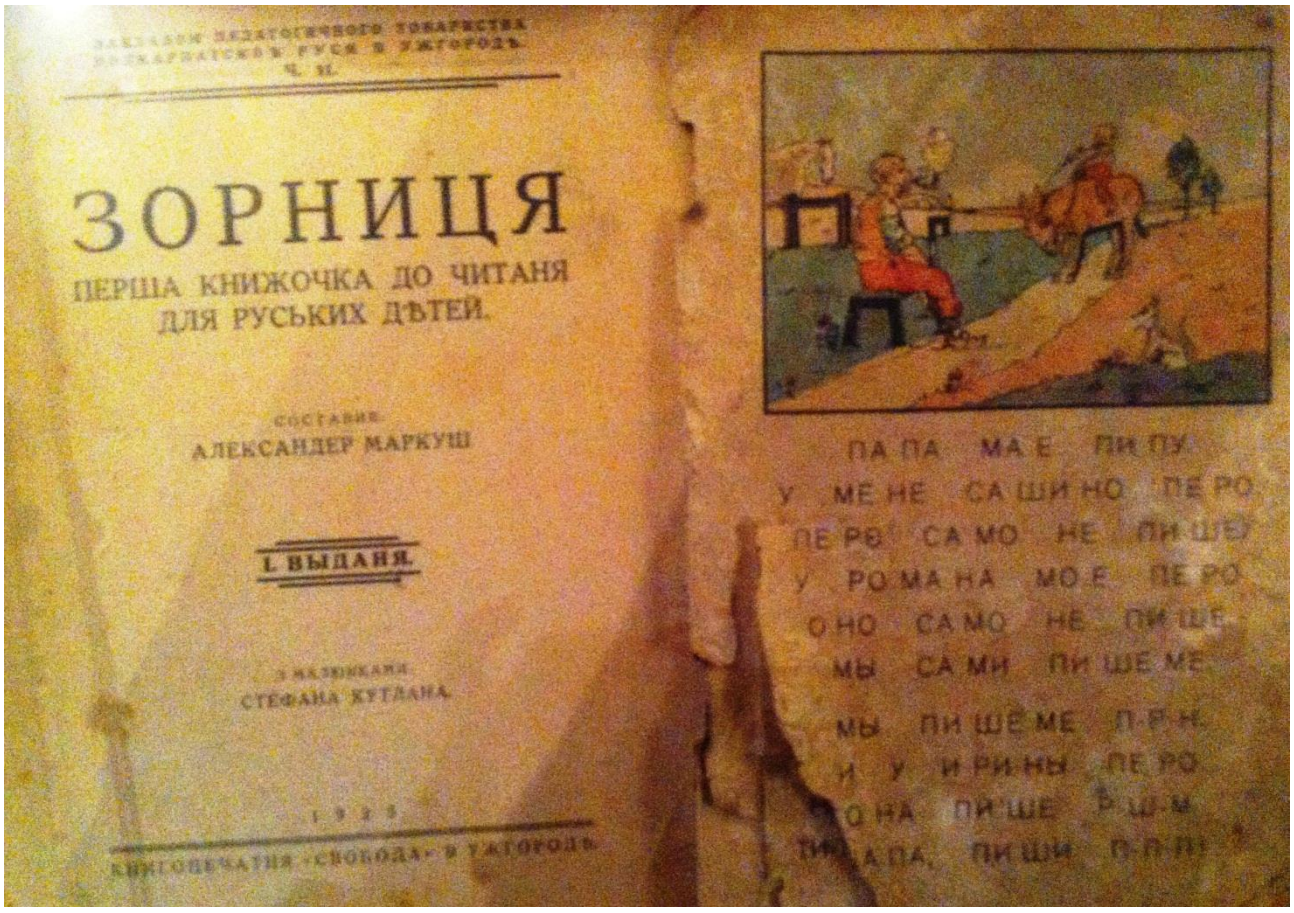

ЗАКЛАДОМЪ ПЕДАГОГИЧНОГО ТОВАРИСТВА
ПІДКАРПАТСКОЙ РУСИ В УЖГОРОДѢ
Ч. XI.

ЗОРНИЦЯ

ПЕРША КНИЖОЧКА ДО ЧИТАНЯ
ДЛЯ РУСЬКИХ ДѢТЕЙ.

СОСТАВИВ
АЛЕКСАНДЕР МАРКУШ

I. ВЫДАНЯ.

З МАЛЮНКАМИ
СТЕФАНА КУТЛАНА.

1923

КНИГОПЕЧАТНЯ «СВОБОДА» В УЖГОРОДѢ.

ПА ПА МА Е ПИ ПУ
У МЕ НЕ СА ШИ НО ПЕ РО
ПЕ РО САМО НЕ ПИ ШЕ
У РО МА НА МО Е ПЕ РО
О НО САМО НЕ ПИ ШЕ
МЫ СА МИ ПИ ШЕ МЕ
МЫ ПИ ШЕ МЕ П-Р-Н-
И У И РИ НЫ ПЕ РО
О НА ПИ ШЕ Р-Ш-М
ТИ А ПА, ПИ ШИ П-Р-Н-Ы

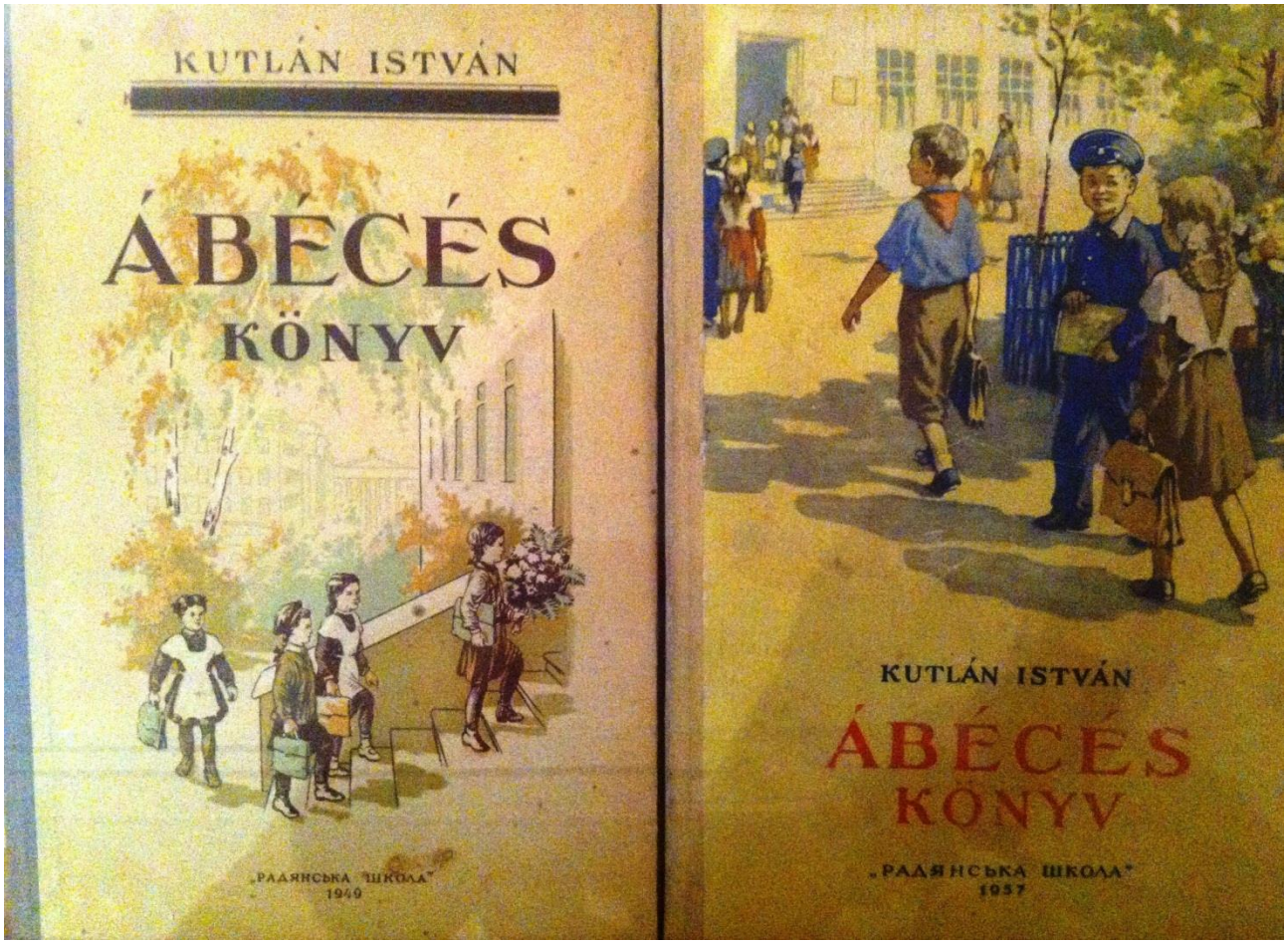

KUTLÁN ISTVÁN

ÁBÉCÉS KÖNYV

„РАДЯНСЬКА ШКОЛА"
1949

KUTLÁN ISTVÁN

ÁBÉCÉS KÖNYV

„РАДЯНСЬКА ШКОЛА"
1957